

Комарівська Н.О.

**ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА
ДЛЯ ДІТЕЙ
ХРЕСТОМАТІЯ**

Навчальний посібник

Вінниця
«ТВОРИ»
2018

УДК 821(100)-93=161.2(0458)
К 63

*Рекомендовано вченою радою факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(Протокол № 2 від 12.09.2018 р.)*

Рецензенти: *Лапишина І. М.*, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського;
Куш О. П., кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та гуманітарних наук КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти».

Оглядові статті та розповіді про письменників *Н.Комарівської*

Комарівська Н.О.

К63 Зарубіжна література для дітей. Хрестоматія : Навч. посібник. – Вінниця, ТОВ «ТВОРИ», 2018. – 696 с.
ISBN 978-617-7710-21-8

Хрестоматія укладена відповідно до програми з дитячої літератури. У посібнику зібрані кращі твори для дітей молодшого шкільного віку, створені зарубіжними письменниками в різні часи розвитку літератури. Подаються зразки фольклорних творів для дітей.

Заслужують на увагу оглядові статті про життя митців слова та їхню діяльність на ниві дитячої літератури.

Посібник призначений для студентів вищих педагогічних закладів освіти, майбутніх вчителів початкових класів. Може стати в пригоді вихователям дошкільних навчальних закладів, учителям, батькам для сімейного читання дітям.

УДК 821(100)-93=161.2(0458)

© Комарівська Н.О., 2018

© ТОВ «ТВОРИ», 2018

ISBN 978-617-7710-21-8

ВІД УПОРЯДНИКА

Дитяча література – один із найдієвіших засобів виховання й навчання молодого покоління. Сила впливу художнього слова найвизначніших літературних творів у тому, що вони правдиво в образах відображають дійсність, впливають на почуття дітей, розвивають їхні естетичні смаки, виховують ті чи інші риси характеру, сприяють формуванню їхнього світогляду, свідомості.

У хрестоматії дібрані твори зарубіжних письменників різних епох, внаслідок чого створюється цілісне уявлення про той шлях, який пройшла література для дітей. У кожному розділі подано коротку характеристику еволюції розвитку зарубіжної дитячої літератури відповідного періоду, стислі відомості про письменників та зразки текстів.

Книга містить міфи та легенди народів світу. У розділі «Дитячий фольклор народів різних країн» подано малі фольклорні жанри різних народів світу. Порівняльний аналіз цих творів дозволить визначити спільні риси та національні особливості усної народної творчості різних народів планети. У розділі «Світова література XVII-XVIII століття в колі дитячого читання» репрезентовано твори основоположника жанру літературної казки Шарля Перро.

У посібник увійшли твори зарубіжних письменників XIX – початку XX століття, які написані спеціально для дітей або ввійшли в дитяче читання та стали надбанням світової дитячої літератури. Своє неповторне слово про світ дитинства сказали такі митці слова: Ліман Френк Баум, Сельма Лагерлеф, Антон Чехов, Редьярд Кіплінг, та ін. Посібник містить найкращі здобутки зарубіжної літератури XX століття, яка представлена іменами Бориса Заходера, Янки Купала, Корнія Чуковського, Віталія Біанкі, Аллана Мілна, Астрід Лінгрен, Джанні Родарі, Миколи Носова. Творчість письменників репрезентована тими жанрами, в яких вони найчастіше виступали.

Хрестоматію укладено за програмою курсу дитячої літератури вищих навчальних закладів освіти. Вона адресується студентам спеціальності «Початкова освіта». Може бути корисною також студентам педагогічних коледжів, батькам та учням середньої школи.

Під час підготовки навчального посібника до друку було використано також програми для середньої загальноосвітньої школи (1-4 класи).

МІФИ ТА ЛЕГЕНДИ НАРОДІВ СВІТУ

З найдавніших часів прийшли до нас міфи, які пояснюють закони природи, таємниці життя й смерті в образно-художній формі. Міф (гр. *mythos* – слово, сказання) – сказання про уявлення стародавніх народів щодо походження Всесвіту, явищ природи, богів, легендарних героїв. Фантастичні уявлення про світ притаманні усім народам світу. Легенди й перекази про богів, героїв, духів складали міфологічну систему первісних людей і були основним способом їхнього світосприйняття і світобачення. У міфах дійсне, історичне переплітається з недійсним, вигаданим, де діють не лише люди, а й казкові істоти, витвори народної фантазії: безсмертні боги, напівбоги, небували тварини. Там відбуваються неймовірні явища.

Учені умовно поділяють міфи на декілька категорій: етиологічні міфи, які розповідають про походження деяких рослин і тварин; астральні (космогонічні) – описують походження Землі й людини на Землі; героїчні міфи фіксують важливі моменти біографії героя.

Міфи склалися задовго до появи письма, тому одна й та ж розповідь про якогось бога чи героя могла існувати в численних варіантах: місцевих (у різних місцевостях), часових (що виникли за різних часів), авторських (залежно від того, хто опрацював міф). Схожі міфи є в різних племен і народів. Це пояснюється тим, що одне плем'я могло запозичити в іншого той чи інший міф. Іноді схожість міфів різних народів пояснюється первісною спорідненістю, спільним походженням цих народів – наприклад, греків, римлян, кельтів, слов'ян, індійців.

Карл Густав Юнг стверджує, що міф – це форма колективної свідомості, міфологія виникає як родова свідомість, тобто людина в первісному світі існує як невід'ємна частина роду. Людина не відрізняє себе від інших людей та від усього роду взагалі. Це одностайне ставлення до природи та родичів. Міфи створюються не тільки для пояснення навколишнього світу, а й для того, щоб встановити з цим світом контакт.

Міф – це спроба знайти реальні зв'язки з природою. Він не має чітко визначеного сюжету, не розповідається як казка, він переживається як реальне буття. Міф не має віри, оскільки природа є близькою й зрозумілою людині. Згодом міфічна свідомість стає суперечливою, бо виникає потреба поводитися інакше, ніж того потребує природа, тобто крім родинних, виникають інші стосунки,

яких у природі до того не було: зародки мистецтва, політичної діяльності, перші правові норми.

Слід зазначити, що деякі способи класифікації в міфології розрізняють *міф* та *легенду*: міфом вважають оповідання про богів, виникнення світу тощо, легендою – історії про героїв-людей, застосовані на історичних постатях та подіях.

Майже в кожного народу від прадавніх часів зберігаються перекази, де дійсне, історичне переплітається з недійсним, вигаданим, де діють не лише люди, а й казкові істоти, витвори народної фантазії: безсмертні боги, напівбоги, небувалі тварини; де відбуваються неймовірні явища – чудеса. За давніх часів люди сприймали міфи як правдиві розповіді про те, що було колись. Але минали віки, і їх починали тлумачити не в прямому, а в переносному розумінні. Тож у сучасному світі поняття «міф» означає те, чого не було насправді.

У Давній Греції міфи склалися задовго до того, як там поширилося письмо – грецька абетка. Саме міфи – із своєю динамікою подій, поетичністю й образністю, психологічним наповненням – стали основою літератури, скульптури, живопису, театрального мистецтва. Міфи Давньої Греції об'єднуються в тематичні групи, що їх сучасна наука іноді ще називає циклами.

Насамперед слід згадати про міфи, в яких розповідалося про виникнення й створення світу – тема, що споконвіку хвилювала людство й не втратила своєї приваби й донині. Давні греки порізно пояснювали виникнення світу, і в міфах існує незчисленна кількість варіантів розв'язання цієї загадки.

У багатьох давньогрецьких міфах розповідається про народження богів – фантастичних істот, що втілювали різні природні явища: грім, блискавку, вогонь, воду, сонячне світло, нічну темряву. Всю природу, все, що протистоїть людям, давні греки «олюднювали», тобто уявляли собі в образах, схожих на самих людей. Багато уваги приділяли міфи діянням богів – часом сприятливим, а часом згубним для смертних людей. Боги в міфах щедро винагороджували тих, хто їх шанував, і жорстоко карали того, хто їх зневажав. Отож боги в міфах були подібні до людей з їхніми чеснотами й вадами.

Дуже цікаві міфи про «віки», тобто періоди історії людства. За цими переказами, людство послідовно пережило п'ять великих віків: першим був «золотий», коли люди жили щасливо, без турбот про хліб насущний і без воєн; другий називався «срібним» – теж досить щасливий, але люди перестали шанувати богів і тому були знищені; у

«бронзовий» вік люди впали на землю, мов насіння з достиглих плодів, і, озброєні бронзовою зброєю, стали воювати одні з одними; наступний вік теж називався «бронзовим», від якого в пам'яті давніх греків залишилися вірогідні історичні події, зафіксовані ними в міфах, а саме – похід аргонавтів по золоте руно, війна ахейців з троянцями, відома в історії як Троянська війна, що стала змістом славнозвісної Гомерової «Іліади»; і, нарешті, «залізний» вік – сучасний період історії для давніх греків, вік жорстокостей і несправедливостей, вік невпинних воєн.

Поетичністю оповиті давньогрецькі міфи про фантастичні явища й чудеса, як, скажімо, перетворення самозакоханого Нарцисса на гарну квітку, яка і нині прикрашає наше життя, або міф про німфу Дафну, котра, переслідувана закоханим Аполлоном, стала лавром – вічнозеленим деревом. Упродовж століть митці в різних видах і жанрах відтворюють славетний міф про скульптора Пігааліона й вирізьблену ним прекрасну Галатею, яку він оживив своїм коханням.

Фантазія давніх греків витворила також і міфічні чудовиська: кентаврів – напівконе́й-напівлюдей, крітського Мінотавра з головою бугая й тулубом людини, страшних Горгон з гадюками замість волосся й поглядом, що перетворював живі істоти на каміння.

Хоч це і може здатися дивним, але в кожному природному явищі давні люди вбачали надприродну силу, хоча самі вони були органічною частиною цієї природи. Тому в міфах уся нежива природа олюднювалася, а людська доля наперед визначалася богами, й уникнути її не було спромоги, навіть боги не могли її переінакшити. Різні лиха, що їх зазнавали люди, – чи то хвороба, чи смерть, – були карою богів за якісь погані вчинки. За добро боги винагороджували людей, інколи наданням безсмертя, як, наприклад, Геракліві. І все-таки в міфах відбилася віковичне прагнення людей пізнати довколишній світ навіть усупереч богам.

Неможливо переоцінити значення грецької міфології для світової культури. Якщо наукові досягнення жерців Давнього Єгипту суворо утаємничувалися й не стали надбанням людства, демократизм давньогрецької міфологічної культури став золотим фондом у скарбниці вдячної людської спільноти.

Багато поколінь письменників, художників, скульпторів, архітекторів брали й досі беруть образи для своїх творів із міфології. Багатство древніх міфів було й до цього часу залишається основою для створення багатьох фольклорних та літературних творів.

МІФИ ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

ОЛІМП

Високо на світлому Олімпі царює Зевс, оточений сонмом богів. Тут і дружина його Гера, і золотозубий Аполлон із сестрою своєю Артемідою, і золотосяйна Афродіта, і могутня дочка Зевсова Афіна, і багато інших богів. Три прекрасні Ори охороняють вхід на високий Олімп і здіймають густу хмару, що закриває ворота, коли боги спускаються на землю або піднімаються до світлих покоїв Зевса. Високо над Олімпом розпросторилося блакитне безмежне небо, летіє з нього золоте світло. Ні дощу, ні снігу не буває в царстві Зевса; вічно там ясне, радісне літо. А нижче клубочаться хмари, часом закривають вони далеку землю. Там, на землі, весну і літо змінюють осінь і зима, радість і веселощі чергуються з нещастям і горем. Щоправда, і боги зазнають печалі, але вона швидко минає, і знову настає радість на Олімпі.

Бенкетують боги у своїх золотих покоях, побудованих сином Зевса Гефестом. Цар Зевс сидить на високому золотому троні. Величчю, гордо-спокійним усвідомленням влади і могутності віє від мужнього, божественно прекрасного Зевсового обличчя. Біля трону – богиня миру Ейрена і повсякчасна супутниця Зевса, крилата богиня перемоги Ніке. Ось виходить прекрасна й велична богиня Гера, Зевсова дружина. Зевс шанує свою дружину; поважають Геру, покровительку шлюбу, всі боги Олімпу. Коли, сяючи своєю красою, в розкішному вбранні, велика Гера входить до бенкетного залу, всі боги встають і схиляються перед дружиною громовержця Зевса. А вона, горда своєю могутністю, іде до золотого трону і сідає поруч царя богів і людей – Зевса. Коло трону Гери стоїть її посланниця, богиня райдуги, легкокрила Ірода, завжди готова швидко нестись на райдужних крилах, виконувати веління Гери, в найдалішій землі.

Бенкетують боги. Зевсова дочка, юна Геба, і син царя Трої, Ганімед, улюбленець Зевса, який дістав від нього безсмертя, підносять їм амброзію і нектар – їжу і напій богів. Прекрасні харити і музи потішають їх співами і танцями. Взявшись за руки, водять вони танки, а боги милуються їхніми легкими рухами і чудовою, вічно юною вродою. Веселішає бенкет олімпійців. На цих бенкетах вирішують боги всі справи, на них визначають вони долю світу і людей.

З Олімпу розсилає людям Зевс свої дари і утврджує на землі порядок і закони. В руках Зевса доля людей; щастя і нещастя, добро і зло, життя і смерть – все в його руках. Дві великі посудини стоять біля воріт Зевсового палацу. В одній посудині дари добра, в другій – зла. Зевс черпає з них добро і зло і посилає людям. Горе тій людині, якій громовержець черпає дари тільки з тієї посудини, у якій зло. Горе і тій, що порушує встановлений порядок на землі і не дотримує його законів. Грізно насупить бог свої густі брови, чорні хмари закриють тоді небо. Розгнівається великий Зевс, і страшно підійметься волосся в нього на голові, очі спалахнуть нестерпним блиском; махне він своєю десницею – удари грому покотяться по всьому небу, блисне вогненна блискавка, і здригнеться високий Олімп.

Зевс охороняє лад і правду у світі й посилає людям щастя й горе. Та хоч і посилає Зевс людям щастя і нещастя, все ж людську долю визначають неблаганні богині долі – мойри, які живуть на світлому Олімпі. Доля самого Зевса в їхніх руках. Панує фатум над смертними і над богами. Нікому не втекти від велінь неблаганного фатуму. Нема такої сили, такої влади, яка б могла змінити хоч що-небудь у тому, що призначено богам і смертним. Тільки смиренно схилитися можна перед фатумом і скоритися йому. Тільки мойри знають веління фатуму. Мойра Клото пряде життєву нитку, визначаючи вік людини. Обірветься нитка – і скінчиться життя. Мойра Лахесіс витягає, не дивлячись, жереб, який випадає людині в житті. Ніхто не має сили змінити визначеної мойрами долі, бо третя мойра, Атропос, все, що призначили в житті людині її сестри, заносить у довгий сувій, а що вже занесено в сувій долі, неминуче. Неблаганні, величні й суворі мойри.

Є ще на Олімпі богиня долі – Тюхе, богиня щастя і злагоди. З рогу достатку, рогу божественної кози Амалфеї, молоком якої було вигодовано самого Зевса, сипле вона дари людям, і щаслива та людина, яка зустріне на своєму життєвому шляху богиню щастя Тюхе; але як рідко це буває, і яка нещаслива та людина, від якої відвернеться богиня Тюхе, яка тільки що давала їй свої дари!

Отак-то панує оточений сонмом світлих богів на Олімпі великий цар людей і богів Зевс, охороняючи лад і правду в усьому світі.

СІЗІФ

Сізіф, син бога-повелителя всіх вітрів Еола, був засновником міста Коринфа, яке за найдавніших часів звалось Ефірою.

Ніхто в усій Греції не міг зрівнятись підступністю, хитрістю і спритністю розуму з Сізіфом. Завдяки своїй хитрості зібрав він незліченні багатства у себе в Коринфі; далеко йшла слава про його скарби.

Коли прийшов до нього бог смерті Танат, щоб відвести його в сумне царство Аїда, то Сізіф, який уже раніше відчув наближення бога смерті, підступно ошукав бога Таната і закував його у кайдани. Перестали тоді на землі вмирати люди. Ніде не справлялися більше пишні похорони; перестали приносити й жертви богам підземного царства. Порушився на землі лад, заведений Зевсом. Тоді громовержець Зевс послав до Сізіфа могутнього бога війни Ареса. Він звільнив Таната з кайданів, а Танат вирвав душу Сізіфа і відвів її в царство тіней померлих.

Але й тут зумів зарадити собі хитрий Сізіф. Він сказав дружині своїй, щоб вона не ховала його тіла і не приносила жертви підземним богам. Послухалась чоловіка дружина Сізіфа. Аїд і Персефона довго чекали похоронних жертв. Усе нема їх! Нарешті наблизився до трону Аїда Сізіф і сказав володареві царства померлих Аїду:

— О володарю душ померлих, великий Аїде, рівний могутністю Зевсові, відпусти мене на світлу землю. Я звелю дружині моїй принести тобі багаті жертви і повернусь у царство тіней.

Так обдурив Сізіф владця Аїда, і той відпустив його на землю. Сізіф не повернувся, звичайно, в царство Аїда. Він залишився у пишному палаці своєму і весело бенкетував, утішаючись, що один з усіх смертних зумів повернутися з похмурого царства тіней.

Розгнівався Аїд, знову послав він Таната по Сізіфову душу. З'явився Танат до палацу найхитрішого зі смертних і застав його за розкішним бенкетом. Вирвав душу Сізіфову богам і людям ненависний бог смерті; назавжди відлетіла тепер душа Сізіфа в царство тіней.

Тяжку кару відбуває Сізіф у потойбічному світі за всю підступність, за всі обмани, які вчинив він на землі. Його засуджено виконувати на високу, круту гору величезний камінь. Напружуючи всі сили, працює Сізіф. Піт заливає йому очі від тяжкої праці. Все ближче вершина; ще зусилля, і скінчена буде праця. Та виривається з

рук його камінь і з гуркотом котиться вниз, здіймаючи хмари пилу. Знову береться Сізіф до роботи.

Так вічно котить камінь Сізіф і ніколи не може досягти мети – вершини гори.

Перекази *М. Куна*

ПАНДОРА

Коли на землі у людей засяяв веселий життєдайний вогонь, сповнюючи їхнє існування теплом і радістю, розгніваний Зевс покарав за це не тільки гордого титана Прометея. Лихий, злопам'ятний бог надумав покарати нещадно і смертних, та ще так, щоб навіть їхні далекі-далекі нащадки відчували ту кару.

Громовержець покликав свого сина Гефеста, неперевершеного митця та вигадника, звелів йому змішати глину з водою, всередину сховати приємний, ласкавий голос і зліпити юну дівчину, схожу на безсмертну богиню.

Гефест усе так і зробив, а далі, за Зевсовим велінням, буйні вітри вдихнули в ту постать життя і кожний з богів ущедрив її своїми дарами. Мудра Афіна Паллада навчила дівчину гаптувати і прясти, золота Афродіта надала їй звабних чар і дивовижної вроди, а хитрий Гермес подарував їй лукавий розум, непереборну цікавість і каверзну вдачу. Дівчину назвали Пандорою, а це ім'я означало: «Та, що всім обдарована».

Юні Харіти й Музи вбрали Пандору в сріблясті шати, на довгі кучері поклали вінець, схожий на золоте мереживо, ніжну шию прикрасили намистом із самоцвітів і завітчали красуню трояндами. Потім Гермес, як звелів йому всевладний батько, відвів Пандору на землю і залишив її біля порога Епіметеевого дому.

Колись Прометей попереджав свого рідного брата, щоб той нізащо не брав ніяких дарунків від підступних богів. Та Епіметей був надто простий, довірливий і надто повільний в думках, навіть ім'я його означало: «Той, хто думає потім». Тож, побачивши біля свого порога прекрасну дівчину, що сяяла вродою, щастям, коханням, Епіметей забув усі застережливі слова свого мудрого брата, забув про все на світі.

Як Зевс того й прагнув, Пандора стала Епіметеевою дружиною і праматір'ю всіх смертних жінок. І вона ж стала причиною великих нещасть на землі.

До того часу люди жили, не знаючи горя, заздрощів, злочинів, тяжких хвороб і турбот. Усе це Прометей сховав від смертних на Олімпі у чималій амфорі, щільно її закривши. Зевс подарував ту амфору Пандорі у посаг, тільки – підступний! – не звелів її відкривати.

Послухалася Пандора, та з кожним днем їй дедалі дужче кортіло зазирнути всередину. Нарешті красуня не витримала, відкрила амфору, і в ту ж мить звідти вилетіли на волю горе, турботи, злигодні, страждання, тяжкі хвороби.

Відтоді вони скрізь і завжди переслідують людство. Невидні, нечутні, німі, вони потьмарюють людям сонячне сяйво, заповзають в їхні домівки, сріблять скроні у смертних, виорюють на їхніх обличчях глибокі страдницькі зморшки, вкорочують людям і так недовгий вік.

Збагнувши, що вона накоїла, Пандора мерщій закрила амфору, і з неї не встигла вилетіти тільки сліпа надія.

Так покарав смертних людей всемогутній Зевс Громовержець.

*Переказ К. Гловацької
Міфи Давньої Греції. – К., 1980.*

МІФИ ДАВНЬОЇ ІНДІЇ

П'ЯТЕРО БРАТІВ І КРАСУНЯ ДРАУПАДІ

Цар Панду мав п'ятьох славних синів – Юдгіштхіру, Бгіму, Арджуну й близнят Накулу та Сахадеву. Коли їхній батько помер, сини були ще малі, і їх забрав до себе дядько, сліпий цар Дгрітараштра, в якого було сто своїх синів.

П'ятеро синів Панду, або як їх іще називали – пандави, росли зі своїми стома двоюрідними братами, яких називали каурази. Вони разом гралися, навчалися, змагалися, вправлялися в боротьбі – словом, виростали дужими, вправними, мужніми й стійкими. Серед пандавів найдужчий був Бгіма, що полюбляв усілякі витівки. Арджуна добре стріляв з лука, він освоїв усі, які тільки були, луки та стріли. А луки в ті давні часи були великі, в людський зріст, та й стріли були довгі, з залізними наконечниками. І натягти тятину могла лише дужа й витривала рука. Тож Арджуна без кінця вправлявся з

луком і стрілами, добиваючись, аби першою ж стрілою влучати в ціль.

Так і минали безтурботні дні пандавів та кауравів. Царство їхнє було в північній Індії, на зеленій рівнині між славними річками Гангом та Джамною. Після смерті свого брата сліпий цар Дгрітараштра приєднав його царство до свого, щоб потім, коли пандави підروстуть, передати його їм.

Найстарший із кауравів, Дурйодгана, був лише на день молодший від Юдгіштхіри, найстаршого з пандавів. Тому й не дивно, що між ними наростало суперництво. Особливо воно відчувалося на всіляких змаганнях. Бачачи, що неприязнь між братами дедалі більшає, цар Дгрітараштра пристав на пораду підступного радника й став шукати привід, аби вислати небожів та їхню матір Кунті зі свого царства. Проте Дурйодгана з братами пішов іще далі: він виношував задум поселити п'ятьох панданів у смоляному будинку на відлюдді, а потім підпалити його, щоб спекатися двоюрідних братів.

Проте перед тим як п'ятеро братів з матір'ю мали залишити Хастінапур, столицю, де жили, вони дізналися про ці підступні задуми од відданих друзів. Перевдягнувшись, мати з синами зникла до того, як запалав смоляний будинок, у якому вони жили. Дурйодгана відразу ж розніс чутку, ніби пандани згоріли, і народ щиро сумував за чеснотливими й добрими юнаками-пандавами.

Тим часом цар країни Панчали вирішив віддати доньку Драупаді заміж і для цього влаштував весільне змагання. На це змагання запросили всіх царевичів і шляхетних юнаків, які хотіли завоювати руку й серце царівни. Саме на ньому мало вирішитися, хто стане чоловіком прекрасній Драупаді. І п'ятеро пандавів, прочувши про це, постановили взяти участь у цій урочистості, звичайно ж, тайкома, щоб не накликати на себе нових бід із боку двоюрідних братів.

Панчальський цар оголосив: руку його чарівної доньки здобуде той, хто вийде переможцем у стрільбі з лука. На змагальному майданчику поклали величезний лук із міцного й пружного дерева, що його навіть підняти було не кожному по силі. Стрілець мав уцілити в мішень у вигляді рибини, закріпленої на колоні за кількома дисками, що мали отвори й повільно крутилися. Мішень треба було вразити хоча б однією з п'яти стріл, дивлячись не на саму рибину, а на її відображення в калюжі олії, налитій перед колоною. Кому пощастить те зробити, за того й вийде заміж Драупаді.

На цю сваямвару зібралися юнаки з найвіддаленіших куточків країни: ще б пак, кожен хотів стати чоловіком красуні Драупаді! За пандавів мав виступати Арджуна, як найвправніший у стрільбі з лука.

І коли зірки на небі розмістилися найсприятливіше для такої нагоди, загримотіли барабани, загули мушлі й з'явилася Драупаді з квітковою гірляндою в руках, що нею мала увінчати переможця. Оповісник оголосив правила змагання, і врочистість почалася. Спершу змагалися юнаки з воїнського стану. Дехто з них навіть не наважився підійти до величезного лука, а дехто, хоч і підходив, ледь підіймав його чи й упускав собі на ноги. Глядачі проводжали таких змагальників презирливим свистом та дошкульним глузуванням, і невдахи сідали на свої колісниць чи в сідла й мерщій зникали. Та ось до лука підійшов могутній Карна, приятель Дурйодгани. Він легко підійняв важеного лука, прицілювався і пустив стрілу прямісінько в ціль. Пандави пригнічено припинили: все ясно, Драупаді стане дружиною Карни!

Та раптом сама Драупаді підвелася зі свого місця й оголосила:
— Я не вийду заміж за сина колісничного!

Карна спалахнув, наче порох, але промовчав. Поклав лука на землю і без жодного слова залишив змагання, яке тривало далі. Та більше ніхто з воїнів навіть не підняв лука, не те що вистрілив з нього. Аж ось до лука підійшов Арджуна, перевдягнений жерцем, щоб ніхто його не впізнав.

— Як це сміє жрець змагатися з воїнами! — загомоніли глядачі. — Сиділи б краще над своїми священними книгами, а не пхалися сюди!

Проте, за умовою, у змаганні міг брати участь будь-хто. Тож до лука наблизився Арджуна, неперевершений стрілець. Драупаді поглянула на нього — високого, дужого, вродливого — й аж злякалася від думки, що він може зазнати невдачі. Та Арджуна спокійно підняв лук, натягнув тятину й попав у ціль п'ять разів підряд. Під захоплені вигуки глядачів Драупаді підійшла до нього й уквітчала гірляндою переможця. З цієї хвилини обоє стали заручені.

— Нас обвели круг пальця! — обурено закричали ті, хто зазнав невдачі. — Не має права жрець брати дружину з воїнського стану! Ми не дозволимо, щоб таке сталося! Треба провчити їх!

Дійшло мало не до бійки, але Бгіма, наймогутніший із пандавів, заслонив собою Драупаді. Інші брати й собі щільно оточили їх. Врешті-решт Арджуна з нареченою і братами дістався додому, де їх

чекала Кунті, їхня мати. Бгіма на радощах іще знадвору жартівливо гукнув:

– Мамо, а яку ми вам милостиню принесли!

Кунті, що поралася в хаті, озвалась:

– То поділіть між собою, нащо вона мені!

– Ой, що ж тепер буде – злякано вигукнув Арджуна, який мав одружитися з Драупаді.

Мати вийшла на поріг, щоб зустріти синів, і побачила з ними невимовно вродливу дівчину.

– Хто це з вами? – вражено запитала вона.

– Це моя винагорода, мамо, – пояснив Арджуна. – Але тепер, мабуть, не моя, бо ви сказали, щоб ми розділили її порівну.

– Тобі в дружини дісталася ця чарівна дівчина? Царська донька? То ти, виходить, змагався на сваямварі? А я гадала, що не наважишся. Я невимовно рада, що в тебе буде така дружина, а в мене невістка! Та заходьте ж, заходьте, не стійте на порозі!

Кунті розстелила найкращу мату й запросила Драупаді сідати. Але та, як і належить соромливій дівчині й слухняній невістці, відмовилася сісти при майбутніх чоловікові та свекрусі. Та й почувалася вона в незнайомій оселі трохи ніяково.

– Хіба ж я могла навіть подумати, що це така у вас милостиня? – ніби виправдуючись, мовила Кунті. – Я подумала, що то справді милостиня, яку миряни подають жерцям. А воно он як вийшло! Це все через тебе, Бгімо! Навіщо тобі було гукати до мене?

– Ваше слово для нас було завжди законом, – озався Арджуна. – І ми завжди корилися йому, не переступали його. Тож зараз теж не сміємо ослуhatися вас.

– А як же бути? – розгублено мовила мати.

– Певно, Драупаді вийде заміж за всіх одразу.

– Ні-ні! – злякано згукнула Кунті. – Як таке може бути? Дівчина мусить виходити заміж лише за одного чоловіка!

Драупаді боязко позирала то на свекруху, то на братів, дивуючися, що доля послала їй таке нечуване випробування. І нишком благала богів, щоб ті підказали, як викрутитися з цього становища. І несамохіть ступила ближче до майбутньої свекрухи.

– Що за безглузді вигадки! – не витримав і Юдгіштхіра, найстарший із братів. – Адже лише ту дівчину називають дружиною, яка виходить заміж за одного чоловіка. А якщо в неї п'ятеро

чоловіків, то це вже бозна-що... Це ж гріх! Чи чував хто про таке безчестя!

– Та не зважайте, діти, на мої слова! – заспокоювала синів мати. – То в мене несамохіть вихопилося. Не беріть моїх слів близько до серця. Забудьте про це. Нехай ця дівчина стане дружиною Арджуни.

– Невже ви хочете, мамо, – палко заговорив Арджуна, – щоб я узяв на душу тяжкий гріх – непослух матері! А ти, Юдгіштхіро, як старший брат, людина розважливіша й зріліша, мусиш знати, що добре, а що погано. Ми, четверо братів і ця дівчина, звертаємося до тебе за порадою: як нам бути, щоб усе було чесно й по правді? Як ти скажеш, так воно й буде. Тільки знай, що ослуhatися матері ми не можемо в жодному разі.

Юдгіштхіра впав у задуму. Пригадав подібні випадки з історії та священних книг і вирішив, що ні в якому разі не можна допустити чвар між братами.

– Нехай буде так, як сказала мати: Драупаді стане дружиною всіх нас! – виголосив він остаточний присуд.

Що могла вдіяти Драупаді?

Невдовзі Друпادا, батько Драупаді, запросив п'ятьох братів та їхню матір до себе – остаточно домовитися про весілля. Цар прийняв їх з почестями, влаштував розкішну учту. Потім водив гостей по своїх парках і палацах. Ті милувалися рідкісними витворами мистецтва, чудовими кіньми та колісницями. У збройній кімнаті брати захоплено брали до рук луки й мечі витонченої роботи. Нарешті цар звернувся до них:

– Нехай цей день стане святом на честь славного Арджуни, могутнього воїна, і моєї доньки Драупаді. І нехай обоє будуть щасливі.

– Але ж я найстарший у родині і ще неодружений, – озвався Юдгіштхіра. – Наш звичай вимагає, щоб спершу одружився старший брат. Тож спершу благословіть мене.

– Ну що ж, – знову заговорив цар, не підозрюючи, що криється за його словами. – Моя донька вже належить вашій родині, і якщо ти хочеш, то, як старший, можеш одружитися з нею. Я не проти.

– Нехай тоді Драупаді буде дружиною всім нам, – мовив Юдгіштхіра.

Цар Друпادا зацікавився, а тоді трохи отямився:

– Яка недобра сила напоумила тебе, розумного й шляхетного, на такі слова? Невже ти не знаєш, що таке засуджують і люди, і святі книги?

– Вірна дорога найчастіше буває звивиста, – відповів Юдгіштхіра. – По ній не завжди легко йти. Отож, царю, не думай ні про мене погано, ні про моїх братів. Краще благослови нас.

– Не знаю, – скрушно мовив Друпادا. – Порадьтеся і виріште між собою самі. Я пристану на те, як ви вирішите.

Повернувся й невесело пішов од них.

Отак п'ятеро братів одружилися з прекрасною Драупаді. Першим обійшов з нею довкола священного багаття Юдгіштхіра, за ним Бгіма, Арджуна й близнюки Накула та Сахадева.

Тим часом каурави, з якими пандави зайшли у сварку, шукали зачіпки, аби дошкулити їм.

– Поранена кобра переслідуватиме тебе, аж поки зажене в могилу, – казали вони.

Врешті-решт пандави мусили, аби уникнути їхніх переслідувань, віддалитися в пустельну місцевість і збудували там нову столицю – Іन्द्रапрастху, Престол Індри. Там, де раніше вітер здіймав лише пилюку, з'явилися тіністі сади, постали палаци й храми. На відкриття нової столиці пандави запросили й своїх двоюрідних братів кауравів, сподівалися замиритися з ними. І ті приїхали з пишним почетом, щоб пересвідчитися, чи справді та столиця багата й прекрасна, як про те лине по всіх усядах слава.

І сталося так, що під час урочистого обходу нових палаців і храмів Дурйодгана, ватажок кауравів, припустився прикрих недоречностей. На внутрішньому дворіку, вимощеному блискучим мармуром, він несамохіть підібрав поли одежі, бо подумав, що ступає у воду. Присутні помітили це й весело засміялися. А в залі з розписними стінами він несамохіть потягнувся до намальованого плоду, щоб зірвати його й покуштувати. Це теж викликало сміх. Ще одна прикрість сталася з Дурйодганою, коли він ударився головою об скляну стіну, якої, він гадав, там зовсім не було. Присутні весело сміялися на кожну таку пригоду, а найголосніше Драупаді, зовсім не прагнучи образити родича. Та Дурйодгана розлютився, кинув гостювання і помчав на колісниці додому, придумуючи найстрашнішу помсту за свою ганьбу.

– Я неодмінно помщуся їм, а особливо цій гордій Драупаді! – люто бурмотів він собі під ніс. – Вони вмисне підлаштували все так, щоб зганьбити мене!

І невдовзі почав здійснювати свій лихий задум: запросив Юдгіштхіру, ніби пограти в кості. Юдгіштхіра прийняв запрошення, вони почали гру. Юдгіштхіра програвав, не здогадуючись, що Дурйодгана вдається до нечесної гри.

Юдгіштхіра програв і палаци, і слонів, і зброю, і столицю, і царство. А четверо братів стояли поряд і не могли нічого вдіяти з найстаршим братом – вони не сміли сказати йому, щоб схаменувся і припинив нечесну гру. Наостанок Юдгіштхіра заставив самого себе – і знову програв.

– Ну от, – глузливо кинув йому Дурйодгана. – Тепер у тебе нічого не лишилося. А то б я ще зіграв з тобою. Тепер ти мій служник, мій раб. Але даю тобі останню нагоду. Щастя мінливе, особливо гравецьке, тож де знаття, чи ти раптом не повернеш програє. Може, спробуєш?

– Мені вже нічого заставляти! – сумно відповів Юдгіштхіра.

– Як же нічого? – підкусив його Дурйодгана. – А про дружину ти забув? Хіба не вона повинна допомогти чоловікові, який потрапив у халепу? А якщо ти поважно поставишся до гри, то хто знає...

Четверо братів обурилися, але Дурйодгана наче й не помічав їх. А Юдгіштхіра кинув кість і знову програв.

Дурйодгана відразу звелів своєму стражникові:

– Приведи-но сюди ту гордячку Драупаді, нехай постане перед нами в усій своїй красі! А ви, – обернувся він до братів-пандавів, – одійдіть і станьте в найдавший закуток, бо рабам не годиться стояти біля царя.

Стражник вибіг із гральної зали, але невдовзі повернувся:

– Вона попросила уточнити: останньою чи передостанньою ставкою у грі вона була? Коли я сказав, що Юдгіштхіра спершу програв себе, а потім її, вона заявила, що останній програш її не стосується, бо натовді Юдгіштхіра вже втратив право розпоряджатися її долею, у той час він уже не був вільною людиною. Я попереджав її, що цар гніватиметься, але вона не послухала.

– Нічого, скоро вона в нас буде шовковою! – зловтішно мовив Дурйодгана. – Іди до неї ще раз і скажи, що вона моя раба, тож нехай не дуже комизиться.

Стражник побіг і невдовзі повернувся, знову без Драупаді.

– Вона каже, що погано себе почуває. І що не вдягнута, як належить, – повідомив він.

– Приволочи її сюди за волосся! – знесамовитів Дурйодгана.

Стражник і справді приволік жінку за волосся, і вона, розхристана й розпатлана, постала перед чоловіками.

– Зараз я розчавлю їх усіх! – заскреготів зубами Бгіма, не можучи дивитися на таке знущання.

– Своїми стрілами я зараз їх усіх... – почав і Арджуна, але старший брат схопив його за рукав:

– Мовчи! Нічим ти зараз не зарадиш.

А Дурйодгана переможно поглянув на п'ятьох братів, тоді перевів погляд на нещасну Драупаді.

– Ти – моя раба! – виголосив він. – Тепер ти швидко навчишся в мене прати й підмітати, як інші рабині. Отож забудь, що колись ти була царівна й цариця!

Драупаді звела на нього очі, що палахкотіли ненавистю, і знову похнюпила голову, намагаючись хоч руками прикрити себе.

– Опустити руки! – звелів їй Дурйодгана. – Рабиня не сміє прикриватися, коли її володар бажає дивитися на неї! На тобі й так забагато одержі, як мені здається!

– Брате, тільки дозволя мені – і я на порох зітру цього нелюда! – попросив старшого брата Бгіма. – Доки ж дивитися на ці знущання?

– Ми раби, – тихо відказав йому Юдгіштхіра. – І не мусимо втручатися в будь-що.

Стражник підскочив до Драупаді й став зривати з неї рештки одержі.

– Юдгіштхіро! Бгімо! Арджуно! – зойкнула Драупаді. – Де ваша доблесть і честь? Як ви можете дозволити, щоб із мене так знущалися?

Вона зверталася то до одного, то до іншого, але всі вони лише соромливо відводили очі. А Дурйодгану наче охопило якесь божевілля.

– Зривайте, зривайте з неї все! – шаленів він. – Ти більше не цариця, Юдгітхіра програв тебе! Відтепер усі ви – мої раби! Навіть одержа на тобі – і та не твоя! Тож зривайте, зривайте з неї останні клапти!

Інші стражники й собі підскочили до Драупаді, намагаючись зірвати з бідолашної жінки рештки одягу, але сталося диво: щойно вони зривали з неї сарі, як натомість її огортало інше, і так без кінця.

Поки врешті-решт стражники потомилися і дали спокій нещасній Драупаді.

– Не буду я Бгімою, коли ти не заплатишся за це, Дурйодгано! – не витримав Бгіма. – Я таки відділю твою голову від тулуба! Ти – такий гордий та пишний зараз – гірко розкаюватимешся за свої знуцання!

Сліпий Дгрітараштра, батько кауравів, почав угамовувати старшого сина:

– Схаменися, що ти робиш! Поверни їм усе, що в них виграв! Адже ти несправедливо повівся з ними. Це до добра не доведе.

– Я послухаюся тебе, батьку, – мовив Дурйодгана. – Але за умови, що Юдгіштхіра ще раз зіграє зі мною в кості. Якщо виграє він, я повертаю йому все. Якщо ж виграю я, то всі вони підуть у вигнання на тринадцять років. А тринадцятий рік вони мусять прожити так, щоб їх ніхто не впізнав. Аж тоді вони можуть повернутися і одержати своє царство.

Годі й казати, що Юдгіштхіра програв і цього разу. Тож п'ятеро братів та Драупаді мусили йти у вигнання на тринадцять років.

У глухих лісових нетрях стулили собі хижку, в якій господиною стала Драупаді. Поки брати полювали чи збирали хмиз, вона прибирала й підмітала, поралася в хаті. І щоразу її очі виповнювали сльози, коли згадувала про ганьбу, що її мусила зазнати від жорстокого Дурйодгани. Жадання помсти не давало спокою і Бгімі, і Арджуні. Вони не раз підступалися до старшого брата:

– Юдгіштхіро, ти надто вже терплячий! Провчімо цього нелюда. Доки ми животіємо в цих лісових нетрищах, він розкошує на своєму й нашому троні. Мені з голови не йде те, що сталося.

Проте Юдгіштхіра був непохитний і тільки лагідно всміхався на палкі слова братів.

– Потерпіть, потерпіть! – угамовував він їх. – Я дав Дурйодгані слово й мушу дотримати його. І не підбивайте мене, щоб я переступив його. Гнів та ненависть тут кепські порадики. Бути терплячим зараз – наш найперший обов'язок. Я не хочу плямувати своєї честі.

Арджуна навіть у лісі не випускав лука з рук. Без кінця вправлявся з ним, удосконалював своє вміння, влаштовував двобої з Бгімою, наче передчуваючи, що настане час, коли знадобиться його війське вміння.

А Дурйодгана навіть у нетрях не давав їм спокою, бо затався будь-що звести п'ятьох братів зі світу. Але тим вдавалося уникнути його пасток. А на тринадцятий рік вони мусили без кінця мандрувати, щоб Дурйодгана не впізнав їх та не вчинив чогось лихого.

І ось минули тринадцять довгих років вигнання. Брати й Драупаді повернулися, щоб зажити спокійно в своєму царстві. Але Дурйодгана й не збирався повертати їм їхнього царства, хоч і старий батько, і царські радники настійно радили замиритися з пандавами. Дурйодгана не захотів нікого слухати й діяв, як сам знав. П'ятеро братів мусили оголосити йому війну. Так почалася війна, яка тривала вісімнадцять днів і яка коштувала життя багатьом уславленим царям та героям.

То був моторошний, жахливий день, коли обидві армії вишикувалися одна проти одної, аби за хвилину зійтися в жорстокій січі. Вершники на конях і слонах, воїни на колісницях і піше військо наче застигли на мить – кожен усвідомлював, що то може бути його останній день. Але кожен був ладен зустріти смерть гідно, як і личить воїнові.

Битва почалася з герців наймогутніших вояків, що їх виставляли обидві сторони. Більшість воліла битися на колісницях, дехто бився верхи, а дехто й пішо. Багатьох богатирів спостигла тут смерть, а ще більше їх було покалічено й поранено.

Бгіма бився своєю улюбленою зброєю – булавою. Ворожі воїни снопами лягали там, де вона змахувала. Та й колісниця Бгіми завдавала ворожому війську відчутних втрат. Цілий день тривала кривава січа, а коли почало сутеніти, вона припинилася. З настанням ранку битва починалася знову. Так тривало цілих сімнадцять днів. І щовечора на поле битви кидалися гурти жінок, що шукали своїх чоловіків та синів, убитих чи поранених. Вони голосили над загиблими, заламували руки, від розпуки дряпали нігтями собі обличчя і куйовдили волосся. Не знали відпочинку лікарі та знахарі, надаючи допомогу пораненим.

Наймогутнішим воїном у Дурйодгани був Карна, а серед пандавів – Арджуна. Всі ці дні вони шукали нагоди помірятися силою один з одним. Та вдалося їм це лише на останній день битви, вісімнадцятий.

Їхній двобій був виснажливий і довгий. Один відповідав на удар другого ще нещаднішим ударом. У Карни вже було чимало ран, але

не менше було їх і в Арджуни – обоє були гідні супротивники. Аж ось колісниця Карни втрапила колесом у глибоку вибоїну й застрягла.

– Арджуно, постривай, зараз я витягну свою колісницю! – гукнув Карна супротивникові. – Поважай воїнські закони, не здобувай собі слави безчесного воїна!

Арджуна тільки засміявся у відповідь:

– Воїнські закони честі існують для тих, хто сам чесний. А де була твоя чесність, Карно, коли Дурйодгана, твій ліпший друг, збиткувався з Драупаді? Де була твоя честь, коли ти бачив, як він махлює, граючи в кості? Де була твоя честь, коли Дурйодгана силоміць забирав наше царство, наші статки, наше багатство, а нас самих виганяв? Ти зупинив його тоді, сказав хоч одне слово? А тепер вдаєшся до високих слів, кажеш про честь, про воїнську доблесть! Ні, чекати я не буду, зараз моя стріла знайде, нарешті, свою ціль.

І наступної миті свиснула стріла й уп'ялася в груди Карни. Карна загинув, а з ним і остання надія злого Дурйодгани на перемогу у виснажливій, кровопролитній війні. Його союзники радили йому швидше замиритися з пандавами, але він як затявся.

– Що? Замиритися з ними? Нам уже нічого втрачати. Нам треба битися до останнього! Я бачив, як загинули мої брати, як загинув найвідданіший мені Карна. Не хочу і не буду я шукати замирення! Краще смерть, аніж довічна ганьба!

І він сам вийшов на двобій із Бгімою. І Бгіма сповнив свою давню погрозу, коли казав, що Дурйодгана жорстоко поплатиться за свої злочини. Так і сталося.

Через тисячу років, коли п'ятеро братів і Драупаді здійснили на землі все добре, що мали здійснити, вони вирушили до небесного царства, сподіваючися, що зуміють потрапити туди в своїй людській подобі. Проте не зуміли і знову опинилися на землі. А спричинилися до цього їхні недоліки й вади, про які вони доти не здогадувались і яких не помічали в собі.

Прекрасна Драупаді перша вповільнила ходу й зійшла з небесної дороги. Бгіма неабияк здивувався:

– Як же це так? Хіба можливо, що така чеснотлива жінка, як наша Драупаді, та не потрапила на небо?

І Юдгіштхіра сказав йому, що хоч вона й була хорошою дружиною п'ятьом братам, проте її більше вабило до Арджуни, бо саме він завоював її руку й серце на сваямварі. Та й не тільки це, мовляв, є й інша причина.

– Яка ж? – знову спитав Бгіма.

– А та, що Драупаді з'явилася на світ зі священного полум'я і яке запалив цар Друпада, коли намірився принести щедрu пожертву богам. – Юдгіштхіра хвилику подумав, а тоді повів далі: – Цар відразу в дочерив її, на свою честь назвавши Драупаді, тобто «Донька «Друпади». Та найголовніше те, що в ній відродилася Налааяні, найдосконаліша жінка, що колись жила на землі. Так Налааяні присудив у прадавні часи сам Ішвара, могутнє божество.

– І що ж із тією Налааяні сталося?

– Бачиш, справа в тому, що вона була однією з п'яти найпрекрасніших і найдовершеніших жінок у світі. Чоловіком її був мудрець Мудгалья – потворний, страшнучий, сварливий дідуган. Та Налааяні наче й не помічала того, була йому відданою і вірною дружиною. Вона ніколи не гнівалася, завжди була врівноважена, підлажувалася під мінливий чоловіків настрій, виконувала всі його забаганки, навіть найхимерніші, харчувалася недоїдками з його столу. Вона ніколи не ремствувала на свою тяжку долю, терпляче зносила життєві злигодні. Так вони прожили не один рік, і ось настав день, коли Мудгалья раптом мовив дружині:

– О найвідданіша, найтерплячіша, найпрекрасніша з жінок! Ти достойно витримала нелегке випробування, лишилася така ж безкорислива й щиросерда, як була. Тож знай, що твій чоловік не сварливий і вередливий дідуган. Я носив маску зіпсутого, примхливого старого, аби випробувати тебе. І впевнився, що в жодного чоловіка немає такої чеснотливої дружини, такої відданої супутниці життя. Скажи, чого ти хочеш у винагороду за свої чесноти, і я сповню те.

– Я хочу, щоб ти любив мене вп'ятеро дужче, ніж досі, – мовила вона.

– Гаразд, – погодився Мудгалья.

І на її очах перетворився на молодого, дужого і вродливого чоловіка. Відтоді життя їхнє стало суцільним святом. Молоде подружжя здійснювало далекі подорожі в наймальовничіші, найчарівніші місця на землі, жило в мирі, любові та злагоді. Аж ось Мудгалья сказав дружині, що хоче стати відлюдником і податися в лісову обитель.

– Але ж я ще не натішилася життям! – згукнула Налааяні. – Я хочу, щоб ми були разом довіку!

Та Мудгалья був невблаганний: ні сльози дружини, ні її вмовляння не зарадили – він усамітнися в лісових хащах. А Налаяні, лишившись сама, тільки примовляла:

– Чоловіченьку мій, чоловіченьку. Чоловіченьку, чоловіченьку, чоловіченьку мій...

– Не побивайся так за ним, жінко! – раптом пролунав над нею чийсь голос.

Жінка підвела голову й побачила перед собою Ішвару, могутнього бога, що його розчулили гіркі жіночі сльози.

– Невдовзі ти розпрощаєшся з цим світом, – мовив Ішвара, – а тоді знову повернешся на землю, проте вже в подобі доньки царя Друпаци. І в тебе буде п'ятеро чоловіків. То ж не побивайся даремно, не впадай у розпач.

– Але навіщо мені п'ятеро чоловіків? – вражено вигукнула Налаяні. – Мені потрібен лише один чоловік!

– Нічого вже не вдієш, – мовив Ішвара. – Я сам чув, як ти п'ять разів підряд повторила слово «чоловіченьку».

– Але ж зовсім не для того, щоб мати одразу п'ятьох чоловіків! – заперечила Налаяні.

Та Ішвари коло неї вже не було...

– От бачиш, так воно і збулося, – мовив на завершення Юдгіштхіра.

– То он чому Драупаді судилося мати п'ятьох чоловіків, – задумливо мовили четверо братів.

– Через це вона й не попала в небесне царство, – виснував Юдгіштхіра.

Єдиний, хто досяг небесного царства, був саме Юдгіштхіра. Перед ним біг маленький песик, що прибився до нього ще під час тринадцятирічного вигнання. Коли наглядач біля небесної брами не захотів пропустити його вірного друга, Юдгіштхіра й собі відмовився входити в неї, і ввійшов тоді, коли пропустили й песика.

Отака оповість про п'ятьох братів і Драупаді, доньку царя Друпаци.

Переклад Д. Наливайка
Міфи Давньої Індії. – К., 2001.

МІФИ СКАНДИНАВІЇ

ТРИ СВІТИ – АСГАРД, МІДГАРД І ХЕЛЬ

Холодне море, сірі скелі, похмуре небо.

Холодне море рокоче, не замовкаючи. Сірі скелі тягнуться до зірок. Похмуре небо так і норовить улягтися на землю, підклавши собі під боки ватяні подушки – хмари.

Три світи складають Всесвіт: Асгард, Мідгард і Хель – світ небесний, світ земний і світ підземний.

Десь там, вгорі, сидить на своєму троні верховний бог Одін. Поруч із ним лежить величезний сірий вовк. На плечі Одіна сидить мудрий ворон. І поки існує світ, усе буде так, а не інакше; Одін, вовк, ворон.

Десь глибоко внизу, глибше за каміння і землю, над плоскими піщаними пустищами висять важкі тумани. Непросто жити душам, які потрапили в підземний світ: холод, безмовність, біль опанували ними і не відпустять уже ніколи.

Світ людей називається Мідгард. Знаходиться він між світом небесним і світом підземним. Довкола нього розташована пільма непроглядна, яка називається Утгард, або світ зовнішній. І якщо в Мідгарді жили твої предки, а сьогодні живеш ти, то в Утгард простій людині краще не потрапляти: злі велетні і чудовиська чекають кожного там.

А посередині земного світу стоїть камінь. На тім камені висічені стародавні руни – знаки, яких сьогодні більше ніхто не вміє прочитати. Раз на сто років невідомо звідкіля приходить до каменя сива баба. Вона торкається рукою замшілого каменя і співає пісню пам'яті та скорботи. Ми не чули її цілком, а те, що почули, переказали дослівно.

МЕШКАНЦІ СВІТУ БОГІВ

Одін

Одін – верховний правитель світу, завдяки якому живуть не тільки люди, але й боги. Якщо чогось бракує у світі людей або у світі богів, Одін негайно вирушає в Утгард і добуває там все, що необхідно, хоча для цього йому потрібно перемогти або перехитрити велетнів та чудовиськ. Допмагає йому в цьому чарівний кінь

Слейпнір, швидше за якого немає у світі. У цього скакуна не чотири ноги, а цілих вісім!

Кажуть, що Одін – одноокий. Чому? Та тому, що він віддав своє друге око велетневі Міміру, а той дав Одіну таємні знання. Коли Одіну стає мало тих знань, він сам простромлює себе списом і повисає на Світовому Древі Ігдрасіль. Сорок днів і ночей бог шукає мудрості серед болю та самотності. Потім він кидає руни і знаходить у них відповіді на всі питання, ключі до всіх дверей і музику до всіх пісень.

Тор

Тор – бог-громовержець, могутній велетень, син Одіна і богині землі Ерд. Він їздить світом на колісниці, у яку запряжена пара цапів. У руках у Тора величезний молот і немає страшної зброї. Кожен удар молота це удар грому. Якби не молот Тора, велетні давно захопили б Асгард. Але варто лише богові-громовержцеві виїхати на поле бою, як велетні від страху тікають у своє житло – Утгард.

Про силу Тора свідчить такий випадок. Одного разу бог-громовержець вирушив на риболовлю. Він закинув волосінь в океан і раптом відчув, що на наживку клюнула велика здобич. Довго Тор тяг за мотузку, і от із води показалася голова Світового Змія! З подивом витріщав той очі, не в силах повірити, що його піймали на просту волосінь. У страху Тор розрізав волосінь кинджалом, і здобич попливла у водні глибини. А якби Тор не відпустив Світового Змія, Мідгард міг би зійти зі свого місця!

Фрейр і Фрейя

Фрейр та його сестра Фрейя – боги родючості. На відміну від Одіна і Тора, вони належать до племені земних богів – ванів. Коли закінчилася перша війна між асами і ванами, супротивники обмінялися заручниками. Фрейр і Фрейя були відправлені в Асгард. Завдяки цим богам на землі цвітуть квіти, з'являються плоди, дозріває врожай.

Одного разу злісний велетень Трюм викрав у самого Тора чарівний молот. Як викуп велетень зажадав віддати йому за дружину богиню Фрейю. Що було робити богам? Тільки хитромудрий бог Локі зміг придумати, як перемогти злого Трюма. Тора одягли в одяг нареченої і привели до велетня. Велетень зрадив, думаючи, що бачить Фрейю, і віддав молот. Тор схопив свою зброю й убив Трюма.

ЛЕГЕНДИ

ЛЕГЕНДИ ПРО БЕОВУЛЬФА

(скандинавські легенди)

(Уривки)

Юність героя

Здавна ми чуємо розповіді про доблесть датських конунгів. Їхня слава добута в битвах.

Перший із них – Скільд Скевінг. Він багато страждав у дитинстві, а коли подорослішав, став воїном. Дорогою китів везли до нього данину кораблі із заморських країн. Великий був Скільд Скевінг!

Боги нагородили конунга – народився в нього спадкоємець, якого назвали Беовульфом. Хлопчик ріс, мужнів, оволодівав військовим мистецтвом. Усе легко давалося Беовульфу: бій на мечях і палицях, метання списа. Він краще за всіх плавав, а човен, що вів Беовульф, ніколи не сідав на мілину. Радів старий конунг: гідний спадкоємець ріс у нього!

Мудрим був юний Беовульф: одного разу він розсудив суперечку тридцяти воїнів, які посварилися через одну монету. А було це так.

Три десятки воїнів поверталися з походу пустельним берегом моря. Багато скарбів везли вони додому: одного тільки золота в них було триста тюків. Раптом один із воїнів, який ішов попереду, закричав:

– Монета!

Воїни зібралися навколо. У піску чистим золотом блищала дивна монета. Ніхто не міг зрозуміти, з якої країни її занесло морськими хвилями. Дивовижний візерунок прикрашав монету, а в самому центрі була діра. Воїни стояли над нею, як заворожені.

– Це моя монета! – крикнув той, хто йшов попереду. – Я її першим побачив!

– Як би не так! – сказав старший воїн. – Я заберу її собі, як старший!

– Кожний із нас має право на цю монету! – обурилися інші.

І от уже духи братовбивства готові були злетіти на плечі воїнів. Мечі вийшли із піхов до половини. Горе, коли золото засліплює воїнів!

На щастя, берегом ішов Беовульф.

– Розсуди нас, молодий конунже! – крикнув старший воїн. – Ми не можемо розділити дорогоцінну знахідку!

- Розступіться! – сказав Беовульф. – Відкіля у вас ця монета?
- Ми знайшли її в піску! – хором відповіли воїни.
- Дайте подивитися!

Беовульф повертів монету, зважив її на долоні.

– Це чарівна монета з далекої країни. А діра в ній для того, щоб помирити тридцять дурнів, готових перебити один одного!

Молодий конунг дав монету старшому воїнові і сказав:

– Глянь крізь діру. Що ти бачиш?

– Клянуса Одіном! – закричав воїн. – Я бачу свій рідний дім, там, за пагорбами!

Кожен воїн подивився крізь отвір у монеті, і кожний побачив свій будинок.

– Стоячи на порозі домівки, ви все ще хочете битися один з одним? – запитав Беовульф.

Воїни мовчали. Їм не давав говорити сором.

Беовульф розмахнувся і кинув монету далеко в море. Немов золота рибка, блиснула вона у променях сонця, що сідало за обрій, і пропала. Воїни повернулися до своїх сімей і розповіли про мудрість юного Беовульфа.

Настав день скорботи: пішов у світ предків Скільд Скевінг.

Крутобокий човен чекав свого конунга. Воїни склали на дно човна зброю й обладунки Скільда Скевінга, розсипали самоцвітне каміння та перли. Тіло конунга вони поклали на ложе з ведмежих шкір, прикріпили на щоглі розшитий золотом прапор, а потім відпустили човен за течією.

Серця воїнів були сумні, смуток наповнював їхні душі. До яких берегів пристане човен, у якому упокоївся конунг Скільд Скевінг?

Беовульф стояв у той день на самому краю кам'янистого урвища, дивлячись на те, як човен із тілом батька пливе в туман. Багато думок роїлося в його голові. Тепер йому доведеться правити!

Як Беовульф здолав Гренделя

Минув рік з того дня, як відплив до предків Скільд Скевінг. Беовульф правив своєю країною, і всі були задоволені конунгом. Йому скорилися родичі, а з малої дружини виросло величезне військо.

Якось Беовульф зі своєю дружиною гостював у далекому замку на березі довгої ріки. Хазяїн замку радо приймав гостей. Бенкет дійшов до середини, і тут Беовульф помітив, що хазяїн сумний.

– Що засмучує тебе, друже? – запитав конунг.

– В околицях мого замку оселилося чудовисько на ім'я Грендель. Воно пожирає все живе. Щоночі я втрачаю добрий десяток моїх воїнів.

– На подяку за гостинність я позбавлю тебе чудовиська! – пообіцяв Беовульф.

За північ гості розбрелися у відведені їм покої. Беовульф узяв свій меч, запасся шматком сиру і вийшов за ворота замку.

Була холодна ніч. Яскраво світили зірки. Лише віддалений плескіт хвиль порушував тишу. Беовульф ледь не задрімав, але раптом відчув, як вітер куйовдить його волосся. Герой розплющив очі й побачив: по темному небу у світлі місяця пливе нечіткий силует. Це крила величезного чудовиська піднімали вітер.

Беовульф розрубав камінь, поклав між його половинками меча і став чекати.

Грендель із шумом опустився на берег і склав крила. Він важко дихав, з його пащі валила пара, з очей сипалися іскри. Здалеку прилетіло чудовисько!

– Де воїни, що повинні охороняти замок? – прогудів Грендель. – Люблю закусити озброєними воїнами – це моя улюблена гостра страва!

– Де мої солодкі камені? – виходячи з укриття, крикнув у відповідь Беовульф. – Я голодний!

– Що за комашка пищить у мене під ногами? – здивувався Грендель.

– Це я – пожиратель каміння! – відповів Беовульф. – Я починаю трапезу каменем і завершую її каменем!

– Невже ти, комашко, умієш їсти камені? – здивувався Грендель.

– Скільки завгодно! – відповів герой. – Дивися! З цими словами він надкусив шматок сиру.

– А ти, такий величезний, хіба не вмієш їсти камені? – запитав Беовульф.

– Не вмію, – зізнався Грендель, – але хочу навчитися. Покажи, які камені тут найсолодші!

– Спробуй ось цей, – показав Беовульф на камінь, усередині якого був захований меч.

Грендель роззявив пащу і проковтнув частування. Меч Беовульфа відразу ж вийшов із каменя і встромився у шлунок чудовиська.

– Ай-ай-ай! – закричав Грендель. – Камінь надто важкий для мого черева!

Беовульф почекав трішки, а потім голосно засвистів. Меч героя був так само вірний хазяїнові, як бойовий кінь вірний своєму вершнику. Сталь задзвеніла, напружилася і вирвалася з черева Гренделя. Чудовисько впало бездиханне.

Беовульф повернувся в гостинний замок. Хазяїн і гості прокинулися і зібралися в трапезній залі. Герой мовчки сів до столу і приступив до трапези.

– Усі мої воїни живі! – сказав хазяїн. – Я не спав ні хвилини, очікуючи приходу чудовиська. Якби Грендель з'явився, йому б скрутно було! Але – хвала Одіну! – ніч пройшла спокійно.

І тут Беовульф голосно розреготався.

– Друже, ти хріп голосніше за всіх! – сказав він хазяїнові. – Але турбуватися тобі і твоїм воїнам більше не треба.

З цими словами Беовульф кинув на стіл пазур із передньої лапи Гренделя.

Хазяїн і гості були вражені подвигом героя. Почався новий бенкет.

Хазяїн поступився своїм місцем на чолі столу Беовульфу: так він виказав свою повагу до гостя.

З того часу мир і спокій панували в тій державі. А з пазура Гренделя Беовульф вирізав амулет, що давав йому силу, відвагу і духовну міць.

Перекази *О. Зав'язкіна*
Скандинавські міфи та легенди. – К., 2007.

ЦВІТ ПАПОРОТІ **(Австрійська легенда)**

Подійкують, що той, хто носить із собою цвіт папороті, робиться невидимкою. А в селі Зірн поблизу Штокерав розповідають таке. Працював у тамтешніх місцях в одному селі парубок. Щовечора він йшов додому лісом. Якось увечері в другий день Трійці хлопець затримався на якусь годину довше, ніж звичайно, і, коли нарешті зібрався в путь, добиралося до півночі.

Зайшов він у ліс, аж зирк – цієї самої миті навколо зачервонів цвіт папороті, та так густо, яскраво й іскристо, що хлопцеві здалося, ніби то палахкотить земля у нього під ногами. Злякався він, що згорить, і дременував навтьоки. Та от біда – на бігу зачепив він рукою

гілку папороті, цвіт той і насипався в його лівий чобіт. Не побачив цього хлопець і побіг собі додому.

Дістався він рідної оселі, аж бачить – мати з сестрою ще не сплять. Давай хлопець пояснювати матері, чому так довго йшов, а та – анічичирк: читає собі молитовник ніби ніде й нічого. Хлопець стоїть ні в сих, ні в тих, коли це чує – у дальньому кутку його сестра дивується, куди то міг він подітися. А той і собі дивується, що з ними усіма сталося? Не знав хлопець, що став невидимим. Сон його не брав, то він і чобіт не знімав.

Так жив хлопець день при дні зі своїми рідними, а ті його не помічали. На власні очі бачив і чув, як вони сумують за ним, але ніхто не може сказати, де він і «чому не повертається додому. І хоча хлопець щовечора намагався втовкмачити їм, що він поруч, та ні мати, ні сестра не бачили його і не чули. Минув місяць, одного вечора хлопець надумав-таки зняти свої шкарбани, бо побачив, що один із них розірвався. Тут і витрусився з нього цвіт папороті. Аж звідки не візьмись, з'явився чорт, зібрав той цвіт і зник. Було то саме у суботу, коли нікого не було вдома.

За якусь годину заходять до хати мати і сестра, коли це глядь – сидить за столом хлопець, живий і здоровий. Не повірили вони своїм очам; лише коли переконалися, що то правда він, страшенно зраділи. Отаке-то трапилося з хлопцем. Хто знає, якби не висипався той цвіт з чобота, може, й донині жив собі той хлопець і сам оповів би нам ту бувальщину.

ЯК ПОСТАЛО МІСТО КАРЛСРУЕ *(Німецька легенда)*

Маркграф Карл Баденський повернувся додому, одержавши славу перемогу, що її люди мали б згадувати у віках. Після довгої війни надумав він нарешті подбати про спокій і щастя своїх підданців. А почати мав зі своєї столиці Дюрлаха: не завадило б розширити його вулиці, відкрити різні заклади. Але шляхетні наміри графа наштовхнулися на затятість і небажання щось змінювати. Отже, йому довелося відмовитись від цієї ідеї.

Одного дня розважався він полюванням у Гартвальді, коли це де не візьмись на нього кинувся дикий звір. Доки граф рятувався, загубив він своїх супутників. Нарешті проблукавши лісом не одну годину, сів стомлений під якимось дубом. Швидко і задрімав, і сниться графові щось химерне.

Здалося йому, що високо вгорі, на верхівці дерева висить корона, оздоблена вишуканими самоцвітами, і виблискують на ній слова: «Дворянинові в нагороду», – і за мить навколо нього, ніби помахом чарівної палички, з'явилося велике місто з дзвіницями, башточками і вишуканим замком, достойним, аби в ньому мешкав сам володар міста. Та недовго граф чудувався зі свого сну: прокинувся він і побачив довкола своїх товаришів, які вже шукали його.

– Бачив я, – звів до них погляд граф, – чудовний сон. Ніби я на власні очі розглядаю довкола велике чудове місто, що я його хотів заснувати; корона, що висіла наді мною, то вказівка на те, що тут має бути нове місто, а під деревом, де я тепер лежу, буде моє останнє пристановище.

Цьому сну і завдячує Карлсруе своїм заснуванням. Як граф сказав, так і зробив.

ТОМАС ВІРШАР *(Шотландська легенда)*

Колись давно місто Ерлстон, що в Лодердейлі на кордоні Шотландії з Англією, було звичайнісіньким сільцем. Звалося воно Еркільдоун. І жив у ньому поміщик, якого звали Томас Віршар. Умів той Томас Віршар як ніхто інший грати на лютні. Частенько люди бачили, як він, сидючи на узбіччі, награв на своїй лютні або складає нову пісню. А як траплялося Томасові гнати на базар корови, і тоді за спиною в нього гойдалася лютня.

Що був той Томас Віршар хлопець хоч куди, то його любило чимало дівчат у Ерлстоні. Він раз по раз дражнив своїх прихильниць, жартував з ними, вигравав на лютні всілякі романси і підбивав клинці то до однієї, то до іншої. Часом зажене череду десь далеко, залишить там і ну крутити роман з якоюсь новою любкою.

Якось одного травневого ранку сидів Томас біля Ловецького Струмка і перебирав струни лютні. За спиною височіло колюче дерево, що його хтось колись назвав Ейльдоновим. Сидить Томас, награв якусь чарівну мелодію, коли це глядь на воду, аж там якась жінка: випромінює зеленаве сяйво – барва, що її мають усі чарівні істоти – і їде верхи на білосніжному коні; смикне за вуздечку – і дзенькнуть на ній грайливі дзвіночки.

Томасові здалося, що ніколи він не бачив нічого прекраснішого, і він не міг відірвати очей від тієї знадливої жінки. Його пісня затремтіла і врешті уврвалася, а сам хлопець упав до її ніг.

– Добридень, пані, – вклонився жінці Томас. – Ви, певно, Небесна Королева.

– О, ні, – відказала жінка, – Мене не так звуть. Але я таки королева чарівної Країни Ельфів і прийшла до тебе. Я чула, як ти співаєш, заграй-но, будь ласка, ще. Я слухатиму тебе весь день. А коли скінчиш свою пісню, можеш мене поцілувати. І тоді я заберу тебе до Країни Ельфів.

– Не сподівайтесь, що вам вдасться мене злякати, – мовив пісняр.

– Поцілунок моїх уст, – вела далі Королева, – причарує тебе, і сім років ти будеш моїм слугою в Країні Ельфів, що б з нами не сталося.

Хто ж міг устояти проти чар знадливої Королеви Ельфів. Тим-то і Томас, скінчивши пісню, палко її поцілував. Мить – і Королева піднеслась у повітря на своєму білосніжному коні, а позаду неї сидів Томас Віршар. І мелодійно дзеленчали дзвіночки, коли вони швидше за вітер пролітали над полями, болотами і горами.

Нарешті вони прибули до місця, де розходилися три дороги. Спершу Королева показала вузький шлях, який вився поміж пагорбів, оточений вересом і глодом: ту стежку праведності за життя подолали всього кілька мандрівників. Друга дорога була широка, рівна, поросла травою. Вела вона густими луками і правила за вторований шлях гріха. Про цю дорогу Томас чув од священника в маленькій церкві Еркільдоуна. Проте у чарівну Ельфінію Королева вирушила третьою дорогою, поміж густих заростей папороті. Ті розступилися, пропускаючи Королеву з Томасом, і вони зникли в гущавині лісу, а за мить усе довкола оповила ніч.

– Одне забула я тобі сказати, Томасе, – мовила Королева, коли вони увійшли до її країни. – Ти лишатимешся біля мене цілих сім років. І весь цей час ти маєш тримати язик за зубами і мовчати як риба. Щоб жодного слова я від тебе не почула! Коли ж скажеш хоч одне слово, назавжди лишишся моїм слугою. І ніколи вже не побачиш Еркільдоуна.

Як тільки Томас увійшов у потойбічну країну, він обдивився себе з голови до ніг. Одягнений хлопець був у все зелене – чисто тобі ельф! Сім років вірою і правдою він служитиме тутешній Королеві. Щоб її потішити, доводилося йому раз по раз вигравати на лютні, а її двір частенько танцював під його чарівну музику. І весь цей час, поки Томас служив при дворі самої Королеви Ельфів, він не міг сказати жодного слова.

Спливе сім довжелезних літ,

Перш ніж Віршар верне у світ.

Одного дня Королева мовить Томасові:

– Сім наших років минуло, Томасе. Час тобі вертатися додому. Пам'ятай – нікому ані слова про все. Мені тебе не вистачатиме.

Отож Томас Віршар знову опинився на свободі. На прощання дала йому Королева Ельфів велике яблуко зі свого саду.

– З'їж його, – мовила вона. – Дасть воно тобі два чудових подарунки – відтоді знатимеш істину і провидітимеш майбутнє. Те яблуко прославить тебе і зробить багатим. Прощай, Томасе.

Замислився Томас. «Певна річ, язик у мене шотландський, – мовив він до себе, – проте я завжди вмів тримати його за зубами. Правда – ніби двогострий меч, можеш і сам поранитись. Ну, то гаразд». Він не знав, чи справді може тепер віщувати і чи так уже потрібен йому той дар – зазірати в майбутнє?

Отож поквапився Томас до Еркільдоуна, до своєї дружини та дітей. І злякався, як побачив – чорне волосся його дружини за цей час вкрилося сивиною, а діти, хлопчики і дівчатка, давно повиростали і були хіба що трохи молодші за нього самого. Та й сам Томас змінився, постарів, став розважливіший – тепер він вже не залицявся до місцевих дівчат.

Яблуко Томас з'їв, і відтоді зауважив, які облудні ті лодердейльські дівчата. А що він завжди говорив правду, то дівчата обходили його стороною. Звичайно, куди легше сказати дівчині, що вона має золоте волосся, ніж закинути, що зачіска її нагадує стіг сіна.

Утім, Томас і досі грав на лютні і складав пісні, хоча його очі більше не блищали так мрійливо, як у колишні дні. Звісно, всім кортіло знати, де ж то він побував. Але ніхто не наважувався спитати його, а сам він лише мовчав.

Невдовзі всі почали називати Томаса еркільдоунським мудрецем, як і годилося називати людину, яка завше говорила правду та ще й могла провидіти майбутнє. Він отримав прізвисько Правдивий Томас, а після того, як він завбачив смерть короля Александра III у буряну березневу ніч 1286 року, чутки про його пророчий дар рознесли по всій Шотландії. Коли Александр упав з коня і помер на березі поблизу Кінгторна, що над затокою Ферт-о-Форт, точнісінько як це передбачив Томас, з усіх кутків Шотландії почали сходитися до нього люди, щоб запитати кожен про своє. Селяни запитували, якої чекати погоди, мандрівці розпитували, як його простіше дістатися Вітторна

або Св. Андрія, і завше біля Томасових дверей юрмилося чимало людей, до того ж кожен вважав за необхідне чимось йому віддячити.

Отак Томас став багатий і знаменитий, як казала йому колись Королева Ельфів. Але часом траплялося, що він нікого не пускав, а поринав у солодкі мрії про Ельфинію і чарівну Королеву.

Якось пізно ввечері, коли місяць був уповні, Томас уместився на ганку біля дверей. Раптом підходить до нього його син.

– Кажуть, – прошепотів хлопчик батькові на вухо, – біля входу в парк пасеться біла олениця.

Томас знав, що то за ним прийшов білий звір з потойбічної країни. Зняв він мовчки свою лютню з гачка, закинув за плечі і рушив у місячному сяйві до входу в парк, де невдовзі зустрівся з білою оленицею, і вони вдвох рушили в ніч.

Ніхто більше не бачив Томаса Віршара. Проте його пророцтва пам'ятають й досі.

Переклади *І. Андрущенко*
Казки та легенди народів світу. – К., 2009.

ДИТЯЧИЙ ФОЛЬКЛОР НАРОДІВ РІЗНИХ КРАЇН

Знайомство з культурами народів світу починається з вивчення фольклору (англ. folk-lore – усна народна творчість), адже саме він є справжньою енциклопедією світогляду народу, його життя й побуту. Народна творчість виникла дуже давно, в незапам'ятні часи. Початок її історії пов'язаний з потребою людей зрозуміти навколишній світ і своє місце в ньому. Розуміння це виражалось в поєднанні слова, танцю, музики, а також у витворах образотворчого мистецтва (орнаментах на посуді, знаряддях праці та ін.), у прикрасах, предметах релігійного культу.

Кожне нове покоління зберігало створене в минулі епохи, включало краще з нього в повсякденний художній побут, удосконалювало й шліфувало його, доводило до найвищого рівня. Внаслідок передачі твору з уст в уста в уснопоетичне мовлення багатьох співців і казкарів входить тільки те, що вони вважають творчо вдалим. При цьому, погано придумане втрачається. Зберігається вдало сказане, вдало заспіване, відповідаючи інтересам і смакам того середовища, в якому фольклорний твір побутує. Тому фольклорні твори й називаються народними – вони дійсно відображають художні смаки й задовольняють художні потреби народу.

У системі виховання молодшого покоління споконвіку використовувалися фольклорні тексти, які є справжнім джерелом людської мудрості, виразником народного світогляду, скарбницею національної духовності. Значну їх частину становить дитячий фольклор.

Поняття «дитячий фольклор» увійшло до науки порівняно недавно. Проте новизна терміну не пов'язана з пізнім походженням цього виду фольклору. Відповідним фольклорним текстам притаманна глибока старовина. Так, вже в епоху середньовіччя серед жанрового багатства фольклору (пісні, билини, легенди, перекази, балади, афоризми, прислів'я, приказки, загадки, анекдоти) святкова, пустотлива, ексцентрична сторона життя виражалася в малих фольклорних жанрах, які так люблять діти: небилиці, потішки, лічилки, скоромовки, дитячі пісеньки та ін.

Дитячий фольклор – це сукупність зразків усної народної творчості, яка складається із класичних та сучасних фольклорних форм і функціонує у дитячому середовищі або виконується

спеціально для дітей (прислів'я, приказки, загадки, пісні, казки, легенди тощо).

До дитячого фольклору відносять і власне усну творчість дітей, яка виникає, наприклад, у процесі гри та комунікації (лічильки, дражнилки, мирилки та ін.) Зразки цієї творчості живуть лише в дитячому середовищі.

Граючись зі словом, проникаючи в різні варіанти його змісту, діти одночасно знайомляться з національною своєрідністю багатьох обрядів, прикмет, календарних свят, розваг.

Найпоширеніший та найактивніший жанр фольклору – прислів'я та приказки. Ці влучні народні вислови чарують своєю барвистістю, дотепністю, мудрістю. Їм властива афористична стислість і точність судження про найрізноманітніші сторони життя людини. У кожного народу свої прислів'я та приказки, що відображають особливості його побуту, історичної долі, національної самосвідомості.

Якщо порівняти тематичне розмаїття прислів'їв та приказок, то можна помітити чимало спільного. В них утілені схожі загальнолюдські ідеали й норми поведінки, засуджуються ті чи інші вади, висміюються ті чи інші риси характеру. Наприклад, тема добра в кожного народу звучить неповторно та своєрідно, проте вчить кожне з них одному: «Хто чинить добро, той і має його» (італійське), «Добро відплатиться добром» (азербайджанське), «Мудрець платить за образи добрими словами» (китайське), «Добро будує, зло руйнує» (єврейське), «Найкращий той, хто любить робити людям добро» (арабське).

Загадки – один з оригінальних і найдавніших жанрів усної народної творчості. У стислій алегоричній формі в них подано опис подій, предметів, явищ, що їх треба впізнати. Вчені висувають припущення, що виникнення загадок пов'язане з багатьма заборонами, які існували для стародавньої людини. Існували, наприклад, мисливські заборони. Первісні люди вірили, що тварини розуміють людську мову й можуть перешкодити успішному полюванню. Тому наші далекі предки не говорили про свої наміри, не називали звірів і предмети полювання, замінюючи їх іноменнями.

Одне із головних місць серед фольклорних жанрів займає народна казка. У ній відображається характер народу, його моральні якості та вболівання за краще майбутнє. Протягом багатьох поколінь шліфувалися й риси народної казки – лаконізм, конкретність, велика узагальнююча сила. Події відбуваються, як правило, давним-давно, в

добрі часи, в деякому царстві, тобто в традиційно визначеному часі й місці. У більш пізніх казках з'являються прикмети століття, конкретної географії, соціальних відносин. Наприклад, в португальській казці «Загублений гаманець» герой живе в Лісабоні, а польська казка «Покарана хитрість» починається так: «Якось заможний пан з-під Ольштина полював...».

Герой народної казки традиційно є носієм основної ідеї, закладений в ній. Його можуть не розуміти, не знати його переваг над іншими, але сюжет твору, напруга фабули обов'язково розкривають його високий моральний потенціал. Бути добрим дуже важко і казка це відчуває: боротьба зі злом вимагає особливої висоти духу, абсолютного проникнення в добро. Досконалість людини народна казка бачить у готовності допомогти, врятувати, вилікувати, підтримати у скрутний час (англійська – «Джоан і кривий гусопас», грецька – «Вишивальниця птахів», російська – «Крихітка-Хвірунька» та ін.)

Такі негативні риси, як жадібність, скупість, лінь, грубість, егоїзм, заздрість у казках засуджуються (угорська – «Два жадібних ведмежатка», в'єтнамська – «Гора смілива, справедлива», корейська – «Ластівка», арабська – «Жебрак і скупий», французька – «Про селянина та його пана», турецька – «Ледачий Ахмед» та ін).

Чимало казок різних народів світу подібні за змістом, герої й сюжети в них схожі. Дослідники пояснюють це тим, що усі казки розвинулися із єдиного джерела – прадавнього міфу (Якоб і Вільгельм Грімм, Макс Мюллер, Олександр Афанасьєв). Існує ще одна теорія, творці якої Теодор Бенфей та Сергій Ольденбург. Учені вважають однією із причин схожості казок різних народів те, що казки «мандрують» по світу. Це сприяє запозиченню ситуацій, героїв, алегорій, повчального змісту. Інша теорія – побутово-психологічного походження сюжетів (Джеймс Фрезер, Олександр Веселовський). Вивчаючи побут та соціальне життя різних народностей, вчені дійшли висновку, що на початку своєї історії люди мали схожі культурно-історичні умови існування.

Схожою є й проблематика казок різних народів світу: відображення соціальних і побутових конфліктів; висвітлення суспільних пороків; роздуми про царську чи княжу владу; філософські думки про життєві цінності, про життя й смерть, про волю, про війни й катастрофи, про працю й героїзм, а також про скарги та чудеса.

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ НАРОДІВ СВІТУ

Азербайджанські прислів'я та приказки

Рідне гніздо – наймиліше.
Хто народ свій любить, той і світ весь любитиме.
Щоб смак солодкого відчути, треба гіркого з'їсти.
Хто влітку спить – взимку з торбою ходить.
Язик у нього – солодкий мед, а робота – горе гірке.
Син у родині – опора, дочка – окраса.
Око – щоб бачити, розум – щоб пізнати.

Переклад В. Ціпка

Англійські прислів'я та приказки

Рідний дім – це рідний дім, завжди нам затишно в нім.
Гарна та хата, що добрими людьми багата.
Краще сказати гостру правду, ніж лагідну брехню.
Великому кораблеві – глибоку воду.
З собакою дружи, а в руці дрючка держи.
Коли друг просить, тоді завтра немає.
Любов до грошей і любов до науки рідко сходяться.
Двері мудрості ніколи не замкнуті.
Вчися мудрості на чужій дурості.

Переклад Р. Доценка

Арабські прислів'я та приказки

Людина – найбільше багатство держави.
Хто зрадив одного, зрадить і другого.
Полохливого б'ють.
У теслі дім без дверей.
Непрошений гість біля порога їсть.
Людина без терпіння, що лампа без гасу.
Найкращий той, хто любить робити добро.

Переклад Т. Лебединської

Білоруські прислів'я та приказки

Хто мову і віру міняв, той не тільки себе, а й сусіда продав.
Наш Михайло який їхало, такий і роботайло.
Такий скнара, що за копійку жабу до Борисова лозиною пожене.

Земля – тарілка, що покладеш, – і візьмеш стільки.
Од поради язик не всохне і зуби не випадуть.
Нових друзів май, а старих не забувай.
Якби всі були розумні, то хто був би дурний?
Життя прожити – не личаки сплести.
З розумними дітками і без грошей добре.
Менше говори – більше почуєш.

Переклад *О. Жолдака*

Болгарські прислів'я та приказки

Народ – сам собі дзеркало.
Роби не як можеш, а як треба.
Правда солона, а брехня солодка.
Втрачений час не повертається.
З розумним не плач, з дурним не співай.
По рилу видно, що не з простих свиней.
Не питай, чи я голодний, а дай мені їсти.
Куди коза стрибне, туди й козеня.

Переклад *Д. Білоуса*

Вірменські прислів'я та приказки

Гарна троянда на рідній землі росте.
День на чужині – як рік.
Захотіти – наполовину зробити.
Давній друг ворогом не стане.
Тільки мати розуміє мову немовляти.
І хороше, і погане у сина – від батька й матері.
Горобця боятися – проса не сіяти.
Хвалько до часу хвалиться.

Переклад *Л. Задорожної*

Індійські прислів'я та приказки

Людина – природи вершина.
Без квітки нема й пелюстки.
Маєш честь – ти людина, а без честі – тварина.
Легко ламати, та важко будувати.
Рис розсипав – не збереш, сказав слово – не вернеш.

Що голова, то думка своя.
Яка кісточка, таке й манго.
Стриманість – уже половина ліків.

Переклад *С. Наливайка*

Іспанські прислів'я та приказки

Мети досягає той, хто втоми не знає.
Щастя ніколи не буває повним.
Від лінощів усі пороки.
Йдучи помаленьку, зайдеш далеченько.
Чутки разносяться, як пір'я за вітром.
Умієш помилятися, умій і виправлятися.
Хто силу має, той і сеньйор.
Погану звичку ламай, як тичку.

Переклад *М. Жердинівської*

Казахські прислів'я та приказки

Людина в ріднім краю – мов квітка в травневім гаю.
Згуртований народ – міцний.
Одне дерево – не ліс, одна цеглина – не мур.
Життя вчить, труд – єднає.
Чесно заробиш – спокійно з'їси.
Сила птаха – в крилах. Сила людини – в дружбі.
З добрим – зійдись, з поганим – розійдись.

Переклад *Ф. Моргуна*

Угорські прислів'я та приказки

Один випадок – іще не звичай.
Доброго ніколи не забагато.
Мир не залежить від однієї людини.
Сором'язливість – окраса молодості.
Хто багато шепоче, той багато бреше.
Заздрість і камінь з'їдає.
Цікавість – гарний учень.
Спершу скуштуй, а тоді хвали.
Зроблене своїми руками завжди добре.
Яка садиба, такий господар.

Переклад *О. Сенюк*

Польські прислів'я та приказки

Поганий той птах, що своє гніздо паскудить.
Власна хатка миліша від чужого палацу.
Аби хліб, той зуби будуть.
Не треба дурнів сіяти, самі родять.
Говорить, наче галушок у рота набрав.
Пряма дорога найкраща.
Добре ім'я – найкраща спадщина.
Що слово – то наука.
Говорити до тих, хто не чує, марна річ.

Переклад *І. Дзюби*

Туркменські прислів'я та приказки

Життя риби – у воді, людини – серед людей.
Не довіряй таємниці боягузові.
Джерело достатку – в труді.
Голодній курці просо сниться.
Своє дитя кожному місяцем здається.
Перш ніж будувати дім, вибери сусіда.
В гості йди без злості.
Знаєш – скажи, не знаєш – слухай.

Переклад *В. Михайлова*

Французькі прислів'я та приказки

Все добре, що добрий кінець має.
Любов'ю добудеш усе, силою – нічого.
Ласкою більше зробиш, ніж силою.
Правда – як олія: завжди наверх випливає.
Не кажи всього, що знаєш і думаєш.
Не ганяйся за двома зайцями.
Що з серця виходить, те до серця доходить.
На добрій яблуні добрі яблука.
Чого молодість жадає, те старість відкидає.

Переклад *Ю. Лісняка*

Шведські прислів'я та приказки

Де твоя родина, там гарна кожна травина.
Як народився ослом, то не помреш конем.
Удома кожен – великий герой.

Не соромно впасти – соромно лежати.
Коли робиш добро – не оглядайся.
Хто не любить працювати, любить пліткувати.
Поганих слів нема – є тільки погані думки, висловлені ними.
Коли з неба падає манна, в бідного якраз нема ложки.
Хто кидає бруд на інших, сам брудниться.

Переклад О. Сенюк

Японські прислів'я та приказки

Шануватимеш минуле – знатимеш майбутнє.
Мудрий завжди питає.
Правда – скарб життя.
Ім'я украсти – гірше, ніж гроші.
Родина без згоди, що весняні води.
З пуголка тільки жаба виросте.
Два дракони в одній печері не вживуться.
Усмішка приховує думки.
Молодий бамбук на тички не рубають.
Вірний самурай двом князям не служить.

Переклад М. Федоришина
Прислів'я та приказки народів світу. – К., 2005.

ЗАГАДКИ

Англійські

Земля біла, насіння чорне.
Хто кмітливість має,
Той загадку відгадає.
(Папір і письмо)

Жовте, сяє,
а не золото.
(Сонце)

Якось Том пішов у ліс,
Через хаші вперто ліз,
Потім десь поранив ногу
І кульгав усю дорогу.
Як сів відпочивати,
Все щось пробував шукати,
Але так і не знайшов –
З цим додому Том прийшов.
А що саме Том впіймав –
Чи хто-небудь відгадав?

(Заноза)

Переклад Т. Костикової

Білоруські

Сімсот поросят
На кілочку висять.
(В'язка цибулі)

Не розбивши горщечка,
Не з'їси кашки.
(Горіх)

Без вікон, без дверей
Повна хатка дітей.
(Гарбуз, огірок)

Без станка і без рук,
А полотно тче.
(Павук)

Один говорить,
Двоє дивляться,
Двоє слухають.
(Язик, очі, вуха)

Летів пан,
На воду впав,
Не пливе, не тоне.
(Лист)

Молдавські

Дід у землі,
А борода назовні.
(Буряк)
Хто у двір заходить так,
Що й не будить собак.
(Вітер)

Хто на лужку все літо грає,
Струни променів перебирає?
Сріблястих ниточок краса
Єднає землю й небеса.
(Дош)
Переклад М. Ткача

Німецькі

Прийшла з неба бочка
Без дна, без обруча.
У середині два пива.
(Яйце)

Залізна конячка з лляним хвостом,
То скаче в повітрі,
То проходить через печери й
підземелля.
(Голка з ниткою)

Казахські

Зелене теля
На прив'язі товстіє.
(Кавун)
Потягну за мотузку –
Встане гора.
(Верблюд)
Білий баран пішов,
Чорний залишився.
(Сніг, земля)

Є голова,
Та нема волосся;
Є очі,
Та нема брів;
Є крила,
Та не літає;
У холод мерзне,
Спеки не боїться.
(Риба)

Латиські

Латка на латці,
А жодного стібка.
(Качан капусти)
Тридцять два молотять,
Один перевертає.
(Зуби, язик)

Іде по соломі –
Не шурхотить,
Іде по воді –
Не тоне,
Іде по вогню –
Не горить.
(Тінь)

ДИТЯЧІ ПІСЕНЬКИ ЗОЛОТОКУДРА ДІВЧИНА *(Англійська)*

Золотокудра дівчинко,
ходімо разом жить.
Ніколи не посваримось,
а будемо дружить.
Я в лузі вівці пастиму
і гратиму в ріжок.

А ти пектимеш на обід
солодкий пиріжок.
А потім вишиватимеш
шовкові сорочки
І їстимеш медяники,
цукерки та вершки.

Переклад Н. Забіли

У МЕНЕ КУРОЧКА БУЛА *(Англійська)*

У мене курочка була, –
У хаті залюбки
Підлогу віником мела
І мила тарілки.
Сама ходила до млина
По борошно мені,
Вертала засвітла вона,

Співаючи пісні.
Місила тісто, хліб пекла –
Усе робить могла.
Смерком сідала при вікні
І казочку вела.

Переклад В. Бойченка

*Мовчун А.І, Марченко Л.І. Зарубіжна
література. 2 клас. – К., 2008.*

ОЙ ХОДИЛА ПАВОНЬКА *(Білоруська)*

Ой ходила павонька
По горі,
Погубила пір'ячко
По траві.

Там Олеся гуляла,
Пір'ячко збирала,
Пір'ячко збирала,
В подушечки клала.

СОН *(Болгарська)*

Швидше, сон, виходь із лісу,	Спав, як котик на тиночку,
Мого Христо заколисуй,	Як курчатко біля квочки,
Щоб лежав він на перинці,	Як ягнятко у овечки,
Наче в небі на хмаринці,	Як пташатко у гніздечку.

ЩО ТИ, КОЗЛИКУ, РОБИВ? *(Естонська)*

Що ти, козлику, робив?	У пасіки поносив,
— Жито в клуні молотив.	Тепер ходжу-походжаю,
Кожен снопик – ніжками.	Весело співаю:
Кожен снопик – ріжками.	«Кеки-меки,
Зерно хвостиком замів,	Кеки-меки, кеки-меки...»

СПИ, КОСЕНЬКЕ *(Литовська)*

В зайця хата	Ні в суботу
Неметена,	Не бралася за роботу.
Піч, лежанка	І на мить
Нетоплєні.	Не може встати,
По миснику і полицях	Відійти від зайченяти.
Скачуть гави і синиці.	Колисоньку колихає,
А зайчиха	Тихо пісеньку співає:
Ні тепер,	Люлі-люлі, люлі-люлі,
Ні в середу,	Баю-бай,
Ні в четвер,	Спи, косенько, засинай.
Ні в п'ятницю,	

ГІМПИЧОК І ПІМПИЧОК *(Німецька)*

Гімпичок і Пімпичок	І лопотіли ковпачками.
Сиділи під грибок.	Полопотіли тижнів п'ять,
Гімпичок був карликом,	І потомилися, та й сплять.
А Пімпичок був гном.	Ото дивись, не йди туди,
Вони сиділи під грибками	Нам Гімпа й Пімпа не збуди.

СКАРБ ІЗ СКАРБІВ *(Французька)*

Хочу усім розказати,
Який-бо дивак у нас тато.
Від нього постійно я чую слова,
Що скарб із скарбів –
непуста голова.
Та я, слава Богу, іще не здурів!
Я знаю: цукерки –
то скарб із скарбів.

КОРЖІ *(Узбецька)*

Пораненьку я устав
І до тітоньки примчав.
Тітонька спекла коржів –
Зроду я таких не їв!
А вона їх узяла
Та всі доні й віддала.
Мені ж тицьнула одного,
Мацюпунього такого, –
Аби дати відчіпного...

Переклади *А. Григорука*
Вийди, вийди, сонечко: Народні дитячі пісеньки. – К., 1975.

КАЗКИ

СОРОЧАЧЕ ГНІЗДО *(Англійська народна казка)*

За давніх-давен,
як свинки співали пісень,
а мавпи тютюн жували,
а кури його клювали,
а качки: «Кряк-кряк» примовляли, якось усі птахи попросили сороку:

– Навчи нас, як вити гніздо.

Бо всім відомо, що сорока – майстер вити гнізда. Зібрала вона всіх птахів і почала вчити. Спершу принесла грязюки і зліпила кругленький млинець.

— Та он як воно робиться, – сказав дрізд і полетів собі. Відтоді всі дрозди роблять свої гнізда на зразок млинця.

Потім сорока принесла прутиків, ще грязюки і поклала на млинець.

— Я вже знаю, як його робити, – сказала сова і полетіла геть. Ось чому сови не навчилися робити кращих гнізд.

Після цього сорока взяла кілька хворостинок і сплела з них кругленький обідок.

— І я так зумію, – сказав горобець і полетів собі. Відтоді горобці в'ють свої гнізда з хворостинок, хоч і роблять це абияк.

Потім сорока назбирала пуху та пір'я і вистелила гніздо.

— Оце мені подобається! – вигукнув шпак і полетів геть. Ось чому в шпаків так м'якенько вистелені гнізда.

Тим часом сорока робила своє. А нетерплячі птахи один за одним відлітали геть.

Зрештою залишилася біля сороки сама тільки горлиця. А їй не вистачало ні глузду, ні тямати чогось навчитися. Сидить і туркоче-торочить щось своє:

— Тягни три трісочки, тягни три-и.

Сорока саме клала прутик. Почула, що туркоче горлиця, і каже:

— Не трісочки, а прутики, і не три, а й одного досить.

Горлиця ж торочить своє. Нарешті озирнулася сорока і побачила, що біля неї немає нікого, крім недотепа горлиці. Розгнівалася вона і заприсяглася, що більше ніколи нікого не вчитиме.

Ось чому різні пташки в'ють гнізда по-різному.

Переклад *О.Тереха*
Казки народів світу. – К., 1989.

ЛЕГКИЙ ХЛІБ (Білоруська народна казка)

Косив у лузі косар. Стомився і сів під кущем відпочити. Узяв торбинку, розв'язав і заходився їсти.

Виходить з лісу голодний вовк. Бачить – косар під кущем сидить і щось їсть. Надходить до нього вовк.

– Ти що їси, чоловіче?

– Хліб, – відказує косар.

– А смачний він?

– Ще б пак!

– Дай мені покуштувати.

– Будь ласка!

Одломив косар шматок хліба і дав вовкові.

Сподобався вовкові хліб. Він і каже:

– Хотів би я щодня хліб їсти, але де мені його брати? Порадь, чоловіче!

– Добре, – каже косар, – навчу тебе, де і як хліб брати.

І почав він учити вовка:

– Спершу треба землю зорати...

– Тоді й хліб буде?

– Ні, братику, стривай. Потім треба землю заборонувати...

– І можна хліб їсти? – замахав вовк хвостом.

– Що ти, зажди ще. Раніше жито посіяти...

– Тоді буде хліб?

– Ні ще. Дочекайся, доки жито зійде, холодну зиму перезимує, навесні виросте, потім закрасує, потім почне наливати зернятка, потім достигати...

– Ох, – зітхнув вовк, – дуже ж довго чекати. Але тепер я вже наїмся хліба до сходу!

– Де там наїсися! – перебиває косар. – Рано ще. Спершу достигле жито треба зжати, потім у снопи пов'язати, снопи ці в копи поставити. Вітер їх провіє, сонечко просушить, тоді вези їх на тік...

– І хліб їстиму?

– Який нетерплячий! Спершу треба снопи обмолотити, зерно в мішок зібрати, мішки до млина завезти та борошна намолоти...

– І все?

– Ні, не все. Борошно треба замісити у діжі й чекати, поки тісто підійде, тоді в гарячу піч садити.

– І спечеться хліб?

– Еге ж, спечеться хліб. Отоді й наїсися його, – скінчив косар науку.

Задумався вовк, потім почухав лапою потилицю й каже:

– Ні, ця робота дуже марудна й тяжка. Краще порадь мені, чоловіче, як легше їжу добувати.

– Ну що ж, – каже косар, – якщо не хочеш важкого хліба їсти, пораджу тобі легкий. Йди на вигін, там кінь пасеться.

Пішов вовк на вигін. Побачив коня.

– Коню, коню! Я тебе з'їм.

– Що ж, – каже кінь, – їж. Тільки спершу зніми з моїх ніг підкови, щоб не поламати тобі зуби об них.

– Ай справді, – погодився вовк.

Нагнувся він підкови знімати, а кінь як ударить його копитом у зуби... Перекинувся вовк і ну тікати.

Прибіг до річки. Бачить – на березі гуси пасуться. «Чи не з'їсти мені їх?» – думає.

Потім і каже:

– Гуси, гуси! Я вас з'їм.

– Що ж, – відказують гуси, – їж. Але спочатку зроби нам одну послугу перед смертю.

– Яку? – питає вовк.

– Поспівай нам, а ми послухаємо.

– Це можна. Співати я мастак.

Сів вовк і давай співати. А гуси крилами – мах, мах! Знялися й полетіли.

Провів вовк гусей очима і пішов далі ні з чим. Йде та й лає себе найгіршими словами: «Чи не дурень я, га? Нащо я погодився співати гусям? Ну, тепер кого не зустріну – з'їм!»

Тільки він так подумав, коли бачить – плентається дорогою старий дід. Вовк підбіг до нього.

– Діду, діду! Я тебе з'їм.

– Чого так квапитись! – каже дід. Давай спершу табаки понюхаємо.

– А смачна вона?

– Спробуй, то знатимеш.

– Давай!

Вийняв дід із кишені капшук з табакою, сам понюхав і вовкові дав.

Як нюхнув вовк з усієї сили, то цілий капшук тютюну вдихнув у себе. А потім як почав чхати – на весь ліс... Нічого од сліз не бачить, усе чхає. Так із годину чхав, поки всю табаку не вичхав. Оглянувся потім, а діда й сліду нема.

Пішов вовк далі. Йде він, іде, коли бачить – на полі отара овець пасеться, а пастух спить. Нагледів вовк в отарі найбільшого барана, схопив його й каже:

– Баране, баране! Я тебе з'їм.

– Що ж, – каже баран, – така моя доля. Але щоб не мучитись мені довго та й тобі щоб не ламати зубів об мої старі кістки, стань краще онде край того видолінка і роззяв рота, а я зійду на пагорок, розженуся і сам ускочу тобі в рота.

– Спасибі за пораду, – сказав вовк. – Так і зробимо.

Став він край видолінка, роззявив рота і чекає. А баран вибіг на пагорок, розігнався та – трах! – рогами вовка в голову. Аж іскри посипалися в того з очей, світ йому затьмарився.

Очухався вовк, повертів головою та й гомонить сам до себе:

– Цікаво: з'їв я його чи ні?

А тим часом косар кінчив роботу та йде додому. Почув він вовкові слова і каже:

– З'їсти то не з'їв, а легкого хліба спробував.

Переклад Б. Чайковського
Білоруські народні казки. – К., 1987.

ВИНОГРАДАР І ЗМІЯ **(Болгарська народна казка)**

Один чоловік мав гарний виноградник. Біля виноградника лежала купа каміння, де жила велика змія. Якось виноградар побачив змію і надумав зробити їй добро. Узяв кухоль свіжого молока, приніс, поставив біля каміння і став оддалік – хотів побачити, що буде. Змія вилізла, випила молоко і впустила в кухоль один золотий. Виноградар узяв кухоль із золотим і пішов собі. Відтоді щоранку носив він змії молоко і забирав по одному золотому. Так дружили вони багато років.

Якось виноградар покликав сина, майбутнього господаря, і розповів йому про змію, що її годував молоком. Почав і син носити молоко й забирати золоті. Одного разу він подумав: «У тій купі має бути багато золотих; краще вбити змію, розрити купу й забрати золоті, а не носити молоко та годувати ту змію».

Отаке надумавши, він узяв палицю і поніс змії молоко. Коли змія молоко випила, хлопець замахнувся і щосили вдарив її, але убити не зміг, відбив тільки шматок хвоста. Змія розгнівалась і вкусила хлопця. Він розпух і ледве дійшов додому. Батько спитав його, що сталося. Син розповів усе, як було, і через кілька днів помер.

Минуло багато часу, і якось прийшов виноградар до тієї самої купи каміння. Вилізла і змія. Виноградар їй каже:

– Давай знову дружити, як раніше дружили.

А змія йому відповіла:

– Чоловіче, не може відновитися колишня дружба. Поки ти бачиш синову могилу, а я свого відбитого хвоста, ми не можемо стати друзями. Коли щось робиш, думай і про наслідки.

Переклад М. Шегеди
Болгарські народні казки. – К., 1979.

БЕЛЬЯ-ФЛОР

(Іспанська народна казка)

Був собі чоловік і мав він двох синів. Старшого, Хосе, забрали в солдати і послали в Америку, де він прослужив багато років. Повернувся аж тоді, коли батько помер, а брат захопив сам увесь маєток і став багатієм, куди тобі. Прийшов Хосе до нього, а той саме спускається сходами.

– Не впізнаєш мене? – питає його.

А брат, грубо так:

– Ні!

Тоді він назвався, і брат послав його в клуню, мовляв, стоїть там скриня – ото і вся батьківська спадщина. Сказав так, а сам пішов геть.

Зайшов Хосе до клуні, побачив стару скриню і думає: «Навіщо мені ця розбита скриня? А втім, візьму, щоб розпалити вогонь і зігрітися, бо дуже холодно».

Завдав він скриню на плечі й пішов у двір. Там узяв сокиру і ну рубати скриню, аж це з якоїсь схованки випав папірець. Підібрав його, бачить – розписка на велику суму, позичену в його батька. Стягнув він ті гроші і дуже забагатів.

Аж це якось іде він вулицею, а назустріч жінка і гірко плаче. От він питає, що з нею таке. Вона відповідає, що занедужав чоловік, а в неї нема грошей не тільки, щоб вилікувати його, а й щоб віддати борги, і чоловіка хочуть посадити в тюрму.

– Ви не побивайтеся, – сказав їй Хосе. – Не посадять вашого чоловіка в тюрму і не пустять із торгу вашого майна. Я заплачу і за лікування, і за похорон, якщо він помре.

Так Хосе й зробив. Та коли бідолаха помер і був похований його коштом, у нього не залишилося жодного реала – вся спадщина пішла на це добре діло.

«Що ж його тепер робити? – питав у себе Хосе. – Нема чого в рота взяти. Піду-но я до королівського двору й наймуся служити».

Так він і зробив, став слугою в королівському палаці.

Поводився він добре, і король так полюбив його, що все підвищував у чині, аж поки той зробився першим придворним.

А тим часом його брат, себелюбець, зубожів і написав до нього листа, прохаючи допомоги. Хосе, людина добра, відгукнувся, попросивши короля взяти його служити в палац, і король узяв.

Почав той служити, але замість того, щоб дякувати своєму

доброму братові, став заздрити, що Хосе – королівський улюбленець, і задумав накапостити йому. От, щоб здійснити свій замір, він узявся збирати плітки і дізнався про кохання короля до принцеси Белья-Флор. Король був уже старий і негарний, тому принцеса не любила його і ховалась у замку, що стояв серед лісу, куди ніхто не знав дороги. Брат сказав королю, що Хосе знає, де Белья-Флор, і що він зв'язаний з нею. Розгніваний король викликав Хосе і звелів йому привезти принцесу Белья-Флор, інакше його чекає шибениця.

От приходять бідолаха у стайню, щоб узяти собі коня і податися світ за очі. А кінь, білої масті, уже зовсім стара шкапа, і каже йому:

– Візьми три хлібини, сідай верхи й ні про що не турбуйся.

Хосе здивувався, почувши мову коня. Але сів верхи і вирушив у дорогу, прихопивши з собою три хлібини, як попросив кінь.

Проскакали вони чималеньку відстань, аж це на дорозі, мурашник, кінь і каже:

– Поклади сюди три хлібини, щоб мурашки їли.

– Навіщо? – каже Хосе. – Вони ж нам потрібні.

– Поклади, – відповідає кінь, – і ніколи не стомлюйся робити добро.

Проїхали вони ще трохи, аж бачать – заплутався в мисливських тенетах орел. Кінь і каже Хосе:

– Злазь і звільни бідолашного птаха.

Хосе каже:

– Але ж ми тільки згаємо час.

– Дарма. Чини так, як я тобі кажу, і ніколи не стомлюйся робити добро.

Їдуть вони далі, під'їжджають до річки, бачать – лежить на піску рибка, і хоч як б'ється, хоч як намагається врятуватись, не може добратися до води.

Білий кінь і каже Хосе:

– Злізь, візьми бідолашну рибку й кинь у воду.

Хосе на те:

– Але ж у нас немає часу. Нам треба поспішати!

А білий кінь:

– Завжди є час для доброго вчинку. Ніколи не стомлюйся робити добро.

От дісталися вони до замку, схованого в темному лісі, і бачать: Белья-Флор годує курей.

Білий кінь і каже Хосе:

– Зараз я робитиму стрибки й піруети, а Белья-Флор це сподобається. Вона попросить покататись верхи, і ти посадиш її; тоді я почну хвицатися й іржати, вона злякається, а ти їй скажеш, що досі я не катав жінок, і що варто сісти верхи тобі, як ти мене укоськаєш. Ти скочиш на мене, а я рвону з копита і поскакаю просто до королівського палацу.

Все сталося так, як сказав кінь. Белья-Флор зрозуміла, що її хочуть украсти, коли вони помчали чвалом.

От вона сипле на землю висівки і просить свого попутника зібрати їх.

А Хосе на те:

– Там, куди ми їдемо, висівок багато.

Коли вони скакали під деревом, вона впустила хусточку, яка повисла на найвищій гілці. Вона просить спішитися й вилізти на дерево, щоб зняти її, а Хосе каже:

– Там, куди ми їдемо, хусточок багато.

От перехоплюються вони через річку, а Белья-Флор кидає у воду перстень і просить Хосе спішитися, щоб підібрати його. А Хосе:

– Там, куди ми їдемо, перснів багато.

Приїжджають вони нарешті до королівського палацу. Король, побачивши свою кохану Белья-Флор, дуже зрадив. Але вона замкнулася в кімнаті і дверей не відчиняє. На всі благання короля Белья-Флор сказала, що не відчинить доти, доки їй не принесуть тих трьох речей, які вона загубила дорогою.

Король і каже Хосе:

– Нічого не вдієш. Що це за речі, знаєш тільки ти. Їдь і без них не вертайся, інакше опинишся на шибениці.

Зажурився бідолашний Хосе і пішов про все розповісти білому коневі, а той і каже:

– Не журися, сідай верхи, і ми знайдемо все.

Рушили вони в путь і приїхали до мурашника.

Кінь і питає:

– Хочеш дістати висівки?

А Хосе:

– Авжеж!

– То поклич мурашок і звели принести їх тобі. А якщо висівки розсіялися, вони принесуть ті, що витягли з хлібин, а їх, мабуть, немало.

Так і сталося: вдячні мурашки збіглися й наклали перед ним цілу

купу висівок. От кінь і каже:

– Бачиш, хто робить добро, той рано чи пізно збирає плоди.

Прискакали вони до того дерева, на яке Белья-Флор закинула хусточку. Ця хусточка маяла тепер прапорцем на найвищій гілці.

Хосе питав:

– Як же мені дістати хусточку? Адже без драбини тут не обійтися.

А білий кінь на те:

– Не журися. Поклич орла, якого ти випустив із мисливських тенет, він і дістане.

Так і сталося. Прилетів орел, схопив дзьобом хусточку і віддав Хосе.

Прискакали вони до річки, а вода там каламутна.

Хосе питав:

– Як же мені дістати перстень із дна такої глибокої річки, якщо нічого не видно й невідомо, де він упав?

А кінь:

– Не журися. Поклич рибку, яку ти врятував, вона й витягне.

Так і сталося. Рибка пірнула і випірнула, махаючи радісно хвостиком, із перснем у роті.

Повернувся Хосе до палацу дуже задоволений. Віднесли усе це Белья-Флор, а вона й каже:

– Не відчиню, не покину кімнати, поки того, хто викрав мене із замку, не зварять у киплячій олії.

Жорстокий король пообіцяв вволити її бажання, а Хосе сказав, що нічого не вдієш, доведеться йому вмерти, зварившись в олії.

Увійшов зажурений Хосе у стайню та й розповів про все білому коневі.

А кінь:

– Не журися. Сідай верхи, я поскакаю і від бігу спітнію, так ти змасти своє тіло моїм потом, хай тоді кидають тебе в казан, – з тобою нічого не буде.

Так воно й сталося. Вийшов Хосе із казана і зробився таким гарним і ставним хлопцем, що всі здивувалися, а найбільше – Белья-Флор. От вона і закохалася в нього.

Коли старий і негарний король побачив, що сталося з Хосе, то захотів і собі зробитися таким, щоб Белья-Флор закохалася в нього. Пірнув він у казан та й ошпарився на кістку.

Тоді всі проголосили королем Хосе, і він побрався з Белья-Флор.

Пішов він подякувати білому коневі за добру службу і поміч у

біді, а кінь і каже:

– Ти був добрий і щедрий, і за це дістав справжню винагороду. Завжди роби людям добро, і ніколи не пошкодуєш.

І добрий Хосе, хоч і став королем, ніколи про це не забував.

Переклад Л. Олевського
Казки народів світу. – К., 1989.

ПТАШИНА СУПЕРЕЧКА *(Киргизька народна казка)*

Якось поставив мисливець у лісі тенета, й потрапило в них чимало різних птахів: галки й ворони, горобці й голуби.

Довго борсалися птахи, але вибратися на волю не могли. Стали вони раду радити.

– Ми потрапили в сіті, спокусившись легкою здобиччю, – говорили вони. – Самі винні, то й вибиратися треба самим. Нумо поміркуймо разом, може, якось і виберемось на волю.

Стали птахи разом думати-гадати, що їм робити. Зрештою погодилися на такій думці: всім одночасно розправити крила й злетіти в небо з сіттю, зірвавши вбиті в землю кілки.

Саме в цю мить нагодився мисливець. Побачивши птахів, що несли його сіть, він кинувся бігти слідом за ними. Птахи летіли дедалі швидше, але й мисливець прискорював біг, думаючи собі: «У сіті багато різних птахів, вони можуть скоро й посваритися. А як між ними не буде згоди, вони летітимуть гірше й незабаром спустяться нижче».

Так воно й сталось, як гадав мисливець. Незабаром між птахами зчинилась суперечка.

Галки закричали:

– Якби не ми, ви нізащо не підняли б сіті!

– Що ви кажете? Та без нас ви ніколи і з місця не зрушили б! Сіть підняли ми одні! – закаркали гнівно ворони.

– Не забувайте, що без нас вам нізащо від землі не відірватись, – дружно загули голуби.

– Ми, лише ми підняли сіть! – цвірінькали горобці. – Потрудились найбільше ми!

Ніхто нікого не слухав, суперечка тривала. Тим часом тихенько підкралася втома, крила птахів наливалися свинцем, сіть опускалася нижче і нижче.

А тут і мисливець підоспів: схопився за мотузку, що звисала донизу, й сіть упала на землю. Зрадів мисливець, багатій здобичі, забрав птахів і відніс додому.

Переклад П. Гордійчука
Киргизькі народні казки. – К., 1979.

БРЕМЕНСЬКІ МУЗИКИ *(Німецька народна казка)*

Один чоловік мав осла, який багато років покірно возив йому лантухи до млина. Та під старість сили покинули осла, і він став нездатний до роботи. Тоді господар почав думати, як би здихатися його, щоб не годувати. Зрозумів осел, що лихим вітром віє, втік від господаря та й подався до Бремена. Там думав він стати вуличним музикою. От пройшов він трохи і бачить – лежить при дорозі пес-гончак, висолопив язика і на силу дихає, наче після важкої гонитви.

– Агов, Хапку, чого ти так важко сопеш? – запитав осел.

– Ох, – відповів пес, – старий я став, що не день, то більш занепадаю на силі, на полювання ходити вже не можу, от мій хазяїн і надумав мене вбити. А я втік од нього. Але як же мені тепер на хліб собі заробити?

– Знаєш що, – сказав осел, – я йду ось до Бремена, хочу там стати музикою. Гайда зі мною, то й ти влаштуєшся музикантом. Я гратиму на лютні, а ти битимеш у барабан.

Пес радісно погодився, і вони пішли далі разом. Недовго вони йшли, коли дивляться – сидить при дорозі кіт, і такий сумний, наче три дні не їв нічого.

– Ось і кіт-воркіт! – гукнув осел. – Гей, старий воркоте, чого скривився, наче середа на п'ятницю?

– А чого ж мені веселому бути? – відповів кіт. – Постарів я, зуби затупились, уже радніший би на лежанці погрітися, ніж ганятися за мишами, – от хазяйка, бач, і надумала мене втопити. Я ледве втік од неї. І що тепер мені робити? От коли б хто дав добру пораду.

– Гайда з нами в Бремен, ти ж мастак давати нічні концерти, от і станеш вуличним музикантом.

Котові це сподобалося, і вони пішли далі втрьох. Ось ідуть трое втікачів повз одну оселю, а там на воротах сидить півень і кукурікає, аж луна розлягається.

Чого розкукурікався, наче тебе ріжуть? – запитав осел. – Що там таке сталося в тебе?

– Та це я кукурікаю на гарну годину, – відказав півень, – бо завтра неділя, завітають гості, і наша господиня звеліла куховарці відрубати мені ввечері голову, а завтра зварити суп, гостей частувати. От я і горлаю, поки ще можу.

– Слухай, гребенястий, – мовив осел, – ходімо з нами в Бремен. Все-таки краще, ніж отут прийняти смерть. Голос у тебе гарний, а як підеш із нами, то ми разом утнемо такої музики, що буде любо слухати.

Півневі сподобалася рада, і вони вже учотирьох рушили далі.

Але Бремен був далеко, за один день не дійти. Надвечір вони добулися до великого лісу і вирішили там переночувати. Осел і пєслягли під великим деревом, кіт заліз на гілля, а півень вилетів на самий вершечок, бо там почував себе найбезпечніше.

Але перш ніж заснути, він пильно озирнувся на всі чотири боки, і йому видалося, ніби вдалині блимає світельце. Він гукнув до своїх товаришів, мовляв, десь тут недалеко є оселя, коли видно світло.

– То чого ж ми тут сидимо? – сказав осел. – Ходімо туди, бо притулок під деревом зовсім нікудишній.

Пєс додав, що на вечерю не завадило б кілька маслаків та трохи м'яса на них, і друзі вирушили в дорогу, туди, де блимало світло. Що ближче вони підходили, то все яснішало, більшало те світло, аж нарешті опинилися біля розбійницького дому – це тут так яскраво світилося.

Осел, як найбільший серед них, підійшов до вікна і заглянув у дім.

– Ну, сірий, що ж там видно? – запитав півень.

– Ого, що я бачу! – відповів осел. – Стіл накритий білою скатертиною, на столі предобрі наїдки й напої, а навколо сидять розбійники і п'ють-їдять собі.

– От би й нам так! – сказав півень.

– Добре було б, що й казати! – погодився осел.

І почали вони радитись, як їм звідтіля розбійників прогнати. Думали, думали і нарешті придумали: осел передніми ногами стане на підвіконня, пес вискочить на осла, кіт – на пса, а півень злетить котові на голову. Постававши так, вони в один голос завели свою музику: осел ревів, пес гавкав, кіт нявчав, півень кукурікав. Потім усі як гукнуть крізь вікно в кімнату, аж шибки забряжчали.

Від цього гвалту перелякані розбійники посхоплювалися з-за столу, бо думали, що то якась мара, і, до краю перелякані, дременули в ліс.

А наше товариство посідало собі за стіл і почало напихатися так, ніби хотіло наїстись на цілий місяць.

Коли ті четверо музикантів наїлись, то погасили світло і полягали спати, кому де зручніше. Осел ліг на купі гною, пес – за дверима, кіт – на припічку біля теплого попелу, а півень – на сідалі. А що в дорозі всі добре натомилися, то скоро міцно поснули.

Деся після півночі розбійники побачили здалеку, що світло в домі погасло і все начебто затихло, то отаман і каже:

– Та чого ми полякалися?

І послав одного глянути, що там у домі робиться.

Той пішов і роздивився, що біля хати все тихо, зайшов на кухню засвітити світло, побачив, як у темряві світяться котові очі, і подумав, що то дві жарини. Тоді взяв сірника і хотів запалити та й тицьнув коту в око. Але кіт таких жартів не любив. Він стрибнув розбійнику просто в обличчя, засичав, почав дряпатись. Розбійник страшенно злякався, кинувся навітікача, а за дверима пес схопився й угоротив йому зуби в ногу. Розбійник – надвір, а тут осел як хвищне його. А від галасу прокинувся й півень на сідалі та як крикне: «Кукуріку!»

Тікає розбійник щодуху, прибігає до отамана та й каже:

– Ох, пане отамане, там таке робиться! В хаті сидить страшнюча відьма! Як засичала на мене, як учепилась довгими пазурами – всю пику подряпала, а в дверях чоловік з ножом як штрикне мене в ногу! А надворі якесь чорне чудовисько як уперіщить мене довбнею! А вгорі сидить, мабуть, суддя, бо кричить: «Розбишаку сюди!» То я ледве вирвався.

Відтоді розбійники боялися і близько підійти до свого дому.

А наші четверо музикантів так уподобали те місце, що не захотіли більше нікуди йти.

Переклад С. Сакидона
Казки народів світу. – К., 1989.

НА СХІД ВІД СОНЦЯ І НА ЗАХІД ВІД МІСЯЦЯ (Норвезька народна казка)

Був собі колись бідний селянин, і мав він повну хату дітей. Та не мав їх чим годувати і в що одягати. Всі його діти вдалися гожі, як рожі, а найкраща – найменша дочка. Така вже гарна, що й словами не скажеш.

Якось пізно восени, в четвер увечері, надворі знялася страшна буря. В непроглядній пітьмі дощ лив потоками, а вітер так завивав і гудів, що в їхній старенькій хатині аж крокви на даху тріщали. Батько з матір'ю і всі діти сиділи кружка біля відкритого вогнища, і кожне щось робило. Коли це чують – знадвору хтось тричі постукав у шибку. Селянин вийшов із хати подивитися, що там за гість прибився до них у таку негоду.

Відчинив він двері, а перед ним стоїть велетенський білий ведмідь. Побачив його селянин і аж похолов з ляку.

– Добрий вечір, – привітався ведмідь.

– Добрий вечір, – відповів селянин.

– Я прийшов спитати, чи не віддаси ти мені свою найменшу дочку. А за це ти станеш такий багатий, як тепер бідний, – сказав білий ведмідь.

Почув це селянин і дуже захотів розбагатіти. Але відповів ведмедеві:

– Запитаю в дочки, як вона схоче, так і буде.

Вернувся він до хати та й каже:

– Там надворі стоїть велетенський білий ведмідь і просить віддати йому нашу найменшу дочку, а за це обіцяє зробити нас такими багатими, як ми тепер бідні.

Почула дочка, що від неї хочуть, і затялася:

– Ні, я з ним нізачо не піду.

Вийшов селянин надвір і домовився з ведмедем, що спробує вблагати свою дочку.

– Прийди, – каже, – по відповідь за тиждень, увечері другого четверга, може, щось і вийде.

І почали всі вмовляти дівчину. Батько з матір'ю, сестри з братами день у день казали, які вони могли б стати багаті і як їй самій було б добре. І нарешті вмовили.

Заходила дівчина готуватися в дорогу. Вона вмилася, розчесала коси, випрала й полагодила свою стареньку одежу і зв'язала в

клуночок те, що хотіла взяти з собою.

Другого четверга ввечері білий ведмідь знов прийшов до них, як і домовився з селянином. Дівчина взяла свій клуночок, покірно сіла йому на спину та й поїхала.

Їдуть вони, їдуть, а ведмідь і питає:

– Ти не боїшся?

– Ні, не боюся.

– От і добре. Тримайся тільки міцно за мою вовну.

Довго віз ведмідь дівчину, то чагарями, то густим лісом, і нарешті дісталися вони до високої гори. Ведмідь постукав у неї, гора розступилась, і вони опинилися в замку. А там у всіх покоях ясно горить світло, все блищить золотом і сріблом, аж очі в себе вбирає. У великій їдальні стоїть уже накритий стіл і аж угинається від смачних страв і солодких напоїв.

Ведмідь дав дівчині срібний дзвоник та й каже:

– Коли тобі чогось буде треба, подзвони в нього і матимеш геть усе, що схочеш.

А сам пішов собі геть.

Поки дівчина попоїла, настав пізній вечір. Після довгої дороги її почав змагати сон, захотілося лягти. Вона подзвонила в срібний дзвоник і не встигла ще висловити свого бажання, як опинилася в спальні, де стояло розкішне, м'яке ліжко з шовковими перинами та подушками і завісою з золотими торочками. Все решта в тій спальні також було з золота й срібла.

Коли дівчина погасила світло й лягла в ліжко, то почула, що в другій кімнаті хтось ходить. Хода наче була не ведмежа, тому вона тихенько прочинила двері й обережно зазирнула туди. І хоч було темно, вона все-таки побачила, що ведмідь скинув із себе шкуру й став високим струнким хлопцем. Але який той хлопець на вроду, їй не видно було.

Таке відбувалося щоночі. Коли дівчина гасила світло, ведмідь скидав із себе шкуру й ставав хлопцем, а як починало світати, знов натягав її, обертався у білого ведмеда і зникав десь на цілий день.

Довго дівчина розкошувала так у гірському замку. Але потім її почала брати нудьга. Вона цілими днями була сама й тужила за батьком, за матір'ю, за сестрами і братами. Ведмідь помітив, що дівчина чимось пригнічена, й запитав:

– Чого ти сумуєш?

– Як мені не сумувати, коли я все сама та й сама. Я знудилася за

рідною домівкою, і мені тяжко, що я не можу відвідати батька, матір, сестер і братів.

– На це є рада, – відповів ведмідь. – Але ти повинна обіцяти мені, що не розмовлятимеш із матір'ю на самоті. Вона тягтиме тебе до комірчини, щоб поговорити з тобою, а ти нізащо не йди. Бо накличеш біду і на мене, й на себе.

Коли настала неділя, ведмідь прийшов і каже:

– Тепер поїдемо до твоїх батьків.

Дівчина сіла йому на спину, і вони подалися в дорогу.

Довга це була дорога, та нарешті вони добулися до великої гарної садиби. На подвір'ї бігали її брати й сестри і весело гралися. Побачила їх дівчина і аж розцвіла з радощів.

– Тут тепер живуть твої батьки, – сказав ведмідь. – Іди до них, але не забудь, що я тебе просив, а то накличеш біду на мене й на себе.

– Ні, не забуду, – пообіцяла дівчина.

Ото була радість, коли вона зайшла на подвір'я! І батько з матір'ю, і сестри з братами не могли надякуватись їй за все, що вона для них зробила. Адже тепер у них було що їсти і в що вбратися.

– І мені добре, – мовила дівчина, – я теж маю все, що забажаю.

І більше нічого не хотіла сказати, хоч скільки вони її просили.

Після обіду, коли всі попоїли, вийшло так, як і боявся білий ведмідь: мати захотіла неодмінно побалакати з дочкою наодинці. Дівчина пам'ятала ведмедеве застереження і нізащо не погоджувалась піти з матір'ю до комірчини.

– Нам можна й тут поговорити, – сказала вона.

Але, як часто буває, мати кінець кінцем таки звабила дочку на відверту розмову. І слово по слову та розповіла їй, що кожного вечора, коли вона гасить світло, ведмідь скидає з себе шкуру і стає хлопцем. Але який той хлопець із лица, вона ще й досі не бачила, бо в кімнаті темно, а коли настає ранок його вже нема. Тому вона часто сумує, бо хотіла б побачити того хлопця, поговорити з ним, а не цілий день нудитися самій.

– Може, він троль, що ховається від тебе? – сказала мати. – Але я пораджу, як тобі побачити його. На ось недогарок лійової свічки і сховай його за пазуху. А коли той хлопець засне, засвіти свічку, знайди до нього й подивися, хто він. Тільки гляди, щоб на нього не капнув лій, бо він прокинеться.

Дочка взяла недогарок і сховала за пазуху. Ввечері прийшов ведмідь і забрав її. А дорогою питає:

- Правда, що вийшло так, як я боявся?
- Правда, – призналася дівчина.
- Коли ти послухаєшся материної поради, то накличеш біду на мене й на себе. Тоді ми розлучимось навіки.
- Ні, я її не послухаюсь, – відповіла дівчина.

Коли вона знов опинилася в гірському замку й погасила світло, все вийшло так, як досі: ведмідь скинув шкуру і став хлопцем.

Але дівчині так закортіло поглянути на нього, що вона почекала, поки він засне, підвелася, роздмухала жар, засвітила свічку й пішла до другої кімнати, де спав хлопець. Присвітила дівчина й побачила, що то не троль, а прекрасний королевич, навіть вродливіший, ніж вона собі уявляла. Він так їй сподобався, що вона не могла відірвати від нього очей і геть забула про свічку. Раптом на сорочку йому капнуло три гарячі краплі і він прокинувся.

– Ох, що ти наробила! – сказав королевич. – Накликала біду на нас обох! Якби ти була ще почекала рік, то звільнила б мене від чарів. Лиха мачуха зробила так, що я вдень ходжу білим ведмедем і тільки тоді, коли мене ніхто не може побачити, стаю самим собою. А тепер ми розлучимось, я мушу тебе покинути й вернутися до своєї лихої мачухи! Вона живе в замку на схід від сонця й на захід від місяця. І має дочку з носом на три лікті завдовжки. Тепер мені доведеться одружитися з нею.

Дівчина заплакала й заголосила, але нічого не могла змінити своїми слізьми, королевич пішов від неї. Вона запитала його, чи не можна їй піти разом з ним.

- Ні, не можна.
- А чи не показав би ти мені дорогу, щоб я потім знайшла тебе? Хіба й цього не можна?

– Ні, можна. Але туди нема дороги. Замок лежить на схід від сонця й на захід від місяця. І я повинен жити в ньому. Ти його ніколи не знайдеш.

Коли другого ранку дівчина прокинулась, королевич і гірський замок зникли. Вона спала на зеленій латочці моху серед густого темного лісу, а біля неї лежав клуночок, що його вона взяла з собою, коли покидала батьківську хату. Дівчина протерла очі, трохи поплакала, тоді рушила в дорогу.

Ішла вона, йшла багато-багато днів і нарешті прибилася до гори. А під горою сиділа стара як світ жінка і гралася золотим яблуком.

Дівчина спитала, чи не знає вона дороги до королевича, що

вернувся до лихої мачухи, яка живе в замку на схід від сонця й на захід від місяця і має дочку з носом на три лікті завдовжки.

– А ти його звідки знаєш? – запитала стара. – Може, це з тобою він мав одружитися?

– Так, зі мною.

– Он як, то це ти. Мені лише відомо, що він живе у замку на схід від сонця і на захід від місяця. Туди ти ніколи не доберешся або доберешся надто пізно. Але я позичу тобі коня, ним ти доїдеш до моєї сусідки. Може, вона скаже тобі щось більше. А коли доїдеш, то легенько вдар коня за лівим вухом і пусти назад до мене. І візьми оце яблуко, може, воно тобі знадобиться.

Дівчина сіла на коня і їхала довго-довго, поки нарешті добулася до другої гори. А під горою сиділа стара як світ жінка й тримала в руках золоте мотиво.

Дівчина запитала, чи вона, бува, не знає дороги до замку, що лежить на схід від сонця й на захід від місяця. Стара відповіла те самісіньке, що і її сусідка. Мовляв, вона справді чула про такий замок, але дороги туди не знає.

– І туди ти ніколи не доберешся або доберешся надто пізно. Та я позичу тобі свого коня, ним ти доїдеш до іншої моєї сусідки. Може, вона скаже тобі щось більше. А коли доїдеш до неї, то легенько вдар коня за лівим вухом і пусти його назад до мене. І візьми оце золоте мотиво, може, воно тобі знадобиться.

Дівчина сіла на коня і їхала довго-довго, поки нарешті добулася до третьої гори. Під тією горою сиділа стара як світ жінка і пряла на золотій прядці. Дівчина спитала в неї дорогу до королевича, що живе в замку на схід від сонця й на захід від місяця. Стара відповіла їй те саме, що й попередні жінки.

Потім вона запитала:

– Може, це з тобою мав одружитися той королевич?

– Так, зі мною.

– Що ж, я тільки знаю, що той замок лежить на схід від сонця й на захід від місяця. І ти туди ніколи не доберешся або доберешся надто пізно. Але я позичу тобі свого коня. Спробуй доїхати до Східного Вітру і розпитатися в нього. Може, він знає, де той замок, і понесе тебе до нього. А коли приїдеш до Вітру, легенько вдар коня за лівим вухом і пусти його назад до мене. І візьми оцю золоту прядку, може, вона тобі знадобиться.

Дівчина сіла на коня і знов їхала довго-довго, поки нарешті

добулася до Східного Вітру. Вона запитала в нього, чи не покаже він їй дороги до королевича, що живе в замку на схід від сонця й на захід від місяця.

– Я чув про королевича, – відповів Східний Вітер, – і про замок теж чув, але дороги туди не знаю, так далеко я ніколи не залітав. Та якщо хочеш, я понесу тебе до свого брата, Західного Вітру, він дужчий за мене, далі віє, то, може, й знає дорогу до того замку. Сідай мені на спину, і полетимо до нього.

Дівчина сіла Вітрові на спину, і він поніс її до свого брата. Коли вони прилетіли до Західного Вітру й зайшли до хати, Східний Вітер сказав йому:

– Оця дівчина шукає королевича, що живе в замку на схід від сонця й на захід від місяця. Вона хоче в тебе спитати, чи не знаєш ти дороги до нього.

– Ні, так далеко я ніколи не залітав, – відповів Західний Вітер. – Та коли хочеш, я понесу тебе до Південного Вітру, він куди дужчий за нас із братом, завіває багато далі по світу. Сідай мені на спину, і я тебе донесу до нього.

Дівчина сіла на спину Західному Вітрові, і той доніс її до Південного Вітру. Здається, та подорож тривала недовго. Коли вони прилетіли до Південного Вітру, Західний Вітер запитав, чи не покаже він дівчині дороги до замку, що лежить на схід від сонця й на захід від місяця. Бо вона шукає королевича, який живе в тому замку.

– Он що, – мовив Південний Вітер. – То це ти? Я таки справді багато де побував, але так далеко ще ніколи не залітав. Та коли хочеш, я понесу тебе до свого брата Північного Вітру. Він найстарший і найдужчий з нас усіх. Якщо він не знає, де той замок, то вже ніхто в цілому світі цього не знає. Сідай мені на спину, і я понесу тебе до нього.

Дівчина сіла, і Вітер полетів так швидко, що аж загуло за ним. Незчулась вона, як опинилася в оселі Північного Вітру. Той був такий лютий і такий холодний, що від самого його подиху навіть повітря навколо крижаніло.

– Чого вам тут треба? – крикнув він ще здалеку так грізно, що вони з ляку мало не замерзли в крижини.

– О, не будь такий сердитий! – сказав Південний Вітер. – Адже я твій брат. А це та дівчина, що шукає королевича в замку на схід від сонця й на захід від місяця. Вона хоче спитати в тебе, чи ти був там і чи не міг би показати їй дорогу. Вона дуже хоче добратися туди і

знайти королевича.

– Де той замок, я, звичайно, знаю, – сказав Північний Вітер. – Я один-однісінький раз заніс туди вільховий листок. Але так стомився, що кілька днів зовсім не міг віяти. Та коли ти неодмінно хочеш добратися туди й не боїшся мене, то я візьму тебе на спину і спробую, може, й долечу.

– О, я хочу туди добратися, мушу і зовсім тебе не боюся.

– Ну гаразд, тоді переночуй тут і поспи. Бо дорога довга, і летіти нам доведеться цілий день.

Рано-вранці Північний Вітер збудив дівчину, надувся і зробивсь такий дужий та великий, що страшно було на нього глянути. Тоді шугнув угору, аж засвистів, ніби хотів викликати кінець світу. Зчинилася страшна буря, вона валила на своєму шляху будинки, дерева й цілі гаї, а як летіла через море, то хвилі підіймались до неба.

Так вони летіли все далі й далі і все над морем. Північний Вітер втомлювався дужче й дужче, він так знесилів, що вже ледве дихав. І опускався все нижче й нижче, аж нарешті гребінці хвиль почали оббризкувати дівчині п'яти.

– Ти не боїшся? – запитав Північний Вітер.

– Ні, – відповіла дівчина, – нітрохи не боюсь.

До берега вже було недалеко, і Північному Вітрові якраз вистачило снаги, щоб викинути дівчину на суходіл під вікнами замку, що лежав на схід від сонця й на захід від місяця. А сам він так знесилів, що відпочивав кілька днів, поки зміг полетіти назад додому.

Другого ранку дівчина сіла перед замком та й почала гратися золотим яблуком. І в ту ж мить з вікна виглянула королівна з довгим носом.

– Що ти хочеш за своє яблуко? – запитала вона.

– Це яблуко не продається ні за гроші, ні за золото, – відповіла дівчина.

– Коли воно не продається ні за гроші, ні за золото, то що ти хочеш за нього? – спитала королівна.

– Якщо мені дозволять піти до королевича, що живе тут, і пересидіти біля нього ніч, яблуко буде твоє.

– Добре, я тобі дозволяю.

Та коли ввечері дівчина прийшла до королевича, він спав. Вона гукала його, трясла, плакала, та все дарма. Довгоноса королівна дала йому такого зілля, що він не прокидався цілу ніч. А коли настав ранок, вона прийшла і прогнала дівчину.

Того дня дівчина сіла знов перед замком та заходилася намотувати пряжу на золоте мотовило. І королівна знов визирнула з вікна й запитала :

– Що ти хочеш за своє мотовило?

– Це мотовило не продається ні за гроші, ні за золото, – відповіла дівчина, – але якщо мені дозволять пересидіти ніч біля королевича, мотовило буде твоє.

– Добре, я тобі дозволяю, – сказала королівна.

Та коли ввечері дівчина прийшла до королевича, він знов міцно спав. І хоч скільки вона його гукала, хоч скільки трясла й плакала, так і не змогла добудитися. А вранці прийшла довгоноса королівна й прогнала дівчину.

Того дня дівчина знов сіла перед замком і заходилася прядсти на золотій прядці. А королівна з довгим носом відчинила двері й запитала, скільки їй заплатити за прядку.

Дівчина, як і перш, відповіла, що віддасть прядку, коли їй дозволять пересидіти ніч біля королевича.

– Добре, я тобі дозволяю, – погодилася королівна.

А поряд із спальнею королевича сиділи замкнені в'язні. Останні дві ночі вони чули плач і голосіння дівчини й розповіли про це королевичеві. Тоді він здогадався, що його присипляють зіллям, і коли ввечері довгоноса королівна принесла йому келих, він удав, що п'є, а насправді нишком вилив трунок за спину.

Прийшла цього разу дівчина, а королевич не спить. І вона розповіла йому, як добралась до нього. Ото було радощів!

– Ти прийшла саме вчасно, – сказав королевич, – бо завтра має відбутися моє весілля. Але тепер я не візьму ту довгоносу. Ти єдина визволила мене від чарів. Уранці я скажу, що спершу хочу побачити, що моя наречена вміє, і загадаю їй випрати мою сорочку з трьома лойовими плямами. А це може зробити тільки людина, а не троль. Ти випереш її, я знаю.

Так добули вони до ранку. Другого дня, коли тролі зібралися на весільну учту, королевич сказав:

– Я хочу ще побачити, що вміє моя наречена, якої вона роботи навчилася.

– А чого ж, глянь, – погодилась мачуха.

– Я маю гарну сорочку і хотів би надягти її на весілля. Але на ній є три лойові плями, і їх треба відіпрати. Я обіцяв, що одружуся лише з тією дівчиною, яка випере мені сорочку. Бо як дівчина не вміє й

сорочки випрати, то вона нічого не варта.

– Ну, це нехитре діло, – сказали гості.

Довгоноса королівна відразу ж узялася прати сорочку. Вона терла її з усієї сили. Та що більше терла, то помітніші ставали лойові плями.

– Ох, ти не так переш, – сказала їй мати. – Дай-но я тобі допоможу!

Та в її руках сорочка стала ще брудніша. Що довше вона прала, то більшали плями.

Потім сорочку спробували випрати інші троліхи, і в них виходило те саме. Врешті сорочка стала така, ніби її хтось протяг крізь димар.

– Ви ні на що не здатні! – сказав королевич. – Он під вікном сидить якась приблуда. Я закладаюся, що вона пере краще, ніж ви всі разом. Ходи-но сюди, дівчино! – покликав він.

Дівчина зайшла до світлиці.

– Ти можеш випрати цю сорочку? – запитав королевич.

– Ой, не знаю, – відповіла дівчина, – але спробую.

І не встигла вона занурити сорочку у воду, як та випралась і стала така біла, мов свіжий сніг.

– Коли так, то ти будеш моєю дружиною і більше ніхто, – сказав королевич.

Як почула мачуха ці слова, то луснула з люті. З носатою королівною та рештою тролів сталося те саме. Тоді королевич із своєю нареченою звільнили всіх в'язнів, які були там зачинені, набрали золота й срібла, скільки могли понести, і подалися далеко-далеко від замку, який стоїть на схід від сонця й на захід від місяця.

Переклад *О. Сенюк*
Казки народів світу. – К., 1989.

ПОКАРАНА ХИТРІСТЬ *(Польська народна казка)*

Якось заможний пан з-під Ольштина полював сам-один у лісі, що сягав далеко-далеко.

У тому лісі посеред галявини була велика яма, вирита на вовків. Пан ішов через галявину й ненароком упав у яму. Як же він злякався, коли побачив, хто в тій ямі! А там уже сиділи ведмідь, здоровенна змія та кіт. Кожен із жахом дивився на інших. Отож пан і собі

притулювся до стіни та й ну гукати, благаючи допомоги. Гукав аж три дні – все даремно. Лиш на четвертий день наймит Міхал прийшов у ліс рубати дрова й почув голос із ями. Він підійшов до ями й питає:

– Хто там?

А заглянути в яму не можна, бо вона прикрита хмизом, та, ніде правди діти, він і злякався дуже. Пан упізнав наймита з голосу.

– Це я, твій пан! – гукнув він. – Я впав до вовчої ями. Допоможи мені вилізти. Ось побачиш, як я тобі віддячу.

Міхал відшукав довгу жердину, опустил у яму. Чує – хтось за неї схопився. Почав Міхал тягти й на превелику силу витяг жердину назад. І що б ви думали – кого він побачив? Не свого пана, а величезного кудлатого ведмеда, який щодуху чкурнув у хашу.

Бідний Міхал затремтів з переляку, бо подумав, що то чорт його кликав, а потім обернувся на ведмеда. Міхал хотів був уже тікати, коли знову почув із ями голос:

– Не кидай мене тут, Міхале, любий! Змилуйся! Я знаю – ти хочеш одружитися. Справлю тобі гарне весілля, тільки допоможи мені вибратися з ями.

Почув це Міхал, усміхнувся. Хоч і не вірив, що то його пан, але вирішив спробувати ще раз. Обережно встромив жердину до ями – й зараз же почув, як щось дряпається по ній. Потяг Міхал жердину, і здалося йому дивним, що пан такий легкий. Аж тут із ями вискочив кіт, нявкнув і шугнув у кущі.

– Ой, лишенько! Це був, напевне, диявол. У цій ямі, мабуть, сидять самі чорти.

Він уже хотів був тікати, коли пан заблагав-залементував:

– Не кидай мене, Міхале, любий! Надходить ніч. Я вмру від страху, голоду й холоду. Подарую тобі ціле господарство й купу грошей, якщо ти мене врятуєш.

Міхал знову встромив жердину до ями. Але цього разу з жердини із сичанням сприснула змія і зникла в траві. «Чую людський голос, а з ями вилазять дикі звірі!» – здивувався Міхал.

Він кинув жердину на землю, але пан так благов і кричав, що шкода було слухати.

– Змилуйся! Змилуйся! Опустися сюди жердину! Тепер уже в ямі нема нікого, крім мене.

Віддам тобі весь свій маєток і всі гроші, якщо врятуєш мені життя.

«Якщо це справді пан і я його врятую, буде він мені вдячний до самісінької смерті, – подумав Міхал. – Може, навіть і не віддасть усього маєтку, але грошенят таки відсипле».

Намордувався Міхал добряче, бо пан був товстелезний і важкий. Та ледве ступив на тверду землю, як зараз же grimнув:

– Ти, дурню! Чого так довго вовтузився? Я мало з голоду через тебе не вмер.

Міхал перелякався не на жарт. Мерщій вийняв з кишені окрасць житнього хліба, що взяв собі на вечерю, й віддав панові.

Трохи підживившись, пан важко сперся на Міхала й поволі рушив до свого маєтку. А як став на порозі, сказав Міхалові:

– Ну, тепер ти вже мені не потрібний. Іди собі.

Взавтра рано-вранці наймит подався до панського двору. «Може ж таки, щось дасть мені на весілля», – думав він.

Зайшов у двір і каже слугам: так, мовляв, і так.

– Чого ж тобі треба від нього? – питаються слуги.

Міхал розповів, як урятував пана з вовчої ями. Слуги почали сміятися та лаяти його. Не один думав: «Якби це я знайшов – отам би й кинув у ямі. Нехай «би його вовки з'їли». Бо ж пан був лихий і недобрий.

Нарешті хтось із слуг пішов до нього й сказав:

– Там, ясновельможний пане, прийшов чоловік, який вас учора витяг із ями. Він хоче щось вам сказати.

– Що?! – люто grimнув пан. – Мене витяг із ями? Брехня!

Вибіг на подвір'я, вилаяв Міхала, назвав брехуном, а потім узяв батога та й вигнав його з двору, ще й собаками нацькував.

Оце так віддячив! Смутний і ображений повернувся Міхал до своєї хатини в лісі. Прийшов – що за диво? – двері відчинені. Глянув – аж ведмідь та кіт, яких він урятував, лежать долі, а змія примостилася на печі. Всі троє чекають на нього.

Міхал так і остовпів, побачивши цю трійцю, але ведмідь чемно підійшов до нього й повів у комору. Там лежав олень, якого він уполював для Міхала.

– Ото добре! Хоч буде що засмажити на весілля! – аж руками сплеснув Міхал. – Красенько тобі дякую.

Тут підбіг кіт і, лащачись, повів Міхала до сіней, де на лаві лежав букет чудових квітів.

– Буде чим прикрасити хату на весілля! – зрадів Міхал. – Дякую.

Нарешті підповзла змія, тримаючи в роті камінь-самоцвіт, який блищав на всю хату.

– Ой, та це ж, певно, коштує великих грошей! – здивувався Міхал.

Він чемно подякував звірам і нагодував їх; вони й пішли собі в ліс.

А Міхал сів на лаві й узяв самоцвіт у руки. Дивиться і не знає, що з ним робити.

Ранком пішов до панського маєтку. Він надумав продати самоцвіт пані, яка дуже любила золото й всілякі коштовні цяцьки. Та коли він показав самоцвіт панові, той заверещав:

– Ах ти ж негіднику! Де ти його вкрав? Адже він коштує цілу купу грошей.

– Я не вкрав його, пане. Мені принесла самоцвіт змія, що була разом з вами у ямі.

– От брехун! Забив, певне, якогось подорожнього й забрав у нього таку коштовність!

І пан забрав у Міхала самоцвіт, а його самого наказав кинути у в'язницю та ще й вирядив слугу в місто подати до суду.

Привели Міхала на суд. Він розповів про те, як витяг пана із ями. Та пан присягався, що наймит бреше. Суддя послухав пана й каже Міхалові:

– Еге, мій любий! Хто ж тобі повірить? Чи є в тебе свідки?

– Є свідки! – вигукнув Міхал. – Є ведмідь, кіт, змія, тільки вони в лісі. Покличте їх, нехай скажуть.

– Ніхто твоїй брехні не повірить! – розлютився суддя.

Він уже хотів був винести вирок, коли раптом за дверима щось загарчало. Відчинили двері, й до зали увійшов ведмідь. На спині в нього сидів кіт, а змія обкрутилася навколо шиї й поглядала навколо своїми розумними очима. Всі страшенно перелякалися, а пан аж зблід і сховався за столом. Ведмідь зі своїми друзями рушив до нього. Тільки-но підійшли ближче – пан зарепетував:

– Відійдіть! Відійдіть! Я скажу правду. Цей чоловік не винен. Усе було так, як він казав. Я заплачу йому, я все віддам!

Міхала негайно звільнили, і чутка про те, що з ним сталося, полинула по всій околиці.

Люди так сміялися з пана й соромили його, що він незабаром утік кудись аж за море. А Міхала всі хвалили й шанували. І незабаром

наставили його лісничим. Зажив він з людьми в добрій злагоді, а потім одружився зі своєю нареченою.

Справили бучне весілля, їжі й питва було досхочу. Ведмідь, кіт і змія теж прийшли на весілля. За столом їх почастували тим, що вони любили найдужче: ведмедя – медом, kota – жирним м'ясцем, а змію – солодким молоком, скільки душа забажає.

І таке це було гарне весілля, якого в околиці та й у всій Польщі ніхто не бачив і не пам'ятав.

Переклад *М. Пригари*
Польські народні казки. – К., 1980.

ПРО ТРИ ГРОШІ (*Словацька народна казка*)

Копав якимось один бідний чоловік край дороги канаву. І не знаю, як те сталось, тільки йшов кудись тією дорогою сам король та й спитав того чоловіка:

— Скажи-но мені, голубе, а скільки ти береш у день за свою тяжку працю?

— Ой найясніший пане, беру я три гроші.

Здивувався король і спитав його, як він може прожити на три гроші.

— Ой ласкавий пане, якимось би воно на них жилося. Та я з тих трьох грошів один повертаю, другий позичаю, а з третього живу.

Король думав-думав, що воно означає, аж голова йому обертом ішла, та все ніяк не втямить, що воно й до чого. От він і признався, що не знає, як йому те розуміти.

— Та що ж, найясніший пане, – каже бідний чоловік, – так воно й є! Годую я старого й немічного батька, ото ж йому й повертаю, бо він мене годував. Годую і малого сина – йому позичаю, щоб він мені повертав, коли постарію. А на третій гріш сам мушу жити.

— Ну, добре, коли так, – зрадів король. – Бачиш, голубе, є в мене дванадцяттеро радників, і що більше я їм плачу, то більш вони бідкаються, що ні з чого жити. Тепер загадаю їм оцю загадку, що від тебе почув. Та як прийдуть до тебе питати, не відгадуй їм, аж поки не побачиш образу мого.

Сказав так король, подарував біднякові жменю дукатів та й пішов до замку.

От прийшов і зараз звелів покликати до себе тих дванадцятьох радників та й каже їм:

– Ви не можете прожити на королівську платню. А є в нашій країні такий чоловік, що заробляє три гроші, і то один гріш повертає, другий позичає, а на третій сам живе, – і живе чесно. Тепер, як ви такі мудрі, скажіть мені, як це розуміти. Бо коли за три дні не скажете, звелю вас усіх повиганяти з королівства, щоб мені дурно хліба не їли.

Потягли додому славні радники, похнюпивши носа, та й сіли радитись: як би то могло бути? Кожен хотів бути наймудрішим, але жоден не міг дорівнятись розумом простому чоловікові. Минув день, минув і другий. На третій день уранці мали вони з'явитися до короля, а самі нічогосінько не відгадали. А ось хтось їм шепнув, де можна знайти того чоловіка, що їх у тій скруті порятує. От знайшли вони його й усі мерщій припхалися до нього. Та як узялися коло нього – і просьбами, і грозьбами, щоб тільки він сказав, як-то воно виходить з тими трьома грошами. Та він не злякався анітрохи. Розповів їм про королівський наказ, мовляв, хіба що коли б вони йому показали королівський образ, то, може б, у них щось і змолось.

– Як же ми, грішні люди, тобі королівський образ покажемо? – забідкались ті. – Адже король нас не послухає, і до тебе не прийде, і ти до нього не підеш. Ні, таки скажи нам усе, й край.

– Та як ви самі цього не знаєте, то з чужого борошна хліба не напечете.

Вдались вони тоді до останнього: наобіцяли йому золоті гори, наносили йому стільки грошей, що вже мав за що жити й без королівської ласки, – аби тільки розповів. А він – ані слова. Тільки вже як насміявся з них досхочу, що мудрі такі пани, та не дадуть собі ради, витягнув з кишені один з тих дукатів, що йому подарував король, та й каже:

– Ну от бачите, тут королівський образ, король мені сам подарував. То нічого мені боятися, я королівського наказу не порушив. І коли захочу, то й скажу вам, – та й відгадав їм ту загадку!

Зраділи радники та й пішли розмовляти з королем, коли бідний чоловік їм свого розуму позичив. Але й король зараз-таки побачив, що до чого, бо звелів покликати до себе того чоловіка та й питає:

– А скажи мені, як це ти, чесний чоловік, та порушив мій королівський наказ?

– Не порушив я, найясніший королю, бо мовчав, як камінь, аж поки побачив ваш образ. Він і зараз при мені, ви самі мені його

подарували, – та й вийняв дукат з королівським образом і розповів усю пригоду з тими радниками, як вони упрошували й пригрожували, як обдарували його і як він з них сміявся.

– Ну, – сказав на те король, – коли в тебе більше розуму, ніж у моїх дванадцятьох радників, не будеш ти вже копати канави, а будеш у моєму дворі поживати й коло мене в раді засідати. А ви? – обернувся до своїх радників. – Чи вам не соромно? Що тепер з вами робити? Тепер я вам не тільки не додам платні, а ще й виверну з того, що отримуете.

З того часу не просили вони більше в короля підняти їм платню.

Переклад Д. Чередниченка
Співуча липка. Казки західних слов'ян. – К., 1981.

ЩЕДРИЙ І СКУПИЙ **(Татарська народна казка)**

Розповідають, що колись давно, як скарбником була ворона, а гава – азанчі, – людей до мечеті на молитву закликала, – були собі Юмарт та Саран. Одного чудового дня вирушили вони разом у далеку мандрівку. Довго йшли, а як настав вечір, сіли відпочити та підкріпитися. Розв'язав Юмарт торбину, а Саран пововтузився біля своєї і каже Юмартові:

– Ото біда! Ніяк не можу розв'язати торбину! З'їжмо спочатку твоє.

– А чом би й ні? – охоче згодився Юмарт.

Повечеряли вони гарно, переночували. На другий день – те саме, а на третій – в Юмартовій торбині не лишилося й крихти. Тоді Саран дочекався, поки товариш засне, та й утік від нього. Прокинувся Юмарт – немає супутника. Що ж робити? Довелося самому йти далі.

Іде він, іде, бачить – стоїть хатина. Відчинив Юмарт двері, переступив поріг. Нікого, тільки на столі півпаляниці лежить.

Відламав Юмарт шматочок, з'їв, а тоді й думає: «Поки нікого немає, заховаюся я під піл та подивлюся, хто сюди прийде».

Незабаром до оселі зайшли ведмідь, лисиця та миша. Поділили вони хліб натроє, з'їли і завели розмову.

Миша й каже:

– В цій хатині на печі горщик срібла заховано. Ото радість: коли з печі стрибаю, срібло тихенько видзвонює!

– Тю, здивувала! – буркнув ведмідь. – Я знаю біля старої дороги місце, де закопано золотий злиток завбільшки з кобилячу голову. Хтось там уже копав, золото шукав, та ба!

Похвалилася й лисиця:

– А я знаю, що під старим дубом заховано злиток срібла. Великий – як бараняча голова. І його намагалися викопати, але марно.

Переночували у своїй хатині ведмідь, лисиця та миша, а вранці знову порозходилися.

Тоді Юмарт виліз з-під полу і заглянув на піч. Справді: стоїть горщик, повний срібла. Юмарт швиденько сховав його в торбу і попрямував старою дорогою. Незабаром знайшов те місце, де було закопано золотий злиток завбільшки з кобилячу голову, викопав і його. Пройшов ще трохи, бачить: земля перекопана. Попорався трохи та й видобув злиток срібла з баранячу голову завбільшки.

Пішов Юмарт далі. Ішов, ішов та й зайшов у незнайомий ліс. Дивиться: стоїть здоровенний дуб, а навколо нього всю траву витоптано. «Залізу, – подумав Юмарт, – на дерево та подивлюся, хто це тут траву витоптує!»

Заховав він свою торбу за пень, а сам виліз на дуба й зачавіся. Настав вечір, зайшло сонце, і до дуба почали злітатися джини. Коли зібрався чималий гурт, вийшов на середину ватажок та й питає:

– А де це сліпий джин? Приведіть-но його сюди, та мерщій!

Послали гінців. Привели вони сліпого джина й посадили на почесному місці. Ватажок і питає:

– Чому вчасно не прибув?

А той підвівся і відказує:

– Причина була поважна: напускав чари на ханову дочку. Тепер вона тяжко занедужає, та ніхто, крім мене, не знає, чим її можна вилікувати.

– А чим же її можна вилікувати?

Сліпий і відкрив таємницю:

– Є в ханових табунах чорна корова – три роки вже ялівка. Отож ханові треба її зарізати й почастувати м'ясом жителів свого міста. Тільки тоді й видужає його дочка.

Вранці джини зникли, а Юмарт спустився з дуба і пішов у те місто, де жив хан. На околиці міста стояла самотня хатина. Зайшов, привітався з господарем, поцікавився, як живе, чи здоровий, а тоді й питає:

– Що нового чути у вашому місті?

– Погана новина у нас: тяжко занедужала ханова донька. Хан пообіцяв: тому, хто вилікує її, віддасть і ханство своє, і доньку.

– Ага, – усміхнувся Юмарт, – тоді завітаю до хана я! Купив на базарі товсту книгу і пішов у палац. Сказав охороні, що він лікар. Так і доповіли ханові.

– Пропустіть! – звелів той.

Юмарт постав перед володарем, відкрив свою книгу, перегорнув сторінку, а тоді й каже:

– Володарю, у твоїх табунах є чорна корова, третій рік ялівка. Накажи зарізати її, а м'ясом почастуй мешканців міста. І твоя дочка видужає.

Так і зробили.

Через кілька днів ханова донька видужала.

Щасливий Юмарт одружився з нею і став володарем ханства.

Якось примандрував до того міста Саран. Страшенно здивувався, побачивши Юмарта, і почав розпитувати, як той став ханом і одружився з хановою дочкою. Юмарт і розповів йому про все.

Дуже заманулося й Сарану хутко розбагатіти. Отож і побіг він шукати хатину, в якій жили ведмідь, лисиця та миша. Знайшов її. Відчинив двері, переступив поріг, оглядівся. Побачив на столі півпаляниці, схопив її і заховав у торбу. Потім зробив так, як навчив його Юмарт: сховався під полом. Невдовзі прийшли господарі. Глянули – аж хліба немає. Почали звірі міркувати.

— Певно, хтось у нас побував, – мовила лисиця.

Ведмідь і каже миші:

— Заглянь у всі куточки – він десь тут заховався.

Миша – на піч. Нікого немає.

– А заглянь під піл! – порадив ведмідь.

Миша шуснула під піл – прямо на голову переляканого Сарана. Витягнули його звірі зі схованки та й розправилися: спершу миша полоскотала, потім лисиця лице подряпала, а тоді ведмідь ударив лапою та й убив.

Отак скупий Саран знайшов не багатство, а ганьбу і смерть.

*Переклад В. Зайця
Щедрий і скупий: Татарська народна казка. – К., 1988.*

ЯЛИНИ-БАЛАКУХИ (Фінська народна казка)

Жив-був мисливець. Якось цілий день полював він із двома собаками. Непомітно стемніло, і мисливець вирішив перебути ніч у пралісі, а вранці вирушити до рідної домівки. Влаштувався він під великою ялиною, розіклав багаття і вмовився на спочинок. Тут було затишно й добре.

Чоловік уже засинав, коли раптом почув голоси. На ялині, коло якої палало вогнище, він побачив велику гадюку. Вона боялася полум'я і не могла спуститися донизу, тож попрохала чоловіка допомогти.

Той здивувався, коли зміюка заговорила людською мовою, тому сказав:

— Я не можу тебе зняти, бо ти мене вжалиш.

— Не вжало, братику! – заблагала гадюка. – А коли допоможеш, навчу тебе розуміти мову звірів, птахів, дерев...

— Ну, як тебе зняти звідтіля? – спитав чоловік.

— Прихили до ялини сусіднє дерево, по ньому я і сповзу, – порадила гадюка.

Мисливець погодився. Він прихилив до ялини дерево, і гадюка, звиваючись, сповзла на землю.

Порятувавшись, вона навчила чоловіка усіх мов, які тільки були на білому світі: він став розуміти птахів, дерева – одне слово, все живе. Але мудра гадюка застерегла:

– Не смій жодному смертному, навіть своїй дружині, розповідати про те, що розумієш. Обмовишся – тут тобі й смерть.

Мовила це гадюка й поповзла собі, а чоловік ліг спати біля вогнища. Собаки вмовилися біля господаря. Незабаром один з них проказав:

– Залишайся тут, біля хазяїна. Пильнуй добре, а то ще підкрадуться вовки та загризуть його. А я побіжу додому, треба ж і там комусь охороняти.

– Ну, біжи, біжи, братику, – відповів другий, – пильнуй оселю добре, як я тут господаря.

Чоловік зрозумів, що сказали собаки, і подумав: «Таки вони кмітливіші, ніж я гадав».

Мисливець одпустив собаку додому, а сам, натомлений, заснув.

Але після того, як гадюка відкрила йому дивовижний секрет, слух його став таким, що вловлював найменший звук. Дивний гомін долинув із гушавини. В шумовинні вітру якась ялина говорила тій, під якою лежав мисливець:

— Ой, сестро, ходи-но сюди, я відчуваю, що ось-ось помру! Підтримай мене!

— Я не можу, пробач, будь ласка, — відповіла друга, — піді мною ночувальники: мисливець із собакою.

Налетів вихор, і ялина з тріскотом упала. А сусідня ялина зронила:

— Нема сестриці. Росла на скарбі й померла на ньому.

— Чи це мені снилося, чи справді було? — подумав чоловік. — Треба поглянути, що там за дивина біля зваленої вітром ялини?

Мисливець довго бродив пралісом, поки знайшов зламане дерево. Справді, вночі він чув чисту правду: під вивернутим корінням лежала скриня з грошима, а під вітами — чорна лискуча лисиця. Чоловік узяв здобич і приніс додому. Так і розбагатів.

«Ну, тепер можна й одружитися, є за що», — радо подумав чоловік. Узяв собі вродливу охайну струнку дівчину й зажив із нею в добрі та злагоді, поки й зістарилась.

Якось уранці господар знічев'я подивився у вікно світлиці. Перед зором розпросторилося поле, де був льон. На нього налетіла зграя горобців, і вони заходилися дружно дзьобати насіння. А горобчиха ще й повчала горобенят:

— Не підбирайте, діточки мої, із землі, а викльовуйте на стеблі. Що висипалося, те й так наше. А стебла зберуть — от і все.

Слухаючи це, господар усміхався. Господиня саме пекла пиріжки.

— Чого це ти, старий, так єхидно посміхаєшся? Чи не з мене?

— Бо смішно. А чого, сказати не можу. Заспокойся, це тебе не стосується, — відповів дідусь.

Але ж ви знаєте жіночу вдачу. Причепилася вона до старого, як шевська смола, і стала благати:

— Ну, розкажи, чому ти сміявся?

Дід таки не витримав її домагань і нарешті мовив:

— Спершу принеси чисту сорочку, тоді скажу.

Переодягся, застелив лаву полотном і ліг — приготувався до смерті.

У старих було півсотні курей і один півень. Дідусь мовив:

— Впусти курей до хати, хочу побачити їх перед тим, як навіки склеплю очі.

Господар наготувався пояснити, чому він сміявся. А смерть уже чигала поблизу нього.

Коли гурт пернатих задріботів по підлозі у світлиці, півень розпустив пір'я перед курми і гордо прорік:

— Ко-ко-ко-ко, дивися, у мене п'ятдесят дружин, і я всіх тримаю в покорі. А в тебе одна, і то ради не даси, довела тебе майже до смерті.

Хазяїн миттю зрозумів мудре півнече сокотання і замислився: «Чого ж мені помирати передчасно?» Він поміркував трохи й гримнув на жінку:

— Ану моторніше порайся по господарству!

Бабуся відтоді не запитувала ні про що. Жили вони ще довго-довго та щасливо і не сварилися ніколи. От і казочці кінець.

Переклад *О. Завгороднього*
Фінські народні казки. – К., 2000.

ЯК НЕ ВБЕРЕГЛИ ЗВІРІ СВОЇХ ТАЄМНИЦЬ *(Французька народна казка)*

Жили колись батько і двоє синів. Старший син був видющий, а менший – сліпий.

І ось настав батькові час помирати. Покликав він старшого сина та й каже:

— Помираю я, сину, і, крім боргів, нічого після себе не залишаю. То ж прошу тебе: хоч би як скрутно тобі прийшлося, не кидай напризволяще свого сліпого брата.

Вислухав батьків заповіт старший син і присягнув із слізьми на очах, що виконає останню його волю.

— Тепер я спокійний, – зітхнув із полегкістю батько, заплющив очі й помер.

Поховали його сини, зачинили вікна, замкнули двері своєї вбогої халупи і рушили в путь-дорогу. Люди жаліли їх, давали хто хліба, хто м'яса, а хто і грошей. Проте сліпому братові майже нічого не перепадало, бо старший брат виявився немилосердним і все краще забирав собі.

По недовгім часі забув старший брат про свою присягу батькові. Зібравши сякі-такі гроші, надумав він покинути сліпого брата. Завів його в густий ліс і, сказавши, що незабаром вернеться, пішов геть.

Сліпий брат, нічого не підозрюючи, ліг на траву під деревом і міцно заснув. Прокинувшись, став кликати брата, але відповіді не почув. Чекав він його, чекав, та марно. Ось тоді й збагнув, бідолаха, що покинув його брат, що не вернеться більше, – і гірко заплакав.

Тим часом споночіло. Але сліпому юнакові було однаково, що ніч, що день: адже він нічого не бачив.

Раптом почув він звіряче виття і, злякавшись, виліз на вершечок могутнього дуба.

Ледве встиг він причаїтися поміж гілок, як під дубом розлігся лев'ячий рик. Услід за левом прибіг вовк, потім – ведмідь, тоді – вепр, лисиця і нарешті заєць. Повсідалися звірі кружка й заходились розпитувати одне одного про новини.

Першим обізвався лев:

– Де блукав ти, вовчиську? Добрі чи злі вісті приніс?

– О братчику леве, побував я в далеких краях і дізнався про велику таємницю. Про те, як зцілити сліпого від сліпоти.

– То як же його зцілити? – спитав лев.

– Дуже легко. Треба прикласти сліпому до очей кору з оцього дуба, і він умить прозріє.

– Диво дивне! – вигукнули звірі в один голос.

– Що диво, то диво, – кивнув лев головою. – Але і в мене є новина, не гірша за твою. Блукав я по Франції і потрапив випадком у місто, де немає води і люди гинуть від спраги. І ніхто не знає, що на головному майдані лежить каменюка, яку можна відсунути. А коли відсунеш і копнеш у тому місці землю, заб'є там чисте джерело. І тоді води стане на всіх.

– Чудова новина! – вигукнули звірі. – Тільки як нам скористатися з неї? Може, ти скажеш, клишоногий? – звернулися вони до ведмедя.

– Чого не знаю, того не знаю, – відповів ведмідь. – Краще послухайте мою новину! Я оце повернувся з далекого міста Труа. Править ним граф. І має він доньку-одиначку. Якось пішла вона з подругами гуляти, і раптом вискочив з лісу страшний звір. Вона так злякалася, що знепритомніла. Відтоді вона слабує, не підводиться з постелі й тане, як віск. Граф скликав усіх знаменитих лікарів, пообіцяв їм щедру винагороду, але жоден не може допомогти його

доньці. А проте її можна зцілити. Треба витягти в неї з-під подушки зелену жабу, і дівчина враз одужає.

– Оце новина! – вигукнули звірі. – Слід би нам податися в місто Труа. Ото поживилися б!

Довго ще гомоніли звірі про свої таємниці, а коли розвиднілось, розбіглися хто куди.

Сліпий юнак зліз із дуба й вирізав шматок кори з його стовбура. Потер очі тією корою і – о диво! – побачив синє небо, золоте сонце, зелений ліс, могутній дуб, поміж гілок якого ховався вночі...

Погладив юнак стовбур і, щасливий, мерщій подався в те місто, де люди гинуть від спраги. Довго шукав його, та зрештою знайшов.

Постукав у віконце якоїсь убогої хатини. Визирнула з віконця бабуся, питає:

– Чого тобі треба, юначе?

– Розкажи мені, бабусю, що тут у вас приключилося. Чому нікого немає на вулицях?

– Тяжке лихо спіткало нас, юначе! Немає в місті ані краплини води. Отож і почалася моровиця: люди гинуть, як мухи. За що тільки карає нас доля?

– Не знаю, бабусю, за що, але я можу вас усіх врятувати.

– Як же ти нас урятуєш? – питає бабуся.

– Треба скликати на головний майдан усіх городян, тоді я й скажу, що робити далі.

Побігла бабуся до сусідів, ті – до своїх сусідів, а ті – до інших... Нарешті посходились усі на головний майдан, де лежала каменюка. Взялися гуртом і зсунули каменюку. Юнак попросив лопату, копнув у тому місці землю, і ту ж мить вдарив угору струмись прозорої води. Набігли люди – хто з відром, хто з цебром, хто з глеком – і понесли додому холодну прозору воду. Все місто раділо. Та й як було не радіти – адже позбулися люди тяжкого лиха, ніхто більше не загине від спраги.

А юнак, тільки-но забило джерело, непомітно пішов собі і сховався в бабусиній хатині. Не звик він до того, щоб його хвалили та славили, і дуже від цього ніяковів.

Довго шукали люди свого рятівника й нарешті знайшли у злиденній хатині. Вони принесли юнакові мішок золота. Глянув він на мішок та й каже:

– Не задля користі дав я вам воду, а тому, що пожалів вас. І золота мені не треба. Та коли ви неодмінно хочете щось мені подарувати, подаруйте карету із шістьма баскими кіньми.

Дивом здивувалися люди, що не взяв юнак золота, та перечити не стали і, як просив він, подарували йому карету, запряжену шістьма баскими кіньми.

Подякував юнак за дарунок, попрощався і поїхав у те саме місто Труа, де танула від невідомої недуги графова донька. Приїхав він у місто й зупинився в бідному заїзді. За вечерею спитав господаря про те, що цікавого в них у місті. Господар розповів, що графова донька лежить слаба і що всі її жаліють, бо дівчина вона гарна й добра душею.

– Що ж у неї за недуга? – спитав юнак.

– Ніхто цього не знає, – розвів руками господар. – Яких тільки лікарів не привозив граф – жоден не допоміг його доньці. Дівчина слабе, згасає. Кажуть, що незабаром піде з цього світу, безталанниця.

– Ні, це несправедливо! – вигукнув юнак. – Я знаю, як її врятувати. Піді-но, друже, до графа і скажи йому, що приїхав славетний лікар і, мовляв, може зцілити його доньку.

Господар побіг до графа з радісною звісткою. Нещасний батько вже й не сподівався на те, що донька одужає, а тут така новина!

Запросив він юнака до себе і познайомив його зі всіма знаменитими лікарями, які марно лікували його доньку.

– Чого ти прийшов сюди, голодранцю? – спитали вони.

– А я хочу зцілити графову доньку від смертельної недуги.

– Зцілити? Чи знаєш ти, нещасний, що навіть ми не в силі її зцілити?

Юнак нічого не відповів, уклонився графові й пішов у покої до його доньки. Коли двері за ним зачинилися, підійшов він до постелі, підняв подушку і витяг з-під неї зелену жабу.

Ту ж мить дівчина розплющила очі, сіла в постелі та й питає:

– Чому це я тут лежу?

– Тому, що ви слабували, – відказує юнак. – Але тепер ви одужали, так що можете встати і йти на прогулянку!

І він розповів дівчині все, як було.

– О, яка чарівна історія! – вигукнула вона. – А ви, певне, чарівний принц.

– Ні, – похитав юнак головою, – я бідняк з бідняків і ще зовсім недавно блукав сліпим по світу.

І він розказав дівчині про свої пригоди.

– О, це так цікаво, що я мушу вийти за вас заміж! – вигукнула дівчина.

Вона повела юнака до батька. Як побачив граф, що донька здорова та весела, знятимися від щастя. Звичайно, батькові не дуже припала до вподоби звістка про те, що вона збирається заміж за бідняка без роду і без племені. Та перечити не став – яка була б із того користь?

Незабаром справили бучне весілля.

Час збігав. Якось гуляв юнак у лісі і зустрів там злиденного жебрака. Придивився до нього й упізнав свого старшого брата. Підкликав його до себе та й питає:

– Давно ти жебракуєш?

– О вельможний пане, раніше ми з братом ходили по світу, а потім він мене покинув.

– Чому?

– Був він чоловік пожадливий і завидющий. Завжди боявся, що мені перепаде більший і кращий шматок. Тож завів він якось мене в ліс і там покинув...

– Невже отак усе було? А може, навпаки? Згадай лишень! Приглянься до мене – хіба не впізнаєш?

Приглянувся жебрак до розкішно вбраного пана і впізнав у ньому рідного брата.

– Невже це ти? Ти ж був сліпий та ще й убогий!..

– Авжеж, був, але завдяки тобі став зовсім інший.

Упав жебрак на коліна і заблагав брата, щоб той простив його. Брат щиро простив, бо був він добрий, зла не вмів держати. На цьому б і казці кінець. Але річ у тім, що старшому братові повсякчас гризла голову думка: як же прозрів його брат і як він забагатів? Коли вже стало невміч, прийшов він до брата та й питає:

– Як ти прозрів, як забагатів? Я дуже хочу це знати! Розкажи мені, брате, прошу!

Не хотів менший брат розказувати, але старший так просив і молив, що він не встояв. Усе розказав, як було. Однак відразу застеріг:

– Брате, не ходи до того дуба, не гніви долю! Тобі ж тепер добре живеться!

Але старшого брата взяли чорні заздрощі. А заздрощі, ми всі це знаємо, – кепський порадник. Вирушив він у далеку дорогу. Нарешті добувся до знайомого лісу і знайшов заповітний дуб. Виліз на його вершечок і заховався поміж гілок.

Опівночі почув він виття і ревіння. Під дубом зібралися звірі й повели свою бесіду.

– Скажи-но, леве, – першим обізвався вовк, – які новини ти нам приніс?

– Маю новини, та не скажу, – пробурчав лев. – Адже те, що ми говорили останнього разу, стало комусь відомо, бо графова донька вже не слабує, а в тому місті, де люди гинули від спраги, зненацька забило чисте джерело.

– Отже, хтось виказав людям наші таємниці! – гнівно вигукнув ведмідь.

– Присягаюся, це не я! – вищирив зуби вовк.

– І не я! – рохнув вепр.

– Та вже ж і не я! – вереснула лисиця.

– І не я! – прошепотів заєць.

– Цитьте, цитьте! – заспокійливо мовив лев. – Мабуть, хтось сидів тоді на дереві й підслухав нас.

Тут заєць підвів голову й поміж темного дубового листя помітив людину.

– Ага! – мовив він протягом. – Він і тепер нас підслуховує. Лізь, ведмедю, нагору і скинь цього пройдисвіта на землю.

– Овва! – скривився ведмідь. – Та доки я скину його з дерева, доки злізу на землю, від нього хіба що кістки залишаться.

– Як тобі не соромно! – обурено вигукнули звірі. – Невже ти не віриш у нашу чесність? Ми, ясна річ, тебе почекаємо.

– Ну, якщо так, то полізу...

Вибрався ведмідь на дуб, ухопив старшого брата за пояс і скинув на землю. Зліз униз – аж диви! – ні людини, ні звірів!

Образився ведмідь на своїх друзів і побіг у лісову хащу. Відтоді він так і не виходить з лісу.

Переклад І. Сидоренко
Казки народів світу. – К., 1989.

СОБАКИ, КОТИ ТА МИШІ

(Чеська народна казка)

Зроду-віку собака був вірний своєму хазяїнові, чесно йому служив. За те й дістали собаки від людини грамоту, написану на овечій шкурі, що лише вони мають право служити їй якнайкраще, стерегти її хату й двір.

Собаки тією грамотою дуже пишались, а коти їм заздрили. Одного разу зібралися коти й вирішили викрасти у собак ту грамоту. Як вирішили, так і зробили.

Вибрали хвилину, коли пес, який стеріг грамоту, відвернувся, вкрали і затягли грамоту до комори між старий мотлох.

Там знайшла грамоту голодна миша, яка шукала собі чого-небудь на снідання. Миттю побігла вона до сестер і розповіла, що знайшла чудесну річ. Миші зійшлися порадитись, як зробити, щоб та грамота їм залишилася.

Довго не могли дійти згоди, аж поки найстарша миша не сказала:

– Сестри, мені здається, що найкраще буде, коли ми ту грамоту з'їмо. Тоді її в нас ніхто не відбере.

Всім мишам сподобалась ця порада. Вони розірвали шкуру і любо-мило ту грамоту до найменшого клаптика з'їли.

Через деякий час зібралися й собаки. Треба було їм подивитися на грамоту. Пес, який стеріг грамоту, мусив признатися, що коти її у нього вкрали.

Собаки негайно почали вимагати від котів, щоб повернули їм грамоту.

Коти спочатку відмовлялися: ми, мовляв, сном-духом про ту грамоту не знаємо, ніколи про неї не чули... Але собаки загрожували їм війною, і коти погодилися грамоту повернути.

Пішли до комори, але грамоти вже не було. Тут одному старому котові спало на думку, що в коморі побували миші.

Коти почали вимагати у мишей, щоб вони повернули грамоту, але миші вже не могли її повернути, бо з'їли.

Так і виникла велика війна, яка триває й досі. Собака ненавидить kota і, як де побачить, відразу кидається на нього. А кіт завжди переслідує мишей.

Переклад *О. Микитенка*

ЛИСИЦЯ І ЯСТРУБ (Шотландська народна казка)

Сів якось Яструб на березі річки і задрімав на теплому від сонця камені. Підбігла до Яструба хитра Лисиця і вхопила його своїми гострими зубами.

– Ой, не їж мене! – заблагав її Яструб. – Відпусти мене на волю, а я за те знесу тобі яйце завбільшки з твоєю головою.

«Ох і пощастило ж мені! – подумала Лисиця. – Такого птаха впіймати! Справжнісінький скарб!».

Розтулила вона зуби й випустила Яструба. А Яструб сів на гілці дерева і почав дражнити дурну Лисицю:

– Не знесу я тобі яйця завбільшки з твоєю головою, – сказав він. – Не знесу через те, що не можу. Зате дам тобі три поради. Ось вони. Перша порада: ніколи не вір абикому. Друга порада: не засмучуйся через дрібниці. І третя порада...

Тут Яструб подивився на голодну лисицю й помовчав. Третя порада така: що впіймала, те тримай міцно.

Переклад Л. Кос.
Казки народів світу. – К., 1989.

ЛІТЕРАТУРА СЕРЕДНІХ ВІКІВ ТА ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ

Середньовіччя в історії науки – це період, що наступив після древності. Хронологічні рамки середньовікової літератури прийнято визначати з моменту виникнення феодальної епохи, феодального способу виробництва. Її початок – IV – V ст. н.е., кінець – XIV або XVст. (у різних країнах по-різному).

Два періоди проходять у своєму розвитку середньовічної літератури. Перший – ранній, перехідний етап (від античності до середньовіччя), етап зародження феодальних відношень. У цю епоху виникає словесне мистецтво молодих народів в усній формі. Другий період – це період літератури розвинутого феодалізму, розквіту народної, феодально-рицарської літератури. Вчені не можуть назвати загальну дату, коли закінчується один період і починається інший. Це могло бути і в VIII ст., і в IX ст., бо темпи розвитку народів були неоднаковими, історичні умови також. Умовно можна говорити, що в X ст. відбулося завершення періоду літератури перехідного етапу й зародження феодальних відношень.

Література середніх віків мала переважно викривальне спрямування щодо існуючих порядків. Особливе місце займала поезія вагантів (від німецького – бродячі люди), які вперше з'явилися у Німеччині й Франції. Творчість вагантів була вільнодумною, бешкетною, а отже дуже далекою від аскетичних ідеалів середньовіччя – вони оспівували безтурботні веселощі, вільне життя, викривали зажерливість католицького духовенства.

У XI–XII ст. сформувався героїчний епос. Видатною пам'яткою німецького героїчного епосу є «Пісня про Нібелунгів», у якій розповідається про загибель Бургундського королівства під ударами гунів у 437 р., звеличуються лицарські звичаї Німеччини XII ст. Морально-етичний образ лицаря наділявся рисами, які можуть бути визнані загальнолюдськими моральними цінностями, – лицар повинен молитись, уникати гріха, пихатості та негідних вчинків, захищати вдів і сиріт, воювати лише за справедливу справу. Найбільш відомим твором цього жанру в Франції стала «Пісня про Роланда», в якій підступній зраді протиставляється патріотична вірність. Задля свого сеньйора головний герой готовий втерпіти великі страждання і, навіть, віддати своє життя.

При дворах сеньйорів з'явилася куртуазна поезія, що

прославляла інтимні почуття й культ служіння «прекрасній дамі». Цей культ займав центральне місце в творчості трубадурів (провансальських поетів XII-XIII ст.) Серед них були і лицарі, і феодала, і прості люди. Поезії трубадурів властива різноманітність жанрів: пісні любовні, ліричні, політичні, пісні, які висловлюють тугу з приводу смерті якогось сеньйора. Великою популярністю користувалися й куртуазні романи з таємничими пригодами, зачарованими людьми, чудотворними явищами тощо. Найвідомішими лицарськими романами були “Івен, або лицар Лева” Кретьєна де Труа та “Роман про Тристана та Ізольду”.

У середньовічній культурі велику політичну роль відіграв театр, що на межі XI – XII ст. демонструє перехід від літургійної драми до містерії. Містерії були вже менше пов’язані з Богослужінням. Сюжети містерій звичайно бралися зі Старого Завіту, або ними ставали події, пов’язані з життям і воскресінням Ісуса. Міська драма тісно пов’язана з народними ігрищами, обрядами, із селянськими весняними та осінніми святами.

У XIV ст. в Італії, а в XV– XVI ст. в інших країнах Західної Європи починається процес розпаду феодального суспільства, його ідеології і формується основа буржуазного суспільства. Цей процес супроводжувався піднесенням по своєму характеру культури, яку називають епохою Відродження, або Ренесансом.

Термін «Відродження» спочатку означав пробудження інтересу до античності, про яку забули в середньовіччі, а тепер вона стала предметом поклоніння, який наполегливо вивчали як недосяжний зразок. Слово Відродження набуло ширшого, переносного значення: відродження після середньовічного застою, пригнічення творчої активності людини, яке було викликане ростом виробничих сил і боротьби буржуазії проти феодальних відносин, що притісняли розвиток цих сил.

Епоха Відродження дала світові безліч славних імен: письменників, скульпторів, художників, музикантів. Митці-гуманіста вбачали об’єкт своєї творчості в зображенні людини, її почуттів, розумових здібностей і якостей, бо й самі митці цієї видатної епохи теж були неординарними особистостями. Можна навіть сказати, що епоха створювала людину нового часу, а людина створювала епоху.

У центрі мистецтва епохи Відродження знаходиться людина, її боротьба за земне щастя. У кращих творах літератури відобразилися великі зрушення цієї епохи. Її люди зі складним внутрішнім світом і

неповторними індивідуальними рисами. Це дозволяє говорити про реалістичність літератури епохи Відродження, хоча її реалізм багато в чому відрізняється від реалізму пізнішого часу: він носить стихійний характер, часто не володіє мистецтвом відбору, його відрізняє широке використання казково-фантастичних елементів.

Найбільш рання з літератур епохи Відродження – література Італії. Вже наприкінці XIII ст. були створенні прекрасні сонети Данте (1265–1321). До ранніх представників італійського Відродження відноситься і Франческо Пертарка (1304–1374). Він був відомий сучасникам як філолог-гуманіст, великий знавець античності, автор філософсько-етичних трактатів. Проте найбільше відомий як один із найтонших і своєрідних ліриків світу. Його збірка «Книга пісень» відзначається увагою автора до внутрішнього світу людини, прославлення почуття любові.

Великим гуманістом епохи Відродження був Дезирерій Еразм Роттердамський (1466/1469 –1536). Він народився в Голландії, проте більшу частину свого життя провів за межами своєї батьківщини. Особливо тісно його діяльність пов'язана з гуманістичною культурою Німеччини. Світову славу Еразму принесла невелика книга латинською мовою – «Похвальне слово дурості» (1509). Розповідь ведеться від особи Морії (грецькою: «дурість»), дочки Плутона – давньогрецького бога багатства. Пані Дурість вихваляє себе та своїх прихильників. Цей прийом дозволяє письменнику створити сатиру на сучасне йому суспільство, показати його як царство дурості. Серед прихильників Дурості є представники найрізноманітніших прошарків і професій середньовічного суспільства.

Першою дитячою книгою німецькі дослідники називають книгу «Розрада душі», що витримала кілька видань у 1478–1488 роках. Поряд з повчальними бесідами книга включала і ряд вставних розповідей, історій, казок. Найбільшого поширення в XV–XVI століттях одержали в Німеччині алфавітні книжки, типу цікавих абеток, свого роду «Азбуковники». Перше видання з'явилося в Нюрнберзі в 1531 році. Своєрідною сторінкою історії дитячої літератури Німеччини стали так звані «летючі листки», у прозаїчній і віршованій формі педагогічні ідеї свого часу. Вони поклали початок виникненню періодичних видань для дітей. Багато народних пісень збереглися до нашого часу завдяки «летючим листкам», свого роду масовим виданням періоду Відродження.

У 1569 з'явилася «Нова книга про тварин» Георга Шаллера, що стала прототипом так званої «мальованої» книги для дітей, у якій поєднувалося словесне й образотворче мистецтво. Подібного роду видання служили доповненням до азбуковників, а набагато пізніше, у 1658 році, з'являється й перша енциклопедія для дітей, цікава не тільки достатньою широтою охоплення явищ, але й цікавою художньою формою (вірші й ілюстрації).

Широке поширення в Німеччині XV-XVI століть одержав так званий «тваринний епос» (про війну мишей і жаб, мух і метеликів і т.д.) Езоповою мовою розповідалось у цих творах про проблеми, говорити про які вголос у Німеччині було небезпечно. Ця література користувалася величезною популярністю й послужила поштовхом до розвитку національної байкової літератури. Багато сторінок цих добутоків у пізніших обробках увійшли в фонд дитячої літератури.

Перший німецький виховний роман «Дзеркало юного хлопчика» (1554) створений також у цей період, автором його був Йорг Вікрам (1505–1562), один з перших романістів і збирачів народних шванків, перший дитячий письменник, ім'ям якого відкривається плеяда німецьких дитячих письменників. Предметом зображення Йорга Вікрама стає процес формування дитини – селянського хлопчика Фрідберта, протипоставленого синові дворян, разом з яким він виховувався. Звеличення Фрідберта було першою спробою художнього узагальнення нового соціального характеру, породженого епохою селянських воєн і гуманізму.

Франсуа Рабле (1494–1553) – найвизначніший представник французького Ренесансу. Завдяки роману «Гаргантюа і Пантагрюель» ім'я відомого французького лікаря і вченого-енциклопедиста увійшло у світову історію літератури шістнадцятого століття.

Фантастична країна Утопія, зображена в романі Ф. Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель», розташувалася десь у Франції. Про це свідчать описи Парижа і провінційних містечок, в яких живуть прості працюючі ремісники й селяни. Твір написаний у формі казки-сатири. Автор саркастично змальовує кожного з представників схоластичної науки, релігійні чвари й самих церковників, із життям яких був добре обізнаний ще з часу перебування в монастирях.

Рабле широко використовує алегорію для зображення як позитивних, так і негативних суспільних явищ. Спираючись на фольклорні джерела, автор створив образи людей, жадібних до знань і до самого життя. Величезний зріст Грангузьє, Гаргантюа і

Пантагрюеля був уособленням їх безмежних знань, надзвичайної освіченості, шляхетності почуттів, ширості, доброти й здатності на самопожертву заради скривджених.

Сатира й гіперболи Рабле не абстрактні, вони спираються на реальне підґрунтя. Навіть у найпримхливіших образах відбивається й тогочасна дійсність, й історичні постаті.

Вплив геніального французького сатирика на світову літературу був величезний. У Рабле було чому вчитись, адже ерудиція письменника вражала сучасників. Він був одним із найвидатніших гуманістів минулого. Найціннішим для нас є його судження про вільне суспільство, в якому буде можливим існування гармонійно-розвиненої особистості, бо ця мрія була, є і буде актуальною для представників усіх часів і народів.

У Росії в 1491 році була створена перша рукописна книга для дітей. Відомий російський дипломат Д. Герасимов переклав російською і спеціально переробив для дітей латинську граматику «Донатус». Він поділив її не на розділи, а на бесіди, використавши форму запитань та відповідей.

На початку XVI ст. в Росії з'явилася книга «Казання про сім вільних мудростей», яку вважають праматір'ю сучасної науково-художньої літератури для дітей. У ній сім наук, які на той час вивчали в школах Європи, що самі розповідають дітям про себе. Кожна з них вихваляла себе й закликала вивчати саме її.

У другій половині XVI ст. на Русі з'явилося книгодрукування. До нас дійшли 12 дитячих книг, виданих у XVI ст. Першою з них була азбука Івана Федорова, в якій, окрім азбучної частини, були матеріали для дитячого читання: середньовічні вірші, звернення до дітей та їхніх батьків.

Розквіт англійського Відродження припадає на кінець XVI – початок XVII ст., коли в більшості західноєвропейських країнах вже спостерігався спад епохи гуманізму. Проте, будучи однією із наймолодших серед західних ренесансних літератур, англійська досягла надзвичайної висоти розвитку, особливо в драматургії. Вона дала світу великого драматурга всіх часів і народів – Вільяма Шекспіра (1564–1616).

Творчій спадок Шекспіра складає 37 пес, декілька поем і поетичних циклів та збірки сонетів. У його творчості виділяють три основних періоди. Для першого – з 1592 по 1600 рр. – характерні оптимістичні погляди на життя, віра у вирішення життєвих колізій і в

торжество гуманізму. В цей час були створені твори «Комедія помилок» (1592), «Багато шуму із нічого» (1598), «Дванадцята ніч» (1600), «Генріх IV» (1597), «Ромео і Джульєтта» (1595) та ін.

Під час другого періоду творчості (1601 – 1608) Шекспір створює найбільш глибокі твори, в яких викриває головні протиріччя епохи. Віра драматурга в життя підривається серйозними випробовуваннями, з'являється песимістичний настрій. У цей час були написані відомі трагедії: «Гамлет» (1601), «Отелло» (1604), «Король Лір» (1605), «Макбет» (1605).

Для третього періоду (1608–1612) характерні «трагікомедії», або «маски», – п'єси з гострим конфліктом, але з щасливим кінцем. У них сильні елементи казкової романтизації життя. Найважливіша із п'єс третього періоду – «Буря» (1612).

Шекспір приніс у драму важливі художні принципи, яких до нього взагалі не було в мистецтві. Характери героїв у древній драмі володіли лише однією якою-небудь важливою рисою. Шекспір створив героїв і героїнь, наділених рисами духовно багатой особистості. Водночас він показав характери своїх героїв у розвитку. Ці художні нововведення збагатили не тільки мистецтво, але і розуміння природи людини.

Драматичні шедеври Шекспіра в значній мірі затьмарили його творчість як епічного і ліричного поета. Навіть якби Шекспір не написав жодної комедії, трагедії або хроніки, він все ж увійшов би в історію світової літератури як талановитий поет англійського Відродження. Його перу належить книга «Сонети» (1609), куди увійшло 154 вірші, переповнених роздумами поета про творчість, любов, дружбу, про пануючу скрізь несправедливість.

Умови, в яких розвивалась література іспанського Відродження, відрізнялася складністю. Ряд факторів суспільного життя сприяли становленню ренесансного напрямку в літературі, інші заважали. Народні джерела іспанського Відродження визначаються багатовіковою боротьбою проти арабського завоювання, відсутністю кріпосного права, рано отриманою незалежністю середньовікових міст. Усе це сформувало в іспанського народу високе почуття гідності, відобразившись в демократичному характері кращих творів літератури. Одночасно державний устрій Іспанії XVI – початку XVII ст. мав вкрай реакційний, репресивний характер, переслідував інакомислячих.

Іспанський гуманізм у своєму розвитку висунув таких великих майстрів світової літератури, як Сервантес і Лопе де Вега.

Мігель Сервантес де Сааведра (1547–1616) залишив різноманітний літературний спадок – п'єси, новели, поезії. Проте найбільшої слави здобув письменник романом «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі». Свій твір Сервантес замислив як пародію на лицарську літературу низької художньої якості, яка заповонила «книжковий ринок» тих часів. Але почавши писати просту пародію, письменник зробив роман настільки глибоким, що твір не просто став кращим за власне об'єкти пародіювання, а й повноцінним твором із філософською проблематикою, а головний образ роману став вічним літературним образом і навіть увійшов у свідомість та мовлення людей як загальна назва: донкіхот, донкіхотство – ці слова ми використовуємо і дотепер.

Отже, шляхи розвитку літератури в епоху Відродження були різними в різних країнах світу. Загальним для них був новий погляд на особистість і її покликання, відхід від середньовічних моральних норм, церковного догматизму, від феодальних уявлень. Усі ренесансні літератури відрізняються також рисами своєрідного реалізму, якому властиві узагальнено гіперболізоване зображення людини, масштабність конфліктів, поєднання критичного відношення до дійсності з оптимістичністю й поетичністю світовідчуття.

СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА XVII – XVIII СТОЛІТТЯ В КОЛІ ДИТЯЧОГО ЧИТАННЯ

Доба XVII століття – це час народних повстань і національно-визвольної боротьби, що охоплює багато країн світу. У першій половині століття ціла хвиля селянських повстань, що підтримувалась міською біднотою, охопила країни Європи і Азії. Ці повстання відбуваються не лише в Іспанії, Франції, Німеччині, а й Туреччині, Ірані, Китаї, Японії. Повстання, що іноді набувають характеру справжніх селянських війн, є початком глибоких соціально-політичних потрясінь, відлуння яких майже одночасно в середині століття чути і на Заході, і на Сході.

У цей час відбувається бурхливий розквіт наукової та технічної думки, пов'язаний у Західній Європі з розвитком капіталістичних відносин. Наука відокремлюється від інших сфер духовної діяльності людини, включно з художньою творчістю, з якою вона ще перебувала у певній єдності в добу Відродження. Свої дослідження та відкриття здійснюють Кеплер, Галілей, Декарт, Ньютон та ін.

XVII століття – важливий етап на шляху формування націй та закріплення національної самосвідомості, що знаходить відображення і в літературі. У Європі література стає засобом осмислення суспільних та етичних проблем загальнонаціонального значення. Часто джерелом поетичного натхнення в літературі як Європи, так і Азії стає боротьба народів за свою незалежність.

Література XVII століття – це умовна історична епоха, котра виділяється в історії світової літератури. В окремих регіонах вона була цілком самостійною добою (Європа), в інших мала менш виражені особливі риси (Південно-Східна Азія). У Європі доба представлена двома потужними художніми течіями – бароко та класицизмом, що частково вплинули й на літератури інших регіонів.

Нерівномірність розвитку літератур світу відбивається і в різному характері складу художньої творчості, системи його родів і жанрів в окремих регіонах і країнах. Для Західної Європи вже характерне різке відокремлення художньої літератури від релігійної, що намітилось ще в добу Ренесансу. Одночасно, поняття «література» на Заході в XVII столітті включає в себе поряд з суто художніми творами також моралістику, мемуари, публіцистику, листування, що призначалось для публічного читання в салонах.

У південних слов'ян переважне місце все ще посідають успадковані від середньовіччя жанри церковної літератури, але всередині цих жанрів вже помітний зсув, що проявляється в привнесенні елементів індивідуального начала в релігійну лірику. У східнослов'янських літературах спостерігається складне співіснування старої, що сходить до середньовіччя, системи літератури та нових жанрів з їхньою яскраво вираженою світською спрямованістю.

Для літератур Далекого Сходу характерне співіснування традиційних жанрів безсюжетної прози (життєписів, доповідей трону, епітафій, передмов тощо) та класичної поезії з жанрами літератури нового типу (повісті, роману, драми), у яких на перший план виступає зображення внутрішнього світу героя, опис побуту.

У літературах Близького Сходу, Індії, Південно-Східної та Центральної Азії у XVII столітті все ще панує літературна система жанрів середньовіччя.

XVII століття позначилося першими спробами створення специфічно дитячої літератури. Необхідно зазначити, що автори звернулися саме до народної літератури. Так, зачинателями французької літератури для дітей були Лафонтен, Шарль Перро та Фенелон.

Вісімнадцяте століття відкриває новий етап в історії людства. Це час вирішального двобою передових сил суспільства з феодализмом. У цій боротьбі велику роль зіграла й література. Передова література XVIII ст. була складовою частиною широкого загальнокультурного руху – Просвітництва. В історичному розвитку культури Просвітництво виокремлюється величезною концентрацією якісно нових ідей, народжених і реалізованих у гранично стислий час.

Жан де Лафонтен (1621-1695) став відомий своїми віршованими казками-новелами, що були написані за мотивами письменників Ренесансу – Аріосто, Боккаччо, Рабле. Байки він почав писати в 1677 році, внісши в цей жанр властиву французькому складу розуму жвавість і безпосередність. Лафонтена захоплювала можливість зображувати звички тварин, показувати їхні характери та порівнювати зі вчинками та характерами людей.

Видатного французького поета й критика Шарля Перро (1628–1703) вважають основоположником жанру літературної казки. Для Перро звернення до національного фольклору не було випадковістю. У своїй праці «Паралелі між давнім і новим» (1688–1697),

протиставляючи національні казки античним сюжетам, він стверджував, що необхідно відмовитися від канонів класицизму і вводити в літературу новий, свіжий, близький народу матеріал.

Фенелон – Франсуа де Саліньяк де ла Мот (1651-1715) отримав хорошу освіту. У 1687 році він написав свою першу книгу «Про виховання дівчат», в якій наполягав на необхідності більш широкої освіти для жінок. У 1689 році Фенелон стає вихователем герцога Бургундського, внука Людовика XIV. Для нього були написані «Пригоди Телемака, сина Улісова» (1699). Героїчний зміст роману, багатогранність пригод молодого героя, який шукає після Троянської війни батька, захоплює читача. Телемак потрапляє в різні держави, знайомиться з життям людей, богів і героїв грецьких міфів. Автор подає багато географічних й історичних відомостей, торкається політичних питань.

Як і в інших народів, у витоків італійської дитячої літератури стоїть фольклор. Вперше італійські казки були зібрані й літературно опрацьовані в XVII ст. письменником Джамбаттіста Базіле (1575-1632). Його «Пентамерон» складається з 50 казок, які протягом п'яти днів розповідають десять різних оповідачок. Книга була написана на неаполітанському діалекті й опублікована в 1634 році. Майже ціле століття вона залишалася невідомою, і тільки в XIX ст. зацікавила німецьких казкарів – братів Грімм. Вони знайшли паралелі казковим елементам «Пантамерона» в німецькій фольклорній традиції.

Протягом декількох століть народна казка в Італії з'являлася на сцені в так званій «комедії масок». У другій половині XVIII ст. «комедія масок» була витіснена соціально-побутовою реалістичною комедією й поступово стала надбанням дитячого глядача. Останнім зразком цього жанру стали «Казки для театру» Карло Гоцці (1720-1806).

У 1782 році побачили світ шістнадцять «Моральних новел» Франческо Заове (1772-1806), які були адресовані дітям. Ці новели видавались в Італії протягом ста років, перекладались різними мовами світу.

У XVII столітті в Англії в центрі дитячого читання була Біблія й оповідання релігійного змісту. Також для дітей писали книги добрих порад. В основному це були поради батьків синам: про те, як потрібно поводитися за столом, як доглядати за конем, про поважливе ставлення до старших. Часто це були не просто збірки правил поведінки, а й моральний кодекс для юного джентльмена.

На межі XVII–XVIII ст. в Англії з'являються твори власне дитячої літератури. Це були книги подорожей, які читали не тільки діти, а й дорослі. В середині XVIII ст. Дж. Ньюбері створив видавництво дитячої книги й випустив перший в Англії дитячий журнал. Проте формування кола дитячого читання по-справжньому почалося тільки тоді, коли дитячий читач звернувся до шедеврів англійської літератури XVIII ст. Освоєння цих творів дітьми пройшло дуже швидко й завершилося на початку XIX ст.

Одним із родоначальників роману був англійський письменник Даніель Дефо (1660-1731). Його перу належить багато літературних творів, проте одним із найбільш прославлених у світовій дитячій літературі є роман «Життя і незвичайні пригоди Робінзона Крузо з Йорка, моряка» (1719). Опинившись на безлюдному острові, герой Дефо не падає духом, не втрачає високих людських якостей: з енергією, безмежною силою волі й розуму він будує своє життя в невилітному усамітненні. На безлюдному острові Робінзон знаходиться в умовах, де рятунком йому може бути лише праця. Стиль твору відрізняється незвичайною простотою й ясністю, описи подій, природи, предметів надзвичайно точні й деталізовані. Читач має можливість розділити існування Робінзона, пережити його біди й радості, подумати над його проблемами.

Джонатан Свіфт (1667-1745) – великий англійський письменник-сатирик, автор безсмертної книги, яка увійшла до кола дитячого читання, «Мандрі Лемюеля Гуллівера» (1726). У своєму романі Свіфт викриває несправедливість, дисгармонію, які панують у сучасному йому суспільстві, виражає протест народу проти соціального гніту, закладає основи демократичної лінії в англійській літературі Просвітництва. Твір оповідає про подорожі лікаря й капітана Лемюеля Гуллівера до фантастичних країн. Під час своїх мандрівок він зазнав неймовірних пригод: потоваришував із ліліпутами та велетнями, жив на летючому острові, познайомився з розумними кіньми тощо. Відвідавши ті дивовижні краї, Гуллівер не лише дізнався чимало цікавого й корисного, але й краще зрозумів самого себе.

Поступовий перехід від просвітництва до романтизму відзначається творчістю поета й художника Уїльяма Блейка (1757-1827). Для дитячого читача цікавими є поезії збірки «Пісні невинності» (1789). В якості символу добра виступає дитина, яка не знає ні егоцентризму, ні страждань критичного розуму. Блей

намагається протиставити лагідність і гармонійність природи й дитини несправедливому й жорстокому світу дорослих.

Народна шотландська поезія слугувала джерелом натхнення англійському поету Роберту Бернсу (1759-1796). Переробляючи кращі образи фольклору, користуючись простонародною мовою (шотландським діалектом англійської мови), Бернс протиставляв свою творчість дворянській поезії, оспівав життя й почуття народу, простих сільських жителів. Для дитячого читання особливо цікавими є вірші Роберта Бернса, які він присвятив своїй улюбленій Шотландії («У горах моє серце...», «Шотландська слава»), почуттям і життю простої людини («Робін», «Джон Андерсон»).

У XVII ст. в умовах, що склалися в Німеччині унаслідок виснажливої Тридцятирічної війни, деякою мірою продовжилися традиції, закладені епохою Відродження. Після ганебного світу Німеччина виявилася роздробленою на безліч карликових провінцій. Національна трагедія особливо гостро відбилася в літературі того часу.

XVII століття – період бурхливого розвитку поезії Німеччини, що висунула ряд великих імен: Пауля Флемінга, Андреаса Грифіуса, Ангелуса Силезіуса, Християна Гофмансвальдау, Мартіна Опіца та багатьох інших, вірші яких обов'язково включені в хрестоматії й антології для дітей; розвивається драматургія, у тому числі «шкільна» драма. Закладаються основи ідеології Просвітництва, епохи, зверненої до ідеї формування людської особистості просвітительським шляхом. Виникають нові жанри утопічної та дидактичної літератури.

Пору свого розквіту переживає в XVII і пізніше, у XVIII столітті виховний роман. Найвизначнішим твором цього жанру став роман Ганса Якоба Гріммельсгаузена (1621–1676) про халепа сироти Симпліциссимуса (1669–1673). У ньому розповідається про пригоди й поневіряння селянського хлопчика, кинутого в реалії історичної трагедії Тридцятирічної війни й роздробленої Німеччини. Його образ став вічним в літературі й театрі Німеччини, у тому числі й у переробках для дитячого читання.

Розквіт епохи Просвітництва в Німеччині припадає на XVIII століття і пов'язане з плеядою всесвітньо відомих діячів: І. Г. Гердером, Г. Е. Лессінгом, Й. В. Гете і Ф. Шіллером, І. Кантом і багатьма іншими. Закладаються основи національної літератури й естетичної думки, формується особливо пильний інтерес до

національної історії. Жодного з перерахованих письменників не можна назвати письменником дитячим, вони не писали для дітей, – вони формували світосприймання всього народу, творили мову й літературу в її сучасному розумінні й прокладали шляхи наступним поколінням письменників, у тому числі – дитячим.

Зародження власне дитячої літератури в Австрії відноситься до кінця XVIII століття. Спочатку з'явилися літературні обробки роману Дефо «Робінзон Крузо», а потім і власні «робінзонади». Найбільш відомий «Австралійський Робінзон» К. Темлиха.

У другій половині XVIII ст. в Болгарії з'являються книги, спеціально написані для дітей, книги просвітницького характеру, розвивається педагогічна наука, з'являються підручники й хрестоматії.

У XVII–XVIII століттях у школах Польщі вже були перші перекладні твори зарубіжних авторів: «Телемак» Фенелона, «Робінзон Крузо» Дефо, «Мандри Гуллівера» Свіфта та ін.

Протягом XVII ст. відбувається формування різних жанрів і видів дитячої літератури в Росії. Вона поступово відокремлюється від навчальної літератури й стає самостійною, здобуваючи риси образності, художності й наближається до мистецтва.

Першим дитячим поетом в Росії був Савватій. У першому вірші, який був уміщений в книзі Московського друку, просто й тепло розповідається читачеві про книгу, яку він тримає в руках, возвеличується грамота, книжна мудрість, даються різні поради, як навчатися й як читати. Автор переконує дитину не лінуватися в навчанні, бути старанним, у всьому слухатися вчителя. До нашого часу дійшли більше десяти віршів Савватія, написаних спеціально для дітей.

Симеон Полоцький (справжнє прізвище Петровський) (1629 – 1680) – один з найвідоміших поетів XVII ст. Здобував освіту в Києво-Могилянській Академії, потім навчався за кордом. У 1667 році був призначений учителем царських дітей. Під його керівництвом навчався майбутній цар Петро I. За 16 років життя в Москві Симеон Полоцький написав чи підготував до друку 14 книг, половина з яких – книги дитячі. Брав участь у створенні букваря 1664 року. Ним же упорядкований повністю буквар видання 1667 року, який був перевиданий у 1669 році. Написана Симеоном передмова вважається видатним педагогічним трактатом XVII ст. Найголовніші книги поета – «Рифмологіон» та «Вертоград різнокольоровий». У них

багато поезій, доступних дітям: про природу, мінерали, тварин, рослин тощо. Будучи учителем по професії і видатним поетом свого часу, Симеон Полоцький добре знав дітей і старався задовольнити їх потреби.

Швидкими темпами розвивалася російська дитяча література у XVIII ст. 1721 року видатним поетом того часу Феофаном Прокоповичем (1681–1736) було видано «Духовний регламент». Це своєрідний діалог поета з дітьми про правила моральної поведінки. Декілька книг для дітей написав перший російський учений-агроном А. Болотов (173–1833). Серед них виділяються «Дитяча філософія» і п'єса «Нещасні сироти». Болотов надзвичайно любив театр, і в листопаді 1779 року в селі Богородицькому, де він жив, відкрив перший в історії Росії театр для дітей, де вони були і акторами, і глядачами. Для дитячого театру Болотов написав кілька п'єс, в яких намагався врахувати інтереси маленьких глядачів, а також можливості юних акторів.

Значну роль у розвитку російської дитячої літератури відіграв видатний просвітитель, громадський діяч, мислитель і письменник Н. Новиков (1744–1818). Він випустив біля 60 підручників і стільки ж книг для дітей («Невеликі казочки для маленьких дітей», «Дитячий подарунок, або 499 загадок з відповідями у віршах та в прозі»). Головна ж заслуга Новикова перед історією російської дитячої літератури було видання першого дитячого журналу «Дитяче читання для серця й розуму» (1785–1789), у центрі якого була проблема гуманізму, поваги до людської гідності.

Видається велика кількість енциклопедичних книг. Часто автори намагалися надати їм захоплюючий і навіть ігровий характер, щоб зробити знання цікавими й доступними дітям. Такими були «Письмовник» (1769) Н. Курганова, «На користь і забаву малолітнім дітям» (1799) А. Шеляєва, «Географічна гра в карти» (1789) І. Тодорського, «Корисні для дітей іграшки» (1790) та ін. Видається багато збірок казок, у тому числі й народних (С. Друковцева «Бабусині казки» та «Сова, нічна птиця», П. Тимофієва «Весела старенька няня дітей» та ін.)

Отже, у більшості країн світу на кінець XVIII ст. були створені основи для подальшого розвитку дитячої літератури в тісному зв'язку з літературою для дорослих, у поєднанні науки й мистецтва, враховуючи вікові особливості дітей. Ці завдання почала вирішувати дитяча література для дітей XIX ст.

ШАРЛЬ ПЕРРО (1628-1703)

Шарль Перро – французький письменник, поет і критик, основоположник жанру літературної казки. Він народився 12 січня 1628 р. в Парижі в багатій сім'ї державного чиновника. Батьки дали хорошу освіту своїм дітям. Шарль навчався у найкращих школах Парижа, вивчав право, пізніше пішов на державну службу. Брав участь у створенні Французької академії наук, а також відновленні Академії живопису. Коли була заснована Академія словесності у 1663 році, Перро був призначений її секретарем. У 1672 році Перро одружився на 19-річній Марі Гішон, яка померла у 1678 році після народження дочки і трьох синів.

У досить поважному віці (йому минуло 66 років) Шарль Перро почав писати твори для дітей. 1694 року він видав три казки у віршах: «Грізельда», «Потішні бажання» і «Осляча шкіра». Наступним виданням були «Казки матінки Гусині, або Історії й казки минулих часів з повчаннями» (1697), що одразу ж стали популярними і започаткували новий літературний жанр – казку. Проте Перро не наважився опублікувати книгу під своїм ім'ям. У передмові йшлося, що автор казок – П. Дармакур, наймолодший син письменника. Далі Перро підкреслював принципове значення своєї орієнтації на фольклор, протиставляючи його античній літературі. Перро співвідносив сюжет кожної казки з певним моральним принципом – чесності, терпеливості, працелюбності, – що в цілому складало сукупність народних етичних норм. Для свого часу це мало велике принципове значення, передбачаючи особливості просвітительської літератури XVIII ст.

У своїх казках письменник значною мірою зберіг своєрідність і правду народного життя, відображені у фольклорі («Червона Шапочка», «Хлопчик-Мізинчик», «Кіт у чоботях» та ін.). Герої Шарля Перро наділені тими рисами вдачі, які цінує народ: працьовитістю, великодушністю, винахідливістю, скромністю. Йому вдалося зберегти поетичність народної французької казки, її особливу витонченість, іронію, гумор.

Письменник помер у Парижі в 1703 р.

КІТ У ЧОБОТЯХ

Був собі колись мірошник і мав він трьох синів. Прийшов час, він помер і залишив синам у спадок усе своє майно: млин, віслюка і kota. Старший дістав млин, середній – віслюка, ну а молодшому довелося взяти собі kota.

— Це майно якраз для тебе, – сміялися старші брати, що ніколи не пропускали нагоди покепкувати з молодшого.

— Не зважай на них, господарю, – проняв кат. – Я, звичайно, не млин і не віслук, але і не якийсь там звичайний кат. Я не можу молоти зерно чи перевозити вантажі як віслук, та розуму й кмітливості мені не позичати. Купи мені пару чобіт і дай мішка. Ось побачиш – незабаром ти заживеш так, як раніше і не мріяв.

Хлопець, хоч і здивувався, та виконав прохання kota.

Кат відразу натягнув на задні лапи чоботи, насипав у мішок вівса, закинув його на плечі та й почимчикував на полювання. У лісі він розв'язав мішка, кинув його на землю, а сам заховався в кущах.

Довго чекати йому не довелося, до мішка прискакав заєць, роззирнувся довкола і врешті-решт заліз усередину, аби поласувати вівсом. Коту цього тільки було й треба. Він умить вискочив із засідки, зав'язав мішка, завдав його на плечі та й попрошкував до королівського палацу.

А треба сказати, що король цієї країни був дуже ласий до смачної їжі. А ще він дуже любив гроші. Заради чогось смачненького або блискучої монети він ладен був забути про все на світі. Кат низько вклонився королю.

– Ваша величносте! Мій шляхетний господар на знак своєї шанобливої поваги прислав вам цього зайця. Будьте такі ласкаві скуштувати.

– З радістю скуштую. А як же зветь твого господаря?

– Маркіз де Карабас, ваша величносте.

– Перекажи маркізові, що він мене дуже потішив.

Кат відкланявся, як справжній шляхтич і вирушив до млина.

– Повернувся, ледащо, – з докором мовив йому син мірошника, зітхнув і знову ліг на траву грітися на сонечку.

Кат ані словом не прохопився господареві про свої пригоди.

На другий день він знову взяв мішка і пішов на полювання. Цього разу йому пощастило зловити двох куріпок. Король аж засяяв,

побачивши чергового смачного дарунка. Ковтаючи слину, він промовив:

– Яка достойна людина, твій господар.

– Саме так, ваша величносте, – підтвердив кіт, – достойна і дуже заможна.

Декілька тижнів підряд кіт носив королю то зайців, то куріпок. Але нічого не розповідав про це своєму охлялому і голодному хазяїну, що продовжував лежати і грітись на сонечку.

Якогось дня кіт побачив у палаці неймовірно вродливу принцесу.

— Ого, кіт у чоботях, – вигукнула прекрасна принцеса і заплескала в долоні від захвату. – Які дивовижні створіння живуть на білому світі! Як же мені хотілося познайомитися з господарем цього дива!

Кіт глянув на принцесу й одразу збагнув: чудова пара для його господаря.

— Немає нічого простішого, ваша високосте, – голосно сказав він. – Ви побачите його завтра під час прогулянки. Біля млина. Він ходить туди щодня, бо вважає, що це найкраще місце для роздумів.

— Тату, давайте провідаємо маркіза де Карабаса, – почала бламати принцеса.

Король кивнув на знак згоди, радий, що зможе нарешті познайомитися з маркізом. А кіт тим часом прожогом помчав до млина.

— Ну, що там знову? – запитав, прокидаючись, син мірошника.

— Завтра, господарю, твоє життя зміниться. Усе, що тобі потрібно зробити – це скупатися у річці.

— Я ніколи не чув, щоб купання у річці могло змінити життя на краще. Та коли так кажеш, я не проти й скупатися.

Наступного ранку син мірошника у супроводі kota вирушив до річки купатися. Та щойно хлопець заліз у воду, як кіт ухопив його одяг і сховав у кущах.

Тим часом на дорозі показалаась королівська карета. Кіт вискочив назустріч і щосили заволав:

– Допоможіть! Рятуйте!!! Маркіз де Карабас тоне!

Зачувши несамошитий лемент, король наказав зупинитись.

– Швидше, швидше, татусю. Ми маємо його врятувати, – забідкалася принцеса, визиравши з карети.

– Агов, гвардійці, не баріться, – вигукнув король. – Витягніть маркіза з річки.

Гвардійці поспішили за котом до берега. Син мірошника не на жарт перелякався, коли два здоровані почали силоміць витягувати його з теплої води, де так хороше він ніжився.

Солдати витягли хлопця з води.

Вони обійшли всі куці уздовж берега, але відшукати одяг юнака так і не змогли. Король наказав принести йому свій шовковий камзол.

Син мірошника хотів було відмовитись, та розкішне розшите золотом вбрання так йому сподобалося, що він з насолодою одягнувся в королівські шати.

— Прошу вас, маркізе, — сказав король, запрошуючи його до карети, де сиділа прекрасна принцеса.

Син мірошника отетерів, але без зайвих слів сів у карету. За хвилину карета з гуркотом рушила далі — через поля і луки, що належали велетню-люджеру, який жив у замку за високим муром.

Кіт, не гаючи часу, стрімголов помчав попереду карети до поля, де важко трудилися жінці.

— Шановні жінці! — звернувся до них кіт. — Зараз тут проїжджатиме король! Якщо ви не скажете, що ці поля належать маркізу де Карабасу, то ваш господар, жакхливий люджер, звелить відтяти вам голови.

Не встигли жінці отямитись, як під'їздить королівська карета.

— Агов, люди добрі, — вигукнув король. — Чиї поля жнете?

— Його вельможності маркіза де Карабаса, — хором відгукнулись жінці.

Король задоволено мовив:

— Добре маєш хазяйство, заможне.

А очманілий син мірошника, якому дедалі дужче подобалась роль знатного маркіза, таємниче пробубонів:

— Та-аа!

Тим часом кіт дістався похмурого люджерового замку. Із котячою спритністю він перестрибнув кам'яний мур і забіг до покоїв.

Люджер сидів у залі за накритим столом. Уздрівши kota у чоботях, він мало не впустив келиха з вином.

— Ти що за один? — грізно гаркнув люджер.

— А що? Ти ніколи не бачив kota у чоботях? — зухвало відповів кіт.

— Та як ти смієш, нікчемо! Я ще й не такі дива бачив.

— Чув я, що ти можеш обернутися на будь-кого. Та не йму цьому віри, — мовив кіт.

— Ха-ха-ха! Я можу перетворитися й на будь-кого, й на будь-що!

— А я чув, що тобі не по силі обернутися величезним звіром, наприклад левом.

Та не встиг кіт це вимовити, як людоджер обернувся на лютого велетенського лева. У kota ледь серце не вистрибнуло від переляку, проте він опанував себе.

— А ще я чув, що ти не можеш обернутись на когось маленького, наприклад на мишку.

Тієї ж миті на місці лева з'явилася маленька сіра миша. Кіт тільки цього й чекав.

Він прожогом кинувся на мишу й проковтнув. За мить у двір замку вїхала королівська карета.

Кіт збіг сходами назустріч гостям, аби щиро привітати їх. Відчинив дверця карети і ввічливо вклонився.

— Вітаю вас, ваша високосте, у замку маркіза де Карабаса.

Важко сказати, кого більше вразили ці слова: короля чи сина мірошника, який уже зовсім нічого не розумів.

— Який вишуканий замок, – вигукнув зачарований король і потис хлопцеві руку. – Я дуже радий, що здобув у вашій особі вірного друга.

— Ти ба, – тільки й зміг вимовити син мірошника.

— А тепер, – заявив кіт у чоботях, – запрошую всіх до столу!

І кіт повів усіх до пишно накритого столу. Яких страв там тільки не було: запашна печеня, ніжні тістечка, заморські фрукти, вишукані вина. Під кінець вечері король, наївшись донесхочу і добряче випивши, промовив:

— Дорогий маркізе. Я переконався, що ви достойний і заможний пан. І з радістю віддам за вас свою доньку!

Радості принцеси не було меж, бо їй дуже сподобався молодий, вродливий заможний маркіз. А кіт від задоволення аж замуракотів.

Невдовзі зіграли гучне весілля. Так син мірошника одружився з принцесою і сам став принцом. Усі вони жили довго і щасливо, а особливо кіт, що став королівським радником і поважно походжав замком у високих дорогих чоботях.

Переказ *Т. Габбе*
Перро Ш. Казки. – К., 2008.

РОЗВИТОК СВІТОВОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ В XIX СТОЛІТТІ

XIX ст. – час бурхливого розвитку всіх сфер художньої культури, при цьому їх співвідношення й роль зазнали істотних змін. На перший план висувається література. XIX сторіччя називають її “золотим віком” – як за сузір’ям імен у всіх жанрах, так і за різко зростаючим впливом на суспільство. Завдяки технічному прогресу в поліграфії, збільшенню тиражів і здешевленню друкарської продукції вона стала доступною досить широким верствам населення. З іншого боку, розвиток освіти й підвищення рівня письменності підвищили попит на книгу. Якщо ще на початку сторіччя вона була доступна лише вузькому прошарку аристократії та дуже багатих підприємців, то на кінець сторіччя книга з’явилася в оселі кожної письменної людини.

Як і у всій культурі XIX ст., в літературі відбувається не тільки бурхливий розвиток національних літератур, але й формування світової літератури. Цьому особливо сприяв розвиток художнього перекладу. Про те, що складається веселіша література, яка не належить окремим націям, а всьому людству, говорили вже сучасники. Так, у поетичній мініатюрі під символічною назвою “Світова література” (1827 р.) І. В. Гете наголошував: “Нехай всі народи світу, живучи під одним небом, втішаються радістю загальних скарбів!”

Розвиток художньої культури XIX ст. проходив під знаком боротьби й послідовної зміни чотирьох основних напрямів: класицизму, романтизму, реалізму й декадансу. Всі ці художні стилі, історично змінюючи один одного, але часто і співіснуючи, знайшли вираження у всіх видах мистецтва, але насамперед – в літературі.

XIX ст. було періодом інтенсивного розвитку художньої літератури для дітей і молоді в багатьох країнах світу.

Жанрове й стильове різнобарв’я літератури XIX ст., її пізнавальне значення, та обставина, що більшість письменників епохи не відділяли завдань мистецтва від завдань виховання, моральної досконалості людини й суспільства, мали велике значення для розвитку дитячої літератури в цілому. В XIX ст. кращі твори дитячої літератури вже не носять дидактичний характер. Література стає однією з активних форм пізнання, притягуючи читачів своєю романтикою та сміливістю наукових гіпотез. Дитяча література

збагачується розвитком нових жанрів: історичний роман, наукова фантастика, науково-пізнавальна повість, побутова й психологічна повість – ось далеко не повний список жанрів, які увійшли в коло дитячого читання.

У Франції, як і в інших країнах Європи, література вступила в новий період свого розвитку. В післяреволюційну епоху активність народних мас і значний прогрес в освіті призвели до того, що не тільки великі твори епохи, але і творчість багатьох письменників в цілому були сприйняті широкою аудиторією як вираження загальнонаціональних інтересів.

Звертаючись до народних мотивів, свій вклад у розвиток французької літературної казки зробила Жорж Санд (справжнє прізвище Аврора Дюдеван) (1804–1876). Для дітей Жорж Санд написала «Грибуль», «Бабусині казки», «Рожева хмарка», «Про що говорять квіти», «Собака і священна квітка» та ін. Письмениця ставила перед собою педагогічні цілі. Вона хотіла, перш за все, розвинути в дітей почуття доброти, безкорисливості, самопожертви, поваги до простих людей. Її герої вірять в чудеса, вони наївні й доброзичливі.

Виняткову роль у французькій літературі відіграв Віктор Гюго (1802–1885). У дитяче читання з його творів увійшли романи «Собор Паризької богоматері» (1831), «Знедолені» (1862), «Трудівники моря» (1866) і «Дев'яносто третій рік» (1874). Проблематика творчості Гюго єдина, а побудова романів свідчить і про деякі загальні риси композиції, яким він залишався вірним. Романи Гюго вражають своєю різноманітністю, насичені бурхливими подіями й охоплюють широке коло життєвих проблем, це чітко й витончено побудовані твори, сюжет яких можна передати декількома словами.

Із нових літературних жанрів, розроблених романтиками, у дитяче читання увійшов історичний роман. У Франції здобув славу, створивши велику кількість пригодницьких романів, побудованих на історичному матеріалі, Олександр Дюма (1802–1870). «Три мушкетери» (1844), «Двадцять років потому» (1845), «Граф Монте-Крісто» (1846) давно визнані прекрасним дитячим читанням. Задовольняючи прагнення юних читачів до пригод, вони розвивають їхню допитливість, бажання прекрасного й героїчного.

Одним із зачинателів реалістичної дитячої літератури у Франції вважають Жуль Верна, основоположника жанру наукової фантастики, оскільки пафос творчості письменника – пізнання дійсності, природи,

можливостей технічного процесу. Звичайно, у Жуля Верна багато романтичних ситуацій, його персонажі живуть у світі романтичної героїки й у світі пригод. Проте романтика пригод і наукова фантастика Жуля Верна в кінцевому результаті спираються на реальний життєвий досвід і набувають свою достовірність саме тому, що походять з об'єктивних законів дійсності. Не випадково майже всі сміливі плани героїв Жуля Верна в тій чи іншій формі були здійснені наукою й навіть перевершені («П'ять тижнів на повітряній кулі» (1862), «Пригоди капітана Гаттераса» (1867), «Діти капітана Гранта» (1868), «20 000 льє під водою» (1870), «Таємничий острів» (1874).

П. Етцель – видавець і редактор французького «Журналу виховання і розваг» – надзвичайно багато зробив для дитячої літератури. Він сам писав для дітей, був автором літературних обробок «Срібних ковзанів» М. Додж, повісті «Маруся» Марка Вовчка та інших (під псевдонімом П. Сталь). Але найголовніше, що Етцель зумів залучити до свого журналу таких письменників і вчених, як А. Доде, Г. Мало, Ж. Верна, Ч. Діккенса, Ж. Массе та ін.

Уся романтична література XIX ст. Італії просякнута патріотичним підйомом. Особливо процвітає жанр історичного роману, в якому оспівують героїчне минуле Італії, її боротьбу з іноземними завойовниками в середні віки, в епоху Відродження. Створені для дорослого читача, ці книги стали улюбленими і у дітей, а багато з них пізніше надійно увійшли в коло дитячого читання. Перш за все, це роман письменника Массімо д'Адзельо (1798–1866) «Етторе Ф'єрамоска, або Турнір в Барлетті» (1833). Одним з кращих італійських творів, який став класикою літератури для дітей, був історичний роман Раффаелло Джованьолі (1838–1915) «Спартак» (1874). Незважаючи на те, що автор зображує події давно минулих днів, «Спартак» виявився злободенним твором для свого часу й не втратив свого значення до наших днів.

Карло Коллоді (справжнє прізвище Лоренціні) (1826–1890) – автор всесвітньо відомих «Пригод Піноккіо». Для дітей Коллоді почав писати з 1877 року, опублікувавши повість «Джаннеттіно». Герой книги – реальний італійський хлопчик, трохи боягузливий і лінивий, веселий, зухвалий. Успіх повісті спонукав Коллоді написати в 1878–1881 роках цілу серію книжок про Джаннеттіно.

В Іспанії в XIX ст. література для дітей друкувалася переважно в періодичних виданнях. Це були стереотипні історії про «дурних» дітей, яких обов'язково покарають, і про «правильних» малюків, які

отримають винагороду за свою гарну поведінку. Певні зрушення в розумінні ролі дитячої літератури пов'язані з іменем Фернан Кабальєро, яка відіграла немало роль в розвитку іспанської казки. На противагу своїм попередникам Фернан Кабальєро вважала, що література для дітей не повинна бути сухою педагогічною схемою з ілюстраціями, що необхідно звертатися до почуттів дитини, її фантазії, її поетичному світосприйняттю. Однодумцем письменниці був письменник-романтик Еухеніо Арсенбуч (1806–1880), автор кількох дитячих п'єс; всупереч переважаючій у літературі для дітей традиції, він насичував свої твори чарівними мотивами.

XIX ст. – час розквіту англійської літератури. Протягом століття існували різні літературні напрямки, які відіграли свою роль і в дитячій літературі. Епоха романтизму дала читачам прекрасну поезію Байрона, Кітса, Шеллі, Т. Мура. Кінець XIX ст. в Англії ознаменувався розвитком неоромантизму, а в останні десятиліття значну роль відіграла література англійського декадансу.

Поезія англійського романтизму ввійшла в коло дитячого читання завдяки літературній діяльності Вальтера Скотта (1771–1832). Під впливом фольклору поетична творчість Скотта була зорієнтована на середньовіччя – сюжети його поем переповнені ірраціональними, містичними елементами. Велику славу здобув Вальтер Скотт як автор історичних романів. «Уєверлі» (1814), «Роб Рой» (1818), «Айвенго» (1820), «Квентін Дорвард» (1823) присвячені шотландській історії. Письменник створив цілу галерею характерних портретів історичних персонажів. Його романи охоплюють і життя окремих людей різного суспільного положення. Навіть життя сім'ї, побут, особисті справи героїв в романах Скотта виступають в залежності від глобальних соціально-історичних процесів.

Літературний спадок англійського письменника Чарльза Діккенса (1812 – 1870) величезний – п'ятнадцять романів і багато творів інших жанрів. Багато із них увійшли в коло дитячого читання: «Олівер Твіст» (1838), «Домбі і син» (1848), «Життя і пригоди Ніколоаса Нікльба» та ін. Діккенса завжди хвилювала проблема дитинства, невід'ємна від тих соціальних катастроф, які схвилювали англійське суспільство. Концепція дитинства – оригінальна, продумана – відчутна в кожному романі Діккенса. Його думка про те, що долі дітей залежать від оточення, що в суспільстві, побудованому на пригніченні, діти – найбільш безправна частина суспільства, звернула на себе увагу сучасників. Для Діккенса діти – це совість людства, і

щоб вона була чистою, необхідно боротися за те, щоб у дітей було дитинство, довіряти долі дітей надійним людям.

Англійська література XIX ст. дала дитячому читачеві можливість познайомитися з жанром авантюрно-пригодницького роману. Такі твори писали Фредерік Маррієт (1792–1848) («Маленький дикун» (1848), «Мічман Ізі» (1836), Томас Майн Рід (1818–1883) («Вершник без голови» (1866), Роберт Льюїс Стівенсон (1850–1894) («Острів скарбів» (1883) та ін.

Значну роль в англійській літературі XIX ст. відіграла дитяча література абсурду, оригінальне й неповторне явище. На перший погляд, випадаючи із загальної картини літературного розвитку, література абсурду, проте, має глибоке коріння в народній поезії і в класичній літературі, вона є новим способом пізнання світу. Представником її є Едвард Лір (1812–1888). Його з повним правом можна вважати одним із основоположників англійської дитячої літератури. У 1846 році він видав «Книгу небилиць», яка відразу стала улюбленою дітьми. За нею з'явилися «Безглузді пісеньки, історії, ботаніка, азбука» (1871), «Смішні пісеньки» (1877) та ін.

Світову славу професору Оксфордського університету Чарльзу Латуїджу Доджсону (1832–1898), який збагатив математику свого часу рядом відкриттів, принесли книги «Аліса в Країні Чудес» (1865) та «Аліса в Задзеркаллі». Він увійшов в історію англійської літератури під псевдонімом Льюїс Керрол.

На початку XIX ст. в Німеччині романтики створили багатогранну національну поезію. Немає практично жодного поета тієї пори, поезія якого не увійшла б до фонду національної дитячої літератури. Велику роль в її становленні зіграв збірник народних пісень, зібраних і опрацьованих А. Арнімом та К. Брентано, «Чарівний рік хлопчика» (1806–1808). Саме на початку століття з'явилися дитячі книги, видані за зразком старовинних азбуковників на матеріалі, пов'язаному з війною і воєнною темою.

Багато з того, що з'являлося в Німеччині в XIX столітті зберегло своє значення й сьогодні: прекрасна казкова сатира К. Брентано (1773–1842) «Казка про Гокеле, Хінкеле і Гекелеє», поетичні казки Ф. де ла Мотт Фуке (1777–1843), фантастична повість на казковому матеріалі А. фон Шаміссо (1781–1838) «Чудесна історія Петера Шлеміля». Всесвітню славу німецька казка завоювала з іменами братів Грімм (Якоб (1785–1863), Вільгельм (1786–1859), В. Гауфа (1802–1827), Е. Т. Г Гофмана (1776–1822).

З початку XIX ст. в Росії в дитяче читання входять байки І. Крилова (1769–1844). Критики високо оцінили появу його збірок, багато із байок автора були доступні дитячому сприйняттю. У першій половині століття з'явилися в російській дитячій літературі спеціально написані талановиті твори: вірші для молодшого віку В. Жуковського (1783–18520; казки О. Пушкіна (1799–1837), казка «Горбоконик» П. Єршова (1815–1869); повість «Чорна курка, або Підземні мешканці» А. Погорельського (1787–1836); оповідання та казки В. Одоєвського (1803–1869).

Значний внесок у розвиток російської літератури внесли письменники, що творили в другій половині XIX ст. Основоположник російської педагогіки К. Ушинський (1824–1870) залишив у спадок нащадкам свої великі праці: «Людина як предмет виховання» (в 2-х томах, 1868–1869), навчальні книги «Дитячий світ і хрестоматія» (1861), «Рідне слово» (1864). Навчальні книги К. Ушинського енциклопедичні за об'ємом і різноманітністю включених матеріалів. У них початок усіх наук: природознавства, географії, біології, зоології, логіки, історії. Він був автором невеликих оповідань про тварин. Ці твори залишаються улюбленими серед найменших читачів і сьогодні.

Творчість М. Некрасова (1821–1877) в області дитячої поезії була новим кроком у її розвитку. Віршам він надав нову, ніким до нього не розроблену форму, близьку до розмовного мовлення. Співпереживання й любов до народу, віра в його сили надихали його. У поезіях «Дід Мазай і зайці», «Генерал Топтигін», «Дядько Яків», «Залізна дорога», «Плач дітей» він розповідав дітям правду про життя, вчив поважати працю та людей праці.

Значний внесок в розвиток російської поезії другої половини XIX ст. зробили Ф. Тютчев (1803–1873), А. Толстой (1817–1875), А. Фет (1820–1892), А. Майков (1821–1897), А. Плещеев (1825–1893), І. Суриков (1841–1880). Образи пейзажної лірики насичені світлим сприйняттям життя і глибокою любов'ю до прекрасної природи Росії.

Багато обробок і записів народних казок на початку XIX ст. з'явилося в Австрії. Жанри сентиментально-дидактичної повісті, роман «для дівчаток» і пригодницьку повість «для хлопчиків» увів шкільний педагог і письменник Л. Шимані. У середині століття зароджуються жанри історичної повісті й роману, з'являються повісті «Турок під Віднем», «Велика верхньоавстрійська війна року 1626» дитячого письменника Ф. І. Прошко (1816–1891).

XIX ст. в історії Болгарії – це посилення національної боротьби османського натиску. Розвивається діяльність народних читалень, які виконували не просто просвітительську функцію, але й стали центром патріотичного виховання. Палка революційна поезія, яка закликала до боротьби і стала органічною частиною дитячої літератури, з'являлася з-під пера національного героя Болгарії Христо Ботева (1848–1876), демократа Івана Вазова (1850–1921).

На початку століття в Чехії з'явилися перші друковані збірники чеських казок. А в середині століття, в період революції 1848 року, чеські демократи боролися й за те, щоб чеська мова стала державною. Їм вдалося домогтися, щоб в народних початкових школах викладання здійснювалося рідною мовою. Класиками чеської літератури XIX ст., чий твори увійшли в коло дитячого читання, були Карел Яромир Вербен (1811–1870) та Божена Немцова (1820–1862).

Американський романтизм початку XIX ст. був наділений ще декількома рисами Просвітництва, а саме ідеєю «справжньої людини». Особлива роль серед американських романтиків належить Джеймсу Феніморві Куперу (1789–1851) – першому видатному романтику США, прекрасному майстрові пригодницького роману. В коло дитячого читання увійшли п'ять романів письменника про Натаніеля Бумпо: «Піонери» (1823), «Останній із могікан» (1826), «Слідопит» (1840), «Звіробій» (1841) і «Прерія» (1827).

Зачинателем дитячої американської літератури вважають Натаніеля Готорна (1804–1864). У 1841 році він опублікував книгу казок для дітей «Дідусеве крісло», в якій письменник відтворив різні епізоди з життя Нової Англії – шести північно-східних поселень. Для дітей була написана «Книга чудес», яку автор опублікував у 1852 році, а вже в 1853 з'явилося її продовження «Оповідання в Танглвуді».

Герман Мелвін (1819–1891) відомий дитячому читачеві як автор морського роману «Мобі Дік, або Білий Кит» (1851). Його книга є гімном мужності й витривалості матросів і капітанів, які присвятили своє життя морському промислу.

У 50-х роках XIX століття, в зв'язку з загостренням соціальних протиріч в США, в американській літературі починається формування реалістичного напрямку. Першим значним досягненням реалістичної прози став роман Гаррієт Бічер-Стоу (1811–1896) «Хатинка дядька Тома» (1852). Роман зафіксував важливий

соціальний процес – зародження протесту підкорених негрів проти порядків, що склалися в країні.

XIX ст. відзначилося зародженням власне дитячої літератури в Сербії, Македонії, Хорватії, Словенії та інших країнах Європи та деяких країн Азії. Завоювання в 20-х роках XIX ст. більшістю країн Латинської Америки політичної незалежності стали початком процесу формування націй і дало поштовх до виникнення національних літератур. Біля витоків дитячої літератури Латинської Америки стоїть Хосе Марті (1853–1895). Марті увійшов в історію культури Латинської Америки як поет, публіцист, прозаїк, критик, класик латиноамериканської дитячої літератури. Він видавав журнал «Золотий вік», який був адресований дітям усіх континентів. У журналі він уміщував переклади відомих казкарів світу, друкував власні твори (оповідання «Бебе і дон Помпосо», «Пустунка Нене», «Чорна лялька» та ряд поезій).

Народження дитячої літератури Австралії датується 1841 роком. У цьому році в колонії Новий Південний Уельс вийшла перша австралійська книга, написана спеціально для дітей, – «Подарунок матері її дітям». Твір побудований на діалозі матері з її чотирма дітьми. Мати знайомить їх з новою країною, яка так несхожа на їхню покинуту батьківщину.

Основні жанри австралійської дитячої літератури другої половини XIX ст. – це пригодницька повість для хлопчиків й оповідання про природу, жанри, які були широко представлені в англійській літературі цього періоду. Драматизмом подій і енергією сюжету, викликану достовірністю викладених пригод, відзначаються «Пригоди хлопчика в нетрях Австралії, або Записна книжка Герберта» (1854) В. Ховітта, «Біле кенгуру: розповідь із колоніального життя, заснованого на фактах» (1890) Е. Девенпорта Кленленда.

Отже, в XIX ст. в суспільстві склалися певні історичні умови, економіка й культура досягла такого рівня, коли освіта стала необхідністю, коли художня література, педагогічна наука, книгодрукування піднялися на надзвичайно високий рівень, – саме тоді дитяча література змогла стати окремою, самостійною галуззю великої літератури. Перед нею було поставлене серйозне, складне завдання: виховувати майбутнє покоління.

БРАТИ ГРІММ

Брати Грімм, Якоб (1785–1863) і Вільгельм (1786–1859) – професори Геттінгенського, а згодом Берлінського університетів, члени пруської Академії Наук, учені-філологи, фольклористи. Їхній вклад в історію світової науки був значний. Вони створили граматику і словник німецької мови. Та все ж всесвітню славу їм принесло двотомне видання німецьких народних казок «Дитячі та родинні казки» (1812–1822).

Якоб Людвіг Грімм і Вільгельм Карл Грімм народилися відповідно 4 січня 1785 року і 24 лютого 1786 року в Ханану поблизу Франкфурта в багатодітній родині. Брати навчалися в гімназії Фрідріха Савіньї в місті Кассель, а потім обидва вчилися філософії й праву в Марбургському університеті. Саме тоді вони захопилися вивченням німецького середньовіччя, історії і культури, права і міфології, німецькою мовою та фольклором. Збираючи пам'ятки народної творчості, брати намагалися якнайточніше відтворити текст, інтонацію, своєрідність мови. Протягом десяти років збирали та друкували свої казки німецькі вчені, прославляючи доброту, працьовитість і відвагу, висміюючи боязкість, брехливість і лінь. Понад двісті творів стали доступними для всіх, увійшовши до скарбниці німецької і світової літератур.

В останні роки життя брати Грімм працювали над словником німецької мови, перший том якого опубліковано в 1854 році.

Вільгельм помер у Берліні 16 грудня 1859. Яків продовжував роботу над укладанням словника, помер 20 вересня 1863 року. Брати поховані на цвинтарі при церкві Св. Матвія в Берліні.

ЗАЧАРОВАНА КРАСУНЯ

Давно-давно колись жили собі король і королева, і не було в них дітей. Щодня вони бідкалися:

– Ах, якби нам дитинку! Але дітей не було та й не було!

І ось одного разу королева купалась, а з води вилазить жаба і каже до неї людським голосом:

– Твоє бажання справдиться. Не мине й року, як буде в тебе донечка.

І сталося так, як сказала жаба: королева народила дівчинку, та таку вже гарну, що король нетямився з радощів і справив пишний

бенкет. На родини він запросив не тільки родичів, друзів, знайомих, а й чарівниць, щоб вони були прихильні до дитини.

В його королівстві жило їх тринадцять, а золотих тарілок, на яких їм мали подавати страву, було в короля тільки дванадцять, отже, одна чарівниця мусила зостатися дома.

Бенкет був надзвичайно пишний, а наприкінці чарівниці стали обдаровувати дитину дивовижними дарунками: одна дала їй доброчесність, друга – красу, третя – багатство, одним словом, дівчинка дістала все, чого тільки в світі можна забажати.

Коли одинадцята сказала свої побажання, раптом увійшла тринадцята. Вона хотіла помститися за те, що її не запросили, і, ні з ким не привітавшись, навіть не глянувши ні на кого, сказала на весь голос таке:

– Як дійде королівна п'ятнадцяти років, то вколеться веретеном і помре.

І, ні словечка більше не промовивши, лиха чарівниця пішла геть.

Всі полякались. Тоді виступила дванадцята, котра ще не висловила свого побажання. І хоч зовсім знешкодити злі чари було їй не до снаги, проте вона могла пом'якшити їх, а тому сказала:

– Хай королівну спіткає не смерть, а тільки глибокий столітній сон.

Король, щиро бажаючи вберегти любу дитину від нещастя, видав наказ: спалити всі веретена в цілому королівстві.

А побажання всіх інших чарівниць цілком справдилися. Бо королівна росла така прекрасна, привітна і розумна, що була кожному люба, хто тільки гляне на неї.

І ось того дня, коли їй сповнилося п'ятнадцять років, трапилось так, що короля й королеви не було вдома, і королівна залишилась самісінька. От вона й почала ходити скрізь та обдивлятися палац. Обдивилася всі кімнати й покої і нарешті прийшла до однієї вежі. Почала вона підійматися вгору крученими сходами, аж бачить – перед нею невеличкі двері. В замку стримить іржавий ключ. Вона повернула ключ, двері відчинилися, а там у невеличкій комірчині сидить якась бабуса з веретеном і жваво пряде кужіль.

– Добридень, бабусю, – привіталася королівна, – що це ви робите?

– Пряду, – відповіла стара і кивнула головою.

– А що це у вас в руках, що так весело крутиться? – запитала королівна, взяла в руки веретено і хотіла спробувати й собі прясти.

Та ледве торкнулась вона веретена, як справдилися лихі слова чарівниці: королівна вколола собі палець. Вмить вона впала на ліжко, що там стояло, і оповив її глибокий сон. Цей сон охопив і весь замок. Король і королева, які щойно вернулися і ввійшли до зали, раптом заснули, а разом із ними всі придворні та челядь. Поснули й коні в стайнях, і пси на подвір'ї, і голуби на даху, і мухи на стінах, навіть вогонь, що горів у печі, заснув. Кухар, який хотів був смикнути кухарчука за чуба, щоб не ловив гав, пустив його й заснув.

А навкруги почав розростатися терен – що рік, то вище, і нарешті виріс такий високий, що закрив собою цілий палац, навіть прапора на даху не видно було.

І пішла по країні поголоска про зачаровану красуню, бо так прозвали королівну, і час од часу різні королевичі намагались пробитися до палацу крізь терновий живопліт, але ніяк не могли, бо терни так міцно сплелися, наче мали руки, і не пускали юнаків. Ті зависали на колючках і вмирали лютою смертю.

Так минуло багато-багато років. І ось приїхав у цю країну ще один королевич і почув, як старий дід розповідає про тернову огорожу, що за нею буцімто стоїть палац, а в палаці спить прекрасна королівна і з нею разом сплять король і королева і всі придворні та челядь. Дід чув ще від свого діда, що приїздило багато королевичів і хотіли продертися крізь терни, та не змогли.

Тоді юнак мовив:

– Я нічого не боюсь, крізь терни продерусь і зачаровану красуню побачу.

Добрий дід хотів відрадити його, та королевич не послухався.

А саме тоді й минуло сто років, і настав день, коли зачарована красуня мала прокинутись.

Прегарний духмяний цвіт укривав тернові кущі, і тільки-но королевич підійшов до них, терни самі розступилися перед ним. На подвір'ї палацу він побачив коней і рябих гончаків, що лежали й спали. На даху сиділи голуби, сховавши голови під крила. У палаці, куди він вступив, на стінах спали мухи, кухар на кухні підняв руку, наче хотів схопити кухарчука за чуба, служниця сиділа над чорним півнем.

Він пішов до зали й побачив там придворних, що лежали й спали, а вище на троні, схиливши голови, спали король і королева. Він пішов ще далі. Скрізь стояла така тиша, що йому чути було власне дихання. Нарешті прийшов королевич у вежу й відчинив двері до

маленької комірчини, де спала на ліжку зачарована королівна. Вона була така прекрасна, що юнак очей не міг одвести від неї. Королевич схилився і поцілував її. Красуня розплющила очі, прокинулась і привітно глянула на нього. А потім устала, а за нею повставали всі: прокинулись король і королева, прокинулись придворні.

Пробудилися надворі коні й зацокали копитами, посхоплювались гончаки й замахали хвостами. Голуби на даху повиймали голови з-під крил, озирнулися навкруги й полетіли в поле. Стали повзати мухи по стінах, спалахнув у печі вогонь. Служниця вмить доскубла півня.

А незабаром королевич і королівна одружилися. Вони справили пишне-препишне весілля і жили щасливо аж до самої смерті.

Переклад Є. Поповича
Казки зарубіжних письменників: Збірник. – К., 2009.

ВІЛЬГЕЛЬМ ГАУФ **(1802 – 1827)**

Серед німецьких романтиків особливе місце займає Вільгельм Гауф. Народився письменник 29 листопада 1802 р. в сім'ї урядовця. Коли хлопчику виповнилося сім років, помер батько, і сім'я переселилася до будинку діда. Вільгельм багато читав, а вечорами переказував рідним прочитане, проте не дослівно, а переінакшуючи сюжети, доповнюючи їх своїми вигадками.

Навчаючись в університеті, захоплювався античною історією та літературою. Вільгельм Гауф склав чимало віршів, що стали студентськими піснями і зробили його ім'я відомим у Німеччині.

Після закінчення університету працював домашнім учителем у сім'ї барона Хюгеля, відомого мецената того часу, у будинку якого постійно бували художники, письменники, актори. Разом із родиною барона Гауф багато подорожує. За своє коротке життя він побував в різних містах Франції й Німеччини, відвідав Кассель, батьківщину братів Грімм. Саме для своїх вихованців Вільгельм почав писати казки. За короткий період життя – з 1824 року, відколи він опублікував перші свої літературні твори, до 1827 – Гауф написав велику кількість книг у різних жанрах: історичні романи, казки, сатиричні твори. Багато його творів лишилися незавершеними, а задуми нездійсненими.

Казки Вільгельма Гауфа читають діти усього світу. Теми для них письменник брав із німецьких та східних казок, але під його пером вони часто виростали в цілі повісті із складним, цікавим сюжетом. Боротьба добра зі злом відбувається не тільки у світі, в якому живуть герої Гауфа, а й у їхніх душах. У цій боротьбі перемагають ті, хто має мужність, добре серце і понад усе цінує честь і справедливість.

МАЛЕНЬКИЙ МУК

У місті Нікеї, на моїй батьківщині, жив чоловік, якого всі називали Маленьким Муком. Я був тоді ще зовсім хлопчиськом, але пам'ятаю його дуже добре, тим більше, що через нього мій батько дав мені доброго прочухана.

Маленький Мук був уже старий, але на зріст він так і лишився зовсім крихітний. Уся постать його мала чудернацький вигляд: на маленькому кволому тільки стирчала величезна голова, набагато більша, ніж у інших людей. Маленький Мук жив у великому будинку самотин. Навіть їжу він варив собі сам. У місто він виходив раз на місяць, і якби щодня опівдні над його дахом не з'являвся густий дим, ніхто б не знав, живий він чи помер. Але вечорами часто можна було бачити, як Маленький Мук гуляє по даху свого будинку. Правда, знизу здавалося, ніби по даху перекочується тільки його велика голова.

Я і мої товариші були злими хлопчиськами. Ми розважалися, перекривлюючи та дражнячи перехожих, і для нас було справжнім святом, коли Маленький Мук виходив з дому. Знаючи, коли саме він звичайно виходить, ми збирались перед його будинком і чекали. Нарешті обережно відчинялися двері; з них показувалася велика голова у величезному тюрбані, а за нею виступало і все маленьке тільки у злинялому халатику і просторих шароварах. На широкому поясі висів кинджал, такий довгий, що важко було сказати, чи кинджал причеплено до Мука, чи Мук причеплений до кинджала.

Коли Мук, нарешті, виходив на вулицю, повітря стрясалося від наших радісних криків. Ми підкидали вгору шапки і скакали навколо нього в якомусь божевільному танці. Маленький Мук поважно кивав нам у відповідь головою і повільно йшов вулицею, човгаючи туфлями. Туфлі в нього були величезні – таких я ніколи ні в кого не бачив. Ми, дітлахи, бігли за ним слідом і кричали: «Маленький Мук! Маленький Мук!»

На його честь ми навіть склали таку пісеньку:

Карлик Мук, карлик Мук,
Ти живеш в великій хаті,
Зрідка ходиш погуляти;
Ти страшний, як та мара,
Голова, немов гора.
Подивися – сміх навкруг,
Спробуй нас впіймати, Мук!

Довгий час потішались ми так над бідним карликом, і – тепер соромно навіть згадати – я кривдив його найбільше. Я завжди намагався ухопити його за полу, а одного разу навіть наступив йому ззаду на туфлі. Маленький Мук упав, і мені це здалося дуже смішним. Та мені одразу перехотілося сміятись, коли я побачив, що Маленький Мук, насилу підвівшись, пішов просто до дому мого батька. Увійшовши в будинок, він довго не виходив звідти. Я сховався в куточок біля дверей і чекав, що буде далі. Нарешті двері відчинились, і карлик вийшов. Мій батько провів його до порога, шанобливо підтримуючи під руку, і кілька разів уклонився йому на прощання.

Я довго не наважувався вийти зі своєї схованки. Але голод пересилив мій страх, і боязко, з похиленою головою, я ввійшов у кімнату.

—Ти, я чув, кривдиш достойного Мука, – суворо сказав мені батько. – Я розповім тобі його історію, і після цього, сподіваюсь, ти перестанеш збиткуватись над бідним карликом. Але спочатку ти дістанеш повністю свою звичайну порцію.

«Звичайною порцією» було двадцять п'ять ударів, які батько завжди відраховував мені з надмірною точністю. Він узяв свій довгий чубук, вигвинтив з нього янтарний мундштук і відшмагав мене сильніше, ніж будь-коли.

Коли ця процедура закінчилась, батько наказав мені уважно слухати і розповів історію Маленького Мука.

Батько Мука (якого, власне кажучи, звали не Мук, а Мукра) жив також у Нікеї і був людиною поважною, але бідною. Він жив майже так само відлюдно, як тепер Мук. Свого сина-карлика він не любив і соромився показувати його людям. Мук до шістнадцятилітнього віку нічого не вчився, нічого не знав і був зовсім як веселе, безтурботне дитя. Батько завжди докоряв йому за це.

—Ти вже давно зносив свої дитячі черевички, — казав він карлику, — а все бавишся, як немовля.

Одного разу батько Мука упав на вулиці й дуже забився. Після цього він захворів і скоро помер. Жорстокі родичі, яким покійний заборгував більше, ніж міг заплатити, вигнали Мука з дому, порадивши йти шукати щастя по світу. Так Маленький Мук лишився сам-один на світі, без притулку і без гроша за душею. Він випросив собі тільки одяг, що залишився після батька. Батько його був високий, огрядний, і одяг виявився надто довгим та широким для Мука. Не роздумуючи, карлик узяв ножиці, підкоротив куртку й штани і надів їх. Щоправда, вони були дуже широкі, але тут він уже нічого не міг вдіяти. Мук надів батьків тюрбан, оперезався широким поясом, накинув на себе синій халат — у цьому батьковому одязі він і досі ходить, — до пояса причепив довгий дамаський кинджал, узяв у руку паличку й подався світ за очі.

Весело й безтурботно йшов Мук весь перший день — адже він йшов шукати щастя. Усе здавалося йому цікавим, усе привертало його увагу. Але вже на другий день карлик дуже стомився. Його почали мучити голод і спрага. Їсти йому доводилось тільки те, що він знаходив у полі, і спав він просто неба, на голій землі.

На третій день зранку, зійшовши на пагорбок, Мук побачив неподалік велике місто. Золоті півмісяці сяяли на його баштах, яскраві прапори майоріли на будинках і, як здавалося Муку, кликали його до себе. Здивований, стояв він, милуючися з чудового видовища.

«Так, тут Маленький Мук знайде своє щастя, — сказав він до себе і аж підплигнув, дарма що був стомлений. — Або тут, або ніде».

Трошки перепочивши, Мук знову рушив у дорогу. Та хоч здавалося, ніби до міста зовсім недалеко, йти йому довелося ще довго. Маленькі ніжки потомились, і карлик змушений був часто відпочивати. Нарешті він дістався до міської брами. Тут Мук зупинився, щоб трошки причепуритись: обсмикнув халатик, краще перев'язав на голові тюрбан, розрівняв пояс, поправив кинджал. Потім змахнув пил з черевиків, узяв паличку і сміливо ввійшов у місто. Довго йшов Мук вулицями міста, але ніде не відчинились двері, ніхто не гукнув йому, як він сподівався: «Маленький Мук, зайди до нас і відпочинь».

Раптом в одному великому гарному будинку, повз який він саме проходив, відчинилося вікно, і якась стара жінка, виткнувши голову, закричала співучим голосом:

Сюди, сюди!
Спішіть до їди.
Я стіл накривала,
Щоб вам смакувало!
Сюди, сюди,
Спішіть до їди!

І відразу ж двері відчинились, і туди почали входити собаки й кішки – багато-багато кішок і собак. Мук не знав, чи можна і йому прийняти це запрошення. Нарешті він зважився і пішов у будинок.

Якраз перед ним зайшло двоє кошенят, і він вирішив не відставати від них: адже вони, напевне, краще від нього знали, де кухня.

Піднявшись сходами нагору, Мук побачив ту саму жінку, яка виглядала з вікна.

— Чого тобі тут треба? – сердито спитала вона його.

— Ти ж усіх запрошувала на обід, – відповів Мук, – а я дуже голодний, от я й прийшов.

Стара засміялась і сказала:

— Звідки ти взявся, чудний хлопчиську? Усе місто знає, що я варю обід тільки для моїх любих кицьок. А щоб вони не нудьгували, я запрошую до них товариство, яке ти й сам бачив.

Маленький Мук розповів старій, як йому гірко живеться після смерті батька, і попросив нагодувати його разом з кішками.

Стара розчулилась і добре нагодувала Мука. Коли карлик наївся й напився, вона сказала йому:

— Знаєш що, Мук, залишайся в мене служити! Робота легка, і тобі буде добре.

Маленькому Муку сподобався котячий обід, і він погодився. У пані Агавзі (так звали стару) було два котики і чотири кішечки. Кожного ранку Мук повинен був розчісувати їм шерстку і натирати її дорогоцінними мазями. Коли пані виходила з двору, він доглядав їх. За обідом він подавав їм тарілки, а ввечері вкладав їх на шовкові перини і вкривав оксамитовими ковдрами. Крім кицьок, у домі ще жило кілька маленьких собачок. Карлик повинен був і їх доглядати, але з ними було менше клопоту, ніж з кицьками, яких пані Агавзі любила, мов рідних дітей.

Маленький Мук жив у пані Агавзі так само відлюдно, як колись у батька; крім старої, він бачив день у день лише собак і кицьок. Якийсь час йому жилося все ж таки непогано: роботи було небагато, годували його добре, і стара була ним задоволена. Але кицьки згодом розбестились: тільки стара з двору, вони давай гасати, мов шалені, по кімнатах – усе порозкидають, посуд дорогий поб'ють. Та, почувши хазяйчину ходу на сходах, хитрі кицьки миттю кидались на свої перинки і лише хвостиками помахували, наче нічого й не було. Пані Агавзі, побачивши такий розрух у кімнаті, дуже гнівалась і всю вину складала на Мука. І хоч як він виправдувався, вона більше вірила хитрим кицькам, ніж йому.

Маленькому Муку стало тоді дуже сумно. Він зрозумів, що й тут не знайшов свого щастя, і вирішив залишити службу. З першої подорожі він уже знав, як-то погано в дорозі без грошей, а пані Агавзі тільки обіцяла платити йому за службу, але не платила. От Мук і вирішив здобути належну йому плату яким-небудь іншим способом.

Була в тому домі одна кімната, яку пані Агавзі завжди замикала. Мук ні разу не бачив, що там усередині, і це його дуже цікавило. Іноді він чув, як стара шаруділа там чимось, і йому спало на думку, що саме в цій кімнаті вона переховує свої скарби.

Якось уранці, коли хазяйка пішла з двору, до Мука підбігла одна з маленьких собачок (цю собачку пані Агавзі чомусь не любила, а карлик жалів і пестив її), ухопила Мука за його широкі шаровари і потягла за собою. Вона привела його до спальні пані Агавзі й зупинилась перед маленькими дверцятами, яких він раніше не помічав. Дверцята були прочинені. Собачка, а за нею і Мук, увійшли в якусь кімнатку. Мук оглядівся – і як же він зрадів, коли побачив, що це та сама кімната, яка так цікавила його!

В кімнаті було повно старого одягу і дивовижного старовинного посуду. Муку особливо сподобався один глечик – кришталевий з химерними візерунками. Карлик узяв його в руки і почав крутити на всі боки. Раптом – о леле! – кришечка на глечику (він і не помітив, що вона ледве трималася) впала і розлетілася на тисячу скалок!

Бідний Мук стояв ні живий ні мертвий. Тепер уже хоч-не-хоч доведеться тікати: коли стара повернеться і побачить, що він накоїв, йому не минути лиха. Він ще раз нашвидку обдивився кімнату – чи не знайдеться чого, що згодилося б йому в дорозі. Раптом у куточку Мук побачив туплі. Вони були великі й негарні, але його власні черевики

вже зовсім зносилися. Муку навіть сподобалось, що туфлі великі: тепер усі побачать, що він уже й справді виріс із дитячих черевичків.

Він швидко скинув свої черевики і взув туфлі. В кутку поряд із туфлями стояла гарна паличка з лев'ячою головою. «Однаково вона тут нікому не потрібна, а в дорозі згодиться», – подумав Мук і взяв її. Мерщій побіг він до своєї кімнати, накинув на себе халатик, надів батьків тюрбан, причепив до пояса кинджал і щодуху помчав сходами вниз і далі вулицями, аж поки вибіг далеко за місто. Тут карлик вирішив трохи перепочити. Він хотів спинитись, але раптом відчув, що не може. Ноги бігли самі, і він ніяк не міг спинити їх. Нарешті Мук збагнув, що в цьому винні його нові туфлі: це вони мчали вперед і тягли його за собою. Він докладав усіх зусиль, щоб зупинитися, вигадував різні хитрощі, та все дарма. Нарешті, зовсім знесилившись і не знаючи, що робити, Мук у відчаї закричав на туфлі, мов на коней:

—Тпру! Тпру! Стій, тпру!

І раптом туфлі зупинились, і карлик з усього маху впав на землю. Він був такий стомлений, що одразу ж заснув. І приснився йому дивний сон. Йому приснилось, ніби маленька собачка, яка привела його в потайну кімнату, підійшла до нього і сказала:

– Любий Мук, ти ще не розумієш, які в тебе чудесні туфлі. Досить тобі тричі крутнутись на каблуку – і вони перенесуть тебе, куди схочеш. А паличка допоможе тобі знаходити скарби. Там, де закопане золото, вона стукне об землю тричі, де срібло – там двічі.

Коли Мук прокинувся, він одразу схотів перевірити, чи правду казала собачка. Він узув туфлі й хотів крутнутись на каблуку, але впав і боляче стукнувся носом об землю. Карлик зробив ще кілька невдалих спроб і зрештою навчився крутитися на каблуку й не падати.

Тоді він тричі повернувся на каблуку й сказав:

—Перенесіть мене в сусіднє місто!

Туфлі відразу підняли його в повітря і з швидкістю вітру понесли попід хмарами. Мук і незчувся, як опинився на базарній площі великого міста. Там, серед численних крамниць, сновигало безліч людей, які поспішали в своїх справах. Насилу продираючись крізь натовп, Мук пішов у якусь тиху вуличку біля площі. Знайшовши там затишний куточок, він сів на лавочку і почав міркувати, де б йому добути хоч трохи грошей. Щоправда, в нього була чарівна паличка, але як довідатись, де саме закопано золото чи срібло? Звичайно, щоб

урятуватись від голоду, він міг би показувати себе за гроші, але для цього він був надто гордий.

Раптом Мук згадав, що він уміє швидко бігати. «Може, мої туфлі почнуть заробляти на мене», – подумав він і вирішив найнятися до короля в скороходи. Розпитавши людей, як пройти до королівського палацу, Мук за кілька хвилин був уже там.

Перед двірцевою брамою стояв вартовий. Довідавшись, що карлик хоче стати до короля на службу, він одвів його до наглядача за рабами. Мук низько вклонився наглядачеві й сказав:

—Пане наглядач, я вмію бігати швидше від усякого скорохода. Візьміть мене до короля в гінці.

Наглядач окинув його з ніг до голови зневажливим поглядом і сказав:

—У тебе ніжки тоненькі, як трісочки, і ти хочеш стати королівським скороходом! Ану, геть звідси! Я не для того тут поставлений наглядачем, щоб правити теревені з усяким блазнем.

—Пане наглядач, – сказав Маленький Мук, – давайте вашого найкращого бігуна, і ви побачите, що я пережену його.

Наглядачеві ці слова здалися такими смішними, що він розреготався.

—Ну, гаразд, – сказав він, – випробуємо тебе. Готуйся до змагання.

Він повів Мука на кухню і наказав добре його нагодувати, а сам пішов до короля і розповів йому про дивовижного карлика. Король був у гарному настрої. Він похвалив наглядача за те, що той не прогнав Мука, і звелів йому ввечері влаштувати змагання на лузі біля палацу, щоб усі придворні теж могли побачити. Тоді король розповів своїм принцам і принцесам про цікаве видовище, а ті розказали своїм слугам, і новина швидко облетіла весь палац. Придворні з нетерпінням чекали вечора, і коли посутеніло, всі, хто тільки міг, помчали на луг подивитись на хвалькуватого карлика.

Коли король з усіма синами й дочками посідали на свої місця, Маленький Мук вийшов насеред луку і низько вклонився. З усіх боків почувся веселий регіт і вигуки – такий смішний був цей карлик у своїх широченних шароварах, із кинджалом за поясом і в довгих-предовгих туфлях. Але Маленького Мука цей сміх не збентежив. Він з гордим виглядом сперся на паличку і спокійно чекав супротивника.

Наглядач з арабами вибрав з-поміж королівських скороходів найкращого – адже Мук сам так просив! Той вийшов і став поряд з

карликом, чекаючи сигналу. І коли нарешті принцеса Амарза махнула своїм шарфом, обидва бігуни зірвалися з місця і, як стріли, пущені з лука, полетіли вперед.

Спочатку скороход випередив Мука, але за хвилину вони зрівнялись, а ще за кілька хвилин скороход лишився далеко позаду. Маленький Мук давно вже стояв на призначеному місці, а скороход іще десь біг, щосили працюючи руками й ногами. Здивовані глядачі не вірили своїм очам. Вони сиділи мовчки, затамувавши подих. Король перший заплескав у долоні, і тоді всі заплескали, закричали:

– Хай живе Маленький Мук, переможець у змаганні!

Маленького Мука підвели до короля. Він упав на коліна і сказав:

— О всевладний королю! Я показав тобі лише незначну часточку моєї майстерності. Звели, щоб мені дали місце серед твоїх бігунів.

— Ні, – сказав король, – я призначаю тебе моїм особистим скороходом. Ти завжди будеш при мені і виконуватимеш мої доручення. А за твою службу ти матимеш щедру винагороду.

Маленький Мук дуже зрадів. Йому здалося, що ось, нарешті, він знайшов своє щастя і тепер житиме спокійно та безтурботно.

Король дуже полюбив Мука і давав йому найважливіші й найтаємніші доручення. Мук завжди виконував їх дбайливо і з дивовижною швидкістю. Але королівські слуги були дуже незадоволені тим, що якийсь карлик, що тільки й умів швидко бігати, позбавив їх королівської ласки. Вони всі змовилися проти Мука, щоб якнайшвидше позбутись його, та король і слухати нічого не хотів. Незабаром він призначив Мука своїм обер-лейб-кур'єром.

Маленький Мук знав про всі підступи королівських слуг, але мститися не хотів. Він мав добре серце і прагнув, щоб його всі любили. Та він не знав, як йому привернути до себе цих гордих панів.

Раптом згадав він про свою паличку. «Якщо мені пощастить знайти скарб, – міркував він, – то вони перестануть ненавидіти мене». Маленький Мук уже не раз чув про те, що на цю країну колись давно напав ворог, і старий король, батько теперішнього, щоб урятувати свої скарби, закопав їх десь у землю, але помер, так і не розповівши синові своєї таємниці. Тепер Мук тільки про це й думав. Він цілими днями ходив по саду з паличкою в руках і розшукував золото старого короля.

Якось увечері він гуляв у віддаленому кутку саду, куди ще ніколи не заходив. Раптом паличка в його руках затремтіла і тричі стукнула об землю. Мук одразу збагнув, що це означає. Він витяг свій кинджал

і зробив на деревах позначки. Тоді побіг до палацу, знайшов заступ і став чекати вечора.

Коли стемніло, Мук непомітно вислизнув з палацу, побіг до того місця, де паличка стукнула об землю, і почав копати. Заступ був дуже великий і важкий для маленьких рученят карлика, і за дві години Мук викопав яму завглибшки з які-небудь піваршина. Довго ще трудився Маленький Мук, поки нарешті його заступ ударився об щось тверде. Він почав копати ще швидше і незабаром побачив якусь залізну кришку. Мук скочив у яму і підняв кришку. Під нею стояв горщик, повний золотих грошей. Мук хотів витягти горщика нагору, але не міг – бракувало сили. Тоді він напхав у кишені й за пояс стільки золота, скільки міг донести, а решту дбайливо загорнув землею і пішов до палацу. Непомітно прослизнув він у свою кімнату, сховав золото в ліжко під перину і ліг спати.

На другий день Мук прокинувся і подумав: «Тепер усе зміниться, мої вороги мене полюблять і стануть моїми друзями». Бідолашний карлик, він ще не знав, що справжніх друзів не можна знайти за гроші! І от він почав роздавати золото направо й наліво, але слуги тільки ще дужче стали йому заздрити. Головний кухар Агулі сказав:

— Цей Мук – фальшивомонетник!

Ахмет, наглядач за рабами, гадав інакше:

— Він видурив золото у короля.

А скарбник Архаз, найбільший ворог карлика, який уже давно час від часу запускав руку до королівської казни, впевнено сказав:

— Він обікрав короля!

Щоб довідатись напевне, звідки у карлика гроші, вони домовились між собою, як діяти.

Одного разу Корхуз, королівський виночерпій, прислуговуючи за столом, приборав такого скривдженого, нещасного вигляду, що король мимоволі звернув на нього увагу.

— Що з тобою сьогодні, Корхузе? Чого ти такий смутний? – спитав він.

— Ах, – зітхнув хитрий Корхуз, – я смутний через те, що король позбавив мене своєї милості.

— Що це ти базікаєш, друже Корхузе? – сказав король. – Відколи це сонце моєї милості перестало сяяти над тобою?

— Відтоді, ваша величносте, як до нас поступив ваш обер-лейб-кур'єр, – відповів Корхуз. – Ви обсипаєте його золотом, а нам, вашим вірним слугам, не даєте нічого.

І він розповів королю, що в Маленького Мука з'явилося багато грошей і він роздає їх наліво й направо.

Король дуже здивувався і звелів покликати до себе скарбника й наглядача за рабами. Змовники підтвердили все, що сказав Корхуз, і натякнули, що карлик десь, певно, тягне з казни, – таке пояснення було дуже вигідне для скарбника. Тоді король звелів непомітно стежити за Маленьким Муком, щоб спіймати його на гарячому.

Як на те, саме в цей день у карлика закінчилося все золото, і він вирішив поновити свої запаси. Коли смеркло, він узяв заступ і подався в сад до своєї схованки. Він не бачив, що назирці за ним ішла варта, яку вели Агулі, головний кухар, і Архаз, скарбник. І ось, у ту саму хвилину, коли Мук наповнив золотом свій халатик і хотів уже йти додому, вартові напали на нього, зв'язали йому руки і повели до короля. Той дуже не любив, коли його турбували серед ночі. Він сердито подивився на горщик з грішми, заступ і Муків халатик із золотом, що їх поклали до його ніг. Тим часом скарбник доповів, що вони застукали карлика саме тоді, коли він закопував горщика із золотом.

— Це правда? – звернувся король до Мука. – Звідки в тебе стільки золота?

— Ваша величносте, – відповів карлик, – я ні в чому не винен. Я не закопував горщика в землю, а навпаки, відкопував його.

Усі присутні зареготали, а король ще дужче розлютився і закричав:

— Як, нещасний! Ти обікрав свого короля, а тепер хочеш його ще й ошукати! Скарбнику Архаз! Це правда, що тут, у горщику, якраз стільки золота, скільки не вистачає в моїй казні?

— У вашій казні, ваша величносте, не вистачає значно більше, і я ладен поклястися, що це золото вкрадено з королівської скарбниці.

— Закувати карлика в кайдани й посадити його в башту! – закричав король. – А ти, Архазе, візьми золото й поклади його назад у скарбницю.

Зраділий скарбник побіг виконувати наказ короля. Коли він пересипав золото з горщика, то на самому дні побачив записку і прочитав її. Там було написано:

«Ворог напав на мою країну, тому я закопую тут частину моїх скарбів. Хто знайде це золото і не віддасть його моєму синові, хай знає, що на нього впаде прокляття короля.

Король Саді».

Хитрий і підступний скарбник розірвав папірець і вирішив нікому не казати про нього.

А тим часом Маленький Мук сидів у в'язниці й думав, як би йому врятуватися. Він знав, що за крадіжку королівських грошей його чекає смерть, але не хотів розказувати королю своїй таємниці. Він добре знав, що король відніме в нього і чарівну паличку, і туфлі. Туфлі ще були в Мука на ногах, але скористатися з них він не міг, бо його прикували до стіни такими короткими ланцюгами, що крутнутися на каблук не було змоги. Та коли на другий ранок карликові сказали, щоб він готувався до смерті, бідолаха вирішив, що краще жити без палички, ніж померти з нею в руках. Він попросив короля вислухати його сам на сам і про все йому розповів. Король спочатку не повірив, гадаючи, що Мук його обманює.

— Ваша величносте, — сказав тоді Мук, — обіцяйте мене помилювати, і я вам доведу, що кажу правду.

Король дав таку обіцянку і звелів непомітно закопати в саду кілька золотих монет, потім наказав Муку іти з паличкою і шукати. Тільки-но карлик підійшов до того місця, де було золото, паличка тричі стукнула об землю. Тоді король зрозумів, що Архаз обманув його, і послав скарбникові, як було заведено в тій країні, шовковий шнурок. Одержавши цей шнурок, злодій повинен був сам накласти на себе руки. А карликові король сказав:

— Я обіцяв подарувати тобі життя, і я дотримаю свого слова. Але мені здається, що є в тебе ще якась таємниця. Тому ти сидітимеш у башті доти, доки відкриєш, що саме допомагає тобі так швидко бігати.

Бідному Муку дуже не хотілось повертатися до в'язниці, і він розповів про свої чудесні туфлі. Але про те, як зупинити туфлі, він промовчав. Король, бажаючи випробувати туфлі, узув їх і, щойно вийшов з палацу, помчав, мов шалений, по всьому саду. Через якийсь час він захотів спинитися, та — леле! — туфлі його не слухались, а Маленький Мук стояв і тільки посміювався. Йому було приємно хоч трохи помститися цьому жорстокому королю.

Нарешті король так знесилився, що майже непритомний упав на землю. Очунявши, він підвівся і, страшенно розлючений, насипався на Мука.

— Так ось як ти шануєш свого короля! — закричав він. — Я обіцяв тобі життя і волю, але коли ти за дванадцять годин не заберешся геть з моєї країни, то начувайся, пощади не буде.

А туплі й паличку король наказав однести до скарбниці і там сховати.

Бідному Муку не лишалося нічого іншого, як узяти ноги на плечі й піти геть з палацу. Сумно йшов він вулицями міста, проклинаючи свою долю, що привела його до короля. На щастя, країна та була маленька, і вже через вісім годин карлик дістався до її кордонів. Тепер він був у безпеці й вирішив перепочити. Зійшовши з дороги й заглибившись у густий ліс, він натрапив на затишний куточок: гіллясті фігові дерева та м'який моріжок біля прозорого ставка наче запрошували його відпочити. Маленький Мук ліг і скоро заснув. Спав він довго і, коли прокинувся, відчув, що дуже голодний. Підвівши голову, карлик побачив, що дерево, під яким він спав, рясно вкрите дозрілими соковитими фігами. Він виліз на дерево, зірвав собі кілька плодів і з'їв, смакуючи. Тепер йому захотілося пити, і він пішов до ставка. Нахилившись, Мук побачив своє відображення і жахнувся: голова його була прикрашена величезними вухами, а ніс став довгий-предовгий і товстий. Він у розпачі схопився за вуха – і правда, вони були завбільшки з осяччі.

– Так мені й треба! – закричав бідолаха. – Я заслужив ці осяччі вуха за те, що, як справжній осел, розтоптав своє щастя ногами.

Маленький Мук довго ходив між деревами, поки знову зголоднів. У лісі нічого їстівного не було, і йому довелося знову повернутися до фігових дерев. З'ївши кілька фіг, бідолаха подумав, що тепер, напевне, його вуха стали ще довші, і він не зможе сховати їх від людей навіть під тюрбаном. Він підніс руки до голови і радісно скрикнув: замість довгих вух у нього знову були його власні. Він зараз же побіг до ставка і подивився на себе у воду. І ніс, і вуха були такі самі, як і колись. «Як же це могло трапитись?» – подумав Мук. І раптом усе зрозумів: від першого дерева дістав він осяччі вуха і довгий ніс, від другого вони зникли. Отже, йому знову неабияк пощастило. Він нарвав з обох дерев стільки фіг, скільки міг донести, і пішов у країну, яку недавно залишив. Прибувши до першого міста, Мук перемінив одяг, щоб його ніхто не впізнав, і пішов далі. За кілька годин він був уже біля королівського палацу.

Перед двірцевою брамою щоранку збиралися торговці зеленню, птицею та іншими припасами, чекаючи виходу головного кухаря. Маленький Мук насипав у кошик фіг з першого дерева і собі сів між торговцями. Була саме весна, і спілі ягоди вважалися ще великою рідкістю. Тож коли головний кухар з двома рабами почав вибирати

припаси для королівського столу, він дуже зрадив, побачивши кошика з фігами.

— Ага, оце ласощі якраз для короля, – сказав він. – Скільки ти хочеш за весь кошик?

Маленький Мук не став дорожитись, і кошик перейшов до рук головного кухаря. Той звелів одному з рабів віднести фіги до палацу, а сам пішов далі між рядами. А Маленький Мук тим часом поспішив зникнути.

Король цього ранку був у гарному настрої. Він снідав з великим апетитом і при кожній страві похвалював головного кухаря за старанність і майстерність. А той лише посміювався і казав загадково:

— Стривайте, ваша величносте, це ще не все. Побачите, що далі буде. Недарма ж бо кажуть: кінець – ділу вінець.

Принцеси аж палали з цікавості та ніяк не могли відгадати, які ще ласощі приготував їм головний кухар. І коли нарешті на стіл подали таріль із спілими апетитними фігами, з усіх грудей вирвалося захоплене «ах!».

— Яка розкіш! – сказав король. – Агулі, ти заслуговуєш за це особливої нагороди.

Король був дуже жадібний до таких рідкісних ласощів і тому взявся сам їх ділити. Принцам і принцесам він дав по дві фіги, фрейлінам, візірам та іншим придворним по одній, а решту присунув до себе і почав їсти.

— Тату, – раптом закричала принцеса Амарза, – що з тобою сталося?

Усі придворні подивились на короля і з жахом побачили, що в нього вирости довжелезні вуха, а ніс витягся і звис нижче підборіддя. Здивовані й перелякані, фрейліни і візири глянули одне на одного і побачили, що й вони не кращі: у кожного з них на голові й на обличчі з'явилися такі самі прикраси.

— Лікаря, швидше лікаря! – закричав король, і в палаці знялася страшенна метушня. У місто побігли гінці скликати всіх лікарів, які тільки там були. Вони прийшли цілою юрбою і прописали всім пілюлі та мікстури. Але ніякі ліки не допомагали – вуха й носи нізащо не хотіли вкорочуватись. Одному з принців спробували навіть відрізати вуха, але вони знову вирости.

А Маленький Мук, який переховувався весь час у потаємному місці, дізнався про те, що відбувалося в палаці, і вирішив, що пора

діяти. За вторговані гроші він одразу ж купив собі одяг, який звичайно носять учені, надів його і підв'язав собі бороду з козячої вовни. Тепер його ніхто б не впізнав. Поклавши в мішечок фіг з другого дерева, Мук пішов до королівського палацу, де удав із себе приїжджого лікаря і запропонував свої послуги. Спочатку ніхто йому не повірив. Тоді Мук умовив одного з принців спробувати його ліків і дав йому одну фігу. Принц з'їв – і відразу ж його вуха й ніс зробилися такі, які були раніше.

Тепер уже всі кинулися до Мука, просячи ліків. Та король випередив усіх. Він мовчки узяв карлика за руку і повів до своєї скарбниці.

—Ось тут усі мої багатства, – сказав він. – Вилікуй мене, і я нічого для тебе не пожалію.

Недалеко від порога Мук помітив свої туфлі й чарівну паличку. Він почав походжати по кімнаті, ніби милуючись скарбами, і непомітно наблизився до туфель. Не встиг король і оком змигнути, як карлик уже вскочив у туфлі й схопив паличку. Він зірвав із себе бороду, і король упізнав тоді Маленького Мука, з яким так жорстоко повівся.

—Невдячний королю, – сказав Мук, – за віддану службу ти відплатив мені злом. То хай же ці довгі вуха залишаються тобі навіки на згадку про Маленького Мука.

Тоді карлик швидко крутнувся тричі на каблуку, і не встиг король навіть рота розтулити, щоб покликати слуг, як Мук був уже далеко.

Відтоді Маленький Мук живе у нашому місті. Досвід зробив його мудрою людиною. Хоч вигляд у нього досить кумедний, та Маленький Мук заслуговує на пошану.

Отаке розповів мені мій батько. Я щиро покаявся в тому, що кривдив бідолоашного маленького чоловіка, і дав обіцянку ніколи більше не чіпати його. Я розповів товаришам про дивовижні пригоди карлика, і відтоді жоден з нас уже не сміявся з нього. Ми дуже шанували його і так низько кланялись йому на вулиці, наче він був начальником міста чи головним суддею.

Переклад *М. Іванова*
Гауф В. Казки. – К., 2006.

ВІКТОР ГЮГО

(1802 – 1885)

Віктор Гюго належить до тих емоційних особистостей, яким вдається пронести через усе життя юнацьке сприйняття світу і віру в здійснення заповітних надій. Віра в прекрасне в людини допомогла Гюго прожити довге життя, пережити три революції, багаторічне вигнання, смерть дітей. У своїх творах він неодноразово повторює думки про неможливість приниження людини, страждання жінки, образи дітей.

Народився письменник у місті Безансоні в сім'ї офіцера французької армії. Його дитинство минуло в частих переїздах. Початкову освіту отримав від батька-священника Лавільєра, який навчав його латинській та грецькій мов. Пізніше разом з братом Єженом Віктор навчався в релігійному коледжі для дворян в Мадриді, вступ до якого давав право на графський титул. Проте довго вчитися там не довелося, стосунки між батьками погіршилися, і Віктор разом із матір'ю повернувся до Парижа.

Перші спроби пера чотирнадцятилітнього Гюго залишилися невідомі нащадкам, бо автор, критично ставлячись до своїх творів, спалив їх.

У 1817 році він бере участь у конкурсі літературної академії в Тулузі й у 1819 році одержує Золоту лілію – першу свою премію.

У житті, як і в творчості, він розмежовував і протиставляв полярні явища, шукав яскравих фарб, образів, форм. Провідною рисою його творчості є боротьба старого й нового, доброго й злого, прекрасного і потворного. Кожен його твір – це гімн справедливості. «Знедолені» – один із його романів, у якому автор із любов'ю та співчуттям зображує тяжке життя простих людей, доносить до молодого покоління історію маленької Козетти.

Весною 1885 року Гюго захворів. Запалення легенів стало для нього роковим, і 25 травня великий письменник помер. У Франції було оголошено національний траур, церемонія похоронів тривала десять днів. Поховано Віктора Гюго в Пантеоні.

КОЗЕТТА

Дві матері

Давно колись у селі Монфермейль, біля Парижа, стояла корчма, від якої тепер нема вже й сліду. Держали ту корчму якісь Тенардєс –

чоловік і жінка. Над її дверима висіла дошка. На тій дошці було намальовано щось схоже на чоловіка, який несе на спині другого чоловіка з пишними генеральськими еполетами, гаптованими золотом, і з великими срібними зірками. Червоні плями означали кров. Навколо клубочився дим – картина зображала, мабуть, якусь битву.

Одного весняного вечора вулицю перед дверима корчми загородив передок воза, яким у лісових краях перевозять довгі дошки й колоди.

Цеп під віссю звисав майже до землі, і на ньому, немов на гойдалці, сиділо двоє дівчаток – одна років півтора, друга – двох з половиною. Молодша сиділа на колінах у старшої. Щоб вони не впали, їх дбайливо обв'язали хусткою.

Дуже мило й навіть вишукано вбрані, дівчатка були мов дві троянди в купі старого заліза. Їхні оченята сяяли радістю, їхні свіжі вуста сміялись. Одна була русява, друга – чорнява. Наївні їх личка були здивовані й захоплені. Неподалік ріс квітучий кущ, і здавалося, що аромат ішов не від нього, а від дівчаток. За кілька кроків, на порозі корчми, сиділа почіпки їхня мати, не дуже приємна з вигляду жінка. Довгою шворкою, що була причеплена до цепу, жінка гойдала дітей, не спускаючи з них щасливого і водночас неспокійного погляду.

Гойдаючи дітей, мати фальшиво наспівувала дуже модну тоді пісеньку:

— Треба так! – казав вояка...

За дітьми мати нічого не бачила, за співом – не чула, що робилося на вулиці.

Тим часом до неї хтось підійшов, і раптом вона почула голос:

— Які гарні у вас діточки, пані!

Мати, наспівуючи, повернула голову.

За кілька кроків од неї стояла жінка з дитиною на руках. Мала вона ще й торбу, здавалося, дуже важку.

Дитина цієї жінки було чудове створіння: дівчинка двох-трьох років. Своїм убранням вона могла б змагатися з тими двома, що гойдалися на цепу. На ній був чепчик з тонкого полотна, оторочений мереживом, і фартушок, оздоблений стрічками. Дівчинка була напрочуд рожева та здорова. Великі очі з довгими, густими віями були заплющені. Дівчинка спала.

Мати ж її мала жалісливий і сумний вигляд. На ній було вбрання робітниці. Була вона молода. Чи була вона гарна? Може, й була, але в такому вбранні гарною не здавалася. Очі її нібито давно вже не висихали. Вона була втомлена, бліда й змарніла. Велика синя хустка незграбно оповивала її стан. Руки засмагли й геть усі в ластовинні, вказівний палець – зашкарублий і поколений голкою. На плечі накинуто брунатного плаща з грубої шерстяної матерії; під ним виднілась полотняна сукня; на ногах – важкі черевики.

Звали цю жінку Фантіна. Одного весняного ранку вона покинула Париж з донькою за спиною. Всякий, хто її тоді побачив би, неодмінно пожалів би. У цієї жінки в цілому світі було одне лиш – дитина, а дитина в цілому світі мала тільки матір. Фантіна годувала доньку сама, це її виснажило, і вона кашляла.

Під полудень Фантіна опинилась у Монфермейлі. Коли жінка проминала корчму Тенардье і побачила там на гойдалці двох малих дівчаток, вона в захопленні зупинилась перед цією принадною картиною. Дивлячись на дівчаток, Фантіна так розчулилась, що не витримала й сказала:

— Які гарні у вас дівчатка, пані!

Мати підвела голову, подякувала і, сидючи сама на порозі, запросила перехожу сісти на лаві біля дверей. Жінки розбалакались.

— Мене звуть пані Тенардье, – сказала мати дівчаток. – Це наша корчма.

Жінка розповіла свою історію, трохи змінивши її.

Вона – робітниця; чоловік її вмер; у Парижі в неї було мало роботи, тож вона йде шукати її десь-інде; покинула вона Париж сьогодні вранці та йшла пішки; йшла ніжками і її донечка, але швидко стомилася – вона ж бо ще зовсім маленька; довелося взяти її на руки, і вона, сердешна, заснула.

Сказавши це, жінка так палко поцілувала свою доньку, що розбудила її.

Дівчинка розплющила очі – великі, блакитні, як у матері, і засміялася; хоч мати й не пускала її, вона зслизнула на землю. Побачивши двох дівчаток на гойдалці, вона спинилася й висунула від подиву язичка.

Тенардье відв'язала своїх дівчаток, зняла їх з гойдалки й мовила:

— Гуляйте втрох.

Діти знайомляться швидко, і за хвилину малі Тенардье любесенько гралися з гостею, копаючи в землі ямки.

- Жінки вели розмову далі.
— Як звуть вашу крихітку?
— Козетта.
— Скільки їй років?
— Третій.
— Як і моїй старшій.

Тим часом дівчатка збилися в стривожений гурт. Трапилась подія: із землі виліз здоровенний черв'як! Їм було і лячно, й цікаво.

— Що значить діти, – сказала Тенардье, – відразу заприязнилися. Можна подумати, що це – три сестри.

Друга мати, певно, чекала цього останнього слова. Вона схопила Тенардье за руку, пильно глянула на неї й спитала:

- А чи не лишили б ви мою доньку в себе?

Тенардье здивовано стенула плечима, що не означало ні згоди, ні відмови.

А Козеттина мати провадила:

— Я, бачте, не можу взяти її з собою. Робота не дозволяє... З дитиною нікуди не влаштуєшся. Я просто захопилася, коли побачила ваших дівчаток, таких гарнесеньких, чистих, щасливих. Ось добра мати, сказала я собі. Вони й справді будуть мов сестри. Та я незабаром повернуся. Чи могли б ви на деякий час залишити в себе мою дівчинку?

- Треба подумати, – відповіла Тенардье.

- Я платитиму по шість франків на місяць.

Тут із корчми пролунав чоловічий голос:

- Не менше як по сім, і за півроку наперед.

- Шість разів по сім – це буде сорок два, – сказала Тенардье.

- Я заплачу, – обіцяла мати.

— І ще п'ятнадцять франків – на перші витрати, – додав чоловічий голос.

— Разом – п'ятдесят сім франків, – підрахувала Тенардье й знову заспівала:

- Треба так! – казав вояка...

— Я заплачу їх, – мовила мати. – В мене є вісімдесят франків. Залишиться ще досить, щоб добутись додому, коли, звичайно, йти пішки. Я зароблю грошей і відразу повернуся сюди по мою дівчинку.

- А одяг у малої є? – спитав той самий голос.

- Це мій чоловік, – пояснила Тенардье.

— Є, є!.. Я здогадалась, що це ваш чоловік... До того ж, добрий одяг. Чудовий. Усього по дванадцять штук, і навіть є шовкові сукенки. Все в моїй торбї.

— Ви оддасте їх нам, – знову озвався чоловічий голос.

— Авжеж, віддам, – сказала мати. – Невже б я залишила мою доньку зовсім голу?!

Тут з'явився і сам хазяїн.

— Тоді ми згодні.

Отже, угоду було укладено.

Мати переночувала в корчмі, віддала гроші, залишила доньку, зав'язала свою спорожнілу торбу й вирушила в дорогу, гадаючи, що незабаром повернеться.

Сусідка Тенардье зустріла її, коли та йшла з корчми, і розповідала згодом:

— Я бачила на вулиці жінку, яка плакала так, аж мені серце краялось.

Коли Козеттина мати пішла, корчмар сказав:

— Цими грішми я сплачу борг, термін якому виходить завтра. Мені бракувало п'ятдесяти франків.

Наступного місяця в Тенардье знову забракло грошей, і хазяйка корчми заставила Козеттин одяг за шістьдесят франків. Витративши ці гроші, Тенардье стали вбачати в дівчинці знайду, що живе в них з милості, і зле поводитися з нею. Одежі в Козетти більше не було, тож її вбирали в старі спіднички й сорочечки малих Тенардье, тобто в лахміття. Годували її недоїдками. Козетта разом з собакою та кицькою їла з дерев'яної миски.

Фантіна, оселившись в Монтрейлі, щомісяця писала, або, точніше, доручала писати, питаючи про свою дитину. Їй щоразу відповідали: Козетті ведеться якнайкраще.

Коли минуло перше півріччя, мати надіслала сім франків за сьомий місяць і надсилала по стільки ж щомісяця й далі.

Ще не збігло й року, як Тенардье сказав: «Велику, подумаєш, вона робить нам ласку! Не дуже забагатієш на її сім франків!» І написав Фантіні, вимагаючи платити по дванадцять франків. Мати, яку вони запевняли, ніби її дитина – здорова та щаслива, мусила прислати по дванадцять франків.

Дивлячись на батька й матір, стали попихати Козеттою й Епоніна з Азельмою.

Минув рік, далі другий.

У Монфермейлі казали:

– Добрі люди ці Тенардье! Самі не багаті, а ще й годують бідну знайду!

Всі думали, що мати підкинула Козетту.

Тим часом корчмар зажадав уже п'ятнадцять франків на місяць, кажучи, що ця «тварюка» росте та багато їсть, і нахваляючись одіслати її назад. Мати стала платити по п'ятнадцять франків.

Дівчинка росла; росли і її муки.

Поки Козетта була зовсім мала, вона була попихачем для двох хазайських дітей. А як стала підростати – їй не минуло ще й п'яти років, – з неї зробили служницю для всього будинку.

Вона замітала кімнати, двір, вулицю, мила посуд, носила важкі речі. Тенардье гадали, що вони вправі робити так, бо мати, яка весь час жила в Монтрейлі, почала неакуратно платити. Вона затримала гроші вже за кілька місяців.

Якби Фантіна приїхала тепер до Монфермейля, вона не впізнала б Козетти. Дівчинка, колись така гарненька, свіжа та весела, стала виснажена й бліда, налякана й затуркана. «Прикидається», – казала про неї Тенардье.

Несправедливість зробила її дратливою, а нужда – негарною. Залишилися їй самі чудесні очі, на які боляче було дивитись. Вони були великі-великі, і через те сум у них здавався ще більшим. Сусіди прозвали її Жайворонок. Людям подобалось кликати так маленьку істоту, трохи більшу за пташку, дівчинку, яка тремтіла і з холоду, і від страху, ранком уставала перша й завжди, ще перед світом, бігала вже вулицею або полем.

Жан Вальжан

Якось у паризькій газеті була надрукована стаття про дивовижні події, що стались у Монтрейлі. В ній писалося:

«В одній з округ Па-де-Кале щойно трапилась не зовсім звичайна пригода. Чужа цій окрузі людина, пап Мадлен, вживаючи нових способів, зумів знову піднести місцеву промисловість. З цього він забагатів сам і збагатив округу. Його призначили мером. Поліція, проте, виявила: пан Мадлен – не хто інший, як колишній каторжник Жан Вальжан, що був засуджений за крадіжку й утік згодом із заслання. Жана Вальжана знову повернуто на каторгу».

Друга стаття, трохи докладніша, була надрукована в іншій газеті:

«Нещодавно перед судом за незвичайних обставин став один звільнений з каторги, Жан Вальжан на ймення. Цьому негідникові вдалося ошукати пильність поліції. Він змінив ім'я й спромігся добитись призначення на посаду мера в Монтрейлі. Але його зрештою викрили й заарештували. В Монтрейлі він допомагав багатьом біднякам, а надто колишній робітниця з його фабрики, Фантіні, що тепер померла. Цьому мерзотникові, обдарованому геркулесовою силою, пощастило втекти, але днів за кілька поліція знову спіймала його в самому Парижі, коли він сідав у поштову карету. Переказують, ніби він мав великі гроші й сховав їх у якомусь, йому тільки відомому місці. Гроші ті досі не знайшли. Жана Вальжана засуджено до страти. Злочинець відмовився подавати прохання про помилування. В безмежному своєму милосерді король змилостивився змінити смертну кару на довічні каторжні роботи. Жана Вальжана зараз же вирядили до тулонської каторжної тюрми».

Жана Вальжана записали на каторзі під новим номером – 9430.

Невдовзі мешканці Тулона бачили, як після сильної бурі в їхній порт увійшов, щоб полагодити пошкодження, військовий корабель «Оріон».

Військовий корабель у порту завжди вабить до себе юрбу. Отож на шлюзах і набережній щодня від ранку й до вечора товпилися цікаві. І одного ранку тут скоїлось лихо.

Матроси прив'язували вітрила до щогл. Один із них, який стояв на вершечку щогли, раптом утратив рівновагу. Він поточився. Юрба на набережній зойкнула. Матрос полетів униз, простягаючи руки до безодні, але потім схопився за лину спершу однією, а тоді й другою рукою, і повис на ній. Під ним було море.

Допомогти йому було дуже важко. Жоден з матросів не зважувався на це. Тим часом бідолашний матрос знесилювався. Руки йому звивалися в страшних корчах. Він робив відчайдушні зусилля, щоб підтягнутися вище, але тільки ще більше розгойдувався. Він не кричав, щоб не виснажуватись.

Раптом усі побачили чоловіка, який зі спритністю кицьки дерся вгору по такелажу. Він був одягнений у червоне, значить – каторжник. На ньому був зелений ковпак, значить – він засуджений на довічну каторгу. Вітер зірвав ковпак, і всі побачили зовсім білу голову; отже, це був літній чоловік.

На палубі цього дня працювали каторжники. Коли сталося нещастя, один із них підбіг до офіцера й попросив дозволу ризикнути

життям, щоб урятувати матроса. Офіцер дозволив, і каторжник ударом молотка розбив ланцюг, прикутий до кільця на його нозі, взяв мотузку й кинувся на поміч матросові.

За хвилину він був уже на реї. Зупинився на мить і нібито виміряв її поглядом. Секунди, протягом яких вітер розгойдував матроса, здалися всім сторіччями. Нарешті каторжник підвів очі до неба й ступив наперед. Дійшовши до кінця реї, він прив'язав до неї мотузку й почав на руках спускатись по ній. Настала жажлива хвилина: над безоднею тепер висіло двоє.

Тисячі поглядів застигли на них. Ні звуку, ні слова. Всі затамували подих, немов боялися підсилити вітер, що розхитував двох нещасних.

А каторжник уже спустився до матроса. Це було вчасно: ще хвилина – і матрос полетів би в безодню. Каторжник обв'язав його мотузкою, тримаючись за неї однією рукою і працюючи другою. Нарешті він знову поліз на рею й підтягнув туди матроса. Там він на мить затримався, щоб дати йому передихнути, потім узяв його на оберемок і поніс до реї. Матрос був урятований.

Юрба заплескала в долоні. Деякі доглядачі каторжників плакали. Жінки на березі обіймали одна одну. Всі схвильовано гукали:

– Помилювання цій людині!

Передавши матроса товаришам, каторжник пішов на своє місце. Щоб швидше опинитися внизу, він ізслизнув по такелажу й побіг нижньою реєю. Всі злякалися: чи то він утомився, чи йому запаморочилась голова, але він поточився. І раптом юрба голосно скрикнула – каторжник упав у море.

Падіння було небезпечне. Поруч з «Оріоном» стояв фрегат «Алже-різас», і бідолаха впав між ці два судна. Побоювались, чи він не потрапив під котресь із них. Четверо матросів кинулись до човна. Юрба підохочувала їх; тривога знову пойняла всіх.

Каторжник не виринув на поверхню. Він зник у морі. Шукали жердинами, пірнали. Даремно.

Розшуки тривали до вечора; але не знайшли навіть трупа.

На другий день у газеті було надруковане таке повідомлення:

«17 листопада 1823 року. Вчора один каторжник, що працював на «Оріоні», врятувавши від смерті матроса, впав у море й потонув. Тіла його не знайшли. Гадають, що він застряг між палями набережної. Цей чоловік був записаний під номером 9430 і звався Жан Вальжан».

Вечір у корчмі

Різдво 1823 року святкували в Монфермейлі особливо бучно. Зима стояла тепла – досі не було ні снігу, ні морозів. Штукарі, що приїхали з Парижа, розкинули своє шатро на головній вулиці. Мандрівні торговці й собі побудували ятки на церковному майдані, аж до вулички Буланже, де стояла корчма Тенардьє. В корчмах і в шинках було повно люду, і завжди спокійний край жив тепер галасливо й весело.

Отож увечері проти Різдва в корчмі Тенардьє, круг столів, де горіло по кілька свічок, сиділи й пили хурщики та торговці. Ця корчма була подібна до всіх корчем: столи, олов'яні кухлі, пляшки, пияки, курці – мало світла, багато галасу. Дружина Тенардьє смажила, варила на ясному вогні вечерю: сам Тенардьє пив з гостями й розмовляв про політику.

Козетта сиділа на звичайному своєму місці – на підніжку під кухонним столом біля грубки. Лахміття вкривало її тіло, на ногах без панчіх були дерев'яні черевики; при світлі вогню з грубки вона плела вовняні панчохи для малих Тенардьє. Під стільцями гралося кошеня. З сусідньої кімнати чувся сміх і дзвінкі дитячі голоси. То були Епоніна з Азельмою. В кутку висів на гвіздку батіг. Приїхало ще четверо подорожніх.

Козетта сиділа, як завжди, смутна й замислена, їй було всього лише вісім років, але журилась вона, немов стара жінка. Під оком у неї був синець, і пані Тенардьє час од часу казала:

– Ну, хіба ж не бридка вона зі своїм ліхтарем під оком?

Козетта думала, що вже темно, що доведеться наливати водою глеки та карафи в кімнатах гостей і що в діжці немає більше води.

Проте в корчмі Тенардьє води пили небагато. Тут охочіше вгамовували спрагу вином. Козетта лічила хвилини й дуже хотіла б, щоб тепер був уже не вечір, а ранок.

Подеколи хтось із гостей виглядав у вікно й гукав:

– Темно, хоч в око стрель! І Козетта здригалася.

Раптом у кімнату увійшов один із торговців і невдоволено мовив:

– Чому мого коня не напоїли?

– Ні, напували, – заперечила Тенардьє.

– А я кажу, що ні, – наполягав торговець.

Козетта вилізла з-під столу.

— Пане, ваш кінь пив, — мовила вона. — Він випив ціле відро. Я ж сама напувала його.

То була неправда.

— Ось воно — мале, як кулак, а набрехало гору! — гукнув торговець. — Кажу тобі, що він не пив! Він особливо форкає, коли не напоєний. Я добре це знаю.

Козетта ледве чутно пробурмотіла:

— Він багато випив.

— Ну, годі вже! — сердито буркнув торговець. — Коня треба напоїти, та й край.

Козетта знову залізла під стіл.

— Правда ваша, — озвалась Тенардье, — коли кінь не пив, його слід напоїти... І де воно поділось? — додала вона, озираючись. Жінка нахилилася й вгледіла Козетту.

— Ану вилазь! — гукнула Тенардье.

Козетта вилізла зі своєї схованки.

— Піді-но напій коня, цуценя безіменне! — звеліла Тенардье.

— В нас немає води, пані, — боязко відповіла Козетта.

Тенардье навстіж одчинила двері.

— То принеси!

Козетта схилила голову й пішла по відро, що порожнє стояло в кутку. Відро було чи не більше за неї.

Тенардье повернулася до вогню й покуштувала з дерев'яної ложки страву, що варилася у каструлі.

— Води в криниці вдосталь, — бурчала вона. — Штука нехитра.

Потім вона висунула шухляду, де лежали дрібні гроші, перець і часник.

— На тобі, жабо, — додала Тенардье. — Як будеш повертатися додому, візьмеш у пекарні велику хлібину. Ось п'ятнадцять су.

На фартушку в Козетти була невеличка кишенька. Не кажучи ні слова, взяла вона гроші й поклала їх до кишені.

З відром у руці зупинилася Козетта біля відчинених дверей. Вона, здавалося, ждала, що хтось за неї заступиться.

— Іди ж бо! — гукнула Тенардье. Козетта вийшла. Двері зачинилися.

Козетта зовсім сама

Ятки, що починалися від церкви, доходили аж до корчми Тенардье. Остання з цих яток — якраз навпроти дверей — була

крамниця іграшок. Чого в ній тільки не було! А спереду, на тлі білих серветок, крамар примістив величезну ляльку, вбрану в рожеву сукенку, із золотистими косами й блискучими блакитними очима. Цілий день стояло це диво, і всі діти в захопленні зупинялися перед ним. Але в Монфермейлі не знайшлося жодної матері, в якій стало б грошей на цю ляльку. Епоніна з Азельмою годинами роздивлялись на неї, і навіть Козетта, щоправда, крадькома, насмілилась глянути на красуню.

Хоч яка зажурена виходила тепер зі своїм відром Козетта, проте не втрималась і знов звела очі на чудову ляльку. Бідолашна дитина зупинилась і закам'яніла. Вона ще не бачила ляльки зблизька. Крамниця здалася Козетті палацом. Лялька була вже не лялькою, а предивним видінням. Козетта розглядала її гарну рожеву сукню, золотисті коси й думала: «Яка, певно, щаслива ця лялька». Вона не могла відвести від ляльки очей. І що більше дивилась на неї дівчинка, тим більше зачаровувала її красуня.

Позаду великої ляльки стояли інші. Вони були не такі великі, але теж прекрасні. Задивившись, Козетта забула про все. Раптом грубий голос Тенардьє примусив її озирнутись.

— Як, ти ще тут, дурепо? Ну, стривай, прийдеш ти додому! Йди мені зараз же!

Козетта прожогом побігла.

Криниця була в лісі. Козетта незабаром забула про ляльку. На вулиці Буланже й поблизу церкви шлях їй освітлювали ятки, та незабаром це світло зникло. Дівчинка опинилася в темряві. Щоб прогнати страх, вона якнайгучніше бряжчала відром. Темрява чимдалі густішала. На вулицях — жодної душі. Козетта зустріла, правда, якусь жінку, що, зупинившись, подивилася їй вслід і пробурмотіла:

— Куди воно йде, отаке мале?

Потім жінка впізнала Козетту.

— А! Та це ж Жайворонок! — сказала вона.

Козетта пройшла безлюдними вулицями. Поки обабіч шляху були будинки або хоч паркани, вона не так боялася. Та проминувши крайній будинок, Козетта зупинилась, йти далі було несила. Вона поставила відро на землю.

То був уже не Монфермейль, а поле. Перед нею стелився чорний, пустельний простір. Козетта ясно уявила звірів, що шастали в траві, й

привидів, що ворухилися між деревами. Тоді вона знову вхопила відро – страх надав відваги. Вона пробурмотіла:

– А! Скажу, що води там немає, – й рішуче повернула назад.

Не пройшовши й ста кроків, дівчинка зупинилася знову. Тепер їй увижалася Тенардье, огидна Тенардье з ротом гієни і гнівом у очах. Дівчинка безпорадно озирнулася. Що його робити? Як бути? Куди йти? Перед нею – привид Тенардье; позад неї – всі страхіття ночі та лісу. Козетта відступила перед Тенардье. Вона повернула до криниці й кинулась бігти. Вбігла в ліс, ні на що більше не дивлячись, ні до чого не дослухаючись. Стишувала ходу тільки для того, щоб звести дух, але не зупинялася, її душили сльози.

Від узлісся до криниці було сім чи вісім хвилин ходи. Козетта знала дорогу, бо багато разів ходила нею вдень. Вона не дивилась ні праворуч, ні ліворуч, боячись вгледіти щось у гіллі дерев або в кущах. Нарешті вона добулася до криниці.

То був природний водозбір, виритий водою в глинястому ґрунті, футів зо два завглибшки, обкладений каменюками. Джерело з тихим дзюрчанням витікало з-поміж них.

Лівою рукою Козетта вхопилася в темряві за молодий дубок над криницею, нахилилась і занурила відро у воду. Та, нахилиючись, дівчинка не почула, що монета з кишені її фартушка впала у воду. Вона витягла майже повне відро й поставила його на траву.

Тільки тепер помітила Козетта, що їй бракує сили. Вона сіла на землю. Заплющила очі, потім розплющила.

Небо вкривали чорні хмари, з рівнини віяв холодний вітер, вгинаючи траву. Ліс стояв сумний. На галявинах купами чорніли кущі. Гілляки здавалися довгими руками з пазурами, що намагаються схопити здобич. Стебла сухого вересу, гнані вітром, пролітали в повітрі, неначе тікали від погоні. Зусібіч стелилися зловісні похмурі простори.

Козетті здавалось, ніби її схопила ця хмура безмежна темрява. Вона тремтіла. Бракує слів, щоб змалювати той дивний дроз, який проймав її морозом до самого серця. Козетта заходилась рахувати вголос: раз, два, три, чотири – і так до десяти. А тоді знову спочатку. Це підбадьорило її. Вона підвелась, її знову поймав непоборний страх. Лишилась єдина думка – тікати, тікати щодуху через ліс, через поле, аж до будинків, до вікон, до світла, її погляд упав на відро з водою. Тенардье навіювала Козетті такий жах, що дівчинка не наважилась тікати без відра. Вона обіруч ухопила його за дужку.

Козетта ступила кілька кроків, але відро було повне, важке, і їй довелося знову поставити його на землю. Вона передихнула, тоді взяла відро й пішла далі, але на цей раз пройшла трохи більше. Перепочивши трохи, Козетта рушила далі, її худенькі руки дубіли, залізна дужка морозила мокрі пальчики. Часом вона мусила спинятись, і щоразу вода з повного відра хлюпала їй на голі змерзлі ноги.

Козетта дихала з якимось болісним хрипінням; ридання стискали їй груди, та плакати вона не намілювалась. Навіть здаля вона боялася Тенардье.

Біля старого каштанового дерева Козетта зупинилась надовше, щоб добре відпочити. Потім знову взяла відро й пішла далі.

Раптом вона відчула – відро polegшало. Чиясь, здалося їй, величезна рука схопила його за дужку й підняла вгору. Козетта підвела голову. Велика, чорна, струнка постать ішла в темряві поруч із нею. То наздогнав її якийсь чоловік. Не мовивши ні слова, він узяв відро.

Козетта в темряві поруч з незнайомим

Козетта анітрохи не злякалась. Чоловік озвався тихим, низьким голосом:

— Тобі важко нести, дитино моя?

Козетта підвела голову й відповіла:

— Так, пане.

— Дай, я понесу, – вів далі чоловік.

Козетта пустила відро.

— Справді, дуже важко, – крізь зуби сказав чоловік і додав:

— Скільки тобі років, маленька?

— Вісім, пане.

— Ти здалека несеш це відро?

— Від криниці, що в лісі.

— А далеко ти живеш?

Та з чверть години треба йти.

Чоловік помовчав, а потім швидко спитав:

— У тебе, значить, немає матері?

— Не знаю, – відповіла дівчинка і, перше ніж чоловік устиг щось сказати, докинула:

— Здається, нема. В інших вони є. А в мене – ні. Мабуть, у мене ніколи не було матері.

Чоловік зупинився, поставив відро, нахилився й поклав руки на плечі дівчинці, придивляючись до неї.

— Як тебе звуть? – спитав чоловік.

— Козетта.

Незнайомий здригнувся. Він знову подивився на Козетту, потім здійняв руки з її плечей, схопив відро й пішов далі.

— Де ти живеш, дитинко? – спитав він перегодом.

— У Монфермейлі, якщо ви знаєте.

— Ми туди і йдемо?

— Так, пане.

Він помовчав іще трохи.

— А хто ж такої пори послав тебе в ліс по воду? – питався далі.

— Пані Тенардье.

— А що ж вона робить, та пані Тенардье? – він намагався говорити байдужим тоном, але голос його якимось дивно тремтів.

— Це моя хазяйка, – відповіла дівчинка. – Вона держить корчму.

— Корчму? – повторив чоловік. – Ага! Ну, то я переночую в ній сьогодні.

— Ми туди і йдемо, – сказала Козетта.

Чоловік простував досить швидко. Козетка ледве встигала за ним. Вона не відчувала втоми. Подеколи вона зводила очі й дивилася на чоловіка з якоюсь особливою впевненістю й невимовним довір'ям.

Так минуло кілька хвилин.

— Хіба в пані Тенардье немає служниць? – знову спитав чоловік.

— Ні, пане.

— І ти сама?

— Так, пане.

Знову мовчанка. Потім озвалася Козетта:

— Там є ще двоє маленьких дівчаток.

— Яких дівчаток?

— Поніна і Зельма.

— Хто ж це Поніна і Зельма?

— Панночки Тенардье. Доньки моєї хазяйки.

— А вони що роблять?

— О, в них є гарні ляльки, всякі іграшки, навіть визолочені. Роботи в них багато. Вони граються.

— Цілий день?

- Так, пане.
- А ти?
- Я працюю.
- Цілий день?

Козетта підвела свої великі очі, налиті невидимими в темряві слізьми, й відповіла сумирно:

- Так, пане.

Помовчавши, вона додала:

- Іноді, впоравшись, я теж граюся, коли мені дозволяють.

- Як же ти граєшся?

— Як можу. Мені дозволяють. Але в мене мало іграшок. Поніна і Зельма не хочуть, щоб я бавилась їхніми ляльками. В мене є тільки маленька олов'яна шабелька. Отакенька... — Дівчинка показала мізинчика.

Вони дійшли до околиці. Козетта повела незнайомого вулицями. Вони проминули пекарню, але Козетта забула, що їй загадали купити хліба. Чоловік уже не розпитував її, а похмуро мовчав.

Коли вони підійшли до корчми, Козетта боязко доторкнулась до його руки.

- Пане!
- Що тобі, дитино?
- Ось ми й прийшли.
- Ну?
- Чи ви не віддасте тепер мені відро?
- Навіщо?
- Бо коли хазяйка побачить, що ви помагали мені його нести, то

поб'є мене.

Чоловік оддав Козетті відро. За хвилину вони були вже біля дверей корчми.

Злидар чи мільйонер?

Козетта не могла втриматись: знову кинула погляд на красуню-ляльку, виставлену в крамниці іграшок, і тільки тоді постукала в двері. Двері відчинилися. На порозі з'явилась Тенардєс зі свічкою в руках.

— Це ти, ледащо? Довго ж ти никала! Певно, десь гав ловила, шельма!

— Оцей пан хоче в нас переночувати, пані, – тремтячи від страху, мовила Козетта.

Тенардєс вмить змінила злісний вираз обличчя на привітну усмішку й ласкаво глянула на прибулого.

— Цей пан? – спитала вона.

— Так, пані, – відповів чоловік, підносячи руку до капелюха.

Багаті подорожні не бувають ввічливі. Оглянувши вбрання та багаж незнайомого, пані Тенардєс зігнала привітну усмішку з обличчя.

— Заходьте, чоловіче добрий, – сухо запросила вона.

«Чоловік добрий» увійшов. Тенардєс ще раз кинула оком на його блаженський сурдут та пом'ятий капелюх і на мигах спитала поради в чоловіка, який і досі сидів з хурщиками. Чоловік непомітно кивнув і відкопав губу, що означало: голота нещасна... Після цього Тенардєс сказала:

— Ой, земляче, на жаль, у мене немає більше місця!

— Примістіть мене де хочете, – сказав перехожий. – Хоч на горищі, хоч у стайні. Я заплачу як за кімнату.

— Сорок су!

— Нехай сорок су.

— Тоді гаразд.

— Сорок су? – стиха запитав у Тенардєс один із хурщиків. – Але ж ви берете тільки двадцять.

— Для нього сорок су! – сердито відповіла Тенардєс. – Я не пускаю до себе голоти за меншу платню.

— І це правильно, – лагідним голосом додав її чоловік. – Цей народ тільки гостей відстрашує.

Тим часом подорожній, поклавши на лаву свій пакунок та палицю, сів до столу, куди Козетта поспішила поставити пляшку вина й склянку. Торговець, що вимагав води, сам поніс її коневі. Козетта знову сіла на своє місце під столом і взялася плести панчохи.

Перехожий, ледве вмочивши губи в вино, з дивною пильністю розглядав дівчинку.

Козетта була негарна. Якби вона жила щасливо, може, була б і гарненька. Мала вже вісім років, але їй ледве давали шість, її великі, обведені синцями очі майже погасли від сліз. Кутики вуст завжди були сумно опущені. Руки порепались. Кістки випиналися під лахміттям. Вона завжди трусилась від холоду й звикла стуляти коліна. Крізь лахміття виднілися синці від побоїв, її голі ноги були

червоні й тоненькі. Глянувши на западини біля її шийки, хотілося заплакати. Вся постать цієї дитини, всі її пози, її голос, уривчаста мова, її погляд, її мовчазність, найменший її рух свідчили тільки про одне – про страх.

Страх пройняв її всю. То страх притискав її лікті до боків, утягував її ступні під драну спідничину, скулював тіло. Страх застиг у глибині її зіниць.

Раптом Тенардьє крикнула:

— А де ж хліб?

Козетта зараз же вилізла з-під столу, як робила завжди, коли Тенардьє підносила голос.

Вона геть забула про хліб і зробила так, як роблять усі залякані діти: збрехала.

— Пекарня була зачинена, пані.

— Треба було постукати.

— Я стукала, пані.

— Ну?

— Він не відчинив.

— Завтра довідаюсь, чи це правда, – сказала Тенардьє. – Якщо ти збрехала, то матимеш доброго прочухана. А зараз поверни мені п'ятнадцять су.

Козетта сунула руку в кишеню фартушка й зблідла. Монети там не було.

— Ти чуєш, що я кажу? – гукнула Тенардьє.

Козетта вивернула кишеню. Порожня! Куди ж поділися гроші? Нещасна дівчинка стояла мовчки, наче скам'яніла.

— Може, ти загубила їх? – загорлала Тенардьє. – Чи, мабуть, украла?

Вона простягла руку по батіг, який висів у кутку. Цей загрозливий жест повернув Козетті мову.

— Простіть, пані, я більше не буду.

Тенардьє зняла батіг.

Незнайомий шукав тим часом у кишенях свого жилета, але так, що ніхто цього не помітив. Правда, інші гості пили або грали в карти й ні на що не звертали уваги.

Козетта тремтіла, тулячися в кутку, біля грубки.

Тенардьє підняла над нею батіг.

— Вибачте, пані, — сказав незнайомий, — але я тільки-но бачив, як щось випало з кишені дівчинки й покотилося. Може, це воно і є? Він нахилився й заходився мацати підлогу.

— Ось вона, — випростовуючись, сказав незнайомий і подав Тенардье срібну монету.

— Так, це вона, — відповіла та.

То була не вона, а монета в двадцять су, але для Тенардье це було вигідно. Вона поклала гроші собі в кишеню й обмежилася тим, що люто глянула на дівчинку, мовивши:

— Щоб мені більше цього не було!

Козетта повернулася до своєї, як називала її Тенардье, «собачої закути». В її великих очах, що дивились на незнайомого, з'явився якийсь новий вираз.

— Може, хочете повечеряти? — спитала Тенардье в чоловіка. Він, здавалося, глибоко замислився й не чув.

— Що воно за людина? — крізь зуби пробурмотіла Тенардье. — Якийсь голодранець. У таких не буває й за що повечеряти. Та ще хтозна, чи заплатить він за ночівлю? Добре, що йому не спало на думку вкрасти гроші, що лежали на підлозі...

Тут відчинилися двері, й до кімнати ввійшли Епоніна з Азельмою. Це були гарненькі дівчатка, чистенькі, пухленькі, свіжі, веселі та здорові. Тенардье ласкаво звернулася до них:

— А, ось і ви!

Дівчатка посідали біля вогню. З ними була лялька, яку вони, весело щебечучи, крутили на всі боки. Козетта подеколи підводила очі від плетива й сумно дивилася, як вони граються. Епоніна з Азельмою й не глянули на дівчинку. Власне, вони мали її за собаку.

Лялька в сестер була стара, злиняла й геть побита, але вона здавалась Козетті пречудовою.

Аж тут Тенардье помітила, що Козетта, замість працювати, дивиться, як бавляться її діти.

— Оце так ти робиш! — grimнула вона. — Ось я тебе батогом змушу працювати.

Незнайомий, не встаючи з місця, повернувся до Тенардье.

— Дозвольте їй погратися, пані, — майже боязким голосом мовив він.

Коли б це був гість, що з'їв за вечерею кусень м'яса, випив дві пляшки вина й не здавався голодранцем, — таке прохання стало б за

наказ. Але Тенардье не могла стерпіти, щоб цей харпак щось їй наказував, і сердито відповіла:

— Їй треба працювати, бо вона їсть. Я не можу годувати її задурно.

— А що вона робить? – лагідно спитав чоловік.

— Плете панчохи, коли хочете знати, – зласкавилась відповісти Тенардье. – Панчохи для моїх донечок. Не ходити ж їм босими.

Чоловік глянув на червоні ніжки Козетти.

— А коли вона доplete цю пару? – знову спитав він.

— Їй, ледащиці, треба на це принаймні три або чотири дні.

— А скільки може коштувати готова пара?

— Щонайменше тридцять су, – відповіла Тенардье, зневажливо глянувши на нього.

— Отакої! – зареготав якийсь хурщик. – П'ять франків! Оце здорово!

Тут сказав своє слово й сам Тенардье.

— А що ж, пане, коли вам так хочеться, то ми продамо панчохи за п'ять франків. Ми ні в чому не відмовляємо нашим гостям.

— Тільки платити треба зараз же, – коротко й рішуче сказав Тенардье.

— Я куплю ці панчохи, – відповів незнайомий, вийняв з кишені п'ятифранкову монету й поклав на стіл.

Потім він звернувся до Козетти:

— Тепер твоя праця належить мені. Грайся собі, дитинко.

Монета в п'ять франків так зворушила хурщика, що він поставив склянку й підбіг подивитися.

— Справжні п'ять франків! – вигукнув він, роздивляючись гроші. – Не фальшиві.

Тенардье підійшов і мовчки поклав монету в кишеню жилета. Жінка його не знала, що казати. Вона кусала губи, і на обличчі її ліг вираз ненависті.

Козетта тремтіла.

— Правда, пані? – зважилась вона нарешті спитати. – Мені можна гратися?

— Грайся! – ненависним голосом відповіла Тенардье.

— Спасибі, пані!

Тенардье знову сів до гурту.

— Хто він такий може бути? – пошепки спитала його жінка.

— Доводилось мені бачити в таких сурдутах і мільйонерів, – згорда відповів Тенардье.

Козетта покинула плести, але не вийшла з-під столу. Вона взагалі намагалася бути непомітною. Із скриньки, що стояла позад неї, вона витягла кілька старих ганчірок та свою олов'яну шабельку й почала сповивати її, як ляльку.

Епоніна з Азельмою не звертали ніякої уваги на те, що діялось навколо. Вони бавились із кошеням. Ляльку кинули на підлогу, і Епоніна заходилась кутати кошеня в червоне та синє шмаття.

Тенардье підійшла ближче до незнайомого. «Мій чоловік, – думала вона, – каже слушно. Може, це й справді якийсь багатий. Є такі диваки серед них». Вона сперлася ліктями на стіл, за яким сидів незнайомий.

— Пане, – мовила вона.

На слово «пане» чоловік обернувся. Досі Тенардье називала його тільки «чоловіче добрий».

— Бачте, пане, – вела вона, прибираючи солодкого виразу, який робив її ще гидкішою, – мені втішно дивитись, як дитина грається. Але воно добре на цей лише раз, бо ви – такий щедрий. А в неї ж, бачте, немає нічого. Вона повинна працювати.

— Дитина ця, значить, не ваша?

— Ні, пане. Звичайно, ні. Ми взяли її просто так, з жалю. І воно якесь дурне. В неї, напевно, водянка в голові. Он гляньте, яка в неї здорова голова. Ми робимо для неї, що можемо, однак ми й самі люди бідні. Скільки пишемо на її батьківщину, і все марно; ось уже півроку, як нам не відповідають. Мати її, мабуть, чи не померла.

— А! – протягом мовив чоловік і знову задумався.

— Та яка вона й мати, – додала Тенардье. – Кинула свою дитину...

Козетта, відчуваючи, що говорять про неї, не зводила з Тенардье очей.

Вона знову почала заколисувати свою олов'яну шабельку, тихенько приспівуючи: «Моя мати вмерла, моя мати вмерла, моя мати вмерла».

Після нових напосідань Тенардье незнайомий «мільйонер» згодився нарешті повечеряти.

— Чого б ви хотіли, пане?

— Хліба й сиру.

«Безперечно, він злидар», – подумала Тенардье.

Раптом Козетта замовкла. Повернувшись, вона вгледіла ляльку дівчаток Тенардье, що лежала долі за кілька кроків од кухонного столу. Козетта впустила шабельку й повільно обвела очима кімнату. Тенардье рахувала гроші. Епоніна й Азельма бавились із кошеним, гості їли, пили або співали; ніхто не дивився на Козетту.

Дівчинка вилізла з-під столу, ще раз упевнилась, що за нею не стежать, і схопила ляльку. За мить вона знову нерухомо сиділа на своєму місці, повернувшись, проте, так, щоб затулити собою ляльку, яку держала в руках.

Ніхто, крім незнайомого, не бачив Козетти.

Дівчинка гралася лялькою вже з чверть години.

Але хоч яка обережна була Козетта, однак не помітила, що вогонь із грубки освітлює рожеві ніжки ляльки. Азельма побачила їх і сказала сестрі:

— Дивись!

Дівчатка остовпіли. Козетта насмілилась узяти їхню ляльку!

Епоніна встала, підійшла до матері й смикнула її за спідницю.

— Облиш мене! – мовила Тенардье. – Чого тобі треба?

— Глянь, мамо, – сказала дівчинка й кивнула на Козетту.

Та, захоплена лялькою, не бачила й не чула нічого. Обличчя Тенардье скривилося від злості.

— Козетто! – обурено гукнула вона.

Дівчинка здригнулася й обернулася.

— Козетто! – повторила Тенардье.

Козетта обережно поклала ляльку на підлогу. Потім, не спускаючи з неї очей, згорнула руки й заридала. А сліз же не могли викликати в неї всі кривди, що їх зазнала за день, – блукання в лісі, стусани, батіг, навіть загрози Тенардье!

Незнайомий устав з-за столу.

— Що трапилось? – спитав він.

— А ви хіба не бачите? – відповіла Тенардье, пальцем показуючи на ляльку, що лежала біля Козетти.

— Не розумію...

— Ця погань дозволила собі взяти ляльку моїх дітей!

— І через це стільки галасу? А якби вона й погралася з лялькою?

— Вона ж узяла її своїми брудними руками! Своїми жохливими руками!

Козетта заплакала ще голосніше.

— Чи замовкнеш ти? – крикнула Тенардье.

Незнайомий підійшов до дверей, одчинив їх і вийшов. Тенардье дала під столом доброго штурхана ногою Козетті. Дівчинка зарепетувала.

Двері відчинилися, незнайомий повернувся. В руках у нього була чудова лялька – та, на яку із самого ранку заздрісно дивилася вся дітвора Монфермейля.

— На, – сказав він, поставивши ляльку перед Козеттою. – Це тобі.

Козетта підвела очі. Вона бачила, як до неї підходив чоловік із лялькою, і їй здавалось, ніби то наближається сонце. Вона почула неймовірні слова: «Це тобі».

Вона дивилась на нього, дивилась на ляльку; потім залізла ще далі під стіл.

Вона вже не плакала; здавалось, їй уже страшно й дихати.

Тенардье-мати, Епоніна й Азельма зацікавилися від подиву. Гості покинули пити. В корчмі запанувала урочиста тиша. Остовпіла Тенардье подумки питала себе: «Хто ж цей старий? Злидар? Мільйонер? А може, він просто злодій?». Корчмар поглядав то на ляльку, то на подорожнього. Він нібито досліджував його, як досліджував би торбу з грішми. Потім підійшов до жінки й шепнув:

— Ця лялька коштує принаймні сорок франків. Не роби дурниць. Догоджай йому.

— Ну, Козетто, – сказала Тенардье, намагаючись говорити ніжно, – чого ж ти не береш ляльки?

Козетта наважилась вилзти з-під столу.

— Козетто, – ласкаво додав Тенардье, – пан дає тобі ляльку. Бери ж її. Вона твоя.

Дівчинка дивилась на ляльку майже із жахом. Обличчя її було ще мокре від сліз, але очі сяяли радістю, їй здавалося – тільки-но вона доторкнеться до ляльки, звідти вдарить грім. І все ж таки спокуса перемогла. Козетта підійшла до ляльки й ледве чутно прошепотіла:

— Можна, пані?

— Та вона ж твоя! – гукнула Тенардье. – Пан подарував її тобі.

— Правда, пане? Правда?!

У незнайомого на очах блиснули сльози. Він кивнув головою і вклав руку ляльки в маленьку ручку дівчинки.

Козетта висмикнула свою руку, наче лялька обпекла її, й опустила очі. Вона навіть висунула язика – така була збентежена. Потім повернулася й схопила ляльку.

— Я зватиму її Катрін, – прошепотіла вона.

Дивне то було видовище, коли Козеттине лахміття змішалось з стрічками й мереживом ляльки.

— Пані, – знову спитала дівчинка, – можна мені посадити її на стілець?

— Звичайно, дитино, – відповіла Тенардье.

Тепер уже Епоніна з Азельмою заздро дивились на Козетту. Козетта посадила ляльку на стілець, потім сіла перед нею на підлогу й завмерла, не зводячи з ляльки очей.

— Грайся, Козетто, – сказав незнайомий.

— Я граюся, – відповіла дівчинка.

Тенардье враз зненавиділа цього чужинця, як нікого у світі. Проте доводилось догоджати гостеві. Вона поспішила сказати на добраніч своїм донькам і попросила в незнайомого дозволу послати спати й Козетту.

— Вона дуже втомилась сьогодні, – додала Тенардье з материнською ніжністю.

Дівчинка пішла, несучи на руках Катрін. Тенардье підійшла до чоловіка й сказала пошепки:

— Старий дурень! Що він собі думає? Тільки турбує нас. Хоче, щоб та маленька потвора гралася. Дарує ляльки, які коштують по сорок франків, цуценяті, що само не варте й сорока су! Може, він божевільний?

— Чому ти так думаєш? – відповів Тенардье. – Він робить, що йому подобається. Тобі подобається, щоб вона працювала, а йому – щоб вона гралась. Яке тобі діло?

Незнайомий сперся ліктем на стіл і знов замислився. Потім він роззувся, тихенько відчинив двері й вийшов з кімнати, озираючись навколо, ніби чогось шукаючи. Пройшовши коридором, він попрямував до сходів. Тут почув легенький шум, схожий на дихання. Прислухаючись, він підійшов до заглибини під сходами. Там, поміж старим лахміттям і череп'ям, у поросі й павутинні, була постіль, коли можна так назвати сінник, весь дірявий, й ковдру, теж усю діряву. Ні простирадел, ні подушки. На цій постелі лежала Козетта.

Незнайомий нахилився й став розглядати дівчинку.

Козетта спала міцним сном. Вона була вдягнена. Взимку дівчинка ніколи не роздягалася. Щоб менше мерзнути...

Вона тулила до себе Катрін і подеколи глибоко зітхала. Біля постелі стояв тільки один її дерев'яний черевик.

Крізь парочинені двері поруч з Козеттиним закамарком під сходами виднілась простора темна кімната. Незнайомий ступив туди. За скляними дверима побачив два однакові білі ліжечка. В них спали Епоніма й Азельма.

Незнайомий хотів уже йти назад, коли погляд впав на камін. Там не було ні вогню, ні навіть попелу, але стояли два маленькі дитячі черевички, більший і менший. Подорожній згадав старовинний звичай дітей – класти перед Різдвом у камін своє взуття й чекати, що вночі добра чарівниця покладе туди якийсь подарунок. Тож Епоніма з Азельмою й поставили в камін кожна по черевичкові.

Подорожній нахилився над ними. Чарівниця, тобто мати, вже побувала тут, і в обох черевиках блищало по новісінькій монеті в десять су.

Подорожній випростався. Аж тут у найтемнішому кутку каміна він помітив ще якусь річ. Придивившись, упізнав грубий дерев'яний черевик, напіврозбитий і весь укритий затужавілим болотом. Це був Козеттин черевик. Козетта із зворушливою довірливістю дитини й собі поставила його в камін.

Але в її черевичкові не лежало нічого.

Незнайомий пошукав у себе в жилеті, нахилився й поклав у черевик золоту монету.

Потім він нишком повернувся до себе в кімнату.

Шахрайства Тенардє

Другого дня, ще вдосвіта, Тенардє, сидючи за столом у залі корчми, складав рахунок для подорожного. Нахилившись над ним, стояла його жінка. Вони не казали ні слова. В будинку чувся якийсь шум. То Козетта замітала сходи.

Нарешті Тенардє скінчив рахувати.

«Рахунок панові з кімнати номер один. Вечеря – три франки, кімната – десять франків, свічки – п'ять франків, камін – чотири франки, послуги – один франк. Разом – двадцять три франки».

— Двадцять три франки! – вигукнула жінка із захватом, у якому вчувалась, проте, непевність.

Тенардє, здавалося, був незадоволений із себе.

— Пф! – сказав він.

— Все правильно, з нього менше й не можна брати, — прошепотіла жінка, згадавши ляльку, подаровану Козетті, — але це багато. Він не схоче платити.

Тенардье холодно засміявся й відповів:

— Заплатить.

Жінка замовкла й заходилась розставляти столи, а чоловік почав походити залом.

— А знаєш, — мовила жінка, — я вижену геть Козетту. У, потвора! Та її лялька — мені мовби кістка в горлі.

Тенардье запалив люльку й мовив:

— Віддай йому рахунок. Він вийшов.

Ледве він покинув залу, як туди ввійшов подорожній. В руках він тримав свою палицю й пакунок.

Тенардье зараз же з'явився знову й став на дверях. Бачила його тільки жінка.

— Так рано встали? — здивувалася Тенардье. — Хіба ви покидаєте нас?

— Так, пані, я йду, — відповів він.

— У пана, значить, немає справ у Монфермейлі?

— Ні! Я тут просто хотів переночувати. Скільки я вам винен, пані?

Тенардье мовчки подала рахунок. Подорожній розгорнув папір, глянув на рахунок, але думки його, очевидно, були десь-інде.

— Як вам ведеться в Монфермейлі, пані? — спитав він.

— Так собі, пане, — відповіла Тенардье, вражена тим, що подорожній не обурюється за здирство, і додала жалібним, сумним голосом:

— О пане, часи тепер важкі! І до того ж у наших краях сама злиднота. Коли б не траплялися інколи великодушні й щедрі подорожні, як ви, пане... До того ж, у нас стільки витрат... Сама та дівчина скільки нам коштує...

— Яка дівчина?

— Та ви ж знаєте... Козетта.

— А що, коли б я взяв її у вас? — спитав подорожній тремтливим голосом, якому він намагався надати байдужості.

— Кого? Козетту?

— Так.

Червоно-фіолетове обличчя Тенардье засіяло огидним виразом радості.

— Любий мій пане! Візьміть її, цілуйте, милуйте, вбирайте, посипте цукром, і хай Бог благословить вас за це!

— Чудово.

— Правда? Ви забираєте її?

— Забираю.

— Зараз?

— Зараз. Покличте дівчинку,

— Козетто! – гукнула Тенардье.

— А тим часом я сплачу мій рахунок. Скільки там? – він глянув на папірець і здивувався. – Двадцять три франки! Двадцять три франки, – повторив він, дивлячись на Тенардье.

Тенардье впевнено відповіла:

— Авжеж, пане. Двадцять три франки.

Подорожній поклав на стіл п'ять п'ятифранкових монет.

— Покличте дитину, – сказав він.

Тут на середину кімнати виступив Тенардье.

— Про дівчинку ми з паном мусимо трохи поговорити. А ти йди собі, – звернувся він до жінки.

Подорожній сів. Тенардье залишився стояти; обличчя його стало добродушним та щиросердним.

— Просто диво, як прихилиєшся до дітей! – почав він. – Нащо мені гроші? Заберіть ваші монети! Я страх як люблю Козетту...

— Козетту?

— Так, нашу любов Козетту. А ви, здається, хочете її забрати? Ну, так як чесній людині, я щиро кажу вам, що не можу пристати на це. Я не можу без неї жити. Я взяв її зовсім маленькою. Правда, вона коштує нам чимало грошей; правда, є в неї свої вади; правда, ми – люди небагаті; правда, за самі ліки, коли вона занедужала, я заплатив чотириста франків. Але в неї немає матері, і я виховав її. Мені стане хліба і для себе, і для неї. Справді, воно liebe мені, це дитя.

Подорожній пильно дивився на нього.

— Даруйте, пане, – вів далі Тенардье, – але не можна ж оддати дитину хтозна-кому. Чи не правду я кажу? Я, звичайно, не заперечую: ви – багатий, може, це б і дало їй щастя. Але треба ж мені знати, куди вона йде і чи зможу я її навідувати. Я не знаю навіть вашого ймення. Ви заберете її, а я питатиму себе: де ж це наш Жайворонок? Куди він полетів? Мені б глянути на клаптик паперу, на паспорт, чи що...

Подорожній, не відводячи од Тенардье погляду, відповів серйозно і твердо:

— Коли від'їжджають на п'ять льє від Парижа, паспорта з собою не беруть, пане Тенардье. Якщо я візьму Козетту, то візьму її назавжди. Ви не знатимете ні мого імені, ні де я живу; ви не знатимете, де вона, і я хотів би, щоб вона ніколи більше вас не бачила. Підходить це вам, чи ні?

Тенардье зрозумів, що хитрувати далі даремно:

— Мені потрібні півтори тисячі франків, пане.

Незнайомий вийняв з кишені старий чорний шкіряний гаман, розкрив його, витяг півтори тисячі франків і поклав на стіл.

— Покличте сюди Козетту, — сказав він.

Що ж робила тим часом Козетта?

Прокинувшись, вона побігла по свій дерев'яний черевик. У ньому вона знайшла золоту монету. Вона не знала, що таке золота монета, й швиденько сховала гроші в кишеню. Потім вона стала до звичайної своєї вранішньої роботи. Золота монета, яка лежала в тій самій кишені, звідки напередодні випали п'ятнадцять су, розважала її. Замітаючи сходи, вона зупинилась і стояла непорушно, забувши про замітання, забувши про весь світ. Вона дивилася, як монета блищить у її кишені.

Так її й застала пані Тенардье.

Вона шукала Козетту з наказу свого чоловіка. І — нечувана річ! — вона не вдарила, навіть не вилаяла дівчинки.

— Ходи сюди, Козетто, — мовила вона майже ніжно.

За хвилину Козетта увиходила в залу.

Незнайомий розв'язав свій пакунок. У ньому лежали шерстяна сукенка, фартушок, черевички, шапочка. Словом, усе вбрання на семирічну-восьмирічну дівчинку. Все це було чорного кольору.

— Візьми оце, дитинко, й швиденько перевдягнися, — сказав він.

Уже розвиднілось, коли мешканці Монфермейля, що на той час повставали, бачили, як вулицею йшов якийсь бідно вдягнений старий, ведучи за руку маленьку дівчинку з величезною лялькою в руках.

То були наш незнайомий і Козетта.

Чоловіка ніхто не знав, а Козетту, яка була вже не в лахмітті, теж багато хто не впізнав.

Козетта йшла з Монфермейля. З ким? Вона не знала. Куди? Також не знала. Розуміла вона лиш те, що в корчму Тенардье більше не вернеться.

Дівчинка йшла поважно, широко розплющивши свої великі очі й розглядаючи небо. Золоту монету вона поклала в кишеню нового

фартушка. Подеколи дівчинка нахилилася, кидала на неї оком, а потім довірливо дивилась на свого супутника.

Тенардье забув взяти рушницю

Коли незнайомий з Козеттою пішли, Тенардье почекав чверть години, тоді показав жінці півтори тисячі франків.

— Оце й усього? – спитала вона.

Це вона вперше насмілилась огудити вчинок чоловіка. Удар влучив у ціль.

— Ти правду кажеш, – відповів Тенардье. – Я – дурень. Дай мій капелюх.

Він поклав у кишеню гроші й поспіхом вийшов, говорячи сам до себе:

— Цей подорожній, звичайно, мільйонер, а я – справжній бевзь. Він дав спершу двадцять су, потім – п'ять франків, далі – п'ятдесят франків, а тоді – тисячу п'ятсот. І все з однаковою легкістю... Він дав би й п'ятнадцять тисяч. Ну, та він од мене не втече!

Вийшовши з Монфермейля й дійшовши до повороту дороги, Тенардье не побачив нікого. Люди сказали йому, що старий з дитиною попрямували до лісу. Він поспішив туди.

Тенардье йшов швидко. До того ж він добре знав шлях.

Раптом він зупинився й ляснув себе долонею по лобі.

— Треба було взяти рушницю, – сказав він.

Повагавшись хвилину, Тенардье подумав: «Але ж тоді вони встигнуть відійти далеко». І подався далі.

Тенардье проминув стави, перейшов навпростець велику галявину й добувся врешті до обсадженої чагарником дороги, що обходила майже весь горб. Тут він угледів над кущами капелюх. Корчмар розгорнув кущі й зненацька з'явився перед очі тих, кого шукав.

— Вибачте, пане, – сказав він, ледве зводячи дух, – ось вам ваші півтори тисячі франків.

І він простяг руку з грішми.

Незнайомий звів очі.

— Що це означає? – спитав він.

— Це означає, що я беру Козетту назад, пане, – шанобливо відповів Тенардье.

Козетта затремтіла й притулилась до незнайомого.

— Берете назад Козетту?

— Так, пане, беру. Зараз я вам поясню. Я передумав. Власне, я не маю права віддавати її вам. Дитина належить не мені, а своїй матері, отож тільки їй я і можу віддати дівчинку. Ви скажете мені, що мати померла. Це правильно. Тоді, значить, я можу віддати Козетту тільки тій особі, яка дасть мені підписаного її матір'ю листа. Отак, пане.

Незнайомий мовчки добув із кишені гаман. Корчмар аж затремтів од радості.

«Чудово! – подумав він. – Тримаймося ж! Він хоче підкупити мене».

Перш ніж розкрити гаман, незнайомий озирнувся навколо. Ніде – ані душі живої. Незнайомий розстебнув гаман і витяг звідти не жмут грошей, як сподівався Тенардье, а звичайнісінький аркушик паперу. Він розгорнув його й простяг корчмареві:

— Прошу, прочитайте.

Тенардье взяв папірець і прочитав:

«Монтрейль, двадцять п'ятого березня тисяча вісімсот двадцять третього року. Панові Тенардье.

Ви віддасте Козетту пред'явникові цього листа. Всі дрібні борги вам будуть сплачені. Маю честь залишатися з пошаною.

Фантіна».

— Ви знаєте цей підпис? – спитав незнайомий.

Це був справді підпис Фантіни. Тенардье впізнав його. Заперечувати було не можна.

— Можете залишити цей папір, як виправдальний документ, – додав незнайомий.

Тенардье вирішив не здаватися.

— Підпис підроблений досить добре, – пробурмотів він. – Ну що ж, нехай.

Потім він зробив останню відчайдушну спробу.

— Гаразд, пане, – сказав він. – Саме вам доручили забрати дівчинку. Але сплатіть мені всі дрібні видатки.

Незнайомий устав і, збиваючи нігтем порошок із рукава, відповів:

— Пане Тенардье, в січні мати її вважала, що винна вам сто двадцять франків. У лютому ви надіслали їй рахунок на п'ятсот франків. Ви одержали триста франків наприкінці лютого й триста на початку березня. Відтоді минуло дев'ять місяців; рахуючи, як було умовлено, по п'ятнадцять франків на місяць, це становить сто

тридцять п'ять франків зайвих. Я тільки що дав вам півтори тисячі франків...

Тенардье відчув те, що відчуває вовк, коли потрапить у капкан.

«Хто цей бісів чоловік?» – подумав він.

Тенардье і зробив так, як робить вовк: він сіпнувся, аби видертися з пастки. Зухвальство вже раз прислужилося йому.

— Пане, імені вашого я не знаю, – сказав він рішуче, відкинувши геть усю свою чемність, – я беру Козетту назад – або ви дасте мені тисячу екю.

— Ходім, Козетто, – спокійно мовив незнайомий.

Лівою рукою він узяв дівчинку за ручку, а правою підняв з землі свою палицю.

Тенардье звернув увагу на величезну палицю й на те, що ніде нікого немає.

Незнайомий з Козеттою заглибились у ліс, залишивши спантеличеного корчмаря самого.

Поки вони віддалялися, Тенардье дивився на трохи сутулі, широкі плечі й на здоровенні кулаки незнайомого.

Потім погляд його впав на власні кволі руки.

«Я таки й справді дурень, – подумав він, – бо не взяв рушниць, йдучи на полювання».

Проте Тенардье пішов слідом за ними. Незнайомий вряди-годи оглядався й раптом побачив корчмаря. Він круто завернув з Козеттою в хащі, і вони обоє зникли з очей.

«А, хай тобі!» – вилаявся подумки Тенардье й пришвидшив ходу. Так пройшов він двісті чи триста кроків. Аж ось незнайомий обернувся ще раз і знову вгледів корчмаря. Тепер він уже так грізно глянув на Тенардье, що тому стало моторошно, й він повернув назад.

Номер 9430 з'являється знов

Жан Вальжан не вмер.

Падаючи, або, скоріше, кидаючись у море, він був без кайданів. Під водою він проплив до корабля, біля якого стояв пришвартований човен. У цьому човні йому пощастило пересидіти до вечора. Увечері він знову кинувся в воду й доплив до берега. Він знав, що недалеко від берега є корчма, хазяїн якої переховував утікачів-каторжників. Гроші він мав. Тож купив собі там одяг. Потім Жан Вальжан, як і всі

втікачі, пішов складним і заплутаним шляхом. Так він прийшов у Париж, а звідти в Монфермейль.

Він передовсім купив жалобне вбрання на дівчинку семи-восьми років і знайшов помешкання. Зробивши це, він подався до Монфермейля з запискою до Тенардьє, що її передала йому, вмираючи, Фантіна перед його арештом.

Жана Вальжана мали тепер за померлого. В Парижі він прочитав про це в газеті. Він почував себе певніше й майже заспокоївся.

Ввечері того ж таки дня, коли йому вдалося видерти Козетту з пазурів Тенардьє, Жан Вальжан повернувся до Парижа. Увіходили вони туди вже смерком.

Для Козетти то був незвичайний і повний вражень день. Ховаючись за кущами, вони їли хліб та сир, куплені в корчмі, не раз пересідали з карети в карету, шмат дороги пройшли пішки. Козетта не скаржилась, але дуже втомилася. Тоді Жан Вальжан узяв її на руки. Не випускаючи ляльки, Козетта поклала йому на плече голову й заснула.

Переклад *М. Іванова*

Гюго В. Козетта: Повість. – К., 1982.

ГАНС КРІСТІАН АНДЕРСЕН **(1805 – 1875)**

Серед найкращих казкарів світу «королем казки» справедливо вважають данського письменника Андерсена. Він написав понад сто п'ятдесят казок, які були перекладені більш ніж ста мовами і принесли йому світову славу.

Ганс Крістіан Андерсен народився 2 квітня 1805 року в містечку Оденсе. Батько Андерсена був шевцем, мати – прачкою. Він був єдиною дитиною в сім'ї. Ще до навчання в початковій школі для бідних, Ганс часто слухав казки, які йому розказував батько. Пізніше він захопився театром. Часто влаштовував імпровізовані домашні вистави, сам писав п'єси, готував декорації та костюми. У 1816 році батько Андерсена помер, і хлопчикові довелося працювати, щоб допомогти матері. Він був помічником майстра спершу у ткача, потім у кравця. Потім Андерсен працював на сигаретній фабриці.

У 1819 році майбутній письменник приїздить до Копенгагена в пошуках щастя – він мріяв стати актором. Проте режисер Королівського театру не знайшов у хлопця таланту. Три роки він працює статистом і хористом.

Після довгих митарств, марних спроб знайти застосування своєму таланту Андерсену пощастило зустріти людей, які перейнялися його долею. Вони влаштували сімнадцятирічного Ганса в гімназію. Юнак із запалом взявся за навчання, багато читав, писав вірші та п'єси. Незважаючи на приниження однокласників, які були набагато молодші за нього, Андерсен закінчив гімназію, а згодом і університет.

1833 року друзі виклопотали для уже відомого письменника королівську субсидію, і Ганс Крістіан Андерсен відправився у подорож за кордон. Він об'їхав усю Європу, познайомився з відомими письменниками – з Гюго, Гейне, а пізніше з Діккенсом.

Андерсен писав п'єси, вірші, нариси, романи, але найбільшої популярності йому принесли казки. У цьому жанрі найповніше виявився художній талант письменника. Казки Андерсена тісно пов'язані з фольклором, дуже динамічні, в них багато гумору, фантастика поєднана з реальним життям; багато казок є гострою соціальною сатирою («Нове вбрання короля», «Соловей», «Кожному – своє місце», «Свині», «Слимак і куц троянди», «Дюймовочка»). Жорстоким грошолобам у казках протистоять прості бідні люди, що їх Андерсен наділяє найбагороднішими моральними рисами і якостями («Стійкий олов'яний солдатик», «Кресало», «Русалочка», «Дівчинка з сірниками», «Снігова королева»). Казки письменника пройняті соціальним оптимізмом і щирою вірою в краще майбутнє людства.

Ганс Крістіан Андерсен прожив сімдесят років, – помер він 4 серпня 1875 року. Письменник прожив щасливе життя, увінчане під кінець світовою славою.

ГИДКЕ КАЧЕНЯ

Що за розкіш була за містом! Стояло літо, пшениця половіла, овес зеленів, на смарагдових луках височіли копички сіна, і там же, ступаючи довгими, червоними ногами по стерні, походжав лелека, що говорив єгипетською мовою, якої навчився від своєї матері. Навкруг полів та луків тягнулися величезні ліси, посеред яких голубіли бездонні озера. Леле, як же гарно було за містом! На самім осонні

стояв старовинний хутір, оточений глибокими рівчаками. Від муру до води ріс лапятий лопух, – він був такий заввишки, що під його найбільшим листям на повен зріст уміщувалася дівтора. Там стояли такі дикі хащі, мов то був не лопух, а дрімучий ліс. Ото саме в тих хащах і сиділа на своєму гнізді качка, висиджуючи каченят. Правда, сидячка та їй уже добряче надокучила, бо забирала хтозна-скільки часу, до того ж до неї мало хто заходив у гості. Решта качок більше любили хлюпатися в канавах, аніж вибиратися на берег, усідатися під кушем лопуха й крякати разом із нею.

Та ось яйця одне за одним почали розлуплюватися й пищати:

– Пі! Пі!

Жовтки ожили й повисовували зі шкаралуп голівки.

— Хутчіш! Хутчіш! – підганяла качка.

І каченята чимдуж заходилися вилазити на світ Божий і роззиратися під зеленим листям навсібіч. Матуся їм не боронила: мовляв, нехай дивляться, скільки завгодно, бо ж зелений колір корисний для очей.

– Ого, якенний світ! – мовили каченята.

Відтепер їм стало набагато просторіше, ніж у шкаралупі.

— Невже ви думаєте, що це цілий світ? – запитала матуся. – Та ж він простягається аж на край саду й сягає до пасторового поля! Але я там ніколи не була! Мабуть, ви всі вже вилупилися! – і качка підвелася. – Е ні, не всі! Найбільше яйце лежить і ані руш. Та доки ж це триватиме? Як воно мені набридло!

І вона знов усілася в гнізді.

— Ну, як тобі ведеться? – спитала стара качка, що навідалася до неї в гості.

— Та забарилося одне каченя! – відповіла качка-крячка. – Ніяк не вилупиться! Але поглянь на решту! Зроду не бачила таких чарівних каченят! Всі як одне схожі на свого батечка. А він, капосний, мене навіть не провідав!

— Дозволь мені на те яйце глянути! – попросила стара качка. – А що як воно індіче? Якось мене теж були обдурили, і я страшенно наморочилася з індічатами. Не можу тобі й передати, як вони боялися води! Я навіть не могла їх туди загнати! І крякала, й підпихала, – усе було марно!.. Дозволь мені подивитися на яйце! Ну от, воно справді індіче! Краще облиш його та йди вчити своїх діток плавати!

— Та посиджу ще трішки! – відповіла качка-крячка. – Якщо вже я стільки згаяла часу, то досиджу до кінця!

— Воля твоя! – сказала стара качка й поклигала своєю дорогою.

Врешті-решт велике яйце тріснуло й запищало:

— Пі! Пі!

А потім зі шкаралупи вилізло пташа – величезне й дуже негарне. Оглянувши його, качка сказала:

— Яке воно велике! Зовсім не таке, як усі! Невже це й справді індича? Ось ми зараз побачимо! Якщо воно не схоче йти у воду, то я сама його туди зіпхну!

Наступного дня стояла благодатна погожа днина. Сонце світило просто на зелені лопухи. Качина матуся повела всю свою родину до рівчака. Плюсь! – і вона стрибнула у воду.

— Хутчіш! Хутчіш! – загукала вона, і всі каченята одне за одним плюхнули до неї.

Вода накрила їх з головою, але вони вмент випірнули на поверхню й гарненько собі попливли, перебираючи лапками поперед себе. Плавали вони геть усі, а з ними й те негарне сіре пташа.

— Та яке ж то індича? – мовила качка. – Гляньте, як зграбно воно молотить лапками, як прямо тримає голівку! Дитятко моє рідненьке! А загалом, якщо до нього придивитися, то воно вельми симпатичне! Хутчіш! Хутчіш!.. Гайда зі мною, я виведу вас у світ і представлю на подвір'ї. Одначе гуртуйтеся всі біля мене, щоб ніхто вас не потовк! І стережіться kota!

Аж ось вони дочапали до подвір'я. Який там стояв галас і лемент! Дві родини чубилися за вугрячу голову, аж поки та голова дісталася котові.

— Бачите, як водиться на білому світі! – сказала качина матуся, облизуючи дзьоба, бо вона й сама не відмовилась би поласувати тією головою.

— Молотіть лапками! – звеліла вона. – Покажіть, як ви вмієте крякати, й схиліть голови перед отією старенькою качкою! Вона тут найвельможніша. А гладка вона через те, що іспанської породи. Бачите в неї на лапці червону латочку? Правда, красиво? То найвища качина відзнака й означає дуже багато: вона свідчить, що коли качка десь загубиться, її неодмінно впізнають – і тварини, й люди!.. Ну ж бо, хутчіш!.. Не стулюйте лап до купи! Добре виховане каченя широко розставляє лапи, вивертаючи їх назовні, як тато й мама! Ось так! А тепер кланяйтеся й кажіть: «Кря!»

І каченята послушалися. А качки з подвір'я оглядали їх зусібіч і на весь голос репетували:

— А бодай їм грець! Оце насунула юрба! Хіба нас було досить? Тьху! А на що схоже оте каченя! Аж бридко дивитися!

І тієї ж миті одна качка підскочила до сірого каченяти й скубнула його за шию.

— Не чіпай! – крикнула качина матуся. – Воно ж нічого поганого не робить!

— Атож, зате воно дуже велике й чудне! – відповіла качка-скубачка. – Тож його годиться провчити!

— В тебе, матусю, прекрасні діти! – сказала стара качка з латочкою на лапі. – Всі прекрасні, крім одного, – з тим каченям тобі не пощастило! Мені хотілося б, щоб ти спробувала висидіти його заново!

— Це неможливо, Ваша милосте! – відповіла качина матуся. – Воно негарне, але добродушне й плаває так само зграбно, як і решта. Ба, можу навіть твердити, що найкраще! Думаю, з віком воно погарнішає, а з часом і поменшає на зріст! Воно надто довго лежало в яйці, тому й не вдалося вродою! – і вона скубнула пташа по загривку, а тоді ще й погладила. – До того ж це селезень, а йому не конче бути гарним! Мені здається, коли він змужніє, то таки знайде свою долю!

— На решту каченят любо дивитися! – сказала стара качка. – А тепер почувайтесь як удома, а якщо знайдете вугрячу голову, то несіть її мені!

І качина родина справді почувалась як удома.

Проте бідолашному каченяті, що останнім вилупилося з яйця й мало дуже непривабливий вигляд, велося не з медом: і качки, й кури його кусали, штурхали й брали на глузи.

— Воно надто велике! – торочили всі гуртом, а індик, що народився зі шпорами на лапах і через те уявляв себе імператором, надувся, як вітрило на кораблі, підскочив до каченяти й забулькотів так, що аж почервонів.

Бідолашне каченя не знало, чи йому стояти, чи кудись бігти. Воно було страшенно заженене: з ним поводитися, мов з якоюсь потворою!

Ще й перед цілим пташиним двором виставили на посміховисько!

Так минув перший день, а далі було ще гірше. Всі, кому не ліньки, ганяли його від себе, навіть брати й сестри ним бридилися й весь час казали:

— Нехай тебе, бридкий здорованю, бере собі кіт!

А матуся додавала:

— Щоб тебе очі мої не бачили!

Качки скубалися, кури билися дзьобами, а дівчина, що всіх їх годувала, штурхала каченя ногою.

Врешті-решт каченяті урвався терпець, воно розбіглося й перелетіло через тин. Маленькі пташки, що сиділи в кущах, спурхнули в повітря.

«Це тому, що я таке негарне!» – подумало каченя, заплющило очі та й побігло галасвіта.

І ось воно дісталось до величезного болота, де жили дикі качки. Там воно просиділо всеньку ніч, знемагаючи від утоми та журби.

Вранці дикі качки, позлітавши зі своїх гнізд, побачили чужака.

— Що ти за одне? – спитали вони.

Каченя завертілося-завовтузилося й почало навсібіч розкланюватися.

– Яка потороча! Просто жах! – мовили дикі качки. – Але нам до тебе байдуже, тільки ні до кого з нас не сватайся!

Сердега! Та він до такого навіть не додумався б! Йому хотілося одного – сидіти в очереті й пити болотяну воду!

Так провело каченя цілих два дні. А потім до нього навідалось двоє диких гусей, точніше, два дикі гусаки, що недавнечко вилупилися з яєць і були в дуже доброму гуморі.

— Слухай, приятелю! – сказали вони. – Твоя потворність нам навіть подобається! Хочеш приєднатися до нашого гурту й стати перелітним птахом? Тут неподалік є ще одне болото, де водяться прегарні чималенькі дикі гуски, що вмюють крикати. Може, ти знайдеш там своє щастя? Ти ж такий потворний!

— Піф! Паф! – зненацька пролунало над болотом, і обидва дикі гусаки впали мертві в очерет, а вода навколо них почервоніла від крові.

— Піф! Паф! – пролунало знов, і цілі табуни диких гусей здійнялися з очерету в повітря.

Стрілянина не вгавала. То було грандіозне полювання, болото оточили мисливці. Еге ж, деякі з них сиділи на деревах, гілля яких простягалось над очеретами. Блакитний дим хмарками огортав темні дерева й слався над водою. По багнюці тьопали мисливські собаки – тьоп, тьоп! Гойдався очерет. Бідолашне каченя похололо з жаху й уже збиралося засунути схилену голівку під крило, як раптом перед ним постав здоровенний собака з висолопленим язиком і лютими

блискучими очима. Він роззявив пащу, вишкірив зуби й потягнувся до каченяти, а тоді – тьоп! тьоп! – та й побіг собі далі.

— Слава Богу! – зітхнуло каченя. – Я настільки потворне, що навіть собака перехотів мене вкусити!

І каченя причаїлося в очереті. А над ним весь час пролітали кульки дробу й лунали постріли.

Лише наприкінці дня стрілянина стихла. Проте бідолашне каченя все ще боялося ворухнутися. Лише виждавши кілька годин, воно розглянулося по боках і майнуло з болота геть. Воно бігло полем і лукою, а вітер просто збивав його з дороги.

Надвечір каченя добилося до якоїсь убогої хатинки. Вона була настільки стара, що й сама, певно, не знала, на який бік звалитися, тому ще й трималася.

Вітер намагався підхопити каченя й понести за собою, тож йому доводилося сидати на хвоста, щоб не піддатися. А вітер розходжувався дедалі дужче. Та ось каченя помітило двері, які зіскочили з єдиної ще вцілілої завіси й були такі перехняблені, що утворили шпарину, крізь яку можна було прошмигнути всередину. І каченя, не довго думаючи, шмигнуло в шпарину.

У тій хатині жила бабуся з котом та куркою. Кіт, якого бабуся називала «синочком», умів прогинати спину й муркотіти. А коли його гладили проти шерсті, він навіть викрещував із очей іскри. В курки були дуже маленькі й куці лапки, тому бабуся й прозвала її Кудкудачкою-Куцолапкою. Курка гарно неслася, й бабуся любила її, мов рідну дитину.

Вранці кіт і курка одразу ж запримітили чуже каченя: кіт замуркотів, а курка закудкудакала.

— Що там таке? – спитала бабуся, розглядаючись по хатині.

А оскільки вона недобачала, то сприйняла каченя за гладку качку, яка заблудкала.

— Оце так здобич! – мовила бабуся. – Тепер я розживуся на качині яйця! Якщо, звісно, то не селезень! Ось лишимо його на випробування та й побачимо.

І каченя три тижні проходило випробування, але так і не знесло ані яєчка. У хатині за господаря був кіт, а за господиню курка, і обое вони мали звичку казати:

— Ми і світ!

Кіт і курка вважали себе половиною того світу, до того ж не абиякою половиною, а найкращою. Каченяті здавалося, що можна мати й іншу думку, але курка нетерпляче його спитала:

— Ти вмієш нестися?

— Ні!

— Ну, то й прикуси язика!

А кіт спитав:

— Ти вмієш прогинати спину, муркотіти й викрешувати іскри?

— Ні!

— Ну, то й не пхайся зі своєю думкою, коли говорять мудреці!

І каченя, сидячи у своєму кутку, мовчки похнюпилося. Аж раптом йому пригадалося свіже повітря й сонечко і страшенно закортіло поплавати. Врешті-решт воно не стрималося й сказало про це курці.

— Що з тобою? – здивувалася та. – Сидиш крячкою, байдикуєш, то й забиваєш собі голову бозна-чим! Неси яйця або муркочи, воно й минеться.

— Але як приємно плавати у воді! – сказало каченя. – Як гарно там хлюпатися й пірнати з головою до самого дна!

— Нічого собі приємність! – хмикнула курка. – Напевно, ти з'їхало з глузду! Спитай kota, наймудрішого з тих, кого я знаю, чи любить він плавати у воді або пірнати? Я вже не кажу про себе!.. Спитай навіть у нашої господині, старенької бабусі, мудрішої за яку не знайдеться в цілм світі! Ти думаєш, їй хочеться плавати у воді й пірнати з головою?

— Ви не розумієте мене! – скрикнуло каченя.

— О, якщо вже ми тебе не розуміємо, то хто ж зрозуміє? Тобі хочеться бути мудрішим за kota й бабусю, не кажучи вже про мене! Дитино, не корч із себе розумаку! Подякуй своєму творцеві за те добро, що випало на твою долю! Хіба тебе не прихистили в теплій хаті й не доглядають? Ти могло б тут чого-небудь і навчитися! Але ти дурне як пень, з тобою нецікаво спілкуватися! Можеш мені повірити! Я бажаю тобі добра, тому й кажу неприємні речі, бо саме так і пізнаються справжні друзі! Спробуй-но нести яйця або навчися муркотати чи викрешувати іскри!

— Я краще піду собі світ за очі! – мовило каченя.

— З Богом! – відповіла курка.

І каченя пішло в широкий світ. Воно плавало в озері, пірнаючи там до дна, проте всі, хто його бачив, від нього сахалися.

Та ось надійшла осінь. Листя в лісі пожовкло й побагровіло, вітер зривав його й кружляв ним по всіх усядах. Небо стояло високе й холодне, важкі хмари носили в собі повно граду й снігу, а на тину сидів ворон і крякав захриплим од холоду голосом. Ще б пак! Там можна було заклакнуту, ледве подумавши про холод! Сердешному каченяті й справді було непереливки.

Одного вечора, коли сонце – червоне, мов жар, – ховалося за пругом, з кущів випурхнув цілий табун дивовижних великих птахів. Каченя зроду не бачило таких красенів – сліпучо-білих, з довгими стрункими шиями. То були лебеді; вони якось почудернацькому закричали, широко замахали своїми розкішними могутніми крилами та й полинули з холодних лук у теплі краї – десь до морів та озер! Вони здіймалися у височінь – усе вище та вище, і гідке каченя зненацька чомусь захвилювалося. Завертівшись у воді, мов млинок, воно витягнуло до лебедів шию і якось так дивно й голосно скрикнуло, що саме свого крику й злякалося. О, ті прекрасні щасливі птахи не йшли йому з думки навіть тоді, коли вони вже зникли з обрію! Каченя пірнуло аж на дно, а як випірнуло – то було немов саме не своє. Воно не знало, як звалися ті птахи й куди вони полетіли, однак полюбило їх так, як зроду ще нікого не любило. В його серце не закралося й краплини заздрощів, бо навіть подумки йому не хотілося ставати таким красивим, як вони. Каченяті хотілося лише одного – бути прийнятим до качиною гурту!.. Сердешне гідке каченя!

А зима випала така холодна, що жах. Каченяті весь час доводилося плавати у воді, аби озеро не замерзло зовсім, однаке кожної ночі та ополонка, де воно плавало, дедалі вужчала. Мороз був такий, що крига аж тріщала. Каченя безперестанку лопотіло лапами, побоюючись, що воду зовсім зітне кригою. Врешті-решт воно таки стомилося, опустило крила й обмерзло.

Вдосвіта біля озера проходив якийсь селянин. Побачив він каченя, розбив своїм дерев'яним черевиком кригу, підхопив знайду на руки й поніс до своєї дружини. Там воно й оклигало.

І от дітям закортіло з ним побавитися. Але каченя злякалося, що вони його образять і, зопалу відскочивши вбік, плюснулося просто в діяницю, – ще й так, що молоко розхлюпалося по всій хаті. Господиня скрикнула й сплеснула в долоні. Тоді каченя влетіло в горнятко з маслом, а потім – у діжку з борошном і прожогом вискочило звідти. Лишенько, що то була за мара! Господиня

залементувала й замахнулась на нього кочережкою, а діти бігали за ним по хаті, збивали одне одного з ніг, і сміялися, й верещали!.. Добре, що двері стояли відчинені, тож каченя дременуло в кущі й бебехнулося в свіжий сніг. І там воно мовби провалилося в зимову сплячку.

Одначе надто сумно було б розповідати про всі поневіряння, яких каченяті довелося зазнати цієї суворої зими. Воно лежало в болоті між очеретів доти, доки знов почало припікати сонечко. Зі співом жайворонків надійшла весна-красна!

І якось каченя, розправивши крила, здійнялося в повітря, – тепер вони лопотіли дужче, ніж досі, й ніби набралися більше сили. Та не встигло воно й оком змигнути, як опинилося у великому саду, де саме цвіли яблуні й пах бузок, що схилив своє довге зелене віття над звивистим рівчаком! О, як там було гарно! Як свіжо дихала весна! Тієї миті з хашч впливли три дивовижних білих лебеді. Вони лопотіли крилами й напрочуд легко пливли плесом! Каченя впізнало тих розкішних птахів, і його огорнув якийсь дивний сум.

— Як мені хочеться полетіти до тих королівських птахів! Хоч, може, вони і вб'ють мене: мовляв, як це ти, поторочисько, та зважилося до нас підступити! Ну й дарма! Краще вже нехай вони мене вб'ють! Я не витримаю скубання качок, дзьобання курей, штурханців служниці, що пильнує пташиний двір! Мені несила буде ще раз пережити люту зиму!

І каченя злетіло на воду й попливло назустріч розкішним лебедям. Вони заглядили його й теж повернули в його бік.

— Вбийте мене! – мовило сердешне каченя, схилило свою голову до самої води та й ну чекати смерті.

Але що ж воно побачило в чистій воді? Та ж своє власне відображення! Правда, на нього вже дивилося не темно-сіре незграбне пташа, потворне й бридке, а молоденький лебедик.

Так-от – нема нічого поганого в тому, що ти народився в качиному гнізді, якщо ти вилупився з лебединого яйця!

Наш лебедик навіть зрадив, що пережив стільки поневірянь, бо саме тепер оцінив своє щастя й усю ту красу, яку він пізнав. Дорослі лебеді плавали навкруг нього й погладжували його дзьобами.

Аж тут у сад прибігли малі діти й заходилися кидати у воду хліб та зерно, а найменше дитя закричало:

— Там є новенький!

Решта діток і собі загукали:

— Ага, з'явився новенький!

І вони заплескали в долоні й почали танцювати. А тоді привели батька й матір і знов стали кидати у воду крихти хліба й пирога. Ще й усі як одне казали:

— Новенький – просто красень! Такий молодюсінський! Такий гарнюній!

А старі лебеді схиляли перед ним голови.

І тоді лебедик страшенно збентежився й сховав свою голівку під крило, хоч і сам не знав навіщо! Він був надто щасливий, але ніскільки тим щастям не пишався, бо ж добре серце ніколи не буває пихатим! Йому згадалося, як його ганяли й брали на глузи. Ну а тепер ось він на власні вуха чув, як його називали найкрасивішим з-поміж усіх красивих птахів. Бузок схиляв своє гілля до нього аж у воду, а сонце пригрівало й голубило його своїм промінням. І тут він залопотів крилами, випростав свою струнку шию догори й на радощах скрикнув:

— Хіба я міг, коли був гидким каченям, мріяти, що матиму стільки щастя!

Переклад *Г. Кирпи*
Андерсен Г.К. Казки. – К., 2006.

САКАРІАС ТОПЕЛІУС (1818 – 1898)

Сакаріас Топеліус – відомий учений і видатний письменник. Він жив у Фінляндії, але вважається казкарем не тільки своєї батьківщини, а й Швеції, бо писав свої твори шведською мовою. Його батько – Топеліус-Старший, лікар за фахом, – був одним із перших фольклористів Фінляндії. Топеліус-Молодший з дитинства знав і любив пісні-руни, захоплювався казками.

У студентські роки майбутній письменник вивчав медицину, але, отримавши ступінь магістра, а пізніше доктора філософії, з 1852 року почав викладати історію в гімназії. Уже в 1854 році професор Топеліус читав лекції з історії Фінляндії в Гельсінгфорському університеті. З 1873 по 1878 рік був ректором цього ж університету.

Сакаріас Топеліус здобув славу як автор історичних повістей для молоді, а особливо казок для дітей. У своїй книзі «Розповіді

фельдшера» письменник розповідає історію Швеції і Фінляндії. З 1847 по 1852 рік побачили світ чотири книжки казок Топеліуса, які захоплено зустріли дітлахи. Його сповнених поезії казок ще ніхто не перевершив у фінській літературі. Письменник широко використовує казки лопарів, зберігаючи етнографічні предмети їхнього побуту. У казках «Різдво Троля», «Кнут-дударик», «Принцеса Ліннагуль», «Адальміна перлина» використовує мотиви і образи фольклору, народні повір'я про велетнів, тролів, ельфів, гномів та ін. У творах письменника постає сувора й велична природа Фінляндії, історія її народу.

Помер Сакаріас Топеліус 12 березня 1898 року.

ДЕ БЕРУТЬСЯ КАЗКИ

Якось діти гралися в піжмурки. І домовилися між собою, що той, хто не зуміє добре сховатися, має розповісти казку. А як не розповість, то сидітиме й дивитиметься, як інші їстимуть суниці зі сметаною.

І от одному маленькому хлопчикові випало розповідати казку, а він, як на те, не знав жодної. Тому він пішов до вчителя й попросив:

– Будьте такі ласкаві, дайте мені казку, бо без неї я не дістану суниць зі сметаною.

– Добре, – мовив учитель. – Скільки буде дев'ять разів по сім?

– А хіба це казка? – спитав хлопчик.

– Так, це чудова казка, що зветься таблицею множення. Іншої я не маю.

Хлопчик подався далі й зайшов до свого дядька, що був генералом.

– Любий дядечку, дайте мені казку, бо я не дістану суниць зі сметаною, – попросив він.

– Що таке? – спитав генерал. – Ти не знаєш казки? Ось вона: «Кроком руш!»

– Таж це не казка! – мовив хлопчик.

– Це чудова казка, що зветься військовим статутом. Іншої я не маю.

Тоді хлопчик подався до свого дідуся, що був міським радником.

– Любий дідусю, – мовив хлопчик, – дайте мені казку, бо я не дістану суниць зі сметаною.

– Залюбки, – відповів дідусь. – За великі заслуги перед нашим містом мені дали орден.

– А хіба це казка? – спитав хлопчик.

– Авжеж, це чудова казка, що зветься ушануванням.

Хлопчик подався далі й зайшов до різника, що продавав у ятці м'ясо.

– Дуже вас прошу, дайте мені казку, бо я не дістану суниць зі сметаною.

– Залюбки, – відповів різник. – Із телячих ніжок роблять дуже добрий холодець.

– Але ж це не казка, – мовив хлопчик.

– Ви гляньте на нього! Казка, та ще й яка смачна!

І знову хлопчик подався далі й зайшов до самотнього чоловіка, що писав книжки. Він сподівався, що там уже напевне дістане казку.

Той чоловік дав йому книжку, що мала назву «Про виховання дітей».

– Але ж це не казка, – зітхнув хлопчик.

– Казка, і навіть дуже мудра казка. Іншої я не маю.

Хлопчик зовсім зажурився. Він уже не знав, куди йому податися, а дуже хотів суниць зі сметаною. Врешті надумав зайти ще до бідних селян, що мешкали аж ген-ген під лісом.

– Люди добрі, – мовив він, – дайте мені казку, бо я не дістану суниць зі сметаною.

– Ми тобі казки не дамо, але нарадимо, де її і взяти, – відповіли йому селяни. – Іди лишень до лісу, там казки ростуть на кожному дереві.

Хлопчик пішов до лісу й справді побачив, що на всіх верхівках дерев, на всіх гілляках висіли казки. Вони визирали з-поміж березового листя, китицями висіли на смереках, а ялівець укрили так густо, що майже не видно було ягід.

Хлопчик, не довго думаючи, заходився збирати казки і невдовзі вже мав їх повні кишені. Потім іще напхав у шапку, а як і шапка була повна, то набрав і в жмені, стільки лиш улізло.

А тоді повернувся додому і не тільки заробив суниць зі сметаною, а й цілу зиму мав що розповідати своїм товаришам.

А коли вам, діти, треба буде казок, я розповім, де їх ще можна шукати.

Як настане літо, вийдіть дуже рано в поле, коли роса лежить на траві, і шукайте вздовж межі – там блищать тисячі казок, мов

діаманти. Потім підіть на берег моря, де на воді граються маленькі кучеряві хвилі з білими баранцями, – то й є казки, написані блакитними літерами по воді, вмійте лише їх читати.

Восени дослухайтеся до шуму смерек, що розповідають предковичні казки про велетнів. Або пошукайте їх у вересові – він знає безліч казок, і під кожним листком їх заховано ще більше. Але то тужні казки, написані жовтими й блідо-рожевими літерами – від них вас огорне сум і журба.

Взимку можна читати чудові морозяні вірші-візерунки, вималювані на шибках або на вкритих інеем деревах, а напровесні казки грають барвами на вечірньому небі, чудові казки про палаци фей, блискучі, мов зі щирого золота.

І восени, і взимку, і весною ви можете читати сріблясті зоряні казки – то найвеличніші й найчистіші казки на світі.

О, природа може розповісти вам силу-силенну казок, більше, ніж будь-хто з людей. І гори, й каміння, й дерева, й кущі – геть усі мають свої власні казки. І як же ви збагатитесь, коли захочете послухати їх.

Та коли ви вже станете глухі до природи, коли вона вже не промовлятиме до вас, то знайте: ви постарілися і ваше серце посивіло. Але навіщо носити в серці сивину? Будьте завше молоді, хоч і скроні ваші вкриє паморозь.

САМПО-ЛОПARIK

Були собі колись лопар і лопарка.

А чи ти знаєш, що то за такий народ – лопарі й де вони живуть? Послухай-но, я тобі зараз розповім. Живуть лопарі далеко-далеко на півночі – ще північніше, ніж шведи, норвежці й фінни.

Де вже немає ані справжнього поля, ані справжнього лісу, ані порядної хати, тільки самі пустельні болота, високі гірські хребти і маленькі чуми, до яких доводиться заповзати через дірку, там і живуть лопарі. А край їхній зветься Лапландією.

Нумо глянь на мапу. Бачиш наче білу шапку, надіту на голову Фінляндії? Ото й є Лапландія.

Дивний то край. Там півроку сяє сонце, бо серед літа воно ніколи не заходить навіть уночі, а другі півроку триває ненастанна темрява, і взимку навіть удень світять тільки зорі та північне саяво.

Зима там тягнеться десять місяців на рік, а на весну, літо й осінь залишається тільки два місяці. Та лопарі не бояться довгої зими. Всі

вони, і старі, й малі, їздять собі по снігу на санках, схожих на човники, а в санки впрягають не коня, а оленя.

А чи бачив ти північного оленя?

Він такий завбільшки, як добре лоша, має сіру шерсть, довгу шию й маленьку голову з дуже гарними ясними очима, прикрашену пишними гіллястими рогами. Як він біжить, то наче метелиця гуде – тільки копитами цокає. Тому лопарі й люблять їздити оленями і раді, коли є гарний сніг.

І житло в них не схоже на наше. Адже лісу там нема, тільки ростуть тоненькі берези, більше схожі на кущі, аніж на дерева, то з чого ж їм побудувати хату?

Тому вони беруть довгі тонкі жердини, втикають їх просто в сніг, а верхні кінці зв'язують до купи. Потім покривають ті жердини оленьчими шкурами, і на снігу виростає ніби велика сіра кучугура. От чум і готовий.

Угорі залишають дірку, аби виходив дим, як усередині топтитиметься, а з південного боку ще одну – щоб можна було залазити до чуму й вилазити з нього.

А тепер вернімося до нашої казки.

Отже, були собі у Лапландії лопар і лопарка. Вони жили в селищі Айміо над великою річкою Тono-Йокі.

Місцина та була пустельна й дика, проте лопарям вона подобалася. Вони гадали, що ніде у світі немає такого білого снігу, таких ясних зірок і такого величного саява, як в Аймію. Там вони спорудили собі чум – такий, як у всіх лопарів.

І чум здавався їм гарним і теплим, хоч там не було ані ліжка, ані підлоги, а спати доводилося просто на снігу.

У лопаря й лопарки був маленький син. Звався він Сампо, що по-лопарському означає багатство. І він таки був багатий, бо мав ще одне ім'я.

А дістав він його ось як.

Якось до їхнього чуму приїхали чужинці в хутрах і спинилися відпочити. Вони мали з собою тверді білі грудки снігу, що їх лопарка досі ніколи не бачила, і звали той сніг цукром. Чужинці дали кілька грудочок солодкого снігу Сампо, погладили його по голові й сказали: «Лопарик! Лопарик!» Більше вони нічого не могли сказати, бо не вміли розмовляти по-лопарському.

Потім чужинці поїхали собі далі на північ до Льодовитого океану.

Проте лопарка не могла їх забути, а надто їй припав до смаку солодкий сніг. Тому вона теж почала звати свого сина Лопариком.

Але старому лопареві це не подобалося.

– Мені здається, що Сампо набагато краще ім'я, – бурчав він. – Воно ще колись дасть йому багатство. Ось побачиш, стара, наш син ще стане лопарським вождем і матиме тисячу оленів та п'ятдесят чумів.

– Може, й так, проте Лопарик теж гарне ім'я, – казала стара.

І вона далі кликала сина Лопариком, а батько – Сампо. Отак і вийшло, що хлопчик мав двоє імен.

Сампо-Лопарик мав сім років. Він був міцний хлопчик, чорновоłosий і чорноокий, з приплесканим носом і широким ротом. Одне слово, був викапаний батько, а старого лопаря його країни мали за першого красеня.

Як на свої роки Сампо був сміливий і дужий. Він мав свої власні маленькі лижі, на яких з'їжджав із найвищого пагорба, свої власні маленькі санки і свого власного маленького оленя, яким умів добре правувати.

Аби ти побачив, яка здійснювалася хуртовина, коли Сампо їхав своїм оленем! Самого хлопчика й не видно було, тільки щось темне мигтіло крізь снігову куряву.

– Дуже мене турбує, що хлопець їздить сам, де йому заманеться, – сказала якось лопарка. – Ще вовки десь роздеруть, або, крий Боже, зустріне золоторогого оленя і той забере його до свого господаря, гірського короля Гійсі.

Сампо почув материні слова й подумав: «Що то за олень із золотими рогами? Ото, мабуть, гарний та дужий?»

– Треба мені колись поїхати на Растекайс, – сказав він. – Може, я здибаю того оленя.

А тобі слід знати, що Растекайс – то найвища гора в Лапландії. І її гола вершина бовваніла десь за п'ять-шість миль від того місця, де жив Сампо.

«Краще б я не казала перед ним такого, – подумала лопарка. – А може, налякати хлопця, щоб йому не кортіло їхати на Растекайс?»

І вона сказала:

– Гійсі, синку, то могутній гірський король, що за одним разом з'їдає оленя, а маленьких дітей ковтає, наче комарів.

Сампо нічого не сказав, але нишком подумав собі:

«От якби поглянути колись на того короля. Але, звісно, здалеку!» Тоді саме була середина зими, коли в Лапландії найтемніше. Не було ані ранку, ані вечора, тільки нескінченна ніч, завжди світив місяць, завжди блимали зорі, завжди спалахувало північне сяйво.

Сампо так давно не бачив сонця, що майже забув, яке воно. А коли хтось заводив мову про літо, то хлопчик теж тільки й міг пригадати, що тоді було повно комарів і вони його мало не з'їли. Тому Сампо не хотів літа: йому аби лиш трохи посвітлішало, щоб можна було кататися на лижах.

Якось опівдні (хоч було так само темно, як опівночі) старий лопар покликав сина надвір.

– А ходи-но сюди, синку, я тобі щось покажу.

Сампо виліз із чуму.

– Поглянь он туди, – сказав батько й показав на південь.

Далеко-далеко, на самому обрії, хлопчик побачив тоненьку рожеву смужку.

– А знаєш, що то таке? – спитав батько.

– То південне сяйво! – вигукнув Сампо. Він уже знав, де північ, а де південь, тож відразу збагнув, що північне сяйво не може бути на півдні.

– Ні, – сказав батько. – То вістун сонця. Завтра або післязавтра воно вже, напевне, й само зійде. Глянь, яким гарним рожевим світлом осяний Растекайс!

Сампо обернувся на захід і справді побачив, що понура вершина гори, якої давно вже не видно було в темряві, тепер забарвилась у тьмянний рожевий колір. І він знову подумав:

«От якби тепер поглянути на гірського короля! Але, звісно, здалеку».

Та думка не давала йому спокою цілий день і півночі. Треба було спати, а він не міг! Усе міркував про Гійсі.

Нарешті він тихенько вибрався з-під оленячих шкур, що ними був укутаний, і виповз із чуму.

Надворі було так холодно, що зірки аж яскріли, а сніг рипів під ногами. Але Сампо-Лопарик не був пестунчиком і морозу не боявся. До того він мав на собі хутряну куртку, хутряні штани, хутряні чоботи, хутряну шапку і хутряні рукавиці. Тож хіба можна в такому вбранні боятися морозу?

Сампо-Лопарик стояв коло чуму, дивився на зорі й міркував, що йому робити. І враз він почув, що його олень шкребе ратицею сніг.

«А чи не покататися мені трішки?» – сказав сам до себе хлопчик.

Як сказав, так і вчинив. Запріг оленя в санки і подався широкою сніговою пустелею.

«Поїду в напрямку Растекайсу», – подумав Сампо.

Він перебрався через річку на другий берег та й помчав усе далі й далі на захід, де темніла висока гора.

Сампо-Лопарик правував оленем і співав собі пісеньку «Мчи, оленю, мчи!»:

... Темно навкруги,
День короткий згас,
Жде тут лихо нас,
Оленю, спіши,
Он серед снігів
Мчить табун вовків...

Зненацька він помітив, що вовки, немов великі сірі собаки, й справді біжать за його саньми.

Та Сампо-Лопарик не злякався. Він знав, що жоден вовк не наздожене його прудкогоного оленя.

– Гей-гей! – гукав він і летів через горби й скелі, аж у вухах свистіло. Місяць на небі мчав йому навперейми, а гори, здавалося, поспішали назустріч. Ох і гарна ж то була гонитва!

Та враз на крутому повороті санки – бух! – перекинулися, і Сампо-Лопарик покотився в сніг. Олень не помітив того й побіг далі, а Сампо навіть не міг гукнути: тпру-у! – бо в рот йому набилося повно снігу (правда, так гукають, щоб зупинити коня, а не оленя, але то байдуже). І Сампо лишився сам серед снігової пустелі, в темряві, а навкруги на багато миль не було жодного людського житла.

Спочатку хлопчик розгубився. Потім вибрався зі снігу, обмацав себе – виявилося, що він цілий-цілісінький і навіть анітрохи не забився. Та що з того?

Навколо, скільки око сягало, в білому місячному світлі видно було тільки снігові кучугури, скелі й гірський хребет. Одна гора бовваніла над усіма іншими. Сампо збагнув, що то і є Растекайс. І коли він згадав, що там живе страшний Гійсі, який за одним разом з'їдає оленя і ковтає дітей, наче комарів, то аж затремтів з ляку.

О, якби-то можна було знову опинитися в теплому чумі!

Та, як він дістанеться додому? Поки йтиме пішки, гірський

король побачить його і проковтне так, як є – в штанях і в рукавицях, ніби тендітного комара.

І плакати хлопчиків не можна було, бо сльози відразу замерзли й котилися по куртці, мов крижані бурульки. Та й коли плакати? Адже треба було хоч трохи ворухитися, щоб зовсім не залякнути.

«Коли я залишусь тут, то замерзну, – подумав хлопчик. – Ні, вже краще піду до гірського короля. Якщо він захоче з'їсти мене, то що ж – хай їсть. Але я пораджу йому краще з'їсти вовків, що гасають тут у горах. Вони ситіші за мене, та й шкура на них одна, а на мені он скільки всього надягнуто».

І Сампо-Лопарик рушив угору, до страшного Гійсі.

Ступив раз, другий, коли чує – хтось за ним скрадається по снігу. Обернувся він і побачив величезного кудлатого вовка.

Хлопчиків аж серце закалатало з ляку. Та він не дав узнаки, що боїться.

– Ану зійди з дороги! – вигукнув він. – Я поспішаю до гірського короля. Буде тобі непереливки, як зачепиш мене!

– Ну-ну, тихіше! – сказав вовк, бо на Растекайсі всі звірі вміють говорити. – Ти хто такий і чого тут борсаєшся в снігу?

– Мене звуть Сампо-Лопарик. А ти хто?

– Я верховода всіх вовків гірського короля, – відповів вовк. – А бігав оце по горах скликати його підданців на велике свято сонця. Коли вже нам по дорозі, то сідай на мене, і я доведу тебе до вершини.

Сампо довго не роздумував. Він видряпався вовкові на спину, вчепився в кудлату шерсть, і вони помчали по скелях.

– А що воно таке – свято сонця? – спитав Сампо-Лопарик.

– Невже ти не знаєш? – сказав вовк. – Коли після довгої ночі знову має зійти сонце, ми влаштовуємо свято. Тоді на гору Растекайс збираються всі звірі й усі тролі, що живуть на півночі, і ніхто нікому не чинить кривди. Твоє щастя, Сампо-Лопарику, що ти попав сюди в такий час, а то я давно вже проковтнув би тебе.

– А чи гірський король теж тепер нікого не зачіпає? – спитав Сампо.

– Авжеж, – відповів вовк. – Годину до схід сонця і годину після заходу ніхто тут тебе не скривдить. Та начувайся, коли той час спливе, а ти ще будеш на горі! Тоді на тебе накинуться сто тисяч вовків і тисяча ведмедів, а найперше сам гірський король. І буде по Сампо-Лопарикові.

– Любий вовче, може, ти будеш такий ласкавий і допоможеш мені вернутися звідси, як стане небезпечно? – несміливо спитав хлопчик.

Вовк засміявся (бо на Растекайсі вовки вміють і сміятися).

– Що ти вигадав, хлопче! Навпаки, я перший спробую тебе спіймати. Ти, я бачу, ситенький нівроку. Видно, що годований оленячим молоком і м'ясом. Завтра вранці я чудово поснідаю тобою.

Сампо вже подумав, чи не краще зразу зіскочити з вовка, та було пізно. Вони досягли вже вершини Растекайсу.

Хлопчик глянув, і йому аж дух перехопило.

Перед ним на троні зі скель, що сягали до самого неба, сидів гірський король Гійсі й споглядав на гори й долини, закутані в нічне запинало. Одягнений він був у шапку з білої хмари і в снігове хутро. Очі в нього були, наче місяць уповні, ніс – як стрімка вершина гори, борода – як китиця довгих крижаних бурульок, руки товсті, як найтовщі смерекові стовбури, а ноги – як снігові кучугури.

Ти, може, питаєш, як же Сампо побачив короля та його підданців уночі? То знай, що навкруги блищав сніг, а на небі широкою дугою блимало північне сяйво й освітлювало гору.

Навколо гірського короля сиділи мільйони гірських тролів і сіреньких гномів, таких дрібних, що як котрийсь перебігав по снігу, то слід залишався маленький, наче то пострибала білка.

Вони зібралися туди з усієї півночі: з Нової Землі, з Гренландії, із Шпіцбергена, з Ісландії і самого Північного полюса, аби вклонитися сонцю, як дикуни зі страху вклоняються нечистій силі, бо тролі не люблять і бояться сонця; вони бажали б, щоб сонце ніколи більше не сходило, коли вже зайшло за крижані гори.

Трохи осторонь від тролів з'юрилися всі малі й великі тварини Лапландії: тисячі ведмедів, вовків і росомах, гурти лагідних оленів, зграї гірських пацюків, прудконогі оленячі блохи, лише комарів не було – вони повимерзали за зиму.

Сампо-Лопарик тільки очі витріщив на все те диво.

Він зіскочив з вовка й заховався за великий камінь, чекаючи, що буде далі. І дочекався.

Гірський король підвів свою величезну голову, аж сніг посипався навкруги. Світло яскріло довгими снопами на нічному небі, тріщало й шуміло, наче то горів ліс, яскравішало й блідло, немов його роздмухував вітер, нарешті зовсім пригасло.

Гійсі плеснув у крижані долоні, і в горах розлігся грім, а долиною покотилася луна.

Тролі завищали з радощів, звірі завили зі страху. А гірський король, ще вдоволеніший, гучно крикнув:

– Так і буде! Так і має бути! Вічна зима! Вічна ніч!

– Так і буде! Так і буде! – загукали тролі на весь голос, бо ж усі вони більше любили ніч і зиму, аніж літо й сонячне світло.

Але поміж тваринами не було такої одностайності. Хижі звірі та гірські пацюки тішилися разом з тролями, проте олені й решта звірів були не від того, щоб настало літо. Вони забули вже про лапландських комарів, що приходять разом із теплом.

Набрид уже холод, і врешті маленька оленьча блоха, що таки негайно хотіла літа, гукнула на весь свій тоненький голос:

– Ваша величносте, ми ж зібралися, щоб зустріти сонце!

– Цить, нікчемо! – заревів побіч неї білий ведмідь. – То ми тільки за давнім звичаєм збираємось тут, ніби зустрічати сонце. А насправді ми його не хочемо! І цього року буде весело, бо сонце не зійде. Сонце погасло, сонце вмерло!

– Сонце погасло! Сонце вмерло! – підхопили звірі, аж моторошно стало від їхнього крику.

Тролі застрибали, зареготали, а гірський король знову гукнув на свої могутні груди:

– Так і буде! Так і буде! Сонце вмерло! Весь світ тепер уклонятиметься мені, володареві зими й вічної ночі!

Ті слова розсердили Сампо-Лопарика, що ховався за каменем. Він вискочив зі свого сховку й крикнув:

– Ти брешеш, гірський королю! Вчора я сам бачив на небі сонцевого вістуна. Сонце не вмерло! Ось побачиш, літо ще й не настане, як твоя борода розтопиться!

Чоло гірського короля потемніло, наче вкрилося чорною хмарою. Він забув про звичай нікого ту годину не кривдити і простяг страшну довгу руку, щоб схопити хлопчика.

Але тієї миті з південного боку на небі заблиснули рожеві промені та вдарили просто в обличчя гірському королеві. Той несамохить затулив очі рукою.

А тим часом на обрії показався золотий краєчок сонця. Воно сходило повільно, велично, осяваючи гори, засніжену пустелю, білі кучугури, тролів, звірів і маленького відважного Сампо-Лопарика. І

як воно освітило все те, то сніг засяяв мільйонами троянд. І сонце зазирнуло всім у вічі, а потім аж до серця.

Тоді навіть ті звірі, що допіру вигукували, аби сонце вмерло, стали тішитися, що знову бачать його.

Тролі пішли в такий танок, що аж шапочки погубили. А в гірського короля почала танути борода, і вода потекла дзюрком по його білому кожусі.

І всі, радіючи сонцеві, не помітили, що година миру от-от доходить кінця. Та враз Сампо почув, як олениця сказала оленяткові:

– Ходи сюди, дитино, нам треба вибиратися звідси, а то нас спіймають вовки.

Тоді Сампо-Лопарик похопився, що й йому небезпечно залишатися довше на вершині. Він побачив коло себе чудового золоторогого оленя і, не довго думаючи, скочив йому на спину. І тоді олень, наче тільки й чекав на те, помчав зі скелі на скелю, аж сніг закурився.

Довго вони мчали так, аж нарешті Сампо спитав:

– Що то за дивний тупіт чути позад нас?

– То тисячі ведмедів женуться, щоб схопити нас, – відповів олень. – Але ти не бійся, ще жоден ведмідь не зміг наздогнати мене.

Вони бігли далі, а за якийсь час Сампо знову спитав:

– Що то за дивне сопіння чути позад нас?

– То сотні тисяч вовків женуться, щоб пороздирати нас на шматки, – відповів олень. – Але ти не бійся, ще жоден вовк не спромігся перегнати мене в сніговій пустелі.

І вони мчали далі, а за якийсь час Сампо спитав:

– Що то гримить у горах позад нас? Невже грім?

– Ні, – відповів олень і затремтів усім тілом. – То не грім. То сам гірський король ступає велетенськими ступнями, і тепер нам немає рятунку.

– Таки справді нема ніякого рятунку? – спитав Сампо.

– Можна було б урятуватись, якби ми дісталися до якоїсь людської оселі. Бо гірський король боїться світла, а світло запалити вміють тільки люди.

– То мчи, любий оленю, до нашого чуму на другий берег Тено-Йокі! – мовив Сампо-Лопарик. – Там я нагодую тебе й напою.

І золоторогий олень помчав далі через пагорби й долини. А гірський король Гійсі гримів за ними щораз ближче.

Аж як хлопчик з оленем ускочили до чуму, гірський король наздогнав їх. Він люто затряс чумом і заревів:

– Вилазь мерщій, а то всім вам буде край!

Але стара лопарка швидко засвітила світло і вийшла з ліхтарем назустріч Гійсі, хоч і сама страшенно боялась його. Та все ж таки зважилася рятувати свого сина.

Світло засліпило гірському королеві очі. Він позадкував і спересердя зняв таку завірюху, що геть засипав снігом чум, у якому сховалися Сампо-Лопарик і золоторогий олень.

А другого ранку знову зійшло сонце і розтопило сніг.

Гірський король подався назад на Растекайс, і відтоді його ніхто не бачив. Але люди кажуть, що він і досі там правує.

А Сампо-Лопарик залишив у себе золоторогого оленя і відтоді вже їздить тільки на ньому.

Переклади *О. Сенюк*
Топеліус С. Казки. – К., 2008.

БОЖЕНА НЕМЦОВА **(1820 – 1862)**

Майже два століття казками Божени Немцовой зачитуються чеські та словацькі діти. Покоління за поколінням виховуються на них, вчаться людяності й доброти, вчаться цінувати радісне, щасливе життя. Видання письменниці «Золота книга казок» та «Срібна книга казок» – найвідоміші у Чехії.

Народилася Божена Немцова 4 лютого 1820 року в столиці Австрії Відні. Справжнє ім'я письменниці було Барбара, прізвище до одруження – Панклова. Батьки дівчинки служили у багатій графині, яка часто відпочивала у своєму маєтку Ратибожшицях. Саме там, серед чудової чеської природи, росла Божена.

Її виховувала бабуся, яка прищеплювала онуці любов до простих людей, до чеської мови, розповідала народні казки, співала пісень. Саме бабусині казки допомогли онуці вийти на письменницьку дорогу: вони збуджували уяву, вчили фантазувати.

У 1844 році Божена занедужала, і до неї завітав знайомий лікар-літератор. Він був вражений, почувши, як гарно вона розповідає своїм дітям казки, і умовив викласти все на папері. Записуючи чеські народні казки, Немцова так захопилася цією працею, що протягом

трьох наступних років видала сім збірок «Народних казок і переказів».

У творчому доробку письменниці є повісті, оповідання, казки. Їй ніколи не бракувало теплих слів любові до простого люду, захоплення чистотою і щедрістю їхньої душі. Божена Немцова старанно вивчала сербські, українські, польські та інші казки і мріяла про те, щоб зробити їх доступними для чеських читачів. Та, на жаль, цим планам не судилося здійснитись. Надломлена працею, нуждою і хворобою, письменниця 21 січня 1862 року передчасно померла.

МУДРИЙ ЗОЛОТАР

Радосеві сповнилося вісімнадцять років, коли померли його батьки. Бідному хлопцеві не лишалось нічого іншого, як іти найматися кудись на службу. «Якщо іншого виходу немає, тільки служба, – подумав він, – то я піду до великого міста і спробую найнятися там. У місті завжди легше знайти якусь роботу».

Зібрав він свої речі й пішов. Дорогою йому зустрілися Розум і Мудрість. І відтоді, кажуть люди, хлопець став такий мудрий, такий розумний, неначе усі школи на світі закінчив. За що б він не брався, все в нього виходило на славу.

Добувся Радос до міста. Раптом бачить, на одній з вулиць – ювелірна майстерня, а в ній працює багато підмайстрів. Їхня робота йому дуже сподобалась, і вирішив він, що не шукатиме ніякої служби, а вивчиться на золотаря. Ні хвилини не вагаючись, зайшов до майстерні й попросив, щоб майстер узяв його до себе в науку.

—Гаразд, я візьму тебе, – каже майстер, – але для учня ти вже трохи застарій, поки вивчишся, тобі буде під тридцять. Згоден на таку умову?

—Згоден, – відказує Радос. – От тільки грошей у мене нема ні шеляга, щоб заплатити вам за науку. Але ви будете мною задоволені, я до роботи не лінивий.

—Що ж, залишайся, – мовив майстер і показав парубкові місце, куди покласти речі й де він спатиме.

Радос відразу ж узявся до діла. Інші підмайстри спершу сміялися з його незграбності, але незабаром перестали, бо в Радоса все, за що б він не взявся, виходило до ладу, й те, чого інші вчилися протягом кількох років, він долав за лічені дні. А коли минуло два тижні,

хлопець робив уже такі гарні персні, сережки й браслети, що на них любо було глянути.

—Не знаю, що й думати про Радоша, — сказав майстер своїй дружині, — або цей хлопець ще раніше вивчився нашого ремесла і тепер тільки сміється з мене, або він народився під щасливою зіркою.

—Ні, цього не може бути, щоб він тебе обдурив, Радош — парубок правдивий, — заступилася майстриха за учня, який і їй припав до вподоби.

А через місяць Радош закінчив науку, сам став майстром, і хазяїн його дуже любив.

Якось пішли вони прогулятися містом. А місто це було велике, королівська столиця. Раптом бачать: на брамі палацу людський череп висить. Радош запитав у майстра, що це означає, і майстер почав йому розповідати:

—У нашого короля є дочка, писаної вроди. Але з дванадцяти років вона не говорить, і ніхто не знає, чи це хвороба, чи просто вона сама не бажає. Скільки в неї вже побувало і лікарів, і різних учених мужів, проте жоден так і не зміг вернути їй мову. Вона читає, їздить верхи, гуляє, до роботи здібна, але весь час мовчить. Три роки тому в палаці з'явилася мудра віщунка і сказала королю, що принцеса Лібена зачарована і що ці чари матимуть над нею владу доти, поки не з'явиться юнак, який змусить її заговорити. Король видав наказ, що тому, хто поверне його дочці дар мови, він оддасть її за дружину, байдуже, чи це буде чоловік значний, чи простий. Багато людей побувало вже в королівському палаці й усіляко набридало принцесі, але ніхто не зарадив біди. Король на всіх страшенно розлютився, а принцеса — ще більше: вона заховалася в своїх покоях і не хотіла з них навіть виходити.

І тоді король віддав новий наказ: той, хто прийде до нього в палац і заявить, що хоче принцесу вилікувати, але не зуміє зробити це за три дні, поплатиться життям.

Охочих ризикувати своєю головою довго не було. Та от одного разу до замку приїхав молодий, дуже гарний на вроду панич. Король дозволив йому спробувати вилікувати принцесу. Кажуть, три дні стояв він навколішках перед Лібеною і благав, щоб вона промовила до нього бодай словечко, але дівчина й не ворухнулася. А на четвертий день паничеві стяли голову й для остороги іншим настромили на шпичак брами. Відтоді бажаючих лікувати принцесу наче язиком злизало.

Радоса це дуже здивувало. А ще йому стало жаль нещасної принцеси...

Одного дня до майстерні прийшов королівський придворний і замовив для принцеси коштовні оздоби. Вони мали бути найгарнішими в світі й з найкоштовнішого каменю. Майстер пообіцяв, але коли придворний пішов, почухав потилицю, не знаючи, як вийти із становища і кому довірити цю роботу.

—Чого ви, майстре, такі засмучені? – спитав його Радос.

І тоді майстер розповів йому про свій клопіт.

—Не журіться, – сказав хлопець, – я візьмуся за цю роботу і сподіваюся, що король буде мною задоволений.

—А ти певен, Радосе, що впораєшся з роботою, за яку я й сам не наважуюсь братися? Як я можу дати тобі стільки золота й самоцвітів? А раптом ти все зіпсуєш?

—Добре, тоді дайте мені щось для проби, і якщо це вам сподобається, я працюватиму далі.

Майстер погодився, дав йому золота й самоцвітів, і Радос негайно взявся до роботи.

Як же здивувався старий золотар, коли хлопець приніс йому готовий перстень. На таке в майстерні ще ніхто ні разу не спромігся. Зрадив майстер, дав Радосеві золота й самоцвітів і звелів виготовити решту замовлених речей. Радос працював не покладаючи рук, а коли замовлення було готове, зробив із срібла скриньку і, склавши туди всі оздоби, відніс майстрові.

Глянув майстер на коштовності, обняв Радоса і сказав:

—Відсьогодні ти справжній майстер, парубче, і я більше тобі не хазяїн, бо ти перевершив у майстерності навіть мене.

Це була робота неабиякого хисту. І важко було навіть сказати, що Радосеві вдалося краще – королівська діадема чи тоненький ланцюжок, коштовні сережки чи браслети.

—Як мені тобі за це віддячити, парубче? – спитав майстер, не тямлячи себе від радості.

—Нічого мені од вас не треба, дозвольте тільки, щоб я сам відніс це королю.

Майстер охоче погодився, і Радос пішов до королівського замку. Тільки-но він доповів, що приніс замовлені коштовності для принцеси, його відразу ж пропустили до короля. Низько вклонився Радос королю і простяг срібну скриньку. Король підняв кришку, й

обличчя його засяяло. Якусь хвилину він замилювано дивився на коштовності, а тоді привітно запитав:

— Скажи мені, парубче, чиїх це рук робота?

— Моїх, ваша королівська величність! – відповів Радош.

— О, тоді ти прекрасний майстер! Яку милість я можу тобі виявити? Проти, – сказав король, трохи не плачучи з радості.

— Найласкавіший королю! Я чув, що кожному, хто хоче спробувати повернути дар мови принцесі, дозволяють пройти до неї в покої. Я теж хотів би спробувати щастя, отож прошу вашу королівську милість, щоб мене пропустили до вашої доньки.

— Ти, звісно, можеш піти до неї й спробувати її вилікувати, але мені буде дуже прикро, якщо в тебе нічого не вийде, адже ти добре знаєш, що тебе потім чекає.

— Знаю, найласкавіший королю, і я мужньо прийму смерть, якщо не зможу вилікувати принцесу.

Тоді король покликів придворного, звелів відвести Радоша до покою принцеси й залишити там, але подав йому таємний знак підслухувати під дверима, що хлопець робитиме.

Придворний повів Радоша через незліченні покої, і нарешті вони опинилися в залі, де було наче в раю: квіти, дерева, шпалери, золото, срібло, килими – всього удосталь. І все це було залите м'яким сонячним світлом, яке падало крізь візерунчасті вікна й кидало мережані тіні на білу мармурову підлогу. Залу розділяли навпіл важкі завіси. Придворний легенько розсунув їх і рукою подав Радошеві знак, щоб заходив.

Це була маленька кімнатка, так затишно й так гарно умебльована, що в кожного, хто сюди заходив, аж на серці світіло. Та найбільшою її оздобою була принцеса Лібена. Принцеса сиділа біля вікна й гаптувала золотом. На її чарівному личку не здригнувся жоден м'яз, коли увійшов Радош. Дівчина й не глянула в його бік – здавалось, вона була така ж безживна, як той портрет, що в золотій рамці висів на стіні й зображав її малою дитиною. Радош уклонився принцесі, потім став перед її портретом і промовив:

— Дай мені, прекрасний портрете, відповідь на нелегке запитання, на яке в цьому замку ніхто не може відповісти. Скульптор вирізьбив діву, кравець пошив на неї сукню, а балакун навчив її балакати. Кому тепер належить ця дівка?

— А кому б вона мала належати, як не балакуну, котрий дав їй мову? – відповіла принцеса й знову мовчки схилилася над шитвом.

Радош уклонився і вийшов із світлиці. Але заздрісний придворний доповів королю, що принцеса не відповіла хлопцеві ні слова. Отож Радош мусив лишитися в замку ще на один день.

Майстер не знав, що й думати, коли слуга приніс йому гроші за оздобу і переказав, що підмайстер повернеться тільки післязавтра.

Другого дня Радоша знов привели до принцесиною покою, і, як і напередодні, він став перед портретом.

— Прекрасний портрете, дай мені відповідь на нелегке запитання, на яке в цьому замку ніхто не може відповісти. Скульптор вирізьбив діву, кравець пошив на неї сукню, балакун навчив її балакати, і тепер кожен із них хоче взяти її собі. Скажи: кому вона належить? – запитав він.

— Я ж тобі ще вчора сказала, що вона належить балакунові, – знову відповіла принцеса.

Придворний, який усе те чув під дверима, не хотів, щоб Радош став королем, і знову збрехав своєму володареві, що принцеса не промовила й слова. Радоша ще на день затримали в замку. Але цього разу король сам вирішив підслухати під дверима.

Радош увійшов до світлиці й знову звернувся до портрета:

— Прекрасний портрете, дай мені відповідь на нелегке запитання, на яке в цьому замку ніхто не може відповісти. Скульптор вирізьбив діву, кравець пошив на неї сукню, а балакун навчив її балакати. Кому вона тепер належить?

— Я вже двічі відповіла тобі, що балакунові. Хіба тобі цього мало? – сказала Лібена і встала з-за столика.

Тієї ж миті до світлиці вбіг король і, ридаючи, обняв доньку. А потім узяв Радоша за руку і сказав:

— О юначе, ти повернув мені щастя батька, повернув усі радощі життя, стань моїм сином і королем! Я визнаю, що ти мудріший за інших.

— Найласкавіший мій володарю, – відповів Радош, – як я можу стати королем, коли я низького роду й не знаю, як поводитися в королівському дворі, а прекрасна принцеса навряд чи забажає, щоб я став її чоловіком?

— Своєю мудрістю ти визволив мене від злих чарів, і я нікого іншого не хочу за чоловіка, тільки тебе, – сказала Лібена й подала Радошеві руку.

По місту миттю рознеслася радісна звістка, що принцеса заговорила і що вилікував її простий підмайстер золотаря. Старий

майстер поспішив до замку, аби на власні очі пересвідчитися, чи це правда, і, коли Радош із радістю відрекомендував його королю як свого доброго вчителя, старий подякував долі, що вона послала йому такого учня.

Невдовзі в замку справили весілля. Принцеса пишалася в коштовностях, які своїми руками зробив її наречений.

Радош правив державою мудро, як жоден із його попередників, і народ щодня дякував за нього долі. Лібена народила йому кількох синів, і кожен замолоду навчався якогось ремесла, й ніхто з них не одержав жодного титулу без заслуги. А от чи й їм зустрілися в житті Мудрість і Розум, нам невідомо, отож говорити про це не будемо.

Переклад *Д. Андрухова*
Немцова Б. Казки. – К., 1978.

КАРЛО ЛОРЕНЦІНІ КОЛЛОДІ **(1826 – 1890)**

Народився Карло Коллоді 24 листопада 1826 року у Флоренції. Його мати була родом із маленького містечка Коллоді у провінції Тоскана (звідки походить псевдонім письменника). Після початкової школи Карло навчався в духовній семінарії. Під час війни за незалежність Італії бився у складі добровольчого загону проти австрійських військ у Ломбардії. В період революції 1848 року видавав патріотичні газети. Пізніше працював репортером і редактором журналів, займався упорядкуванням тлумачного словника італійської мови.

На початку 50-х років з'являються його перші оповідання: «Плямочки», «Очі та носи», «Забавні нотатки». З початком нової війни проти Австрії у 1859 році Коллоді знову пішов добровольцем на фронт, поступив до Наваррського кавалерійського полку. У 1860 році він повернувся з війни і працював над новими романами, комедіями і сатиричними оповіданнями.

Перша повість Коллоді для дітей «Джаннеттіно» побачила світ у 1877 році. Проте справжню славу авторові принесла повість «Історія одного буратіно» (1881), що була опублікована на сторінках римської дитячої «Газети для дітей». Цікаво, що Коллоді хотів закінчити розповідь на тому, як Піноккіо повісили, але маленькі читачі заперечували, і через три місяці в журналі з'явилося продовження

історії. У 1883 році повість вийшла окремим виданням під назвою «Пригоди Піноккіо, Історія однієї маріонетки».

Книга пронизана єдиною провідною ідеєю, яка втілена в образі головного героя і має глибокий гуманістичний сенс. Самовпевнений, легковажний Піноккіо одержує істинний урок моралі з досвіду життя батька, цвіркуна, феї та ін. Працюючи, допомагаючи іншим, дерев'яна лялька перетворюється на справжнього, живого хлопчика.

26 жовтня 1890 року письменник помер. Проте його твір про маленького дерев'яного хлопчика ще довго житиме й приносить радість маленьким читачам. «Пригоди Піноккіо» перекладено 87 мовами світу. У 1962 році було засновано Національний фонд Карло Коллоді, який займається дослідженням творчості письменника та популяризацією його творів.

ПРИГОДИ ПІНОККІО **(Скорочено)**

ІІІ. ПОВЕРНУВШИСЬ ДОДОМУ, ДЖЕППЕТТО РОБИТЬ ЛЯЛЬКУ І ДАЄ ЇЙ ІМ'Я ПІНОККІО. ПЕРШІ КАПОСТІ ДЕРЕВ'ЯНОГО ХЛОПЧИКА

Джеппетто жив у підвальній кімнатці, віконце якої дивилося на сходи. Обставлена кімнатка була дуже бідно: кривий стілець, стареньке ліжко і блаженський стіл. У глибині кімнати виднівся камін, де горів вогонь. Але вогонь був намальований прямо на стіні, так само як і горщик, що весело пирхав хмаркою пари, хоч усе здавалося справжнім-справжнісіньким.

Повернувшись додому, Джеппетто, не гаючись, узявся за інструменти, щоб вирізати з поліна дерев'яного хлопчика.

— Яке ж ім'я йому дати? — спитав він сам себе. — Назву його Піноккіо. Це ім'я принесе йому щастя. Я знав одну сім'ю Піноккі: батька звали Піноккіо; матір звали Піноккія, і всіх дітей звали Піноккі. І всім жилося добре. Найбагатший з них жебрав на вулиці.

Знайшовши ім'я для ляльки, Джеппетто заходився її робити. Вирізав спочатку чуба, потім обличчя, потім очі.

Уявіть, як він здивувався, побачивши, що очі кліпають і пильно-пильно на нього дивляться. Майстрові стало трохи моторошно, і він сердито спитав:

— Дерев'яні очиська, чого ви на мене витріщилися?

Ніякої відповіді.

Джеппетто взявся робити носа. Тільки-но вирізав, як ніс почав рости – ріс, ріс, ріс і за кілька хвилин став довжелезним носиськом.

Бідний Джеппетто спробував укоротити його. Та чим більше він обрізував і вкорочував цього нахабного носа, тим довший він ставав.

Після носа майстер вирізав рота. І як тільки він скінчив цю роботу, рот почав сміятись і перекирвляти його.

— Не пустуй! – гримнув Джеппетто.

Ніякої відповіді.

— Годі, кажу тобі! – загрозово вигукнув майстер.

Рот перестав сміятись, зате висунув язика. Джеппетто, щоб не псувати собі настрій, працював далі, не звертаючи уваги на все це.

Після рота він зробив підборіддя, далі шию, плечі, тулуб і руки.

Та ось Джеппетто закінчив руки і відчув, як хтось тягне в нього з голови перуку. Він поглянув угору і побачив свою жовту перуку в руках у дерев'яного хлопчика.

— Піноккіо!.. Зараз же віддай перуку.

Але Піноккіо натягнув перуку собі на голову і мало не задихнувся під нею.

Така нахабна поведінка дуже засмутила Джеппетто. Він мовив до Піноккіо:

— Ах ти, капоснику, ти ще весь не готовий, а вже не поважаєш свого батька! Негарно, хлопче, негарно! – І витер сльозу.

Лишилося зробити ноги. Коли Джеппетто їх вирізав, Піноккіо відразу стукнув його ногою в носа.

— Так тобі й треба, старий дурню! – сказав собі майстер. – Слід було подумати про це раніше. Тепер уже пізно.

Він узяв ляльку попідруки і поставив на підлогу, щоб навчити ходити.

Ноги в Піноккіо зовсім не згиналися в суглобах, і Джеппетто почав водити його за руку, навчаючи ступати крок за кроком.

Коли ноги стали пружними, Піноккіо пішов сам, а далі й побіг. Підскочив до дверей, вислизнув на вулицю й миттю зник з очей.

Бідний Джеппетто кинувся за ним слідом. Марно намагався він наздогнати дерев'яного хлопчика. Цей капосний Піноккіо біг

величезними скоками, немов заєць. Його дерев'яні ноги стукотіли по бруківці, неначе двадцять пар селянських дерев'яних черевиків.

— Держіть його! Держіть! – гукав Джеппетто.

Та люди на вулиці, побачивши дерев'яного хлопчика, що летів, мов арабський скакун, зупинилися на місці, витріщивши очі, і аж за животом бралися з реготу.

На щастя, нагодився карабінер, який почув увесь цей галас і подумав, що в когось утекло лоша. Він хвацько розкарячився посеред вулиці з твердим наміром зупинити втікача й повернути його хазяїнові.

Піноккіо, ще здалеку побачивши карабінера, який загородив собою всю вулицю, хотів був проскочити в того між ногами. Та йому не пощастило.

Карабінер умить схопив ляльку за носа (а той ніс ніби був для того й створений, щоб поліція мала за що хапати) і передав у руки Джеппетто. Старий одразу ж захотів нам'яти пустунові вуха. Та, на превеликий свій подив, не міг їх знайти в Піноккіо. І знаєте чому? Тому що, поспішаючи закінчити роботу, зовсім забув про вуха.

Тоді він узяв дерев'яного бешкетника за шию і повів назад, погрожуючи дорогою:

— Гайда додому. Там я з тобою поквитаюсь, будь певен.

У відповідь на це Піноккіо впав на землю і не схотів іти далі. Скоро навколо них зібралася юрба роззяв і нероб. Пішли всякі балачки. Один казав те, другий – інше.

— Бідний дерев'яний хлопчик, – казали одні, – він правильно робить, що не хоче додому. Цей грубіян Джеппетто приб'є його.

Інші зловтішалися:

— Цей Джеппетто тільки прикидається порядною людиною, а насправді він просто тиран. Особливо до дітей. Якщо віддати дерев'яного хлопчика йому на поталу, він розстрошить сердегу на друзки.

Врешті карабінер, наслуховавшись таких розмов, відпустив на волю Піноккіо, а нещасного Джеппетто забрав у в'язницю. Той не міг сказати жодного слова на свій захист, тільки гірко заплакав і по дорозі до в'язниці бурмотів схлипуючи:

— Поганий хлопчисько! Подумати тільки, як я трудився, щоб зробити з нього порядну дерев'яну ляльку! Ну що ж, сам винен! Треба було думати раніше.

Те, що сталося потім, – зовсім неймовірна історія, яку ми вам розповімо в наступних розділах.

VII. ДЖЕППЕТТО, ПОВЕРНУВШИСЬ ДОДОМУ, ВІДДАЄ ЗГОЛОДНІЛОМУ ПІНОККІО СНІДАНОК, ЯКИЙ ПРИНІС ДЛЯ СЕБЕ

Бідолашний Піноккіо спросоння не помітив, що ноги в нього згоріли. Тож, почувши батьків голос, він скочив із лавки, щоб побігти відчинити двері, але ступив два-три непевних кроки і впав на підлогу. При цьому загуркотіло так, ніби з п'ятого поверху скинули мішок з дерев'яними ложками.

— Відчини! – гукнув із вулиці Джеппетто.

— Таточку мій, я не можу, – відповів крізь сльози дерев'яний хлопчик, качаючись по підлозі.

— Чому не можеш?

— Бо мені згризли ноги.

— Хто згриз?

— Кіт, – відповів Піноккіо, побачивши кота, який грався стружками, підкидаючи їх передніми лапками.

— Відчини, кажу, – повторив Джеппетто. – Бо як зайду, то дам тобі такого кота...

— Я не можу стати на ноги, повір мені. Ой горе мені, горе, доведеться все життя повзати на колінах!..

Джеппетто, гадаючи, що ці зойки – ще одна витівка капосника, вирішив покласти цьому край, видерся по стіні та вліз у кімнату через вікно.

Він таки хотів дотримати слова й набити Піноккіо, та, побачивши його на землі й справді без ніг, сповнився жалістю до бідолахи, взяв його на руки, почав цілувати, пестити і зі сльозами на очах спитав:

— Мій голубе Піноккіо, як же це ти спалив собі ноги?

— Не знаю, татусю, але повір мені, це була жахлива ніч, якої я не забуду повік. Гуркав грім, палахкотіли блискавки, а я був страшенно голодний. І тоді Цвіркун-балакун мені сказав: «Так тобі й треба: ти поганий і цього заслужив». А я сказав: «Стережись, Цвіркуне!», а він сказав: «Ти дерев'яний хлопчик, голова в тебе дерев'яна», тоді я кинув у нього молотком, і він, здається, помер, але у цьому винний він сам. Я не хотів його вбивати, бо поставив сковорідку на гарячу жаровню,

але курчатко полетіло геть і сказало: «До побачення... на все добре», а мій голод усе дужчав, і тому той дідусь у нічному ковпаку, відчинивши вікно, сказав мені: «Стань ближче і підстав шапку», і я, мокрий з голови до п'ят (хіба попросити шматок хліба – це сором, правда?), повернувся додому, а що був дуже голодний, то поставив ноги на жаровню, щоб просохнути, а ви, повернувшись, побачили, що вони згоріли. А я все ще хочу їсти, а ніг у мене більше немає. Гу-у-у!

І бідний Піноккіо заплакав і заривав так голосно, що його чути було за п'ять кілометрів.

Джеппетто, який з усієї цієї плутанини зрозумів тільки одне, – що його дерев'яний синок ось-ось помре з голоду, витяг із кишені три груші, дав їх Піноккіо і сказав:

— Ці три груші я наготував собі на сніданок, але охоче віддаю тобі. З'їж їх на здоров'ячко.

— Як хочеш, щоб я з'їв, обчисти їх мені.

— Обчистити? – перепитав здивовано Джеппетто. – Я ніколи не думав, мій синку, що ти такий вередливий і перебірливий. Погано! На цьому світі змалку треба звикати їсти все, бо ж ніколи не знаєш, що може трапитись. А буває всяке!

— Звичайно, – сказав Піноккіо. – Але я ніколи не їстиму нечищених фруктів. Я ненавиджу шкурки.

Джеппетто, добра людина, витяг ножика і, набравшись терпіння, обібрав три груші. Шкурки він поклав на краєчок стола. За одну мить від першої груші лишився тільки огризок, і Піноккіо хотів його викинути. Але Джеппетто притримав хлопця за руку, промовивши:

— Не викидай. Усе на щось згодиться.

— Але ж я не їм огризоків, – обурився дерев'яний хлопчик.

— Не зарікайся! Усяк буває!.. – спокійно повторив Джеппетто.

Одне слово, три огризки, замість вилетіти за вікно, були покладені на краєчку стола поряд зі шкурками.

З'ївши, або, точніше, строщивши три груші, Піноккіо позіхнув на весь рот і запхикав:

— Я не наївся!

— Але ж у мене, синку, більше нічого немає.

— Зовсім нічого?

— Тільки оці шкурки й огризки з груш.

— Ну що ж, – сказав Піноккіо, – як нема нічого іншого, з'їм шкурки.

Він почав жувати. Спочатку трохи кривився, потім, одну за одною, проковтнув усі шкурки, а далі й огризки. Коли скінчив їсти, задоволено поплескав себе по животі й весело промовив:

— Тепер усе гаразд! Почуваю себе чудово!

— От бачиш, — зауважив Джеппетто, — я ж казав, що не треба дуже вередувати і перебирати їжею! Мій голубе, ми ніколи не знаємо, що може статися з нами на цьому світі. А статися може всяке!..

VIII. ДЖЕППЕТТО МАЙСТРУЄ ДЛЯ ПІНОККІО НОВІ НОГИ, А ПОТІМ ПРОДАЄ ВЛАСНУ КУРТКУ, ЩОБ КУПИТИ ЙОМУ БУКВАР

Угамувавши голод, дерев'яний хлопчик відразу почав схлипувати й нарікати. Він хотів мати нові ноги.

Джеппетто, щоб покарати Піноккіо за витівки, аж півдня не звертав уваги на його нарікання. А потім сказав:

— А чого це я маю тобі робити нові ноги? Щоб ти знову чкурнув від мене?

— Присягаюся, — промовив схлипуючи дерев'яний хлопчик, — що від сьогодні поводитимусь як слід.

— Усі діти, — відповів Джеппетто, — коли хочуть мати щось, кажуть так.

— Я присягаюся, що піду до школи і вчитимуся дуже добре.

— Усі діти кажуть так, коли хочуть щось випросити.

— Але ж я не такий, як інші діти! Я найкращий з усіх і завжди кажу правду. Обіцяю вам, тату: я навчусь якогось ремесла і стану вам утіхою й опорою на старість.

Джеппетто насупився, його очі були повні сліз, а серце щеміло від жалості до нещасного безногого Піноккіо. Тому він без дальших балачок узяв у руки інструмент, два шматочки сухого дерева і заходився майструвати.

Не минуло й години, як нові ноги були готові: дві стрункі, жваві, прудкі ноги. Ноги були справді гарні.

Джеппетто сказав дерев'яному хлопчикові:

— Заплющ очі й спи.

Піноккіо заплющив очі, прикидаючись, що спить. І поки він отак прикидався, Джеппетто розвів у яєчній шкаралупі столярного клею і приклеїв куди треба обидві ноги. Припасував їх так добре, що й не помітно було, де вони приклеєні.

Тільки-но дерев'яний хлопчик відчув, що знову має ноги, як враз скочив зі столу на підлогу і почав стрибати й перекидатися через голову, ніби збожеволів від радості.

— Щоб віддячити вам за все, що ви зробили для мене, — сказав Піноккіо, — я хочу негайно піти до школи.

— Молодець, хлопче!

— Але, щоб ходити до школи, мені потрібен одяг.

Джеппетто був бідна людина і не мав у кишені жодної монетки, тож він зробив для Піноккіо курточку з кольорового паперу, черевики з дерева, а з м'якушки хліба ковпачок.

Піноккіо відразу побіг помилуватися на себе в ночвах з водою, і так йому сподобався власний вигляд, що він гордовито вигукнув:

— Я тепер справжній синьйор!

— Атож, — сказав Джеппетто, — але май на увазі, що в синьйора одяг не тільки гарний, а й чистий.

— До речі, — зауважив дерев'яний хлопчик, — для школи мені потрібно ще щось, до того ж найголовніше.

— А саме?

— Буквар.

— Правильно! Але де ж його взяти?

— Та де ж? Піти в книгарню і купити.

— А звідки взяти грошей?

— У мене немає.

— У мене теж, — засмутився добрий дідусь.

І Піноккіо, хоча й був дуже веселий хлопець, теж засмутився, бо біду, коли вона справжня, розуміють усі діти.

— Стривай! — вигукнув раптом Джеппетто, скочивши з місця. Схопив свою плисову приношену куртку і вибіг.

Незабаром він повернувся, в руках тримав буквар для сина. Бідолашний дідусь лишився в самій сорочці, а надворі падав сніг.

— Де ж твоя куртка, тату?

— Продав.

— А навіщо?

— Бо мені стало жарко.

Піноккіо зрозумів у чому річ і, не стримавши пориву свого доброго серця, кинувся на шию Джеппетто і палко поцілував його.

ІХ. ПІНОККІО ПРОДАЄ БУКВАР, ЩОБ КУПИТИ КВИТОК У ЛЯЛЬКОВИЙ ТЕАТР

Як тільки перестав падати сніг, Піноккіо узяв під пахву свій новенький буквар, вийшов на вулицю і попрямував до школи. Дорогою він мріяв про гарні, навіть чудові речі і промовляв сам до себе:

— Сьогодні в школі я навчуся читати, завтра — писати, а післязавтра — рахувати. А потім, вивчившись, я зароблю багато грошей і на перший заробіток куплю батькові вовняну гарну куртку. Та не просто вовняну! Я знайду куртку, оздоблену золотом і сріблом, із діамантовими гудзиками. Бідолашний батько цього таки заслужив, бо через мене лишився в самій сорочці в такий холод, аби лиш я мав змогу вчитися! Не всі батьки здатні на такі жертви!

Поки він казав собі ці зворушливі слова, вдалині почулася музика: свистіли флейти і гунав великий барабан. Пі-пі-пі, пі-пі-пі, бум, бум, бум, бум...

Піноккіо зупинився і прислухався. Музика долинала від маленького селища, що лежало на березі моря. Туди вела довга-предовга дорога.

— Що це за музика? Як шкода, що я маю йти до школи, коли б не це...

Він завагався: йти в школу чи завернути послухати музику.

— Сьогодні я послухаю музику, а завтра піду до школи. Школа ніде не дінеться, — сказав нарешті цей шибеник і пересмикнув плечима.

Як сказав, так і зробив. Піноккіо звернув на ту дорогу і побіг щодуху. Чим далі, тим виразніше чулися звуки флейт і удари в барабан: пі-пі-пі, пі-пі-пі, пі-пі-пі, бум, бум, бум.

І ось він уже посеред площі, де люди обступили великий дерев'яний балаган з яскраво розмальованою полотняною завісою.

— Що це за хата? — спитав Піноккіо у місцевого хлопця.

— Прочитай афішу й дізнаєшся..

— Та я б залюбки прочитав, але саме сьогодні не вмію читати.

— Браво, йолопе! То я сьогодні тобі прочитаю. Знай же: на цій афіші червоними, як вогонь, літерами написано: «Великий ляльковий театр».

— А коли початок вистави?

— Зараз починається.

— А скільки треба платити за вхід?

— Чотири сольдо.

Піноккіо зопалу забув усякі правила пристойності. Не соромлячись, він звернувся до хлопчика:

— Ти даси мені до завтра чотири сольдо?

— Я б тобі дав їх залюбки, – відповів той глузливо, – та саме сьогодні не можу.

— За чотири сольдо я продам тобі свою курточку.

— А навіщо мені твоя паперова курточка? Як піде дощ, вона розлізеться на клаптики.

— Тоді купи мої черевики.

— Вони годяться тільки на розпал.

— А скільки ти даси за мій ковпачок?

— Гарну я б зробив покупку! Шапка з м'якушки хліба! Та миші з'їдять її в мене на голові.

Піноккіо потрапив у безвихідь. Він хотів, але не насмілювався запропонувати останнє, що в нього було. Вагався, сумнівався, мучився. І нарешті випалив:

— А чи не даси ти мені чотири сольдо за цей новий буквар?

— Я хлопець і нічого не купую в хлопців, – відповів його маленький співрозмовник, який виявився набагато розсудливішим за нашого героя.

— Я візьму буквар за чотири сольдо, – вигукнув ганчірник, який чув усю їхню розмову.

За одну мить книжку було продано. Подумати тільки, що бідний Джеппетто сидів дома і тремтів від холоду в самій сорочці, бо купив синові буквар!

ХІІ. ХАЗЯЇН ТЕАТРУ ЖЕРИВОГОНЬ ДАРУЄ ПІНОККІО П'ЯТЬ ЗОЛОТИХ МОНЕТ, ЩОБ ТОЙ ВІДНІС ЇХ СВОЄМУ БАТЬКОВІ ДЖЕППЕТТО, АЛЕ ПІНОККІО ПІДДАЄТЬСЯ НА УМОВЛЯННЯ ЛИСИЦІ Й КОТА І ЙДЕ З НИМИ

Наступного дня хазяїн театру покликав Піноккіо і спитав:

— Як звати твого батька?

— Джеппетто.

— Хто він такий?

— Бідняк.

— Багато він заробляє?

— Заробляє стільки, скільки треба, щоб не мати в кишені жодного чентесімо. Уявіть собі, для того, щоб купити мені буквар, він продав свою єдину куртку. Вона була вся в латках, зношена. Лихо, а не куртка.

— Бідолаха, я йому майже співчую. Ось тобі п'ять золотих монет. Віднеси їх мерщій батькові та привітай його від мого імені.

Піноккіо, звісно, тисячу разів подякував хазяїнові театру, обняв по черзі всіх ляльок, навіть жандармів, і, щасливий-прещасливий, подався додому.

Та не пройшов навіть півкілометра, як зустрів на вулиці Лисицю, криву на одну ногу, і зовсім сліпого Кота. Вони, як добрі приятелі, в біді допомагали одне одному. Кульгава Лисиця, йдучи, спиралася на сліпого Кота і була йому за поводи́ря.

— Добрий день, Піноккіо, – ввічливо привіталася Лисиця.

— Звідки ти знаєш, як мене звуть? – спитав дерев'яний хлопчик.

— Я добре знаю твого батька.

— Де ти його бачила?

— Я бачила його вчора біля дверей вашого будинку.

— А що він робив?

— Він був у самій сорочці й дрижав від холоду.

— Бідолашний тато! Та відсьогодні він, слава Богу, більше не дрижати́ме.

— Чому?

— Бо я став великим паном.

— Ти – великий пан? – глузливо посміхаючись, спитала Лисиця.

Кіт теж посміхнувся але, щоб цього ніхто не помітив, погладив свої вуса передніми лапами.

— Чого смієтесь? – розсердився Піноккіо. – Я, звичайно, вам співчую, але від заздрощів у вас слинка потече. Ось, якщо ви на цьому розумієтесь, п'ять чудових золотих монет.

І показав монети, які подарував йому Жеривогонь.

Почувши звабливий брязкіт монет, Лисиця мимоволі випростала свою криву ногу, а Кіт розплющив очі, які блиснули зеленим вогнем. Але одразу ж заплющив їх, так що Піноккіо нічого не помітив.

— І що ж ти роби́тимеш із цими гроши́ма?

— Насамперед, – відповів дерев'яний хлопчик, – я куплю своєму татові нову гарну куртку, гаптовану золотом та сріблом, і з блискучими гудзиками, а потім собі буквар.

— Собі – буквар?

— Так. Бо я хочу піти до школи і гарно вчитися.

— Подивись на мене! – сказала Лисиця. – Через оту дурну науку я мало не позбулася ноги.

— Подивись на мене! – сказав Кіт. – Через оту дурну науку я зовсім осліп.

Тут із дерева обізався Білий Дрізд:

— Піноккіо, не слухай отих поганців, бо пожалкуєш!

Бідний Дрізд! Навіщо він обізався? Кіт підстрибнув високо вгору, схопив птаха і вмить схрупав його разом із пір'ям. Той навіть писнути не встиг.

Схрупавши дрозда, Кіт облизався і заплющив очі, прикидаючись сліпим.

— Бідний Дрізд! – промовив Піноккіо до Кота. – Навіщо ти таке вчинив із ним?

— Щоб провчити... Надалі знатиме, що не треба в чужі розмови втручатися.

Вони вже пройшли половину дороги, коли Лисиця зупинилась і промовила до дерев'яного хлопчика:

— Хочеш, щоб у тебе стало удвічі більше золотих монет?

— Що?

— Я кажу, чи хочеш ти, щоб із твоїх п'яти нещасних цехінів зробилося сто, тисяча, дві тисячі золотих монет?

— Ще б пак! Але як?

— Дуже просто. Замість повернутися додому, ходімо з нами.

— А куди ви мене поведете?

— У Країну дурнів.

Піноккіо на мить замислився, а потім рішуче відказав:

— Ні, не піду. Мені вже близько додому, і я піду туди, бо мій татко жде. Бідолаха! Він, мабуть, дуже непокоївся вчора, коли я не повернувся додому. На жаль, я став поганим хлопчиськом, і Цвіркун-балакун правду казав: «Неслухняним дітям погано доведеться на цьому світі». І це я відчув на собі, тому що зі мною трапилося не одне лихо. Ось і вчора в будинку Жеривогня я мало не загинув... Брр! Мені й досі мурашки по спині бігають, як тільки я згадаю про це!

— То виходить, – сказала Лисиця, – ти й справді хочеш іти додому? Ну що ж, іди, тим гірше для тебе!

— Тим гірше для тебе, – повторив Кіт.

— Подумай гарненько, Піноккіо, бо ти зрікаєшся власного щастя.

— Щастя! – повторив Кіт.

— А твої п'ять золотих могли б сьогодні або завтра обернутися на дві тисячі.

— Дві тисячі! – повторив Кіт.

— Як може таке статися? – запитав Піноккіо, роззявивши від подиву рота.

— Зараз я тобі все поясню, – сказала Лисиця. – Як відомо, в Країні дурнів є благословенне поле, яке називають Чарівним полем. Ти викопаш на цьому полі маленьку ямку і покладеш туди, приміром, один золотий. Потім загорнеш ямку землею, поллеш двома відрами джерельної води, сипнеш жменьку солі й спокійно йдеш спати. За ніч золотий проросте і зацвіте, а вранці, як зійде сонце, ти прийдеш на поле і побачиш гарне дерево, гілля на ньому вгинатиметься від золотих монет. Їх буде стільки, як зерен у великому пшеничному колоскові.

— Отже, – промовив Піноккіо, дивуючись все більше, – якби я закопав на цьому полі п'ять золотих, то скільки я знайшов би наступного ранку?

— Дуже просто порахувати, – відповіла Лисиця, – можна навіть полічити на пальцях. Припустімо, кожний золотий обернеться на п'ятсот золотих: помнож п'ятсот на п'ять і на ранок ти матимеш у кишені дві тисячі п'ятсот блискучих і дзвінких золотих монет.

— Ой, як чудово! – вигукнув Піноккіо, пританцьовуючи від радості. – Як тільки я зберу врожай золотих, то візьму собі дві тисячі, а п'ятсот подарую вам обом.

— Він подарує нам? – обурено вереснула Лисиця і додала вдавано ображеним голосом: – Хай тебе Бог боронить!

— Хай Бог боронить! – вторив Кіт.

— Ми, – вела далі Лисиця, – побиваємося не заради нікчемної власної вигоди, ми працюємо для щастя інших.

— Інших! – повторив Кіт.

«Які вони добродішні», – подумав Піноккіо. І, в одну мить забувши про свого батька, нову куртку й буквар, про всі свої добрі наміри, сказав Лисиці й Котові:

— Мерщій ходімо! Я йду з вами.

XIV. НЕ ПОСЛУХАВШИСЬ ДОБРИХ ПОРАД ЦВІРКУНА-БАЛАКУНА, ПІНОККІО ЗУСТРІЧАЄТЬСЯ З РОЗБІЙНИКАМИ

«І справді, – міркував Піноккіо, прямуючи все далі й далі, – які ми, діти, бідні й нещасні! Всі нас лають, всі нам вичитують, дають поради. Кожен пнеться у вихователі, в батьки, у вчителі. Всі – навіть Цвіркуни-балакуни. І ось, будь ласка, слухайся нудних порад Цвіркуна, а то хто знає, які лиха мене спіткають! Уже навіть розбійників маю зустріти на дорозі! На щастя, я не вірю в розбійників і ніколи не вірив. На мою думку, розбійників навмисне вигадали батьки, щоб лякати дітей, які хочуть гуляти вночі! А коли б вони й зустрілися мені оце, то хіба я злякався б? Ніскілечки! Я б гукнув їм: «Синьйори розбійники, чого ви хочете від мене? Пам'ятайте, що я жартів не люблю! Відчепіться від мене і йдіть своєю дорогою». Після таких слів розбійники, по-моєму, дадуть драла, аж закурить. А як вони, боронь Боже, не схочуть тікати, то дремену я, і квит».

Та не встиг Піноккіо обміркувати все до кінця, як позад нього почувся легкий шелест листя.

Оглянувшись, він побачив у темряві дві постаті, закутані в мішки з-під вугілля. Невідомі бігли за ним навшпиньки, немов привиди.

– А ось і вони, – промовив Піноккіо сам до себе і, не знаючи, куди сховати своє золото, поклав монети в рота під язик.

Після цього він спробував утекти, але не ступив ще й кроку, як його схопили за руки, і два приглушені голоси загрозливо сказали:

– Гаманець або життя!

Піноккіо боявся вимовити бодай слово, бо тримав у роті монети. Він почав кланятись і махати руками, неначе німий, щоб дати зрозуміти незнайомцям у мішках, накинutih на голови (крізь прорізані дірки поблискували тільки очі), що він бідний дерев'яний хлопчик і в нього в кишені немає навіть фальшивого чентесімо.

– Давай, давай! Менше базікай і викладай гроші! – гримали бандити.

Дерев'яний хлопчик захитав головою і розвів руками, що мало означати: «Немає в мене грошей».

– Давай гроші, бо тут тобі й смерть, – погрозив розбійник, вищий на зріст.

– Смерть! – повторив другий.

– Ми порішимо тебе, а потім і твого батька.

– І твого батька!

— Ні, ні, тільки не татуся! – вигукнув розпачливо Піноккіо, і в роті в нього задзвеніли монети.

— Ах ти, негіднику! Значить, ти сховав гроші під язиком? Виплюнь їх негайно!

Піноккіо вперто мовчав.

— Ага, ти прикинувся глухим? Зачекай трохи, ми тебе примусимо виплюнути монети.

Один розбійник схопив Піноккіо за носа, а другий – за підборіддя і почали смикати вгору-вниз, щоб примусити дерев'яного хлопчика роззявити рота, але марно: рот ніби хто забив цвяшками чи наглухо заклепав.

Тоді розбійник, нижчий на зріст, витягнув ножаку і спробував засунути лезо між губи. Але Піноккіо миттю схопив його руку в рота, відкусив і виплюнув. На превеликий свій подив, він побачив, що то не рука, а котяча лапа.

Підбадьорений першою перемогою, Піноккіо вирвався з лап розбійників, перескочив через огорожу і побіг через поле. Розбійники гналися за ним, мов собаки за зайцем.

Пробігши кілометрів п'ятнадцять, Піноккіо зовсім знемігся. І коли вже думав, що загине, він раптом побачив височенну сосну, видерся на неї і вмовився на самісінькій вершечку. Розбійники теж спробували вилізти на дерево, але долізли тільки до середини стовбура, зірвались і попадали на землю, обчухавши до крові руки й ноги.

Та вони не кинули своїх намірів. Назбиравши хмизу, вони обіклали ним сосну і розвели вогонь. Сосна запалала, мов смолоскип на вітрі. Піноккіо, бачачи, що полум'я сягає все вище, і не бажаючи засмажитися, одчайдушно стрибонув з дерева і помчав через поля та виноградники. Розбійники – за ним, наступаючи на п'яти й навіть не задихавшись.

Вже й розвиднялося, а вони все бігли. І раптом Піноккіо опинився перед широким і глибоким ровом, повним брудної, кольору кави з молоком, води. Що робити? «Раз, два, три!» – гукнув утікач і, розігнавшись, перескочив на той бік. Розбійники й собі пострибали, та не доскочили й шубовснули у воду. Піноккіо радісно загукав:

– Щасливо вам покупатись, синьйори розбійники, – і побіг далі.

Він думав, що ті вже потопились, але, оглянувшись, побачив, що вони біжать слідом у своїх мішках, з яких аж струменить вода.

XV. РОЗБІЙНИКИ ЖЕНУТЬСЯ ЗА ПІНОККІО І, СПІЙМАВШИ, ВІШАЮТЬ НА ПАЦІ ВЕЛИКОГО ДУБА

Піноккіо вже зовсім зневірився у своїх силах і ладен був упасти на землю і визнати себе переможеним, та, оглядівшись довкола, побачив удалині серед купи зелених дерев білий, як сніг, будиночок.

— Якщо в мене стане сили добігти до того будиночка, я врятуюся. — І він щодуху помчав лісом. Розбійники — за ним.

Так відчайдушно біг він майже дві години, поки, геть засапавшись, добувся до будиночка. Постукав у двері.

Ніхто не озвався.

Він постукав ще дужче, бо чув за спиною кроки і хекання своїх напасників. Знову тиша.

Тоді Піноккіо почав гатити в двері головою і ногами. У вікні показалася Прекрасна Дівчинка з блакитним волоссям, обличчя в неї було жовте, як віск, очі заплющені, руки складені на грудях. Не поворухнувши навіть губами, вона промовила голосом, що долинав ніби з того світу.

- В цьому будинку немає нікого. Всі померли.
- То хоч ти відчини мені! — благально закричав Піноккіо.
- Я теж мертва.
- Мертва? А що ж ти робиш там у вікні?
- Виглядаю домовину, в якій мене понесуть на кладовище.

Промовивши ці слова, Дівчинка зникла, а вікно нечутно зачинилося.

— О Прекрасна Дівчинко з блакитним волоссям, — вигукнув Піноккіо, — пожалій мене, відчини! Зглянься над бідним хлопчиком, за яким женуться розбій...

Він не доказав, бо його схопили за горло і ті ж такі голоси загрозливо пробубоніли:

- Ага, впіймався!

Нещасний, відчувши, що смерть стоїть у нього за плечима, затремтів так, що застукотіли руки й ноги в суглобах, задзвеніли і чотири золоті, сховані під язиком.

— То що? — запитали розбійники. — Роззявиш свого рота чи ні? Ага, мовчиш! Ну, зараз ти в нас розтулиш рота.

Вони витягли два здоровенні й гострі, як бритва, ножі й вдарили ними Піноккіо.

Та хлопчик, на щастя, був із твердого дерева, і леза ножів розлетілись на друзки. В руках у розбійників залишилися самі держакі. Напасники здивовано витріщилися одне на одного.

— Я надумав, – закричав один. – Його треба повісити. Повісьмо його!

— Повісьмо! – відгукнувся другий.

Як сказали, так і зробили. Зв'язали бідоласі за спиною руки, накинули на шию зашморг і повісили на гілці дерева, відомого під назвою Великий дуб.

Після цього розбійники посідали на траві, чекаючи, поки повішений востаннє дригне ногами. Та минуло три години, а Піноккіо все ще борсався у зашморгу, міцно стуливши рота.

Розбійникам набридло чекати, і вони пішли собі, глузливо попрощавшись із Піноккіо:

— Бувай здоровенький! Сподіваємось, що завтра, як ми сюди прийдемо, ти зробиш нам таку ласку: гарненько помреш собі й роззявиш рота.

Тим часом знявся шалений північний вітер, і повішений загойдався, як церковний дзвін у свято.

Це завдавало йому страшених мук, а зашморг усе тугіше стискав горло, забивав подих.

В очах у дерев'яного хлопчика потемніло. Та хоч і чув смерть за плечима, він усе-таки сподівався, що ось-ось нагодиться якась милосердна душа і допоможе йому. Так і не дочекавшись рятівника, Піноккіо згадав про свого батька... і насилу пробелькотав:

— Ох, мій бідний тату! Якби ти був тут!

І більше він нічого не міг сказати. Заплющив очі, роззявив рота, витяг ноги і, здригнувшись востаннє, повис непорушно.

XVI. ПРЕКРАСНА ДІВЧИНКА З БЛАКИТНИМ ВОЛОССЯМ НАКАЗУЄ ЗНЯТИ ДЕРЕВ'ЯНОГО ХЛОПЧИКА З ДЕРЕВА, ПОКЛАСТИ В ПОСТІЛЬ І ВИКЛИКАЄ ТРЬОХ ЛІКАРІВ, ЩОБ ВОНИ ВСТАНОВИЛИ, ЖИВИЙ ВІН ЧИ МЕРТВИЙ

Тоді як нещасний Піноккіо, якого розбійники повісили на гілці Великого дуба, був більше мертвий, ніж живий, Прекрасна Дівчинка з блакитним волоссям знову виглянула у віконце й остовпіла від подиву: бідний хлопчик, повішений за горло, під шаленим вітром

витанцьовував тарантелу. Серце її сповнилося безмежною жалістю до бідолахи, і вона тричі ляснула в долоні.

Гучно залопотіли прудкі крила, і великий сокіл спустився на підвіконня.

— Що накажете, Чарівна Феє? – спитав Сокіл і схилив на знак пошани дзьоба. (Бо, щоб ви нарешті знали, Дівчинка з блакитним волоссям насправді була дуже добра Фея, яка вже тисячу років жила тут на узліссі).

— Ти бачиш дерев'яного хлопчика, що висить он там на гілці Великого дуба?

— Бачу.

— Так-от. Лети негайно туди, розірви своїм міцним дзьобом мотузку, на якій гойдається хлопчик, і поклади його обережно на траву під дубом.

Сокіл полетів, за дві хвилини повернувся й сказав:

— Я виконав те, що ви мені звеліли.

— Що з ним? Він живий чи мертвий?

— На перший погляд він здавався мертвий, але не зовсім, бо тільки-но я розв'язав зашморг у нього на шиї, він зітхнув і ледь чутно пробелькотів: «Тепер мені краще».

Тоді Фея ляснула в долоні двічі, і з'явився чудовий Пудель, який ходив на двох задніх ногах, ну точнісінько як людина.

Пудель був одягнений у парадну кучерську ліврею. На голові він мав невеличкий трикутний капелюх, вишитий золотом, білу перуку з кучерями, що спадали аж на плечі. А ще на ньому був фрак шоколадного кольору з діамантовими гудзиками і двома великими кишенями для кісток, які дарувала йому на обід хазяйка, та короткі штанці з червоного оксамиту. На ногах він носив шовкові панчохи і легенькі черевички. Ззаду в нього висів такий ніби капшук із синьої матерії, куди він ховав у дощ свого хвоста.

— Послухай, Медоре, – промовила Фея до Пуделя. – Бери мерщій найкращу карету з моєї стайні і рушай до лісу. Там на траві, під Великим дубом, ти знайдеш іще живого дерев'яного хлопчика. Обережно підними його, поклади в карету на подушки і привези сюди. Зрозумів?

Пудель махнув три-чотири рази синім капшуком і миттю зник.

Незабаром зі стайні виїхала гарна блакитна карета, вся оббита канарковим пір'ям, а всередині в ній було повно баночок зі збитими вершками й кремовими тістечками. Карету тягли сто пар білих

мишей. Пудель, сидючи на передку, ляскав батогом праворуч і ліворуч, мов візник, що дуже поспішає.

Не минуло й чверті години, як карета повернулася. Фея, що чекала біля дверей дому, взяла бідолашного Піноккіо на руки і віднесла в кімнату з перламутровими стінами, а потім послала по найславніших лікарів у всій околиці.

Незабаром один по одному з'явилися лікарі: Ворон, Сова і Цвіркун-балакун.

— Я хочу, щоб ви, синьйори, – промовила Фея до лікарів, – я хочу, щоб ви сказали мені, живий чи мертвий цей нещасний дерев'яний хлопчик.

Першим підступив до ліжка Ворон. Він перевірів пульс Піноккіо, потім помацав його за носа, за мізинець на нозі. Після цього він урочисто виголосив таке:

— На мою думку, дерев'яний хлопчик мертвий-мертвісінький. Та якщо, на жаль, він виявиться не мертвий, то можна напевно вважати, що він живий.

— Мені дуже неприємно, – промовила Сова, – заперечувати Воронові, моєму шановному другові й колезі. Навпаки: на мою думку, дерев'яний хлопчик живий-живісінький, та якщо, на жаль, він виявиться не живий, то тоді він мертвий.

— А що скажете ви? – звернулася Фея до Цвіркуна-балакуна.

— Я таке скажу: розумний лікар, коли не знає, що сказати, хай краще помовчить. Зрештою, цього дерев'яного хлопчика я бачу не вперше. Я знаю його вже досить давно.

Піноккіо, що досі лежав непорушно, мов поліно, почувши ці слова, затремтів так, аж ліжко загойдалося.

— Цей дерев'яний хлопчик, – вів далі Цвіркун-балакун, – запеклий ледар...

Піноккіо розплющив очі та вмить заплющив їх знову.

—...шибеник, нероба, волоцюга...

Піноккіо сховав обличчя під простирадло.

—...це неслух, який рано чи пізно зажене в могилу свого батька.

І тут усі в кімнаті почули приглушене хлипання і плач. Уявіть собі, які були всі вражені, коли заглянули під простирадло і побачили, що це плаче Піноккіо.

— Коли мертвий плаче, це означає, що він скоро одужає, – урочисто заявив Ворон.

— Я не бажаю сперечатися з моїм шановним другом і колегою, — промовила Сова, — але, на мою думку, коли мертвий плаче, це означає, що йому не хочеться вмирати.

ХVIII. ПІНОККІО ЗНОВУ ЗУСТРІЧАЄ ЛИСИЦЮ І КОТА ТА ІДЕ З НИМИ НА ЧАРІВНЕ ПОЛЕ, ЩОБ ПОСІЯТИ ЧОТИРИ МОНЕТИ

Як і слід було сподіватись, Фея цілих півгодини не зважала на дерев'яного хлопчика, що плакав і репетував. Вона зробила так навмисне, щоб покарати його й відучити од поганої звички брехати, найгіршої вади всіх дітей. Та коли вона побачила, що в нього від розпачу очі лізуть на лоба, зглянулася над ним. Фея ляснула в долоні, і в кімнату через вікно влетіла тисяча великих птахів. Самих дятлів. Вони посідали на ніс і заходилися його довбати. За кілька хвилин жажливий носисько став такий, як і раніше.

— Яка ви добра, люба Феє, — сказав дерев'яний хлопчик, витираючи очі. — Я так вас люблю!

— І я тебе люблю, — відповіла Фея, — і якщо ти хочеш лишитися у мене, то станеш моїм братиком, а я буду тобі доброю сестричкою.

— Я б охоче залишився, але ж... мій бідний тато?

— Я про це подумала. По твого батька вже послали, ввечері він буде тут.

— Справді? — вигукнув Піноккіо, підстрибнувши з радощів. — Тоді, якщо ви дозволите, люба Феє, я піду йому назустріч. Мені хочеться якнайскоріше розцілувати бідненького татуса, який стільки вистраждав через мене.

— Авжеж, тільки не заблудися. Підеш лісом і напевно зустрінеш батька.

Піноккіо вийшов із дому і, опинившись у лісі, побіг підстрибом, як козеня. А коли добіг до Великого дуба, то зупинився: йому здалося, що в кущах хтось розмовляє. І справді, на дорогу вийшли... вгадайте хто?.. Лисиця і Кіт. Його супутники, з якими він вечеряв у таверні «Червоний рак».

— А ось і наш любий Піноккіо! — вигукнула Лисиця, обіймаючи й цілуючи хлопчика. — Звідки ти тут узвся?

— Звідки ти взявся? — повторив Кіт.

— Це дуже довга історія, – відповів Піноккіо. – Я вам розкажу її при нагоді. Знаєте, що тієї ночі, коли ви мене покинули самого в таверні, я зустрів на дорозі розбійників.

— Розбійників? О бідний друже! Чого вони від тебе хотіли?

— Вони хотіли відібрати в мене золоті монети.

— Негідники!

— Ох і негідники! – відгукнувся Кіт.

— Я кинувся навітки, – вів далі дерев'яний хлопчик. – Вони – за мною, наздогнали мене і повісили на гілці оцього дуба.

І Піноккіо показав на Великий дуб за два кроки від них.

— Яка сумна історія! – сказала Лисиця. – В якому лихому світі нам судилося жити! Нема де притулитися нам, чесним людям.

Під час розмови Піноккіо помітив, що Кіт кульгає на праву передню лапу, на ній бракувало подушечок і кігтів. Він спитав:

— Що сталося з твоєю лапою?

Кіт хотів щось відповісти, але затнувся. В розмову миттю втрутилась Лисиця:

— Мій друг дуже скромний і тому не відповідає. Я розкажу замість нього. Одного дня ми стріли на дорозі старого вовка, який майже вмирав з голоду. Він попросив у нас милостині. А в нас, як на гріх, не було навіть риб'ячої кісточки. І що ж, гадаєш, зробив мій друг, у грудях якого б'ється справді благородне серце? Він сам собі відкусив передню лапу і кинув бідоласі, щоб той угамував голод.

І Лисиця, розказавши це, втерла сльози, що набігли на очі.

Піноккіо й собі розчулився. Він підійшов до Кота і прошепотів йому на вухо:

— Якби всі коти були схожі на тебе, миші почували б себе щасливими!

— А що ти тут робиш зараз? – спитала Лисиця.

— Чекаю свого батька, який ось-ось має надійти.

— А де твої золоті монети?

— Там, де й були, – в кишені, – всі, крім тієї одної, що довелося залишити в таверні «Червоний рак».

— Подумати тільки, завтра в тебе було б уже, замість чотирьох, тисяча або й дві тисячі золотих монет! Чому ти не послухався моєї поради? Чому не посіяв їх на Чарівному полі?

— Сьогодні ніяк не можу. Піду туди іншим разом.

— Іншим разом буде запізно, – сказала Лисиця.

— Чому?

— Тому що це поле купив один великий пан, і завтра там уже нікому не дозволять сіяти гроші.

— А далеко звідси до Чарівного поля?

— Кілометрів зо два. Ходімо з нами, і за півгодини ми будемо там. Швиденько посієш свої гроші й через кілька хвилин збереш урожай – дві тисячі монет і повернешся сюди ввечері з повними кишенями золота. То підеш з нами?

Піноккіо завагався, бо згадав добру Фею, старенького Джеппетто і застороги Цвіркуна-балакуна. Але зрештою вчинив так, як і всі нерозумні й недобрі діти: уперто трусонув головою і сказав Лисиці й Котові:

— Гаразд! Я йду з вами!

І вони рушили в дорогу.

Вони йшли вже півдня, коли побачили перед собою місто, яке називалося Дурнелови. На міських вулицях бродили зграї облізливих собак, які позіхали від голоду, отари стрижених овечок, що тремтіли від холоду, табуни курей і півнів без гребінців і сережок, вони канючили у перехожих кукурудзяні зерна; тут лежали великі метелики, які не могли літати, бо продали свої прегарні кольорові крильця; тупцяли, соромлячись показатися на люди, павичі без хвостів; голі-голісінькі фазани тихенько ходили туди-сюди, оплакуючи свої блискучі золоті й срібні пера, загублені назавжди.

Серед натовпу цих жебраків і нещасних час від часу проїжджали пишні карети, а в них сиділи то лисиці, то злодійкуваті сороки, то якісь хижі птахи.

— А де ж Чарівне поле?

— За кілька кроків звідси.

Пройшовши містом, вони опинилися на звичайнісінькому полі, схожому на всі інші поля.

— Ось ми й прийшли, – сказала Лисиця. – Тепер нахились до землі, вигреби руками неглибоку ямку і кинь туди золоті монети.

Піноккіо послухався: вигріб ямку, поклав туди чотири золоті, які в нього залишилися, і загорнув їх землею.

— А тепер, – сказала Лисиця, – піди до рову, що недалеко звідси, набери відро води і полий землю там, де посіяв монети.

Піноккіо пішов до рову, зняв з ноги черевик (відра ж у нього не було), набрав води і полив те місце, де лежали його монети.

Потім спитав:

— Що ще робити?

— Нічого, — відповіла Лисиця. — Тепер ми собі підемо. Ти повернешся за двадцять хвилин і знайдеш тут деревце, гілки на ньому аж гнутимуться від золотих монет.

Бідний хлопчик мало не збожеволів від радості, він тисячу разів подякував Лисиці та Котові й пообіцяв їм щедрий подарунок.

— Не треба нам ніяких подарунків, — відповіли шахраї. — Досить нам і того, що ми тебе навчили, як розбагатіти не дуже натужуючись. Це нас так тішить.

По цих словах вони попрощалися з Піноккіо, побажали йому щедрого врожаю і пішли собі.

ХІХ. У ПІНОККІО КРАДУТЬ ЗОЛОТІ МОНЕТИ, І ЗА ЦЕ ЙОГО САДЯТЬ НА ЧОТИРИ МІСЯЦІ ДО В'ЯЗНИЦІ

Дерев'яний хлопчик, коли повернувся у місто, почав лічити хвилину за хвилиною і, вирішивши нарешті, що час уже наспів, подався до Чарівного поля.

Він поспішав, серце його билосся все дужче й дужче — тік-так, тік-так, як великий годинник, що поспішає. В голові його роїлися веселі думки: «А що, як замість тисячі монет я знайду на дереві дві тисячі? А може, замість двох тисяч, буде п'ять тисяч? А що, як замість п'яти тисяч — сто тисяч? Ой, яким великим багатчем стану я тоді! Куплю собі пишний палац, тисячу дерев'яних коників і тисячу стаєнь, щоб розважатись досхочу, а ще погрібець із солодкими напоями і шафу, повну солодоців: варення, тортів, булочок, солодкого мигдалю та вафель із кремом».

Отак, солодко мріючи, Піноккіо дійшов до поля і зупинився подивитися, чи не видно дерева із золотими монетами. Але не побачив нічого. Пройшов ще сто кроків, і там нічого. Зайшов на поле, підступив до того місця, де закопав свої гроші, — теж нічого. Хлопчик замислився і, забувши всі правила пристойності, витяг руку з кишені й довго шкріб собі потилицю.

У цю мить почувся чийсь гучний сміх, і, оглянувшись, малий побачив над собою на дереві великого Папугу, який чистив дзьобом своє ріденьке пір'ячко.

— Чого смієшся? — сердито спитав Піноккіо.

— Того що, коли чистив пір'я, полоскотав сам себе під крилом.

Дерев'яний хлопчик нічого не відповів. Пішов до рову, знову набрав води в черевик і почав поливати землю, якою були присипані

золоті монети. Тут він знову почув сміх, ще нахабніший, ніж перед тим.

— Послухай, – розгнівався Піноккіо, – можеш ти мені, нарешті, пояснити, клятий Папуго, що має означати твій сміх?

— Я сміюся з тих йолопів, які вірять усяким дурницям і дають шахраям обдурювати себе.

— Ти, може, маєш на увазі мене?

— Так, я маю на увазі тебе, нещасний Піноккіо. Ти такий дурний, що повірив, ніби гроші можна сіяти і збирати на грядках, як огірки і гарбузи. Я теж колись повірив і ось лишився майже без пір'я. Тепер я переконався, на жаль, запізно, що чесно гроші можна заробити тільки власними руками й головою.

— Я тебе не розумію, – мовив дерев'яний хлопчик. Його вже брав страх.

— Ну що ж, поясню тобі докладніше, – сказав Папуга. – Отож знай, що коли ти подався до міста, Лисиця з Котом повернулися, забрали золоті монети і чкурнули щодуху геть. Спробуй їх тепер наздогнати.

Піноккіо роззявив рота від подиву і, не ймучи віри Папузі, заходився руками розгрібати мокру землю. Гріб, гріб, гріб і вигріб таку глибоченну яму, що туди міг сховатися цілий ожеред соломи, але грошима там і не пахло. З розпачу він побіг до міста й подався зразу до судді поскаржитися на двох шахраїв, що його обікрали.

Суддею була стара мавпа з породи горил. Її всі шанували за похилий вік і сиву бороду. Але найбільшу повагу до судді-мавпи викликали її золоті окуляри без скелець. Вона ніколи не знімала їх, кажучи, що в неї дуже слабкий зір.

Піноккіо докладно розповів судді, як його обдурили, назвав імена, прізвища й особливі прикмети шахраїв і попросив учинити правий суд.

Суддя слухав дуже уважно і співчутливо. Коли дерев'яний хлопчик скінчив свою розповідь, мавпа подзвонила в дзвіночок. Негайно з'явилися два сторожові пси в жандармських мундирах.

Суддя показав жандармам на Піноккіо:

— У цього бідолахи вкрали чотири золотих монети, – сказав він. – Схопіть його і зараз же відведіть у в'язницю.

Бідолаха, почувши такий несподіваний вирок, отетерів, хотів був протестувати, але жандарми швиденько заткнули йому рота і повели до в'язниці. Там він просидів би чотири місяці, чотири довгих-довгих

місяці або ще й довше, якби не щасливий випадок. Річ у тому, що молодий імператор, який правив Дурнеловами, здобув велику перемогу над своїми ворогами і влаштував з цієї нагоди пишне свято з ілюмінацією, феєрверком, кінними змаганнями і велосипедними перегонами.

З великих радощів він наказав відчинити в'язниці й випустити на волю всіх злодіїв.

— Якщо всіх випускають, то і я хочу вийти, – сказав Піноккіо тюремникові.

— Вам не можна, – відповів той. – На вас цей указ не поширюється.

— Пробачте, – заперечив Піноккіо. – Адже я теж злодій.

— Тоді ви тисячу разів маєте слухність, – сказав тюремник, шанобливо зняв кашкет на прощання, відімкнув двері в'язниці й випустив хлопчика на волю.

XXV. ПІНОККІО ДАЄ ФЕЇ ОБЦЯНКУ БУТИ ХОРОШИМ І ВЧИТИСЯ: ЙОМУ, МОВЛЯВ, НАБРИДЛО БУТИ ДЕРЕВ'ЯНИМ ЧОЛОВІЧКОМ, І ВІН ХОЧЕ СТАТИ СПРАВЖНІМ ХЛОПЧИКОМ

Добра жінка спершу заперечувала, що вона маленька Фея з блакитним волоссям, та, побачивши, що її таємницю розкрито, кинула прикидатися, призналася й спитала в Піноккіо:

— Скажи мені, дерев'яний капоснику, як ти здогадався, що це я?

— Мені допомогла велика любов до вас.

— Що ж ти пам'ятаєш? Кидав мене дівчинкою, а тепер бачиш дорослу тітку, яка годиться тобі в матері.

— Тим краще. Тепер я називатиму вас не сестричкою, а мамою. Я вже давно мрію мати, як усі діти, маму. Тільки як ви змогли так швидко вирости?

— Це моя таємниця.

— Навчіть мене. Я теж хотів би трохи підрости. Який я малий: не більший за головку сиру!

— Але ж ти не можеш рости, – заперечила Фея.

— Чому?

— Тому що дерев'яні чоловічки не ростуть. Вони з'являються на світ ляльками, живуть, як ляльки, і ляльками вмирають.

— Ох, як мені надокучило бути лялькою! – вигукнув Піноккіо, стукнувши себе по голові. – Пора вже й мені стати людиною.

— Станеш, як заслужиш.

— Справді? А як заслужити?

— Дуже просто. Ти повинен звикнути бути хорошим хлопчиком.

— А хіба я не хороший?

— Де там! Хороші діти слухняні, а ти...

— А я неслухняний...

— Хороші діти охоче вчаться і працюють, а ти...

— А я, навпаки, байдикую і живу волоцюгою весь рік.

— Хороші діти завжди кажуть правду...

— А я завжди брешу.

— Хороші діти охоче ходять до школи...

— А мені про школу навіть думати гидко. Але відсьогодні я житиму зовсім по-іншому.

— Ти мені обіцяєш?

— Обіцяю. Я хочу стати хорошим хлопчиком і втіхою для свого батька... Де тепер мій бідний тато?

— Не знаю.

— Чи пощастить мені коли-небудь побачити і обійняти його?

— Сподіваюся, що так. Навіть певна.

Почувши це, Піноккіо незмірно зрадів, схопив руки Феї та почав гаряче їх цілувати. Потім підвів голову і, з любов'ю дивлячись їй в очі, спитав:

— Скажіть мені, мамусю: значить, це неправда, що ви вмерли?

— Мабуть, неправда, – відповіла усміхаючись Фея.

— Аби ви знали, як мені було боляче, як у мене стислося горло, коли я прочитав: «Тут поховано...»

— Знаю, знаю. Тому я тобі пробачила. Твій щирий біль показав мені, що в тебе добре серце. А діти з добрим серцем, хоч іноді й роблять капості та не слухаються старших, можуть стати хорошими. Завжди є надія, що вони стануть на добрий шлях. Тому я й прийшла сюди по тебе. Я буду твоєю мамою...

— О, як це чудово! – вигукнув Піноккіо, підстрибуючи від радості.

— Ти слухатимешся мене і робитимеш завжди те, що я тобі казатиму.

- Добре, добре, добре!
- Від завтра, – додала Фея, – ти почнеш ходити до школи. Піноккіо одразу трохи посмутнішав.
- Потім вибереш якесь ремесло або фах на свій смак. Піноккіо зовсім споважнів.
- Що ти там бурчиш крізь зуби? – незадоволено спитала Фея.
- Я думаю...– тихо промимрив дерев'яний хлопчик, – що зараз уже, мабуть, пізно йти до школи.
- Ні, паночку. Запам'ятай раз і назавжди, що вчитися ніколи не пізно.
- Але я не хочу вчитися ніякого ремесла.
- Чому?
- Тому що працювати дуже стомлива справа.
- Мій синку, – сказала Фея. – Всі, хто так каже, зрештою опиняються у в'язниці або в лікарні. Май на увазі, що кожна людина, яка з'являється на світ, мусить щось робити, працювати. Біда тому, хто стає неробою! Неробство – це найтяжча хвороба, її треба вилікувати негайно, змалку. Коли хто виросте неробою, вилікувати того вже неможливо.
- Ці слова дійшли до серця Піноккіо. Він рішуче підвів голову й сказав:
- Я вчитимуся, я працюватиму, я робитиму все, що ви мені накажете. Одне слово, жити лялькою мені набридло, я хочу стати таким, як усі діти. Ви ж обіцяли мені це, правда?
- Так, я пообіцяла. Тепер усе залежить від тебе.

XXXV. ПІНОККІО ЗНАХОДИТЬ У ЧЕРЕВІ АКУЛИ... А КОГО? ПРОЧИТАЄТЕ ЦЕ В РОЗДІЛІ Й ДІЗНАЄТЕСЬ

Попрощавшись зі своїм добрим другом Тунцем, Піноккіо подався в темряву. Він посувався напюмацьки туди, де блимала малесенька цяточка світла. Брів по кісточки у масній рідині, яка запаморочливо відгонила свіжою рибою.

Що далі він ішов, то виразнішим ставало світло. Ішов, ішов, нарешті дійшов, і що ж він там побачив? Ви ніколи не вгадали б! Там стояв маленький столик, на столику горіла свічка, застромлена в зелену пляшку. За столом сидів дідусь, білий-білий як сніг або як

сметана і жував живих рибинок. Вони були живісінькі, аж вистрибували з рота.

Побачивши все це, Піноккіо так страшенно зрадів, що мало не зомлів від щастя. Йому хотілося сміятися, плакати і говорити водночас, але він спромігся лише пролепетати кілька безладних слів. Нарешті йому пощастило видавити із себе радісний вигук, і, розкривши обійми, він кинувся на шию дідусеві, примовляючи:

— Ох, мій таточку! Нарешті я знайшов вас! Тепер я ніколи вас не покину! Ніколи!

— Значить, мої очі не обманюють мене? – спитав уражений дідусь. – Значить, ти і є мій любий Піноккіо?

— Так, так, це я, справді я! А ви мені вже все пробачили? Ох, таточку мій, який ви добрий! Подумати тільки, що я... Ох, якби ви знали, скільки лих упало на мою голову, якої довелося мені біди зазнати! Того дня, коли ви, мій нещасний тату, продали свою куртку, купили мені буквар і послали мене до школи, я втік, щоб подивитися на дерев'яних ляльок, а хазяїн лялькового театру хотів кинути мене у вогонь, щоб добре підсмажити собі барана. Але потім він дав мені п'ять золотих монет для вас, та я стрівся з Лисицею і Котом, а вони повели мене в таверну «Червоний рак» і там наїлися, як вовки. Вночі я сам вирушив у дорогу і зустрівся з розбійниками, які погналися за мною, я від них, а вони все за мною. Я тікав, доки вони мене не повісили на гілці Великого дуба, звідки Прекрасна Дівчинка з блакитним волоссям наказала мене відвезти в кареті, а лікарі, які прийшли до мене, сказали: «Якщо він не мертвий, то, значить, він напевно живий». Потім я сказав брехню, і в мене почав рости ніс, і я не міг пролізти у двері, і тому я пішов із Лисицею і Котом і закопав чотири золоті монети, бо одну ми проїли в таверні, а Папуга почав реготати, і я не те що двох тисяч монет, жодної не зібрав. Суддя, дізнавшись, що мене пограбували, посадив мене одразу до в'язниці, щоб догодити злодіям; вийшовши звідти, я побачив чудове гроно винограду в саду і попався в пастку. А селянин цілком справедливо начепив на мене собачий нашийник, щоб я стеріг курник, потім він визнав, що я не винний, і відпустив мене, а Змія з хвостом, з якого йшов дим, почала сміятися, і в неї лопнула жила в грудях. Я повернувся до будинку Прекрасної Дівчинки, яка померла, і Голуб, побачивши, як я плачу, сказав: «Я бачив твого батька, він майструє човника, щоб вирушити тебе шукати», а я йому сказав: «О, якби я мав крила», а він мені сказав: «Хочеш поїхати до свого батька?», а я йому

сказав: «Дуже хотів би, якби міг». – «Я тебе туди віднесу», а я спитав: «Як?», тоді він мені сказав: «Сідай мені на спину». Ми летіли цілу ніч, потім уранці всі рибалки, що дивилися на море, сказали мені: «Он там нещасний чоловік потопав у човнику», і я здалеку одразу впізнав вас, бо так мені підказало серце, і робив вам знаки, щоб ви повернулися назад на берег.

— Я тебе теж упізнав, – сказав Джеппетто, – і дуже хотів повернути до берега, але як! Море розбурхалося, і велика хвиля перекинула човен. А жадлива Акула, яка плавала поблизу, тільки-но побачила мене у воді, враз кинулася до мене і проковтнула, мов таблетку.

— І давно ви вже тут? – спитав Піноккіо.

— Із того самого дня. Вже минуло два роки. Два роки, мій Піноккіо, які здалися мені двома століттями.

— А як же ви тут жили? Що їли? Де ви взяли свічку? А сірники, щоб запалити її, хто вам дав?

— Зараз я розкажу тобі все. Так-от, та сама буря, що перекинула мій човник, потопила великий торговий корабель. Усі моряки врятувалися, а корабель пішов на дно, і Акула, яка того дня мала чудовий апетит, проковтнула і корабель.

— Як? Весь одразу?

— Весь як був. Виплюнула тільки щоглу, що застрягла у неї в зубах, мов риб'яча кістка. На моє щастя, цей корабель був завантажений м'ясними консервами, сухарями, пляшками з вином, родзинками, сиром, кавою, цукром, лойовими свічками і сірниками. Завдяки цьому я зміг прожити тут два роки, але припаси скінчилися, на судні вже нема нічого, і ця свічка, яка горить на столі, – остання.

— А що ж потім?

— А потім, любий мій, ми обидва сидітимемо в темряві.

— Тоді, тату, – сказав малий, – не можна гаяти часу. Треба подумати про те, як звідси втекти.

— Утекти? Яким чином?

— Вибратися з пащі Акули і пуститись уплав через море.

— Добре тобі казати. Але я, любий Піноккіо, не вмію плавати.

— Дарма! Ви сядете мені на спину, а я чудовий плавець і доведу вас живим і здоровим до берега.

— Це тобі так здається! – заперечив Джеппетто, похитавши головою і сумно всміхнувшись. – Хіба може дерев'яний хлопчик,

метр заввишки, як оце ти, мати стільки сили, щоб понести мене вправ на спині?

— Спробуйте й побачите! І якщо нам судилося загинути, то хоч помремо разом.

Піноккіо узяв свічку і пішов уперед, освітлюючи шлях.

— Ідіть за мною і нічого не бійтеся, – сказав він батькові.

Так вони пройшли чимало – через весь шлунок і тулуб Акули. Та коли досягли місця, де починається горло страховиська, вирішили краще зупинитися, щоб роздивитись і вибрати слушну мить для втечі.

Слід сказати, що Акула була вже дуже стара, страждала на астму і мала хворе серце. Тому вона спала з роззявленою пащею. Піноккіо, який спершу виглянув із горла, побачив удалині клапоть нічного неба, всіяного зорями, і повний місяць.

— Саме добра година для втечі, – прошепотів він. – Акула спить, як байбак, море спокійне, і видно як удень. Ходімо, таточку, зі мною, і ми врятовані.

Як сказали, так і зробили. Втікачі піднялися горлом морського чудовиська і опинились у величезній пащі. Так вони дійшли до язика. Він був широкий і довгий, як алея в парку. І ось коли вони вже мали кинутися в море, Акула раптом чхнула і при цьому так здригнулася, що Піноккіо і Джеппетто скотилися назад у череву страховиська.

Свічка погасла, батько з сином опинилися в темряві.

— А що ж тепер? – стривожено спитав Піноккіо.

— Тепер, синку, ми вже напевне загинули.

— Чому загинули? Дайте мені руку, таточку, і глядіть не посковзніться.

— Куди ти мене поведеш?

— Спробуємо ще раз. Ходімо зі мною, і нічого не бійтеся.

По цих словах Піноккіо взяв батька за руку і повів за собою. Ступаючи навшпиньки, вони піднялися горлом чудовиська, пройшли весь язик і перебралися через три ряди зубів. Перед тим як стрибнути в море, дерев'яний хлопчик сказав батькові:

— Сідайте мені на спину і обніміть міцно-міцно. А решта все – мій клопіт.

Як тільки Джеппетто зручно вмовстився на синовій спині, Піноккіо, перевіrivши, чи все гаразд, скочив у море і поплив. Море було спокійнісіньке, як миска з олією, сяяв повний місяць. Акула спала таким глибоким сном, що її не розбудив би й гарматний постріл.

XXXVI. ПІНОККІО НАРЕШТІ СТАЄ З ДЕРЕВ'ЯНОЇ ЛЯЛЬКИ СПРАВЖНІМ ХЛОПЧИКОМ

Піноккіо бадьоро плив до берега, коли раптом помітив, що батько, який сидів у нього на спині, до половини зануривши ноги у воду, дрібно-дрібно тремтить, ніби його б'є лихоманка.

Від чого ж він тремтів: від холоду чи від страху? Хто знає? Можливо, від того й від того. Але Піноккіо, думаючи, що батько трясеться від страху, промовив, щоб підбадьорити його:

— Тримайтесь, тату! За кілька хвилин ми дістанемося до землі й будемо врятовані.

— А де ж той благословенний берег? – тривожно спитав дідусь і примружив очі, ніби кравець, що втягає нитку в голку. – Я дивлюся та й дивлюся на всі боки, а все бачу саме тільки небо і море.

— Але я вже бачу берег, – промовив дерев'яний хлопчик. – Щоб ви знали, я – як кіт: вночі бачу краще, ніж удень.

Бідолаха Піноккіо навмисне сказав неправду, щоб підбадьорити старого. А насправді він уже трохи побоювався: сили його танули, дихав він важче.

Він плив, поки мав сили, потім повернув голову до Джеппетто і сказав задихаючись:

— Таточку мій... допоможіть мені... я помираю!

Батько із сином думали, що вже загинули, коли почули хрипкий голос:

— Хто це там помирає?

— Я і мій нещасний батько.

— Я пізнаю цей голосок! Ти Піноккіо!

— Правда, а ти хто?

— А я Тунець, товариш твій по ув'язненню в череві Акули.

— А як тобі пощастило втекти?

— Я зробив, як ти. Ти показав мені шлях до порятунку.

— Мій Тунцю, ти нагодився дуже вчасно! Благаю тебе, заради твоїх дітей, допоможи нам, а то ми загинемо.

— Залюбки і від щирого серця, – сказав Тунець. – Хапайтесь обоє за мого хвоста. Я за чотири хвилини дотягну вас до берега.

Джеппетто і Піноккіо, звісно, одразу скористалися з цього запрошення. Але, замість учепитися за хвоста, вони вирішили, що буде краще сісти верхи на Тунця. Так і зробили.

— Може, ми занадто важкі?

— Важкі? Аніскілечки, ви мені неначе дві порожні черепашки, – відповів Тунець, який був із добре теля завбільшки.

Коли всі троє підпливли до берега, Піноккіо вистрибнув першим на суходіл, щоб допомогти батькові зійти. Потім він звернувся до Тунця і голосом, сповненим вдячності, сказав:

— Любий друже, ти врятував мого батька! Я не знаходжу слів, щоб як слід подякувати тобі. Дозволь поцілувати тебе на знак вічної вдячності.

Тунець висунув з води писок, і Піноккіо, ставши навколішки, палко поцілував його. Бідолаха Тунець, украй розчулений цим, розплакався і, соромлячись своїх сліз, пірнув під воду й зник.

Тим часом настав день. Піноккіо, взявши руку Джеппетто, який ледве стояв на ногах, сказав:

– Спирайтеся на моє плече, любий таточку, і ходімо. Будемо йти поволі-поволі, як мурахи, і коли стомимося, то відпочинемо.

— А куди ми подамося? – спитав Джеппетто.

— Пошукаємо якийсь будинок чи хатину, де б нам могли дати скибку хліба та в'язку соломи на постіль.

Не пройшли вони й сотні кроків, як побачили край шляху двох жебраків з огидними пиками.

Це були Кіт із Лисицею, але впізнати їх одразу було важко. Уявіть собі, Кіт через те, що весь час прикидався сліпим, насправді осліп, а Лисиця дуже постаріла, один бік у неї обліз, а хвоста зовсім не було. Ця жалюгідна злодійка так зубожіла, що одного дня мусила продати навіть свій пишний хвіст мандрівному купцеві, і той купив його на віяло від мух.

— О Піноккіо, – вигукнула Лисиця плаксивим голосом, – зглянься над нами, бідними каліками.

— Каліками! – повторив Кіт.

— Прощавайте, шахраї! – відповів дерев'яний хлопчик. – Ви вже раз обдурили мене, вдруге вам не вдасться!

— Повір, Піноккіо, ми тепер бідні й нещасні насправді!

— Насправді! – повторив Кіт.

— Якщо ви нещасні, то по заслuzі. Пригадайте прислів'я: «Краденими грішми не розбагатієш». Прощавайте, шахраї!

— Змилуйся над нами!

— Над нами!

— Прощавайте, шахраї!

— Не покидай нас!

— Нас! – повторив Кіт.

— Прощайте, шахраї! Згадайте прислів'я: «Хто вкрав у сусіда куртку, помре без сорочки».

По цих словах Піноккіо і Джеппетто спокійнісінько рушили далі. Пройшовши метрів сто, побачили в кінці стежки посеред парку гарну хатинку, вкриту черепицею.

— У цій хатині хтось живе, – сказав Піноккіо. – Ходімо постукаємо.

Підійшли, постукали в двері.

— Хто там? – запитав голосок із середини.

— Бідний батько з бідним сином, без хліба й без даху над головою, – відповів дерев'яний хлопчик.

— Поверніть ключ, і двері відчиняться, – промовив той самий голосок.

Піноккіо повернув ключ, і двері відчинилися. Увійшовши в хатину, подивилися туди й сюди, але не побачили нікого.

— А де ж хазяїн? – здивовано спитав Піноккіо.

— Я тут, нагорі!

Батько й син подивилися вгору й побачили на балці Цвіркуна-балакуна.

— О, здоров був, мій любий Цвіркуне, – ввічливо привітався Піноккіо.

— Тепер ти називаєш мене своїм любим Цвіркуном, еге ж? А згадай, як ти, виганяючи з дому, вдарив мене молотком.

— Твоя правда, Цвіркуне! Прожени мене, сам удар мене молотком, але зглянься над моїм сердешним батьком.

— Я жалію і батька, і сина, але хотів тобі нагадати, що в житті, по можливості, треба ставитися до всіх ввічливо, щоб і до тебе ставилися так само.

— Твоя правда, Цвіркуне, твоя правда. Я назавжди запам'ятаю цю твою науку. Скажи, будь ласка, звідки в тебе отака гарна хатина?

— Цю хатину мені подарувала одна гарненька Кізонька, в якій чудова блакитна шерсть.

— А куди пішла Кізонька? – спитав Піноккіо, надзвичайно здивувавшись.

— Я цього не знаю.

— А коли повернеться?

— Не повернеться більше ніколи. Вчора вона пішла звідси сумна-сумна і мекала без угаву, ніби хотіла вимовити: «Бідний Піноккіо, я вже більше його не побачу: його зжерла Акула».

— Вона так сказала? Значить, це була вона! Вона! Моя люба Фея! – закричав Піноккіо і розпачливо заридав.

Добряче виплакавшись, він витер очі й зробив із соломи гарну постіль для старенького Джеппетто. Потім спитав у Цвіркуна-балакуна:

— Скажи мені, Цвіркунчику, де б я міг роздобути склянку молока для мого бідного батька?

— За три гони звідси живе городник Джанджо, який тримає корів. Піди туди і там добудеш молока.

Піноккіо кинувся бігцем до хати городника Джанджо. Але той сказав:

— Скільки молока ти хочеш?

— Повну склянку.

— Склянка молока коштує один сольдо. Давай гроші.

— У мене немає ані чентесімо, – розчаровано сказав Піноккіо.

— Погано, мій дерев'яний хлопчику. Якщо в тебе немає ані чентесімо, я не маю ані краплини молока.

— Ну що ж! – сказав Піноккіо і повернувся йти.

— Почекай-но трохи, – сказав Джанджо. – Може, ми домовимося. Ти не покрутиш мені колесо?

— Яке колесо?

— Дерев'яне. Щоб вода йшла на город.

— Спробую.

— Тоді слухай: витягнеш сто відер води, і я за це наллю тобі склянку молока.

— Гарзд.

Джанджо повів дерев'яного хлопчика на город і показав, як крутити корбу. Піноккіо мерщій став до роботи. Поки тягнув сто відер води, то вкрився потом із ніг до голови.

Не було, мабуть, у світі важчої роботи.

— Досі цю роботу виконував мій ослик, – сказав городник. – Та зараз він здихає.

— Можна мені подивитися на нього? – спитав Піноккіо.

— Будь ласка.

Зайшовши у стайню, Піноккіо побачив гарного ослика, який лежав на соломі, знесилений від голоду і непосильної праці.

Придивившись до нього, Піноккіо подумав: «Десь я цього ослика бачив! Я його звідкись знаю!»

Нахилившись, Піноккіо спитав по-ослячому:

– Хто ти?

Почувши це запитання, ослик розплющив очі, що вже згасали, і пробелькотів теж по-ослячому:

– Я Гноттик.

Після цього він заплющив очі й здох.

– Ох, нещасний Гнотику! – шепотів Піноккіо і втер віхтиком соломи сльози, що котилися по обличчю.

– Ти так жалкуєш за ослом, ніби він твій, – сказав городник. – А що ж казати мені, заплативши за нього добрячі гроші?

– Знаєте, це був мій друг.

– Твій друг?

– Так, мій товариш по школі.

– Як?! – зареготав Джанджо. – Як? Відколи це осли стали товаришами по школі?.. Уявляю, як добре ви вчилися!

Дерев'яного хлопчика боляче вразили ці слова, але він нічого не відповів. Він узяв склянку ще тепленького молока і повернувся з ним до хати.

Минуло вже п'ять місяців, як Піноккіо щодня вставав на світанку і ходив крутити корбу, щоб заробити склянку молока хворому батькові. Молоко дуже допомагало старому. Більше того, за цей час Піноккіо навчився плести кошики з очерету. Гроші, що вторгував за них, він витрачав дуже розумно, на повсякденні потреби. Крім того, він сам змайстрував зручне крісло на коліщатках, в якому вивозив свого батька в гарну погоду на свіже повітря.

А вечорами він учився читати й писати. В сусідньому селі він дешево купив грубезну книжку без обкладинки та без заголовка і вправлявся в читанні. Писав він підструганою, як перо, соломинкою. Не маючи ні чорнила, ні чорнильниці, він умочав її в горщечок із соком шовковиці та вишні.

Ось так, завдяки великому бажанню вчитися і працювати Піноккіо зміг забезпечити не тільки вигідне життя своєму хворому батькові, але навіть зібрав грошей, щоб купити собі новий одяг.

Одного ранку він сказав батькові:

– Я піду на базар купити собі курточку, ковпачок і черевики. Коли я повернуся додому, – додав він усміхаючись, – то буду так одягнений, що ви подумаете, ніби я великий пан.

Вийшовши з дому, дерев'яний хлопчик побіг, веселий і задоволений. Раптом він почув, що хтось його кличе на ім'я. Оглянувшись, він побачив гарного Слимака, який виповз із кущів.

— Ти мене не впізнав? — спитав Слимак.

— Може, так, а може, й ні.

— Хіба ти не пам'ятаєш Слимака, який служив у Феї з блакитним волоссям? Не пригадуєш, як я спустився вниз, щоб посвітити тобі, а ти застряв ногою у дверях?

— Я все пригадав, — вигукнув Піноккіо. — Скажи мені швидше, любий Слимачку, де ти покинув мою добру Фею? Що вона робить? Чи пробачила мені? Пам'ятає про мене? Чи ще любить мене? Чи далеко вона звідси? Де її знайти?

На всі ці запитання, які дерев'яний хлопчик випалив одним духом, Слимак відповів, як завжди, спокійно:

— Любий Піноккіо, нещасна Фея лежить у лікарні.

— У лікарні?

— Так, на превеликий жаль! Від багатьох злигоднів, що судилися їй, вона тяжко захворіла і не має за що навіть купити собі скибочки хліба.

— Справді? Якого болю завдав ти мені своїми словами! О бідна Фея! Бідна Фея! Бідна Фея! Коли б я мав мільйон, я б якнайшвидше відніс їй... Але в мене тільки сорок сольдо. Ось вони. Я саме йшов купити собі новий одяг. Візьми їх, Слимаче, і негайно віднеси моїй добрій Феї.

— А як же твій новий одяг?

— Що мені той одяг? Я б навіть продав оце дрантя, яке на мені, аби допомогти їй. Іди, Слимаче, і швидше! І за два дні повертайся сюди знову, я думаю, що дам тобі ще кілька сольдо. Досі я працював тільки на свого батька. Відсьогодні я працюватиму на п'ять годин більше, щоб підтримати і мою добру маму. До побачення, Слимаче, через два дні я чекаю тебе тут.

Слимак побіг на диво швидко, мов ящірка в жарку серпневу пору.

Коли Піноккіо повернувся додому, батько запитав його:

— А де ж твій новий одяг?

— Я не міг знайти для себе нічого. Хай так і буде! Куплю іншим разом.

Цього вечора Піноккіо працював не до десятої години, а до півночі й замість восьми очеретяних кошиків зробив шістнадцять.

Потім ліг у ліжко і заснув. У сні він побачив Прекрасну Фею. Поцілувавши його, вона з усмішкою промовила:

— Молодець, Піноккіо! За твоє добре серце я прощаю тобі всі капості, які ти вчинив до сьогоднішнього дня. Діти, які допомагають батькам, коли тих спіткають злидні чи хвороба, завжди заслуговують на велику похвалу і велику пошану, навіть коли вони не завжди слухняні та гарно поведуться. Будь завжди справедливий, матимеш щастя у житті.

На цьому сон закінчився, і Піноккіо, прокинувшись, широко розплющив очі.

Уявіть собі його здивування, коли він побачив, що він уже більше не дерев'яний чоловічок, а справжній хлопчик, як усі діти! Кинув оком навколо себе і, замість солом'яних стін хатини, побачив гарну кімнатку, нові меблі. Зіскочивши з ліжка, він знайшов чудовий новий костюм, новий беретик і шкіряні черевички. Швиденько одягнувшись, він за звичкою засунув руки в кишені та дістав невеличкий гаманець зі слонової кістки, на якому було написано: «Фея з блакитним волоссям повертає своємулюбому Піноккіо сорок сольдо і щиро дякує за його добре серце». Розкривши гаманець, хлопчик знайшов у ньому, замість сорока мідних сольдо, сорок новеньких золотих монет.

Подивившись у дзеркало, Піноккіо себе не впізнав. Він побачив жвавого, гарного хлопчика з каштановим волоссям, із розумними блакитними очима і веселим рожевим личком.

Від усіх цих дововижних подій, які швидко змінювали одна одну, Піноккіо навіть розгубився і подумав, що спить із розплющеними очима.

— А де ж мій батько? – раптом вигукнув він і зайшов до сусідньої кімнати. Там він побачив старого Джеппетто, живого і здорового, в доброму гуморі. Старий знову взявся за своє ремесло і саме вирізав чудову раму з листям, квітами та голівками всіляких звірів.

— Поясніть мені, любий таточку, що означає таке несподіване перетворення? – спитав Піноккіо, кидаючись йому на шию і гаряче цілуєчи.

— Ця чудесна зміна в нашому житті – цілком твоя заслуга, – сказав Джеппетто.

— Чому моя?

— Тому що погані діти, коли стають хорошими, здобувають чудову властивість: робити все навколо себе новим і прекрасним для себе і для всієї своєї сім'ї.

— А куди ж подівся колишній дерев'яний Піноккіо?

— Він там, – відповів Джеппетто, показуючи на велику дерев'яну ляльку біля стільця. Її голова схилилася набік, руки нерухомо повисли вздовж тулуба, ноги зігнулися в колінах. Навіть не вірилося, що вона могла колись стояти на ногах.

Піноккіо якийсь час дивився на дерев'яного хлопчика, а потім сказав, глибоко зітхнувши:

– Ой, смішним же я був дерев'яною лялькою! І який я зараз щасливий, що став справжнім хлопчиком!

Переклад Ю. Авдєєва
Коллоді К. Пригоди Піноккіо. – К., 2006.

ЛЬЮІС КЕРРОЛЛ (1832 – 1898)

Чарльз Лютвідж Доджсон (справжнє прізвище письменника) народився в старовинному селі Дарбері в англійському графстві Чешир в багатодітній сім'ї священика. Чарльз був найстаршим, часто вигадував для трьох братів та сімох сестер різноманітні забави та ігри, писав веселі вірші й навіть видавав журнали.

Навчався спочатку вдома, потім ходив до школи в Річмонді, а згодом – у Регбі. Закінчивши школу, майбутній письменник став студентом Оксфордського університету. Він ретельно вивчав математику і вже в двадцять три роки дістав посаду професора. Один за одним виходили його підручники і посібники з алгебри, геометрії, математичної логіки. Проте серед захоплень молодого викладача була музика, театр і фотографія...

Своє дозвілля професор Доджсон проводив з маленькими дітьми. Він часто бував у гостях у свого колеги – ученого-мовознавця, автора словника давньогрецької мови професора Генрі Джорджа Лідделла. Чарльз приятелював з його трьома доньками – Лоріною, Алісою, Едіт – та їхнім старшим братом Гаррі. 4 липня 1862 року батько дівчаток влаштував для них чергове плавання річкою Темзою. Десятирічна Аліса попросила дядечка Чарлі розповісти їй казку, і

професор почав вигадувати химерну історію. У героях казки діти легко впізнавали себе і своїх знайомих.

Коли ж прогулянка закінчилася, мала Аліса попросила свого улюбленця записати для неї цю історію. Професор пообіцяв, і через два роки подарував дівчинці власноручно зроблену рукописну книжку з малюнками. А вже 1865 року під ім'ям «Льюїс Керролл» побачила світ перероблена автором книжка «Аліса в Країні Чудес». За життя автора вона перевидавалася понад тридцять разів. Кращі театри виставляли на сцені драматичні переробки Керроллової казки, а сам письменник часто давав поради акторам, зайнятим у цих виставах.

АЛІСА В КРАЇНІ ЧУДЕС (Скорочено)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ, ДЕ АЛІСА ОПИНІЛАСЯ В КРОЛЯЧІЙ НОРІ

Алісі це вже набридло – сидіти отак із сестрою на березі й нічогоїсьню не робити. Зо два рази вона зазирнула до сестриної книжки – але там не було ні малюнків, ні розмов, а що за користь із таких книжок? – гадалося їй.

З нудьги вона почала вже думати (хоча й думати було не так легко – літня спека геть приспала та розморила їй!) – може, віночка зі стокроток сплести? Але ж це треба вставати, йти по ті стокротки, а далі... Аж тут – хвиць! – повз неї промчав Білий Кролик із рожевими очищами.

Тут не було, звичайно, жодної химери; не здивувалась Аліса навіть тоді, коли Кролик промовив сам до себе:

– Ой лишенько, лишенько! Як я спізнився!

Потім, щоправда, вона думала, що здивуватись-таки слід було, але тоді все здавалось їй таким, як треба.

Та коли Кролик *дістав з кишені жилета годинника* (авжеж, справжнісьнюго!), поглянув на нього й прожогом кинувся геть, Аліса аж підскочила – їй спало на думку, що вона ніколи ще не бачила Кролика з годинником, та ще й у жилеті! Аж тремтячи з цікавості, вона помчала навздогін – і саме встигла помітити, як Кролик майнув до великої нори під живоплотом. Тієї ж миті Аліса кинулася за ним – навіть не подумавши, як потім вибратися назад.

Нора спочатку була рівною, мов тунель, а далі раптом обірвалася – так несподівано, що Аліса й незчулася, як полетіла вниз, у якийсь глибочезний колодязь.

Чи то колодязь був надто вже глибокий, чи падала Аліса надто вже повільно, тільки часу в неї було, здавалося, досить, щоб озирнутись як слід і поміркувати, що ж буде далі.

Спершу вона спробувала поглянути вниз – розібратися, куди ж вона врешті летить, – та внизу було темно-темно; тоді вона почала роздивлятися стіни колодязя й помітила, що там – самі шафи й полиці. Подекуди на кілочках висіли мапи й картини. З однієї полиці Аліса встигла схопити банку – ще й з написом «Помаранчеве варення», та в банці, на превеликий жаль, було порожнісінько! Кинути банку вниз вона побоялася – ще вб'єш когось! – і ледве встигла засунути її до якоїсь шафи.

– Отакої! – сказала собі Аліса. – Оце так упала! Тепер хоч і зі сходів упаду, то не плакатиму! Вдома всі подумают, що я така хоробра. Хай навіть із даху впаду – не скажу нічого! – Тут, мабуть, вона була занадто вже упевнена в собі.

Униз, униз, униз... Невже це падіння не скінчиться *ніколи*?

– Цікаво, скільки ж миль я пролетіла? – мовила гучно Аліса. – Я, напевно, десь біля центра Землі. Ану-бо: це, здається, чотири тисячі миль углиб? – Вона, бачте, вже вчила це на уроках: хоч нагода похвалитися своїми знаннями була тепер *не найкраща* – адже ніхто її не слухав, – та повправлятися все одно не завадило б. – Так-так, чотири тисячі... То які ж Паралелі та Меридіани я пролетіла? – Аліса й гадки не мала, що таке Паралелі та Меридіани, але самі ці слова були такі гарні й довгі!

Помовчавши трохи, вона знову заговорила:

— А раптом я пролечу так усю Землю! Ото сміху буде – потрапити до тих, хто ходить униз головою! Антипатії, чи як їх... – Тепер уже Аліса зраділа, що ніхто її не слухає, бо по-справжньому це слово звучало якось не так.

— Тільки доведеться спитати в них, що то за країна: «Пробачте, тітонько, це Нова Зеландія чи Австралія?» – Тут вона спробувала ввічливо *присісти* з уклоном – уявить собі, як можна присісти, падаючи в повітрі. – От дурне дівчисько, подумают вони! Ні, краще нічого не питатиму: може, побачу десь напис.

Униз, униз, униз... Робити було нічого, тож Аліса знову заговорила сама до себе.

— Діна, мабуть, цілий вечір сумуватиме за мною!

Діною звали її кицьку.

— Хоч би молочка їй налити не забули... Ох, любя моя Діно! Якби ти була тут зі мною! От тільки мишей у повітрі нема, зате сила-силенна кажанів – а вони такі схожі на мишей... А чи їдять кошенята кажанят?

Тут Аліса задрімала й забурмотіла спросонку:

— Чи їдять кошенята кажанят? Чи їдять кошенята кажанят?

А часом так:

— Чи їдять кажанята кошенят? Чи їдять кажанята кошенят?

Адже все одно, про що питати, коли ніхто не відповідає.

Аж нарешті вона заснула як слід – їй навіть примарилося, що вона гуляє пліч-о-пліч із Діною й суворо так питає її:

«Ану-бо, Діно, скажи мені правду: чи їси ти кажанят?»

Аж раптом – бубух! – вона впала просто на купу хмизу й сухого листя. Нарешті політ скінчився!

Аліса нітрішечки не забилася – вона миттю скочила на ноги й озирнулася. Спершу вона поглянула вгору – там було темно, зате попереду знову виднівся довгий прохід, яким щодуху тупотів Білий Кролик. Не гаючи ні хвилини, Аліса кинулася навздогін – вона ще встигла почути, як той бідкається, завертаючи за ріг: «Ой, вушка мої, вусики! Як я спізнився!» Ось вона мало не наздогнала його – та за рогом Кролик кудись зник, а сама Аліса опинилася в низькій, довжелезній залі.

Круг зали, по стінах, було багато дверей та всі вони виявилися замкнені! Аліса спробувала кожні з них – спершу з одного боку, тоді з другого, – і врешті засмучено пішла через залу, не знаючи, як же звідси вибратись.

Раптом вона побачила маленький скляний столик на трьох ніжках. На столику не було нічого, крім крихітного золотого ключика. Спершу Аліса подумала, що то ключ від якихось дверей, та ба! – чи то замки були завеликі, чи ключик замалий, жодних дверей їй відімкнути не вдалося. Аж тут, обходячи залу вдруге, вона натрапила на низеньку завіску – раніше Аліса її не помітила, а за нею виявилися малесенькі дверцята, дюймів з п'ятнадцять заввишки. Аліса спробувала встромити в замок свого ключика – і той, на превелику її радість, підійшов!

Отож Аліса відчинила дверцята й побачила за ними вузьеньку, немовби щурячу, нірку. Вона стала на коліна, зазирнула до нірки –

там у глибині виднівся прегарний садок. Як їй схотілося вибратись із темної зали до яскравих квітників та прохолодних водограїв! Та до нірки не проходила навіть її голова.

– Якби голова й пролізла, – міркувала бідолашна Аліса, – що за користь із голови без пліч? От якби я вміла складатися, наче підзорна труба! Аби лише знати, з чого почати...

З Алісою вже сталося стільки чудернацьких речей, що вона почала думати, ніби зараз нічого неможливого немає.

Сидіти й чекати перед дверцятами – користі мало: отож Аліса попрямувала назад до столика – чи не знайдеться там якогось іншого ключика або хоч книжки про те, як складатися... Та цього разу вона знайшла там гарненьку пляшечку («а раніше її тут не було, їй-право!» – подумала Аліса), до шийки якої був прив'язаний папірець із великим гарним друкованим написом: «*Випий мене!*»

Добре було отак сказати «випий мене».

– Ба ні, спершу треба поглянути, чи не написано там «отрута», – сказала собі маленька розумниця.

Вона читала колись повчальні історії про дітей, що гинули в полум'ї, чи в пащі диких звірів, чи потрапляли в якусь іншу халепу – і все через те, що *не хотіли пам'ятати* трьох простих правил: якщо *надто довго* триматимеш розжарену кочергу, то попечешся; якщо *надто глибоко* різонеш ножем пальця, то потече кров; а якщо *надто багато* вип'єш із пляшечки з написом «отрута», то рано чи пізно занедужаєш. Останнього правила Аліса не забувала ніколи.

Проте на цій пляшечці напису «отрута» не було, тож Аліса вирішила скуштувати, що в ній, і то виявилось щось пресмачне – водночас схоже й на вишневий пиріг, і на крем, і на ананас, і на смаженого індика, й на цукерки, й на гарячі грінки на маслі, – отож вона швиденько допила його до денця.

– Ой, що це за диво! – мовила раптом Аліса. – Я, мабуть, складаюся, наче підзорна труба.

І справді! Вона ледве сягала тепер якихось десяти дюймів; її личко аж засіяло з радощів, – адже тепер вона саме така, щоб пролізти крізь дверцята до того чудового садка! Та спершу Аліса все-таки зачекала зо дві хвилини – побачити, чи не меншатиме вона далі, – й трохи стривожилась. «А що як я меншатиму отак далі, – подумала вона, – і згорю, наче та свічка? Цікаво, яка я тоді буду з

себе?» – і вона спробувала уявити, як виглядає вогник свічки, коли свічка згорить до кінця. Такого, – гадалося їй, – вона ніколи ще не бачила!

Зачекавши трохи і переконавшись, що більше із нею нічого не коїться, Аліса хотіла вже кинутися до дверцят, аж тут – лишенько! – тільки-но вона підбігла до них, як згадала, що забула на столі золотого ключика, а повернувшись назад до столика, зрозуміла, що тепер їй ніяк його не дістати, – а ключик так чудово виднівся крізь скло!

Аліса хотіла навіть видряпатися на столик по ніжці, та ніжки його теж були скляні – й слизькі-преслизькі; бідолашка геть натомилася, щоразу з'їжджаючи вниз, і врешті сіла просто на підлогу й заплакала.

– Ану, годі рюмсати! – суворо наказала собі Аліса.

Аліса частенько давала собі добрі поради – от тільки слухалася їх рідко. Часом вона так нещадно картала себе, що мало не плакала, а то навіть хотіла сама собі нам'яти вуха за те, що хитрувала, граючи сама з собою в крокет. Ця кумедна дівчинка так любила вдавати з себе двох осіб! «Але зараз це ні до чого, – думала бідолашна Аліса, – та й не вийде! З мене мало чого залишилось і на *одну* поважну особу!»

Аж тут їй в око впала кришталева скринька, що лежала під столиком; вона відкрила її – й побачила там пиріжка, на якому було гарно викладено ягідками: «*З'їж мене!*»

— Гаразд, з'їм, – сказала Аліса. – Якщо я виросту від того – то дістану ключика, а якщо зменшусь – пролізу під дверцята. Аби лиш потрапити в садок, а як – усе одно!

Вона відкусила шматочок – і нетерпляче заговорила сама до себе:

— Угору чи вниз? Угору чи вниз? – тримаючи руку над головою, щоб зрозуміти – більшає вона чи меншає, – й дуже-дуже здивувалася, коли відчула, що залишилася такою самою! Насправді так і буває, коли їдять пиріжки, та Аліса вже звикла до того, що довкола кояться дивовижі, що аж засумувала – знов усе йде, як звичайно... Отож вона взялася до пиріжка – й швиденько з'їла його.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ, ДЕ АЛІСА ТОНЕ В МОРІ СЛІЗ

– Ой, усе *диватіше* й *диватіше*! – вигукнула Аліса, бо з переляку забула, як до ладу говорити. – Тепер я не просто підзорна труба, а найбільша підзорна труба в світі! Прощайте, мої ніжки! – Вона поглянула на свої ноги: ті були вже далеко-далеко, от-от зникнуть. –

Бідолашні мої ноженята! Хто ж тепер узуватиме вас, любі? Напевно, вже не я... Ну й гаразд! Мені й горя нема: пішли від мене геть – то самі собі й догоджайте! Ні, не варто з ними сваритися, – перервала вона сама себе, – а то ще не схочуть іти, куди мені треба! Краще пошлю їм до Різдва в подарунок черевики.

І вона почала міркувати, як же це зробити.

– Посилати, мабуть, доведеться поштою, думала вона далі, – ото буде сміху: дарувати подарунки власним ногам! Ще й адреса буде чудернацька:

*Пані Алісиній Правій Нозі,
Килимок,
що біля Камінної Решітки,
зі щирим вітанням – Аліса.*

Ой лишенько, що за дурниці я плету!

Аж тут Аліса вдарилася головою об стелю – в ній було вже понад дев'ять футів заввишки! Вона тут-таки згадала про золотий ключик і побігла до дверця.

Та ба! Навіть коли вона лягла на підлогу, то ледве змогла подивитися на садок одним оком, – не те щоб пролізти туди, як раніше! Тоді вона сіла й заплакала знову.

— Як тобі не соромно! – сказала вона собі. – Таке здорове дівчисько (а й справді!) й так рюмсаєш! Ану, припини негайно, чуєш?

Але сльози, як і раніше, текли ручаями – аж поки Аліса не опинилася серед добрячої калюжі, дюймів з чотири завглибшки, що залила, мабуть, уже з половину зали.

Та ось вона почула здалеку тихенький тупіт і вмить утерла сльози, щоб побачити, хто це біжить.

То саме повертався Білий Кролик – убраний, як дженджик, із парою білих рукавичок в одній лапці та великим віялом – у другій. Він швидко тупотів, бурмочучи собі під носа:

— Ох, Герцогиня, Герцогиня! Вона просто розлютиться, коли я спізнюся!

Аліса була в такому відчаї, що ладна була просити допомоги в кого завгодно.

Тільки-но Кролик підбіг до неї, як вона тихо, лагідно промовила:

– З вашої ласки, пане...

Кролик перелякано підскочив, упустив рукавички та віяло – й хутко майнув кудись у темряву.

Аліса підбрала віяло та рукавички. В залі було дуже спекотно, й вона заговорила до себе, обмахуючись віялом:

— Ой лишенько! Що за дивний день сьогодні! А ще вчора все було, як завжди. Може, це я так змінилася за ніч? Ану, стривай-но: хто прокинувся цього ранку – я чи не я? Мабуть, уже не зовсім я. А коли так, то хто ж я насправді? Ось де загадка!

І вона почала пригадувати всіх своїх подружок, щоб перевірити: чи не перетворилася вона на когось із них.

— Звичайно, я не Ада, – сказала вона. – В неї волосся таке довге та кучеряве, а в мене – ні. І, звичайно ж, я не Бела: я стільки всього знаю, а вона – нічоґісінько! Авжеж, вона – це вона, а я – це я... ой, яка плутанина! Ану-бо, перевірю: чи знаю я те, що знала раніш? Так: чотири по п'ять – дванадцять, чотири по шість – тринадцять, чотири по сім... ой лишенько, так я й до двадцяти не дійду! Гарзд, таблиця множення – це ще не все. Спробую географію: Лондон – це столиця Парижа, а Париж – столиця Рима, а Рим... ні, *це* щось не те, здається. Мабуть, я все-таки перетворилася на Белу... Спробую-но прочитати вірша. Скажімо, «*Працьовиту бджілоньку*».

Вона склала руки, ніби на уроці, й почала читати вірша, але голос її був якийсь хрипкий і химерний, та й слова він вимовляв зовсім інші:

*Як чистить хвостика в піску
Малятко-крокодил!
Як миє спритно він луску,
Пірнувши хутко в Ніл!*

*Як мило зубки вишкіря, –
Красунчик, далебі! –
Щоб заманити пічкара
До ротика собі!*

– Ні, слова якісь не ті, – мовила бідолашна Аліса, й на очі їй знов навернулися сльози. – Виходить, я все-таки Бела! Доведеться мені жити в отій тісній халупі, й жодних іграшок у мене не буде, й уроки... ой, скільки уроків я вчитиму! Ні, я от що надумала: коли я Бела, то зостануся тут. Хай собі приходять, умовляють: «Ходи-но додому, люба!» А я тільки гляну на них – і відповім: «Скажіть мені спочатку, хто я така? Коли це мені сподобається, я піду, а коли ні – залишуся тут... поки не стану кимось іншим...» Ой лишенько! – заплакала знову

Аліса. – Нехай скоріше приходять та у-мов-ля-ють! Мені *страшенно* набридло тут самій!

Тут вона випадково позирнула на свої руки – й дуже-дуже здивувалася, побачивши, що мимоволі натягла одну з крихітних Кроликових білих рукавичок!

«Як це в мене *вийшло!* – подумала вона. – Я, певно, знову меншаю!»

Вона підскочила, побігла до столика – примірятися біля нього – й побачила, що в ній тепер ледве є футів зо два, й вона швидко меншає та меншає далі!

На щастя, Аліса одразу зрозуміла, що це все – через віяло, яке вона досі тримала в руці. Вона хутко кинула його геть – саме, мабуть, перед тим, як зникнути зовсім.

– Отакої! Ледве не пропала! – промовила Аліса, страшенно налякана такою переміною, але дуже щаслива з того, що вціліла-таки. – А тепер – у садок! – із усіх ніг помчала назад до дверцят.

Та ба! Дверцята знову були замкнені, а золотий ключик лежав на столику, як раніше.

«Що далі, то гірше!» – подумала бідолашна дівчинка. – Ніколи ще я не була такою малесенькою! Далі вже нікуди!»

Тільки-но вона промовила це вголос, як – плюсь! – її ніжка сковзнула, й Аліса опинилася по самісіньку шию в солоній воді. Спершу вона вирішила, що впала, мабуть, у море.

– От і добре! – мовила до себе Аліса. – Поїду додому залізницею.

Аліса тільки раз у житті побувала на морі – й відтоді гадала, що на всіх англійських морських узбережжях усе однаково: спочатку рядок купалень у морі, далі – пляж, де діти копаються лопатками в піску, за ним – пансіони, а потім – залізнична станція.

Та невдовзі вона зрозуміла, що опинилась у калюжі сліз – тій самій, яку наплакала, коли була ще з дев'ять футів заввишки.

— Навіщо ж я стільки рюмсала! – картала себе Аліса, силкуючись доплисти хоч до якогось берега. – Отак мені, мабуть, і треба – потонути у власних сльозах! Та ні, це вже буде якась химера, їй-право! Але ж сьогодні всюди химери...

Раптом вона почула, як хтось неподалік шубовснув у калюжу й гучно заплюскотів по воді. Спершу Аліса подумала, що то, напевно, морж чи бегемот, – аж тут пригадала, яка вона тепер маленька, придивилась – і побачила, що то звичайнісінька миша, яка так само послизнулась і впала у воду.

«Чи заговорити з нею, чи ні? – міркувала Аліса. – Сьогодні все таке чудернацьке, що, може, й миша вміє говорити... Спробую – шкоди з того не буде».

І вона почала:

— О Мишо! Чи не знаєте ви, як вибратися на берег? Мені так надокучило плавати тут, о Мишо!

Аліса думала, що саме так і слід говорити з мишами. Раніше вона, щоправда, з ними ніколи не розмовляла, але пригадала, що читала колись у братовому підручнику з латинської мови:

Називний: *Миша*.

Родовий: *Миші*.

Давальний: *Миші*.

Знахідний: *Мишу*.

Орудний: *Мишею*.

Кличний: *О Мишо!*

Миша здивовано позирнула на неї й легенько (так здалось Алісі) моргнула одним оком, та не сказала нічогосінько.

«Може, вона не розуміє по-англійськи? – подумала Аліса. – Мабуть, це французька миша – припливла сюди разом з Вільгельмом Завойовником...»

Хоч як добре Аліса знала історію, вона не уявляла собі, що відтоді минуло вже вісімсот років.

Отож вона заговорила знову:

— *Ou est ma chatte?*

То було перше речення з її підручника французької мови.

Почувши таке, Миша аж підстрибнула у воді й затремтіла з переляку. І не дивно – адже Аліса спитала в неї: «Де моя кицька?»

— Ой, пробачте, благаю! – поспіхом вигукнула Аліса, зрозумівши, що образила бідолашне звірятко. – Я й забула, що ви не любите котів.

— Не любимо котів? – пронизливо скрикнула Миша. – А *ти* любила б їх на моєму місці?

— Напевно, ні... – відповіла Аліса лагідно. – Тільки не треба сердитись! От якби я могла показати вам нашу кицьку Діну... Ій-право, тільки-но ви її побачите, як полюбите котів! Вона така мила, спокійна, – заговорила Аліса радше сама до себе, підпливаючи потихеньку до Миші, – сяде, бува, біля каміна й мурчить, і вмиває

лапки та носика. А яка в неї шкурка гарна, м'якенька! А мишей як ловить... ой, пробачте! – вигукнула знову Аліса, бо Миша аж найжачилась – одразу видно було, що це справді образило її. – Не будемо більш розмовляти про Діну, коли вам це так неприємно.

— Не будемо? – скрикнула Миша, тремтячи аж до кінчика хвоста. – Нащо мені здалося говорити про тих котів! Їх увесь наш рід ненавидить: підлі, бридкі, невиховані тварюки! Й більш про них – ані слова!

— Гаразд, не буду! – відповіла Аліса, гарячково шукаючи іншої теми для бесіди. – А чи любите... чи любите ви... собак?

Миша не відповіла нічого, отож Аліса радо провадила:

— В наших сусідів є чудовий песик – от якби вам показати його! Маленький такий тер'єр, оченята блищать, а шерсть – така довга-довга, бура й кучерява! Він і речі на льоту ловить, і лапку подає, і чого тільки не вмє – я й половини всього не пригадаю! А хазяїн – він фермер, чуєте, – каже, що й за сотню фунтів не продав би його! Такий розумник, каже, – й пацюків усіх передувив, і миш... Ой лишенько! – вигукнула скрушно Аліса. – Я, мабуть, знов її образила!

Миша тим часом щодуху плывла геть – по всій калюжі аж хвилі пішли. Аліса ласкаво обізвалася до неї:

— Мишко, люба! Поверніться, будь ласка! Ми не будемо розмовляти ні про котів, ні про собак, якщо це вам не до душі!

Почувши це, Миша обернулась і попливла поволі назад. Вона аж пополотніла («напевно, з люті», – подумала Аліса) й тихо, злякано промовила:

— От виліземо на берег, і я розповім тобі свою історію. Тоді ти зрозумієш, чому я так ненавиджу котів та собак.

А вилазити й справді пора було: в калюжі купчився вже цілий натовп усіляких пташок та звірят, що попадали туди. Там були Качур і птах Додо, Папуга Лорі та Орля, і ще всілякі чудернацькі тварини.

Аліса попливла вперед, і вся компанія подалася за нею до берега.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ, ДЕ БЛАКИТНИЙ ХРОБАК ДАЄ ПОРАДИ

Кілька хвилин Хробак та Аліса мовчки роздивлялись одне одного. Аж нарешті Хробак витяг із рота кальян і сонно, поволі промовив:

— *Ти...* хто така?

Для розмови такий початок не дуже підходив, отож Аліса розгублено відповіла:

— Я... я не знаю, сер, хто я... принаймні зараз... Ні, я знаю, ким я прокинулася вранці, але ж відтоді я кілька разів мінялася!

— Що за дурниці! – суворо сказав Хробак. – Ти що, сама не своя?

— Ні, мабуть, чужа, – відповіла Аліса. – Ви ж самі бачите, сер, що я – це не я...

— Ні, не бачу, – відрубав Хробак.

— Боюся, що не зможу пояснити вам краще, – ввічливо сказала Аліса. – Я й сама нічого до ладу не розумію... Стільки разів мінятися за один день – це така плутанина!

— Аж ніяк! – заперечив Хробак.

— Ну, з вами, мабуть, просто не траплялося такого, – мовила Аліса. – От як ви самі почнете мінятися – а такі почнете, перемінітесь на лялечку, потім на метелика, – то теж, напевно, трішки заплутаєтесь...

— Анітрохи! – сказав Хробак.

— Ну, може, у вас це буде по-іншому, – погодилася Аліса, – а от мене це страшенно бентежить...

— *Тебе?! –* промовив презирливо Хробак. – А хто *ти* така?

Це знову повернуло їх до самісінького початку розмови.

Алісу почали вже дратувати ці коротенькі Хробакові відповіді. Вона випросталась – і сказала якомога суворіше:

— Спочатку *ви* скажіть мені, хто ви такий!

— Навіщо? – відказав Хробак.

Це запитання геть спантеличило Алісу. Так і не придумавши жодної відповіді, вона вирішила: «Хробак, мабуть, просто не в гуморі», – й подалася далі.

— Гей, повернися! – гукнув навздогін Хробак. – Я хочу сказати тобі щось важливе!

Це вже дещо обіцяло, отож Аліса обернулась і пішла назад.

— Ніколи не виходь із себе! – мовив Хробак.

— Це все?! – спитала Аліса, ледве тамуючи гнів.

— Ні, – відповів Хробак.

Аліса подумала, що можна й зачекати: робити все одно нема чого, а скаже він, може, щось-таки корисне. Та Хробак кілька хвилин мовчки кури́в, аж нарешті витяг кальян з рота й промовив:

— То ти, виходить, не така, як треба?

— Боюся, що так, сер, — відповіла Аліса. — Щохвилини міняюсь — і нічогісінько до ладу не пам'ятаю!

— *Чого саме* не пам'ятаєш? — спитав Хробак.

— Нічого! Навіть віршів! Хотіла я прочитати «Працьовиту бджілоньку», а вийшла якась нісенітниця! — сумно-сумно пояснила Аліса.

— Прочитай «Тата Вільяма», — запропонував Хробак.

Аліса слухняно склала руки й почала:

*«Ти старий, тату Вільяме, — син запитав,
Голова твоя геть посивіла,
Та на ній ти з годину сьогодні стояв:
Звідки в тебе, старого, ця сила?»*

*«Молодим, — тато Вільям на те відповів, —
Ворушити я мозком боявся,
Та як мозок на старість уцент спорожнів,
Я на голову радо зіп'явся».*

*«Ти старий, — каже син, — і, на слові пробач,
Товстелезний, як тес барило,
А стрибаси перевертом, наче циркач:
Звідки в тебе, старого, ця сила?»*

*«Молодим, — похитав головою татусь, —
Руки й ноги я звик розтирати
Диво-мастю: як хочеш, синочку, берусь
І тобі цього зілля продати».*

*«Ти старий, — знову хлопець своєї завів, —
І беззубий, татусю мій милий,
Та в обід умегелив ти двох гусаків:
Звідки в тебе, старого, ця сила?»*

*«Молодим, — мовив тато, — закон я вивчав,
Вдома з жінкою часто судився;
Хоч у судді, синочку мій, я не попав,
Та від сварки мій рот укріпився».*

*«Ти старий, – хлопець каже, – давно вже пора
Кволі очі тобі лікувати,
А ти досі на носі тримаєш вугра:
Звідки сила така в тебе, тату?»*

*«Вже на троє питань відповів я тобі,
Ти ж ніяк не вгамуєшся, сину.
Як дурниці свої не скінчиш, далєбі,
То зі сходів, як цуцика, скину!»*

— Ти не так читаєш! – перервав Хробак.

— Не *зовсім* так, – сказала присоромлено Аліса. – Слова ніби переплуталися...

— *Зовсім* не так, від початку до кінця! – рішуче мовив Хробак, і знову запанувала мовчанка.

Першим, за кілька хвилин, заговорив Хробак:

— То якою ж ти хочеш бути?

— Ой, мені все одно, – хутко відповіла Аліса, – аби лиш не мінятися так часто, розумієте!

— Ні, не розумію, – відрубав Хробак.

Аліса на це не сказала нічого: з нею ніколи ще стільки не сперечались, і вона вже відчувала, що їй от-от увірветься терпець.

— А зараз тобі добре? – спитав Хробак.

— Якби мені хоч трішки підрости, коли ваша ласка! – мовила Аліса. – Адже три дюйми – це такий нікчемний зріст...

— Саме такий, як треба! – сердито заперечив Хробак, випростуючись на повен зріст (він сягав якраз три дюйми заввишки).

— Але ж я до нього не звикла! – благала бідолашна Аліса, мало не плачучи.

«Які тут усі вразливі!» – подумала вона.

— Нічого, звикнеш помалу, – сказав Хробак, засунув кальян до рота й закупив.

Тепер Аліса знов узялася чекати, коли він нарешті заговорить.

Хвилини через дві Хробак витяг з рота кальян, зо два рази позіхнув та як слід потягнувся. Тоді помаленьку сповз із гриба й поліз кудись у траву, промовивши по дорозі:

— Скуштуєш з одного боку – побільшаєш, із іншого – поменшаєш.

«З одного боку чого? З другого боку чого!» – думала Аліса.

— Гриба! – відповів Хробак, ніби почув її думки, й тут-таки зник.

З хвилину Аліса замислено роздивлялася гриб, намагаючись зрозуміти: де в нього один, а де другий бік? Гриб був геть круглий, і це було досить нелегко...

Аж нарешті вона обхопила гриба руками – стільки, скільки дістала, – й відламала кожною рукою по шматочку.

«Цікаво, який із них який?» – подумала Аліса й вирішила перевірити – відкусила трохи від шматочка в правій руці. Аж тут вона відчула страшенний удар у підборіддя: воно стукнулося просто об її ноги!

Ця раптова зміна злякала Алісу: вона меншала так швидко, що не можна було гаяти ані хвилини!

Аліса взялася до другого шматочка, та куснути його було не так просто – її підборіддя так міцно притиснуло до ніг, що навіть рота не розтулиш! Ледве-ледве їй це вдалось – і вона ковтнула крихітку з лівої руки.

— Нарешті моя голова на волі! – промовила радо Аліса, та її радощі тут-таки змінилися тривогою: кудись пропали плечі! Позирнувши вниз, вона тільки й побачила, що довгу-довжелезну шию, яка височіла, мов паля, над цілим морем зеленого листя.

— Що то за зелень? – дивувалася Аліса. – І куди поділися мої плечі? А ви, бідолашні мої рученята, де ви?

Говорячи це, вона замахала туди-сюди руками, та побачити їх так і не змогла – тільки листя далеко внизу зашурхотіло.

Зрозумівши, що руки до голови підняти не вдасться, вона спробувала – навпаки – схилити голову до рук. І дуже-дуже зраділа, коли переконалася, що її нова шия чудово гнеться на всі боки – наче змія! Вона вигнула шию прегарною кривулькою – і вже збиралася пірнути в море зелені (тепер їй було ясно, що то листя тих самих дерев, під якими вона щойно гуляла), аж тут різкий свист примусив її відсахнутись.

Велика Горлиця кинулася їй просто в обличчя, люто б'ючи крильми.

— Гадюка! – скрикнула Горлиця.

— Я не гадюка! – обурено відповіла Аліса. – Облиште мене!

— А я сказала, гадюка! – вела своєї Горлиця, хоч і не так суворо. А далі додала, ніби схлипнувши:

— Я вже все перепробувала – ніщо не допомагає!

— Нічого не розумію! Про що це ви? – спитала Аліса.

— Я вже й коріння, й береги, й кущі пробувала, – провадила Горлиця, – і все їм мало! Кляті гадюки!

Це вже вкрай спантеличило Алісу, та вона вирішила не говорити нічого, поки Горлиця не скінчить.

— Що за клопіт із тими яєчками! – бідкалася Горлиця. – Стережеш їх і вдень, і вночі від гадюк! Три тижні поспіль очей не змикаєш!

— Мені дуже шкода, – промовила Аліса, зрозумівши нарешті, в чому річ.

— Я вже на найвище дерево в лісі вибралася, – вела далі Горлиця, мало не репетуючи, – й тільки-но нарешті заспокоїлась, аж гляньте – з неба, клята, звалилася! Ич, гадюка!

— Я ж кажу вам, що *я не гадюка!* – заперечувала Аліса. – Я... я...

— То *хто* ж ти? – спитала Горлиця. – Нічого ще не встигла придумати?

— Я... я дівчинка, – непевним голосом відповіла Аліса: вона одразу пригадала, скільки разів нині мінялася.

— Отакої! – презирливо відказала Горлиця. – Бачила я на своїм віку дівчаток, та *жодна* з них не мала отакенної шії! Ні, ні! Ти – гадюка, й не брешти мені! Зараз іще скажеш, що ніколи не їла яєчок.

— Звичайно, їла, – відповіла Аліса (вона була *дуже* правдивою дівчинкою), – але ж дівчатка так само їдять яєчка. Хіба ви не знаєте?

— Нізачо не повірю! – відрубала Горлиця. – А коли так, то вони – *теж гадюки*, та й по всьому!

Ця думка була такою несподіваною, що Аліса розгублено замовкла.

Скориставшись її мовчанкою, Горлиця додала:

— Ти шукаєш яєчок, я знаю! Яка мені різниця – дівчинка ти чи гадюка?

— Зате для мене це велика різниця! – з запалом відповіла Аліса. – Ніяких яєчок тут я не шукаю! А якби й шукала, то не *ваших*: я сирих яєць не люблю!

— Ну, то забирайся геть! – похмуро сказала Горлиця й знов умостила на гнізді.

Аліса почала спускатися додолу між деревами: гілля міцно чіплялося за шию, і їй щомиті доводилось виплутуватися з нього.

Аж тут Аліса згадала про шматочки гриба, які досі тримала в руках, – і потихеньку почала кусати то один, то другий шматочок, стаючи то більшою, то меншою, – поки не стала нарешті такою, як звичайно.

Спочатку це здалося їй вельми дивним – вона вже забула про колишній свій зріст, – але невдовзі Аліса оговталась і почала, як завжди, розмовляти сама з собою.

– Ну ось, половина діла є! Які чудернацькі всі ці зміни: не знаєш, якою будеш за мить... Ну, нічого, зараз я така, як треба. А тепер мені треба потрапити до того чудового садка – цікаво, як це зробити?

Говорячи отак, вона раптом опинилася на галявинці, де стояв маленький будиночок – футів з чотири заввишки.

«Хто б там не мешкав, – думала Аліса, – такою великою туди не можна йти: ще перелякаються на смерть!»

Отож вона взялася до шматочка з правої руки – і не підходила до будиночка, аж поки не поменшала до дев'яти дюймів.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ, ДЕ ТРИВАЄ БОЖЕВІЛЬНЕ ЧАЮВАННЯ

Перед хатинкою під деревом стояв стіл; за ним пили чай Солоний Заєць та Капелюшник. Між ними сидів, дрімаючи, Садовий Вовчок, а ті спиралися на нього ліктями, наче на подушку, і розмовляли просто в нього над головою.

«Бідолаха цей Вовчок! – подумала Аліса. – Добре хоч, він спить – йому, мабуть, усе одно!»

Стіл був величезний, але всі троє скупчилися в одному його кутку.

— Зайнято! Зайнято! – загукали вони, тільки-но побачили Алісу.

— Та тут *повно* місця! – обурилась Аліса і вмостилась у великому кріслі кінець стола.

— Випий вина, – весело запропонував Солоний Заєць.

Аліса оглянула стіл, та не побачила там нічогісінько, крім чаю.

— Щось я не бачу його, – зауважила вона.

— А його тут і нема, – відповів Солоний Заєць.

— Навіщо ж пропонувати? Хіба це ввічливо? – розсердилась Аліса.

— А сідати за стіл без запрошення – хіба це ввічливо? – відказав Солоний Заєць.

— Я ж не знала, що це все *для вас*, – пояснила Аліса. – Вас тут троє, а стіл накрито на багатьох.

— Піди краще підстрижися, – сказав раптом Капелюшник. Він давно вже роздивлявся Алісу цікавими очима, але заговорив уперше.

— Хіба можна так дорікати незнайомим? – суворо мовила Аліса. – Це ж просто грубощі!

Капелюшник вибалушив очі, та сказав у відповідь зовсім інше:

— Чим ворона схожа на письмовий стіл?

«Оце вже буде веселіше! – зраділа Аліса. – Загадки я люблю!»

— Стривайте-но, зараз відгадаю, – додала вона вголос.

— Ти хочеш сказати, що думаєш, ніби знаєш відповідь? – перепитав Солоний Заєць.

— Авжеж, – підтвердила Аліса.

— Отак би й сказала, що думаєш, – провадив Солоний Заєць.

— Я завжди кажу те, що думаю, – хутко відповіла Аліса, – тобто думаю те, що кажу... Врешті, це ж одне й те саме...

— Анітрохи! – заперечив Капелюшник. – Так ти ще скажеш, ніби «Я їм те, що бачу» і «Я бачу те, що їм» – одне й те саме!

— Так ти ще скажеш, – додав Солоний Заєць, – ніби «Я люблю те, що маю» і «Я маю те, що люблю» – одне й те саме!

— Так ти ще скажеш, – промовив крізь сон Вовчок, – ніби «Я дихаю, коли сплю» і «Я сплю, коли дихаю» – одне й те саме!

— Ну, для тебе це справді одне й те саме, – сказав Капелюшник, і розмова урвалася.

З хвилину вся компанія сиділа мовчки, поки Аліса пригадувала всі ті дрібниці, що знала про ворон та письмові столи.

Першим обірвав мовчанку Капелюшник.

— Який сьогодні день? – спитав він в Аліси, дістав з кишені годинника, стурбовано позирнув на нього, трусонув та приклав до вуха.

Аліса, трохи завагавшись, відповіла:

— Четверте травня.

— Аж на два дні бреше! – зітхнув Капелюшник. – Казав я тобі: не змашуй годинника маслом! – сердито мовив він до Солоного Зайця.

— Масло було *щонайкраще*, – боязкувато заперечив Заєць.

— А нащо ти брав його хлібним ножем? – бурчав Капелюшник. – Напевно, туди крихти потрапили!

Солоний Заєць узяв годинника, понуро поглянув на нього, тоді вмочив у чашку з чаєм і ще раз поглянув, але більше нічого придумати не зміг.

— Кажу тобі: масло було *щонайкраще*! – повторив він.

Аліса тим часом зацікавлено дивилася Зайцеві через плече.

— Що за кумедний годинник! – зауважила вона. – Не години, а дні показує!

— Ну то й що? – пробурмотів Капелюшник. – Хіба твій годинник роки показує?

— Ні, що ви, – рішуче відказала Аліса, – він тоді цілий рік стоятиме!

— От і в мене те саме сталося, – промовив Капелюшник.

Алісу це страшенно спантеличило. Слова Капелюшника були геть безглузді, проте він говорив звичайною людською мовою!

— Я не зовсім розумію вас, – відповіла вона якомога ввічливіше.

— Вовчок знову спить, – зауважив Капелюшник і крапнув гарячим чаєм Вовчкові на ніс.

Вовчок сердито труснув головою й забурмотів крізь дрімоту:

— Атож, атож, я саме те й хотів сказати...

— Ти вже відгадала загадку? – спитав Капелюшник, обернувшись знову до Аліси.

— Ні, не виходить, – відповіла Аліса. – То яка ж відповідь?

— Ані гадки не маю, – мовив Капелюшник.

— Я теж, – підхопив Солоний Заєць.

Аліса скрушно зітхнула.

— Краще б вигадали щось цікавіше, – мовила вона, – ніж марнувати час на загадки без відповідей!

— Якби ти знала Час так само, як я, – відповів Капелюшник, – ти б такого не говорила. Час не змарнуєш! Він дужий!

— Ніколи б не подумала, – зауважила Аліса.

— Отож! – обурено трусонув головою Капелюшник. – Ти, мабуть, ніколи й не розмовляла з Часом.

— Авжеж, ні, – відповіла з обережністю Аліса, – але стільки разів відбивала його – на уроках музики...

— От воно що! – вигукнув Капелюшник. – Час не любить, коли його б'ють. Ти краще з ним не сварися – він тоді що завгодно для тебе

зробить! От уяви собі: дев'ята година ранку, час уроків. А ти йому скажи словечко – хвиць! – і стрілки закруtilись, і ось тобі пів на другу, час обідати.

— От якби в нас настав час обідати... – прошепотів Солоний Заєць.

— Це чудово було б, – замислено мовила Аліса, – але ж мені ще не хотітиметься їсти...

— Спершу, звісно, ні, – відповів Капелюшник, – але ж Час стоятиме, скільки тобі забагнеться!

— Ви теж, напевно, чините так? – спитала Аліса.

Капелюшник сумно хитнув головою.

— Ні, Час посварився з нами, – відповів він. – Якраз у березні – отоді, коли він сказився... – він тицьнув ложкою в бік Солоного Зайця. – Королева саме влаштувала великий концерт, і я співав... отієї:

*Мига, мига кажанець –
Диво, диво-молодець...*

Ти чула таку пісеньку, еге ж?

— Нібито чула, – сказала Аліса.

— Отож! – провадив Капелюшник. – А далі там так:

*Попід хмарами літає,
Наче в небі таця з чаєм...*

Тут Вовчок трусонувся й заспівав крізь сон:

Мига, мига, мига, мига...

і бурмотів отак, доки його не вщипнули як слід.

— Тільки-но я першого куплета доспівав, – вів далі Капелюшник, – а Королева як підскочить, як закричить: «Він лише час марнує! Голову йому геть!»

— Оце так жорстокість! – вигукнула Аліса.

— І відтоді, – сумно сказав Капелюшник, – Час нас і знати не хоче... В нас завжди шоста година вечора.

Тут Алісі сйнула думка:

— То ось чому у вас так багато чайного посуду!

— Отож, – зітхнув Капелюшник. – Завжди пора пити чай... Ми навіть чашки не встигаємо мити.

— То ви весь час пересідаєте? – спитала Аліса.

— Саме так, – відповів Капелюшник.

— А що буде, коли дійдете до кінця? – наважилася запитати Аліса.

— Краще про це не говорити, – перервав Солоний Заєць. – Набридла мені ця розмова... Хай краще панночка розповість нам казку.

— Боюся, що я жодної не знаю, – відповіла Аліса, геть збентежена таким проханням.

— То нехай Вовчок розкаже! – скрикнули обидва. – Гей, Вовчку, прокинься! – і вони вщипнули його одразу з обох боків.

Вовчок поволі розплющив очі.

— Я не спав, – промовив він хрипким, кволим голосом. – Я чув кожне ваше слово, друзі.

— Розкажи нам казку! – почав Солоний Заєць.

— Авжеж, розкажіть, будь ласка! – підхопила Аліса.

— І мерщій, поки знов не заснув! – додав Капелюшник.

— Жили собі три сестрички, – поспіхом почав Вовчок, – звали їх Ельсі, Лейсі й Тіллі, а жили вони на дні криниці...

— А що ж вони там їли? – спитала Аліса, їй завжди було цікаво, що люди їдять або п'ють.

— Патоку їли, – відповів Вовчок, хвилини зо дві подумавши.

— Хіба це можливо? – зауважила Аліса. – Вони б давно захворіли!

— А вони й були хворі, – пояснив Вовчок. – *Дуже* хворі!

Аліса спробувала уявити собі, як можна їсти самісіньку патоку, та заплуталась іще більше – й спитала знову:

— А чому вони жили на дні криниці?

— Більше не хочеш чаю? – звернувся до Аліси Солоний Заєць.

— Я ще зовсім не пила, – відповіла ображено Аліса.

— То, може, *менше* хочеш? – утрутився Капелюшник.

— А вас ніхто й не питав, – сказала Аліса.

— Ну, хто тепер кому дорікає? – переможно вигукнув Капелюшник.

Аліса не знала, що й відповісти на це. Вона налила собі чаю, взяла шматок хліба з маслом, а потім знову запитала у Вовчка:

— То чому вони жили на дні криниці?

Вовчок ще з хвилину міркував, а тоді сказав:

— То була *Паточна Криниця*.

— Таких криниць не буває! — Аліса аж розсердилася.

Солоний Заєць та Капелюшник зацитькали на неї, а Вовчок обурено мовив:

— Не вмєш слухати як слід — розповідай сама!

— Ні, пробачте! — присоромлено відповіла Аліса. — Я більш не заважатиму вам. Може, *одна* така криниця десь і є...

— Еге ж, *одна*! — ображено пирхнув Вовчок, але взявся розповідати далі:

— І оці три сестрички... вони, бачте, вчилися черпати.

— А що ж вони черпали? — спитала Аліса, геть забувши про свою обіцянку.

— Патоку, — відповів без вагання Вовчок.

— Мені потрібна чиста чашка, — перервав Капелюшник. — Пересідаймо!

Говорячи це, він пересів на вільне місце, за ним пересів Вовчок, на місце Вовчка — Солоний Заєць, а на місце Солоного Зайця знехотя посунулася Аліса. Виграв від того лише Капелюшник, а Аліса, навпаки, добряче програла, бо Солоний Заєць якраз перекинув собі в тарілку молочника.

Алісі не хотілося знов ображати Вовчка, й вона обережно сказала:

— Не розумію. Як же вони черпали патоку?

— Ти ж вичерпуєш воду з криниці, — пояснив Капелюшник, — то чому з Паточної Криниці не можна черпати патоку? Ти що, зовсім дурненька?

— Але ж вони були *в самій криниці*! — доводила Аліса Вовчкові, ніби не помітивши слів Капелюшника.

— Так, були, — відповів Вовчок, — на самісінькому дні.

Це так спантеличило Алісу, що вона вирішила більше не займати Вовчка.

— Вони вчилися черпати, — вів далі Вовчок, позіхаючи й потираючи очі, — і ще черкати... Черкали на папері всілякі малюнки — все, що починається з М...

— Чому з М? — спитала Аліса.

— А чому б і ні? — відгукнувся Солоний Заєць.

Аліса промовчала. «Звичайно ж, «малюнки» теж починаються з М», – спало їй на думку.

Вовчок тим часом заплющив очі й хотів уже задрімати, та Капелюшник знов ущипнув його; він зойкнув, прочумавсь і повів казку далі.

— Все, що починається з М, – мишоловки, місяць, мрії, множина... Ти ніколи не бачила, як малюють множину?

— Не знаю... – відповіла розгублено Аліса.

— А не знаєш – то мовчи! – перервав її Капелюшник.

Це вже було занадто зухвало для Аліси: вона обурено підвелася з-за столу й пішла.

Вовчок одразу заснув, а двоє інших ніби й не помічали її. Зо два рази Аліса обернулася, сподіваючись, що її покличуть назад, та побачила тільки, як вони силкуються запхнути Вовчка до чайника.

— Нізачо більш не піду до них! – мовила Аліса, пробираючись стежкою до лісу. – Ніколи ще не чаювала з такими дурнями!

Тільки-но вона сказала це, як помітила в одному з дерев дверцята – вони вели просто всередину дерева.

«Оце так чудо! – подумала Аліса. – Але нині все чудернацьке. Увійду!»

Вона так і зробила... і знов опинилась у довгій залі, біля скляного столика.

— Ну, тепер усе буде гаразд, – сказала вона собі, взяла золотого ключика й відімкнула дверцята, що вели до садка. Потім узялася кусати шматочок гриба – на щастя, він зберігся в її кишені, – аж поки не стала заввишки з фут; тоді пролізла вузькою щурячою ніркою – і нарешті опинилася в чудовому садку, серед яскравих квітників та прохолодних водограїв.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ, ДЕ З'ЯСОВУЄТЬСЯ, ХТО ВКРАВ ПИРОГИ

Коли вони прибігли, Чирвові Король та Королева вже сиділи на троні, а довкола юрмилися різні звірі, пташки і вся колода карт. Перед ними стояв Валет у кайданах, під вартою двох вояків, а поблизу Короля крутився Білий Кролик – із сурмою в одній лапі та сувоєм пергаменту в другій. Посередині зали суду стояв стіл, а на

ньому – велика таріль з пирогами: вони пахтіли так смачно, що Аліса аж зголодніла.

«От якби скоріше закінчували цей суд, – подумала вона, – та покликали до столу!»

Та до цього, напевно, було ще далеко, – отож вона взялася оглядати залу, аби скоротати час.

Раніше Аліса ніколи не була в суді, але багато читала про нього в книжках і дуже зраділа, що майже все було їй тут знайоме.

«Он суддя, – міркувала вона, – отой, у величезній перуці».

Суддею, до речі, був сам Король: перуку він нап'яв просто під корону й страшенно бентежився – така оздоба аж ніяк не личила йому.

«Це лава для присяжних, – дивилася вона далі. – А ці дванадцяттеро істот... (вона назвала їх «істотами», бо там були і пташки, й звірята), ці дванадцяттеро істот, напевно, самі присяжні!»

Останнє слово Аліса повторила аж двічі: воно їй так тішило, адже мало дівчаток її віку знаються на таких важких словах! Та й слово «засідателі», гадала вона, підходить незгірш.

Присяжні тим часом заклопотано писали щось на грифельних дошках.

— Що це вони пишуть? – зашепотіла Аліса до Грифона. – Записувати ж нема чого – суд ще не розпочався!

— Імена свої записують, – так само пошепки відповів Грифон, – бояться позабувати їх до кінця суду.

— От дурні! – скрикнула вголос Аліса, але зупинилася, бо Білий Кролик гукнув: – «Мовчати в залі суду!»

Король начепив окуляри – він пильно роздивлявся, хто це там такий балакучий.

Аліса добре бачила з-за спин присяжних, як вони почали писати на своїх дошках: «От дурні!» – й навіть помітила, як один з них спитав у сусіда, як пишеться слово «дурні».

«Ото плутанина буде на їхніх дошках наприкінці суду!» – подумала вона.

А тут ще в одного з присяжних рипів та рипів без упину грифель. Алісі це швидко набридло – вона підскочила, підкралася до присяжного ззаду й тихенько витягла в нього грифеля. Зробила це вона так спритно, що бідолаха-присяжний (то був, до речі, Ящірка-Білл) навіть не второпав, що сталося. Марно пошукавши свого

грифеля, він вирішив писати пальцем, та користі з того було небагато – палець не залишав на дошці ані сліду.

— Герольде, виголошуй звинувачення! – наказав Король.

Білий Кролик тричі просурмив у сурму, розгорнув сувій пергаменту й прочитав:

*Краля Чирвова
У днину чудову
Спекла пирогів на обід;
Валет той Чирвовий,
На зле все готовий,
Украв їх, утік – та й квіт!*

— Обдумайте своє рішення! – звернувся Король до присяжних.

— Ні, ні, зарано! – заперечив хутко Кролик. – У нас іще сила-силенна роботи!

— Тоді покличете першого свідка, – сказав Король.

Білий Кролик ще тричі просурмив у сурму й вигукнув:

— Перший свідок!

Першим свідком був Капелюшник. Він з'явився, несучи в одній руці чашку, а в другій – шмат хліба з маслом.

— Пробачте, ваша величносте, що я приніс це сюди, – почав він. – Я не встиг допити чаю, коли по мене прислали...

— Треба було встигнути! – відповів Король. – Коли ти почав?

Капелюшник позирнув на Солоного Зайця – той, разом з Вовчком, теж приплентався до суду.

— Чотирнадцятого березня, *здається*, – сказав він.

— П'ятнадцятого, – мовив Солоний Заєць.

— Шістнадцятого, – додав Вовчок.

— Запишіть! – наказав Король присяжним.

Ті старанно записали всі троє чисел на дошках, додали їх і перевели на шилінги та пенси.

— А ти скинь свого капелюха! – мовив Король до Капелюшника.

— Він не мій, – заперечив Капелюшник.

— *Крадений!* – вигукнув Король, обернувшись до присяжних, які тут-таки записали цей факт.

— Я тримаю їх на продаж, – пояснив Капелюшник. – У мене жодного власного капелюха! Я ж Капелюшник!

Тут Королева теж одягла окуляри й пильно поглянула на Капелюшника: той з переляку аж скуливсь і зблід.

— Свідчи, свідчи, – говорив тим часом Король, – і не тремти, бо я тут-таки голову тобі зніму!

Капелюшника, одначе, це не вельми підбадьорило: він тупцяв на місці, зиркаючи злякано на Королеву, й зі страху відкусив, замість хліба, чималий шмат чашки.

Цієї миті Аліса відчула щось химерне: до краю збентежена, вона врешті зрозуміла, що знову росте! Спочатку вона хотіла встати й покинути залу, та потім вирішила сидіти доти, доки для неї вистачатиме місця.

— Не тисни так! – сказав їй Вовчок, що сидів саме поряд. – Мені аж дихати нічим.

— Що ж мені робити? – винувато мовила Аліса. – Я расту!

— Тут тобі не можна рости! – зауважив Вовчок.

— Що за дурниці! – вже сміливіше відповіла Аліса. – Ти ж знаєш, що теж ростеш.

— Так, але я расту помалу, – мовив Вовчок, – а не отак по-дурному! – Він сердито перейшов на той кінець зали.

Тим часом Королева не зводила очей з Капелюшника. Тільки-но Вовчок уместився на новому місці, як вона наказала приставам:

— Подайте-но мені список співаків з останнього концерту!

Тут бідолаха Капелюшник так затремтів, що в нього злетіли з ніг черевики.

— Та свідчи ж! – розлючено гукнув Король. – От зніму тобі зараз голову – чи хвилюєшся ти, чи ні!

— Я чоловік нікчемний, ваша величносте, – почав, дрижачи, Капелюшник, – я навіть чаю допити не встиг... лиш тиждень минув, як я почав... і хліб з маслом такий тоненький... і чай мига, мига...

— Що, що мига? – перепитав Король.

— Це почалося з часу... тобто з чаю... з ча... – вів далі Капелюшник.

— Зрозуміло, що «чай» починається з Ч! – обірвав Король. – Що ти з мене дурня робиш? Кажі до ладу!

— Я чоловік нікчемний, – знову заговорив Капелюшник. – Відтоді в мене все мига... А Солоний Заєць і каже...

— Нічого я не говорив! – швидко втрутився Солоний Заєць.

— Ні, говорив! – наполягав Капелюшник.

— Я заперечую! – боронився Солоний Заєць.

— Він заперечує, – мовив Король. – Облиште його!

— Тоді, мабуть, це Вовчок сказав, – сказав Капелюшник, позирнувши стривожено на Вовчка.

Та Вовчок нічого не заперечував – він міцно спав.

— Після того, – вів далі Капелюшник, – я взяв ще хліба з маслом...

— То що ж сказав Вовчок? – поцікавився хтось із присяжних.

— Оце вже не пам'ятаю, – відповів Капелюшник.

— Мусиш пам'ятати, – зауважив Король, – бо я голову тобі зніму!

Бідолаха Капелюшник упустив хліб з маслом та чашку і впав на коліна.

— Я чоловік нікчемний, ваша величносте... – почав він знову.

— Зате дурень добрячий! – відказав Король.

Тут одна з морських свинок заплодувала, та судові пристави негайно *поставили її на місце*. Уявити це надто важко, тож я поясню вам, як вони це зробили: взяли великого полотняного мішка на зашморзі, запхали туди свинку й поставили вниз головою.

«От добре, що я це побачила, – думала тим часом Аліса. – У газетах частенько пишуть: «Правосуддя поставило злочинця на місце...», а я досі не розуміла, що воно таке!»

— Годі! Сідай уже! – сказав нарешті Король.

— Я чоловік нікчемний, ваша величносте, – завів Капелюшник своєї, – я й постояти можу...

— Про мене, хоч лягай! – вигукнув Король.

Тут заплодувала інша морська свинка, але її так само *поставили на місце*.

«Ну, з морськими свинками покінчили! – подумала Аліса. – Тепер усе піде як слід!»

— Мені треба чай допивати, – мовив Капелюшник, зі страхом позираючи на Королеву, що саме читала список співаків.

— То забирайся! – відказав Король, і Капелюшник вибіг із зали, навіть не взувши черевиків.

— А по дорозі зніміть-таки йому голову! – гукнула до приставів Королева, та Капелюшника вже й сліду не було.

— Покличте другого свідка! – наказав Король.

Другим свідком була Куховарка – з перечницею в руках. Щойно вона ступила до зали, як почулося чхання.

— Кажи, що знаєш, — мовив Король.

— Не скажу! — відрубала Куховарка.

Король поглянув на Білого Кролика, а той зашепотів:

— Ваша величносте, треба піддати її перехресному допитові.

— Як треба, то й треба, — замислено відказав Король.

Він схрестив на грудях руки, насупив брови так, що вони мало не схрестились, і глухо запитав:

— Пироги з чого роблять?

— З перцю, — відповіла Куховарка.

— З патоки! — підхопив за її спиною сонний голос.

— Повісьте цього Вовчка! — заверещала Королева. — Голову йому зніміть! Викиньте його з зали! Поставте його на місце! Вщипніть його! Вуса йому висмикніть!

У залі знявся переполох: усі кинулися до Вовчка — випихати його геть, а коли знов посідали на місця, Куховарка вже зникла.

— Ану її! — промовив заспокоєно Король. — Кличте наступного свідка! — й тихенько звернувся до Королеви: — Любонько, тепер ти сама влаштовуй перехресний допит. У мене від нього аж голова тріщить!

Аліса глянула на Білого Кролика, що шурхотів своїми паперами, й думала: «Цікаво, кого ж вони покличуть? Поки що в них немає жодного доказу...» Тож уявіть собі її подив, коли Кролик — на увесь свій кволий голосок — гукнув:

— Аліса!

РОЗДІЛ ДВНАДЦЯТИЙ, ДЕ АЛІСА СВДЧИТЬ

— Тут! — скрикнула Аліса, спохвату геть забувши, як вона виросла за останні кілька хвилин. Вона скочила з місця, зачепила краєм суконки лаву присяжних — і всі полетіли сторч головою просто в залу. Аліса глянула, як вони борсаються на підлозі, й пригадала, як тиждень тому випадково перекинула акваріум з рибками.

— Ой, пробачте, будь ласка! — вигукнула вона й почала мерщій саджати бідолах на місця; їй засіла в голові пригода з рибками, тож Аліса була певна, що коли не позбирає присяжних якнайшвидше, то вони задихнуться.

— Суд не може тривати, — суворо мовив Король, — доки всі присяжні не сидітимуть на місцях. Я сказав — усі!

Аліса поглянула на лаву й помітила, що поспіхом посадила Ящірку-Білля вниз головою; сердега сумно вимахував хвостом, та вдіяти нічого не міг. Вона швиденько підхопила його й посадила як слід – хоч і подумала:

«Чи так, чи сьак – користі з нього тут ніякої!»

Тільки-но присяжні оговтались і дістали назад свої дошки та грифелі, вони почали описувати пригоду, що з ними сталася, – всі, крім Ящірки-Білля: той досі нерухомо сидів роззявивши рота і втупившись у стелю.

— Що тобі відомо про цю справу? – спитав Король.

— Нічого, – відповіла Аліса.

— *Нічогісінько?* – перепитав Король.

— Нічогісінько, – підтвердила Аліса.

— Це вельми важливо! – звернувся Король до присяжних. Тільки-но вони взялися записувати це на дошках, як утрутився Білий Кролик.

— Ваша величність, певно, хоче сказати: *неважливо!* – шанобливо промовив він, водночас спохмурнівши.

— Так, я хотів сказати – *неважливо!* – швидко відповів Король і забурмотів, наче вибираючи, що краще звучить: – *Важливо – неважливо... Неважливо – важливо...*

Дехто з присяжних записав: «важливо», а дехто – «неважливо». Аліса ясно це помітила, глянувши на їхні дошки, та врешті подумала: «Яка різниця?»

Аж тут Король, який саме щось гарячково строчив у записнику, гукнув: «Мовчати!» – і врочисто прочитав:

— Правило сорок друге! Особи заввишки з милю мають залишити суд! І всі поглянули на Алісу.

— В мені не буде милі, – заперечила вона.

— Ні, буде! – наполягав Король.

— Мало не дві, – додала Королева.

— Нікуди я не піду, – відказала Аліса. – Це правило несправжнє. Ви його тільки-но вигадали.

— Воно найстаріше в записнику! – сказав Король.

— Тоді воно повинне бути першим! – наполягала Аліса.

Король страшенно зблід і сховав записника.

— Обдумайте своє рішення, – кволим голосом звернувся він до присяжних.

— З ласки вашої величності, є ще один доказ! — хутко підскочив Білий Кролик. — Щойно знайдено цей папір.

— Ну, й що там? — спитала Королева.

— Я його ще не читав, — пояснив Кролик. — Схоже на лист арештанта до... до когось.

— Звісно ж, *до когось*, — підтвердив Король, — так не буває, щоб листи писали *ні до кого*!

— А кому його адресовано? — спитав присяжний.

— Нікому, — відповів Білий Кролик. — На конверті нічого не написано. Сказавши це, він розгорнув листа й додав: — Та тут якісь вірші!

— А почерк арештантів? — запитав інший присяжний.

— Ні! — відповів Білий Кролик. — Оце й викликає підозру!

Присяжні спантеличено замовкли.

— Виходить, він підробив почерк, — мовив Король.

— З ласки вашої величності, — заперечив Валет, — я цього листа не писав. Вони нічого не доведуть. Там нема жодного підпису.

— Тим гірше для тебе, що нема підпису! — відповів Король. — Виходить, ти зле щось задумав, а то підписався б, як чесний чоловік!

Увесь зал зааплодував: уперше за цей день Король сказав-таки щось до ладу.

— Що ж, провину доведено, — мовила Королева.

— Анітрохи! — заперечила Аліса. — Ви навіть і не прочитали, що там!

— Читай! — наказав Король Кроликові.

Білий Кролик начепив окуляри.

— Звідки починати, ваша величносте? — спитав він.

— Краще спочатку! — врочисто оголосив Король. — А як дійдеш до кінця, тоді зупинишся!

Ось якого вірша прочитав Білий Кролик:

*Я чув, що в неї ви були
І з ним мене згадали:
Для неї гідний я хвали,
Хоча плавець невдалий.*

*Він їм сказав, що я ще тут —
Не варто сумніватись,*

*Та як потрапить діло в суд,
Хто зможе врятуватись?*

*Я дав їй два, вони вам – три,
Ви п'ять їм обіцяли,
Та врешті всі, хоч як хитри,
Собі позабирали.*

*Якби припало їй чи нам
Устряти в теє діло,
Він вашим звірився б словам,
І всіх би вмить звільнили.*

*От лиш на неї, – пам'ятай, –
Дур часто нападає:
Їм, нам, мені це тяжко вкрай,
Що вдіяти – не знаю.*

*Йому ж нічого не кажіть
Це наша таємниця:
Її між нами бережіть
Старанно, як годиться.*

– Ось він – найголовніший доказ з усіх! – сказав Король, потираючи руки. – А тепер нехай присяжні...

— Нехай вони спочатку пояснять його! – заперечила Аліса (за останні хвилини вона так виросла, що не боялася навіть Короля). – Хто це зробить, я тому шість пенсів дам! Тут ані крихти глузду немає!

Присяжні взялися записувати: «Тут ані крихти глузду немає», – та жоден не наважився пояснити цього вірша.

— Що ж, коли тут нема ні крихти глузду, – мовив Король, – то й шукати його не треба! Ану, стривайте... Деякий глузд тут, здається, є... «Хоча плавець невдалий»: ти ж не вмієш плавати, еге ж? – звернувся він до Валета.

Валет лише сумно хитнув головою.

— Хіба й так не видно? – відповів він.

І справді – адже він був *картонний*, як і всі карти!

— От і гаразд, – мовив Король і забурмотів далі: *«Він їм сказав, що я ще тут»* – це, звичайно, про присяжних... *«Я дав їм два, вони вам – три»* – от що він зробив з пирогами!

— Але ж далі сказано: *«Та вреши всі, хоч як хитри, собі позабирали»*, – заперечила Аліса.

— Еге ж, забрав! Ось вони! – вказавши на таріль з пирогами, переможно промовив Король. – Що може бути ясніш? Так, далі: *«От лиш на неї, – пам'ятай, – дур часто нападає...»* Хіба на тебе, любонько, нападає дур? – спитав він у Королеви.

— Ніколи! – люто відказала Королева, жбурнувши в Ящірку-Білля каламарем. Повний каламар потрапив йому просто в голову, й чорнило заляпало все обличчя; він умочив у чорнило палець і взявся швидко писати знову.

— От воно що, – зрадів Король, озираючи залу. – Це тільки *дурні* якісь вигадують про твій *дур*!

Та в залі панувала мовчанка.

— Це каламбур! – ображено додав Король. – Обдумайте своє рішення! – вже вкотре промовив він до присяжних.

— Ні, ні! – заперечила Королева. – Спершу треба винести вирок.

— Що за нісенітниця! – гучно сказала Аліса. – Спочатку вирок, а рішення потім!

— Ану, прикуси язика! – Королева аж почервоніла з люті.

— А от і не буду! – відповіла Аліса.

— Голову їй геть! – на весь голос зарепетувала Королева. Ніхто й не поворухнувся.

— Та хто вас боїться? – мовила Аліса, що вже виросла до свого звичайного зросту. – Ви ж простісінька колода карт!

Тут уся колода знялася в повітря й налетіла на неї. Аліса зойкнула – чи то з гніву, чи то з переляку, – замахала руками... і опинилася на березі річки; голова її лежала в сестри на колінах, а та обережно змахувала з її личка сухі листки.

— Алісонько, люба, вставай! – сказала сестра. – Скільки ж можна спати!

— Ой, мені такий дивовижний сон приснився! – мовила Аліса і взялася розповідати сестрі все, що запам'ятала, про свої химерні пригоди – ті самі, що ви про них тільки-но прочитали. Коли вона скінчила, сестра поцілувала її й сказала:

— Сон був справді дивовижний, сестричко. А тепер біжи додому – ще до чаю спізнишся!

І Аліса скочила й побігла, але й по дорозі все міркувала – що то був за чудовий сон, якого їй ніколи-ніколи не забути!

Переклад В. Панченка

Керролл Л. Аліса в Країні Чудес: Казкова повість. – К., 2007.

ЗАРУБІЖНА ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Новітня література починається на чверть століття раніше хронологічної дати початку ХХ століття, і пов'язана з революцією, останньою в ХІХ столітті, – Паризькою Комуною (1871). Вона визначила не тільки конкретний історичний період у Франції, але й розвитку всього ХХ століття. У політичному житті перемагають ідеї демократії та соціальної справедливості, політичної свободи.

Уже наприкінці століття виникають нові літературно-мистецькі напрями – імпресіонізм, символізм, зароджується так званий модернізм, що виявив себе в новому світосприйманні, в появі нової тематики та ідей.

Тема класової боротьби – основний мотив романів французьких письменників Фелікса Гра (1844-1901) («Марсельці» (1896) і Ежена Ле Руа (1836-1907) («Жаку Крокан» (1899). Митці приділяють багато уваги звичаям, природі рідного краю. Пафосом соціальних ідей просякнуті романи Жозефа Роні (справжнє прізвище Жозеф Анрі Бюкс (1856-1940). Його книги «Боротьба за вогонь» (1911) та «Печерний лев» (1920), як і «Пригоди доісторичного хлопчика» д'Ервільї (1839-1911), допомагають дітям уявити собі найбільш віддалені епохи людства. Маленькі герої цих творів наділені сильними характерами, драматичні події їхнього життя знаходять гарячий відзив у душах читачів.

Відома дітям за фрагментами роману «Жан-Крістоф» (1903-1912) творчість французького письменника Ромена Ролана (1866-1944). Три перші книги («Зоря», «Ранок», «Отроцтво») розповідають про вступ у життя героя, який народився в бідній сім'ї німецького придворного музики.

Традиції англійської дитячої літератури ХІХ століття продовжувалися письменниками наступних десятиліть. У ній надійно закріпилися жанри пригодницької дитячої повісті, науково-фантастичного оповідання й роману, казки, поезії небилиць. На становлення дитячої літератури вплинули також політика, економіка, стан педагогічної думки.

Великий шлях розвитку пройшла в англійській літературі казка: від нехитрої фольклорної оповіді до фантастичних авторських міфів Льюїса Керролла та витончених притч Оскара Уайльда.

Казки Уайльда (1854-1900), що увійшли в склад двох збірок: «Щасливий принц та інші казки» (1888) і «Гранатовий будиночок» (1891) – втілення ідеальної поетичної форми й поетичного мислення. Витонченість і чіткість стилю роблять їх винятковим явищем в англійській літературі. Цікавий і захоплюючий зміст казок: у невеликих за розміром творах письменник ставить перед читачем-дитиною серйозні моральні проблеми, питання життя і смерті, добра і зла, пропонуючи читачеві своє рішення цих проблем, заснованих на гуманному розумінні людської природи, почуттів, моралі.

Як зазначають англійські дослідники про свою національну літературу, її «золотий вік» почався з Льюїса Керролла і його Аліси. Вершина цього «золотого» періоду знаходиться десь між 1894 і 1908 роками, коли публікує свої книги для дітей Редьярд Кіплінг (1865-1936), виходить «Вітер у вербах» Грема Кеннета (1859-1932), твір Джеймса Баррі (1860-1937) «Пітер Пен» та «Історія кролика Пітера» Беатріси Поттер (1866-1943).

Наприкінці XIX століття в Австралії поряд із пригодницькою повістю з'являються сімейні оповідання. Першим і одним із кращих творів цього жанру був твір «Сім маленьких австралійців» (1894) Етель Тернер (1872-1958). За своє життя письменниця опублікувала біля сорока книг для дітей, в яких вона розповідала про життя міської сім'ї та створила галерею дитячих характерів.

Жанр казки, так широко представлений в англійській літературі кінця XIX – початку XX століття, на початку нового віку з'являється і в Австралії. Норман Ліндсей (1879-1969) створив казкову повість «Чарівний пудинг», яка стала важливою віхою розвитку дитячої літератури Австралії.

Дитяча література XIX – початку XX століття країн Скандинавії представлена творами великого данського казкаря Г. Х. Андерсена (1805-1875), фінляндського письменника С. Топеліуса (1818-1898) та шведської письменниці С. Лагерлеф (1858-1940). Скандинавський фольклор став тим дорогоцінним середовищем, який живив літературну казку.

Розвивається жанр літературної казки в Австрії. Зберегла свою популярність і в наші дні лісова казка «Бембі» Фелікса Зальтена (1869-1945). Історія дорослішання маленького оленятка зворушлива й поетична. Бембі осягає сенс і труднощі життя, вчиться боротися й перемагати. Не одне покоління дітей пізнавало таємниці природи, життя лісу, життя звірів, звичок тварин за допомогою книги

Ф. Зальтена. А головне, вчилися в неї доброти й ніжності по відношенню до природи й тварин.

Національно-визвольна боротьба в Польщі знаходить відображення й у дитячій літературі, в тих творах, які пишуться для дітей і про дітей. Генрік Сенкевич (1846-1916) – публіцист, автор новел і повістей, історичних романів і романів про сучасність, найбільш талановито проявив себе в історичних творах. Для дітей видаються «Американські новели», «Янко-музика» та історичні романи. У новелі «Янко-музика» (1879) автор зображує трагедію дітей і дорослих, які потопають у безпросвітній бідності. Ця трагедія показана через призму бачення дитини, яка не розуміє й не може пояснити того, що відбувається.

У кінці XIX – початку XX століття своє слово в розвитку дитячої літератури сказали талановиті польські письменники: Еліза Ожешко (1841-1910), Болеслав Прус (1847-1912), Марія Конопніцька (1842-1910). Поезії М. Конопніцької, написані для найменших, пронизані оптимізмом, вірші часто сюжетні, для них характерні швидка зміна подій та живий діалог («Моя книжечка», «Веселі хвилини маленьких читачів», «Удома і в світі» «За колесом», «Велике прання» та ін.)

У складних обставинах періоду кінці XIX – початку XX століття розвивалася й російська дитяча література. Безпосередню участь у створенні літератури для дітей брали майже всі талановиті письменники: В. Гаршин, А. Чехов, Д. Мамин-Сибіряк, А. Купрін, В. Дмитрієва, І. Бунін, А. Блок, С. Єсенін та ін. Вони друкувалися в тогочасних дитячих журналах: «Джерело» (1882-1817), «Дитяче читання» (1869-1918), «Юний читач» (1898-1906), «Задусевне слово» (1877-1917).

У 60-70-х роках у США виникає реалістична дитяча література. Вирішальну роль у розвитку американської дитячої літератури зіграв Марк Твен (справжнє прізвище Семюель Ленгхорн Клеменс (1835-1910). У дитяче читання увійшли деякі оповідання письменника, в тому числі «Знаменита зелена стрибаюча жаба з Калавераса» (1865), яка принесла йому визнання; повісті «Пригоди Тома Сойєра» (1876), «Принц і жебрак» (1881), «Пригоди Гекльберрі Фінна» (1884).

Повістю «Степовий найда» у 1890 році заявив про себе в дитячій літературі вже відомий американський письменник Френсіс Брет Гарт (1836-1902). Історія юного Кларенса Бранта та інших героїв твору буде продовжена в романах «Сузі» (1893) і «Кларенс» (1895).

Американська література кінця XIX – початку XX століття в дитячому читанні представлена перш за все творчістю Джека Лондона (1876-1916). Герої багатьох його творів – золотошукачі, жебраки, трудівники міста («За тих, хто в дорозі» (1899), «Закон життя» (1901), «Розповідь про Кіша» (1904), «Любов до життя» (1906). Вольові риси героїв Лондона захоплюють читача, мають без сумніву виховне значення. У багатьох книгах письменник виступає поетом природи, автор насичує оповідь живими, достовірними подробицями. Так, в повісті «Біле ікло» (1906) Лондон розповідає історію вовчєня, описуючи його життя в лісі й серед людей.

Основоположником американської літературної казки вважають Лаймена Френка Баума (1856-1919). Він був казкарем за покликанням. Його «Чарівник країни Оз» (1899) став відкриттям і для автора, і для маленьких читачів, які вимагали продовження пригод Дороті та її друзів. Покликання бути казкарем Баум бачив не в тому, щоб навчати дитину, а в тому, щоб приносити їй радість і тим самим пробуджувати уяву та спонукати до творчості.

В історії розвитку світової літератури зіграли величезну роль канадські письменники Ернест Сетон-Томпсон (1860-1946), Джеймс Олівер Кервуд (1878-1927), Сіра Сова (справжнє прізвище звучить Вєша Куоннезін (1888-1938). Незалежно від місця народження й національності, ці письменники своєю долею були пов'язані з Канадою. Вони присвятили свою творчість природі й людям, життя яких було пов'язано з природою.

У кінці XIX – початку XX століття власне дитяча література зароджується в деяких країнах Азії (наприклад, в Японії, Індії), а в більшості країнах Африки дитячу літературу замінила усна народна творчість до середини XX століття. Коли процес національного звільнення охопив усі країни цих континентів, почала активно розвиватися й дитяча література.

Світова дитяча література до початку XX століття пройшла складний шлях розвитку. Багато творів усної народної творчості, класична література, яка увійшла до кола дитячого читання, та спеціально створена для дітей переходили від покоління до покоління, виховуючи й навчаючи підрастаюче покоління.

ЛІМАН ФРЕНК БАУМ (1856 – 1919)

Основоположником американської літературної казки прийнято вважати Френка Баума. Він був казкарем за покликанням, хоча зрозумів це досить пізно, вже на п'ятому десятку.

Народився 15 травня 1856 року в штаті Нью-Йорк у родині заможного бізнесмена-нафтовика. Отримав домашню початкову освіту, навчався у військовій академії, звідки втік додому. Батько подарував йому верстат, на якому Френк власноручно почав друкувати свої твори. У 17 років заснував власний бізнес – торгівлю колекційними поштовими марками й випуск журналу «Філателіст». З того часу Баум змінив кілька професій: займався вирощенням елітних курей, видавав фаховий журнал «Записки птахівника»; був директором, драматургом, режисером і актором власного театру; редагував місцеву газету; виступав у вокальному квартеті. Переїхавши до Чикаго, Баум працював репортером на велику пресу й видавав свій рекламно-дизайнерський журнальчик.

1900 року Френк Баум опублікував «Дивовижного чарівника Країни Оз». Книга два роки поспіль очолювала список бестселерів. У 1903 році її автор разом з композитором Полом Тітєнзом поставив однойменний мюзикл, який витримав кілька аншлагових сезонів на Бродвеї, а потім гастролював країною. 1914 року Баум заснував у Голівуді кінокомпанію «Оз фільм», працював продюсером.

Поява першої Книги про країну Оз стала відкриттям і для автора, і для його маленьких читачів, які забажали продовження. Щороку до різдвяних свят письменник намагався подарувати дітям нову казку. Всього їх збереглося чотирнадцять. Придуманий Баумом світ поєднав у собі традиційні атрибути казкового фольклору, елементи соціальної утопії та безхитрісні реалії американського сільського побуту. Оз – щедра й лагідна земля, тут кожен зайнятий улюбленою справою, тут немає ні бідних, ні багатих, немає грошей і воєн, а добро завжди перемагає зло.

Головна героїня Дороті – маленька дівчинка з Канзасу – наділена найкращими людськими рисами: доброзичливістю, непосидючістю, відкритістю всьому новому. Вона не втрачає впевненості в собі навіть у найскладніших ситуаціях. Саме Дороті з допомогою Страшила, Бляшаного Лісоруба, Лякливого Лева здійснює дивовижні речі, які не під силу навіть справжнім чаклунам.

Помер письменник 6 травня 1919 у власному маєтку Озкот, похований в Каліфорнії.

ЧАРІВНИК КРАЇНИ ОЗ (Скорочено)

СМЕРЧ

Дороті жила в самому серці неозорих канзаських прерій, на фермі в дядечка Генрі та його дружини тітоньки Ем. Хатина їхня була зовсім маленька, на одну кімнату, і збили її з дощок, які довелося здалеку везти сюди фургоном. У хатині стояли тісно одне побіля одного стара чавунна грубка, мисник, стіл, кілька стільців та двоспальні ліжка: велике – дядечка Генрі й тітоньки Ем – в одному кутку, а маленьке – Дороті – в іншому. Горища в хатині не було, погреб – теж, якщо не вважати за погріб вузьку яму, яка звалася сховом. До схову всі троє могли залазити на випадок урагану чи коли б здійснювався грізний і могутній – від землі до неба – смерч, що змітає зі свого шляху геть усе, навіть будинки. Під лядкою, що була в підлозі, до темного схову вела драбина.

Довкола ферми – скільки займеш оком – слалася одноманітна сіра прерія, і не було там жодної людської оселі, жодного деревця. Під палючим сонцем розорана земля запікалась, бралася змереженою тонкими тріщинами сірою кіркою. Влітку трава втрачала свої зелені барви – сонце висувало високе стебло, знебарвлювало його так само, як і все навкруги. Колись хатина радувала зір свіжою фарбою, але на сонці фарба облупилася, її змили дощі, й сірі стіни немовби злилися з безрадіним краєвидом.

Тітонька Ем приїхала сюди жвавою, гарненькою молодницею. Але сонце та вітер не пощадили її. Вони пригасили веселі іскорки в тітоньчиних очах, висушили й знекровили колись рум'яні щоки, вишневі уста. Тітонька схудла, згорбилась і навіть розучилась усміхатися. Коли до них приїхала сирітка-племінниця Дороті, тітонька Ем спершу страшенно лякалася дитячого сміху. Зачувши веселий голосок племінниці, вона скрикувала й хапалася за серце. «Чого б я ото так раділа?» – чудувалася вона.

Ніколи не сміявся й дядечко Генрі. Він з ранку до вечора трудився в поті чола, але що таке радість – не знав. Дядечко теж був весь якийсь сірий – здавалося, його з голови до ніг, від сивої чуприни, довгої сивої бороди й до стоптаних черевиків укривала сива пилюка.

Завжди насуплений, завжди замкнутий, він навіть балакав знехотя, здебільшого ж – мовчав.

А знаєте, хто не давав Дороті нудьгувати, хто весь час розважав її? Тото. Ось хто не був сірий! Тото, маленький чорний песик із довгими шовковистими кудлами й чорними очима, що весело поблискували обабіч смішного, блискучого, як гудзик, чорного носика, цілими днями грався, й Дороті гралася разом із ним і дуже його любила.

Сьогодні, проте, вони не гралися. Дядечко Генрі сидів на порозі й тривожно поглядав на небо. Дороті стояла на дверях із Тото на руках і теж дивилася на небо. Тітонька Ем мила посуд.

Ось із півночі до них долинуло басовите гудіння вітру, й дядечко Генрі з Дороті побачили, як з-за обрію по високій траві побігли хвилі, віщуючи бурю.

Аж тут у повітрі розлігся пронизливий свист. Він долинав із протилежного боку – з півдня, і, глянувши туди, обоє побачили, що й звідти набігає вітер, котячи по траві хвилі.

Дядечко Генрі рвучко підвівся.

– Не мине нас смерч, Ем, – гукнув він дружині. – Я побіг до худоби. – І він кинувся до повітки.

Тітонька Ем випустила з рук казанок і підскочила до дверей. Визирнувши надвір, вона вмить збагнула, яка небезпека загрожує їм.

– Мерщій до схову! – крикнула вона Дороті.

Але Тото вирвався з рук і чкурнув під ліжко. Дороті, звісно, полізла слідом, щоб витягти його звідти. Нажахана тітонька відкинула лядку й хутко спустилася по драбині у вузьку темну яму. Дороті нарешті впіймала Тото за загривок і вилізла з-під ліжка. Та до схову не добігла: вітер зненацька страхітливо заревів, і хатину трусонувало так, що дівчинка не встояла на ногах і гепнула на підлогу.

І тут сталося диво дивне.

Хатина крутнулася раз, удруге й повільно здійнялася вгору! Дороті навіть подумала, що так, напевно, злітає в небо повітряна куля.

Північний та південний вітри зійшлися саме над хатинкою, і вона опинилася у центрі смерчу. Всередині цієї величезної повітряної вирви ніякого руху не було, але під могутнім натиском двох вітрів, що, зштовхнувшись, закружляли в шаленому вихорі навколо хатини, вона здійснювалася вище й вище, аж доки опинилася на верхівці смерчу;

там вона й зависла, і смерч поніс її за багато-багато миль, наче то була не хатина, а легесенька пір'їнка.

Хоч у кімнаті панував морок, а вітер за стінами несамовито вив, Дороті незабаром призвичаїлася до польоту. Переставши кружляти, хатина на одну лиш неприємну мить стрімко нахилилася, але одразу ж вирівнялась і тепер тільки злегка погойдувалася, потроху заколисуючи дівчинку.

На відміну від Дороті, яка тихенько сиділа на підлозі й чекала, що буде далі, Тото не знаходив собі місця: голосно гавкав, гасав з кутка в куток – і таки догасався! Коли песик уже вкотре пробігав повз отвір у підлозі, хатину гойднуло, і він випав. Дівчинка з жахом подумала, що втратила його назавжди, але за мить побачила над отвором чорне вухо: потужний повітряний тиск підтримував Тото, не даючи йому шугнути в безвість. Дороті підповзла до отвору, вхопила песика за вухо й зачинила лядку.

Години спливали, й дівчинка поволі заспокоювалася, хоч вітер за стінами вив так гучно, що можна було оглухнути. Дороті, звичайно, не могла не думати, що станеться з нею, коли хатинка впаде на землю, але час минав, нічого страшного більше не коїлося, і зрештою дівчинка вирішила: чому бути того не минути. З цією думкою вона переповзла хисткою підлогою до ліжка й лягла на нього, а Тото стрибнув до неї і вмовстився поряд.

І хоч хатина й далі погойдувалася, а вітер несамовито ревів, Дороті незабаром заплющила очі й міцно заснула.

ЗУСТРІЧ ІЗ ЖУВАЧАМИ

А прокинулася вона від несподіваного й дуже сильного поштовху – якби не м'яке ліжко, то, мабуть, не злічити б їй синців та гуль. Відбувшись, на щастя, легким переляком, Дороті не зразу навіть збагнула, що сталося, але цієї миті песик тицьнувся своїм холодним носом їй в обличчя й жалібно заскавчав. Дівчинка сіла й аж тоді помітила, що хатина більше не гойдається і в кімнаті вже не темно: її заливало яскраве сонячне світло. Зіскочивши з ліжка, Тото, звісно, стрибнув слідом, – вона підбігла до дверей і розчинила їх.

Визирнувши, дівчинка ойкнула від здивування, і що довше вона роздивлялася довкола, то більшими й круглішими робились її очі.

Дивуватися їй справді було з чого. Хатина приземлилась у напрочуд гарному місці. Навкруги буяв зелений сад, на струнких деревах рясніли великі соковиті плоди. Око тішили пишні квітники, а

над ними та між віттям дерев пурхали й співали яскраві різнобарвні пташки. Трохи віддалік серед зелені виблискував стрімкий дзюркотливий потічок. Звикла до сірого одноманіття прерій, Дороті вже й забула, що на світі існує така краса.

Милуючись краєвидом, дівчинка раптом помітила, як до неї наближається четверо дивовижних істот, та таких, що їй не доводилось бачити зроду. На зріст вони були невисокі, але й не зовсім малі, власне, такі, як сама Дороті, але віком куди старші за неї.

А втім, вони вражали не так зростом, як убранням. На голові в кожного – у жінки й трьох чоловіків – були гостроверхі, не менш як півметра заввишки, капелюхи, оздоблені довкола крис дзвіночками. Що не крок дзвіночки милозвучно дзеленькотіли. Чоловіки були в блакитних капелюхах, жінка – в білому і в білій мантиї, рясні зборки якої спадали з її плечей; незліченні зірочки на мантиї мінілися проти сонця, як коштовне каміння. Убрання чоловіків кольором не відрізнялося від їхніх капелюхів, і тільки халяви до блиску начищених чобіт були темніші, сині. Дороті подумала, що чоловіки – двоє з них були бородаті – віком, певно, не молодші від дядечка Генрі. А їхня супутниця ще старша: обличчя геть зморшкувате, волосся біле-біле, а хода така, наче ноги в колінах уже й не згинаються.

Зупинившись за кілька кроків від Дороті, чоловіки нерішуче затупцяли на місці, перешіптуючись і ніби не наважуючись підійти. Але маленька стара жінка статечно наблизилася до дівчинки, низько вклонилася і співучо промовила:

– Ласкаво просимо, о благородна чарівнице, до Краю жувачів. Дякуємо за те, що ти вбила Лиху Відьму Сходу й визволила наш народ із рабства.

Дороті слухала стареньку й тільки очима кліпала. Чому ця дивачка називає її чарівницею? І про яку Лиху Відьму Сходу йдеться, про яке вбивство? «Зовсім я не чарівниця, а просто дівчинка. Смерч закинув мене за тридев'ять земель від рідного дому, – думала Дороті. – І зроду я нікого не вбивала».

Проте старенька, видно, чекала відповіді, й Дороті, повагавшись, проказала:

– Щиро вам дякую за теплі слова, але, певно, сталась якась помилка. Я нікого не вбивала.

– Ну, як не ти, то твоя хатина її вбила, – всміхнулася жінка. – А це, зрештою, те саме. Он, подивися! – І вона показала на ріг хатини.

Дороті глянула туди й зойкнула. З-під будиночка стирчали дві ноги в срібних гостроносих черевичках.

– Ой лишенько! – сплеснула руками Дороті. – Хатина й справді придушила когось! Що ж тепер робити?

– Тепер уже нічого не вдієш, – спокійно відказала старенька.

– А хто ж це?

– Я ж сказала: Лиха Відьма Сходу. Багато років вона тримала всіх жувачів у рабстві, бідолахи працювали на неї день і ніч. Ти визволила їх, і вони прийшли подякувати тобі за благородний вчинок.

– А хто такі жувачі?

– Так звуть мешканців цієї країни, Краю Сходу, над якими панувала Лиха Відьма.

– І ви теж жувачка? – поцікавилася Дороті.

– Ні, але я їхній друг, хоча живу в Краю Півночі. Жувачі побачили, що Лихій Відьмі Сходу настав кінець, і послали по мене гінця. Я зразу прибула сюди. Я – Відьма Півночі.

– Справжня відьма? – вигукнула Дороті.

– Авжеж, справжня, – відповіла старенька. – Але я відьма добра, і всі мене люблять. На жаль, Лиха Відьма була могутнішою від мене – якби не це, я б давно вже сама визволила жувачів.

– А я гадала, що всі відьми лихі, – сказала дівчинка, досить-таки налякана зустріччю із справжньою відьмою.

– Виходить, ти помилялася. На цілу Країну Оз досі було тільки чотири відьми, і дві з них – Південна й Північна – добрі. Я знаю, що кажу: я одна з цих двох, тож помилки тут бути не може. Що ж до Краю Заходу й Краю Сходу, то там справді владарювали відьми лихі. Але одна з них загинула під твоєю хатиною, і тепер у Країні Оз лишилася тільки та Лиха Відьма, що живе на заході.

Обміркувавши все це, Дороті промовила:

– А тітонька Ем казала, що відьми давно перевелися.

– Хто це – тітонька Ем? – поцікавилася Відьма Півночі.

– Моя дядина. Вона живе в Канзасі, і я теж із Канзасу.

Потупивши очі, Відьма Півночі на хвилюку замислилась. А тоді підвела голову й призналася:

– Я не знаю, де Канзас, і навіть уперше чую таку назву. Скажи, в Канзасі є вчені люди?

– Авжеж, – відповіла Дороті.

– Ну, тоді все ясно. Наскільки мені відомо, там, де є вчені люди, і справді не лишилося ні відьом, ні вішунів, ні чаклунок, ні чародіїв. А

в нашій Країні Оз учених нема, до того ж ми відрізані від решти світу. Через те у нас і досі є відьми й чародії.

– А хто такі чародії? – спитала дівчинка.

– Сам Оз – великий чародій, – відповіла відьма, поштиво притишивши голос. – Він могутніший за всіх нас, разом узятих. Оз живе в Смарагдовому Місті.

Дороті хотіла запитати ще щось, коли це жувачі, які досі тільки мовчки слухали їхню розмову, в один голос скрикнули й показали в той бік, де лежала Лиха Відьма.

– Що сталося? – спитала їхня супутниця, та, придивившись, побачила, що ноги Лихої Відьми зникли – залишилися тільки пара срібних черевичків. Відьма Півночі засміялася й пояснила приголомшеній Дороті: – Лиходійка була така стара, що сонце враз висушило її на порошок, а вітер розвіяв його. Лишилися самі срібні черевички. Тепер вони твої. Тож носи їх, ти заслужила цього.

Піднявши черевички, вона витрусила з них порошок і простягла Дороті.

– Відьма Сходу пишалася цими черевичками, – промовив один із жувачів. – Вони мають чарівну здатність, але яку саме – ніхто не знає.

Дороті занесла черевички до кімнати й поставила на стіл. Потім вийшла до жувачів і сказала:

– Мені конче треба повернутися додому, бо тітонька й дядечко, певно, вже з ніг збилися, шукаючи мене. Чи ви не покажете мені дороги назад?

Жувачі з Відьмою перезирнулися, потім подивились на Дороті й похитали головами.

– На сході, недалеко звідси, простяглася безмежна пустеля, – сказав один із жувачів. – Але нікому ще не вдавалося перейти її.

– І на півдні те саме, – додав другий. – Я бачив це на власні очі. Південь – Край ковтачів.

– А мені розповідали, – озвався третій, – що й на захід дороги немає. Там Край моргунів, там владарює Лиха Відьма Заходу. Ніхто не може перейти через її володіння – вона всіх бере в полон і обертає в рабів.

– Ну, а північ – мій край, – озвалася стара. – Та за ним теж лежить пустеля. Отож боюсь, що тобі доведеться лишитися з нами.

Почувши це, дівчинка заплакала, бо їй не хотілось залишатися серед цих дивовижних чужинців. Сльози Дороті неабияк засмутили лагідних жувачів – діставши хусточки, вони й собі заплакали. А от

Відьма Півночі плакати не стала. Вона зняла з голови капелюх, поставила його гострим верхом на кінчик свого носа й урочисто промовила: «Раз, два, три!» Капелюх обернувся на грифельну дошку, а на ній крейдою великими літерами було написано:

«НЕХАЙ ДОРОТІ ЙДЕ ДО СМАРАГДОВОГО МІСТА».

Відьма Півночі взяла дошку, прочитала напис і спитала:

– Мила, тебе звуть Дороті?

– Так, – відповіла дівчинка, втираючи сльози.

– Тоді тобі треба йти до Смарагдового Міста. Може, Оз якось зарадить твоїй біді.

– А де воно, це місто? – спитала Дороті.

– В самісінькому центрі країни, і править ним Оз, великий і мудрий чарівник, про якого я вже згадувала.

– Він – добра людина? – занепокоєно спитала дівчинка.

– Він добрий чарівник. А от чи людина він, не знаю, бо ніколи не бачила його.

– А як мені дістатися до Смарагдового Міста?

– Пішки, як же іще? Дорога далека, подекуди вона приємна, а подекуди важка й навіть небезпечна. Та я почакую, щоб тебе під час подорожі не спіткало ніяке лихо.

– Може, як на те ваша ласка, ви б краще пішли зі мною? – попросила Дороті, подумавши, що, певно, не зустріне більше такої доброї душі в цій незнайомій країні.

– На жаль, не могу, – відповіла старенька. – Але я поцілую тебе – і людину, яку поцілювала Відьма Півночі, ніхто не скривдить! – Вона підійшла до дівчинки й торкнулася устами її чола, залишивши на ньому круглий сяючий знак. Потім мовила: – До Смарагдового Міста веде шлях, вимощений жовтою цеглою. Іншого такого шляху немає, ти з нього не збочиш. Ставши перед Озом, не бійся, не тремти, а розкажи до ладу, як опинилася тут, і попроси ради. А тепер до побачення, любя.

Троє жувачів низько вклонилися дівчинці, побажали їй щасливої дороги й пішли собі геть. Відьма ж приязно кивнула Дороті, тричі крутнулася на лівій нозі і зникла без сліду, дуже здивувавши Тото, який зайшовся голосним гавкотом. (Поки Відьма стояла перед ними, він не те що гавкати – гарчати не зважувався).

Але Дороті, знаючи, що має діло з Відьмою, наперед здогадалася, що та зникне саме в такий спосіб, і тому навіть оком не кліпнула.

ЯК ДОРОТІ ВРЯТУВАЛА СТРАШИЛА

Коли Дороті лишилася сама, їй захотілося їсти. Підійшовши до мисника, вона накраяла хліба, намазала його маслом і разом з Тото поснідала, а тоді пішла з відром до потічка й набрала чистої, прозорої води. Песик тим часом гасав між дерев, лякаючи пташок. Дороті гукнула його й саме цієї миті побачила якісь соковиті плоди. Кілька штук вона зірвала і з насолодою з'їла.

Повернувшись до хатини, дівчинка випила холодної води, напоїла Тото й заходилася лаштуватись у дорогу.

Дороті мала тільки одне гарне вбрання – картате блакитно-біле платтячко з пояском. Дівчинка дбала, щоб воно завжди було чисте, й вішала його на плічках над ліжком. Хоч блакитні квадратики на платтячку від частого прання трохи зблякли, воно мало ще цілком пристойний вигляд. Старанно вмившись, дівчинка перевдяглася і наділа рожевий капелюшок. Хліб вона поклала в козубець і прикрила білою хустиною. Потім глянула на свої ноги й аж тепер побачила, що її черевики зовсім стоптались. А іншого взуття в неї не було.

– Ох, не витримають вони далекої дороги, Тото, – сказала Дороті, а песик звів на неї чорні очиці й пометляв хвостиком – мовляв, твоя правда.

І тут погляд Дороті зупинився на срібних черевичках, що лишилися від Лихої Відьми Сходу й тепер стояли на столі.

– Цікаво, чи прийдуться вони мені, – сказала Дороті песикові. – Для мандрів кращих не придумаєш, бо таким немає зносу.

Скинувши свої старі черевички, вона взула срібні, й виявилося, що вони якраз до ноги. Тоді, взявши козубець, Дороті сказала:

– Ходім, Тото. Ходімо до Смарагдового Міста, до великого Оза – може, він зарадить нам, допоможе вернутися додому.

Вона замкнула двері, поклала ключ до кишені й у супроводі Тото, який одразу споважнів, вирушила в дорогу.

Поблизу будиночка сходилося й розходилося кілька доріг, але Дороті легко знайшла ту, що була вимощена жовтою цеглою, і попростувала нею, весело цокаючи срібними каблучками.

Сонце яскраво сяло, пташки радісно співали, й Дороті, – дарма що була ще маленька дівчинка, яку смерч заніс на чужину далеко від рідного краю, – зовсім не почувалася нещасною.

Вона ішла й милувалася чарівними краєвидами. Обабіч шляху тяглися рівенькі паркани, пофарбовані у ясний блакитний колір, за ними слалися золоті лани пшениці й зелені городи. Видно, жувачі були гарні господарі й уміли вирощувати щедрі врожаї. Раз у раз Дороті проминала будинки, мешканці яких виходили подивитись на неї й низько поклонитися. Бо всі вже знали, що це завдяки їй Лиха Відьма наклала головою, а їх визволено з рабства. Житла жувачів мали незвичайний вигляд: це були круглі споруди, теж пофарбовані в блакитний колір – улюблений колір тутешніх мешканців.

Надвечір, коли втомлена Дороті вже думала, де б заночувати, її увагу привернув будинок, більший, ніж траплялися доти. На зеленій луці перед ним танцювало багато пар, а п'ятеро скрипалів, здавалося, змагались, хто гратиме гучніше. Всі сміялися й співали, а великий стіл перед будинком аж вгинався під тарелями із горіхами, пирогами, печивом, соковитими фруктами та іншими ласощами.

Господарі вийшли вітати Дороті й запросили її на вечерю та на ночівлю. Виявилось, що в цьому будинку мешкає один із найбагатших у Краю Сходу жувачів. Того вечора він разом із друзями святкував визволення з-під влади Лихої Відьми.

Наївшись досхочу, – а прислужував їй сам багатій-жувач, якого звали Бокк, – Дороті вместилися на лавочці. Їй цікаво було подивитись, як розважаються тутешні мешканці.

Бокк, що аж тепер побачив її срібні черевички, шанобливо сказав:

– Напевне, ви з усіх чаклунок чаклунка.

– Чому ви так гадаєте? – спитала дівчинка.

– Тому, що на ногах у вас срібні черевички й ви подолали Лиху Відьму. Крім того, ваше вбрання певною мірою біле, а тільки відьми й чаклунки вбираються в біле.

Дороті ніяково промовчала: всі тут, здавалося, мали її за чаклунку, а вона ж була звичайнісінька дівчинка, яку випадково заніс сюди смерч.

Коли їй набридло дивитись на танці, Бокк запросив її до будинку, де на неї вже чекала кімната з гарним ліжком, засланим блакитною ковдрою, і в тому ліжку Дороті проспала міцним сном до ранку.

Тото спочивав у тій самій кімнаті, згорнувшись калачиком на блакитному килимку.

За сніданком Дороті розважалася, спостерігаючи, як малесеньке дитинча-жувачик грається з Тото. Маля смикало песика за хвіст, сміялося й щось кумедно белькотіло. Тото взагалі був тут удивовижу, бо жувачі ніколи не бачили собак.

Подякувавши за сніданок, дівчинка спитала:

– Чи далеко звідси до Смарагдового Міста?

– Точно не знаю, бо ніколи там не був, – відповів Бокк. – Кажуть, до Оза без діла краще не потикатися: він не любить, коли йому надокучають. Мені відомо тільки, що йти туди треба не день і не два. Дорога пролягає через багатий і мальовничий край, але трапляються на шляху й перешкоди, й небезпечні місця.

Це, певна річ, занепокоїло Дороті, але, знаючи, що тільки великий Оз може допомогти їй вернутися додому, вона твердо вирішила йти вперед і тільки вперед.

Попрощавшись із гостинними господарями, Дороті рушила далі жовтим, вимощеним цеглою шляхом. Вона йшла і йшла, а коли притомилася, вилізла на паркан, щоб за ним наглянути місце для перепочинку.

За парканом вона побачила велике кукурудзяне поле, а посеред нього, на високій жердині, – опудало, яке, очевидно, мало відлякувати птахів.

Дівчинка задивилася на опудало, яке подумки назвала Страшилом. За голову йому правив напханий соломою мішечок із чудернацьки намальованим на ньому обличчям. На голові стримів старий блакитний капелюх, колишня окраса якогось жувача. Мішечок було припасовано до напханого соломою зношеного й злинялого блакитного костюма, а штани заправлено в сині халяви чобіт, які тут носили всі чоловіки.

Дороті придивилася до опудалового обличчя і з подивом побачила, що одним оком Страшило раз у раз підморгує їй. Жодне опудало в Канзасі моргати не вміло, і тому в першу мить дівчинці здалося, що це їй привиділось. Але тут Страшило приязно кивнув їй головою. Тоді Дороті зіскочила з паркану й підійшла ближче, а Тото, нестямно гавкаючи, оббіг довкола жердини.

– Добридень, – мовив Страшило хрипкуватим голосом.

– Ви щось сказали? – здивовано спитала дівчинка.

– Еге ж, – відповів Страшило. – Як ся маєте?

– Дякую, добре. А ви?

– Про себе я такого не скажу, – сумно посміхнувся Страшило. – Надто вже нудне це діло – день і ніч стирчати на жердині, віддякувати вороння.

– А злізти ви не можете? – спитала Дороті.

– Ні, я ж настромлений на жердину. Якби ви зласкавилися зняти мене, я був би вам дуже вдячний.

Дороті обхопила руками опудало і зняла його з жердини; напхане соломою, воно виявилось зовсім легким.

– Щиро вам дякую, – мовив Страшило, коли його ноги торкнулися землі. – Я наче знову на світ народився.

Дороті дивно було слухати, як розмовляє цей напханий соломою чоловічок, дивитись, як він уклоняється їй.

Страшило потягся, позіхнув і спитав:

– Хто ви й куди йдете?

– Мене звуть Дороті. А йду я до Смарагдового Міста, просити великого чарівника Оза, щоб він допоміг мені вернутись додому.

– А де воно – це Смарагдове Місто? І хто такий Оз?

– Хіба ви не знаєте? – здивувалася дівчинка.

– Звідки ж мені знати. Я взагалі нічого не знаю. Розумієте, я напханий соломою, і в голові у мене немає нічого, крім соломи, – сумно відповів він.

– Он як. Мені вас дуже шкода, – зітхнула Дороті.

– Як ви гадаєте, якби я прийшов разом з вами до Смарагдового Міста, чи дав би мені той Оз трохи мозку замість соломи? – спитав Страшило.

– Оцього вже і я не знаю, – відповіла Дороті. – Але я радо взяла б вас із собою. Якщо Оз і не замінить соломи на мозок, гірше, ніж тепер, вам не зробиться.

– Правда ваша, – погодився Страшило. І пояснив: Бачте, мене зовсім не обходить, що тіло в мене солом'яне: зате я не відчуваю болю! Наступайте мені на ноги, штрикайте мене шпилькою, – я цього навіть не помічу. Мені прикро тільки те, що люди вважають мене дурнем. А як будеш мудрим, коли в голові не мозок, а солома?

– Я розумію вас, – відповіла дівчинка, якій і справді жаль було Страшила. – Ходімте зі мною, я попрошу великого Оза, щоб він зробив для вас усе, що зможе.

– Дякую, – зворушено мовив Страшило.

Вони підійшли до паркану, Дороті допомогла Страшилові перелізти через нього, й вони рушили жовтим цегляним шляхом до Смарагдового Міста.

Песикові спочатку не подобався їхній новий супутник. Він раз у раз обнюхував солом'яного чоловічка, неначе підозрював, що у того всередині гніздяться миші, і навіть неприязно на нього гарчав.

Бачачи це, Дороті сказала своєму новому приятелеві:

– Ви не бійтеся Тото. Він не кусається.

– А я й не боюся, – відповів Страшило. – Навіть якщо він укусить, соломі це байдуже. Дозвольте, я понесу ваш козубець. Мені не буде важко, я ж бо ніколи не стомлююся. Хочете, я розкрию вам одну таємницю, – додав він, узявши козубець. – З-поміж усього, що існує на світі, я боюся лише одного.

– Певно, отого фермера, що вас злагодив? – спробувала вгадати Дороті.

– Ні, – відповів Страшило. – Запаленого сірника.

БЛЯШАНИЙ ЛІСОРУБ

Коли Дороті прокинулася, сонячне проміння просвічувало крізь густе віття, а Тото гасав навколо хатки, нюшкуючи під кожним кущем. Страшило й досі стояв у кутку.

– Треба пошукати, чи нема тут де-небудь води, – сказала йому Дороті.

– Навіщо вам вода?

– Щоб умитися, бо я вся в пилюці, та й напитися, бо так у горлі пересохло, що я не з'їм і шматочка хліба.

– Певно, нелегко все-таки бути істотою з плоті й крові, – задумливо мовив Страшило. – Ви не можете обійтися без сну, без їжі, води. Зате у вас є мозок! А я б і не таке терпів, аби тільки вміти посправжньому мислити.

Вийшовши з хатки, вони пішли лісом і незабаром натрапили на прозоре джерельце. Дороті напилася, вмилаь і поснідала. В козубці лишалося вже зовсім мало хліба, й дівчинка подумала, що все-таки добре, що Страшило не відчуває голоду: хліба обмаль, ледь вистачить на день для неї й Тото.

Коли вона вже повернула до жовтого цегляного шляху, з хаші долинув тяжкий стогін.

– Що це? – злякано спитала Дороті.

– Якби ж то я знав, – відповів Страшило. – Але можна піти подивитися.

Ту ж мить стогін почувся вдруге. Вони пішли між дерев і за кільканадцять кроків побачили, як попереду щось блимнуло. Дівчинка наддала ходи, а тоді раптом скрикнула і стала мов укопана.

Під великим надрубаним деревом стояв, піднявши над головою сокиру, чоловічок, геть увесь із бляхи: бляшана голова, бляшані руки й ноги були приєднані до бляшаного тулуба на бляшаних суглобах. Чоловічок стояв зовсім нерухомо, як статуя.

Поки Дороті й Страшило зачудовано роздивлялися на нього, Тото, гавкнувши, хапнув його за бляшану ногу – і ледве не зламав зуба.

– Це ви стогнали? – спитала Дороті.

– Так, я, – відповів бляшаний чоловічок. – Я стогну вже понад рік, але досі ніхто не чув мене. Ви прийшли на допомогу перші.

– Чим же я можу вам допомогти? – спитала дівчинка, зворушена його сумним голосом.

– Принесіть маслянку й змастіть мені суглоби, – відповів бляшаний чоловічок. – Вони так заіржавіли, що я не можу ворухнутися. Змастіть мене, і я враз оживу! Маслянка стоїть на полиці в моїй хаті.

Дороті побігла до хати, знайшла маслянку, бігцем повернулася і, перевівши подих, спитала:

– З чого починати?

– З шиї, – відповів Бляшаний Лісоруб.

Мастило, певно, не допомогло б, якби Страшило не покрутив бляшану голову з боку на бік – тільки тоді шия стала як шия.

– А тепер змастіть мені суглоби рук, – попросив Бляшаний Лісоруб.

Дороті виконала й це його прохання, а Страшило заходився обережно згинати й розгинати металеві руки, аж поки в суглобах не лишилося іржі й вони стали як новенькі.

Бляшаний Лісоруб із полегкістю зітхнув, опустив сокиру й поставив її біля дерева.

– Ох, як приємно! – сказав він. – Я тримав цю сокиру над головою, відколи заіржавів. Яке ж це щастя – звільнитися від неї! Якщо ви й ноги мені змастите, я стану знову такий, як був.

Дороті зі Страшилом змастили Лісорубові суглоби ніг, і він, пересвідчившись, що ноги вільно згинаються й розгинаються, заходився дякувати своїм рятівникам. Лісоруб виголосив цілу промову, розчулену й сповнену щирої вдячності.

– Я стояв би тут вічно, якби не ви, – сказав він на завершення. – Тож дякую і ще раз дякую за те, що ви повернули мене до життя. А тепер дозвольте поцікавитись, які дороги привели вас сюди?

– Ми йдемо до Смарагдового Міста, на зустріч із великим чарівником Озом, – відповіла Дороті. – Ніч застала нас у лісі, й ми заночували у вашій хаті.

– А чому ви хочете зустрітись з Озом?

– Я проситиму, щоб він допоміг мені вернутися додому. А Страшило попросить, щоб Оз уклав йому в голову бодай трохи мозку замість соломи.

Бляшаний Лісоруб замислився, а тоді спитав:

– Як ви гадаєте, чи міг би Оз дати мені серце?

– А чого ж, – відповіла Дороті. – Для нього це, мабуть, не важче, ніж дати Страшилові мозок.

– І то правда, – кивнув головою Лісоруб. – Тоді, з вашого дозволу, я приєднаюся до вас і теж піду до Смарагдового Міста просити в Оза допомоги.

– Авжеж, гайда з нами, – озався Страшило, і Дороті додала, що буде тільки рада, якщо він приєднається до них.

Отож Бляшаний Лісоруб узяв на плече сокиру, і вони вийшли на шлях, вимощений жовтою цеглою.

Бляшаний Лісоруб завбачливо попросив Дороті покласти маслянку в козубець.

– Це на випадок дощу, – пояснив він. – Бо під дощем я обов'язково заіржавію, й без мастила тоді не обійтись.

А незабаром новий супутник показав, що може бути дуже корисний своїм рятівникам. Сталося це, коли шлях перегородили зовсім непрохідні хащі – суцільна стіна з переплетеного гілля. Знявши з плеча сокиру, Бляшаний Лісоруб заходився рубати. Він напрочуд швидко розчистив дорогу, і вони рушили далі.

Замислена Дороті не помітила, як Страшило впав у глибоку яму. Озирнулась вона тоді, коли він покликав на допомогу.

– Чому ви не обминули тієї ями? – спитав Бляшаний Лісоруб.

– Тому, що мені бракує розуму, – весело відповів Страшило. – От дасть мені Оз трохи мозку – стану розумніший і ями почну тоді обминати.

– Ясно, – кивнув Бляшаний Лісоруб. – Та все-таки найдорожче в світі – не мозок.

– А він у вас є? – поцікавився Страшило.

– Ні, в мене голова зовсім порожня. Але колись я мав і мозок, і серце, тож знаю, чого вони варті. Якби мені запропонували вибрати щось одне, я обрав би серце.

– Чому? – спитав Страшило.

– Дозвольте, я розповім вам історію свого життя, і ви зрозумієте чому. Мій батько був лісоруб – заготовляв у лісі дрова, продавав їх і тим заробляв собі на хліб. Підрісши, я теж став лісорубом. Після того, як батько помер, я доглядав свою стареньку матір, а коли й матері не стало, лишивсь я на світі один як палець і вирішив одружитися. Доля звела мене з однією дуже вродливою дівчиною, яку я покохав усім серцем. Дівчина відповіла мені взаємністю й пообіцяла вийти за мене заміж, як тільки я зароблю гроші на нову хату. Ясна річ, я трудився не покладаючи рук. Отут і почалися мої нещастя. Річ у тім, що наречена жила в однієї старої жінки, яка не хотіла її відпускати: стара була страшенно ледача, а дівчина і годувала її, і господу доглядала. Пішла та стара до Лихої Відьми Сходу й пообіцяла пару овечок і корову, якщо та не дасть нам одружитися. Відьма погодилась і зачарувала мою сокиру. Одного дня, коли я, мріючи про свою нову хату, працював у лісі, сокира вислизнула з рук і відтяла мені ліву ногу. Спочатку я вирішив, що пропав: який же з одноногого лісоруб! Та потім надумав піти до бляхаря, і той на моє прохання зробив мені бляшану ногу, до якої я незабаром звик, як до справжньої, – тим паче, що й слугувала вона мені не набагато гірше. Довідавшись про це, Лиха Відьма страшенно розлютилася: вона ж бо пообіцяла старій, що ми з моєю коханою ніколи не одружимося! І коли я знову вийшов рубати дрова, сокира вдруге вислизнула в мене з рук і відтяла праву ногу. Довелося ще раз звертатися до бляхаря й звикати до другої бляшаної ноги. По тому зачарована сокира відтяла по черзі ліву й праву руку, але я не здавався і їх теж замінив бляшаними. Тоді з волі Лихої Відьми сокира відтяла мені голову. Я подумав був, що це вже кінець, але й тут мене виручив бляхар: він випадково набрів на мене в лісі й швиденько злагодив бляшану голову. Гадаючи, що ворога переможено остаточно, я працював тепер завзятіше, ніж будь-коли.

Та я не уявляв собі, яка підступна й жорстока Лиха Відьма. Вона домоглася-таки свого: ще раз зачарувала мою сокиру, і та, вирвавшись із рук, розтяла навпіл мій тулуб. Бляхар і цього разу допоміг: зробив із бляхи тулуб і металевими суглобами з'єднав з ним мої бляшані руки, ноги й голову. Працювати я міг не гірш, ніж раніше, але – в тому-то й лихо! – втративши серце, я втратив і кохання до любої дівчини. Тепер мені було байдуже, вийде чи не вийде вона за мене заміж. Певно, вона й досі живе в тісї старої – чекає, коли я з'явлюся й поведу її під вінець. А проте лихо не без добра: я пишався своїм новим тілом – воно так вилискувало на сонці, й сокира була тепер не страшна, бо вже не могла поранити мене. Моє тіло боялося тільки одного: іржі. Звісно, я тримав у хаті маслянку й раз у раз змащував собі суглоби. Та одного дня забув це зробити, і, як на те, мене захопила в лісі злива. Перше ніж я встиг подумати про небезпеку, мої суглоби заіржавіли, і я заляк на тому місці, де ви мене знайшли. Цілий рік я простояв непорушно, багато чого передумав і зрозумів: найбільше моє лихо в тому, що я втратив серце. Сповнений кохання, я був найщасливішою людиною в світі, але той, хто не має серця, не може кохати. Якщо великий Оз дасть мені серце, я повернуся до своєї нареченої й одружуся з нею.

Супутники з великою цікавістю вислухали розповідь Бляшаного Лісоруба, та коли він скінчив, Страшило зауважив:

– А я все одно проситиму для себе не серце, а мозок, бо ж дурень навряд чи знатиме, що із своїм серцем робити.

– Ні, серце важливіше, – стояв на своєму Бляшаний Лісоруб. – Самий розум ще не робить людину щасливою, а на світі немає нічого кращого від щастя.

Дороті мовчала, бо не знала, хто з них має рацію. До того ж її тепер тривожило зовсім інше: хліба лишилося зовсім мало – ще раз поїсти вдвох із Тото, й козубець спорожніє. «Добре, звичайно, що Лісоруб і Страшило хліба не потребують, – подумала вона, – але ми з Тото не бляшані й не солом'яні і без їжі жити не можемо».

ЛЯКЛИВИЙ ЛЕВ

Наші мандрівники йшли і йшли дрімучим лісом, спотикаючись тепер мало не на кожному кроці, бо жовтий цегляний шлях був геть устелений сухим гіллям та опалим листям.

У цьому закутку лісу майже не водилося птахів, вони ж бо люблять вільний простір і щедre сонце. Але з-за дерев раз у раз чулося гарчання якогось хижого звіра, і серце дівчинки злякано завмирало, бо вона не знала, що то за звір. Зате Тото знав: він тулився до ніг своєї хазяйки й навіть не гавкав у відповідь.

– Чи довго нам ще йти лісом? – спитала Дороті в Бляшаного Лісоруба.

– Не скажу, бо сам ніколи не ходив до Смарагдового Міста, – відповів той. – Але мій батько один раз відвідав його і, пам'ятаю, розповідав мені, тоді ще малому хлопцеві, що то була подорож тривала й небезпечна, хоч поблизу самого міста починався край небаченої краси. Але поки при мені моя маслянка, я нічого не боюся. Страшилові теж ніхто не заподіє лиха, а вам і поготів, бо на чолі у вас – печать поцілунку Доброї Відьми.

– А Тото? – стурбовано запитала дівчинка. – Хто захистить Тото?

– В разі небезпеки ми й самі захистимо його, – відповів Бляшаний Лісоруб.

Тільки-но він це сказав, у хащі розлігся жахливий рик, і звідти вистрибнув величезний Лев. Лапою він так уперіщив Страшила, що той, ніби м'яч, перекотився через шлях. Потім Лев напав на Бляшаного Лісоруба і спробував роздерти його, та ба, хоч Лісоруб брязнувся навзнак і про всяк випадок завмер, гострі пазурі хижака навіть не подряпали металу.

І тут малий Тото, люто гавкнувши, помчав назустріч ворогові. Лев перекусив би його навпіл – уже навіть пащу роззявив – але Дороті врятувала песика: з усього розмаху вона ляснула звіра по носі й закричала:

– Не смійте кусати Тото! Як вам не соромно – такий великий, а нападає на малого!

– Ніхто його не кусав, – відповів Лев і потер лапою ніс.

– Але ви хотіли його вкусити! Ви просто здоровенний боягуз, ось ви хто!

– Та я й сам це знаю, – відповів Лев і засоромлено похнюпився. – Я давно це знаю, але чим тут зарадиш?

– То вже ваша турбота. Навіщо ви вдарили бідолашного Страшила, безневинну солом'яну істоту?

– Невже він солом'яний? – здивувався Лев, спостерігаючи, як Дороті піднімає Страшила, ставить на ноги й підбиває, мов подушку.

– Ніби ви не бачите! – все ще розгнівано відказала дівчинка.

– То ось чому він так покотився, – мотнув хвостом Лев. – Я й сам здивувався, коли він перелетів через дорогу. А той, другий, теж солом'яний?

– Ні, він бляшаний, – відповіла Дороті, допомагаючи Лісорубові звестися на ноги.

– Тепер мені ясно, чому я притупив об нього пазурі, – сказав Лев. – Коли я дряпнув його, мені аж мороз поза шкірою пішов. А що то за звірятко, яке ви так любите?

– Це мій песик Тото.

– А він який – солом'яний чи бляшаний?

– Не солом'яний і не бляшаний. Він... він м'ясний.

– Он як! Дивна тваринка і – тепер я й сам бачу – напрочуд маленька. Певно, тільки такому боягузові, як я, не соромно кривдити цього малюка.

– А чому ви стали боягузом? – спитала Дороті, зачудовано дивлячись на великого звіра.

– Для мене самого це загадка, – відповів Лев. – Певно, я такий народився. Всі інші лісові звірі чекають од мене геройських подвигів, бо нашого брата лева вважають царем звірів, а я от – боягуз. Єдине мене виручає: варто мені рикнути, як усе живе лякається й тікає з моєї дороги. Навіть людина, якої сам я страх як боюся, кидається навікача. А тим часом якби слон, тигр чи там ведмідь запропонували мені помірятися силою, я б накивав п'ятами – я ж усього боюся. На щастя, всі вони, зачувши мій голос, самі втікають, хто куди бачить. Ну, а я дивлюся їм услід і думаю: тікайте, тікайте, полотном доріжка!

– Який сором! Цар звірів не має права бути боягузом, – зауважив Страшило.

– Знаю, – відповів Лев і кінчиком хвоста змахнув з ока сльозу. – це моє велике нещастя, через нього все моє життя йде шкереберть. Та що тут удієш: за найменшої небезпеки мені серце заходиться.

– То, мабуть, воно у вас хворе, – озвався Бляшаний Лісоруб.

– Мабуть, – погодився Лев.

– Що ж, тоді радійте, – сказав Бляшаний Лісоруб. – Бо це ознака того, що ви маєте серце. А от я його не маю й тому про серцеву хворобу можу тільки мріяти.

– Можливо, якби я не мав серця, то й страху не знав би, – задумливо мовив Лев.

– А мозок у вас є? – поцікавився Страшило.

– Та, певно ж, є. Я, правда, ніколи не перевіряв, – відповів Лев.

– Я йду до великого чарівника Оза просити, щоб він дав мені мозок, бо моя голова напхана соломою, – повідомив Страшило.

– А я проситиму, щоб він дав мені серце, – сказав Лісоруб.

– А я, щоб допоміг нам з Тото вернутися до Канзасу, – докинула Дороті.

– Як ви гадаєте, чи міг би Оз надати мені сміливості? – спитав лякливий Лев.

– Та йому це зробити, мабуть, не важче, ніж дати мені мозок, – сказав Страшило.

– Чи мені дати серце, – докинув Бляшаний Лісоруб.

– Чи перенести мене до Канзасу, – мовила Дороті.

– Тоді, якщо ваша ласка, я піду з вами, – попросив Лев. – Бо далі жити боягузом не можу.

– Ми радо приймемо вас до свого гурту, – відповіла Дороті. – Ви будете відлякувати хижих звірів. Схоже на те, що вони боягузливіші від вас, якщо панікують, зачувши самий ваш голос.

– Авжеж, боягузливіші, – погодився Лев. – Та це, однак, не означає, що я сміливець. Ні, я справжнісінький страхополох, і поки я такий – не знати мені щастя.

Тепер уже вп'ятьох вони рушили далі. Лев велично крокував поряд із дівчинкою. Тото спочатку неприязно шкірився на нового супутника – не міг забути, як той роззявив на нього свою величезну пащу: але неприязнь поволі зникла, а згодом Тото й лякливий Лев стали друзями-нерозливвода.

Кінчився той день без будь-яких пригод, за винятком хіба однієї: Бляшаний Лісоруб ненароком роздушив жука, що повз через дорогу, й дуже засмутився (він весь час старався не заподіяти шкоди нічому живому). Від жалю Лісоруб навіть заплакав, кілька сліз повільно скотилося по його обличчю, й шарніри, на яких тримались щелепи, зразу заіржавіли. Коли Дороті звернулася до нього з якимось запитанням, Бляшаний Лісоруб не зміг розтулити рота, бо щелепи йому геть заціпило. Страшенно злякавшись, він знаками почав просити Дороті, щоб вона допомогла, але дівчинка ніяк не могла збагнути, чого він хоче. Лев також здивовано кліпав очима. Тільки Страшило все зрозумів: вихопивши з козубця маслянку, він змастив Лісорубові щелепи, й той здобувся нарешті на слово.

– Це для мене урок: дивитися, куди ступаю, – сказав він. – Роздушивши кузьку, я не можу не плакати, а коли плачу, щелепи іржавіють, і я німію.

Після того випадку Бляшаний Лісоруб ступав дуже обережно, дивлячись собі під ноги, й, помітивши, приміром, малесеньку мурашку, що трудилася на дорозі, старанно переступав через неї. Він весь час пам'ятав, що не має серця, й тому особливо уважно і дбайливо ставився до всього живого.

– Добре тим, у кого є серце, – казав він. – Воно підказує, що робити, а чого не треба, тож можна жити, нікого не кривдячи. А я безсердечний, і через це мушу бути дуже обережним. Звичайно, коли Оз дасть мені серце, така обережність стане зайвою.

ВАРТОВИЙ МІСЬКОЇ БРАМИ

Наступного ранку, тільки-но зійшло сонце, вони вирушили в дорогу й незабаром побачили попереду прекрасне зелене саяво.

– Це вже, мабуть, Смарагдове Місто, – сказала Дороті.

Що ближче вони підходили, то яскравішим ставало зелене саяво, і здавалося, що от-от вони досягнуть мети своєї подорожі. Але сонце підбилося високо над обрієм, перше ніж вони підійшли нарешті до муру, що оточував місто. Мур цей був високий і грубезний, а колір мав яскраво-зелений.

Жовтий цегляний шлях упирався у велику браму, всіяну смарагдами. Коштовні камінці сяяли на сонці так яскраво, що навіть намальованим Страшиловим очам боляче було на них дивитися.

Побачивши біля брами дзвінок, Дороті смикнула за шворочку. Почувся срібноголосий дзенькіт, високі ступки брами поволі розчинилися, і мандрівники, пройшовши досередини, опинились у вартівні з високою склепінчастою стелею. Стіни кімнати були всуціль укриті блискотливими смарагдами.

Зустрів їх чоловічок, на зріст не вищий від звичайного жувача. Вдягнений він був у все зелене, і навіть шкіра його мала зеленкуватий відтінок. Чоловічок стояв біля великої зеленої скрині.

Привітавши мандрівників, він спитав:

– Що привело вас до Смарагдового Міста?

– Ми хочемо зустрітися з великим Озом, – відповіла Дороті.

Ця відповідь так здивувала вартового, що він аж сів. Минуло кілька хвилин, перше ніж він здобувся на слово:

– Уже багато років ніхто не приходив проситися на прийом до великого Оза. Зважте на те, що він могутній і грізний, тож якщо вас привела сюди просто цікавість чи дріб'язкова справа – краще не турбуйте його, не заважайте мудрому плинові його думок: розсердившись, великий чарівник просто зітре вас на порошок.

– Нас привела не просто цікавість, і справа наша не дріб'язкова, а вельми поважна, – відповів Страшило. – А крім того, нам казали, що Оз – добрий чарівник.

– Так, він добрий, – кивнув головою зелений чоловічок. – І Смарагдовим Містом він править мудро і справедливо. Але з людьми нечесними і з тими, хто заважає йому всілякими дурницями, він розправляється нещадно. Через те ніхто й не наважується проситися до нього на прийом. Я Вартовий міської брами, тож якщо ви наполягаєте на зустрічі, мій обов'язок – відвести вас до палацу. Але спершу вам доведеться надіти окуляри.

– Чому? – здивувалася Дороті.

– Тому що людина, в якій очі не захищені окулярами, втрачає зір від сліпучої краси Смарагдового Міста. Навіть його жителі ні вдень ні вночі не скидають окулярів, що замикаються на замочок. Так звелів Оз, коли місто наше було збудовано, і єдиний ключик від усіх окулярів зберігається в мене.

Він підняв віко великої скрині, й Дороті побачила там повнісінько окулярів різних розмірів і фасонів. Скельця у всіх були тільки зелені. Вартовий міської брами підібрав щонайкращі окуляри для Дороті, яка тут-таки почепила їх на ніс. Замість дужок окуляри мали золоті ремінці з замочком. Вартовий замкнув замочок у дівчинки на потилиці своїм ключиком, який носив на ланцюжку на ший. Тепер Дороті не могла б зняти окуляри, якби й хотіла.

Потім Вартовий міської брами підібрав і допоміг надіти окуляри Страшилові, Бляшаному Лісорубу, лякливому Леву, навіть песикові Тото, і всі позамикав.

Наостанку, прилаштувавши окуляри на власного носа, він оголосив, що готовий вести їх до палацу, зняв із цвяха на стіні великого золотого ключа, відімкнув внутрішню браму й вивів мандрівників на вулицю Смарагдового Міста.

ЧУДЕСНЕ СМАРАГДОВЕ МІСТО ОЗА

У перші хвилини осяйна краса чудесного міста засліпила Дороті та її друзів, дарма що всі вони були в захисних окулярах. Перед мандрівниками лежали вулиці, забудовані прекрасними будинками із зеленого мармуру й вимощені зеленими мармуровими плитами. І скрізь – на стінах будинків і навіть на стиках плит під ногами блискотіли, яскрилися на сонці смарагди. Зеленими були і шибки у вікнах, і навіть небо над містом мало зеленкуватий колір, бо опромінювало його зеленкувате сонце.

На вулицях вирував натовп – чоловіки, жінки, діти, і в усіх – зелена шкіра, і всі – в зеленому одязі. Вони здивовано витріщалися на Дороті та її дивовижних супутників, а діти, побачивши Лева, тікали й ховалися за спідниці матерів, але ніхто не підходив до мандрівників і не звертався до них із запитаннями. Зазираючи у вітрини численних крамниць, Дороті бачила, що й товари тут усі зелені. В одній крамниці продавали зелені цукерки й зелені тістечка, в другій – зелені черевики, зелені капелюхи й усілякий зелений одяг. На розі чоловік продавав зелений лимонад, і діти платили за нього зеленими монетками.

Ніде не видно було ні коней, ні будь-яких інших тварин; вантаж люди перевозили на маленьких зелених візочках. Дивлячись на вдоволені, веселі людські обличчя, Дороті думала, що тутешнім мешканцям живеться, мабуть, непогано.

Вартовий міської брами вивів їх нарешті на велику площу в самісінькому центрі міста. На площі стояв високий будинок – палац великого чарівника Оза. Перед дверима палацу вартував одягнений у зелений мундир солдат з довгою зеленою бородою.

– Я привів чужинців, – сказав йому Вартовий міської брами. – Вони просяться на прийом до великого Оза.

– Заходьте, – відповів солдат. – Я доповім йому про вас.

Слідом за ним Дороті зі своїми друзями увійшла до палацу. Вони опинилися на порозі великої зали, вистеленої зеленим килимом і обставленої гарними зеленими меблями, на яких поблискували візерунки зі смарагдів. Перше ніж завести їх до зали, солдат попросив, щоб вони витерли ноги об зелений килимок, потім чемно запропонував сідати, де кому зручно, і сказав, що йде доповісти про них великому Озу.

Солдат зник надовго, а коли, нарешті, повернувся, Дороті спитала в нього:

– Ви бачили Оза?

– Та ні, – відповів солдат. – Я його зроду не бачив. Але я переповів йому ваше прохання, – він вислухав мене, сидячи, як завжди, за ширмою, й сказав, що прийме вас, але з умовою: кожного окремо й не більше як одного на день. Тому вам доведеться залишитись у палаці на кілька днів. Мені велено розпорядитися, щоб вас провели до кімнат, де ви могли б відпочити з дороги.

– Дякую за гостинність, – сказала дівчинка.

Солдат свиснув у зелений сюрчок, і до зали тої ж миті ввійшла дівчина в гарному платтячку із зеленого шовку. Очі й коси в дівчини були приємного зеленого кольору. Низько вклонившись Дороті, вона промовила:

– Прошу йти за мною, я покажу вам вашу кімнату.

Дороті попрощалась зі своїми друзями, взяла на руки Тото, пройшла разом із зеленою дівчиною сімома коридорами, зійшла на третій поверх і опинилася в кімнаті, що виходила вікнами на площу. Ох і гарненька ж то була кімнатка! В одному її кутку стояло зручне ліжко з пуховою периною, заслане зеленою шовковою білизною й прикрите зеленим оксамитовим покривалом. З маленького фонтана посеред кімнати струменіли в різьблену чашу із зеленого мармуру зелені парфуми. Прекрасні зелені квіти прикрашали підвіконня, а на стіні висіла полиця із зеленими книжками. Згодом Дороті переглянула ті книжки – що не сторінка, то чудернацький зелений малюнок, і такий кумедний, що просто неможливо не всміхнутися...

У шафі було повнісінько зелених платтів – шовкових, атласних, оксамитових – і всі до одного якраз на Дороті.

– Будь ласка, почувайтеся тут як удома, – сказала зелена дівчина. – А коли щось буде потрібно – шарпніть за дзвоник. Завтра вранці я відведу вас до Оза.

Попрощавшись із Дороті, вона розвела по кімнатах її супутників. Кожному дісталось чудове помешкання в найкращій частині палацу.

Страшило, звичайно, не оцінив цієї гостинності: опинившись на самоті в своїй кімнаті, він завмер біля дверей, на тому місці, де покоївка залишила його, і простовбичив так цілу ніч, дожидаючи ранку. Лягати йому не було сенсу, бо відпочинку він не потребував, та й намальовані очі не заплющувалися. Тим-то до самого ранку, не

помічаючи казкової краси свого помешкання, він не відводив погляду від павучка, який плів павутину в кутку під стелею.

Бляшаний Лісоруб ліг у ліжко за звичкою, яка збереглася від тих часів, коли він був людиною з плоті й крові; але спати він теж не міг, а тому всю ніч поскрипував суглобами, щоб вони, бува, не заіржавіли.

Лев, звісно, волів би провести ніч у лісі, на купі сухого листя, а не в чотирьох стінах зачиненої кімнати. Але він вирішив, що це випробування – не найстрашніше, можна і перетерпіти, а тому, не гаючи часу, стрибнув на ліжко, скрутився калачиком, мов великий кіт, і за хвилину заснув.

Наступного ранку, після того, як Дороті поснідала, по неї прийшла зелена покоївка. Спершу вона допомогла дівчинці вибрати найгарніше платтячко – із зеленої парчі. Поверх нього Дороті надягла зелений шовковий фартушок, потім пов'язала Тото на шию зелену стрічку – і вони вирушили до тронної зали великого Оза.

Спочатку вони потрапили до просторого вестибюля, в якому юрмилися придворні – державні мужі та їхні дружини, всі виряджені в пишні шати. Хоч цим людям тут нічого було робити й хоч їх ніколи не допускали до Оза, вони щоранку збиралися перед дверима тронної зали – поплескати язиками. Коли з'явилась Дороті, всі з цікавістю вступили в неї, а один придворний пошепки спитав:

– Невже ви справді збираєтесь подивитися в обличчя грізному Озові?

– Авжеж, – відповіла дівчинка. – Якщо, звичайно, він мене прийме.

– Прийме, прийме, – заспокоїв її солдат, що вчора ходив доповідати чарівникові. – Хоч загалом він не любить, коли хтось напрошується до нього на прийом. Учора він спершу навіть розгнівався й звелів переказати вам, щоб ви йшли туди, звідки прийшли. Та потім спитав, як ви виглядаєте, й почувши, що на вас срібні черевички, заговорив лагідніше. А коли я додав, що на чолі у вас чарівний знак, він, уже не вагаючись, сказав, що обов'язково прийме вас.

У цю мить задзвенів дзвоник, і зелена дівчина кивнула Дороті:

– Це сигнал. До тронної зали підете самі.

Вона причинила невисокі двері, Дороті сміливо зайшла і опинилась у чудесній кімнаті – високій, круглій, із склепінчастою стелею, що так само, як стіни й підлога, була щедро оздоблена

смарагдами. Під стелею, наче сонце, яскріла велика люстра, і коштовне каміння ряхтіло й мінилося в її промінні.

Та найбільше дівчинку вразив великий пишний трон. Витесаний із зеленого мармуру і так само, як і все довкола, оздоблений смарагдами, він стояв посеред зали, а на ньому покоїлась величезна, набагато більша, ніж у найбільшого велетня, Голова – просто Голова, без тулуба, без рук і без ніг. Вона була лиса, з гачкуватим носом і великим хижим ротом. Не дивно, що Дороті мороз поза спиною пробіг! Очі повільно розплющились, і Голова втупилася в дівчинку пильним, гострим поглядом. Потім розтулилися уста, і Дороті почула:

– Я Оз, великий і грізний. Хто ти і що привело тебе до мене?

Як на таку величезну Голову, голос міг би бути й могутніший. Думка про це додала дівчинці сміливості, й вона відповіла:

– Я Дороті, маленька й боязка. Я прийшла до вас просити допомоги.

Цілу хвилину очі допитливо придивлялися до неї. А тоді Голова запитала:

– Звідки в тебе ці срібні черевички?

– Вони дісталися мені від Лихої Відьми Сходу. Її убила моя хатина, що впала на неї з неба.

– А звідки чарівний знак на твоєму чолі?

– Це слід від поцілунку Доброї Відьми Півночі. Вона поцілувала мене на прощання, порадивши йти до вас, – відповіла Дороті.

Здавалося, очі знову зазирнули їй у самісіньку душу і, мабуть, побачили, що дівчинка говорить правду. Тоді Оз спитав:

– Ну, а від мене чого тобі треба?

– Поверніть мене, будь ласка, до Канзасу, до тітоньки Ем і дядечка Генрі, – попросила дівчинка. – Ваша країна прекрасна, але мені в ній не подобається. І тітонька Ем, певно, страшенно непокоїться, що мене так довго немає.

Очі тричі моргнули, втупилися в стелю, потім у підлогу, оббігли поглядом стіни, а тоді знову вп'ялися в Дороті, й вона почула:

– Чому ти звертаєшся саме до мене?

– Тому що ви всемогутній. Тому що ви великий чарівник, а я маленька безпорадна дівчинка.

– Але ти спромоглася вбити Лиху Відьму Сходу, – сказав Оз.

– Ні, це сталося само собою, – щиро відповіла Дороті. – Я не збиралася її вбивати.

– Гаразд, ось тобі моя відповідь, – промовила Голова. – Не сподівайся, що я поверну тебе до Канзасу просто так, за спасибі. У нашій країні нічого не робиться задарма. Отже, перше ніж я витрачу на тебе свою чарівну силу, тобі доведеться зробити щось для мене.

– А що саме ви хочете? – спитала дівчинка.

– Убий Лиху Відьму Заходу, – відповів Оз.

– Ні, що завгодно, тільки не вбивати! – жахнулася Дороті.

– Ти вбила Відьму Сходу, і в країні залишилися тепер одна-єдина Лиха Відьма; тільки-но ти прийдеш і скажеш, що її теж не існує, – я поверну тебе до Канзасу. Але не раніше.

Від розчарування дівчинка заплакала, а Голова майже благально закліпала очима, ніби хотіла сказати: «Не плач, я знаю, що ти виконаєш мою умову».

– Я зроду нікого з власної волі не вбивала, – схлипуючи, проказала Дороті. – Та якби й хотіла вбити – що я проти Лихої Відьми? Якщо ви, великий і грізний, не годні розправитися з нею самі, то що можу зробити я?

– Не знаю, не знаю, – відповіла Голова. – Але слова свого я не міняю, й доки Лиха Відьма не згине, не бачити тобі тітоньки Ем і дядечка Генрі. Пам'ятай, що Відьма ця лиха – страшенно лиха, – і той, хто її вб'є, зробить добру справу. А тепер іди й до мене більше не з'являйся, поки не виконаєш моєї умови.

Засмучена Дороті вийшла з тронної зали. Лев, Страшило й Бляшаний Лісоруб, які нетерпеливо чекали на неї, хором запитали, що сказав великий Оз.

– Моя справа безнадійна, – сумно відповіла Дороті. – Він сказав, що поверне мене додому тільки тоді, як я вб'ю Лиху Відьму Заходу. А мені цього, звісно, ніколи не зробити.

Розповідь Дороті прикро вразила її друзів, та нічим зарадити їй вони не могли. Отож дівчинка пішла до своєї кімнати, впала на ліжко й, наплакавшись, заснула.

Наступного ранку солдат із зеленою бородою постукав у двері Страшилової кімнати й оголосив:

– Великий Оз готовий прийняти вас!

Солдат провів Страшила до дверей тронної зали, і коли той зайшов до неї, то побачив на смарагдовому троні прекрасну зеленокосу Фею в зеленому серпанковому вбранні й діамантовій короні. Фея була крилата, її легкі, сліпучо-яскраві крила тріпотіли від найменшого подиху вітерця.

Страшило вклонився Феї з усією чемністю, на яку був здатний, і Фея, ласкаво всміхнувшись, промовила:

– Я Оз, великий і грізний. Хто ти й що привело тебе до мене?

Страшило, пам'ятаючи розповідь Дороті, сподівався побачити величезну Голову і спершу, ясна річ, розгубився, але швидко опанував себе.

– Я Страшило, опудало, напхане соломою. Я не маю мозку і прийшов до вас благати: замініть у мій голові солому на мозок, щоб я став таким же мудрим, як усі ваші піддані!

– Чого ти звертаєшся саме до мене? – спитав Оз.

– Того, що ви мудрий і могутній, ніхто, крім вас, не може зарадити мені.

– Я ніколи не роблю послуг задарма. Отож вислухай мою умову: якщо ти вб'єш Лиху Відьму Заходу, я так щедро наділю тебе мозком, що ти станеш у Країні Оз наймудрішим.

– То ви ж уже доручили це Дороті! – здивувався Страшило.

– Мене не обходить, хто саме вб'є ту відьму. Але поки вона жива, ти матимеш тільки солому в голові! А тепер іди й до мене більше не з'являйся, поки не виконаєш моєї умови.

Засмучений Страшило повернувся до своїх друзів і переповів їм Озові слова. Дороті здивувалася, почувши, що великий чарівник з'явився перед Страшилом у подібі прекрасної Феї. А Страшило гірко зауважив:

– Хоч ця Фея й прекрасна, серця в неї немає. А їй воно потрібне, по-моєму, ще більше, ніж Бляшаному Лісорубові.

Наступного ранку солдат із зеленою бородою постукав у двері Лісорубової кімнати й оголосив:

– Великий Оз готовий прийняти вас!

Йдучи за солдатом до тронної зали, Лісоруб думав, хто з ним розмовлятиме – Голова чи прекрасна Фея. «Звісно, краще б переговорити з Феєю, – міркував він. – Голова навряд чи дасть мені серце: вона сама не має його, тож і мені не може поспівчувати. А от у прекрасної Феї я б його випрохав, недарма ж кажуть, що феї – найдобріші створіння в світі».

Проте, увійшовши до тронної зали, Лісоруб побачив не Голову й не Фею: цього разу Оз обернувся на потворного Звіра. Звір був завбільшки як слон, і здавалося, що зелений трон під його вагою от-от розвалиться. Ну й страховисько ж сиділо перед Лісорубом! Голова як у носорога, але замість двох очей цілих п'ятеро. А ще

п'ятеро довгих рук і довгих ніг. І все тіло цього чудовиська – такого потворного, що потворніше годі було й уявити, – вкривала густа шерсть. Щиро кажучи, в цю мить Бляшаний Лісоруб мусив би радіти, що не має серця, бо якби мав – воно з переляку вискочило б у нього з грудей. Але Лісоруб весь був із бляхи, тому він зовсім не злякався чудовиська, а тільки відчув глибоке розчарування.

– Я Оз, великий і грізний, – оглушливо загарчав Звір. – Хто ти й що привело тебе до мене?

– Я Лісоруб, зроблений із бляхи. Через те я не маю серця й не можу любити. Благаю вас, дайте мені серце, щоб я став таким, як усі люди!

– Чому ти звертаєшся саме до мене? – спитав Звір.

– Тому що тільки ви, найдобріший із чародіїв, можете задовольнити моє прохання.

У відповідь на це Оз пробуркотів:

– Якщо ти справді хочеш мати серце – зароби його.

– Як саме? – спитав Лісоруб.

– Допоможи Дороті порішити Лиху Відьму Заходу, – відповів Звір. – Коли Відьма накладе головою, прихось до мене, і я дам тобі найдобріше і найвелелюбніше серце в Країні Оз.

Довелося й Бляшаному Лісорубові вертатися ні з чим до своїх товаришів. Вислухавши розповідь про потворного Звіра, вони не могли надивуватися з уміння великого чарівника міняти свою подобу, а Лев з цього приводу зауважив:

– Якщо я побачу на троні Звіра, то ревну так, що він злякається і з переляку зробить усе, що я зажадаю. Якщо це буде прекрасна Фея, я вдям, ніби хочу напасти на неї, і тим примушу вдовольнити моє прохання. Якщо ж на троні сидітиме ота велика Голова, то я їй не заздрю: скину лапою на підлогу й почну ганяти, як м'яча, доки вона не пообіцяє виконати все, що нам треба. Отож не засмучуйтесь, любі мої, ми свого ще доможемося!

Наступного ранку солдат із зеленою бородою повів до тронної зали Лева.

Проскочивши в двері, Лев, однак, відразу втратив свій бойовий запал, бо на троні побачив Вогняну Кулю, таку розпечену й сліпучу, що на неї боляче було дивитися. Спершу Левові спало на думку, що Оз ненароком підпалив себе й от-от згорить дощенту. Та коли він спробував наблизитися, Вогняна Куля дихнула на нього нестерпним

жаром – аж вуса обсмалила, – і Левові довелося злякано позадкувати до дверей.

Отоді-то зсередини Вогняної Кулі почувся тихий, спокійний голос:

– Я Оз, великий і грізний. Хто ти й що привело тебе до мене?

І Лев відповів:

– Я лякливий Лев, що всього боїться. Я благаю: дайте мені сміливості, щоб я справді став таким, як мене величають, – царем звірів!

– Чому ти звертаєшся саме до мене?

– Тому що ви наймогутніший і найславетніший із чародіїв, і ніхто, крім вас, не спроможний виконати моє прохання.

Вогняна Куля спалахнула ще яскравішим світлом, а тоді проказала:

– Принесеш мені переконливий доказ того, що Лихої Відьми більше не існує, і ту ж мить я наділю тебе сміливістю. Та поки Лиха Відьма житиме, ти будеш боягузом.

Лева розгнівили ці слова, але поки він обмірковував відповідь, Вогняна Куля дихнула на нього таким лютим жаром, що він прожогом вискочив із тронної зали.

Коли звір розповів своїм друзям, якого страху нагнав на нього чародій, Дороті сумно запитала:

– Що ж нам тепер робити?

– У нас немає вибору, – відповів їй Лев. – Вихід один: іти в Край моргунів, знайти Лиху Відьму й знищити її.

– А як у нас нічого не вийде? – спитала дівчинка.

– Тоді я ніколи не стану сміливим, – відповів Лев.

– А я так і лишуся без мозку, – додав Страшило.

– А я – без серця, – зітхнув Бляшаний Лісоруб.

– Ну, а я ніколи більше не побачу тітоньки Ем і дядечка Генрі, – схлипнула Дороті.

– Обережно! – вигукнула зелена покоївка. – Від сліз будуть плями на вашому зеленому платтячку!

Отож Дороті витерла сльози й промовила:

– Видно, й справді іншої ради в нас немає. Але я не хочу, не хочу нікого вбивати, навіть в ім'я того, щоб знову побачити тітоньку Ем!

– Я піду з вами. Але я надто боягузливий і не наважуся кинути виклик Лихій Відьмі, – сказав Лев.

– І я піду з вами, – зголосився Страшило. – Хоч навряд чи вам буде від мене якась користь – мені ж зовсім бракує глузду!

– Щоб стати на герць із Відьмою, теж треба мати серце, – зітхнув Бляшаний Лісоруб. – Ну, а взагалі – куди ви, туди і я.

Отож вони ухвалили вирушити в дорогу наступного ранку. Лісоруб вигострив сокиру об зелене точило і ретельно змастив усі свої суглоби. Страшило напхав собі в руки й ноги свіжої соломи, а Дороті підновила йому свіжою фарбою очі, щоб він краще бачив. Зелена покоївка, яка весь час ставилася до них дуже приязно, наповнила козубець Дороті різним смачним харчем, а песикові Тото повісила на шию дзвіночок на зеленій стрічці.

Друзі рано полягали спати і спочивали до світанку. Розбудив їх своїм співом зелений півень, що жив на підвір'ї палацу, і курка, яка знесла зелене яечко й на весь голос закукдакала.

ЯК ШУКАЛИ ЛИХУ ВІДЬМУ

Зеленобородий солдат проводжав їх вулицями Смарагдового Міста до самої брами. У вартівні Вартовий міської брами познімав з них окуляри і сховав до великої зеленої скрині, а тоді чемно розчинив ворота.

– Яка дорога веде до Лихої Відьми Заходу? – спитала в нього Дороті.

– А ніяка, – відповів Вартовий міської брами. – Бо немає охочих до неї ходити.

– Як же нам знайти її?

– Дуже просто. Тільки-но ви попадете до Краю моргунів, вона сама вас розшукає й оберне в рабство.

– Ну, це ми ще побачимо, – озвався Страшило. – Ми ж ідемо туди, щоб її знищити.

– А-а, то інша річ, – сказав Вартовий міської брами. – Досі ніхто її не міг здолати, через те я й вирішив, що вона і вас, як усіх, хто траплявся їй на шляху, оберне в рабство. Але начувайтесь: вона дуже підступна і люта-прелюта. Я зовсім не певен, що вона так просто дасть себе здолати. А шукати її треба на заході. Йдіть весь час за сонцем, і ви обов'язково знайдете її.

Подякувавши, мандрівники попрощалися з Вартовим міської брами й рушили на захід через поле, поросле густою травою, в якій де-не-де цвіли рожеві й жовті квіти. На Дороті й досі було гарне

шовкове платтячко, яке вона вдягла в палаці, але тепер дівчинка з подивом побачила, що платтячко із зеленого непомітно перетворилося на сніжно-біле. І стрічка на шії в Тото втратила свій зелений колір, ставши так само білою.

Незабаром Смарагдове Місто зникло з очей. Поле, яким вони йшли, стало горбкувате, чимдалі частіше траплялися яри, а земля лежала необроблена, бо ніхто не жив у цьому західному краї.

Перейшовши в зеніт, сонце припікало мандрівникам обличчя, але дерева тут не росли, й ніде було сховатись од його палючого проміння. Коли звечоріло, втомлені Дороті, Тото й Лев полягали просто на траві й заснули, а Лісоруб із Страшилом стали на чатах.

Слід сказати, що Лиха Відьма Заходу мала тільки одне око, але бачило воно далі, ніж телескоп, і ніяких перепон для нього не існувало. З порога свого замку Відьма глянула на схід, побачила, як Дороті та її друзі спокійнісінько сплять собі, і страшенно розгнівалась – мовляв, як це вони посміли перейти кордон її володінь? Лиха Відьма засвистіла в срібний свисток, який носила на шії. Ту ж мить до неї зусібіч збіглися величезні довгоногі й гострозубі вовки з лютими, голодними очима.

– Мчіть до тих чужинців, – наказала їм Відьма, – і всіх їх роздеріть на дрібні шматочки!

– А чом би вам не обернути їх у рабство? – спитав ватажок вовчої зграї.

– Та які ж із них раби: один зроблений із бляхи, другий – із соломи, і з ними якесь дівчисько й Лев. Жодне з них працювати не зможе, а тому я наказую знищити їх.

– Воля ваша! – відповів ватажок і щодуху помчав на схід, а за ним і вся зграя.

На щастя, Страшило й Лісоруб здалеку почули, а потім і побачили вовків.

– Беру їх на себе, – сказав Лісоруб. – Ховайсь за мене, я їм зараз покажу!

Він схопив свою недавно вигострену, як бритва сокиру і, тільки-но ватажок зграї підскочив до нього, одним ударом відтяв йому голову.

Вовки набігали один за одним, і жодного з них не проминула грізна Лісорубова зброя. Сорок лютих вовків було в тій зграї, сорок разів змахнув Лісоруб сокирою – і зграї як не було.

Коли він перебив усіх нападників і сів на землю поряд зі Страшилом, той сказав:

– Ти справжній воїн, друже.

Прокинувшись уранці й побачивши гору вовчих трупів, Дороті страшенно перелякалася, та, коли Бляшаний Лісоруб розповів їй, що сталося, дівчинка не знала, як йому й дякувати. Незабаром усі п'ятеро вже йшли диким полем на захід.

Того самого ранку Лиха Відьма вийшла на поріг замку й окинула всевидющим оком свої володіння. Як же вона розлютилася, побачивши, що всіх вірних вовків перебито, а чужинці йдуть собі через поле! Схопивши срібного свистка, вона двічі засюрчала. Ту ж мить до неї з усіх боків позліталися хижі ворони, і було їх так багато, що аж небо почорніло.

– Летіть до тих чужинців, – наказала Лиха Відьма їхньому ватажкові. – Повидовбуйте всім очі й пошматуйте їх.

І вороння хмарою полетіло назустріч Дороті та її друзям. Побачивши ту чорну хмару, дівчинка вжахнулася.

Але Страшило сказав:

– Беру їх на себе. Лягайте на землю, а я їм зараз покажу!

Отож всі лягли на землю, а Страшило став над ними й розчепірів руки. Хижі ворони побачили його і, ясна річ, злякалися, бо на те й опудало, щоб страхати птахів. Але їхній ватажок крикнув їм: «Та чого ви боїтеся? Це ж просто розмальований мішок із сіном. Зараз я виколю йому очі!» – і кинувся вниз на Страшилу.

І тут Страшило ухопив його за голову, круть – і ватажкові настав край. Тим часом налетів другий ворон, але солом'яний чоловічок і йому скрутив голову. Сорок хижих воронів було в тій зграї, сорок разів змахував руками Страшило – і зграї як не було. Тоді Страшило гукнув своїм друзям: «Вставайте, загроза минула!» – і вони рушили на захід.

Як побачила Відьма, що від її хижої зграї лишилась тільки купа пір'я, – заскреготіла з люті зубами, вхопила свій срібний сюрчок і тричі свиснула. Ту ж мить почулося зловісне дзижчання, й до неї підлетів рій великих чорних джмелів.

– Летіть до тих чужинців, – наказала їм Відьма, – і жальте їх до смерті!

І джмелі зі швидкістю кулі полетіли назустріч мандрівникам. Але Лісоруб здалеку помітив їх і попередив своїх друзів, а Страшило підказав, що треба зробити.

– Витрусіть із мене солому й присипте нею дівчинку, песика й Лева, – крикнув він Лісорубові. – Тоді джмелі їм нічого не заподіють.

Лісоруб так і зробив: Дороті з Тото на руках і Лев сіли поряд, і соломи вистачило, щоб присипати їх з головою.

Чорні джмелі налетіли, але нікого, крім Лісоруба, не побачили. Тоді вони напали на нього, почали жалити, але тільки пообламували об бляху свої жала, шкоди ж йому ніякої не заподіяли. А відомо, що джміль без жала жити не може. Отож і рою джмелиного як не було: попадали вони до Лісорубових ніг та й залишилися лежати, схожі на купу дрібного вугілля.

Дороті з Бляшаним Лісорубом зібрали солому, напхали нею Страшила – і він знову став перед ними, наче нічого не було. По тому вони рушили далі.

Як побачила Лиха Відьма, що чорні джмелі її лежать неживі, мов купка дрібного вугілля, – зубами заскреготіла, ногами затупотіла, із голови навіть жмут волосся висмикнула, а тоді прикликала до себе дванадцятьох своїх рабів-моргунів, роздала їм гострі списи й наказала перехопити чужинців і знищити їх.

Вояки з моргунів були кепські, проте наказ є наказ: списи на плечі і – кроком руш! Побачив те військо Лев, ревнув щосили – і перелякані моргуни покидали свої списи й припустили додому так, що тільки п'яти замигтіли.

Коли раби добігли до замку, Лиха Відьма відшмагала їх канчуком і послала на найважчу роботу, а сама сіла й замислилась, що ж його робити далі. Дуже вже спантеличили її ці чужинці, яких жодна сила не бере. Та Відьма була не тільки лиха, але й могутня. Незабаром вона придумала, як здолати Дорогі та її друзів.

У відьминій шафі лежав золотий шолом, оздоблений діамантами й рубінами. Шолом цей був чарівний. Власник його міг тричі прикликати крилатих мавп і віддати їм будь-який наказ – крилаті мавпи вмиг виконували його. Але ці дивні створіння з'являлися на виклик тільки тричі. Лиха Відьма вдавалася до послуг чарівного золотого шолома вже двічі: коли за допомогою крилатих мавп обернула в рабство моргунів і коли оголосила війну самому великому Озу й відвоювала в нього Західний край. Якби не крилаті мавпи, вона б у тій війні, звичайно, свого не домоглася б. Отож іще тільки раз вона могла скористатися золотим шоломом, а тому приберігала його на крайній випадок. І ось тепер, залишившись без лютих вовків,

воронів і джмелів, та ще й побачивши, як лякливий Лев розігнав її військо, Лиха Відьма вирішила, що крайній випадок настав.

Вона дістала золотий шолом, наділа його на голову, підстрибнула на лівій нозі й повільно проказала:

– Ен-не, бе-не, раб-ба!

Потім підстрибнула на правій нозі й проказала:

– Квін-тер, пін-тер, жаб-ба!

А потім підстрибнула на обох ногах і щосили загорлала:

– Тор-ба з гор-ба гоп!

Ту ж мить чари почали діяти. Небо потемніло, і в тій темряві щось загуло, загуркотіло, почувся багатоголосий гомін і сміх, а коли сонце знову освітило землю, Лиха Відьма стояла вже в оточенні великої зграї мавп, які відрізнялися від усіх інших своїх родичів тим, що мали великі, дуже крила.

Мавпячий Король уклонився Відьмі й промовив:

– Ти викликала нас утретє і востаннє. Ми слухаємо тебе і коримося!

– Летить до чужинців, що проникли в мої володіння, і знищить їх усіх, за винятком Лева, – сказала Лиха Відьма. – Лева ж принесіть сюди, я запряжу його в карету – нехай возить мене.

– Наказ твій виконаємо! – сказав ватажок, і крилаті мавпи із шумом подалися напередими Дороті та її друзям.

Кілька мавп підхопили Бляшаного Лісоруба, злетіли з ним під хмари й, нагледівши поле, всіяне гострим камінням, кинули бідолаху стрімголов на те поле. Лісоруб упав на гостре каміння й так побився-погнувся, що вже не міг ні поворухнутися, ні навіть застогнати.

Інші мавпи вхопили Страшила й умить розпатрали його: витрусили з голови і тулуба всю соломку, а капелюх, одягу й чоботи зв'язали в маленький клунок і закинули на верхівку високого дерева.

Решта мавп накинули на Лева мотузяний зашморг, обплутали йому мотуззям лапи, а головне пащу, та так міцно, що він не міг не те що вкусити чи дряпнути, а навіть поворухнутися. Потім злетіли з ним під хмари, перенесли до замку Лихої Відьми й там поклали на малому підвір'ї, обгородженому залізними ґратами, такими міцними й високими, що навіть Лев не подумав би їх зламати чи перескочити.

Але Дороті мавпи не стали кривдити. Дівчинка стояла із Тото на руках, нажахано спостерігаючи, як вони розправляються з її друзями, й думала, що зараз і їй буде край. Але мавпячий Король, який уже простяг був до неї волохаті лапи, помітив раптом на її чолі знак

поцілунку Доброї Відьми – і зразу відсахнувся, кровожерлива посмішка зійшла з його потворного виду, й він помахом лапи наказав підлеглим не чіпати Дороті.

А коли всі крилаті мавпи обступили її, Король мовив до них так:

– Цієї дівчинки, цур, не кривдити: її захищає Сила Добра, яка набагато могутніша, ніж Сила Зла. Ми можемо тільки перенести її до замку Лихої Відьми, а там нехай стара вирішує, що з нею робити.

Мавпи обережно підхопили Дороті з Тото, швидко перенесли до замку, опустили на землю, й мавпячий Король сказав Лихій Відмі:

– Ми зробили все, що могли. Бляшану людину й опудало знищили, Лева зв'язали й доправили на твоє подвір'я. Що ж до дівчинки, то ні її, ані песика, що в неї на руках, ми скривдити не наважились. А тепер твоєї владі над нами – кінець, і ти нас більше ніколи не побачиш.

По тому крилаті мавпи, сміючись і перегукуючись, злетіли в небо й за мить зникли з очей.

Побачивши в Дороті на чолі печать, Відьма і здивувалась, і стривожилась: вона ж бо добре знала, що і крилатим мавпам, і їй самій кривдити людину, позначену такою печаттю, суворо заборонено. А коли стара уздріла на ногах у дівчинки срібні черевички, в неї аж зуби зацокотіли від страху. Ще б пак: кому, як не Відмі, відати, яка могутня чарівна сила таїлася в тих черевичках! Правителька Краю Заходу, певно, втекла б від Дороті, якби, зазирнувши їй в очі, не побачила, що простодушна мала дитина навіть не здогадується про свою могутність. А побачивши це, стара посміялась із себе й вирішила: «Якщо вона не усвідомлює своєї власної сили, мені нічого її боятися – нехай стає моєю рабою!» І грубо мовила:

– Затям собі: моє слово для тебе – закон. Якщо ти хоч раз не послухаєшся, я зроблю з тобою те саме, що і з Бляшаним Лісорубом та Страшилом. А тепер – іди за мною.

Дороті пішла за Відмою кімнатами, одна одної пишнішими. Так вони дісталися кухні, де Відьма звеліла дівчинці вичистити казани, каструлі й чайники, підмести підлогу й розпалити в печі вогонь.

Дівчинка покійно взялася до роботи, радіючи, що Лиха Відьма не скарала її на смерть.

Загадавши Дороті тяжку роботу, Відьма вийшла на подвір'я, щоб запрягти в карету лякливого Лева. «Ото буде втіха – замість коня поганяти лева!» – думала вона. Та коли стара відчинила ґратчасту

хвіртку, Лев люто заревів і блискавично стрибнув до неї. Перелякана Відьма ледь устигла відскочити й зачинити за собою хвіртку на засув.

– Знай: не підставиш шию під хомут – здохнеш із голоду, – сказала вона Левові крізь ґрати. – Я тебе не годуватиму, доки не скоришся!

Після цього вона зовсім не давала Левові їсти, але щодня опівдні підходила до клітки й питала:

– Ну як, підставиш шию під хомут чи ні?

А Лев відповідав:

– Ні, не підставляю. А якщо ти поткнешся до клітки, я тебе роздеру на шматки.

Річ у тім, що Дороті потай годувала свого друга: щоночі, коли Відьма спала, дівчинка приносила йому з кухні чого-небудь поїсти й після того, як Лев наїдався, лягала біля нього на соломі, клала голову на м'яку, густу гриву й пошепки розмовляла з ним про одне: як утекти із замку. Але втекти було неможливо, бо замок удень і вночі охороняли раби Лихої Відьми – моргуни, які страшенно її боялися й робили все, що вона їм наказувала.

Вдень дівчинці доводилося тяжко працювати, й Лиха Відьма не раз погрожувала, що відлупцює її старою парасолькою, яку завжди носила на руці. Насправді Відьма не наважилася б ударити Дороті, на чолі у якої була Печать Добра. Але дівчинка цього не знала й весь час боялася не тільки за себе, але й за Тото. Одного разу стара таки вдарила Тото парасолькою, але хоробрий песик не дав їй спуску – наскочив і вкусив за ногу.

Що день, то більша туга огортала Дороті, коли вона згадувала про тітоньку Ем і думала, що, мабуть, довіку вже не вернеться до рідного Канзасу. В такі хвилини гіркі сльози самі котилися з її очей, а Тото сидів біля її ніг, зазирає їй в обличчя і жалібно скавчав – співчував своїй маленькій хазяйці. Власне, песика не обходило, де жити – в Канзасі чи в Країні Оз, – аби лише бути поряд із Дороті; але він відчував, що дівчинка журиться, й журився разом з нею.

А Лиха Відьма тим часом думала про одне: як би ото забрати в Дороті срібні черевички. У Відьми не лишилося ні лютих вовків, ні хижих воронів, ні лихих джмелів, вона вже використала всю чарівну силу золотого шолома, але якби їй пощастило заволодіти срібними черевичками, вони додали б їй могутності більшої, ніж вона мала досі. Отож стара весь час стежила за Дороті, сподіваючись вилучити мить, коли дівчинка роззується, і вкрасти в неї чарівну взуванку. Але

Дороті так пишалася своїми черевичками, що скидала їх тільки тоді, коли милася або лягала спати. Відьма ж боялася темряви й тому не наважувалась прокрастися вночі до кімнати, де дівчинка спала. А ще більше, ніж темряви, Відьма боялася води й тому навіть не підходила до ванної, коли Дороті милася. Стара і з парасолькою ходила весь час, щоб на неї не впала жодна краплина дощу.

Та Лиха Відьма була надто хитра й підступна. І таки придумала, як домогтися свого: посеред кухні вона поклала залізний брус і, почаклувавши, зробила його невидимим. Дороті перечепилася об нього і гепнула на підлогу. Забитись вона не забилася, але один черевичок злетів з неї і покотився до дверей. Лиха Відьма блискавично схопила його і взяла на свою кістляву ногу.

Стара страшенно зраділа, бо, викравши одного черевичка, вона здобула й половину властивої взуванці чарівної сили, а другої половини Дороті вже не могла б застосувати проти неї, якби навіть і знала, як це зробити.

Побачивши свій черевичок на нозі в Лихої Відьми, дівчинка обурилась:

– Віддайте, негайно віддайте! – крикнула вона.

– Адзуськи, – відказала Відьма. – Черевичок тепер мій, а не твій!

– Це підлість! – вигукнула Дороті. – Ви не маєте права відбирати його в мене!

– Моя воля – моє й право, – зареготала у відповідь Лиха Відьма. – Був черевичок твій, а став мій. І другий я теж у тебе відберу, от побачиш!

Тут Дороті, нестямившись, ухопила відро з водою, що стояло поблизу, й вихлюпнула на Відьму, обмочивши її з голови до ніг.

Відьма заверещала, затрусилась і – о чудо! – в Дороті на очах почала зменшуватись і розпливатися!

– Що ти наробила! – кричала вона. – Що ти накоїла! За хвилину я розтану-у!

– Вибачте, я ж не думала... – прошепотіла Дороті, перелякано спостерігаючи, як Відьма тане, мов грудочка цукру в склянці з окропом.

– Ти хіба не знала, що мені на роду написано померти від води? – волила Відьма відчайдушним голосом.

– Авжеж, ні. Звідки мені було знати? – відповіла дівчинка.

– Ну то знай: зараз я зникну, й замок, і все, що в ньому є, стане твоїм. Все своє життя я всім коїла лихо і не думала не гадала, що переможе мене якесь дівчисько! Все, кінець, я розтала-а!

То були останні Відьміні слова: хлюпнувши, булькнувши, вона розлилася по чистій підлозі брудною калюжею. Побачивши, що Відьма й справді розтала, Дороті взяла ганчірку, старанно витерла підлогу – і від калюжі й сліду не лишилося. Потім вона обмила срібний черевичок, взула його і мерщій побігла на подвір'я сповістити Левові про те, що Лихої Відьми Заходу більше не існує, що вони тепер вільні, зовсім вільні!

ГРІЗНИЙ ОЗ ПОСТАЄ У ВСІЙ СВОЇЙ ВЕЛИЧІ

Коли мандрівники підступили до брами Смарагдового Міста, Дороті смикнула за шворочку дзвінка. Їй довелося подзвонити кілька разів, перш ніж брама розчинилася й перед ними з'явився їхній давній знайомий – Вартовий.

– Ти диви! – вигукнув він. – Повернулися?

– Як бачите, – відповів Страшило.

– А я гадав, що ви пішли на побачення з Лихою Відьмою Заходу.

– Ви не помилилися, – кивнув головою Страшило.

– І вона відпустила вас? – недовіжливо спитав Вартовий міської брами.

– Може, й не відпустила б, якби не розтанула, – засміявся Страшило.

– Розтанула? Відьма розтанула? Це ж прекрасна новина! – вигукнув Вартовий. – А хто ж її розтопив?

– Дороті, хто ж іще, – поважно відповів Лев.

– Подумати тільки! – вражено прошепотів Вартовий міської брами й низько-низько вклонився дівчинці.

Він завів мандрівників до своєї маленької вартівні, знову дістав із великої скрині й надів їм усім на очі окуляри і, відчинивши внутрішню браму, вивів їх на вулицю Смарагдового Міста. Дорогою Вартовий повідомляв усім стрічним, що Лихої Відьми Заходу більше не існує, що її розтопила Дороті. Перехожі обступали дівчинку та її супутників, приєднувалися до них, і до дверей палацу великого Оза вони підходили вже в супроводі великого натовпу.

Зеленобородий солдат, що стояв на варті перед дверима, негайно пропустив мандрівників досередини, а там їх зустріла знайома зелена дівчина, яка зразу ж припровадила кожного до кімнати, в якій він жив раніше.

– Поки великий Оз покличе вас до себе, – сказала вона, – перепочиньте з дороги.

Солдат тим часом передав Озові рапорт про те, що Дороті та її супутники прибули назад, знищивши Лиху Відьму Заходу, але великий чарівник залишив цей рапорт без відповіді. Даремно мандрівники сподівалися, що Оз негайно запросить їх до себе. Він не покликав ні того дня, ні другого, ні третього, ні четвертого... Спочатку друзі нетерпеливилися, не знаходили собі місця, та зрештою почали обурюватись: чому Оз виявляє до них таку зневагу? Адже він послав їх у Край Заходу, знаючи, що там на них чигає смертельна небезпека. Отож на п'ятий день Страшило попросив зелену дівчину переказати Озові таке: якщо, мовляв, він не прийме їх негайно, вони покличуть крилатих мавп і з їхньою допомогою примусять його, великого чарівника, виконати свою обіцянку. Ця погроза так налякала Оза, що він зразу передав: «Чекаю на вас завтра в тронній залі о четвертій хвилині на десятю годину ранку». Великий чарівник одного разу вже зустрічався з крилатими мавпами у Краю Заходу, і, очевидно, зустрічатися з ними вдруге йому зовсім не хотілося.

Цілу ніч ніхто з мандрівників не спав. Кожен думав про завтрашнє побачення з Озом. Дороті задрімала лише на кілька хвилин, і їй приснилося, що вона вернулася до Канзасу й тітонька Ем зустрічає її з розкритими обіймами.

Наступного ранку рівно о дев'ятій годині зеленобородий солдат зібрав їх і повів до тронної зали великого Оза.

Кожен сподівався побачити чарівника таким, яким бачив його минулого разу. Але на превеликий їхній подив зала була порожня. І, налякані цим ще більше, ніж дивовижними перевтіленнями Оза, друзі боязко збилися до купи коло дверей.

Аж ось звідкільсь згори пролунав урочистий голос:

– Я Оз, великий і грізний. Що привело вас до мене?

Мандрівники розгублено обвели очима залу, але так нікого й не побачили.

І тоді Дороті спитала:

– Де ви?

– Я скрізь, – відповів голос. – Але прості смертні не можуть бачити мене – для них я невидимий. Зараз я сяду на свій трон, і вам легше буде звертатися до мене.

І справді, голос начебто звучав тепер із трону. Мандрівники підійшли ближче, вишикувалися в рядок, і Дороті сказала:

– О великий Озе! Ми прийшли по те, що ви обіцяли нам.

– А що я вам обіцяв?

– Ви обіцяли, як тільки Лиху Відьму буде знищено, вернути мене до Канзасу, – нагадала дівчинка.

– А мені обіцяли дати мозок, – сказав Страшило.

– А мені – серце, – додав Бляшаний Лісоруб.

– А мені – сміливість, – завершив лякливий Лев.

– Скажіть, а Лиху Відьму справді знищено? – пролунав голос, і Дороті здалося, що він трішечки тремтить.

– Так, справді, – відповіла вона. – Я вихлюпнула на неї відро води, й вона розтанула в мене на очах – тільки калюжа лишилася!

– Ти ба, – здивувався голос. – Як просто і швидко! Що ж, гаразд, приходьте до мене завтра, я мушу все це обміркувати.

– Ви мали задосить часу, щоб усе це обміркувати, – сердито промовив Бляшаний Лісоруб.

– І далі чекати – нема дурних, – докинув Страшило.

– Ви ж пообіцяли – то виконуйте, будь ласка! – вигукнула Дороті.

А Лев вирішив, що чарівника не завадить настрахати, і ревнув так голосно й люто, що нажаханий Тото метнувся від нього вбік, налетів на ширму, яка стояла в кутку, й повалив її. Коли ширма впала на підлогу, всі подивилися туди і здивувалися так, як ще, мабуть, зроду не дивувалися. В кутку, що досі був затулений ширмою, стояв лисий чоловічок із зморшкуватим обличчям, витріщаючись на них не менш здивовано, ніж вони на нього. Першим опам'ятався Бляшаний Лісоруб.

– Ти хто такий? – вигукнув він і, піднісши сокиру, кинувся до чоловічка.

– Я Оз, великий і грізний, – тремтячим голосом відповів той. – Тільки не бийте мене, благаю вас, я зроблю все-все, що ви скажете!

Наші мандрівники розгублено й розчаровано вступили в нього.

– Я гадала, Оз – це велика Голова, – порушила, нарешті, мовчанку Дороті.

– А я гадав, Оз – це прекрасна Фея, – сказав Страшило.

– А я гадав, Оз – це потворний Звір, – додав Бляшаний Лісоруб.

- А я гадав, Оз – це Вогняна Куля! – вигукнув Лев.
- І всі ви помилялися, – опустив очі чоловічок. – То я прикидався.
- Прикидався?! – обурилась Дороті. – Хіба ви не великий чарівник?
- Тихше, голубонько, – попросив він. – Якщо вас хтось почує – я пропав. Мене тільки вважають великим чарівником.
- А насправді?
- А насправді, голубонько, я ніякий не чарівник, а звичайнісінька людина.
- Ви звичайнісінький шахрай – ось ви хто, – з докором сказав Страшило.
- Атож, атож! – вигукнув чоловічок, потираючи руки так, наче це прізвисько сподобалося йому. – Я шахрай!
- Але ж це жахливо, – сказав Бляшаний Лісоруб. – Хто дасть мені серце?
- А мені – сміливість? – підхопив Лев.
- А мені – розум? – схлипнув Страшило, витираючи рукавом сльози.
- Ах, любі мої друзі, то все дрібниці, – відповів їм Оз. – Подумайте краще про мене, про ту страшну халепу, в яку я попаду, якщо мене викриють мої піддані!
- Хіба ніхто більше не знає, що ви шахрай? – спитала Дороті.
- Ніхто, крім вас чотирьох – і мене, – відповів Оз. – Я так довго дунив усіх! Уже навіть гадав, що мене ніхто ніколи не викриє! Ох, я зробив величезну помилку, пустивши вас до тронної зали. Жоден із підданих не бачив мене таким, як бачите ви, і через те всі вони вірять, що я могутній і грізний.
- Але я не розумію, – зачудовано сказала Дороті. – Я ж бачила вас у вигляді великої Голови! Як же це пояснити?
- О, то був один із моїх фокусів, – відповів Оз. – Ходімо, я вам щось покажу, і ви все зрозумієте.
- Він завів їх до кімнатки за тронною залою й тицьнув пальцем у куток. Там лежала зроблена з пап'є-маше голова з підмальованим обличчям.
- Я підвішував її на дроті зі стелі, – пояснив Оз, – а сам ставав за ширмою, смикав за ниточки, – і очі розплющувались, а уста розтулялися.
- Ну, а звідки ж брався голос?

– Я фокусник-черевомовець і вмію спрямовувати свій голос так, що він звучить окремо від мене і в будь-якому місці. Тому вам і здавалося, що це говорить Голова. А ось інші речі, за допомогою яких я вас обманював. – Він показав Страшилові плаття й маску прекрасної Феї, а Бляшаний Лісоруб побачив, що потворний Звір – це просто кілька шкур, зшитих і напнутих на дерев'яний каркас. Що ж до Вогняної Кулі, то її фальшивий чародій підвішував зі стелі, й зроблена вона була з вати: Оз поливав вату олією й підпалював.

– Як вам не соромно бути таким ошуканцем, – сказав Страшило, коли вони повернулися до тронної зали.

– Мені соромно, дуже соромно, – зізнався чоловічок. – Але іншого виходу я не мав. Сідайте, будь ласка, на ці стільці, і я розповім вам, як усе це вийшло.

Дороті та її друзі посідали, й Оз розповів:

– Я народився в штаті Омаха...

– Та це ж недалеко від Канзасу! – вигукнула Дороті.

– Так, але до Омахи звідси далі, ніж до Канзасу, – засмучено посміхнувся він. – Коли я підріс, то вирішив стати фокусником-черевомовцем і пішов у навчання до одного великого майстра цієї справи. Він і мене зробив майстром, я вмію відтворити голос будь-якого звіра чи птаха. – Тут він нявкнув, як кіт, і Тото, нашорошивши вуха, закрутив головою, шукаючи свого відвічного ворога. – А потім, – повів далі Оз, – мені це набридло, і я вирішив стати аеронавтом.

– А це хто? – спитала Дороті.

– Капітан повітряної кулі, – пояснив він. – Ну, а простіше – закликальник: перед кожною цирковою виставою я піднімався над цирком на повітряній кулі. Публіка збігалася звідусіль подивитись на це чудо, ну й, звісно, купувала квитки на виставу.

– А-а, зрозуміло, – сказала дівчинка.

– Та одного дня якірна линва перетерлася, куля шугонула вгору, і я й нестямивсь, як опинився над хмарами. А там швидка повітряна течія підхопила кулю й понесла за багато-багато миль. Мій політ тривав цілий день і цілу ніч, а потім, прокинувшись уранці, я побачив під собою прекрасну й зовсім незнайому країну. Куля повільно приземлилась, я вийшов з гондоли цілий і неушкоджений і опинився серед натовпу чужинців. Вражені моєю появою з-за хмар, вони вітали мене як великого чарівника. Я, звісно, не став заперечувати – тим паче, що вони, впавши переді мною ниць, заприсяглися виконувати

кожне моє бажання. Щоб зробити добру справу, я віддав свій перший наказ: спорудити це місто, з моїм палацом у центрі. Робота закипіла, і збудовано все було напрочуд швидко й гарно. Ну, а як назвати столицю такої прекрасної зеленої країни? Не інакше, як Смарагдовим Містом! Давши цю назву, я вирішив, що непогано було б якось підкріпити її, й повелів, щоб надалі всі жителі носили зелені окуляри: нехай усе в місті й справді ввижається їм смарагдово-зеленим!

– Але ж усе тут і справді зелене, хіба ні? – здивувалася Дороті.

– Зеленого кольору тут не більше, ніж у будь-якому іншому місті, – відповів Оз. – Але людина в зелених окулярах іншого кольору просто не бачить. Смарагдове Місто було збудоване багато років тому; повітряна куля занесла мене сюди зовсім молодим, а тепер я вже дуже, дуже літня людина. Всі ці роки мої піддані ходили в зелених окулярах, тож не дивно, що ніхто вже й не сумнівається, що місто справді смарагдове. А живеться їм тут добре, бо за моїм наказом будівники не шкодували ні золота, ні срібла, ні коштовного каміння, щоб оздобити столицю, а житла зробити зручними й вигідними. Я взагалі весь час дбав про добробут своїх підданих, і вони люблять мене. Але відколи цей палац збудовано, я замкнувся в ньому й нікого до себе не підпускаю. Річ у тім, що я дуже боюся відьом. Як ви вже знаєте, сам я ніякий не чарівник, проти тутешніх відьом – узагалі ніщо, бо вони справді вміють робити чудеса.

В цій країні було чотири відьми, й кожна правила своїм краєм – Півночі, Півдня, Сходу й Заходу. На щастя, Відьми Півночі й Півдня – добрі, і я завжди знав, що вони не скривдять мене. Але Відьми Сходу й Заходу мали страшенно лиху вдачу – вони б розправилися зі мною за два заходи, якби не вважали, що я могутніший за них. Через те я жив, не знаючи спокою: весь час мене переслідував смертельний страх. І як же я зрадив, довідавшись, що ваша хатка впала на Лиху Відьму Сходу! Коли ви прийшли до мене, я ладен був пообіцяти вам будь-що, аби тільки ви знищили й другу Відьму. Та ось ви розтопили її й стоїте переді мною, і, хоч як мені соромно, я змушений признатися, що не можу виконати своїх обіцянок.

– По-моєму, ви дуже погана людина, – сказала Дороті.

– О, ні, голубонько. Я дуже добра людина. Просто я дуже поганий чарівник.

– Виходить, ви не можете дати мені мозок? – спитав Страшило.

– А він вам і не потрібен. Ви щодня навчаєтеся чогось нового. В немовляти є мозок, та що з того? Воно однаково нічого не знає. Знання приходять тільки з досвідом, і що довше ви живете на землі, то багатшим стає ваш досвід.

– Воно, може, й так, – відповів Страшило, – але якщо ви не дасте мені мозок, мені буде дуже прикро.

Фальшивий чарівник пильно глянув на нього:

– Що ж, гаразд. Як ви вже знаєте, чаклун із мене кепський, але завтра вранці я спробую напхати вашу голову мозком. Тільки не сподівайтесь, що я навчу вас, як тим мозком користуватися. Цього ви повинні навчитися самі.

– О, дякую, дякую! – вигукнув Страшило. – Я навчуся, майте певність!

– Ну, а зі мною як буде? – занепокоєно спитав Лев. – Чи дасте ви мені сміливість?

– У вас сміливості надміру, – відповів Оз. – Вам бракує лише віри в свою силу. В світі немає істоти, яка не лякалася б у хвилину небезпеки. Справжня сміливість полягає в тому, щоб, зневажаючи страх, гідно зустрічати небезпеку, а вам такої сміливості не позичати.

– Може, воно й так, але страху в мене теж надміру, – сказав Лев. – І мені буде дуже, дуже прикро, якщо ви не дасте мені сміливості, маючи яку, забуваєш про страх.

– Гаразд. Завтра я дам вам таку сміливість, – відповів Оз.

– А серце ви мені дасте? – спитав Бляшаний Лісоруб.

– Знаєте, на мій погляд, ви пречудово могли б обійтися і без серця, – відповів Оз. – Адже не кожен, хто має серце, щасливий, а скільки є таких, кого серце робить нещасним! Ні, ви повинні радіти, що не маєте серця.

– Ну, це вже хто як подивиться, – похитав головою Бляшаний Лісоруб. – Як на мене, то я ладен терпіти будь-які нещастя, аби тільки мати серце. Будь ласка, дайте мені його!

– Хай буде по-вашому, – зітхнув Оз. – Завтра ви одержите серце. Мене так довго вважали чарівником, – чого б не побути ним ще трохи!

– А як же я? – спитала Дороті. – Як мені повернутися до Канзасу?

– Це треба обміркувати, – відповів чоловічок. – Дайте мені на роздуми два-три дні, і я постараюся придумати, як переправити вас через пустелю. А тим часом – оселяйтеся в палаці, будьте моїми гістьми і знайте, що слуги мої виконуватимуть кожне ваше бажання.

Єдине, чого я прошу, не розголошуйте моєї таємниці, не кажіть нікому, що я шахрай.

Четверо його гостей пообіцяли тримати язика за зубами й підбадьорені, сповнені надій, розійшлися по своїх кімнатах. Навіть Дороті повірила, що «великий шахрай», як вона тепер називала Оза, зуміє допомогти їй повернутися додому. «Якщо він справді допоможе, я вибачу йому все», – вирішила дівчинка.

ГЛІНДА ВИКОНУЄ БАЖАННЯ ДОРОТІ

Спочатку друзів завели до кімнати, де Дороті вмилась і причесалася, Лев витрусив із гриви порошок, Страшило поплескав себе по боках і по череві, щоб стати стрункішим, а Бляшаний Лісоруб надраївся до блиску і змастив собі суглоби.

Коли всі причепурилися, дівчина в червоному мундирі завела їх до великої зали, посеред якої на рубіновому троні сиділа Добра Відьма Глінда.

Правителька Краю Півдня була на диво вродлива і з виду зовсім молода. Її руде волосся шовковистими хвилями спадало на плечі, блакитні очі дивилися привітно й приязно.

– Яке бажання привело тебе сюди, дитино? – спитала вона в Дороті.

Дівчинка розповіла Відьмі всі свої пригоди: як смерч заніс її до Країни Оз, як вона знайшла там друзів і які випробування випали їй на долю.

– Понад усе на світі, – сказала вона на закінчення, – я хочу вернутися додому, бо тітонька Ем давно вже, мабуть, думає, що мене спіткало щось страшне. Гляди, вона ще візьметься шити чорну сукню, щоб носити по мені жалобу, а як хліб уродив нині не краще, ніж минулого року, то від цих витрат дядечко Генрі збанкрутує.

Глінда нахилилась і поцілувала милу, добру дівчинку, яка так стурбовано дивилася їй в очі.

– Заспокойся, любя, – сказала вона. – Я допоможу тобі вернутися додому. Але пообіцяй, що за це ти віддаси мені золотий шолом.

– Ну, звісно, віддам! – вигукнула Дороті. – Мені він однаково вже ні до чого, а ви зможете загадати крилатим мавпам три бажання.

– Я ті бажання вже навіть приготувала, – всміхнулася Глінда.

Дороті простягла їй золотий шолом. Узявши його, Добра Відьма звернулася до Страшила:

– Скажіть, що ви робитимете, коли Дороті вернеться додому?

– Піду назад до Смарагдового Міста, – відповів він. – Оз призначив мене тамтешнім правителем, і жителі міста вже встигли полюбити мене. Одне тільки мене тривожить – як перейти гору головошльопів.

– Я накажу крилатим мавпам перенести вас до брами Смарагдового Міста – це буде моїм першим бажанням, – сказала Глінда. – Не можна ж позбавити людей такого чудового правителя.

– А я й справді чудовий? – спитав Страшило.

– Ви просто єдиний такий у світі! – відповіла Глінда.

Повернувшись до Бляшаного Лісоруба, вона спитала:

– А що робитимете ви, коли Дороті відбуде до Канзасу?

Лісоруб сперся на сокиру, подумав трохи й відповів:

– Я полюбився моргунам, і після того, як Лиха Відьма розтала, вони запросили мене керувати їхньою країною. Моргуни мені теж дуже сподобалися. Я б радо вернувся у Край Заходу і став їхнім правителем.

– Я звелю крилатим мавпам віднести вас до Краю моргунів – це буде мій другий наказ, – сказала Глінда. – Я певна, що ви станете блискучим правителем, надто як вас гарненько відполірують.

Потім Добра Відьма звернулася до великого пишногривого Лева:

– Ну, а ви? Що робитимете ви після того, як розпрощаєтесь з Дороті?

– За горою головошльопів, – відповів він, – стоїть прадавній густий ліс. Звірі, що там живуть, обрали мене своїм царем. Найбільшим щастям для мене було б вернутися до того лісу.

– Третім наказом я звелю крилатим мавпам віднести вас до вашого лісу, – сказала Глінда. – Вичерпавши на тому чарівну силу золотого шолома, я віддам його Королеві крилатих мавп, щоб він і його згряя більше ніколи ні від кого не залежали й жили вільно й щасливо.

Страшило, Бляшаний Лісоруб і Лев від усього серця подякували Глінді за її доброту, а Дороті вигукнула:

– Тепер я бачу, що ваша великодушність не поступається перед вашою красою! Але як же все-таки мені вернутися до Канзасу?

– Твої срібні черевички перенесуть тебе через пустелю, – відповіла Глінда. – Якби ти знала, якою чарівною силою вони

наділені, то могла б негайно ж, найпершого ж дня повернутися до своєї тітоньки Ем!

– Але тоді я не мав би свого чудесного мозку! – вигукнув Страшило. – Й довіку стовбичив би посеред кукурудзяного поля!

– А мені не дісталося б моє прекрасне серце, – сказав Бляшаний Лісоруб. – І я, поки світу й сонця, іржавів би в лісовій гущавині!

– А я б і помер боягузом, – похитав головою Лев, – і ніхто в лісі не сказав би про мене жодного доброго слова.

– Все це так, – погодилася Дороті, – і я дуже рада, друзі, що стала вам у пригоді. Але тепер, коли кожен із вас домігся того, що ваші найзаповітніші мрії здійснилися, та ще й одержав ціле королівство на додачу, мені вже, мабуть, час вертатися додому.

– Ці срібні черевички здатні робити всілякі чудеса, – пояснила Добра Відьма. – Але найдивовижніша їхня сила в тому, що вони можуть за три кроки перенести свого власника до будь-якого місця в світі, при чому кожен крок триватиме не довше, ніж ти кліпнеш оком. Треба тільки тричі клацнути підборами й сказати черевичкам, куди хочеш потрапити.

– Ясно, куди – до Канзасу, куди ж іще! – радісно вигукнула Дороті.

Вона обняла Лева за шию, поцілувала його й ніжно погладила пишну гриву. Потім поцілувала Бляшаного Лісоруба, який заплакав, забувши про небезпеку, що загрожує його суглобам, і пригорнула до себе м'якого, набитого соломкою Страшилу – його вона не поцілувала тільки тому, що боялася розмазати фарбу на обличчі... Тепер уже і в самої Дороті текли сльози з очей, бо вона знала, що розстається із справжніми, вірними друзями.

Добра Глінда зійшла з рубінового трону, щоб поцілувати її на прощання, і дівчинка подякувала їй за ласку й доброту.

Потім Дороті взяла на руки Тото, востаннє гукнула всім: «Прощайте!» – клацнула тричі підборами срібних черевичків і урочисто наказала:

– Несіть мене додому, до тітоньки Ем!

Ту ж мить таємнича сила підхопила її, крутнула в повітрі й понесла так швидко, що не розрізнити було, де земля, де небо – тільки засвистів у вухах вітер.

І ось уже срібні черевички зробили свої три кроки, і від раптової зупинки Дороті з розгону котиться по траві.

Отямившись нарешті й сівши, дівчинка роздивилася довкола й охнула.

Бо сиділа вона посеред неозорої канзаської прерії, перед новим будиночком, що його дядечко Генрі збудував собі після того, як смерч закинув невідомо куди його стару хатину.

Дядечко Генрі саме доїв корову. Побачивши його, Тото вмить вигулькнув у Дороті з рук і, радісно гавкаючи, помчав до повітки.

Дороті підвелася й тільки тепер помітила, що стоїть боса. Поки вона летіла, вітер зірвав з її ніг срібні черевички, й вони назавжди загубилися десь у пустелі.

ЗНОВУ ВДОМА

Вийшовши з хати полити капусту, тітонька Ем очам своїм не повірила. До неї бігла Дороті!

– Дороті, дитинко моя люба! – вигукнула стара, підхопивши дівчинку на руки і вкриваючи її личко поцілунками. – Де ти була?

– Я була в Країні Оз, – поважно відповіла Дороті. – І Тото був зі мною. І знаєш, що я тобі скажу, тітусю Ем? Я така рада, що я знову, нарешті, вдома!

Переклад *М. Пінчевського*
Баум Л. Ф. Чарівник Країни Оз:
Повість-казка. – К., 2007.

СЕЛЬМА ЛАГЕРЛЕФ **(1858 – 1940)**

Творчість Сельми Лагерлеф – цікаве й своєрідне явище не тільки шведської, але й всієї світової літератури. Вона перша в Швеції жінка – лауреат Нобелівської премії й член Шведської академії.

Народилася майбутня письменниця в родовому маєтку своїх батьків, Морбакке. Батько був військовим, мати – учителькою. У три роки дівчинку паралізувало. Їй читають твори Андерсена, В.Скотта, Тегнера, Бельмана та ін. Коли дівчинці виповнилося дев'ять років, вона переїхала у Стокгольм, де їй повернули можливість рухатися.

У 1882 році Сельма вступила у Вищу вчительську семінарію. Після закінчення стала вчителювати в школі для дівчаток в

маленькому провінційному містечку на півдні Швеції, Ландскруне, де й розпочала свою літературну діяльність.

Після перемоги в конкурсі на кращий твір, який збільшив би інтерес читачів до газети «Ідун», письменниця залишила службу в школі, повністю віддавшись творчій роботі.

На початку 1900 року Лагерлеф отримала запрошення взяти участь у створенні книги про рідну країну для шведських школярів. Письменниця відвідала багато місць Швеції, вивчала геологію, зоологію, ботаніку, історію.

Спочатку у письменниці виникла ідея створити легенди про тролів і велетнів, але пізніше вона відмовилася від цієї думки. Рішення підказала їй «Книга джунглів» Р.Кіплінга. Лагерлеф почала заселяти видуманий нею ландшафт тваринами, що розмовляли й діяли, як люди. Так у 1904 році з'явився перший том «Дивовижних мандрів Нільса з дикими гусьми». Критики відзначили, що під чарівним пером Лагерлеф усі предмети шкільного курсу – географія, геологія, історія, ботаніка, зоологія – стають казкою. З великою радістю вона приймала докази того, що школярам її книга дуже сподобалася, що в них з'явився інтерес до вітчизняної географії та до читання.

ДИВОВИЖНІ МАНДРИ НІЛЬСА **(Уривки)**

Розділ перший

ЛІСОВИЙ ГНОМ

1

У маленькому шведському селі Вестменхег жив колись хлопчик на ім'я Нільс. З виду – хлопчик як хлопчик. Та годі з ним було раду дати.

На уроках він ловив гав і хапав двійки, в лісі руйнував пташині гнізда, гусей у дворі дражнив, курей ганяв, кидав у корів камінці, а kota смикав за хвіст, наче хвіст – це мотузка від дверного дзвоника.

Так прожив він до дванадцяти років. І тут трапилася з ним незвичайна пригода.

Ось як воно було насправді.

Якось у неділю батько з матір'ю зібралися на ярмарок у сусіднє село. Нільс не міг дочекатися, поки вони підуть.

«Ішли б швидше! – думав Нільс, поглядаючи на батьківську рушницю, що висіла на стіні. – Хлопці, коли побачать мене з рушницею, від заздрощів луснуть».

Але батько наче відгадав його думки.

– Дивися, з дому ані руш! – попередив він. – Відкривай підручника і берися за розум. Чуєш?

– Чую, – відповів Нільс, а про себе подумав: «Отакої, витрачатиму недільний день на уроки!»

– Вчися, синку, вчися, – сказала мати.

Вона навіть сама дістала з полиці підручник, поклала на стіл і присунула крісло.

А батько відлічив десять сторінок і суворо-пресуворо наказав:

– Щоб до нашого повернення все напам'ять знав. Сам перевірю.

Нарешті батько з матір'ю пішли.

«Добре їм, бач як весело крокують! – важко зітхнув Нільс. – А я наче в мишоловці з цими уроками!»

Але що вдієш! Нільс знав, що з батьком жарти погані. Він знову зітхнув і всівся за стіл. Щоправда, дивився він не так у книжку, як у вікно. Адже це було куди цікавіше!

За календарем був іще березень, але тут, на півдні Швеції, весна вже долала зиму. У канавах весело виблискувала вода. На деревах набубнявіли бруньки. Буковий ліс розпрямив свої гілки, заляклі в зимові холоди, і тепер тягнувся догори, неначе хотів дістатися до голубого весняного неба.

А під самісіньким вікном поважно розгулювали кури, стрибали і билися горобці, у скаламучених калюжах хлюпалися гусаки. Навіть корови, замкнені у хліву, відчули весну і мукали на всі голоси, наче просили: «Ви-ипустіть нас, ви-ипустіть нас!»

Нільсу теж хотілося і співати, і кричати, і чалапати по калюжах, і битися з сусідськими хлопчачками. Він з досадою відвернувся від вікна і втупився в книжку. Але прочитав він не багато. Букви стали чомусь стрибати перед очима, рядки то зливалися, то розбігалися... Нільс і сам не помітив, як заснув.

Хтозна, можливо, Нільс так і проспав би весь день, якби його не розбудив шурхіт.

Нільс підвів голову і насторожився.

У дзеркалі, що висіло над столом, відбивалася вся кімната. Нікого, крім Нільса, в кімнаті немає... Все начебто на місці, все гаразд... І раптом Нільс ледь не зойкнув! Хтось відкрив віко скрині!

У скрині мати зберігала всі свої коштовності. Там лежали наряди, які вона носила ще молодою, – широченні спідниці з домотканого селянського сукна, розшиті кольоровим бісером ліфи, білі як сніг, накрохмалені чепці, срібні пряжки і ланцюжки.

Мати нікому не дозволяла відкривати без неї скриню, а Нільса й близько до неї не підпускала. І вже про те, що вона могла піти з дому, не замкнувши скриню, не могло бути й мови! Не бувало такого! Та й сьогодні – Нільс чудово це пам'ятав – мати двічі поверталася від порога, щоб посмикати замок – чи добре замкнений?

Хто ж відкрив скриню?

Можливо, поки Нільс спав, у будинок пробрався злодій і тепер ховається де-небудь тут, за дверима або за шафою? Нільс затамував подих і, не моргаючи, вдивлявся в дзеркало.

Що це за тінь там, у кутку скрині? Ось вона поворухнулася... Ось поповзла по краю... Миша? Ні, на мишу не схоже...

Нільс аж очам не повірив. На краю скрині сидів малесенький чоловічок. Він наче зійшов із недільної картинки в календарі. На голові – крилатий капелюх, чорний каптанець оздоблений мереживним коміром і манжетами, панчохи біля колін зав'язані пишними бантами, а на червоних сап'янових чобітках виблискують срібні пряжки.

«Так це ж гном! – здогадався Нільс. – Справжнісінький гном!»

Мати часто розповідала Нільсові про гномів. Вони живуть у лісі, вміють говорити і по-людськи, і по-пташиному, і по-звіриному. Вони знають про всі скарги, які хоч сто, хоч тисячу років тому були зариті в землю. Захочуть гноми – взимку на снігу квіти зацвітуть, захочуть – улітку річки замерзнуть.

Ну а боятися гнома не варто. Що лихого може заподіяти така крихітна істота!

До того ж гном не звертав на Нільса ніякої уваги. Він, здається, нічого не бачив, окрім оксамитової, розшитої дрібними річковими перлами безрукавки, що лежала в скрині аж під віком.

Поки гном милувався химерним старовинним візерунком, Нільс уже думав, яку б штуку утнути з дивовижним гостем.

Цікаво було б зіштовхнути його в скриню і потім зачинити віко. А можна ще ось що...

Не повертаючи голови, Нільс оглянув кімнату. У дзеркалі вона відбивалась уся як на долоні. На полицях у строгому порядку вишикувалися кав'яник, чайник, миски, каструлі... Біля вікна – комод, заставлений усякою всячиною... А ось на стіні – поряд з батьківською рушницею – сачок для ловлі мух. Саме те, що потрібно!

Нільс обережно зісковзнув на підлогу і зірвав сачок із цвяха.

Один змах – і гном забився в сітці, як спіймана бабка.

Його крислатий капелюх збився на потилицю, ноги заплуталися в підлогах каптанця. Він борсався на дні сітки і безпорадно розмахував руками. Та щойно йому вдавалося трохи підвестися, Нільс струшував сачок, і гном знову падав униз.

– Послухай, Нільсе, – заскиглив нарешті гном, – відпусти мене на волю! Я дам тобі за це золоту монету, велику, як гудзик на твоїй сорочці.

Нільс на мить задумався.

– Що ж, це, мабуть, непогано, – сказав він і перестав розгойдувати сачок.

Чіпляючись за ріденьку тканину, гном вправно поліз угору. Ось він уже вхопився за залізний обруч, і над краєм сітки показала його голова...

Тут Нільсу спало на думку, що він продешевив. Упридачу до золотої монети можна було зажадати, щоб гном учив за нього уроки. Та мало що ще можна придумати! Гном тепер на все згодиться! Коли сидиш у сачку, сперечатися не станеш.

І Нільс знову трусонув сітку.

Але тут раптом хтось дав йому такого ляпаса, що сітка випала у нього з рук, а сам він сторчголов покотився в кут.

2

Якусь мить Нільс лежав нерухомо, потім, кречучи й охаючи, встав.

За гномом уже й слід простиг. Скриня була зачинена, а сачок висів на своєму місці – поряд із батьківською рушницею.

«Мені все це, мабуть, наснилося? – подумав Нільс. – Та ні, права щока пломеніє, наче по ній пройшлися праскою. Це гном мене так огрів! Звичайно, батько з матір'ю не повірять, що гном побував у нас у гостях. Скажуть – усе це твої вигадки, щоб уроки не вчити. Ні, хоч як крути, а треба знову сідати за книжку!»

Нільс ступив два кроки і зупинився. З кімнатою щось скоїлося. Стіни їх маленького будиночка розсунулися, стеля пішла високо вгору, а крісло, на якому Нільс завжди сидів, височіло над ним неприступною горою. Щоб забратися на нього, Нільсові довелося дертися по витій ніжці, наче по корявому стовбуру дуба. Книжка і досі лежала на столі, але вона була така величезна, що зверху сторінки Нільс не міг розгледіти жодної букви. Він улігся животом на книжку і поповз від рядка до рядка, від слова до слова. Він аж спітнів, поки прочитав одну фразу.

– Та що ж це таке? Так і до завтрашнього дня до кінця сторінки не доберешся! – вигукнув Нільс і витер рукавом піт із лоба.

І раптом він побачив, що з дзеркала на нього дивиться крихітний чоловічок – точнісінько такий самий, як той гном, що попався в його сіть. Тільки одягнений по-іншому: у шкіряних штанцях, у жилеті та в картатій сорочці з великими гудзиками.

– Ей, ти, чого тобі тут треба? – крикнув Нільс і погрозив чоловічкові кулаком.

Чоловічок теж погрозив кулаком Нільсові.

Нільс узявся в боки і висолопив язика. Чоловічок теж узявся в боки і теж показав Нільсові язика.

Нільс тупнув ногою. І чоловічок тупнув ногою.

Нільс стрибав, вертівся дзигую, розмахував руками, але чоловічок не відставав від нього. Він теж стрибав, теж вертівся дзигую і розмахував руками.

Тоді Нільс сів на книжку і гірко заплакав. Він зрозумів, що гном зачаклував його і що крихітний чоловічок, який дивився на нього з дзеркала, – це він сам, Нільс Хольгерсон.

«А може, це все-таки сон?» – подумав Нільс.

Він міцно примружився, потім – щоб зовсім прокинутися – дошкульно ущипнув себе і, почекавши якусь мить, знову розплющив очі. Ні, він не спав. І рука, яку він ущипнув, боліла по-справжньому.

Нільс підібрався до самісінького дзеркала й уткнувся в нього носом. Так, це він, Нільс. Тільки був він тепер завбільшки з горобця.

«Треба знайти гнома, – вирішив Нільс. – Може, гном просто пожартував?»

Нільс сповз по ніжці крісла на підлогу й обнишпорив усі кутки. Він заліз під лаву, під шафу – зараз йому це було неважко, – заліз навіть у мишачу нору, але гнома ніде не було.

Жевріла ще надія – гном міг сховатись у дворі.

Нільс вибіг у сіни. Де ж його черевики? Вони мали б стояти біля дверей. І сам Нільс, і його батько з матір'ю, й усі селяни у Вестменхегу, та й у всіх селах Швеції, завжди залишають свої черевики біля порога. Адже черевики дерев'яні. У них ходять тільки по вулиці, а вдома знімають.

Але як він, такий маленький, упорається тепер зі своїм великим, важким обуттям?

І тут Нільс побачив перед дверима пару крихітних черевичків. Спочатку він зрадів, а потім злякався. Якщо гном зачаклував навіть черевики, то він і не збирався знімати закляття з Нільса!

Ні, ні, треба пошвидше знайти гнома! Треба просити його, благати! Ніколи, ніколи більше Нільс нікого не образить! Він стане найчемнішим, найзразковішим хлопчиком... Нільс засунув ноги в черевички і прослизнув у двері. Добре, що вони були прочинені. Хіба міг би він дотягтися до клямки і відсунути її!

Біля ганку, на старій дошці перекинутій через калюжу, стрибав горобець. Щойно горобець помітив Нільса, як застрибав іще швидше і зацвірінкав на все своє гороб'яче горло. І – дивовижа! – Нільс його чудово розумів.

– Погляньте на Нільса! – вигукував горобець. – Погляньте на Нільса!

– Кукуріку! – весело загорлав півень. – Скинемо його в річку! А кури залопотіли крильми і навіперобій закудкудакали:

– Так йому і треба! Так йому і треба!

Гуси обступили Нільса зусібіч і, витягуючи шиї, шипіли йому у вуха:

– Хорош-ший! Ох і хорош-ший! Що, боїш-ся тепер? Боїш-ся?

І вони клювали його, щипали, били дзьобами, смикали за руки та за ноги.

Бідолашному Нільсові добряче б перепало, якби в цей час на подвір'ї не з'явився кіт. Помітивши kota, кури, гуси та качки одразу ж кинулися врзтіч і почали ритися в землі з таким виглядом, наче їх нічого на світі не цікавить, окрім черв'яків і торішніх зерен.

А Нільс зрадів котові, як рідному.

– Милий котику, – сказав він, – ти знаєш усі закутки, всі діри, всі нірки на нашому дворі. Будь добрий, скажи, де мені знайти гнома? Адже він не міг далеко піти.

Кіт відповів не відразу. Він усівся, оббив хвостом передні лапи і подивився на хлопчика. Це був величезний чорний кіт, з великою

білою цяткою на грудях. Його гладка шерсть аж блищала на сонці. Вигляд у kota був цілком добродушний. Він навіть втягнув кігті й примружив жовті очі з вузенькою-вузесенькою смужкою посередині.

– М-р-р, м-р-р! Я, звичайно, знаю, де знайти гнома, – заговорив кіт ласкавим голосом. – Але це ще невідомо, скажу я тобі чи ні...

– Котику, котику, золотий ротику, ти повинен мені допомогти! Хіба ти не бачиш, що гном мене зачаклував?

Кіт ледь-ледь розплющив очі. У них спалахнув зелений злий вогник, але муркотів він і досі ласкаво.

– Це ж за віщо я повинен тобі допомагати? – сказав він. – Може, за те, що ти засунув мені у вухо осу? Або за те, що ти підпалив мені шерсть? Або за те, що ти щодня смакав мене за хвіст? Га?

– А я й зараз можу смикнути тебе за хвоста! – закричав Нільс. І, забувши про те, що кіт разів у двадцять більший за нього самого, ступив крок уперед.

Що тут стало з котом? Очі у нього загорілися, спина вигнулася, шерсть стала дибки, з м'яких пухнастих лап вилізли гострі кігті. Нільсові навіть видалося, що це якийсь небачений дикий звір вискочив з лісової гущавини. І все-таки Нільс не відступив. Він ступив іще крок... Тоді кіт одним стрибком перекинув Нільса і притис його до землі передніми лапами.

– Допоможіть, допоможіть! – закричав Нільс з усіх сил. Але голосок у нього був тепер не гучнішим, ніж у мишеняти. Та й нікому було його виручати.

Нільс зрозумів, що йому прийшов кінець, і з жаху заплющив очі.

Раптом кіт утягнув кігті, випустив Нільса з лап і сказав:

– Гаразд, на перший раз доволі. Якби твоя мати не була такою доброю господинею і не поїла мене вранці й увечері молоком, тобі було б непереливки. Заради неї я залишу тебе в живих.

З цими словами кіт обернувся і, мов і не було нічого, пішов геть, тихенько муркочучи, як і годиться доброму домашньому котові. А Нільс встав, обтрусив зі шкіряних штанців бруд і поплентався в кінець двору. Там він видерся на виступ кам'яної огорожі, всівся, звівши крихітні ніжки в крихітних черевичках, і задумався.

Що ж буде далі?! Скоро повернуться батько й мати. Як же вони здивуються, побачивши свого сина! Мати, звичайно, заплаче, а батько, може, скаже: так Нільсові й треба! Потім зберуться сусіди зі всієї округи, розглядатимуть його й охатимуть... А що як його хтось украде, щоб показувати роззявам на ярмарку? От потішатимуться над

ним хлопчиська!.. Ох, який він нещасний! Який нещасний! На всьому білому світі, напевно, немає людини нещаснішої за нього!

Убогий будиночок його батьків, притиснутий до землі похилим дахом, ніколи не здавався йому таким великим і красивим, а тісний дворик – таким просторим.

Десь над головою Нільса зашуміли крила. Це з півдня на північ летіли дикі гуси. Вони летіли високо в небі, витягнувшись рівним клином, але, побачивши своїх родичів – домашніх гусей, – спустилися нижче і закричали:

– Летіть з нами! Летіть з нами! Ми летимо на північ, до Лапландії! До Лапландії!

Домашні гуси захвилювалися, загелготали, залопотіли крильми, неначе пробували, чи можуть вони злетіти. Але стара гуска – вона доводилася бабусею добрій половині гусей – бігала довкола них і кричала:

– З глузду з'їх-хали! З глузду з'їх-хали! Схаменіться! Ви ж не якісь там бродяги, ви поважні домаш-шні гуси!

І, задерши голову, вона закричала в небо:

– Нам і тут добре! Нам і тут добре!

Дикі гуси спустилися ще нижче, наче шукаючи щось у дворі, і раптом – усі разом – злетіли в небо.

– Ге-ге-ге! Ге-ге-ге! – кричали вони. – Хіба це гуси? Це якісь жалюгідні кури! Залишайтеся у вашому курнику!

Від злості й образи у домашніх гусей навіть очі почервоніли. Такої образи вони ще ніколи не чули.

Тільки білий молодий гусак, задерши голову догори, стрімко побіг по калюжах.

– Зачекайте мене! Зачекайте мене! – кричав він диким гусям. – Я лечу з вами! З вами!

«Так це ж Мартін, найкращий мамин гусак, – подумав Нільс. – Чого доброго, він і справді полетить!»

– Стій, стій! – закричав Нільс і кинувся за Мартіном.

Нільс ледь наздогнав його. Він підстрибнув і, обхопивши руками довгу гусячу шию, повис на ній усім тілом. Але Мартін навіть не відчув цього, наче Нільса й не було. Він сильно змахнув крильми – раз, другий – і, сам того не сподіваючись, злетів.

Перш ніж Нільс зрозумів, що сталося, вони вже були високо в небі.

Розділ другий

ВЕРХИ НА ГУСАКОВІ

1

Нільс і сам не знав, як йому вдалося перебратися на спину Мартіна. Ніколи Нільс не думав, що гуси такі ковзкі. Обома руками він учепився в гусяче пір'я, весь зіщулився, увібрав голову в плечі й навіть заплющив очі.

А навколо завивав і гудів вітер, наче хотів відірвати Нільса від Мартіна і скинути вниз.

– Зараз упаду, ось зараз упаду! – шепотів Нільс.

Але минуло десять хвилин, двадцять, а він не падав. Нарешті він осмілів і ледь-ледь розплющив очі.

Справа і зліва миготіли сірі крила диких гусей, над самісінькою головою Нільса, ледь торкаючись його, пропливали хмари, а далеко-далеко внизу темніла земля.

Вона була зовсім не схожа на землю. Здавалося, наче хтось розстелив під ними величезну картату хустку. Яких тільки клаптиків там не було! Одні – чорні, другі жовтуваті-сірі, треті яскраво-зелені.

Чорні клаптики – це щойно зорана земля, зелені – осінні сходи, що перезимували під снігом, а жовтуваті-сірі клаптики – це торішнє жниво, по якому ще не пройшов плуг селянина.

А ось латки по краях темні, а всередині – зелені. Це сади: дерева там стоять зовсім голі, але лужки вже покрилися першою травичкою.

А ось коричневі з жовтою облямівкою прямокутники – це ліс: він ще не одягнув зелені шати, а молоді буки на галявині жовтіють старим, сухим листям.

Спочатку Нільсові було навіть весело розглядати це розмаїття. Але що далі летіли гуси, то тривожніше ставало в нього на душі.

«Може статися, вони й справді занесуть мене до Лапландії!» – подумав він.

– Мартіне, Мартіне! – крикнув він гусакові. – Повертай додому! Доволі, наліталися!

Але Мартін нічого не відповів.

Тоді Нільс щосили пришпорив його своїми дерев'яними черевичками. Мартін ледь повернув голову і прошипів:

– Чуєш-ш-ш, хлопче! Сиди сумирно, а то скину тебе...
Довелося сидіти сумирно.

2

Цілий день білий гусак Мартін летів нарівні зі всією зграєю, наче він ніколи й не був домашнім гусаком, а все життя тільки те й робив, що літав.

«І звідки в нього таке завзяття?» – дивувався Нільс.

Але до вечора Мартін усе-таки вибився з сил. Тепер легко було переконатися, що літає він без року тиждень: то раптом відстане, то вирветься вперед, то ніби провалиться в яму, то немов підскачить угору.

І дикі гуси побачили це.

– Акко Кебнекайсе! Акко Кебнекайсе! – загелготали вони.

– Що вам від мене потрібно? – запитала гуска, що летіла попереду всіх.

– Білий відстає!

– Він повинен знати, що літати швидко легше, ніж літати поволі! – крикнула гуска, навіть не озирнувшись.

Мартін намагався дужче й частіше змахувати крильми, але втомлені крила обважніли і тягнули його вниз.

– Акко! Акко Кебнекайсе! – знову загелготали гуси.

– Що вам потрібно? – озвалася стара гуска.

– Білий не може летіти так високо!

– Він повинен знати, що літати високо легше, ніж літати низько! – відповіла Акка.

Бідний Мартін напружив останні сили. Але крила у нього зовсім ослабли і ледь тримали його.

– Акко Кебнекайсе! Акко! Білий падає!

– Хто не може літати, як ми, хай сидить удома! Скажіть це білому! – вигукнула Акка, не сповільнюючи лету.

– І справді, краще б нам сидіти удома, – прошепотів Нільс і ще дужче вчепився за шию Мартіна.

Мартін падав як підстрілений.

Щастя ще, що по путі їм стрілася якась миршава верба. Мартін зачепився за верхівку дерева і повис серед гілок. Так вони і висіли. Крила у Мартіна обм'якли, шия бовталася, наче ганчірка. Він голосно дидав, широко роззявляючи дзьоба, наче хотів захопити більше

повітря. Нільсові стало шкода Мартіна. Він навіть намагався його утішати.

— Любий Мартіне, — сказав Нільс ласкаво, — не засмучуйся, що вони тебе покинули. Ну поміркуй сам, куди тобі з ними змагатися! Давай краще повернемося додому!

Мартін і сам розумів: краще було б повернутися. Але йому так хотілося довести всьому світу, що й домашні гуси чогось варті!

А тут іще цей хлопчисько зі своїми втішаннями! Якби він не сидів у нього на шиї, Мартін, може, і долетів би до Лапландії.

Зі злості у Мартіна відразу додалося сили. Він замахав крильми з такою люттю, що відразу піднявся ледь не до самісіньких хмар і скоро наздогнав зграю.

На його щастя, почало сутеніти.

На землю спали чорні тіні. З озера, над яким летіли дикі гуси, поповз туман.

Згряя Акки Кебнекайсе спустилася на ночівлю.

3

Щойно гуси торкнулися прибережної смужки землі, як одразу ж полізли у воду. На березі залишилися гусак Мартін і Нільс.

Як із крижаної гірки, Нільс з'їхав із ковзкої спини Мартіна. Нарешті він на землі! Нільс розпрямив зомлілі руки і ноги і глянув навколо.

Зима тут відступала поволі. Все озеро було ще скуте кригою, і лише біля берегів виступила вода — темна і блискуча.

До самісінького озера чорною стіною підходили високі ялини. Скрізь сніг уже розтанув, але тут, біля корявого, крилатого коріння сніг усе ще лежав щільним товстим шаром, неначе ці могутні ялини силою утримували біля себе зиму.

Сонце вже геть сховалося.

З темних нетрів лісу долинало якесь потріскування і шелестіння. Нільсу стало ніяково.

Як далеко вони залетіли! Тепер, якщо Мартін навіть захоче повернутися, їм все одно не знайти дороги додому... А все-таки Мартін молодець!.. Але що ж це з ним?

— Мартіне! Мартіне! — погукав Нільс.

Мартін не озивався. Він лежав, наче мертвий, розкинувши по землі крила і витягши шию. Його очі були затягнені каламутною плівкою. Нільс злякався.

– Любий Мартіне, – сказав він, нахилившись над гусаком, – ковтни-но води! Побачиш, тобі відразу стане легше.

Але гусак навіть не поворухнувся. Нільс сполотнів од жаху...

Невже Мартін помре? Адже в Нільса не було тепер жодної близької душі, крім цього гусака.

– Мартіне! Чуєш, Мартіне! – тормосив його Нільс.

Гусак наче не чув його.

Тоді Нільс схопив Мартіна обома руками за шию і потягнув до води.

Це було нелегко. Гусак був найкращий у їх господарстві, і мати відгодувала його на славу. А Нільса тепер годі на землі побачити. І все-таки він дотягнув Мартіна до самісінького озера і засунув його голову просто в студену воду.

Спочатку Мартін лежав нерухомо. Та ось він розплющив очі, зробив ковток-другий і ледь звівся на лапи. Якусь мить він постояв, похитуючись з боку на бік, потім заліз в озеро по самісіньку шию і поволі поплив між крижинами. Раз у раз він занурював дзьоба у воду, а потім, закинувши голову, жадібно ковтав водорості.

«Йому пощастило, – із заздрістю подумав Нільс, – а я ж теж від ранку нічого не їв».

Й от Мартін підплив до берега. У дзьобі він стискав малесенького червоноокого карасика.

Гусак поклав рибину перед Нільсом і сказав:

– Удома ми не були з тобою друзями. Але ти виручив мене в біді, і я хочу віддячити тобі.

Нільс ледь не кинувся обіймати Мартіна. Щоправда, він ніколи ще не куштував сирої риби. Та що поробиш, треба звикати! Іншої вечері не одержиш.

Він порився в кишнях, розшукуючи складаного ножика. Ножик, як завжди, лежав з правого боку, тільки став завбільшки зі шпильку, – а втім, саме по кишені.

Нільс розкрив ножика і заходився потрошити рибу.

Раптом почувся якийсь шум і плескіт. На берег, обтрушуючись, вийшли дикі гуси.

– Гляди ж, не зізнайся, що ти людина, – прошепотів Нільсові Мартін і виступив вперед, шанобливо вітаючи зграю.

Тепер можна було як слід розглянути всю компанію. Щиро кажучи, красою вони не вирізнялися, ці дикі гуси. І зростом не вийшли, і шатами не могли похизуватися. Всі як на добір сірі, наче пилом притрушені, – хоча б у когось була одна біла пір'їнка!

А ходять як! Підстрибцем, підскоком, ступають куди попало, не дивлячись під ноги.

Мартін од здивування навіть розвів крильми. Хіба так ходять порядні гуси? Ходити треба поволі, ступати на всю лапу, голову тримати високо. А ці шкандибають, наче кульгаві.

Попереду всіх виступала стара-старезна гуска. О, що це була за красуня! Шия худа, з-під пір'я кістки випинають, а крила наче хтось обгриз. Зате її жовті очі виблискували, як дві палаючі вуглинки. Всі гуси шанобливо дивилися на неї, не сміючи заговорити, поки гуска перша не скаже своє слово.

Це була Акка Кебнекайсе, предводителька зграї.

Сто разів уже водила вона гусей на північ і сто разів поверталася з ними з півночі на південь. Кожен кущик, кожен острівець на озері, кожную галяву в лісі знала Акка Кебнекайсе. Ніхто не вмів вибрати для ночівлі краще місце, ніж Акка Кебнекайсе; ніхто не вмів краще, ніж вона, сховатися від хитрих ворогів, що підстерігають гусей у дорозі.

Акка довго розглядала Мартіна від кінчика дзьоба до кінчика хвоста і нарешті сказала:

— Наша зграя не може приймати до себе кожного зустрічного. Всі, кого ти бачиш перед собою, належать до найкращих гусячих сімейств. А ти навіть літати як слід не вмієш. Що ти за гусак, якого роду й племені?

— Моя історія не довга, – сумно сказав Мартін. – Я народився торік у містечку Сванегольм, а восени мене продали Хольгеру Нільсону – в сусіднє село Вестменхег. Там я і жив донині.

— Як же ж ти наважився летіти з нами? – запитала Акка Кебнекайсе.

— Ви назвали нас жалюгідними курми, і я вирішив довести вам, диким гусям, що й ми, домашні гуси, на щось здатні, – відповів Мартін.

— На що ж ви, домашні гуси, здатні? – знову запитала Акка Кебнекайсе. – Як ти літаєш, ми вже пересвідчилися, але, може, ти відмінний плавець?

— І цим я не можу похизуватися, – сумно сказав Мартін. – Мені доводилося плавати тільки в ставку за селом, але, щиро кажучи, цей ставок хіба що ледь більший за найбільшу калюжу.

– Ну, тоді ти, звісно ж, мастак стрибати?

– Сtribати? Жоден поважний домашній гусак не дозволить собі стрибати, – сказав Мартін.

І раптом спохопився. Він згадав, як кумедно підстрибують дикі гуси, і зрозумів, що бовкнув зайве.

Тепер Мартін був упевнений, що Акка Кебнекайсе негайно прожене його зі своєї зграї.

Але Акка Кебнекайсе сказала:

– Мені подобається, що ти висловлюєшся так сміливо. Хто сміливий, той буде вірним товаришем. Ну, а навчитися того, чого не вмієш, ніколи не пізно. Якщо хочеш, залишайся з нами.

– Дуже хочу! – відповів Мартін.

Раптом Акка Кебнекайсе помітила Нільса.

– А це ще хто з тобою? Таких, як він, я ніколи не бачила.

Мартін знітився на мить.

– Це мій товариш... – невпевнено сказав він.

Тут Нільс виступив вперед і рішуче заявив:

– Мене звати Нільс Хольгерсон. Мій батько – Хольгер Нільсон – селянин, і донині я був людиною, але сьогодні вранці...

Доказати йому не вдалося. Щойно він вимовив слово «людина», як гуси позадкували і, витягнувши шиї, злісно зашипіли, загелготали, залопотіли крильми.

– Людині не місце серед диких гусей, – сказала стара гуска. – Люди були, є і будуть нашими ворогами. Ти повинен негайно покинути зграю.

Тепер уже Мартін не вдержався і втрутився:

– Але ж його й людиною годі назвати! Бачте, який він малесенький! Я ручаюся, що він не заподіє вам ніякого лиха. Дозвольте йому залишитися хоча б на одну ніч.

Акка допитливо подивилася на Нільса, потім на Мартіна, і нарешті сказала:

– Наші діди, прадіди і прапрадіди заповідали нам ніколи не довірятися людині, хоч якою б вона була: маленькою чи великою. Але якщо ти поручаєшся за нього, так і бути – сьогодні хай він залишиться з нами. Ми ночуємо на великій крижині посеред озера. А завтра вранці він повинен покинути нас.

З цими словами вона піднялася в повітря. За нею полетіла вся зграя.

– Послухай, Мартіне, – боязко запитав Нільс, – ти що ж, залишишся з ними?

– Ну звичайно! – з гордістю сказав Мартін. – Не щодня домашньому гусакові випадає така честь – летіти в зграї Акки Кебнекайсе.

– А як же я? – знову запитав Нільс. – Я не в змозі сам дістатися додому. Я зараз і в траві заблукаю, не те що в цьому лісі.

– Додому тебе відносити мені ніколи, сам розумієш, – сказав Мартін. – Але от що я можу тобі запропонувати: летімо разом зі всіма. Побачимо, що це за Лапландія така, а потім і додому повернемося. Акку я вже якось умовлю, а не умовлю, то обдурю. Ти тепер маленький, захвати тебе неважко. Але годі базікати! Назбирай хутко сухої трави. Та побільше!

Коли Нільс набрав цілий оберемок торішньої трави, Мартін обережно підхопив його за комір сорочки і переніс на велику крижину. Дикі гуси вже спали, підгорнувши голови під крила.

– Розклади траву, – скомандував Мартін, – а то без підстилки у мене, чого доброго, лапи до льоду примерзнуть.

Підстилка хоч і вийшла тоненькою (чи багато Нільс міг трави прихопити!), але все-таки кригу абияк прикривала.

Мартін став на неї, знову схопив Нільса за комір і засунув собі під крило.

– На добраніч! – сказав Мартін і дужче притис крило, щоб Нільс не випав.

– На добраніч! – сказав Нільс, зарившись з головою в м'який і теплий гусячий пух.

Розділ третій

НІЧНИЙ ЗЛОДІЙ

1

Коли всі птахи та звірі заснули міцним сном, з лісу вийшов лис Смірре.

Щоночі Смірре виходив на полювання, і непереливки було тому, хто безтурботно засинав, не встигнувши забратися на високе дерево або сховатися у глибокій норі.

М'якими, нечутними кроками підійшов лис Смірре до озера. Він давно вже вистежив зграю диких гусей і заздалегідь облизувався, думаючи про смачну гусятину.

Але широка темна смуга води відділяла Смірре від диких гусей. Смірре стояв на березі й од злості клацав зубами.

І раптом він помітив, що вітер поволі підганяє крижину до берега.

«Ага, здобич усе-таки моя!» – посміхнувся Смірре і, сівши на задні лапи, терпеляче чекав слухної миті.

Він чекав годину... Чекав дві години... три...

Чорна смужка води між берегом і крижиною ставала дедалі вужчою.

Ось до лиса донісся гусячий дух.

Смірре проковтнув слину.

З шелестінням і легким дзвоном крижина вдарилась об берег.

Смірре приловчився і стрибнув на лід.

Він підбирався до зграї так тихо, так обережно, що жодна птиця не почула наближення ворога. Але стара Акка почула. Різкий її крик знявся над озером, розбудив гусей, підняв усю зграю в повітря.

І все-таки Смірре встиг схопити одного гусака.

Від крику Акки Кебнекайсе прокинувся і Мартін. Сильним змахом він розгорнув крила і стрімко злетів угору. А Нільс так само стрімко полетів униз.

Він стукнувся об лід і розплющив очі. Спросоння Нільс навіть не зрозумів, де він і що з ним трапилося. І раптом він побачив лиса, що тікав із гусаком у зубах. Не вагаючись, Нільс кинувся навздогін.

Бідний гусак, що потрапив у пашу Смірре, почув тупіт дерев'яних черевичків і, вигнувши шию, з боязкою надією озирнувся назад.

«То ось хто це! – сумно подумав він. – Отже, пропав я. Куди такому впоратися з лисом!»

А Нільс геть забув, що лис, коли захоче, може розчавити його однією лапою. Він біг по п'ятах за нічним злодієм і твердив сам собі:

– Тільки б наздогнати! Тільки б наздогнати!

Лис перестрибнув на берег – Нільс за ним.

Лис кинувся до лісу – Нільс за ним.

– Негайно відпусти гусака! Чуєш? – закричав Нільс. – А то я тебе так одлупцюю, що й сам себе не впізнаєш!

– Хто це там пищить? – здивувався Смірре.

Він був цікавий, як усі лиси на світі, й тому зупинився і повернув морду.

Спочатку він навіть нікого не побачив.

Тільки коли Нільс підбіг ближче, Смірре роздивився свого страшного ворога.

Лисові стало так смішно, що він ледь не упустив здобич.

– Кажу ж тобі, віддай мого гусака! – кричав Нільс.

Смірре поклав птицю на землю, притис передніми лапами і сказав:

– То це твій гусак? Тим краще. Можеш помилуватися, як я з ним упораюся!

«Цей рудий злодюга, здається, і за людину мене не вважає!» – подумав Нільс і кинувся вперед.

Обома руками він уцепився за лисячий хвіст і смикнув що було сили.

Від несподіванки Смірре випустив гусака. Тільки на секунду. Але й секунди вистачило. Не гаючи часу, гусак рвонув угору. Він дуже хотів би допомогти Нільсові. Але що ж він міг зробити? Одне крило у нього було зім'яте, з другого Смірре встиг повисмикувати пір'я. До того ж у темряві гусак майже нічого не бачив. Може, Акка Кебнекайсе що-небудь придумає? Треба швидше летіти до зграї. Не можна ж залишати Нільса в такій біді!

І, важко змахуючи крильми, гусак полетів до озера.

Нільс і Смірре подивилися йому услід.

Один із радістю, другий зі злістю.

– Що ж! – прошипів лис. – Якщо гусак утік від мене, то тебе вже я не випущу. Проковтну як муху!

– Ну це ми ще побачимо! – сказав Нільс і ще міцніше стис лисячий хвіст.

І справді, зловити Нільса виявилося не так уже й просто.

Смірре стрибнув управо, а хвіст занесло вліво.

Смірре стрибнув уліву, а хвіст занесло вправо.

Смірре кружляв, як дзига, але і хвіст кружляв разом із ним, а разом з хвостом – і Нільс.

Спочатку Нільсові було навіть весело від цього шаленого танцю. Але скоро руки у нього затерпли, в очах замиготіло. Навколо Нільса здіймалися цілі хмари торішнього листя, його ударяло об коріння дерев, очі засипало землею.

«Ні! Довго так не протриматися. Треба тікати!»

Нільс розтулив руки і випустив лисячий хвіст.

І відразу, наче вихором, його відкинуло далеко убік і вдарило об товсту сосну. Не відчуючи болю, Нільс став дертися на дерево – вище, вище – і так, без перепочинку, ледь не до самого вершка.

А Смірре нічого не бачив, – усе кружляло й мигтіло в нього перед очима, і сам він веретеном кружляв на місці, розмітаючи хвостом сухе листя.

– Годі тобі вже танцювати! Можеш трошки перепочити! – крикнув йому зверху Нільс.

Смірре став як укопаний і здивовано подивився на свій хвіст. На хвості нікого не було.

2

– Ти не лис, а ворона! Кар! Кар! Кар! – дражнився Нільс.

Смірре задер голову. Високо на дереві сидів Нільс і показував йому язика.

– Все одно від мене не втечеш! – сказав Смірре й увівся під деревом.

Нільс сподівався, що лис врешті-решт зголодніє і чкурне шукати собі іншу вечерю. А лис розраховував на те, що Нільса рано чи пізно здолає дрімота і він повалиться на землю.

Так вони й сиділи цілу ніч: Нільс – на вершку дерева, Смірре – внизу під деревом.

Страшно у лісі вночі! У густій темряві все довкруги ніби скам'яніло. Нільс і сам боявся поворухнутися. Ноги і руки в нього затерпли, очі злипалися... Здавалося, що ніч ніколи не закінчиться, що ніколи не настане ранок.

І все-таки ранок настав. Сонце поволі сходило далеко-далеко за лісом.

Але перш ніж показатися над землею, воно послало цілі снопи вогненного блискучого проміння, щоб вони розвіяли, розігнали нічну пітьму.

Хмари на темному небі, нічний іній, що покривав землю, застигли гілки дерев – усе спалахнуло, яскраво засяяло.

Прокинулися лісові мешканці. Червоногрудий дятел застукотів дзьобом по корі. З дупла вистрибнула білочка з горіхом у лапках,

усілася на сучок і розпочала сніданок. Пролетів шпак. Десь заспівав зяблик.

— Прокидайтеся! Виходьте зі своїх нір, звірі! Вилітайте з гнізд, птахи! Тепер вам нічого боятися, — промовляло сонце до всіх.

Нільс polegшено зітхнув і розпрямив затерплі руки і ноги.

Раптом із озера долинув крик диких гусей, і Нільс із вершка дерева побачив, як уся зграя знялася з крижини і полетіла над лісом.

Він крикнув їм, замахав руками, але гуси промайнули над головою Нільса і зникли за верхівками сосен. Разом із ними полетів його єдиний товариш, бідний гусак Мартін.

Нільс почувався таким нещасним і самотнім, що ледь не заплакав.

Він глянув униз. Під деревом і досі сидів лис Смірре, задерши гостру морду, і єхидно посміхався.

— Ей, ти! — крикнув Смірре. — Бачу, твої друзі не вельми тобою переймаються! Злізай краще, приятелю. У мене для дорогого друга хороша місчинка приготовлена, тепленька, затишна! — І він погладив себе лапою по череву.

Але десь зовсім близько зашуміли крила. Серед густого віття поволі й обережно летів сірий гусак.

Наче не бачачи небезпеки, він летів прямо на Смірре.

Смірре завмер.

Гусак летів так низько, що, здавалося, крила його ось-ось зачеплять землю.

Наче відпущена пружина, Смірре підскочив догори. Ще трохи, і він схопив би гусака за крило. Але гусак вивернувся з-під самінького його носа і безшумно, як тінь, промайнув до озера.

Не встиг Смірре схаменутися, як із гущавини лісу вже вилетів другий гусак. Він летів так само низько і так само повільно.

Смірре приготувався. «Ну, цьому вже не втекти!» Лис стрибнув. Всього майже на волосину не дотягся він до гусака. Ударом лапи він розітнув повітря, а гусак, як ні в чому не було, зник за деревами.

Через хвилину з'явився третій гусак. Він летів криво й косо, наче в нього було перебите крило.

Щоб не промахнутися знову, Смірре підпустив його зовсім близько — ось зараз гусак налетить на нього і зачепить крильми. Стрибок — і Смірре вже торкнувся гусака. Але той шуснув убік, і гострі кігті лиса тільки скрикнули по гладкому пір'ю. Потім з гущавини вилетів четвертий гусак, п'ятий, шостий... Смірре кидався від одного до іншого. Очі в нього почервоніли, язик висолопився

набік, руда блискуча шерсть збилася клаптями. Від злості й голоду він нічого вже не бачив, кидався на сонячні плями і навіть на власну тінь.

Смірре був немолодий, бувалий лис. Собаки не раз гналися за ним по п'ятах, і не раз мимо його вух зі свистом пролітали кулі. І все-таки ніколи Смірре не велося так зле, як цього ранку.

Коли дикі гуси побачили, що Смірре геть знесилів і, ледь дихаючи, повалився на купу сухого листя, вони припинили гру.

— Тепер ти надовго запам'ятаєш, як змагатися зі зграєю Акки Кебнекайсе! — прокричали вони на прощання і сховалися за лісовою гущавиною.

А в цей час білий гусак Мартін підлетів до Нільса. Він обережно підчепив його дзьобом, зняв із гілки і полетів до озера.

Там на великій крижині вже зібралася вся зграя.

Побачивши Нільса, дикі гуси радісно загелготали і залопотіли крильми. А стара Акка Кебнекайсе виступила вперед і сказала:

— Ти перша людина, від якої ми бачили добро, і зграя дозволяє тобі залишитися з нами.

Розділ п'ятий

ЧАРІВНА ДУДОЧКА

1

З усіх сторін Гліммінгенський замок оточений горами. І навіть дозірні башти замку здаються вершинами гір.

Ніде не видно ні входів, ані виходів. Товщу кам'яних мурів прорізають лише вузькі, як щілини, віконця, які ледь пропускають довгі промені в похмурі, холодні зали.

У сиву давнину ці стіни надійно захищали мешканців замку від набігів войовничих сусідів.

Але в ті дні, коли Нільс Хольгерсон подорожував у компанії диких гусей, люди вже не жили в Гліммінгенському замку і в його покинутих покоях зберігали тільки зерно.

Щоправда, це зовсім не означало, що замок був нежилий. Під його склепіннями поселилися сови і пугач, у старому розваленому

огнищі оселилася дика кішка, кажани були кутовими мешканцями, а на даху збудували собі гніздо лелеки.

Не долетівши до Гліммінгенського замку, зграя Акки Кебнекайсе опустилася на уступи глибокої ущелини.

Років зо сто тому, коли Акка вперше вела зграю на північ, тут вирував гірський потік. А тепер на самому дні ущелини ледь пробивався тоненькою цівкою струмочок. Але все-таки це була вода. Тому мудра Акка Кебнекайсе й привела сюди свою зграю.

Щойно гуси облаштувалися на новому місці, як одразу ж до них завітав гість. Це був лелека Ерменріх, найстаріший мешканець Гліммінгенського замку.

Лелека – простакуватий птах. Шия і тулуб у нього дещо більші, ніж у звичайної домашньої гуски, а крила чомусь величезні, як у орла. А що за ноги в лелеки! Наче дві тонкі жердини, зафарбовані в червоний колір. І що за дзьоб! Довгий-предовгий, товстий, а прикріплений до зовсім малесенької голівки. Дзьоб так і тягне його голову донизу. Тому лелека завжди ходить похнюпивши носа, ніби завжди чимось стурбований і невдоволений.

Наблизившись до старої гуски, лелека Ерменріх підібгав, як годиться заради пристойності, одну ногу до самого черева і вклонився так низько, що його довгий ніс застряг у розщелині між камінням.

— Рада вас бачити, пане Ерменріху, – сказала Акка Кебнекайсе, відповідаючи поклоном на його уклін. – Сподіваюся, у вас все благополучно? Як здоров'я вашої дружини? Що поробляють ваші поважні сусідки, тітоньки сови?

Лелека намагався щось відповісти, але дзьоб його міцно застряг між камінням, й у відповідь пролунало лише якесь булькотіння.

Довелося порушити всі правила пристойності, ти на обидві ноги й, упершись міцно у землю, тягти свого дзьоба, як цвях зі стіни.

Нарешті лелека справився з цим клопотом і, клацнувши кілька разів дзьобом, щоб перевірити, чи він цілий, заговорив:

— Ох, пані Кебнекайсе! У лиху годину відвідали ви наші місця! Страшна біда загрожує цьому будинку...

Лелека сумно поник головою, і дзьоб його знову застряг між камінням.

Недаремно кажуть, що лелека тільки для того відкриває дзьоб, аби поскаржитися. До того ж він цідить слова так повільно, що їх доводиться збирати, наче воду, по краплині.

– Послухайте, пане Ерменріху, – сказала Акка Кебнекайсе, – постарайтеся якось витягти ваш дзьоб і розповісти, що у вас там скоїлося?

Одним ривком лелека висмикнув дзьоба з розщелини і з відчаєм вигукнув:

– Ви питаєте, що скоїлося, пані Кебнекайсе? Підступний ворог хоче розорити наші житла, зробити нас убогими і бездомними, погубити наших дружин і дітей! І навіщо ж я вчора, не шкодуючи дзьоба, цілий день затикав усі щілини в гнізді! Та хіба мою дружину переконаєш? Їй що не кажи, все мов з гуски вода...

Тут лелека Ерменріх збентежено стулив дзьоба. І як це в нього зірвалося щодо гуски!

Але Акка Кебнекайсе пропустила повз вуха його слова. Вона вважала недостойним ображатися на пусте базікання.

– Що ж усе-таки скоїлося? – запитала вона. – Можливо, люди повертаються до замку?

– Ех, якби ж то! – сумно сказав лелека Ерменріх. – Цей ворог страшніший за всіх людей на світі, пані Кебнекайсе. Щурі, сірі щурі підступають до замку! – вигукнув він і знову поник головою.

– Сірі щурі? Що ж ви мовчали досі? – вигукнула гуска.

– Та хіба ж я мовчу? Я весь час тільки й тверджу про них. Ці розбійники не зважатимуть, що ми тут стільки років живемо. Вони що захочуть, те й зроблять. Пронюхали, що в замку зберігається зерно, ось і вирішили захопити замок. Адже такі хитрі, такі хитрі! Ви знаєте, звісно, пані Кебнекайсе, що завтра опівдні на Кулабергу свято? Так от, якраз сьогодні вночі полчища сірих щурів увірвуться в наш замок. І нікому буде захистити його. На сто верст навколо всі звірі та птахи готуються до свята. Нікого тепер не розшукаєш! Ох, яке нещастя! Яке нещастя!

– Годі лити сльози, пане Ерменріху, – строго сказала Акка Кебнекайсе. – Ми не повинні гаяти ні хвилини. Я знаю одну стару гуску, яка не допустить, щоб скоїлося таке беззаконня.

– А чи не збираєтеся ви, шановна Акко, вступити в бій з сірими щурами? – усміхнувся лелека.

– Ні, – сказала Акка Кебнекайсе, – але в мене в зграї є один хоробрий воїн, який справиться зі всіма щурами, хоч би скільки їх було.

– А чи можна подивитися на цього богатира? – запитав Ерменріх, шанобливо схиливши голову.

– Що ж, будь ласка, – відповіла Акка. – Мартіне! Мартіне! – погукала вона.

Мартін прудко підбіг і ввічливо поклонився гостеві.

– Це і є ваш хоробрий воїн? – глузливо запитав Ерменріх. – Хороший гусак, жирний.

Акка нічого не відповіла й, повернувшись до Мартіна, сказала:

– Поклич Нільса.

За хвилину Мартін повернувся з Нільсом на спині.

– Послухай, – сказала Нільсові стара гуска, – ти повинен допомогти мені в одній важливій справі. Чи згоден ти полетіти зі мною до Гліммінгенського замку?

Нільс був вельми задоволений. Ще б пак, сама Акка Кебнекайсе звертається до нього по допомогу. Але не встиг він вимовити й слова, як лелека Ерменріх, наче щипцями, підхопив його своїм довгим дзьобом, підкинув, знову зловив на кінчик власного носа, знову підкинув і знову зловив...

Сім разів виконав він цей фокус, а потім посадив Нільса на спину старій гусці й сказав:

– Ну, якщо щурі дізнаються, з ким їм доведеться мати справу, вони, звичайно, розбіжаться зі страху. Прощайте! Я лечу попередити пані Ерменріх і моїх поважних сусідів, що зараз до них завітає їх рятівник. А то вони геть перелякаються, коли побачать вашого велета.

І, клацнувши дзьобом, лелека відлетів.

2

У Гліммінгенському замку був переполох. Усі мешканці покидали свої насиджені місця і збіглися на дах кутової башти, – там жив лелека Ерменріх зі своєю дружиною.

Гніздо в них було чудове. Лелеки влаштували його на старому колесі від воза, вистелили в кілька рядів пруттям і дереном, постелили всередині м'який мох і пух. А зовні гніздо обросло густою травою і навіть невисоким чагарником.

Тож лелека Ерменріх і його лелечиха пишалися своїм домом!

Зараз гніздо було битком набите мешканцями Гліммінгенського замку. У мирний час вони намагалися не попадатися одне одному на очі, але небезпека, що загрожувала замку, зблизила всіх.

На краю гнізда сиділи дві поважні тітоньки сови. Вони перелякано блимали круглими очима і навперебій розказували страшні історії про кровожерність і жорстокість щурів.

Здичавіла кішка сховалася на самісінькому дні гнізда, біля ніг пані Ерменріх, і тужливо нявкала, як маленьке кошеня. Вона була впевнена, що щурі загризуть її першу, щоб поквитатися зі всім котячим поріддям.

А по стінах гнізда, униз головою, висіли кажани. Вони були вкрай збентежені. Як-не-як, сірі щурі доводилися їм ріднею. Бідні кажани весь час відчували на собі підозріливі погляди, неначе це вони були в усьому винні.

Посеред гнізда стояв лелека Ерменріх.

– Треба втікати, – рішуче сказав він, – інакше ми всі загинемо.

– Атож, загинемо, всі загинемо! – запищала кішка. – Хіба в них є серце, у цих розбійників? Вони неодмінно відгризнуть мені хвоста. – І вона з докором глянула на кажанів.

– Є за чим побиватися – за якимсь облізлим хвостом! – обурилася стара тітонька сова. – Вони здатні загризти навіть маленьких пташенят. Я добре знаю цих виродків. Усі щурі такі. Та й миші не кращі! – І вона злісно блиснула очима.

– Ох, що з нами буде, що з нами буде! – стогнала лелечиха.

– Йдуть! Йдуть! – ухнув раптом пугач Флімнеа.

Він сидів на кінчику баштового шпиля і, як дозорний, роззирався навсібіч.

Усі, наче по команді, повернули голови й од жаху залякли.

Цієї миті до гнізда підлетіла Акка Кебнекайсе з Нільсом. Але ніхто навіть не глянув на них. Усі як зачаровані дивилися кудись вниз, в одну сторону.

«Та що це з ними? Що вони там побачили?» – подумав Нільс і підвівся на спині гуски.

Унизу за фортечним валом тяглася довга дорога, вимощена сірим камінням.

На перший погляд – звичайнісінька дорога. Але коли Нільс придивився, то побачив, що дорога ця рухається, наче жива, ворухиться, стає то ширшою, то вужчою, то розтягується, то стискається.

– Так це ж щурі, сірі щурі! – закричав Нільс. – Швидше летімо звідси!

– Ні, ми залишимося тут, – спокійно сказала Акка Кебнекайсе. – Ми повинні врятувати Гліммінгенський замок.

– Та ви, мабуть, не бачите, скільки їх? Навіть якщо б я був хлопчик як хлопчик, і тоді я нічого не зміг би зробити.

– Якби ти був великим, як справжній хлопчик, ти нічого не зміг би зробити, а зараз, коли ти маленький, як горобець, ти переможеш усіх сірих щурів. Підійди-но до мого дзьоба, я повинна сказати тобі дещо на вухо.

Нільс підійшов до неї, і вона довго щось шепотіла йому.

– Оце славно! – засміявся Нільс і ляснув себе по коліну. – Затанцюють вони в нас.

– Цить, мовчки! – зашипіла стара гуска.

Потім вона підлетіла до пугача Флімнеа і вони про щось шепталися з ним.

І раптом Пугач весело ухнув, зірвався зі шпиль і кудись полетів.

3

Було вже зовсім темно, коли сірі щурі підступили до стін Гліммінгенського замку. Тричі вони обійшли весь замок довкола, відшукуючи хоч якусь щілину, щоб пробратись усередину. Ніде не було ні лазівки, ні виступу, нікуди лапу просунути, нема за що вчепитися.

Після довгих пошуків щурі знайшли нарешті камінь, який трохи випирав зі стіни. Вони налягли на нього з усіх боків, але камінь не піддавався. Тоді щурі взялися гризти його зубами, дряпати кігтями, підкопувати під ним землю. З розгону вони кидалися на камінь і повисали на ньому всією масою.

Й от камінь задрижав, гойднувся і з глухим гуркотом відвалився від стіни...

Коли все стихло, щурі один за одним полізли в чорний квадратний отвір. Вони лізли обережно, раз у раз зупиняючись. У чужому володінні завжди можна наткнутися на засідку. Але ні, наче все спокійно – ні звуку, ні шереху.

Тоді щурі вже сміливіше ринули вгору східцями.

У великих покинутих залах цілими горами лежало зерно. Щурі були голодними, а запах зерна такий спокусливий! І все-таки щурі не чіпали жодного зернятка.

Можливо, це пастка? Можливо, їх хочуть захопити зненацька? Ні! Вони не клонуть на цю хитрість! Поки вони не обшукають весь замок, годі думати про відпочинок та їжу.

Щурі обнишпорили всі темні кутки, всі закутки, всі ходи і переходи. Ніде нікого.

Очевидно, господарі замку злякались і втекли.

Замок належить їм, щурам!

Суцільною лавиною вони кинулися туди, де лежало купами зерно. Щурі з головою заривалися в сипкі гори і жадібно гризли золотисті пшеничні зерна. Вони ще й наполовину не наситилися, як раптом звідкись до них долинув тонесенький, чистий звук дудочки.

Щурі підняли морди і завмерли.

Дудочка замовкла, і щурі знову накиннулися на ласий корм.

Але дудочка заграла знову. Спершу вона співала ледь чутно, потім дедалі голосніше й упевненіше. Й от нарешті, ніби прорвавшись крізь товсті стіни, по всьому замку покотилася дзвінка мелодія.

Щурі один за одним залишали здобич і бігли на звук дудочки. Найупертіші анізащо не хотіли йти – жадібно й похапцем вони догризали крупні міцні зерна. Але дудочка звала їх, вона наказувала їм покинути замок, і щурі не сміли її послухатися.

Щурі скочувалися по східцях, перестрибували один через одного, кидалися вниз прямо з вікон, наче поспішали якнайскоріше туди, в двір, звідки линула настирлива і заклична пісня.

Унизу, посередині замкового двору, стояв крихітний чоловічок і вигравав на дудочці.

Щурі щільним колом оточили його і, піднявши гострі морди, не зводили з нього очей. У дворі вже й ступити було нікуди, а із замку збігалися все нові й нові полчища гризунів.

Щойно дудочка замовкала, щурі ворушили вусами, вишкіряли пащі, клацали зубами. Ось зараз вони накинуться на маленького чоловічка і розтерзають його на шматочки!

Але дудочка грала знову, і щурі знову не сміли поворухнутися.

Нарешті маленький чоловічок зібрав усіх щурів і поволі рушив до воріт. А вони покійно йшли за ним.

Чоловічок насвистував на своїй дудочці і крокував усе вперед і вперед. Він обігнув скелі й спустився в долину. Він ішов полями й ярами, і за ним суцільним потоком тяглися щурі.

Уже зорі згасли на небі, коли маленький чоловічок підійшов до озера.

Біля самого берега, як човен на прив'язі, погойдувалася на хвилях сіра гуска.

Не перестаючи награвати на дудочці, маленький чоловічок стрибнув на спину гуски, і вона попливла на середину озера.

Щурі заметушилися, забігали уздовж берега, але дудочка ще дзвінкіше бриніла над озером, ще гучніше звала їх за собою.

Забувши про все на світі, щурі кинулись у воду...

4

Коли вода зімкнулася над головою останнього щура, гуска зі своїм сідоком піднялася в повітря.

– Ти молодець, Нільсе, – сказала Акка Кебнекайсе. – Ти добре впорався з ними. Бо якби в тебе не вистачило духу весь час грати, вони б загризли тебе.

– Так, зізнаюся, я сам цього боявся, – сказав Нільс. – Вони аж клацали зубами, ледь я переводив дух. І хто б повірив, що такою маленькою дудочкою можна приборкати ціле шуряче військо! – Нільс витяг дудочку з кишені й узявся розглядати її.

– Ця дудочка чарівна, – мовила гуска. – Всі звірі й птахи слухаються її. Шуліки, наче курчата, клюватимуть корм з твоїх рук, вовки, як дурні щенята, лащитимуться до тебе, щойно ти заграєш на цій дудочці.

– А де ж ви її взяли? – запитав Нільс.

– Її приніс пугач Флімнеа, – сказала гуска, – а пугачу дав її лісовий гном.

– Лісовий гном?! – вигукнув Нільс, і йому відразу стало ніяково.

– Атож, лісовий гном, – сказала гуска. – Чого ти так перелякався? Тільки в нього є така дудочка. Окрім мене і старого пугача Флімнеа ніхто про це не знає. Дивися, і ти не проговорися нікому. Та тримай дудочку міцніше, не упусти. Ще до сходу сонця пугач Флімнеа повинен повернути її гному. Гном і так не хотів давати дудочку, коли почув, що вона потрапить до твоїх рук. Уже пугач умовляв його, аж кланявся... Ледь умовив. І за віщо це гном так сердиться на тебе?

Нільс нічого не відповів. Він прикинувся, що не почув останніх слів Акки. Насправді ж він чудово все чув і дуже злякався.

«Отже, гном все ще пам'ятає про мою витівку! – похмуро роздумував Нільс. – Мало того, що я його в сачок зловив, та ще й так

обдурив! Лише б він Ацці нічого не сказав. Вона строга, справедлива, дізнається – одразу ж прожене мене зі зграї. Що зі мною тоді буде? Куди я такий подінуся?» – І він важко зітхнув.

– Чого це ти зітхаєш? – запитала Акка.

– Та я просто позіхнув. Щось спати хочеться.

Він і справді скоро заснув, та так міцно, що навіть не почув, як вони спустилися на землю. Вся зграя з шумом і криком оточила їх. А Мартін розштовхав усіх, зняв Нільса зі спини старої гуски і дбайливо заховав у себе під крилом.

– Ідіть, ідіть, – проганяв він усіх геть. – Дайте людині виспатися!

Але довго спати Нільсові не довелося.

Ще не зійшло сонце, а до диких гусей прилетів лелека Ерменріх. Він неодмінно хотів побачити Нільса і висловити йому подяку від свого імені та від імені всього свого сімейства.

Потім з'явилися кажани. У звичні дні удосвіта вони лягають спати. Ранок у них – увечері, а вечір – уранці. І ніхто не зуміє їх переконати, що це непорядок. Але сьогодні навіть вони облишили свої звички.

Услід за кажанами прибігла кішка, весело помахуючи уцілілим хвостом.

Усі хотіли подивитися на Нільса, всі хотіли привітати його – безстрашного воїна, переможця сірих щурів.

Розділ дев'ятий

БРОНЗОВИЙ І ДЕРЕВ'ЯНИЙ

1

Сонце вже сіло. Останнє його проміння згасло в оборках хмар. Над землею згущувалися вечірні сутінки. Зграю Акки Кебнекайсе вони застали в дорозі. Гуси втомилися. Вони махали крильми з останніх сил. А стара Акка неначе забула про відпочинок і летіла все далі й далі.

Нільс із тривогою вдивлявся в темряву.

«Невже Акка вирішила летіти цілу ніч?».

Ось уже показалося море. Воно було темним, як і небо. Тільки гребені хвиль, що набігали одна на одну, виблискували білою піною. І серед хвиль Нільс побачив якісь химерні кам'яні брили – величезні, чорні.

Це був цілий кам'яний острів.

Звідки тут це каміння?

Хто нагромадив його тут?

Нільс згадав, як батько розповідав йому про одного страшного велетня. Цей велетень жив у горах високо над морем. Він був старий, і часто спускатися крутими схилами йому було важко. Тому, коли бажав наловити форелі, він виламував цілі скелі й кидав їх у море. Форель так полошилася, що вистрибувала з води цілими зграями. І тоді велетень ішов униз, до берега, щоб підібрати свій улов.

Можливо, саме ось ці кам'яні брили, що височіють серед хвиль, і нагромадив велетень.

Але чому ж у провалах між брилами виблискують вогняні цятки? А що, коли це очі звірів на чатах? Ну звичайно ж! Голо дні звірі так і нишпорять по острову, шукаючи собі здобич. Вони й гусей, імовірно, запримітили і чекають не дочекаються, щоб зграя спустилася на це каміння.

Ось і велетень стоїть на найвищому місці, здійнявши руки над головою. І чи не той це велетень, який любив поласувати фореллю? Можливо, і йому страшно серед диких звірів? Може, він кличе зграю на допомогу – тому й підняв руки?

А з дна моря на острів лізуть якісь чудовиська. Одні – тонкі, гостроносі, другі – товсті, опецькуваті. Й усі збилися до купи й ледь не душать одне одного.

«Швидше б уже пролетіти мимо!» – подумав Нільс.

І саме цієї миті Акка Кебнекайсе повела зграю вниз.

– Не треба! Не треба! Тут ми всі пропадемо! – закричав Нільс.

Але Акка наче не чула його. Вона вела зграю прямо на кам'яний острів.

І раптом, наче за помахом чарівної палички, все навколо змінилося. Величезні кам'яні брили перетворилися на звичайнісінькі будинки. Очі звірів стали вуличними ліхтарями й освітленими вікнами. А чудовиська, що облягали берег острова, були звичайними кораблями на причалі.

Нільс навіть розсміявся. Як же він одразу не здогадався, що внизу під ними було місто. Адже це ж Карлскрона! Місто кораблів! Тут

кораблі відпочивають після далекого плавання, тут їх будують, тут їх ремонтують.

Гуси спустилися просто на плечі велета з піднятими руками. Це була ратуша з двома високими вежами.

Акка Кебнекайсе ніколи б не зупинилася на нічліг поряд з людьми. Але цього вечора вибору в неї не було – гуси ледь трималися на крилах.

Втім, дах міської ратуші виявився дуже зручним місцем для ночівлі. Край її мав широкий і глибокий жолоб. У ньому можна було легко сховатися від сторонніх очей і напиться води, що залишилася від недавнього дощу. Одне зле – на міських дахах не росте трава і не водяться водяні жуки.

І все-таки зовсім голодними гуси не залишилися. Між черепицею на даху застрягло кілька хлібних кірок – залишок бенкету чи то голубів, чи то горобців. Для справжніх диких гусей це, звісно, не корм, але, у найгіршому разі, можна і сухого хліба поклювати.

Зате Нільс повечеряв на славу.

Хлібні кірки, висушені вітром і сонцем, видалися йому навіть смачнішими за здобні сухарі, якими славилася на весь Вестменхег його мати.

Щоправда, замість цукру вони були густо притрушені сірим міським пилом, але це невелика біда.

Нільс вправно зішкрябав пил своїм ножиком і, розрубавши кірку на дрібні шматочки, із задоволенням гриз сухий хліб.

Поки він уминав одну кірку, гуси встигли і поїсти, і попити, і приготуватися до сну. Вони розтягтися вервечкою по дну жолоба – хвіст до дзьоба, дзьоб до хвоста, – потім разом підібгали голови під крила і заснули. А Нільсу спати не хотілося. Він забрався на спину Мартіна і, перегнувшись через край жолоба, став дивитися вниз. Адже це було перше місто, яке він бачив так зблизька відтоді, як полетів зі зграєю гусей.

Час був пізнім. Люди вже давно лягли спати. Тільки зрідка поквапцем пробігав якийсь припізнілий перехожий, і кроки його гучно відлунювали в тихому, невагомому повітрі. Кожного перехожого Нільс довго проводжав очима, аж поки той зникав десь за рогом.

«Зараз він, напевне, прийде додому, – сумно думав Нільс. – Щасливий! Хоч би одним оком поглянути, як живуть люди!.. Адже самому вже не доведеться...»

– Мартіне, агов, Мартіне, ти спиш? – позвав Нільс свого товариша.

– Сплю, – сказав Мартін. – І ти спи.

– Мартіне, годі спати. У мене є до тебе діло.

– Ну, що ще?

– Будь ласка, Мартіне, спусти мене вниз, на вулицю, – прошепотів Нільс. – Я погуляю трошки, а ти виспишся і потім прилетиш за мною. Мені так хочеться по вулицях прогулятися. Як усі люди гуляють.

– Іще чого! Нема інших турбот, як униз-угору літати!

І Мартін рішуче засунув голову під крило.

– Мартіне, та ти не спи! Послухай, що я тобі скажу. Адже якби ти був колись людиною, тобі б теж кортіло побачити справжніх людей.

Мартін пожалів Нільса. Він висунув голову з-під крила і сказав:

– Гаразд, хай буде по-твоєму. Тільки запам'ятай мою пораду: на людей дивися, а сам їм на очі не показуйся. Щоб не сталося якоїсь біди.

– Ти не турбуйся! Мене жодна миша не побачить, – весело сказав Нільс і з радості навіть затанцював на спині у Мартіна.

– Обережніше, обережніше, ти мені все пір'я переламаєш! – забурчав Мартін, розпрямляючи втомлені крила.

За хвилину Нільс стояв на землі.

– Далеко не йди! – крикнув йому Мартін і полетів угору додивлятися вранішні сні.

2

Нільс повільно йшов вулицею, раз у раз озираючись і прислухаючись. Один за одним гасли вогники у вікнах. Вулиці були порожніми, тихими. Й усе-таки Нільс знав, що за кожною стіною, за кожними дверима живуть люди.

Ось попереду одне вікно освітлене. Нільс зупинився і довго стояв у яскравій смузі світла.

Якби можна було зазирнути крізь розсунену завіску!

Але вікно було дуже високо, а Нільс надто малий.

Він чув голоси, сміх. Слів розібрати він не міг, але все одно готовий був стояти і слухати хоч цілу ніч, – адже це говорили люди!

Можливо, він і простояв би до ранку, але світло у вікні погасло, і голоси стихли. Отже, й у самому домі лягли вже спати. Нільс побрів далі.

На розі, навпроти вуличного ліхтаря, він побачив вивіску. Великими буквами на ній було написано: АПТЕКА. От якби знайшлися такі ліки, від яких Нільс відразу б виріс! Хай би ці ліки були гіркі, як полин, – Нільс випив би, не скривившись, цілу пляшку. А при потребі випив би і дві пляшки! Тільки де такі ліки взяти?!

На іншому роздоріжжі була ятка, і над нею висів величезний золотий крендель. Нільс не міг відвести від нього погляду. Хоч би шматочок такого кренделя скуштувати! Та що там кренделя! Простого би хліба шматочок!

Нільс важко зітхнув і попрямував далі.

Він звертав з вулиці на вулицю, поки нарешті вийшов на великий майдан.

Напевно, це був головний майдан міста.

Нільс роззирнувся на всі боки. Цієї пізньої пори на майдані не було жодної душі, якщо не вважати за людину бронзову статую на високій кам'яній тумбі.

«Хто б це міг бути?» – гадав Нільс, ходячи навколо тумби.

Вигляд у Бронзового був дуже поважний – довгий камзол, черевики з пряжками, на голові трикутний капелюх. Одну ногу він виставив уперед, наче зібрався зійти з п'єдесталу, а в руці тримав товсту палицю. Мабуть, якби він не був із бронзи, то, напевне, давно б пустив у хід цю палицю. На обличчі в нього наче викарбувано, що він нікого не пошкодує: ніс гачком, брови насуплені, губи стиснені.

– Агов, страхопуде бронзовий! – крикнув йому Нільс. – Ти хто такий? Та не дивися на мене так сердито! Я тебе анітрохи не боюся...

Нільс навмисне говорив так сміливо, тому що насправді серце у нього замирало від страху. Це спорожніле припишкле місто... Темні, наче сліпі, будинки... Цей Бронзовий, який, здавалося, не зводив з Нільса очей... Тут будь-кому стане ніяково!

І щоб трохи підбадьорити себе, Нільс вигукнув:

– Чого ж ти мовчиш? Ну гаразд, не хочеш розмовляти – і не треба. До побачення. Щасливо залишатися!

Нільс помахав Бронзовому рукою і рушив далі. Він обійшов майдан і звернув на широку вулицю, що вела до гавані.

І раптом він насторожився. Хтось поволі й важко йшов за ним. Кожен крок відлунював як удар ковальського молота об ковадло. Від кожного кроку здригалася земля і бриніли шибки в будинках.

«Бронзовий!» – здогадався Нільс.

І йому стало так страшно, що він кинувся бігти світ за очі. Він добіг до кінця однієї вулиці, потім звернув на другу, потім на третю...

На ганку якогось будинку він сів, щоб трохи перепочити. Кроки тепер відлунювали десь удаліні.

– І чого це я так злякався? – заспокоював себе Нільс. – Може, він просто гуляє. Набридло стояти, от він і пішов прогулятися. Що тут дивного? Та я йому нічого лихого й не сказав...

Нільс прислухався.

Тут за рогом наче вдарив набат – так гучно і дзвінко застукотіли по бруківці стопудові чоботи.

Бронзовий ішов прямо на Нільса. Він ішов, не згинаючи колін, не повертаючи голови, і застиглим поглядом дивився перед собою.

«Куди б сховатися? – думав Нільс, розгублено озираючись. – Куди б сховатися?»

Але всі двері в будинках були щільно замкнені, ніде сховатися, ніде врятуватися.

І раптом Нільс побачив через дорогу стару, напівзруйновану дерев'яну церкву. Від часу стіни її покосилися, дах з'їхав набік, і, напевно, вся церква давно б розсипалася, якби старі розлогі клени не підпирали її своїм розложистим гіллям.

«Ось де я сховаюся! – зрадив Нільс. – Залізу на самісіньку верхівку дерева, тоді мене хоч до завтра шукай – не знайдеш».

І Нільс зметнувся туди.

Він був уже майже біля самої мети і лише тепер побачив, що на паперті стоїть якась людина. Людина ця пильно дивилася на Нільса і підморгувала йому одним оком.

Нільс розгубився. Що тепер робити? Куди податися?

Назад бігти – Бронзовий його, наче муху, розчавить, вперед іти – може, ще гірше буде. Хто його зна, чому ця людина підморгує? Якби щось хороше замислив – по-хорошому б і розмовляв, а не моргав.

Цієї миті десь зовсім близько загриміли, загуркотіли бронзові чоботи.

Роздумувати було ніколи, і Нільс рушив уперед.

А чоловік на паперті усе ще стояв нерухомо. Він підморгував Нільсу то одним оком, то другим, кивав йому, але з місця не сходив. І

щоразу, коли він нахилив голову, лунав легкий скрип, наче хтось сідав на розсохлого стільця.

«Здається, він не такий уже й сердитий. Навіть наче усміхається, – подумав Нільс, підходячи до нього ближче. – Та що це! Він же дерев'яний!»

І справді, чолов'яга цей від ніг до голови був з дерева. І борода у нього була дерев'яна, і ніс дерев'яний, і очі дерев'яні. На голові у дерев'яного чоловіка був дерев'яний капелюх, на плечах – дерев'яна куртка, обперезана дерев'яним поясом, на ногах – дерев'яні панчохи і дерев'яні черевики.

Одна щока дерев'яного чоловіка була червоною, а друга сірою. Це тому, що на одній щоці фарба облупилася, а на другій ще трималася.

На дерев'яних його грудях висіла дерев'яна дощечка. Червоними літерами, оздобленими великими в'юнками, на ній було написано:

*«Перехожий! На твоїй путі
Покірно я стою.
Монетку в кухоль опусти –
І будеш ти в раю!»*

У лівій руці Дерев'яний тримав великий кухоль – теж дерев'яний.

«Он воно що! – подумав Нільс. – Він, отже, милостиню збирає. Тому-то він мене так зазивав! Добре, що в мене є монетка. Віддам її! Все одно вона мені ніколи не знадобиться».

І Нільс поліз у кишеню за воронячою монеткою.

Дерев'яний вмить здогадався. З протяжним скрипом і потріскуванням він нахилився і поставив перед Нільсом свій кухоль.

А важкі удари бронзових підшов гриміли вже просто за спиною.
«Пропав я!» – подумав Нільс.

Він з радістю сам заліз би в кухоль для монет. Та, як на лихо, отвір був завузьким навіть для нього.

А Дерев'яний наче зрозумів Нільса. Щось знову заскреготіло в нього всередині, і дерев'яна рука опустилася до самісінької землі.

Нільс вистрибнув на широку, наче лопата, долоню. Дерев'яний швидко підняв його і посадовив собі під капелюха.

І саме вчасно! З-за рогу вже крокував Бронзовий!

Примостившись на потилиці свого дерев'яного рятівника, Нільс із жахом чекав недоворотного.

Крізь щілини в старому, розсохлому капелюсі Нільс побачив, як підходив Бронзовий. Він високо закидав ноги, і від кожного кроку іскри вибивалися з-під його підшов, а бруківка глибоко втискала в землю.

Бронзовий був дуже розлючений.

Він впритул підійшов до Дерев'яного і, стукнувши палицею, зупинився. Від удару важкої палиці задрижала земля, і Дерев'яний так захитався, що капелюх разом із Нільсом ледь не збився йому на потилицю.

– Хто ти такий? – прогримів Бронзовий.

Дерев'яний здригнувся, й у його старому тілі щось затріщало. Він віддав честь, потім витягся струнко і скрипучим голосом відповів:

– Розенбум, ваша величносте! Колишній старший боцман на лінійному кораблі «Дрістігхетен». У битві під Фербеліне двічі поранений. Після виходу у відставку служив церковним сторожем. У тисяча шістсот дев'яностому році помер. Згодом був вирізаний із дерева і виставлений замість кухля для милостині.

*Біля цієї паперти святої
Стою на чатах. А мій прах
Під кам'яною ось лежить плитою.
Душа ширяє в небесах.*

Дерев'яний знову віддав честь і виструнчився.

– Я бачу, ти славний солдат, Розенбуме. Шкода, що я не встиг представити тебе до нагороди, поки мене прилаштували на цій тумбі посеред майдану.

– Превелебно вдячний, – знову відрепортував Дерев'яний. – Завжди готовий служити вірою і правдою своєму королю та вітчизні!

«То це, виходить, король! – заціпенів од жаху Нільс і аж зіщулювся під капелюхом. – А я його страховиськом обізвав!...»

– Чуєш, Розенбуме, – знову заговорив Бронзовий. – Ти повинен зіслужити мені ще одну, останню службу. Чи не бачив ти хлопчиська, який бігає тут вулицями? Сам він не більший за горобця, зате зухвалий не за зростом. Уяви лише, цей хлопчисько не знав, хто я такий! Треба його добряче провчити.

І Бронзовий знову стукнув палицею.

– Так точно, ваша величносте! – проскрипів Дерев'яний.

Нільс похолодів від страху. «Невже видасть?!»

– Так точно, бачив, – повторив Дерев'яний. – П'ять хвилин тому пробігав тут. Скорчив мені мармизку і зник. Я хоча й простий солдат, а все ж образливо.

– Куди ж він чкурнув, Розенбуме?

– Наважуся доповісти, побіг до старої корабельної верфі.

– Ти допоможеш мені розшукати його, Розенбуме, – сказав Бронзовий. – Ідімо швидше. Не можна гаяти ні хвилини. Ще до сходу сонця я повинен повернутися на свою тумбу. Відтоді, як я став пам'ятником, я можу ходити тільки вночі. Ідімо ж, Розенбуме!

Дерев'яний жалібно заскрипів усім тілом.

– Покірно благаю вашу величність залишити мене на місці. Хоча фарба ще де-не-де тримається на мені, та всередині я весь прогнів.

Бронзовий позеленів зі злості.

– Що! Бунтуєш? – загуркотів він і, замахнувшись, ударив Розенбума палицею по спині.

Тріски так і полетіли в усі сторони.

– Чуєш, не хитруй, Розенбуме! Бо гірше буде.

– Так точно, гірше буде, – скрипнув Розенбум і закрокував на місці, щоб розім'яти свої дерев'яні ноги.

– Кроком руш! За мною! – скомандував бронзовий король і затупотів по вулиці.

А за ним, потріскуючи і поскрипуючи, вирушив дерев'яний солдат.

Так простували вони через усе місто, аж до корабельної верфі: Бронзовий – попереду, Дерев'яний – позаду, а Нільс – у Дерев'яного на голові.

Біля високих воріт вони зупинилися. Бронзовий легесенько ударив по величезному висячому замку. Замок розлетівся на дрібні шматочки, і ворота з брязкотом відчинилися.

Крізь щілинку в капелюсі Нільс побачив стару верф. Це було справжнє корабельне кладовище. Старі, допотопні судна з пробоями в роздутих боках лежали тут, як викинуті на сушу риба. На почорнілих від часу стапелях застрягли пошарпані бурєю шхуни з обвислими рваними вітрилами, переплутаними, наче павутина, снастями. Скрізь валялися іржаві якорі, бухти напівзотлілих канатів, покручені листи корабельного металу.

У Нільса навіть очі загорілися – так багато тут було цікавого. Адже він бачив тільки те, що було справа, тому що в капелюсі, під яким він сидів, з лівого боку не було жодної щілинки.

– Послухай, Розенбуме, ми ж його не знайдемо тут! – сказав Бронзовий.

– Так точно, ваша величносте, не знайдемо, – сказав Дерев'яний.

– Але ми повинні його знайти, Розенбуме! – заgrimів Бронзовий.

– Так точно, повинні, – проскрипів Дерев'яний.

І вони рушили по хисткому помосту. Від кожного їх кроку поміст здригався, тріщав і прогинався.

По дорозі Бронзовий перевертав догори дном кожен човен, крушив корабельні щогли, з гуркотом розбивав старі ящики. Але ніде – ні під човнами, ні в ящиках, ні під помостом, ні на щоглах – він не міг знайти зухвалого хлопчиська. І не дивно, тому що хлопчисько цей спокійнісінько сидів під капелюхом на потилиці старого солдата Розенбума.

Раптом Бронзовий зупинився.

– Розенбуме, чи впізнаєш ти цей корабель? – вигукнув він і витягнув руку.

Розенбум повернувся всім корпусом направо, і Нільс побачив якесь величезне корито, обшите по краях залізом.

– Чи впізнаєш ти цей славетний корабель, Розенбуме? Помилуйся, яка благородна лінія корми! Як гордо поставлений ніс! Навіть зараз видно, що це був королівський фрегат... А пам'ятаєш, Розенбуме, як славно стріляли на ньому гармати, коли я ступав на його палубу?

Бронзовий замовк, мрійливо дивлячись на старий, розвалений корабель з розваленим носом і розбитою кормою.

– Так, багато він бачив на своєму віку, мій старий бойовий товариш, – сказав Бронзовий. – А тепер-от він лежить тут, як проста баржа, всіма покинутий і забутий, і ніхто не знає, що сам король ходив колись по його палубі.

Бронзовий важко зітхнув.

Сльози, великі, круглі, як кулі, повільно потекли з його бронзових очей.

І раптом він стукнув палицею, випростався, випнув колесом груди.

– Шапки долу, Розенбуме! Ми повинні віддати останню шану свідкові нашої минулої слави. – І широким величним порухом руки Бронзовий зняв свого трикутного капелюха. – Честь і слава загиблим! Ура! – громогласно закричав він.

— Урр-ра! — закричав Дерев'яний і зірвав з голови свого капелюха.

— Урр-ра! — закричав разом із ними Нільс і тупнув ногою по голові Розенбума.

Прокричавши тричі «ура!», Бронзовий з легким дзвоном надів свого капелюха і обернувся.

І тут його бронзове обличчя потьмяніло так, що стало схожим на чавунне.

— Розенбуме! Що у тебе на голові? — зловісно прошепотів він.

А на голові в Розенбума стояв Нільс і, весело пританцьовуючи, махав Бронзовому рукою.

Від люті слова застрягли у Бронзового в горлі, і він тільки рухав щелепами, намагаючись щось сказати. Втім, він міг розмовляти і без слів — у нього був хороший бронзовий кий. Його він і пустив у хід.

Страшний удар обрушився на голову Дерев'яного. З тріснутого лоба злетів цілий стовп пилу і трухляви. Ноги у Дерев'яного підкосилися, і він звалився на землю.

3

Коли все затихло, Нільс обережно виліз з-під купи трісок. Від Бронзового і слід простиг, а на сході крізь ліс щогл виривалося червоне проміння ранішнього сонця.

Нільс із сумом дивився на купу уламків — все, що залишилося від Дерев'яного.

«Отак, якби його величність не промахнувся, і моїм би кісточкам отут лежати, — подумав Нільс. — Бідний Розенбум! Якби не я, поскрипів би ти, напевно, ще якийсь рік-другий...»

Нільс дбайливо зібрав розсіпані тріски, і склав їх разом рівною гіркою.

Побудувавши пам'ятник своєму загиблому товаришеві, Нільс побіг до воріт.

«Не спізнитися б! — стурбовано думав він, поглядаючи на розвиднене небо. — Поки я розшукаю ратушу, сонце, мабуть, зовсім зійде. А раптом Мартін і справді полетить без мене?»

Він вискочив за ворота і побіг по вулицях, намагаючись пригадати, де він блукав уночі. Але ранішнє світло все змінило, усе виглядало тепер по-іншому, і Нільс нічого не впізнавав. Він звернув в один провулок, в другий і, сам того не сподіваючись, вибіг прямо до ратуші.

Не встиг він відсапатися, як перед ним уже стояв Мартін.

— Ну, сьогодні ти молодчина. Послухався мене, далеко не ходив, — похвалив його Мартін.

Нільс нічого не відповів. Він не хотів засмучувати свого друга.

Коли зграя пролітала над майданом, Нільс глянув униз.

На високому кам'яному постаменті стояв Бронзовий. Видно було, що він дуже поспішав і встиг на місце лише в останню хвилину. Камзол його був розстібнутий, капелюх збився на потилицю, а палиця стирчала під пахвою.

— Прощайте, ваша бронзова величносте! — вигукнув Нільс.

Але Бронзовий мовчав.

Можливо, він не чув, а якщо й чув, все одно нічого не міг сказати.

Ніч минула. Починався новий день.

Розділ шістнадцятий

УДАЧНИК І НЕВДАХА

1

Після перших же нічних заморозків Акка Кебнекайсе звеліла всім готуватися до відльоту.

Тепер зграя була майже втричі більшою, ніж навесні.

Двадцять два гусенятка мали здійснити свій перший переліт.

Напередодні відльоту Акка влаштувала гусеняткам іспит. Спершу кожне окремо показувало своє мистецтво, потім усі разом. Це було дуже важко: треба було разом злетіти і в строгому порядку вишикуватися клином. Десять разів Акка змушувала гусенят піднятися і спуститися, аж поки вони навчилися тримати відстань, не налітати одне на одного і не відставати.

Наступного дня удосвіта зграя покинула Сірі скелі. Попереду летіла Акка Кебнекайсе, а за нею двома рівними вервечками тяглася ціла зграя — вісімнадцять гусей справа і вісімнадцять гусей зліва розмірено змахували крильми.

Нільс, як завжди, сидів верхи на Мартінові. Час від часу він обертався назад, щоб перелічити гусенят, — чи не відстав хто? Чи всі на місці?

Гусенятка старалися як слід.

Вони відчайдушно били крильми об повітря і покрикували одне на одного:

- Тримайся правіше!
- Куди ти виліз?
- Ти мого хвоста зачіпаєш!

Лише Юксі був усім невдоволений. Не минуло й години, як він жалібно запищав:

- Акко Кебнекайсе! Акко Кебнекайсе! У мене крила втомилися!
- Пусте, відпочинеш уночі – крикнула Акка.

Але Юксі не вгамовувався.

- Не хочу вночі, хочу зараз! – пищав він.

– Помовч, помовч! – зашипів на нього Мартін. – Ти ж найстарший! Як тобі не соромно!

Юксі стало соромно, і він замовк. Але за годину він знову забув, що він старший, і здійняв пискіт:

- Акко Кебнекайсе! Акко Кебнекайсе! Я хочу їсти!

– Зачекай! – вигукнула Акка. – Прийде час, усі їстимуть і ти поїси.

- Не хочу чекати, хочу негайно! – пищав Юксі.

– Не ганьби батьків, – зашипіли Мартін і Марта. – Ось довередуєшся, що Акка вижене тебе зі зграї. Що тоді робитимеш? Адже пропадеш сам.

Юксі й сам знав, що пропаде, і замовк.

Одна за одною залишалися позаду засніжені гори.

– Дивіться і запам'ятовуйте! – казала Акка гусеняткам. – Ця гора називається Сар'єчокко, а поряд – Порсочокко. Ось цей водоспад називається Зьофаль, а цей Ристо. А гірське озеро під нами...

Але тут гусенятка захвилювалися.

– Акко! Акко! – закричали вони. – У нас в голові не поміщається стільки назв. Вони такі складні...

– Нічого, – відповіла Акка. – Чим більше вкладати у ваші голови, тим більше в них залишиться місця!

- А як називається он та гора, найвища? – запитав Нільс.

– Вона називається: Ке-бне-кайсе! – урочисто проказала стара гуска.

«То он воно що! – подумав Нільс. – Справді, Акка народилася тут. Тому її й називають Аккою Кебнекайсе. Ну звісно ж, така

знаменита гуска, як наша Акка, мала народитися не де-небудь, а біля найвищої гори!»

І Нільс з іще глибшою пошаною поглянув через голови гусей на вожака зграї.

Лопарі теж ішли на зиму подалі від суворих гір. Нільс бачив, як вони сходять униз цілими стійбищами, з оленячими стадами, з домашніми пожитками. Навіть житла з собою забирають.

Нільс дивився уважно – може, десь із гуртом кочівників іде дівчинка, що пригостила його коржилом? Невже він так і не попрощається з нею?

Але згряя летіла надто високо і швидко. Де вже тут побачиш маленьку лопарку!

«Що ж, якщо вже з нею не можна попрощатися, то попрощаюся зі всією Лапландією», – подумав Нільс. І він голосно заспівав:

*– Лаплан, Лаплан, Лапландіє,
Тебе здаля ще видно!
Прощай, прощай, Лапландіє,
Країно дивовижна!*

*З небес привіт останній
Тобі шлють дикі гуси,
Можливо, до Лапландії
Я знову повернуся.*

Ось і гір уже не видно.

Знов, як навесні, кланяються гусям берізки – кивають головами, махають гілками, щось шепочуть. Вони далі за інших проводжали зграю на північ і тепер перші зустрічають її.

2

Згряя летіла на південь тим самим шляхом, яким весною летіла на північ.

«Тут я згубив черевичок, – згадував Нільс. – Як на мене Мартін сердився! Але якби я не згубив черевичка, Мартін не знайшов би Марту!...»

«А десь тут мої ведмеді живуть. От би побачити Мурре і Брумме, які вони тепер стали. Їх мурлика, мабуть, і впоратися не може зі своїми синочками...»

«А тут Бронзовий має стояти. Та он він і стоїть! Геть позеленів зі злості... Шкода, що Дерев'яного більше немає. Бідолашний добрий Розенбум!»

Нільс навіть зітхнув, пригадавши свого дерев'яного друга.

«А де ж ми тепер летимо?»

Цього місця Нільса ніяк не міг пригадати.

Тут було все, що тільки можна побажати, неначе тут зосередилася краса всієї країни. Ліси принесли сюди свій зелений наряд, річки простягли свої притоки, долини нагородили зеленими луками, низовини розстелили килими з моху і папороті, море прикрасило шхерами і фіордами, гірські схили поділилися скелями і плоскогір'ями, а поля обдарували родючою ріллею.

Тут, у цьому дивовижному краю, де зійшлися північ і південь, захід і схід, згряя Акки Кебнекайсе влаштувала привал.

Хто хотів – чалапав по болоту; хто хотів – плескався поряд у річці; кому подобалося – гуляв по лісу. Усе тут було під боком.

Нільс сидів на узліссі під корінням сосни і маленькою паличкою розгрібав опалу хвою.

Над головою у нього з гілки на гілку перестрибнула білка і кинула йому горішок.

Зайчення проскочило мимо і поклато йому до ніг морквинку.

З кущів вибіг їжак і зупинився перед Нільсом. Він настовбурчив усі свої голки, і на кінчику кожної були настромлені стиглі брусниці.

«Ось скільки у мене друзів!» – подумав Нільс.

А зарадити його лихові ніхто не міг...

Раптом Нільс почув знайомий каркаючий голос:

– Здр-р-растуй! Здр-р-растуй! Здр-р-растуй!

Нільс підняв голову. Та це Фумле-Друмле! Отаман воронячої зграї!

– Р-р-розшукав-таки ж тебе! – викрикнув Фумле-Друмле, лопочучи крильми. – Кр-р-ружляв по небу, кр-р-ружляв і р-р-розшукав.

Нарешті Фумле-Друмле сів біля Нільса.

– Ми з тобою стар-р-рі др-р-рузі, – сказав Фумле-Друмле, – а др-р-руг др-р-руга завжди вир-р-ручить. Я вже по-стар-р-рався, р-р-розвідав, як тобі на людину пер-р-ретвор-р-ритися!..

Нільс нічого не відповів.

– Чому ж ти не р-р-радієш? – крикнув ворон.

Нільс знову нічого не відповів. Потім зітхнув і тихенько забурмотів:

*– Стань переді мною,
Як миша перед горою,
Як сніжинка перед тучею,
Як сходинка перед кручею,
Як перед місяцем зоря.*

*Бурум-шурум,
Крути-верти.
Хто ти ? Хто я ?
Був – я, став – ти.*

– А ти звідки це знаєш? – запитав Фумле-Друмле, й очі у нього заблищали від образи, що не він перший відкрив цю таємницю Нільсові.

– Мені орел Горго сказав, – відповів Нільс. – Та що з того що знаю? Все одно мені нікому заспівати цю чаклунську пісеньку.

– Твій Гор-р-го дур-рень, – каркнув Фумле-Друмле. – А ось я тобі по-справжньому допоможу. Я вже р-р-розшукав того, хто р-р-радий із тобою помінятися.

– Правда, Фумле-Друмле? Невже правда? – вигукнув Нільс. – Хто ж це? Хто?

– Не тр-р-реба поспішати. Дізнаєшся, але не до пор-р-ри, – сказав Фумле-Друмле. – Забир-р-райся на мене.

І Фумле-Друмле підставив Нільсові своє крило. Нільс, як по містках, вибіг на спину Фумле-Друмле, і вони полетіли.

– Мартіне! Мартіне! Акко! Почекайте мене! Я повернуся! – встиг попередити Нільс.

Усі гуси здивовано дивилися йому услід, але Нільс уже був далеко.

Скоро він побачив гостроверхі криті дахи старовинного міста Упсала.

Фумле-Друмле покружляв над будинками і нарешті сів на дах, який його чимсь привабив. Вітер перекочував по черепиці аркуш паперу. Через віконце маленької мансарди було видно кімнату.

Біля столу сидів хлопець і пильно стежив за тим, як вітер шарпає папір.

— Знову цей ворон, — сказав хлопець, коли Фумле-Друмле опустився на дах. — Ну що йому від мене треба? Яку ще біду мені накаркає?

«Справді, одна біда з ним вже трапилася», — подумав Нільс.

І Нільс вгадав.

3

Біда почалася ось із чого.

Жили в місті Упсала два студенти.

Одному в усьому таланило. Так міцно поріднилася з ним удача, що ніколи його не полишала, — хоч що би він задумав, хоч би за яку справу взявся. Ось і був він завжди веселий, завжди задоволений, зі всіма привітний. І його всі любили. Екзаменатори не скупилися для нього на п'ятірки, товариші душі в ньому не чули, і жилося йому на світі дуже легко.

Його так і називали — Удачником. Та йому жодне інше ім'я й не підходило! Він навіть сам забув, як його звали батько з матір'ю.

А другий студент був відлюдько, непримітний, біда за ним так і ходила слідом, ані на крок його не відпускала. Від людей він ховався, та й з ним ніхто не дружив. Товариші навіть імені його не знали, а просто називали його Невдахою. Та й іншого імені йому годі було наректи!

Й от одного разу, коли Удачник, весело наспівуючи, ішов складати останній іспит, двері відчинилися, й увійшов Невдаха. У руках у нього був якийсь великий згорток.

— Я прийшов до тебе з проханням, — боязко сказав він Удачникові. — Цілі п'ять років я трудився над одним твором і ось тепер закінчив його. Я й сам не знаю, що в мене вийшло. Але твоєму слову повірю.

Удачник сказав:

— Давай, я прочитаю.

І подумав про себе: «От як усі мене люблять. Навіть цей відлюдько прийшов до мене».

А Невдаха простягнув йому згорток і сказав:

— Мені дуже соромно давати тобі таку мазанину, але в мене немає грошей, щоб найняти переписувача. Та, щиро кажучи, я боюся

будь-кому віддавати мій твір. Адже якщо його загублять – уся моя робота пропала.

– Ти можеш не турбуватися, – сказав Удачник, – у мене не пропаде жоден аркуш.

Невдаха пішов. А Удачник визирнув у вікно, щоб глянути на баштовий годинник. До іспитів часу залишалось ще багато, знав він усе напам'ять, робити поки нічого, і він вирішив подивитися, що за твір приніс йому Невдаха.

Він розв'язав згорток. Перед ним лежав стосик аркушів, списаних уздовж і впоперек.

На першій сторінці великими літерами було виведено: «Історія міста Упсала».

«І про що це він міг стільки написати?» – подумав Удачник.

Він прочитав одну сторінку, другу, третю і забув про все на світі, сидючи над цими пошарпаними аркушами.

Щодня проходив він мимо міського собору і нічого не знав про нього.

А зараз цей собор немов ожив. Ожили королі, поховані під його кам'яними плитами. Ожили люди, які його побудували, хоч і минули відтоді століття.

Без собору не можна було навіть уявити собі міста. Та хіба могло що-небудь статися з цим кам'яним громаддям? Адже колись собор був зруйнований пожежею. Удачникові вдалося, що зі сторінки рукопису, над якою він схилився, лине тривожний набат і здійсмається вогняна заграва.

І бібліотеку, до якої Удачник ходив чи не щодня, він побачив неначе уперше в житті. З яких лише країн потрапляли сюди книги, в палітурках зі шкіри і з різьбленого дерева, із застібками і без застібок!

Щороку, в лютому, він блукав по ярмарку і купував у ятках усякі дрібниці. Адже ярмарок цей міг би вже втрюхсоті відсвяткувати свій день народження. Й Удачникові, поки він гортав сторінки, здавалося, що він сам співає і танцює разом із веселою юрбою в старовинному одязі на першому ярмарку, який вирував тут рівно триста років тому.

Тільки бій баштового годинника змусив його пригадати, що йому пора збиратися на іспит.

Удачник схопився, кинувся до комірки, де висів його найкращий костюм, потім у передпокій – там стояли його нові черевики, знову забіг до кімнати за своєю студентською шапкою... і раптом зупинився на порозі як укопаний.

Поки він метушився і бігав туди-сюди, вітер відчинив вікно, переплутав, перемішав усі аркуші рукопису і поніс їх над дахом.

Забувши про свій парадний костюм, Удачник кинувся наздоганяти вітер. Добре ще, що його кімната була на самому горіщі! Він гайнув через підвіконня і був уже на даху. А вітер наче потішався над бідним Удачником: то підкине аркуші, то закрутить, то раптом подме, та так, що біла паперова згряя розлетиться в усі сторони.

Удачник аж із сил вибився, а зловив тільки дві або три сторінки.

Він повернувся у свою кімнату, ледь не плачучи.

І раптом прямо проти його вікна на дах усівся ворон – величезний, чорний, очиці злі, лукаві. Сів і закаркав.

У невдачливого Удачника защеміло серце.

Адже ворон каркає не до добра. Одне лихо вже звалилося на нього. А за першим і друге не забариться. Так і сталося.

Він ледь не спізнився на іспит. На всі питання відповідав невлад, і закінчилося все тим, що він одержав двійку.

Поволі чвалав нещасний Удачник додому.

Невдаха вже чекав його біля воріт.

— Ти ще не прочитав? – запитав він з тривогою.

— Мені не до тебе було, я готувався до іспиту. Адже не всі такі нероби, як ти, – сказав Удачник.

Він навмисне сказав так грубо, щоб швидше позбутися товариша. Як він зізнається йому, що скоїлося таке лихо, якого навіть цей Невдаха ніколи не зазнав? А Невдаха подумав: «Напевне, мій твір ані на що годиться, ось він зі мною і не хоче розмовляти. Ні, ні в чому, видно, немає в мене удачі!»

Наступного дня, щойно злощасний Удачник вийшов із дому, його зустрів Невдаха.

— Ти що, підстерігаєш мене? – сердито запитав Удачник. – Коли прочитаю, сам до тебе прийду, а ходити за мною слідом – зась.

— Ні, ні, я не кваплю тебе. Я тільки ось що хотів сказати, – боязко промовив Невдаха, – якщо ти побачиш, що мій твір нікудишній, ти можеш викинути його або спалити.

Удачник нічого не відповів і пройшов мимо. А Невдаха тепер не сумнівався, що вся його робота була пустим гайнуванням часу.

«І говорити про неї – тільки час гаяти!» – скрушно подумав Невдаха.

Третього дня Удачник зовсім не виходив з дому.

Слова, сказані Невдахою, звучали в його вухах: «Якщо ти побачиш, що мій твір нікуди не годиться, ти можеш викинути його або спалити». А якщо сказати, що я так і вчинив?.. Ніхто нічого не знає... І сам Невдаха не дізнається...»

Він цілий день ходив з кутка в куток по своїй кімнаті, і щоразу, коли він піднімав голову, бачив ворона, який нерухомо сидів навпроти його вікна.

– Ох, який я нещасний, який нещасний! – вигукнув Удачник. – Мусі й тій живеться краще, ніж мені! От якби стати мухою! Або коником... Ким завгодно, тільки б позбутися лиха.

– Кар-р-р! Кар-р-р! – закричав раптом ворон і, важко змахуючи крильми, полетів геть.

Минув ще один день, а нещасний Удачник не міг ні на що зважитися.

«Ні, найкраще сказати правду, – думав він. – Але ж цей Невдаха не повірить мені. Він неодмінно вирішить, що я тільки з жалості хвалю його твір, а що насправді – він нікуди не годиться, і я спалив його. І що історію про вітер я просто вигадав... А якщо він навіть повірить – так буде ще гірше. Адже його праця, яка могла б прославити його, загинула назавжди. Тож, можливо, краще йому думати, що його твір тільки того й вартував, щоб його спалили? Але як же я скажу це?.. Ох, що ж мені робити? Що робити?» – думав у відчаї Удачник.

І думки його бігли по тому самому колу. Обдурити – не можна. Сказати правду – неможливо. Не повірить йому товариш – зле. Повірить – ще гірше.

Він метався по кімнаті, як звір у клітці, то сідав, то спохоплювався, то знову сідав і невидящими очима дивився у вікно.

Надвечір він почув скрипуче каркання.

– Знову цей ворон! – печально мовив Удачник. – Ну що йому від мене треба? Яку ще біду він мені накаркає!

А ворон злетів на підвіконня, і зі спини його – прямо на стіл – зіскочив маленький, наче іграшковий, чоловічок.

Удачник так здивувався, що на мить забув про всі свої невдачі.

– Агов! Хто ти такий? Може, ти гном? Але ж гноми бувають тільки в казках!

– Якби лише в казках! – тихо сказав Нільс, зітхаючи. – Адже я був звичайною людиною, ось таким, як ти, просто хлопчиком. А

справжній гном зачаклував мене. Відтоді я так і живу – і не людина, і незрозуміло хто...

– Де ж ти живеш? – запитав Удачник.

– А я з птахами живу. Мене гусяча зграя до себе взяла.

– Який ти щасливий! – вигукнув Удачник. – Ех, якби я міг стати таким, як ти! Якби і мене понесли звідси перелітні птахи!

Тут ворон, який досі мовчав, підштовхнув Нільса крилом і радісно каркнув:

– Говор-р-ри! Говор-р-ри! Скор-р-ріше говор-р-ри!

«Он воно що! Ось навіщо Фумле-Друмле приніс мене сюди! – подумав Нільс. – Невже я зараз знову стану людиною!...»

Він відкрив рота і, завмираючи від хвилювання, почав:

– *Стань переді мною,
Як миша перед горою...*

І раптом замовк. Неначе забув усі чаклунські слова.

– Говор-р-ри! Говор-р-ри далі! – закаркав Фумле-Друмле. Але Нільс тільки відмахнувся від нього.

А Удачник, який ні про що і не здогадувався, нахилився над Нільсом і сказав:

– Ну говори ж, говори далі! Я ніколи не чув таких віршів!

– І добре, що не чув, – сказав Нільс.

– Дур-р-рень! Дур-р-рень! – закаркав Фумле-Друмле.

– Помовч! – знову нагримав на ворона Нільс.

Потім знову повернувся до Удачника і запитав:

– А ти чому хочеш стати таким, як я?

– Тому що я найнещасніша людина на світі! – вигукнув Удачник. – Ти тільки послухай, що зі мною трапилося.

І він розповів Нільсу, нічого не втаюючи, про свою біду.

– Так, тут будеш радий на край світу відлетіти, – погодився Нільс. – Але ж Невдасі від цього не стане легше!.. Послухай, я, здається, зможу зарадити твоєму горю.

Він підбіг до ворона і щось зашепотів йому на вухо.

– Дур-р-рень! Дур-р-рень! – закаркав у відповідь йому Фуле-Друмле.

А Нільс усе умовляв і умовляв ворона. Потім забрався до нього на спину, і вони полетіли – ворон і маленький чоловічок.

– Що це? – пробурмотів Удачник, стеновши плечима. – Напевно, я спав і мені наснився сон?

Поки він розмірковував над цим, хтось кинув у його вікно кілька аркушів зниклого рукопису.

І перед Удачником промайнули чорні воронячі крила.

Цілий вечір, до пізньої ночі, збирали Нільс і Фумле-Друмле розвіяні вітром аркуші й по одному приносили Удачникові. Вони підбирали їх на дахах і горищах, на гілках дерев і на садових доріжках, серед сміттєзвалища і на дзвіниці собору. Куди лише не зазирали ворон і хлопчик!

Одного аркуша Нільс витягнув із собачої будки. Фумле-Друмле вирвав якийсь списаний аркуш прямо із рук торговця, коли той згортав з нього кульок для горіхів.

А щасливий Удачник розпрямляв, розгладжував кожну сторінку і складав їх за порядком.

– Ось усе на місці! – сказав він нарешті. – Спасибі тобі, маленький чоловічку! І тобі спасибі, вороне! Я гадав, ти мені біду накаркаєш, а ти мені ось яке щастя приніс!

Він схопив рукопис і, не зважаючи на пізню годину, побіг до Невдахи. Хай і щасливий Невдаха порадіє своєму успіху!

Фумле-Друмле і Нільс залишилися самі на даху.

– Ну що ж, треба повертатися назад, – сказав ворон Нільсу. – Прогавив своє щастя, на себе й нарікай.

– Та ти не сердься, Фумле-Друмле, – сказав Нільс. – Надто вже мені жалко і Удачника і Невдаху.

Розділ сімнадцятий

УДОМА

1

Й ось нарешті Нільс побачив рідне село.

– Дивися, дивися, – вигукнув він Мартіну, – он вулиця наша! Ген наш дім! Попросимо Акку спуститися.

Але Акку не треба було просити. Адже вона була розумною гускою і сама розуміла, як хочеться Нільсові побачити рідний дім.

Вона запримітила за селом занедбаний ставок і наказала зграї спускатися.

Нільсу кортіло негайно побігти додому. Але він боявся зустрітися з кимось на вулиці й вирішив почекати до вечора.

Коли вже зовсім стемніло, він вирушив у село.

Мартін зі своїм сімейством теж пішов з ним. Він хотів показати дружині і дітям пташник, у якому провів свою молодість.

– Ми тільки глянемо разок і повернемося, – сказав Нільс старій гусці.

На щастя, вони нікого не зустріли, поки йшли селом. Ось і знайомий двір. Вони обережно прошмигнули через хвіртку.

У дворі було тихо. Всі кури і гуси давно вже спали. Тільки з будинку долинали неясні голоси. Двері були прочинені, і звідти вузькою смужкою пробивалося світло.

Нільс зазирнув у щілину.

У кімнаті все було як і раніше: біля вікна – стіл, біля печі – скриня, і навіть сачок на старому місці, між вікном і шафою.

Мати з батьком сиділи за столом біля лампи. Мати щось плела, а батько штопав рибальську сітку. Під столом, згорнувшись калачиком, лежав кіт і тихенько муркотав.

– Де ж зараз наш синочок? – важко зітхала мати. – Мабуть, голодує та мерзне, поневіряючись по дорогах... А може, хворий лежить. Чи довго дитині захворіти!..

Батько нічого не сказав. Він тільки спохмурнів і ще нижче схилився над сіткою.

– А може, його і на світі вже немає, – знову забідкалася мати і крадькома витерла очі кінцем свого плетива.

«Та я живий! Я тут!» – ледь не вигукнув Нільс і сам витер рукавом сльози.

– Ти вже таке вигадєш! – сердито одказав батько. – Почекай, повернеться наш синочок! Ми ще з ним порибалимо.

Але мати тільки схлипнула у відповідь.

– Де там повернеться! Якщо і живий, все одно додому не прийде... – говорила вона крізь сльози. – Скільки разів тебе просила: не карай ти його. Адже малий він та упертий – що з нього візьмеш? А ти, ледь що, відразу за ременя. От він і втік.

– Отакої, а сама ти його хіба мало лаяла?

– Та я легесенько, з любові...

– А я що, не з любові? Тільки ось одне невтямки – невже він Мартіна із собою узяв? Коли б собаку – це ще зрозуміло. Собака – друг людини. А тут гусак якийсь! Гусак людині не товариш.

– Як це не товариш? Ще й який товариш! – вигукнув Нільс і швидко затулив долонею рота.

– Хто це там пищить? – сказала мати, озираючись. – Миші, чи що? Прямо біда з ними, все зерно в підвалі перепсують. Ну ж бо, котище! Годі тобі маніжитися, рушай на лови!

Кіт позіхнув, потягнувся і ліниво почеберяв до дверей. Він повів носом управо, потім уліво. Ні! Мишачим духом не пахне.

А Нільс тим часом ні живий ні мертвий стояв за цебром з водою. Він боявся поворухнутися, боявся дихнути.

А що, коли кіт і справді сприйме його за мишу? І Нільс відразу уявив собі, як кіт кидається на нього, хапає і тягне в зубах до матері.

У нього аж піт на лобі виступив від страху та сорому.

Але кіт, не виявивши нічого підозрілого, загрозливо нявкнув у тертяву і повернувся на місце.

Нільс переждав якусь мить, потім тихесенько вибрався зі свого сховку і поволі побрів по двору.

Біля пташника стояло старе корито, з якого мати завжди годувала курей і гусей. Гусенятка обступили корито з усіх боків і жадібно підбирали залишені на дні зернятка.

– Це зерно ячмінне, – пояснював Мартін своїм дітям. – Таке зерно домашні гуси клюють щодня.

– Дуже смачне зерно, – сказав Юксі. – Може, залишимося і будемо домашніми гусьми!

Тут до них підійшов Нільс.

– Що ж, Мартіне, мені пора йти, – сумно сказав він. – А ти, якщо хочеш, залишайся.

– Ні, – сказав Мартін, – я тебе не покину. З тобою я б залишився, а так – це не діло... Ну, полетіли! – скомандував він гусеняткам.

– Не хочу нікуди летіти, – запищав Юксі. – Хочу тут жити! Набридло мені все літати та літати.

– Якщо батько велить тобі летіти, то треба летіти, – строго сказав Нільс.

– Атож, легко тобі базікати, – знову запищав Юксі. – Сидиш собі на батьковій шиї і пальцем не поведеш. Спробував би сам політати! Ех, якби я став таким же маленьким, як ти! Мене б тоді теж усі на спині носили. От було б добре!

– Дурненький! – сказав Нільс. – Невже ти, Юксі, й справді хочеш бути маленьким?

— А що ж тут такого? — відповів Юксі. — Про маленьких усі піклуються, маленьких нічого не змушують робити... — Гусеня уперто тупнуло лапкою і запищало щосили: — Хочу бути маленьким! Хочу бути маленьким! Хочу бути таким, як Нільс!

— От клопіт із цим Юксі! — сказав Мартін. — Недаремно кажуть — нема роду без вироку. Провчити б його, залишити б назавжди маленьким!..

— То й що, я б не заплакав, — пиндючився Юксі.

«То ось ти який! — подумав Нільс. — Тоді й жаліти тебе нічого!»

І Нільс повільно проказав у голос:

*— Стань переді мною,
Як миша перед горою,
Як сніжинка перед тучею,
Як сходи́нка перед кручею,
Як перед місяцем зоря.*

*Бурум-шурум,
Крути-верти.
Хто ти ? Хто я ?
Був — я, став — ти.*

І що ж! Щойно Нільс промовив останнє слово, Юксі ніби стиснувся в грудочку. Він став не більшим за горобця! Таким він був, коли лише вилупився з яйця!

Юксі здивовано озирався довкола. Він не розумів, що це з ним скоїлося.

А Мартін із Мартою загелготали, залопотіли крильми, забігали по двору.

«Напевно, вони злякалися за Юксі, — подумав Нільс. — А чому вони самі теж стали неначе меншими?»

— Мартіне! Чуєш, Мартіне! — позвав Нільс свого друга.

Але Мартін шарахнувся в сторону, а за ним — Марта і всі гусенята.

Цієї миті хлопнули двері, і з дому з ліхтарем у руках вибігла мати.

— Хто це там гусей випустив? Агов, хлопчику, що ти тут робиш? — запитала вона і підбігла до Нільса.

Раптом ліхтар випав у неї з рук.

— Нільс, синочок мій! — вигукнула мати. — Батьку, батьку, йди швидше! Наш Нільс повернувся.

2

Наступного дня Нільс прокинувся ще удосвіта. Він сів на ліжку й озирнувся. Де він? Замість високого неба — над ним низька стеля. Замість кущів — гладесенькі стіни. Так він удома! У себе вдома!

Нільс ледь не закричав від радості.

І раптом він пригадав: «А як же Акка Кебнекайсе! Невже вона відлетить зі своєю зграєю, і я ніколи її вже не побачу?»

Нільс спохопився і вибіг в двір.

«Мабуть, і Мартін хоче попрощатися зі зграєю Акки Кебнекайсе», — подумав він і прочинив двері пташника. Мартін спав поряд із Мартою, оточений гусенятами.

— Мартіне! Мартіне! — покликав Нільс. — Прокинься!

Мартін розплющив очі, витягнув шию і зашипів.

— Мартіне! Що з тобою? Адже це я, Нільс!

Мартін недовіриливо глянув на нього, але шипіти перестав.

— Мартіне! Підемо попрощаємося з Аккою! — сказав Нільс.

— Ге-ге-ге! — відповів Мартін.

Але що він хотів цим сказати, Нільс не зрозумів.

— Ну, не хочеш — не треба!

Нільс махнув рукою і сам пішов до ставка.

Він іще не звик до того, що в нього такі великі руки і ноги. Тому він старанно обійшов перший же камінь, що трапився йому на шляху.

— Та що це я! — спохопився Нільс і навіть розсміявся.

Він зумисне повернувся назад, переступив через камінь, та ще й підважив його носком черевики.

На краю села Нільс побачив, як з дому з відрами в руках вийшла якась жінка. Нільс притиснувся до тину. І знову розсміявся. Навіщо йому ховатися? Адже він тепер хлопчик як хлопчик.

І він сміливо рушив далі.

Ранок видався тихий, ясний. Раз у раз у небі лунали веселі пташині голоси. І щоразу Нільс задирав голову — а чи не його це зграя летить?

Нарешті він підійшов до ставка.

У кущах перелякано заворушилися дикі гуси.

— Не лякайтеся, це я, Нільс! — вигукнув хлопчик.

Почувши чужий голос, гуси геть сполошилися і з шумом знялися в повітря.

– Акко! Акко! Почекай! Не відлітай! – кричав Нільс.

Гуси зметнулися ще вище, а потім вишикувалися рівним клином і закружляли над головою Нільса.

«Отже, впізнали мене! – зрадів Нільс і помахав їм рукою. – Прощаються зі мною!»

А одна гуска відділилася від зграї і полетіла прямо до Нільса. Це була Акка Кебнекайсе. Вона сіла на землю біля самісіньких його ніг і стала щось ласкаво говорити:

– Га-га-га! Га-га-га! Га-га-га!

Нільс нахилився до неї і ніжно погладив її по жорстких крилах. Ось яка вона тепер маленька поряд із ним!

– Прощай, Акко! Спасибі тобі! – сказав Нільс.

Й у відповідь йому стара Акка розпростерла крила, неначе хотіла на прощання обійняти Нільса.

Дикі гуси закричали над ними, і Нільсові видалося, що вони звуть Акку, кваплять її в путь.

Акка ще раз ласкаво поплескала Нільса крилом по плечу...

Й ось вона знову в небі, знову попереду зграї.

– На південь! На південь! – дзвенять у повітрі пташині голоси.

Нільс довго дивився услід своїм недавнім друзям. Потім зітхнув і поволі побрів додому.

Так закінчилися дивовижні мандри Нільса з дикими гусьми.

Нільс знову пішов до школи.

Тепер у його щоденнику поселилися лише п'ятірки, а двійкам туди було годі пробратися.

Гусенята теж вчилися чого слід: як клювати зерно з дерев'яного корита, як чистити пір'я, як вітатися з господинею. Скоро вони переросли Мартіна з Мартою. Тільки Юксі залишився на все життя маленьким, наче щойно вилупився з яйця.

Переклад зі шведської А. Любарської, З. Задунайської

Переклад з російської В. Германа

*Лагерлеф С. Дивовижні мандри Нільса
з дикими гусьми: Повість-казка. – К., 2007.*

АНТОН ПАВЛОВИЧ ЧЕХОВ (1860 – 1904)

Народився Антон Чехов 17 січня 1860 року в Таганрозі в багатодітній родині. Навчався в грецькій школі, а коли йому виповнилося вісім років, вступив до Таганрозької чоловічої класичної гімназії. Хлопець наполегливо здобуває знання, захоплюється театром, пише свої перші твори.

У 1876 році сім'я Чехових переїздить до Москви. Проте Антон залишається в Таганрозі до закінчення навчання, заробляючи собі на життя репетиторством.

1879 року переїхав до Москви, щоб вступити на медичний факультет університету. У цей час на сторінках тогочасних альманахів з'являються перші твори молодого письменника, а пізніше побачили світ одна за одною збірки «Різнобарвні оповідання» (1886), «Невинні розмови» (1887) та ін.

Наприкінці XIX ст. творами Антона Павловича збагатилася й дитяча література. У зображенні світу дитини письменник продовжує традиції Л.Толстого, пов'язані з проникненням у психологію дитини, з розкриттям її духовного світу («Ванька», «Спати хочеться», «Утікач», «Хлопчики», «Дітворя» та ін.)

Сприйняття дітей молодшого шкільного віку особливо близькими є оповідання й повісті про тварин («Каштанка», «Білолобий» та ін.) Автор переконаний, що вірність, терпеливість, щедрість тварин впливають на розум дитини позитивніше, ніж довгі повчання. У своїх творах Чехов висуває на перший план проблему виховання гуманного ставлення до тварин.

У 1897 році стан здоров'я письменника погіршився (він був хворий на туберкульоз), тому Чехов переїздить на південь. Він купує в Ялті ділянку землі й починає будувати будинок. У травні одружується з О. Л. Кніпер, відомою російською актрисою.

На початку 1904 року Антон Чехов разом з дружиною їде на лікування в Баденвейлер (Німеччина). 2 липня цього ж року великий російський письменник помирає. Йому виповнилося лише 44 роки. Тіло письменника було перевезено в Москву, 9 липня його поховали на Новодівичому кладовищі поряд з могилою батька.

КАШТАНКА

Глава перша

ДУРНА ПОВЕДІНКА

Молода руда собака – помісь такси з дворянською – дуже схожа мордою на лисицю, бігала по тротуару туди й назад та неспокійно озиралася на всі боки. Іноді вона зупинялася і, плачучи, підводила то одну змерзлу лапу то іншу, намагаючись зрозуміти: як це могло статися, що вона заблукала?

Вона добре пам'ятала, як провела день і, як врешті-решт попала на цей незнайомий тротуар.

День почався з того, що її господар, столяр Лука Олександрич, надів шапку, взяв під пахву якусь дерев'яну штуку, загорнуту в червону хустинку, і крикнув:

– Каштанко, ходімо!

Почувши своє ім'я, помісь такси з дворянською вилізла з-під верстата, де вона спала на стружках, солодко потягнулася і побігла за господарем. Замовники Луки Олександрича жили дуже далеко, так що, перш ніж дійти до кожного з них, столяр повинен був по декілька разів заходити до шинку та підкріплюватися. Каштанка пам'ятала, що по дорозі вона поводитися вкрай непристойно. Від радості, що її взяли гуляти, вона стрибала, кидалася з гавкотом на вагони кінної залізниці, забігала в двори і ганялася за собаками. Столяр раз у раз втрачав її з виду, зупинявся і сердито кричав на неї. Раз навіть він зі злістю на обличчі схопив її лисяче вуха, пошарпав і промовив:

– Щоб... ти... з...дох...ла, холера!

Побувавши у замовників, Лука Олександрич зайшов на хвилинку до сестри, в якій пив і закушував; від сестри пішов він до знайомого палітурника, від палітурника до шинку, з шинку до кума і так далі. Одним словом, коли Каштанка попала на незнайомий тротуар, то вже вечоріло, а столяр був п'яний, як чоботар. Він розмахував руками і, глибоко зітхаючи, бурмотів:

– У гріху народженого мене матір'ю моєю! Ох, гріхи, гріхи! Тепер ось ми по вулиці йдемо і на ліхтарики дивимось, а як померемо – в гієні вогняній горіти будемо...

Або ж він впадав у добродушність, кликав до себе Каштанку і говорив їй:

– Ти, Каштанко, комаха і більше нічого. Проти людини ти все одно, що тесляр проти столяра...

Коли він розмовляв з нею, раптом загриміла музика. Каштанка озирнулася і побачила, що по вулиці прямо на неї йшов полк солдат. Не переносючи музики, яка дратувала її, вона заметушилася і завилала. До великого її здивування, столяр, замість того аби злякатися і закричати, широко посміхнувся, виструнчився і віддав військове вітання. Побачивши, що господар не протестує, Каштанка ще голосніше завилала і, не пам'ятаючи себе, кинулася через дорогу на інший тротуар.

Коли вона схаменулася, музика вже не грала і полку не було. Вона перебігла дорогу до того місця, де залишила господаря, але, на жаль! столяра вже там не було. Вона кинулася вперед, потім назад, ще раз перебігла дорогу, але столяр ніби крізь землю провалився... Каштанка стала обнюхувати тротуар, сподіваючись знайти господаря по запаху його слідів, але раніше якийсь негідник пройшов у нових гумових калошах, і тепер всі тонкі запахи змішувались з гострим каучуковим смородом, так що нічого не можна було розібрати.

Каштанка бігала туди й назад, проте не знаходила господаря, а тим часом ставало темно. По обидва боки вулиці засвітилися ліхтарі, й у вікнах будинків з'явилися вогні. Йшов великий пухнастий сніг, фарбуючи в біле мостову, кінські спини, шапки візників, і чим більше темніло, тим білішими ставали предмети. Повз Каштанку, затуляючи їй поле зору і штовхаючи її ногами, безупинно туди й назад проходили незнайомі замовники. (Все людство Каштанка ділила на дві нерівні частини: на господарів і на замовників; між тими й іншими була істотна різниця: перші мали право бити її, а других вона сама мала право хапати за литки). Замовники кудись квапилися і не звертали на неї ніякої уваги.

Коли стало зовсім темно, Каштанкою оволоділи відчай і жах. Вона притиснулася до якогось під'їзду і стала гірко плакати. Цілоденна подорож з Лукою Олександричем натомила її, вуха і лапи змерзли, і до того ж ще вона була дуже голодна. За весь день їй довелося жувати лише двічі: поїла у палітурника трішки клейстеру та в одному із трактирів біля прилавка знайшла шкірку від ковбаси – от і все. Якби вона була людиною, то, напевно, подумала б:

«Ні, так жити неможливо! Потрібно застрелитися!»

Глава друга

ТАЄМНИЧИЙ НЕЗНАЙОМЕЦЬ

Але вона ні про що не думала і лише плакала. Коли м'який пухнастий сніг зовсім обліпив їй спину та голову, коли вона від знемоги занурилася у важку дрімоту, раптом парадні двері клацнули, запищали і вдарили її у бік. Вона схопилася. З відчинених дверей вийшов якийсь чоловік, що належить до розряду замовників. Оскільки Каштанка заскавчала і попала йому під ноги, то він не міг не звернути на неї уваги. Він нагнувся і запитав:

– Псино, ти звідки? Я тебе вдарив? О бідна, бідна... Ну, не сердься, не сердься... Винен.

Каштанка подивилася на незнайомця крізь сніжинки, навислі на вії, і побачила перед собою коротенького і товстенького чоловічка з голеним пухким обличчям, в циліндрі й у розхристаній шубі.

– Чого ж ти скулиш? – продовжував він, збиваючи пальцем з її спини сніг. – Де твій господар? Мабуть, ти загубилася? Ох, бідна собачко! Що ж ми тепер робитимемо?

Вловивши в голосі незнайомця теплу, душевну нотку, Каштанка лизнула йому руку і заскавчала ще жалісливіше.

– А ти хороша, смішна! – сказав незнайомец. – Зовсім лисиця! Ну, що ж, робити нічого, підемо зі мною! Можливо, ти і згодишся на що-небудь... Ну, гайда!

Він цмокнув губами і зробив Каштанці знак рукою, який міг означати лише одне: «Ходімо!» Каштанка пішла.

Не більше як через півгодини вона вже сиділа на підлозі у великій світлій кімнаті й, схиливши голову набік, з розчуленням і з цікавістю дивилася на незнайомця, який сидів за столом і обідав. Він їв і кидав їй шматочки... Спочатку він дав їй хліба і зелену скориночку сиру, потім шматочок м'яса, півпиріжка, курячих кісток, і вона з голоду все це з'їла так швидко, що не встигла розібрати смаку. І чим більше вона їла, тим сильніше відчувався голод.

– Проте погано ж годують тебе твої господарі! – говорив незнайомец, дивлячись, з якою лютою жадібністю вона ковтала нерозжовані шматки. – І яка ти худя! Шкіра та кістки...

Каштанка з'їла багато, але не наїлася, а лише сп'яніла від їди. Після обіду вона розляглася серед кімнати, протягнула ноги і, відчувачи у всьому тілі приємну знемогу, завияляла хвостом. Поки її

новий господар, розвалившись в кріслі, палив сигару, вона виляла хвостом і вирішувала питання: де краще – у незнайомця чи у столяра? У незнайомця обстановка бідна і негарна; окрім крісел, дивана, лампи і килимів, у нього нічого немає, і кімната здається порожньою; у столяра ж вся квартира заставлена речами; у нього є стіл, верстат, гора стружок, рубанки, стамески, пилки, клітка з чижилом, балія... У незнайомця не пахне нічим, у столяра ж у квартирі завжди стоїть туман і прекрасно пахне клеєм, лаком і стружками. Зате у незнайомця є одна дуже важлива перевага – він дає багато їсти, і, треба віддати йому належне, коли Каштанка сиділа перед столом і зворушливо дивилася на нього, він жодного разу не вдарив її, не затупав ногами і жодного разу не крикнув: «Пі-ішла геть, триклята!»

Викуривши сигару, новий господар вийшов і через хвилину повернувся, тримаючи в руках маленький матрацик.

– Ей ти, пес, іди сюди! – сказав він, кладучи матрацик в кутку біля дивана. – Лягай тут. Спи!

Потім він загасив лампу й вийшов. Каштанка розляглася на матрацику й закрила очі; з вулиці почувся гавкіт, і вона хотіла відповісти на нього, але раптом несподівано її опанував смуток. Вона пригадала Луку Олександрича, його сина Федюшку, затишне містечко під верстатом... Пригадала вона, що довгими зимовими вечорами, коли столяр стругав або читав вголос газету, Федюшка звичайно грався з нею... Він витягував її за задні лапи з-під верстата і виробляв з нею такі фокуси, що у неї зеленіло в очах і боліло у всіх суглобах. Він заставляв її ходити на задніх лапах, зображував з неї дзвін, тобто сильно смикав її за хвіст, через що вона вищала і гавкала, давав їй нюхати тютюн... Особливо болісним був наступний фокус: Федюшка прив'язував на ниточку шматочок м'яса та давав його Каштанці, потім, коли вона ковтала, він з гучним сміхом витягував його назад з її шлунку. І чим яскравіші були спогади, тим голосніше скаржилася Каштанка.

Але скоро втома й теплота взяли верх над смутком... Вона стала засинати. В її уяві забігали собаки; пробіг, між іншим, і волохатий старий пудель, якого вона бачила сьогодні на вулиці, з бильмом на очах і з класптами шерсті біля носа. Федюшка, з долотом в руці, погнався за пуделем, потім раптом сам покритися волохатою шерстю, весело загавкав та опинився біля Каштанки. Вони добродушно понюхали один одного й побігли на вулицю...

Глава третя

НОВЕ, ДУЖЕ ПРИЄМНЕ ЗНАЙОМСТВО

Коли Каштанка прокинулася, було вже світло та з вулиці доносився шум, який буває лише вдень. У кімнаті не було ні душі. Каштанка потягнулася, позіхнула і, сердита, похмура, пройшлася по кімнаті. Вона обнюхала всі кутки та меблі, заглянула в передню і не знайшла нічого цікавого. Окрім дверей, які вели в передню, були ще одні двері. Подумавши, Каштанка подряпала їх обома лапами, відчинила й увійшла до наступної кімнати. Тут на ліжку, накрившись байковою ковдрою, спав замовник, в якому вона впізнала вчорашнього незнайомця.

– Рррр... – забурчала вона, але, пригадавши про вчорашній обід, завиляла хвостом і почала нюхати.

Вона понюхала одяг і чоботи незнайомця та зрозуміла, що вони дуже пахнуть конем. Із спальні вели кудись ще одні двері, теж зачинені. Каштанка подряпала ці двері, налягла на них грудьми, відчинила й негайно ж відчула дивний, дуже підозрілий запах. Передчуваючи неприємну зустріч, бурмочучи і озираючись, Каштанка увійшла до маленької кімнатки з брудними шпалерами і зостраху позадувала назад. Вона побачила щось несподіване і страшне. Пригнувши до землі шию і голову, розчепіривши крила і шиплячи, прямо на неї сунув сірий гусак. Біля від нього, на матрацику, лежав білий кіт; побачивши Каштанку, він схопився, вигнув спину в дугу, задер хвоста, наїжачив шерсть і теж зашипів. Собака злякалася не на жарт, але, не бажаючи видавати свого страху, голосно загавкала й кинулася до кота... Кіт ще сильніше вигнув спину, зашипів і вдарив Каштанку лапою по голові. Каштанка відскочила, сіла на всі чотири лапи та, протягуючи до кота морду, залилася гучним, верескливим гавкотом; у цей час гусак підійшов ззаду й боляче вдарив її дзьобом по спині. Каштанка схопилася та кинулася на гусака...

– Це що таке? – почувся гучний сердитий голос, і до кімнати увійшов незнайомець у халаті та з сигарою в зубах. – Що це означає? На місце!

Він підійшов до кота, клацнув його по вигнутій спині та сказав:

– Федоре Тимофійовичу, що це означає? Бійку затіяли? Ах ти, стара каналія! Лягай!

І, звернувшись до гусака, він крикнув:

– Іване Іваничу, на місце!

Кіт покiрно лiг на свiй матрацик i закрити очi. Судячи по вираженню його морди, він сам був невдоволений, що погарячкував та вступив у бійку. Каштанка ображено заскавчала, а гусак витягнувши й заговорив про щось швидко, гаряче й виразно, але вкрай незрозуміло.

– Гаразд, гаразд! – сказав господар, позіхаючи. – Треба жити мирно й дружно. – Він погладив Каштанку та продовжував: – А ти, рудий, не бійся... Це хороша публіка, не образить. Постривай, як же ми тебе звати будемо? Без імені не можна, брат.

Незнайомець подумав і сказав:

– Ось що... Ти будеш – Тітка... Розумієш? Тітка!

І, повторивши кілька разів слово «Тітка», він вийшов. Каштанка сіла й почала спостерігати. Кіт непорушно сидів на матрацику та вдавав, що спить. Гусак, витягуючи шию та тупцюючи на одному місці, продовжував говорити про щось швидко й гаряче. Мабуть, це був дуже розумний гусак; після кожної довгої тиради він щоразу здивовано задкував назад і вдавав, що захоплювався своєю мовою... Послухавши його й відповівши йому: «рррр...», Каштанка почала обнюхувати кути. В одному з кутів стояло маленьке коритце, в якому вона побачила мочений горох і розмоклий житній хліб. Вона спробувала горох – несмачно, спробувала хліб – і почала їсти. Гусак зовсім не образився, що незнайомий собака поїдає його корм, а навпаки, заговорив ще гарячіше й, аби показати свою довіру, сам підійшов до коритця й з'їв декілька горошинок.

Глава четверта

ЧУДЕСА В РЕШЕТІ

Згодом знову увійшов незнайомець і приніс з собою якусь дивну річ, схожу на ворота й на букву «П». На щабліні цієї дерев'яної, грубо збитої «П» висів дзвін і був прив'язаний пістолет; від язика дзвона та від гачка пістолета тягнулися мотузки. Незнайомець поставив «П» посеред кімнати, довго щось розв'язував і зав'язував, потім поглянув на гусака й сказав:

– Іване Іваничу, прошу!

Гусак підійшов до нього й завмер, очікуючи.

– Ну, – сказав незнайомець, – почнемо із самого початку. Перш за все вклонися та зроби реверанс! Швидко!

Іван Іванич витягнув шию, закивав на всі боки й човгнув лапкою.

– Так, молодець... Тепер помри!

Гусак ліг на спину й задер доверху лапи. Виконавши ще декілька подібних неважких фокусів, незнайомець раптом схопив себе за голову, зобразив на своєму обличчі жах і закричав:

– Небезпека! Пожежа! Горимо!

Іван Іванич підбіг до «П», схопив дзьобом мотузку та задзвонив у дзвін.

Незнайомець залишився задоволений. Він погладив гусака по шиї та сказав:

– Молодець, Іване Іваничу! Тепер уяви, що ти ювелір і торгуєш золотом і діамантами. Ти приходиш до себе в магазин і застаєш там злодіїв. Як би ти вчинив у даній ситуації?

Гусак узяв у дзьоб іншу мотузку й потягнув, тієї ж миті пролунав оглушливий постріл. Каштанці дуже сподобався дзвін, а від пострілу вона прийшла в такий захват, що забігала довкола «П» і загавкала.

– Тітко, на місце! – крикнув їй незнайомець. – Мовчати!

Робота Івана Іванича не закінчилася стріляниною. Цілу годину потім незнайомець ганяв його довкола себе на корді й ляскав батоном, причому гусак повинен був стрибати через бар'єр і крізь обруч, ставати на диби, тобто сідати на хвіст і махати лапками. Каштанка не зводила очей з Івана Іванича, завивала від захвату й кілька разів починала бігати за ним, дзвінко гавкаючи. Натомивши гусака і себе, незнайомець витер з лоба піт і крикнув:

– Маріє, поклич сюди Хавроню Іванівну!

Через хвилину почулося хрюкання... Каштанка забурчала, набрала дуже хороброго вигляду й на всякий випадок підійшла ближче до незнайомця. Відчинилися двері, у кімнату подивилася якась стара і, сказавши щось, впустила чорну, дуже негарну свиню. Не звертаючи уваги на бурчання Каштанки, свиня підняла вгору свій п'ятачок і весело захрюкала. Мабуть, їй було дуже приємно бачити свого господаря, kota й Івана Іванича. Коли вона підійшла до kota та злегка штовхнула його під живіт своїм п'ятачком, а потім про щось заговорила з гусак, в її рухах, в голосі та в тремтінні хвостика відчувалося багато добрودушності. Каштанка відразу зрозуміла, що бурчати й гавкати на таких суб'єктів марно.

Господар прибрав «П» і крикнув:

– Федоре Тимофійовичу, прошу!

Кіт піднявся, ліниво потягнувся й нехотя, ніби роблячи послугу, підійшов до свині.

– Ну, почнемо з єгипетської піраміди, – почав господар.

Він довго пояснював щось, потім скомандував: «Раз... два... три!» Іван Іванич при слові «три» змахнув крилами й вискочив на спину свині... Коли він, балансуючи крилами та шиєю, закріпився на щетинистій спині, Федір Тимофійович мляво й ліниво, з явною зневагою та з таким виглядом, неначе він зневажає та ставить ні в гріш своє мистецтво, поліз на спину свині, потім нехотя піднявся на гусака й став на задні лапи. Вийшло те, що незнайомиць називав «єгипетською пірамідою». Каштанка вискнула від захвату, але в цей час старий кіт позіхнув і, втративши рівновагу, повалився з гусака. Іван Іванич похитнувся й теж повалився. Незнайомиць закричав, замахав руками й став знову щось пояснювати. Намучившись цілу годину з пірамідою, невтомний господар почав учити Івана Іванича їздити верхи на котів, потім став учити кота палити й тому подібне.

Навчання закінчилося тим, що незнайомиць витер з лоба піт і вийшов, Федір Тимофійович гидливо пирхнув, ліг на матрацик і закрив очі, Іван Іванич попрямував до коритця, а свиня була відведена старою. Завдяки новим враженням день пройшов для Каштанки непомітно, а ввечері вона зі своїм матрациком була вже розташована в кімнатці з брудними шпалерами й ночувала в товаристві Федора Тимофійовича та гусака.

Глава п'ята

ТАЛАНТ! ТАЛАНТ!

Пройшов місяць.

Каштанка вже звикла до того, що її щовечора годували смачним обідом і звали Тіткою. Звиклася вона й до незнайомця та до своїх нових співмешканців. Життя потекло як по маслу.

Усі дні починалися однаково. Звичайно раніше всіх пробуджувався Іван Іванич і негайно ж підходив до Тітки або до кота, вигинав шию й починав говорити про щось гаряче й переконливо, але як і раніше незрозуміло. Іноді він піднімав вгору голову й виголошував довгі монологи. У перші дні знайомства Каштанка думала, що він говорить багато тому, що дуже розумний, але

пройшло трохи часу, і вона втратила до нього всяку повагу; коли він підходив до неї зі своїми довгими промовами, вона вже не виляла хвостом, а третирувала його, як докучливого базіку, який не дає нікому спати, і без всякої церемонії відповідала йому: «рррр»...

Федір же Тимофійович був іншого роду пан. Цей, прокинувшись, не видавав жодного звуку, не ворухився й навіть не розплющував очі. Він охоче б не пробуджувався, тому що, як видно було, він недолюблював життя. Ніщо його не цікавило, до всього він відносився мляво й недбало, все зневажав і навіть, поїдаючи свій смачний обід, гидливо пирхав.

Прокинувшись, Каштанка починала ходити по кімнатах й обнюхувати кути. Лише їй і котові дозволялося ходити по всій квартирі: гусак же не мав права переступати поріг кімнатки з брудними шпалерами, а Хавроня Іванівна жила десь на дворі в сарайчику та з'являлася лише під час навчання. Господар прокидався пізно та, напившись чаю, негайно ж брався за свої фокуси. Щодня до кімнатки вносилися «П», бич, обручі, і щодня пророблялося майже одне й те ж. Навчання продовжувалися години три-чотири, так що іноді Федір Тимофійович від стомлення похитувався, як п'яний, Іван Іванич розкривав дзьоб і важко дихав, а господар ставав червоним і ніяк не міг стерти з лоба піт.

Навчання й обід робили дні дуже цікавими, вечори ж проходили нудно. Звичайно вечорами господар виїжджав кудись і забирав із собою гусака й kota. Залишаючись одна, Тітка лягала на матрацик і починала сумувати... Смуток підкрадався до неї якимось непомітно й опановував її поступово, як сутінки кімнатою. Починалося з того, що у собаки пропадало всяке бажання гавкати, їсти, бігати по кімнатах і навіть дивитися, потім в її уяві з'являлися якісь дві неясні фігури, не то собаки, не то люди, з фізіономіями симпатичними, милими, але незрозумілими; при появі їх Тітка виляла хвостом, і їй здавалося, що вона їх колись бачила й любила.... А засинаючи, вона відчувала, що від цих фігур пахне клеєм, стружками й лаком.

Коли вона зовсім вже звиклася з новим життям і з худої, кістлявої дворняжки перетворилася на ситу, випещену собаку, одного дня перед навчанням господар погладив її та сказав:

– Пора нам, Тітко, справою зайнятися. Досить тобі бити байдики. Я хочу з тебе артистку зробити... Ти хочеш бути артисткою?

І він став учити її різним витівкам. На першому уроці вона вчилася стояти й ходити на задніх лапах, що їй дуже подобалося. На

другому уроці вона повинна була стрибати на задніх лапах і хапати цукор, який високо над її головою тримав учитель. Потім вона танцювала, бігала на корді, вила під музику, дзвонила й стріляла, а через місяць могла з успіхом замінювати Федора Тимофійовича в єгипетській піраміді. Вчилася вона дуже охоче й була задоволена своїми успіхами; біг з висунутим язиком на корді, стрибання в обруч та їзда верхи на старому Федорі Тимофійовичу приносили їй найбільшу насолоду. Всякий фокус, що вдався, вона супроводжувала дзвінким, захопленим гавкотом, а вчитель дивувався, приходив теж у захват і потирав руки.

– Талант! Талант! – говорив він. – Безперечний талант! Ти матимеш успіх!

І Тітка так звикла до слова «талант», що як тільки господар виголошував його, схоплювалася й озиралася, неначе воно було її кличкою.

Глава шоста

НЕСПОКІЙНА НІЧ

Тітці приснився собачий сон, ніби за нею женеться двірник з мітлою, і вона прокинулася від страху.

У кімнаті було тихо, темно й дуже задушливо. Кусалися блохи.. Тітка раніше ніколи не боялася темноти, але тепер чомусь їй стало страшно й захотілося гавкати. У сусідній кімнаті голосно зітхнув господар, потім трохи згодом у своєму сарайчику хрюкнула свиня, і знову все замовкло. Коли думаєш про їжу, то на душі легшає, і Тітка стала думати про те, як вона сьогодні вкрала у Федора Тимофійовича курячу лапку та заховала її у вітальні між шафою і стіною, де дуже багато павутини й пилу. Не завадило б тепер піти й поглянути: ціла ця лапка чи ні? Можливо, господар знайшов її та з'їв. Але раніше ранку не можна виходити з кімнатки – таке правило. Тітка закрила очі, аби скоріше заснути, оскільки вона знала з досвіду, що чим швидше заснеш, тим швидше настане ранок. Але раптом недалеко від неї пролунав дивний крик, який змусив її здригнутися та схопитися на всі чотири лапи. Це крикнув Іван Іванич, і крик його був не балакучий і переконливий, як звичайно, а якийсь дикий, пронизливий і неприродний, схожий на скрип воріт, що відчиняються. Нічого не

розгледівши й не зрозумівши, Тітка відчула ще більший страх і пробурчала:

– Ррррр...

Пройшло трохи часу, скільки його потрібно на те, аби обгризти хорошу кістку; крик не повторювався. Тітка мало-помалу заспокоїлася й задрімала. Їй приснилися дві великі чорні собаки з клаптями торішньої шерсті на стегнах і на боках; вони з великої балії з жадібністю їли помиї, від яких йшла біла пара й дуже смачний запах; зрідка вони озиралися на Тітку, скалили зуби та бурчали: «А тобі ми не дамо!» Але з дому вибіг чоловік в шубі та прогнав їх батоном; тоді Тітка підійшла до балії та почала їсти, але як тільки чоловік пішов за ворота, обидві чорні собаки з ревом кинулися на неї, і раптом знову пролунав пронизливий крик.

– К-ге! К-ге-ге! – крикнув Іван Іванич.

Тітка прокинулася, схопилася і, не злязачи з матрацика, залилася виючим гавкотом. Їй вже здавалося, що кричить не Іван Іванич, а хтось інший, сторонній. І чомусь у сарайчику знову хрюкнула свиня.

Але почулося човгання туфель, і до кімнатки увійшов господар у халаті й зі свічкою в руках. Мигаюче світло застрибало по брудних шпалерах і по стелі та прогнало сутінки. Тітка побачила, що в кімнатці немає нікого стороннього. Іван Іванич сидів на підлозі й не спав. Крила у нього були розчепірені, дзьоб розкритий, і взагалі він мав такий вигляд, неначе дуже стомився й хотів пити. Старий Федір Тимофійович теж не спав. Мабуть, і він був розбуджений криком.

– Іван Іванич, що з тобою? – запитав господар у гусака. – Чого ти кричиш? Ти хворий?

Гусак мовчав. Господар торкнув його за шию, погладив по спині та сказав:

– Ти дивак. І сам не спиш, і другим не даєш.

Коли господар вийшов і забрав із собою світло, знову настали сутінки. Тітці було страшно. Гусак не кричав, але їй знову почало здаватися, що стоїть хтось чужий. Найстрашніше було те, що цього чужого не можна було вкусити, оскільки він був невидимий, і в цю ніч неодмінно станеться щось дуже погане. Федір Тимофійович теж був неспокійний. Тітка чула, як він крутився на своєму матрацику, позіхав і струшував головою.

Деся на вулиці застукали у ворота, і в сарайчику хрюкнула свиня. Тітка заскавчала, протягнула передні лапи й поклала на них голову. Стукіт воріт, хрюкання свині, що чомусь не спала, темнота та тиша

здалися їй такими тужливими і страшними, як і крик Івана Іванича. Все було тривожне й занепокоєне, але чому? Хто цей чужий, якого не було видно? Ось біля Тітки на мить спалахнули дві темні зелені іскорки. Це вперше за весь час знайомства підійшов до неї Федір Тимофійович. Що йому було потрібно? Тітка лизнула йому лапу і, не запитуючи навіщо він прийшов, завила тихо і на різні голоси.

– К-ге! – крикнув Іван Іванич. – К-ге-ге!

Знову відчинилися двері, увійшов господар зі свічкою. Гусак сидів у тій самій позі, з роззявленим дзьобом і розчепіреними крилами. Очі у нього були закриті.

– Іване Іваничу! – покликав господар.

Гусак не ворухнувся. Господар сів перед ним на підлозі, хвилину дивився на нього мовчки й сказав:

– Іване Іваничу! Що ж це таке? Вмираєш ти, чи що? Ах, я тепер пригадав, пригадав! – скрикнув він і схопився за голову. – Я знаю, чому це! Це через те, що сьогодні на тебе наступив кінь! Боже, Боже!

Тітка не розуміла, що говорить господар, але по його обличчю бачила, що й він чекає чогось жахливого. Вона протягнула морду до темного вікна, в яке, як здавалося їй, дивився хтось чужий, і завила.

– Він помирає, Тітко! – сказав господар і сплеснув руками. – Так, так, помирає! До вас у кімнату прийшла смерть. Що нам робити?

Блідий, стривожений господар, зітхаючи й похитуючи головою, повернувся до себе в спальню. Тітці страшно було залишатися в темноті, вона пішла за ним. Господар сів на ліжко й кілька разів повторив:

– Боже, що ж робити?

Тітка ходила біля його ніг і, не розуміючи, чому це у неї така туга й чому всі так турбуються, стежила за кожним його рухом, прагнучи зрозуміти. Федір Тимофійович, який рідко покидав свій матрацик, теж увійшов до спальні господаря й став тертися біля його ніг. Він струшував головою, неначе хотів витрусити з неї важкі думки, і підозріло заглядав під ліжко.

Господар узяв блюдце, налив у нього з умивальника води й знову пішов до гусака.

– Пий, Іване Іваничу! – сказав він ніжно, ставлячи перед ним блюдце. – Пий, голубчику.

Але Іван Іванич не ворухився й не розплющував очей. Господар пригнув його голову до блюдця і занурив дзьоб у воду, але гусак не

пив, ще ширше розчепірів крила, і голова його так і залишилася лежати в блюдці.

– Ні, нічого вже не можна зробити! – зітхнув господар. – Все скінчено. Пропав Іван Іванич!

І по його щоках поповзли вниз блискучі крапельки, які бувають на вікнах під час дощу. Не розуміючи в чому справа, Тітка і Федір Тимофійович тиснулися до нього і з жахом дивилися на гусака.

– Бідний Іван Іванич! – говорив господар, сумно зітхаючи. – А я ж мріяв, що навесні повезу тебе на дачу й гулятиму з тобою по зеленій травичці. Мила тварина, хороший мій товариш, тебе вже немає! Як же я тепер обходитимуся без тебе?

Тітці здавалося, що й з нею станеться те ж саме, тобто що й вона ось так, невідомо чому, закриє очі, протягне лапи, вискалить рот, і всі на неї дивитимуться з жахом. Мабуть, такі ж думки блукали і в голові Федора Тимофійовича. Ніколи раніше старий кіт не був таким похмурим, як тепер.

Світало, і в кімнатці вже не було того невидимого чужого, який так лякав Тітку. Коли зовсім розвиднилось, прийшов двірник, узяв гусака за лапи й поніс кудись. А трохи згодом з'явилася стара й винесла коритце.

Тітка пішла у вітальню й поглянула за шафу: господар не з'їв курячої лапки, вона лежала на своєму місці, у пилу і павутині. Але Тітці було нудно, сумно та хотілося плакати. Вона навіть не понюхала лапки, а пішла під диван, сіла там і почала скулити тихо, тонким голоском:

– Ську-ську-ську...

Глава сьома

НЕВДАЛИЙ ДЕБЮТ

Одного прекрасного вечора господар увійшов до кімнатки з брудними шпалерами і, потираючи руки, сказав:

– Ну...

Щось він хотів ще сказати, але не сказав і вийшов. Тітка, що добре вивчила під час уроків його обличчя й інтонацію, здогадалася, що він був схвилюваний, заклопотаний і, здається, сердитий. Трохи згодом він повернувся та сказав:

– Сьогодні я візьму з собою Тітку й Федора Тимофійовича. У єгипетській піраміді ти, Тітка, заміниш сьогодні покійного Івана Іванича. Чортзна-що! Нічого не готово, не вивчено, репетицій було мало! Осоромимося, провалимося!

Потім він знову вийшов і через хвилину повернувся в шубі та в циліндрі. Підійшовши до кота, він узяв його за передні лапи, підняв і заховав його на грудях під шубою, причому Федір Тимофійович здавався дуже байдужим і навіть не розплющив очі. Для нього, мабуть, було все одно: чи лежати, чи бути піднятим за ноги, чи валятися на матрацику, чи покоїтися на грудях господаря під шубою...

– Тітко, підемо, – сказав господар.

Нічого не розуміючи і виляючи хвостом, Тітка пішла за ним. Через хвилину вона вже сиділа біля ніг господаря на санях і слухала, як він, знижуючись від холоду та хвилювання, бурмотав:

– Осоромимося! Провалимося!

Сани зупинилися біля великого дивного будинку, схожого на перевернуту супницю. Довгий під'їзд цього будинку з трьома скляними дверима був освітлений дюжиною яскравих ліхтарів. Двері з дзвоном розчинялися і, як роти, ковтали людей, які снували біля під'їзду. Людей було багато, часто до під'їзду підбігали й коні, але собак не було видно.

Господар узяв на руки Тітку й сунув її на груди, під шубу, де знаходився Федір Тимофійович. Тут було темно й задушливо, але тепло. На мить спалахнули дві тьмяні зелені іскорки – це відкрив очі кіт, стурбований холодними жорсткими лапами сусідки. Тітка лизнула його вухо і, бажаючи всістися зручніше, неспокійно засовалася, зім'яла його під себе холодними лапами й ненавмисно висунула з-під шуби голову, але відразу ж сердито забурчала й пірнула під шубу. Їй здалося, що вона побачила величезну, погано освітлену кімнату, повну чудовиськ; з-за перегородок і ґрат, які тягнулися по обидва боки кімнати, виглядали страшні пики: кінські, рогаті, довговухі й якась одна товста, величезна пика з хвостом замість носа й з двома довгими обгризеними кістками, що стирчали з рота.

Кіт сипло занявкав під лапами Тітки, але в цей час шуба відкрилася, господар сказав «гоп!», і Федір Тимофійович з Тіткою стрибнули на підлогу. Вони вже були в маленькій кімнаті з сірими дощатими стінами; тут, окрім невеликого столика з дзеркалом,

табурета й ганчір'я, розвішеного по кутах, не було інших меблів, і, замість лампи або свічки, горів яскравий віялоподібний вогник, прироблений до тумбочки, прибитої до стіни. Федір Тимофійович облизав свою шубу, пом'яту Тіткою, заліз під табурет і ліг. Господар, все ще хвилюючись, і потираючи руки, став роздягатися... Він роздягся так, як звичайно роздягався у себе вдома, готуючись лягти під байкову ковдру, тобто зняв все, окрім білизни, потім сів на табурет і, дивлячись у дзеркало, почав виробляти над собою дивні штуки. Перш за все він надів на голову парик з проділом і з чуприною, схожою на роги, потім густо намазав обличчя чимось білим і поверх намалював ще брови, вуса і рум'янці. Та це ще був не кінець. Вимастивши обличчя і шию, він став одягатися в якийсь незвичайний костюм, якого Тітка раніше ніколи не бачила ні в будинках, ні на вулиці. Уявіть собі щонайширші панталони, зшиті з ситцю у великі квітки, який використовують у міщанських будинках для завісок і оббивки меблів, панталони, які застібаються під пахвами; одна панталонина зшита з коричневого ситцю, інша з яскраво-жовтого. Потонувши в них, господар надів ще ситцеву курточку з великим зубчастим коміром та золотою зіркою на спині, різноколірні панчохи й зелені черевики...

У Тітки зробилося строкато в очах і в душі. Від білолищої мішкуватої фігури пахло господарем, голос у неї був теж знайомий, господарський, але бували хвилини, коли Тітку мучили сумніви, і тоді вона готова була бігти від строкатої фігури і гавкати. Нове місце, віялоподібний вогник, запах, метаморфоза, що сталася з господарем, – все це вселяло в неї невизначений страх і передчуття, що вона неодмінно зустрінеться з яким-небудь жахом, на зразок товстої пики з хвостом замість носа. А тут ще десь за стіною далеко грала ненависна музика і чувся часом незрозумілий рев. Одне лише заспокоювало її – це незворушність Федора Тимофійовича. Він спокійнісінько дрімав під табуретом і не розплющував очі, навіть коли рухався табурет.

Якийсь чоловік у фраку і в білому жилеті заглянув у кімнатку і сказав:

– Зараз вихід міс Арабелі. Після неї – ви.

Господар нічого не відповів. Він витягнув з-під столу невелику валізу, сів і став чекати. По губах і по руках його було помітно, що він хвилювався, і Тітка чула, як тремтіло його дихання.

– М-г Жорж, прошу! – крикнув хтось за дверима.

Господар встав, три рази перехрестився, потім дістав з-під табурета кота та сунув його у валізу.

– Ходімо, Тітко! – сказав він тихо.

Тітка, нічого не розуміючи, підійшла до його рук; він поцілував її в голову й поклав поряд з Федором Тимофійовичем. Відтак настали сутінки... Тітка топталася по котові, дряпала стінки валізи й від жаху не могла виголосити ні звуку, а валіза погойдувалася, як на хвилях...

– А ось і я! – голосно крикнув господар. – А ось і я!

Тітка відчула, що після цього крику валіза ударилася об щось тверде і перестала гойдатися. Почувся гучний рев: після нього когось ляскали, і цей хтось, ймовірно пика з хвостом замість носа, ревів і реготав так голосно, що затремтіли замки у валізі. У відповідь на рев пролунав пронизливий, верескливий сміх господаря, яким він ніколи не сміявся вдома.

– Га! – крикнув він, прагнучи перекричати рев. – Поважна публіко! Я зараз лише з вокзалу! У мене померла бабуса й залишила мені спадок! У валізі щось дуже важке – мабуть, золото... Га-а! А раптом тут мільйон! Зараз ми відкриємо й подивимось...

Клацнув замок валізи. Яскраве світло осліпило Тітку; вона стрибнула геть із валізи і, оглушена ревом, швидко забігала довкола свого господаря й залилася дзвінким гавкотом.

– Га! – закричав господар. – Дядечко Федоре Тимофійовичу! Дорога Тіточко! Милі родичі, біс би вас узяв!

Він впав животом на пісок, схопив кота і Тітку та почав їх обіймати. Тітка, поки він тискав її в своїх обіймах, мигцем огляділа той світ, в який занесла її доля, і, вражена його грандіозністю, на хвилину завмерла від здивування й захвату, потім вирвалася з обіймів господаря й від гостроти враження, як дзига, закрутилася на одному місці. Новий світ був великий і повний яскравого світла; куди не поглянеш, усюди, від підлоги до стелі, видно було одні лише обличчя, обличчя, обличчя й більше нічого.

– Тіточко, прошу вас сісти! – крикнув господар.

Пам'ятаючи, що це означає, Тітка вискочила на стілець і сіла. Вона подивилася на господаря. Очі його, як завжди, дивилися серйозно і лагідно, але обличчя, особливо рот і зуби, були знівечені широкою нерухомою посмішкою. Сам він реготав, стрибав, смикав плечима та вдавав, що йому дуже весело в присутності тисячі облич. Тітка повірила його веселості, раптом відчула всім своїм тілом, що на

неї дивляться ці тисяча облич, підняла вгору свою лисячу морду й радісно завилала.

– Ви, Тіточка, посидите, – сказав їй господар, – а ми з дядечком потанцюємо.

Федір Тимофійович в очікуванні, коли його змусять робити дурниці, стояв і байдуже поглядав на всі боки. Танцював він мляво, недбало, похмуро, і видно було по його рухах, по хвосту й по вусах, що він глибоко зневажав і натовп, і яскраве світло, і господаря, і себе... Протанцювував свою партію, він позіхнув і сів.

– Ну, Тіточко, – сказав господар, – спочатку ми з вами заспіваємо, а потім потанцюємо. Добре?

Він вийняв з кишені дудочку й загравав. Тітка, не виносячи музики, неспокійно засовалася на стільці й завилала. З усіх боків почулися рев і оплески. Господар вклонився їй, коли все стихло, продовжив грати... Під час виконання однієї дуже високої ноти десь вгорі серед публіки хтось голосно ахнув.

– Татко! – крикнув дитячий голос. – Адже це Каштанка!

– Каштанка і є! – підтвердив п'яненко́кий тенорок. – Каштанка! Федюшко, це, покарай Бог, Каштанка!

Хтось на гальорці свиснув, і два голоси, один – дитячий, інший – чоловічий, голосно покликали:

– Каштанко! Каштанко!

Тітка здригнулася і поглянула туди, де кричали. Два обличчя: одне волохате, п'яне і таке, що посміхається, інше – пухке, червонощоке й перелякане, ударили по її очах, як раніше ударило яскраве світло... Вона пригадала, впала зі стільця й забилася об пісок, потім схопилася й з радісним виском кинулася до цих облич. Пролунав оглушливий рев, пронизаний наскрізь свистом і дитячим криком:

– Каштанко! Каштанко!

Тітка стрибнула через бар'єр, потім через чиєсь плече, опинилася в ложі; аби потрапити в наступний ярус, потрібно було перескочити високу стіну; Тітка стрибнула, але не достригнула й поповзла вниз по стіні. Потім вона переходила з рук в руки, лизала чиєсь руки й обличчя, посувалася все вище й вище і, нарешті, попала на гальорку...

Через півгодини Каштанка йшла вже по вулиці за людьми, від яких пахло клеєм і лаком. Лука Олександрич погойдувався й інстинктивно, навчений досвідом, прагнув триматися подалі від канави.

– Безодня гріховна в нутрі моєму... – бурмотав він. – А ти, Каштанко, – непорозуміння. Проти людини ти все одно, що тесляр проти столяра.

Поряд з ним крокував Федюшка в батьковому картузі. Каштанка дивилася їм обом у спину, і їй здавалося, що вона давно вже йде за ними й радіє, що життя її не обривалося ні на хвилину.

Пригадала вона кімнатку з брудними шпалерами, гусака, Федора Тимофійовича, смачні обіди, навчання, цирк, але все це їй уявлялося тепер, як довгий, переплутаний, важкий сон...

Переклад *Н. Комарівської*

Чехов А.П. Собрание сочинений: В 12-и т. – М., 1955.

ДЖОЗЕФ РЕДЬЯРД КІПЛІНГ (1865 – 1936)

Дж. Р. Кіплінг народився 30 грудня 1865 року в Бомбеї (Індія). Культурне середовище, в якому ріс Редьярд, сприяло всебічному розвитку дитини. Батько майбутнього письменника Джон Кіплінг захоплювався образотворчим мистецтвом, брав участь у багатьох художніх проектах. Мати, Аліса Макдональд, мала літературні здібності, займалася журналістською діяльністю. Одружившись, вони переїхали до Індії, де розбагатіли. А на час народження сина, батько був уже ректором і професором Бомбейської школи мистецтв.

Коли Редьярду виповнилося шість років, його разом з молодшою сестрою батьки відвезли до Англії, щоб діти отримали хорошу освіту. Їх віддали до пансіону сім'ї Холлоуей, що займалася вихованням дітей. На жаль, діти потрапили до рук недоброї, жорстокої жінки, виховання якої зводилося до покарань різкою. Ненависть до цього дому Кіплінг зберіг до кінця життя. Через кілька років мати приїхала провідати своїх дітей, вона була вражена побаченням і забрала їх до родичів у Лондон, де сама зайнялась їхнім вихованням.

У дванадцять років Кіплінга віддали у військову школу, в якій готували дітей офіцерів до вступу в престижну військову академію. Проте 1882 року Джозеф змушений був покинути школу й повернутися до Індії. Батько допоміг йому влаштуватися в «Громадянську і військову газету» на посаду молодшого редактора. Колонка, відведена для його віршів та оповідань, швидко стала популярною.

Наприкінці 1889 року Редьярд Кіплінг їде до Англії. На батьківщину він помандрував через Японію й США. Деякий час письменник живе в містечку Братлборо, штат Вермонд (США). Пізніше в якості кореспондента побував у Південній Африці та Новій Зеландії. На початку XX століття він переселяється в Англію остаточно.

Найкращі твори Кіплінга, що залишилися в історії світової дитячої літератури, засновані на фольклорних джерелах індійського, австралійського й африканського народів. Це дві «Книги джунглів» (1894 – 1895), уривки з яких добре відомі під назвами «Мауглі» та «Казки просто так» (1902).

Казкова книга «Мауглі» розповідає про людське дитинча, яке заблукало в джунглях і було прийняте вовчою зграєю. Хлопчик опановує закони природи, які викладають йому вчителі – пантера Багіра й ведмідь Балу: ніколи не вбивати заради вбивства, а тільки для вгамування голоду; поважати закони кожної зграї й мудрість тих, хто знає більше всіх; поважати того, з ким зустрічаєшся в джунглях...

У 1902 році побачила світ збірка Кіплінга «Казки просто так». Ці твори були написані спеціально для дітей. Майстерність автора досягається невичерпною фантазією письменника, тонким розумінням психології маленького читача, який любить гумор і неймовірні історії.

1907 року Нобелівський комітет присудив Редьярду Кіплінгу премію з літератури «за спостережливість, яскраву фантазію, зрілість ідей і видатний талант письменника». У цьому ж році автор «Книги джунглів» удостоєний почесних ступенів університетів Англії, вищих нагород Парижа, Страсбурга, Афін і Торонто.

Помер великий письменник 18 січня 1936 року, похований у куточку поетів у Вестмінстерському абатстві.

РІККІ-ТІККІ-ТАВІ

Ріккі до кубла примчав
І гадюці закричав
(Він хоробрий, хоч малий):
– Наг, виходить на смертний бій!
Скік – удар... І так весь час.
(Стережися, Наг!)

Нині хтось загине з нас!
(Як бажав ти, Наг!)
Вліво – круть, вправо – верть...
(Що, злякався, Наг?)
Ха, шугнула мимо смерть!
(Ось кінець твій, Наг!)

Це розповідь про те, як Ріккі-Тіккі-Таві переміг у двобої, що точився у ванній кімнаті великого бунгало в селищі Сеговлі. Дарзі, пташка-кравець, допомагав йому, і Чучундра, мускусна щуриха, що боїться вийти насеред кімнати, а завжди скрадається попід стінами, давала йому поради. Але бився Ріккі сам на сам.

Ріккі був мангуста. Ці звірки хутром і пухнастим хвостом схожі на котів, але голівка в них як у ласиці, та й звички в них ласячі. Очі й кінчик носа, що весь час ворухився, були у Ріккі рожеві, і він міг почухатися скрізь, де захоче, будь-якою лапкою, передньою чи задньою, а хвоста вмів розпушити так, що він ставав схожий на довгу щітку, якою миють пляшки. А коли він біг у високій траві, тоді лунав його бойовий поклик: «Ріккі-тіккі-тіккі-чк!»

Ріккі жив з батьком і матір'ю в норі над річкою; якимось після рясної зливи річка розлилася, бурхлива вода підхопила бідолаху Ріккі й понесла його придорожнім рівчаком. Він борсався, молів лапками, а коли вгледів жмутик трави, то вчепився за нього й тримався щосили, поки не зомлів.

Коли Ріккі опритомнів, то побачив, що він лежить під палючим сонцем на доріжці в чиємусь садку, а над ним схилювся хлопчик і каже:

– Мамо, ось мертва мангуста. Поховаймо її.

– А може, вона ще жива, – відказала хлопчикові мати. – Віднесімо її додому, хай обсохне й відігріється.

Ріккі-Тіккі принесли в бунгало, і там Високий Чоловік узяв його двома пальцями, подивився й сказав, що він не мертвий, а тільки задубів від води. Отож Ріккі вгорнули у вату, щоб відігрівся. І ось Ріккі-Тіккі розплющив очі й чхнув.

– Тихо, – сказав Високий Чоловік (він був англієць і недавно оселився в бунгало). – Не злякайте його, побачимо, що він робитиме далі.

Та злякати мангусту – це, мабуть, найтяжча в світі річ, бо ці звірятка від носика й до кінчика хвоста пройняті цікавістю. І гасло

всієї їхньої породи – «Біжи подивися!» Ріккі глянув на вату, понюхав її й зміркував, що їсти її не можна, тоді оббіг кругом столу, сів на задні лапки, пригладив на собі шерсть, почухався й стрибнув хлопчикові на плече.

– Не бійся, Тедді, – засміявся Високий Чоловік – хлопчиків батько. – Це він хоче з тобою подружити.

– Ой, він мені шию лоскоче! – скрикнув Тедді.

Ріккі-Тіккі зазирнув хлопчикові за комір, потім обнюхав йому вухо, сплигнув додолу й почав терти лапкою носик.

– І оце дике звірятко! – здивувалася хлопчикова мати. – Мабуть, він того такий ручний, що ми з ним ласкаві.

– А мангусти всі ручні, – відповів батько. – Якщо Тедді не мучитиме його, не смикатиме за хвіст, не саджатиме в клітку, то він буде отакий довірливий і житиме в нас... Даймо йому щось їсти.

Ріккі дали шматочок сирого м'яса, і він з великим смаком з'їв його, а потім вибіг на веранду, сів на сонці й розпушив на собі шерсть, щоб просушити її. Аж як він зовсім обсох, йому стало справді гарно.

«Та тут же краще, ніж удома, в норі! – подумав він. – Тут стільки всякої всячини, скільки мої тато й мама за весь вік не бачили. Житиму тут, поки не розвідаю всього».

Цілий день він нишпорив по всіх закутках бунгало. У ванні Ріккі мало не втопився; на письмовому столі вмочив рожевий носик у чорнильницю, а тоді обпік його об кінчик сигари, що стирчала з рота у Високого Чоловіка, коли вискочив йому на коліна, щоб побачити, як люди пишуть. Увечері він забіг до спальні Тедді подивитись, як засвічують лампу, а коли Тедді ліг спати, теж видерся на хлопчикове ліжко. Проте він виявився дуже неспокійним сусідом: тільки-но десь щось шелесне, схоплювався й біг довідатися, що там таке.

Мама й тато зайшли до спальні сказати Тедді добраніч і побачили на подушці Ріккі.

– Це мені не подобається, – сказала мама. – Ще вкусить малого.

– Нізачо в світі, – відказав тато. – Навпаки, це звірятко охоронятиме Тедді краще від собаки. Як залізе сюди змія...

Але мама й подумати боялась про таке страхіття.

Вранці Ріккі-Тіккі вчасно з'явився до сніданку – в'їхав на веранду, сидючи на плечі у Тедді. Йому дали трохи банана і крутого яйця, і він, дякуючи за те, посидів хвилинку на колінах у всіх. Кожна добре вихована мангуста сподівається колись жити в людському домі й

бігати по кімнатах, тож його мати (вона колись жила в генеральському домі в Сеговлі) навчала його, як йому поводитись, коли стрінеться з білими людьми.

Після сніданку Ріккі-Тіккі побіг у садок – подивитися, що там є. Садок був чималий; у доглянутій частині його росли великі трояндові кущі – такі, що хіба за дванадцять великих кроків кругом обійдеш, – і апельсинові та лимонні дерева, весь рік укриті і квітками, й плодами. Далі були цілі хащі з бамбуку та високої трави. Ріккі ласо облизався.

– О, тут є де полювати, – сказав він, і хвіст його, тільки-но він подумав про полювання, враз розпушився й став схожий на ту щітку, що нею миють пляшки. А потім він оббігав сад, принюючись до всього, і врешті почув чиїсь жалібні голоски в колючому кущі. То плакали Дарзі – пташка-кравець – і його жіночка. Вони зробили собі чудове гніздечко з двох великих листків – зшили їх стеблинками, а всередині намостили пуху та вати. Гніздо гойдалось, а вони сиділи на його краю й плакали.

– Чого ви? – спитав Ріккі-Тіккі.

– Ой, велика біда! – відповідав Дарзі. – Учора одне наше пташенятко випало з гнізда, і Наг проковтнув його.

– Гм...– гмукнув Ріккі-Тіккі. – Справді, дуже прикро. Але хто такий Наг? Бачте, я тут недавно й ще не знаю, хто живе в цьому садку.

Дарзі та його жіночка вмиль сховались у гніздечко і не відповіли, бо в густій траві за кущем щось засичало – так виразно, гостро й грізно, що Ріккі-Тіккі відскочив на два фути назад.

А потім із трави показалася голова з розпущеним каптуром, а за нею довге чорне тіло. То й був Наг – велика, п'ять футів завдовжки, чорна кобра. Піднявши сторч третину свого тіла, Наг став погойдуватися сюди й туди, втупивши у Ріккі-Тіккі злі очі, що завжди мали той самий вираз, хоч би які думки були в Наговій голові.

– Хто такий Наг? – перепитав він, висунувши роздвоєний язик. – Подивись на мене. Це я – Наг. Великий Брахма ласкаво наділив нас своїм знаком за те, що перша кобра каптуром прикрила Бога від палючого сонця, коли він спав. Дивись на мене й тремти!

Він ще ширше розпустив каптур, і Ріккі-Тіккі побачив зверху на ньому знак, схожий на окуляри. Ріккі справді злякався – на одну мить, але зразу пригадав, що він мангуста. Хоч він досі ще не бачив живої кобри, але мати годувала його мертвими, і він знав: мангусти для того й живуть на світі, щоб винищувати змій. Наг теж це знав, і,

хоч погляд його був непроникно-крижаний, у глибині його холодного серця ворухився страх.

– Пусте! – сказав Ріккі. – Знак чи не знак, а маленьких пташенят, що випали з гнізда, сором ковтати.

Наг мовчав і пильно дивився в траву позаду Ріккі-Тіккі. Він знав, що як оселиться в садку мангуста, то раніше чи пізніше і йому, і всій його родині буде кінець, а тому вдався до хитрощів. Присипляючи пильність Ріккі, він трохи опустив голову й схилив її набік.

– Побалакаймо спокійно, – сказав він. – Адже ти їси яйця. Чому ж мені не можна ковтати пташенят?

– Озирнися! – раптом боязко цвірінкнув Дарзі.

Але Ріккі-Тіккі зрозумів, що озиратися вже пізно. Він підстрибнув якомога вище, і в ту мить під ним стрілою шугнула голова Нагової дружини. Змія голосно, розлючено засичала: вона підкралась до Ріккі-Тіккі, щоб убити його. Ріккі впав на неї зверху; якби він був дорослий, то зараз умить перекусив би їй хребет. А так він, боячись, що вона встигне обернутись і вжалити його, швидко куснув змію гострими зубками, але не так сильно, як треба, і відстрибнув убік. А змія аж скрутилася від болю.

– Дарзі! Негіднику! – засичав Наг і потягся вгору, до пташки. Але Дарзі спорудив гніздо так високо, що ніякі змії не могли його дістати, і воно тільки гойднулось на галузці.

Ріккі-Тіккі сів на задні лапки й хвіст, мов невеличкий кенгуру. Очі в нього зовсім почервоніли – так буває з мангусти, коли вони злі, – і він, сторожко озирнувшись на всі боки, погрозово зацокотів.

Та Наг і Нагайна вже шурхнули в траву. Коли кобра схибить, вона ніколи не показує, що хоче зробити далі.

Ріккі-Тіккі не мав охоти гнатись за втікачами в хащі, бо не наважувався почати бій з двома ворогами відразу. Він побіг до будинку й сів на посипаній рінню доріжці – подумати. Бо думати таки було про що.

У старих книжках можна прочитати, що мангуста, коли її в бою вкусить кобра, лікується якимось зіллям. Та це вигадка. В такому бою вирішує тільки бистре око й моторність. У кобри – удар, у мангусту – стрибок. Хто ж має такі бистрі очі, щоб устежити за блискавичним рухом кобриної голови? Тільки мангуста, і тому бій мангусту з коброю – це справжнє диво, ще більше диво, ніж будь-яке чудодійне зілля.

Ріккі-Тіккі знав, що він молодий і недосвідчений, і тому ще більше пишався, що зумів ухилитись від підступного нападу ззаду. Так пишався, що, коли прийшов Тедді й погладив його, Ріккі сприйняв це як заслужену данину.

Та саме як Тедді нахилився, в піску щось ворухнулось і тоненький голосок промовив:

– Стережіться! Я – смерть!

То був Карайт, невеличка землисто-сіра змійка, що має звичку ховатись у дорожній пилюці. Вона ще небезпечніша за кобру – так само отруйна, але непомітна, бо малесенька.

Очі у Ріккі-Тіккі знов загорілися червоними вогниками. Він рушив до Карайта, пританцьовуючи й погойдуючись, – така ото хода в мангуст. Дуже кумедна хода, але вона дає мангусти змогу в будь-яку мить стрибнути вперед, назад чи вбік. З Карайтом битись страшніше, ніж із Нагом чи Нагайною, бо Карайт маленький і повертається так моторно, що, як мангуста схибить, він миттю вкусить її в око чи в губу. Та Ріккі цього не знав і сміливо прискакував та відскакував – примірявся, куди вгородити зуби. Карайт перший метнувся до нього. Ріккі відскочив убік, тоді стрибнув уперед, але Карайт устиг обернутись, і маленька сіра голівка ледь не ковзнула по плечу мангусти. Ріккі довелося перестрибнути через змійку, а вона знов обернулась до нього.

– Мамо! Тату! – захоплено крикнув Тедді. – Наша мангуста вбиває гадючку!

Мати Тедді перелякано закричала, а батько вибіг із дому з товстою палицею в руці. Карайт у цю мить кинувся на Ріккі втретє, але знову схибив. А Ріккі стрибнув уперед, притиснув змійку лапками до землі, куснув її гострими зубками в спину зразу за головою і відкотився геть. За мить Карайт був неживий, і Ріккі-Тіккі вже хотів його з'їсти, починаючи з хвоста (за звичаєм усіх мангуст), але враз пригадав, що від ситного обіду стаєш важкий, млявий, а щоб битися зі зміями, треба весь час лишатися легким і моторним. Тому він тільки покачався під рициновим кущем, а тоді став несхвально дивитись, як батько Тедді б'є мертвого Карайта палицею.

«Нащо? – думав Ріккі. – Адже він уже мертвий!»

– Любий мій Ріккі, – зі сльозами на очах промовила мама Тедді й узяла звирятко на руки. – Ти врятував мого синочка від смерті! – і пригорнула його, сміючись і плачучи. Високий Чоловік теж похвалив Ріккі, а Тедді дивився на нього великими від ляку очима. Ріккі-Тіккі

було трохи чудно, він не розумів, через віщо така метушня, але він радів.

Коли посідали обідати, Ріккі дозволили гуляти по білій скатерці між тарілками та склянками, і він міг би тричі об'їстися самими ласощами; але він пам'ятав про Нага і Нагайну, і хоч йому було дуже приємно, що його раз у раз гладять та пестять, а Тедді садовить собі на плече, проте час від часу очі в нього червоніли, і він гнівно кидав свій бойовий поклик: «Ріккі-тіккі-тіккі-чк!»

Тедді взяв його до себе в ліжко й поклав біля шиї. Ріккі-Тіккі був добре вихований і не пручався, та як тільки хлопчик заснув, він схопився й подався в нічну подорож по всьому бунгалу. У темряві Ріккі наткнувся на Чучундру, мускусну шуриху, що скрадається попід стінами й весь час жалібно повискує, ніби у неї серце рветься.

– Не вбивай мене! – почала благати Чучундра. – Любий Ріккі-Тіккі, не вбивай мене.

– Не скигли, – зневажливо кинув Ріккі. – Невже ти думаєш, що переможець змій нападе на шуриху?

– Хто вбиває змій, той від змії й загине, – промовила Чучундра ще сумніше. – Та й хіба не може Наг у темряві сплутати мене з тобою?

– Не бійся, – сказав Ріккі-Тіккі. – Адже Наг живе в садку, а ти туди й не потикаєшся.

– Наг усюди, Ріккі-Тіккі! Моя тітка, пацючиха Чуа, розповідала... – почала Чучундра й умовкла.

– Ну, кажи!

– Тс-с! Тихо! Наг усюди... Сходи сам до Чуа, розпитай її.

– А де ж я її знайду? Ні, розкажуй ти! Швидше, бо вкушу!

Чучундра сіла й гірко заплакала. З вусів у неї закапали сльози.

– Я стара, я нещасна, – хлипала вона. – Я боюся й насеред кімнати вибігти, то як же я розкажу про таке страхіття? Тс-с-с! Чуєш, Ріккі-Тіккі?

Ріккі прислухався. В домі було тихо-тихо, та ось... почувся ледве чутний шурхіт: шурх... шурх!.. То шурхотіла по цеглі зміїна луска.

«О! Це або Наг, або Нагайна, – подумав Ріккі. – Таки треба було б поговорити з тією Чуа!»

Він обережно вернувся до умивальні Тедді, але там не було нікого. Тоді він прослизнув до ванної кімнати Теддіної матері. Там у одному куту над самою підлогою була виїнята зі стіни цеглина, щоб

стікала вода. І крізь ту дірку Ріккі почув, як надворі перешіптуються Наг із Нагайною.

– Коли в домі не житимуть люди, тоді й він піде звідси, і весь сад буде наш, – казала Нагайна Нагові.

– Залізь потихеньку всередину, та гляди, щоб першим укусив Високого Чоловіка, що вбив Карайта. А тоді вилазь надвір, і ми вдвох упораємося з Ріккі-Тіккі.

– А ти певна, що нам добре буде, коли ми повбиваємо людей? – спитав Наг.

– Авжеж. Чи були в саду мангусти, коли дім стояв порожній? Ні. Тоді ми тут були як цар і цариця. І не забувай, що скоро – може, й завтра – з яєць вилупляться наші діти, і тоді нам треба буде спокою і простору.

– Твоя правда. Я про це й не подумав, – сказав Наг. – Я вб'ю чоловіка й жінку, а коли пощастить, то й хлопця, і втечу. А про Ріккі-Тіккі тоді можна буде не турбуватись. Як дім спустіє, він піде звідси сам, і нам не доведеться з ним битися.

Ріккі аж затіпався з люті, почувши те. Аж ось крізь стічний отвір просунулась голова Нага, і за нею повільно вповзло все холодне п'ятифутове тіло. Хоч який лютий був Ріккі, він ужахнувся, побачивши так близько величезну кобру. Наг згорнувся, підвів голову й став прислухатись у темряві. Ріккі бачив, як холодно блищать його очі.

«Коли я нападу зараз, – міркував Ріккі-Тіккі, – Нагайна почує й приповзе йому на допомогу. А як чекатиму, він може вбити Високого Чоловіка. Що ж мені робити?»

Наг погойдав головою туди й сюди, тоді напився з глека, яким наливали воду у ванну.

– У Високого Чоловіка є палиця, що нею він убив Карайта, – просичав він. – Та коли він уранці прийде сюди митись, то, певне, палиці з собою не візьме. Я дочекаюсь його тут. Чуєш, Нагайно? Я чатуватиму тут у холодку до ранку.

Нагайна не відповіла, і Ріккі-Тіккі зрозумів, що вона вже поповзла геть. Наг тим часом обвився кільцями круг великого глека з водою, і Ріккі-Тіккі затамував дух. Він не важився ворухнутись і тільки за годину почав помалу скрадатись уперед. Наг спав, а Ріккі пильно дивився на нього, приміряючись, де краще вкусити. «Коли я не перекушу йому хребта зразу, – думав він, – тоді прощай, Ріккі!»

Він зміряв оком, яка завтовшки шия зразу за каптуром, – ні, товсто, не прокусиш до хребта. А вкусити нижче – тільки розлютиш Нага.

Лишалась голова: треба вчепитись у неї над каптуром і нізачо не пускати.

І Ріккі-Тіккі стрибнув. Нагова голова лежала долі коло глека, і тому Ріккі вчепився у неї зубами, зміг упертися в глек спиною. А тоді його підхопило й рвучко заметляло на всі боки, немов пацюка, яким бавиться собака. Наг бив і товк його об підлогу, об стіни, об металеву ванну, але в очах у Ріккі жаріла лють, і він не розціплював зубів. Не зважаючи на удари, Ріккі стискав зуби все міцніше: він волів загинути, але не зганьбити свого роду. Йому вже паморочилось у голові, а тіло наче розривалося на шматочки, коли раптом у ванній саянула блискавка, загримів грім, гарячий вихор забив Ріккі дух, а червоний вогонь присмалив шерсть. То Високий Чоловік, прокинувшись від грюкоту, прибіг, вистрілив у Нага з обох цівок рушниць і влучив його нижче каптура.

Ріккі-Тіккі заплющив очі, бо думав, що і його вбило, але не розціплював зубів. А Наг сіпався в останніх корчах.

Високий Чоловік підняв Ріккі й гукнув:

– Алісо! Знов це звірятко. Цього разу воно врятувало від смерті нас із тобою.

Прийшла мати Тедді, бліда як крейда, і втупила очі в те, що лишилось від Нага.

А Ріккі поплентався до Теддіної спальні й насилу видряпався на ліжко. На м'якій подушці він до ранку облизував себе та обмацував – чи не поламав йому Наг усіх кісточок.

Уранці, хоч усе тіло в Ріккі було ніби затерпле, він почував велике задоволення. «Лишається ще побороти Нагайну, – міркував він. – А її буде важче вбити, ніж п'ять Нагів. Та ще й діти її можуть щохвилини вилупитись – вона сама сказала. Ні, треба скоріше поговорити з Дарзі».

Ще перед сніданком Ріккі-Тіккі побіг до куша, на якому Дарзі виспівував у ранковій тиші пісню перемоги. Звістка про Нагову смерть уже розійшлась по садку, бо слуга викинув його труп на смітник.

– Гей ти, дурний жмутику пір'я, – сердито гукнув Ріккі. – Ще рано співати!

– Наг помер, помер, помер! – заливався Дарзі. – Відважний Ріккі-Тіккі схопив його зубами за голову й не випустив. А Високий Чоловік

приніс громову палицю, зробив нею «ба-бах!» – і Наг розпався на дві половини. Більше він не ковтатиме моїх діток!

– Авжеж, авжеж! Але де Нагайна? – спитав Ріккі й пильно озирнувся довкола.

– До дірки в стіні приповзла Нагайна й поклікала Нага, щоб вийшов негайно, – виспівував Дарзі. – Та вже неживий був її чоловік – його виніс на палиці чорний служник. Слава ж вогненноокому героєві Ріккі, великому переможцеві змій! – і Дарзі роздув горлечко, щоб завести пісню знову.

– Якби я міг добратись до твого гнізда, я б тебе навчив! – гукнув Ріккі-Тіккі. – Дурний співун. Тобі там угорі безпечно, а мені тут, унизу, треба воювати! Стули свій дзьоб хоч на хвилинку, Дарзі!

– Задля великого, славного Ріккі-Тіккі я все зроблю! – сказав Дарзі. – Що накажеш, переможцю страшного Нага?

– Де Нагайна? Я вже вдруге питаю!

– На смітнику, біля мертвого Нага. Слава Ріккі-Тіккі, білозубому Ріккі-Тіккі!

– Облиш! Краще скажи, де вона сховала свої яйця. Може, знаєш?

– На грядці, де дині, отам під парканом – там, де зранку найдужче сонце пече. Там, під широким листям, уже три тижні лежать вони...

– І ти досі не сказав мені? На грядці з динями, кажеш?

– Невже ж ти поковтаєш їх, Ріккі?

– Та ні, не поковтаю. Коли в тебе, Дарзі, є хоч крихта розуму, лети зараз на смітник, там прикинься, ніби в тебе зламане крило, і замани Нагайну сюди, до кущів. Мені треба на ту грядку, а як я бігтиму повз смітник, вона мене побачить.

Дарзі був відважний, але не дуже розумний: у його голівці не вмещалось більше однієї думки. Він знав, що Нагайнині діти вилуплюються з яєць, як і його власні, і йому здавалося, що нищити їх негарно. Але жіночка його була розумніша й знала, що з кобриних яєць вилуплюються кобри. Тому вона випурхнула з гнізда й лишила Дарзі гріти яєчка та доспівувати пісню про Нагову смерть. Дарзі був такий, як усі чоловіки.

А його жіночка полетіла до смітника і там жалібно-жалібно заквилила, безпорадно стрибаючи перед очима в Нагайни:

– Ох, крильце в мене перебите! Хлопчак із бунгало пожбурих у мене камінцем!

І застрибала ще безпорадніше.

Нагайна підвела голову й засичала:

– А! Це ти? Це ти остерегла Ріккі-Тіккі, коли я хотіла його вбити. Погане ж ти вибрала місце, щоб стрибати з перебитим крильцем!

І поповзла до пташки.

– Злий хлопчак поцілив мене каменюкою! – плакала та.

– Ну, потішся хоч тим, що я, з'ївши тебе, розквітаюся з хлопцем. Уранці мого Нага викинули на цей смітник мертвого, та ще до вечора хлопець у будинку лежатиме так само неживий. Нащо ти втікаєш? Однаково я тебе проковтну. Глянь на мене, дурненька!

Та жіночка Дарзі добре знала, що цього робити не можна: пташка, що глянє в очі змії, застигає від жаху і не може ворухнутись. Мала хитрунка стрибала далі й далі, жалібно попискуючи, але не злітаючи, і Нагайна погналася за нею.

Ріккі-Тіккі почув, що вони віддаляються від стайні доріжкою, і прожогом гайнув до грядки з динями. Там він розшукав біля паркана двадцять п'ять яєць – завбільшки з невелике куряче, але вкритих не шкаралупою, а білястою шкіркою.

– Саме вчасно прибіг, – сказав він, бо під тією шкіркою вже видніли малесенькі змійки, а мати колись навчала його, що юні кобри, тільки-но вилупляться, вже здатні вбити мангусту чи й людину. Він хутенько прокушував яйця й душив юних кобр, а тоді, перевертаючи їх на всі боки, ретельно перевіряв, чи не пропустив якого. Нарешті цілих лишилося тільки троє. Він зловтішно засміявся, та раптом почув, що жіночка Дарзі злякано зацвірінькала:

– Ріккі-Тіккі! Нагайна поповзла за мною до будинку, а там шаснула на веранду... Ой, швидше, Ріккі!.. Вона там людей повбиває!

Ріккі прокусив ще двоє яєць, ухопив у зуби третє й помчав до веранди. Там сидів за сніданком Тедді з батьком і матір'ю, але Ріккі зразу побачив, що вони не їдять. Вони були неначе скам'янілі, а обличчя мали білі, як крейда. Нагайна лежала біля самого стільця Тедді, вона щомиті могла вкусити його за голу литку. Розгойдуючись, кобра співала пісню помсти.

– Ти, син Високого Чоловіка, що вбив мого Нага, – сичала вона. – Сиди тихо. Я ще не зараз уб'ю тебе. Почекай ще хвилинку. Сидить тихо, всі троє, не ворухіться. Як ворухнетесь, я вкушу хлопця, а як і не ворухнетесь – однаково пропали ви. Це вам помста за мого Нага.

Тедді прикипів очима до батька, а той шепнув:

– Сиди й не ворухись, Тедді, чуєш? Не ворухись! Сиди тихо, Тедді!

І раптом у жакливій тиші пролунав голос Ріккі:

– Озирнись, Нагайно! Я тут! Захищайся!

– На все свій час, – відказала кобра, не повернувши голови. – І твоя черга настане. Глянь на своїх друзів, Ріккі-Тіккі! Бач, які вони бліді! Вони перелякались, вони бояться ворухнутись, а якщо ти підійдеш хоч на крок, я вкушу хлопця.

– Піди краще глянь на свої яйця на грядці з динями, під парканом, – сказав Ріккі-Тіккі. – Піди подивися, що там, Нагайно.

Кобра трохи обернулась і побачила на підлозі своє яйце.

– С-с-с! – засичала вона. – Ой лихо! Віддай його мені!

– А який буде викуп? За кобрине яйце? За юну кобру, царівну-кобру? За останню, найостаннішу з двадцяти п'яти? Решту вже їдять мурахи на грядці.

Нагайна забула все на світі. Вона блискавично обернулась до Ріккі. Тоді батько Тедді через стіл, перекидаючи весь посуд, потяг хлопця до себе, де кобра вже не могла дістати його.

– Обдував! Обдував! Обдував! – захихотів Ріккі-Тіккі. – Хлопчик урятований. І це я, я вночі вхопив Нага за голову й перекусив йому хребет. Я, ріккі-тіккі-тіккі-чк! – і підстрибнув усіма чотирма лапками. – Він метляв мною на всі боки, але не міг струснути з себе. Він був уже мертвий, коли Високий Чоловік перебив його надвоє. Це я вбив його, ріккі-тіккі-тікі-чк! Іди-но сюди, Нагайно! Іди сюди й бийся, недовго вже тобі лишатися смутною вдовою!

Нагайна побачила, що Тедді вже не дістане, а яйце й досі в лапках у Ріккі-Тіккі.

– Віддай мені яйце! Віддай мені моє останнє яйце, і я піду звідси й більше не вернусь, обіцяю тобі! – благально сказала вона, смиренно згорнувши каптур.

– Авжеж, ти підеш звідси – на смітник, до свого Нага. Готуйся до бою, бідна вдово! Високий Чоловік уже пішов по свою рушницю. Бийся зі мною, Нагайно!

Ріккі-Тіккі стрибав кругом кобри, мов шалений, але на безпечній відстані. І його очі світилися, мов жаринки. Нагайна підняла голову й кинулась на нього. Але Ріккі-Тіккі відскочив назад. Знов і знов кидалась на нього кобра, але щоразу її голова глухо стукалась об підлогу. А Ріккі, пританцьовуючи, кружляв довкола неї, щоб напасти

ззаду, і вона звивалась, повертаючись головою до нього, а хвіст її шелестів по маті, наче сухе листя під вітром. Нагайна підкрадалась ближче й ближче до яйця: Ріккі-Тіккі в запалі бою забув про нього. Ось він перевів дух, щоб стрибнути знов, а змія раптом схопила яйце пашею, сходами сковзнула з веранди й стрілою помчала по доріжці. Рятуючи життя, кобра може рухатися швидко, мов батіг, що падає на кінську спину.

Ріккі метнувся за нею, бо знав: коли вона втече, все почнеться заново.

Кобра повзла просто до колючого куща, щоб сховатись в густій траві під ним. А на кущі Дарзі вже знову виспівував свою дурну тріумфальну пісню. Та його жіночка була куди розумніша. Тільки-но вгледівши Нагайну, вона випурхнула з гнізда й залопотіла крильцями над головою в кобри. Якби Дарзі їй допоміг, вони, може, забули б Нагайну з дороги; а так Нагайна спинилась тільки на мить і поповзла далі. Та саме за цю мить Ріккі-Тіккі наздогнав її, і, коли вона шугнула в щурячу нору, де жила з Нагом, він уп'явся їй білими зубами в хвіст. Не кожна мангуста, навіть доросла й досвідчена, наважиться полізти за коброю в кубло, але Ріккі не думав про безпеку. В норі було зовсім темно, і Ріккі не міг бачити, де вона поширшає настільки, що Нагайна зможе обернутись і вкусити його. Проте він не випускав хвоста, а лапки розставив так, щоб упиратися ними в теплу, вологу земляну стінку нори і по змозі притримувати кобру.

Ось трава кругом нори перестала колихатись, і Дарзі сумно сказав:

– Не побачимо вже ми нашого відважного Ріккі-Тіккі! Заспіваймо жалобно пісню. Хоробрий Ріккі-Тіккі загинув. Нагайна, певне, вбила його там, під землею.

Тоді, сидячи на галузці коло гнізда, заспівав жалобну пісню, що сама лилась із його засмученого серця. Та коли він дійшов до найзворушливішого місця, трава біля нори знов заколихалась, і з нори виліз Ріккі-Тіккі, весь умазаний у землю. І Дарзі урвав свою пісню. А Ріккі чхнув і почав обтрушуватись.

– Ну, все, – сказав він. – Удова більш не вилізе.

І руді мурахи, що живуть у траві, почули це й зразу побігли в нору – розвідати, чи правду він сказав.

А Ріккі згорнувся на траві й заснув. Він спав, поки не звечоріло, бо таки натовмився за той день. А прокинувшись нарешті, позіхнув і сказав:

– Піду додому. Дарзі, перекажи коваликові, що Нагайна мертва, – хай оголосить у всьому садку.

Ковалик – то пташка, чий голос дуже схожий на удари молоточком об мідний казанок. Тому в індійських садах і в усіх джунглях він, як оповісник, повідомляє всі новини. Біжачи доріжкою до будинку, Ріккі-Тіккі почув ззаду коваликів голос:

– Дінг-донг-ток! Наг помер! Донг! Нагайна померла! Дінг-донг-ток!

І зразу всі пташки радісно заспівали, і жаби голосно закумкали, – адже Наг і Нагайна поїдали не тільки пташок, а й жабенят.

Коли Ріккі-Тіккі прибіг до будинку, всі – Тедді, його тато й мама, ще й досі бліда, – кинулись йому назустріч, трохи не плачучи з радості. Увечері його донесхочу нагодували всякими ласощами, а потім він у Тедді на плечі поїхав до Теддіної спальні й там ліг спати коло Тедді.

Пізно-пізно ввечері тато й мама зайшли до спальні, й мама сказала, побачивши Ріккі-Тіккі:

– Це ж наш рятівник! Подумай лишень: він урятував і Тедді, й тебе, й мене.

Ріккі прокинувся, бо мангусти сплять дуже чутко.

– А це ви! – сказав він. – Не хвилюйтеся! Кобри вже мертві, а коли ще й є де жива, то я ж тут.

Хоч Ріккі мав право пишатись, але він не дуже загордився. При ньому в сад не поткнулася жодна кобра, бо він добре знав своє діло, і навіть великі кобри тремтіли, чуючи з далини його бойовий поклик:

– Ріккі-тіккі-тіккі-чк!

Урочиста пісня перемоги, яку пташка-кравець Дарзі співав на честь Ріккі-Тіккі-Таві:

Я і кравець, і співак,
Є чим пишатись мені –
Шити хатки я мастак,
В небі співати пісні.
Так і живу я – шию-майструю
І в небі співаю пісні.
Подруго ніжна, радій:
Дітки твої будуть жить!
Ворог підступний і злий

Онде у смітті лежить!
Смерть, що ховалась в
Трояндах прекрасних,
Мертва у смітті лежить!
Хто ж рятує наш, скажіть?
Ріккі, хоробрий вояк! –
Ймення його назовіть!
Тіккі з вогнем у очах!
Ріккі-Тіккі-Таві,
Герой наш великий,
Наш вогнеокий вояк!
Гей, соловейку, співай:
– Слава безстрашним очам!..
Ні, постривай, постривай,
Я вже співатиму сам.
Слава безстрашному нашому Ріккі,
Зубам його білим,
І кігтям сміливим,
І вогненножарим очам!

(На цьому пісня уривається, бо Ріккі-Тіккі-Таві не дав Дарзі доспівати).

Переклад Ю. Лісняка
Казки зарубіжних письменників: Збірник. – К., 2009.

РОЗВИТОК СВІТОВОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ХХ СТОЛІТТІ

ХХ століття дало світу високохудожні твори для дитячого читання, хоча в історії багатьох країн були потрясіння, репресії, переоцінка цінностей. Найстрашніша в історії людства світова війна, яка забрала життя мільйонів людей, сколихнула всю планету й примусила замислитись про важливість мирного співіснування всіх народів.

У літературі продовжуються пошуки нових форм, які могли б допомогти письменнику більш глибоко, достовірно розповісти про сучасний світ, про проблеми існування в ньому особистості. З'являється багато творів, здебільшого реалістичного змісту, проте в літературу, в тому числі й дитячу, проникає так званий психологізм. Це дає змогу розкрити характери героїв та той соціум, в якому вона перебуває. Події в дитячих творах зображуються через сприйняття їх дитиною, через емоції й настрої.

Дитячі письменники намагаються не розкривати перед маленьким читачем страшну правду про пережите й ставлять перед собою завдання відгородити дитину від ворожості й непорозуміння між дорослими, переконати їх у тому, що переможе добро й справедливість, переконати в можливості кращого майбутнього. Саме тому в 20-30-х роках ХХ століття в літературі для дітей процвітає літературна казка – як художня форма, що дає найбільшу можливість показати перемогу добра в житті.

Англійський письменник Алан Александр Мілн подарував маленьким читачам казку «Вінні-Пух і всі-всі-всі» (1926). Дитина отримує естетичну насолоду від оптимізму цієї книжки. Фантастичні персонажі в фантастичних умовах живуть звичайним життям, зі своїми радощами й образами, подорожами й прогулянками, невідкладними справами й розвагами.

Гумористичні традиції в англійській літературній казці продовжуються й у творчості казкаря Хью Лофтинга (1886-1947). Він відомий дитячому читачеві як автор казки «Пригоди лікаря Дулітла» (1920), за якою через два роки слідувало продовження: «Історія лікаря Дулітла». Ця дилогія була перекладена багатьма мовами світу, а К. Чуковський продовжив її життя в літературній обробці «Лікар Айболить».

Жанр повісті-казки представив англійський вчений і письменник Джон Роналд Рейел Толкін (1892-1973). У 1937 році з'явився його «Хоббіт, або Туди і назад». У творі він створив свою міфологічну систему – легендарно-епічну. Важливе місце в міфології Толкіна займають хоббіти, казкові маленькі чоловічки, добрий і милий народ. Сюжет твору казково-пригодницький.

У 20-30-ті роки в Німеччині великою популярністю користувалася творчість Лізи Тецнер (1894-1963), Берти Ласк (1878-1967), Августи Лазар (1887-1970), Алекса Веддинга (справжнє прізвище Грета Вейскопф, 1905-1966), Ганса Фаллади (справжнє прізвище Рудольф Дітцен, 1893-1947).

Великим успіхом у Данії користувалися твори Маріуса Дальсгора (1879-1941). Понад 30 років він учителював, навчав і виховував своїми книгами дітей. Написав більше 40 творів, і майже всі вони пов'язані з історією Данії, з морем, з долями моряків («Син бракон'єра» (1924), «Пригоди Єнса Тверстеда» (1921), «Злодій» (1929), «Дивак» (1931) та ін.)

У 20-ті роки в російській дитячій літературі заявляють про себе О. Толстой, М. Пришвін, С. Маршак, А. Гайдар, Б. Житков, В. Біанкі. У цей час видаються книги російських та зарубіжних класиків, створюються журнали для дітей «Полярне сійво», «Горобець», «Новий Робінзон» та ін.

Американський письменник Ептон Сінклер (1878-1968) написав для дітей поетичну казкову повість «Гномобіль» (1936). Цей твір розповідає про пригоди дванадцятирічної Елізабет та її молодого дядечки Синсебау, які здійснюють подорож на автомобілі через різні штати США. З ними ще подорожують два гноми – молодий столітній гном Бобо та старий, мудрий і засмучений Глого, якому виповнилося тисяча років. Ця подорож переповнена пригодами, а разом і корисними відкриттями в природі, економіці, історії та суспільних порядків у сучасній Америці.

Поряд з дуже розповсюдженим жанром літературної казки в дитячій літературі 20-30-х років ХХ століття значне місце займає соціально-побутова повість, характерною рисою якої було конкретне відображення епохи. Правду життя розкривають у своїх творах цього жанру чеські письменники Вацлав Ржезач (1901-1956), Франтишек Лангер (1888-1965); словацькі – Богумил Ржиг (1907-1987), Франьє Краль (1903-1955); угорські – Жигмонд Моріц (1879-1942), Ференц Молнар (1878-1953) та ін.

Повість дитячої американської письменниці Марджорі Кіннан Ролінгс (1896-1953) «Однолітки» (1938) отримала одну з найвищих літературних премій в Америці – премію Пулітцера та зразу ж стала однією з найулюбленіших книг американських школярів. Це твір про дитинство, про виховання характеру, про перші важкі уроки життя.

Елена Фортун (справжнє прізвище Енкарнасьон Арагонесес Уркіхо (1886-1952) – іспанська дитяча письменниця, яка в 20-ті роки подарувала маленьким читачам серію оповідань про дівчинку Селію. Жвава, наївна дитина перетворює своєю фантазією оточуючий світ, включаючи в нього гру, в захоплюючий і таємничий: коледж стає зачарованим замком, залякані учениці – казковими принцесами, правила й заборони – казковими церемоніями.

Вірші Мілна – особливе, неповторне явище в світовій літературі. Йому вдалося зрозуміти свого маленького читача, відтворити його психологію, хід думок, уявлення про оточуючий світ («Щастя», «Кінець», «Пропажа»). Ця особливість Мілна не зникає з розповіді, й коли він звертається до більш відстороненого жанру – балади. Балади Мілна («Неслухняність», «Королівський бутерброд») з «дорослим» сюжетом, проте все ж зорієнтовані на мислення дитини – іноді здається, що й написані вони дитиною, тільки наділеною дивовижним поетичним обдаруванням.

Переломними для дитячої літератури багатьох країн світу стали роки другої світової війни. Твори цього періоду пронизані вірою в перемогу над фашизмом. У коло дитячого читання введено твори, сповнені патріотичного пафосу й героїзму.

У післявоєнні роки однією з найважливіших проблем у дитячій літературі стає проблема підростаючого покоління, від якого буде залежати майбутнє країни. Дитина не випадково стає героєм багатьох творів, адже юне покоління – своєрідний барометр суспільного благополуччя. У зв'язку з цим у літературі виникає тема відповідальності за мирне життя на планеті.

У більшості країн світу ставляться питання про широке залучення до роботи над дитячою книгою письменників, художників, редакторів, про необхідність покращення стану критики й теорії дитячої літератури, про створення спеціалізованих видавництв.

Дитячу поезію Польщі до вищого рівня художньої майстерності підняв Юліан Тувим (1894-1953). Для дітей Тувим написав біля 40 творів, які були об'єднані в збірки «Паровоз», «Слон Хоботовський»,

«Зося-Самося» та ін. Він намагався розширити кругозір дитини за рахунок нових речей і понять, нових відкриттів і явищ.

У Німеччині публікуються казки Лізи Тецнер, романи Курта Клебера, оповідання Петера Лампеля. З першими післявоєнними роками співпадає творчість Курта Лютгена (1911-1992), лауреата багатьох премій в області дитячої літератури.

Данський письменник Іенс Сігсгорт (1910-1991) був педагогом, відомим психологом, членом міжнародної організації з проблем виховання дітей молодшого шкільного віку. У своїй прекрасній казці «Палле один на світі» (1957), перекладеній багатьма мовами світу, Сігсгорт використовує традиційний мотив сну, створює казку, події якої відбуваються у великому сучасному місті з автомобілями, трамваями й пожежними машинами, ресторанами й банками. Він показує, як дитина, якій багато чого заборонялося, раптом отримує щасливу можливість робити все, що їй хочеться, й як ця дитина під впливом певних обставин відчуває самотність. Казка примушує задуматися над тим, що таке самотність і чому людині потрібне спілкування.

Художні твори та критичні статті чеської письменниці Марії Маєррової (1882-1967) відіграли велику роль у розвитку дитячої літератури. Її твори свідчать про глибоке проникнення в душу дитини, знання її психології, уміння допомогти розібратися в складних питаннях. У 1946 році була опублікована «Повість про незадоволеного кролика», яка адресована молодшим школярам. Тут письменниця з великою майстерністю розкриває світ дитини: ігри, інтереси, відображення побуту дорослих у заняттях дітей.

Англійська дитяча поезія 40-50-х років ХХ століття представлена перш за все іменем Хілері Беллока (1870-1953). Ним було випущено багато поетичних збірок для дітей, серед яких «Книга про Звірів для Неслухняних Дітей», «Повчальні повісті для Дітей». Лірика ще одного англійського поета Уолтера Деламера (1873-1956) справляє на читача неповторне враження простоти: його поетичний світ – це світ простих речей, але Деламер вміє відкрити його чари та красу.

Саме в ці роки слабнуть традиційні політичні й економічні зв'язки між Англією та Австралією. У культурному житті Австралії відбуваються зміни. У 1941 році в країні вводиться загальне безкоштовне навчання, створюється сітка дитячих бібліотек. Створення оригінальної дитячої літератури починає осмислюватися як справа національної важливості. У 1946 році в Сіднеї створюється

Рада по дитячій літературі, добровільна організація, з ініціативи якої проводяться виставки дитячої книги, присуджують премії за кращі книги року. У дитячу літературу приходять багато талановитих людей: Джудіт Райт (1915-2000), Алан Маршалл (1902-1984), Нен Чонсі (1920-1970), Колін Тіле (1920-2006), Патриція Райтсон (1920 р.н.), Айвен Саутолл (1921 р.н.).

Серед американських поетів, які писали для дітей, варто назвати письменника й мультиплікатора Доктора Сьюза (справжнє прізвище Теодор Сьюз Гайзель, 1904-1991). Найвідоміша його віршована казка «Кіт у капелюсі» (1957), появою якої автор завоював серця американських дітей. Доктор Сьюз написав більше 40 книг для найменших. За мотивами його творів створені мультфільми, радіоспектаклі, мюзикли.

Багато казок, віршів, пісеньок, лічилок і загадок для дітей написав Джон Чіарді (1916-1986) – відомий американський письменник і вчений. Поезії його збірки «Я зустрів людину» (1963) веселі й сумні, пізнавальні й повчальні, іронічні й критичні. Він пише про речі, які відомі навіть дітям, але автор по-своєму дивує читача різноманітністю одного й того ж явища, предмета, тим самим будить фантазію дитини й непомітно виховує її.

Тема дитинства займає одне з перших місць у творчості Уільяма Сарояна (1908-1981). Майже у всіх його збірках – «Відважний юнак на літаючій трапеції», «Мене називають Арам», «Діти», – є оповідання про дітей різного віку. Діти – діючі особи в романах «Мамо, я тебе люблю» (1955) та «Тато, ти здурів» (1956). Творчість письменника носить яскраво виражений автобіографічний характер.

Дитяча поезія наступних десятиліть все далі йде від класичних зразків кінця XIX – початку XX століття. Вводиться вільний вірш, розширюється тематика дитячих поезій, гострішою й яскравішою стає образна система.

Дитяча поезія 60-70-х років XX століття представлена майстрами англійської літератури: Еліонор Фарджен (1881-1965), Емілем Віктором Ріу (1887-1972), Джеймсом Ривсом (1909-1978). Їхні поезії добре відомі дітям, вони звучні, веселі, легко запам'ятовуються.

Талановиті книги для дітей створював італійський письменник Джанні Родарі (1920-1980). Він відіграв велику роль у розвитку дитячої літератури не лише італійської, а й світової. Його вірші, казки, повісті користуються заслуженою популярністю у маленьких читачів.

Використовує пригодницький сюжет у своїх творах Джеффері Тріз (1909-1998). Автор показує широку картину життя Англії різних епох й історичне минуле народів інших країн («Ключ до таємниці» (1960), «Фіалковий вінець» (1964), «Розшукуються...» (1964).

Майстром психологічного роману романтичного звучання визнаний в Англії Рафаель Сабатіні (1875-1950).

Тема «природа і людина» висвітлена в творчості канадського письменника Фарлі Моует (1921 р.н.). Він написав спеціально для дітей кілька книг про звірів і птахів, які заселяють ліси Ньюфаундленда, – «Чорний насмішник», «Совина сім'я», а також пригодницькі повісті з життя ескімосів, індіанців та інших східних жителів сучасної Канади: «Загублені в тундрі» та «Прокляті могили вікінга» (1966).

У французьку дитячу літературу ХХ століття входять твори багатьох письменників, які рекомендуються дітям, іноді повністю, іноді в уривках. Палітра тем і проблем різноманітна й торкається важливих аспектів життя французького суспільства й дитини, чия особистість формується цим суспільством. Серед письменників, твори яких увійшли в коло дитячого читання, необхідно відзначити Шарля Вільдрака (1882-1971) та Франсуа Моріака (1885-1970).

Великою популярністю в Скандинавії користується творчість прекрасної фінляндської письменниці й художниці Туве Маріки Янссон (1914-2001). За свою літературну й художню творчість письменниця отримала в 1966 році Міжнародну золоту медаль Г. Х. Андерсена. Книги Янссон для дітей пов'язані між собою єдиним сюжетом, загальним місцем дії (Долина Тролів) і в основному одними й тими ж героями – сімейством добрих, гуманних і розумних Муммі-Тролів («Малюк Троль та велика повінь» (1938-1945), «Мумі-Троль і комета» (1946), «Диво-капелюх» (1949), «Чарівна зима» (1957) та ін.)

Скандинавська казка розцвіла й в творчості Астрід Анни Емілії Ліндгрєн (1907-2002) – видатної шведської письменниці, автора прекрасних творів, які здобули всесвітню славу й перекладені багатьма мовами світу. «Пеппі Довгапанчоха», «Міо, мій Міо!», «Малюк і Карлсон, що живе на даху», «Пригоди Калле Блумквіста», «Еміль із Льоннеберги» та багато інших казок і повістей письменниці підкріплюють маленьких читачів добротою, щирістю, фантастичністю та оригінальністю.

У 90-х роках минулого та на початку ХХІ століття збагатили розмаїтим творчим доробком світову літературу для дітей англійські

письменники Іан Вайброу (1941 р.н.), Філіп Пулман (1946 р.н.), Джоан Роулінг (1965 р.н.); американські – Джон Хоєр Апдайк (1932-2009), Кетрін Патерсон (1932 р.н.); нідерландська письменниця Анна Марія Гертруда Шмідт (1911-1995); німецькі письменники Міхаель Андреас Гельмут Енде (1925-1995), Джеймс Крюс (1926-1997). Найбільшої популярності сьогодні здобули книги про Гаррі Поттера англійської письменниці Джоан Роулінг.

Джеремі Стронг – чільний представник сучасної англійської літератури, зокрема він добре відомий як автор численних книжок для дітей та юнацтва.

Народився майбутній дитячий письменник 19 листопада 1949 у Лондоні. Ще зовсім маленьким хлопчиком Джеремі почав вигадувати різні цікаві історії, які дуже любили слухати і діти, і дорослі. Захоплюючись творами Алана Мілна, Джеральда Даррела, Генрі Вільямса, в дев'ятирічному віці вирішив стати письменником.

Джеремі Стронг у молоді роки досить довго шукав своє місце в житті. Спочатку подорожував, потім працював у пекарні.

Після навчання в Йоркському університеті Джеремі Стронг почав працювати в початковій школі. Невдовзі вчитель виявив, що чимало дітей нудяться, читаючи матеріал, який їм задають у школі, і припиняють читати взагалі. Тож він вирішив писати такі книги, які передусім заохочуватимуть дітей читати самостійно. «У цій справі, – говорить письменник, – моєю найжахливішою і найдієвішою зброєю став гумор. Коли люди сміються і насолоджуються чимось, їм хочеться пережити ці емоції знову і знову. Так само і з читанням. Це хороший прийом в освіті – вчити весело. Адже якщо діти сьогодні регочуться (маю надію!), читаючи одну з моїх історій, то років так через десять вони, ймовірно, читатимуть Дікенса, Шекспіра, Гете, Сервантеса, Кальвіно та інших. А читання – це ще й досі одна з найвагоміших основ освіти та розуміння світу, це людський багаж і спосіб досягнути всесвіт. Без читання, без книг процвітатиме хіба неуцтво».

Учительській праці та своїм вихованцям Стронг віддав 17 років любові й тепла власного серця. Із 1991 року Джеремі Стронг повністю присвятив себе письменству. Його творам властивий лагідний гумор, цікаві та несподівані повороти сюжету, зрозумілі для дітей смішні ситуації, у які втрапляють його персонажі.

У Британії та США його книги видають мільйонними тиражами, а за їхніми мотивами знімають мультфільми та серіали. За свої твори

Джеремі Стронг отримав низку нагород, він став лауреатом Дитячої книжкової нагороди від Федерації Дитячої книги Великобританії.

Після розпаду Союзу Радянських Соціалістичних республік у кожній з новоутворених самостійних держав продовжується розвиватися література для дітей. В останні десятиліття в Росії великої популярності здобули твори Едуарда Успенського (1937 р.н.), Владислава Крапівіна (1938 р.н.), Юрія Коваля (1938-1995), Віктора Голявкіна (1929-2001), Юрія Сотника (1914-1997). Дитячу літературу Латвії представляють Світлана Семьонова (1941 р.н.), Галина Денисова (Даугавпилс); Литви – письменники Вітаутас Рачіцкас (1952 р.н.), Кестітус Каспаравічюс (1954 р.н.); Казахстану – Бердибек Сокпакбаєв (1924-1992), Марат Кабанбаєв (1948-2000).

Кримськотатарську літературу для дітей представляє Нузет Абібулаєвич Умеров. Народився 13 листопада 1931 році в Сімферополі, але в травні 1944 року разом із мамою, братом і сестрою був депортований із рідного Криму до Узбекистану.

Писати вірші Нузет почав ще у шкільні роки, проте по закінченні школи вимушений був працювати токарем, слюсарем, шахтарем. Згодом вступив до Літературного інституту імені М. Горького в Москві. У 1962 опублікував першу дитячу книжку «Шахтарське містечко».

По закінченні навчання 1963 року повернувся до Алма-Ати. Працював головним редактором Головної суспільно-політичної редакції Державного комітету Казахстану з друку, завідувачем редакції художнього перекладу видавництва «Письменник». Повернувшись разом зі своїм народом на батьківщину до Криму, до 2006 року очолював газету «Новий світ».

Нині живе і працює в Сімферополі, очолює Союз кримськотатарських письменників. Нузет Абібулаєвич Умеров – один з ініціаторів створення журналу для дітей «Йылдызчык – Зірочка» (видається українською та кримськотатарською мовами), дитячої газети «Балалар дюнъасы – Світ дитинства». Автор понад двадцяти книг. Відомий як перекладач з казахської, узбецької, татарської та інших мов.

Його перу належать збірки: «Казка про біле золото», «Алтын урлукъ (Золоте зернятко)», «Аюдагъ (Ведмідь-гора) », «Дзвінке дитинство», «Моя Батьківщина», «Подарунок малюкам», «Хочу бути героєм» та ін.

БОРИС ВОЛОДИМИРОВИЧ ЗАХОДЕР (1918 – 2000)

Борис Заходер народився 9 вересня 1918 року в молдавському місті Когулі. Через деякий час після народження сина, сім'я Заходерів переїхала спочатку в Одесу, а потім до Москви. Батько працював юристом, мати – перекладачем. У 1935 році Борис закінчив школу, пішов працювати на завод помічником токаря, пізніше вступив до Московського авіаційного інституту, потім продовжив навчання на біологічному факультеті спочатку Московського, а пізніше Казанського університетів.

Брав участь у фінській та Великій Вітчизняній війнах, куди пішов добровольцем. Був співробітником військової газети.

У 1946 році з відзнакою закінчив Літературний інститут імені М. Горького. А 1947 року опублікував перший вірш для дітей – «Морський бій». У цьому ж році вийшла збірка його перекладів «Буква «Я». Веселі вірші польських поетів».

Заходер довгий час друкувався в тогочасних газетах та журналах, а з 1955 року одна за одною з'являються збірки його віршів та перекладів: «На задній парті» (1955), «Ніхто та інші» (1958), «Хто на кого схожий» (1960), «Товаришам дітям» (1966), «Школа для пташенят» (1970), «Моя країна Вигадок» (1980) та ін. Письменник надавав великого значення пізнавальній стороні твору. Він розповідав цікаві історії про тварин, вступаючи в діалог з ними; про школярів-розбишак з добрим серцем і живим розумом тощо. Мораль присутня в його віршах, але її дидактизм розчинений у жарті, грі.

Прозові твори Заходера 60-70-х років («Сіра Зірочка», «Казка про все на світі», «Жив-був Фіп» та ін.) увійшли в цикл під назвою «Казки для людей». Беручи за основу науковий факт із зоології, письменник підводить маленького читача до морального висновку. В передмові до циклу автор пише, що ці казки розповідають самі звірі: «Усім людям – і дорослим, і дітям. Звірі ж дуже поважають людей, вважаючи, що вони найсильніші й найрозумніші за всіх на світі. І хочуть, щоб люди відносились до них добре. І вони мають надію, що, якщо люди краще знатимуть їх, то вони стануть до них добрішими, саме тому звірі й розповідають про своє життя, про свої радості й печалі, про свої веселі пригоди...» Екологія та моральність об'єдналися в світорозумінні письменника.

Найбільшу славу Борисові Заходеру принесли його перекази класиків світової літератури: А. Мілна «Вінні-Пух і всі-всі-всі» (1960), П. Треверса «Мері Попінс» (1968), Дж. Баррі «Пітер Пен, або хлопчик, Який Не Хотів Рости» (1971), Л. Керрола «Пригоди Аліси в країні Див» (1972; за цю роботу перекладач отримав міжнародну премію імені Г.Х. Андерсена) та ін.

Деякі свої казки та перекази Заходер переробив у п'єси для дитячих театрів: «Ростик в Густому Лісі» (1976), «Мері Попінс» (у співавторстві з В. Климовським, 1976), «Крила Дюймовочки» (у співавторстві з В. Климовським, 1978), «Пригоди Аліси в Каїні Див» (1982). Написав він кілька п'єс для лялькового театру: «Дуже розумні іграшки» (1976), «Пісня про все на світі» (1982). За його сценаріями зняті мультфільми «Жив-був Фіп», «Фантик», «Топчумба» та ін.

Помер Борис Заходер 7 листопада 2000 року в Москві.

ДИВНИЙ ВИПАДОК

Якось,
Точніше, десь і колись
Котлета з голодним Котом
Здибались.
Котлета відразу
Змахнула руками
– Ох, як же я рада
Зустрітися з вами!
Ох,
Якби ви знали,
Як хочуть Котлети
Дізнатись усі таємниці
Й секрети!
Скажіть поскоріше,
Якого ви роду?
Точніше –
Якої ви є пори року:
Кіт осені ви?
Кіт весни?

Кіт зими?
А може ви є
Кіт літа,
Як ми?
А може
Ви
Навіть Кіт – Цілий Рік?
А може,
Може,
Ви є Кіт-Шашлик?

Кіт,
Наклавши на відповідь вето,
Всміхнувся,
І зразу
Кудись-то
Щезла Котлета...

СЛОНОПОТАМ

Хіба можна,
Хіба можна
Сумувати й горювати?
Цього просто неможливо,
Неможливо допускати!
Неможливо допустити,
Щоби ви могли тужити,
Якщо раптом
Явився вам
ЖИВИЙ СЛОНОПОТАМ!

Слухняний,
Добродушний,

Ручний слонопотам,
Який так і гасє
За вами по п'ятам!

Він знає всі байки,
Та грає в городки,
Розказує казки
Та пісеньки співає –

І за добу
А ні на мить,
Буквально ні на мить,
Так, ні на мить
Вам не дає тужить!

ДЗВІНКИЙ ДЕНЬ

Взяв Топтигін
Контрабас:
– Ну-мо,
Всі скоріш у пляс!
Нащо нам
Бурчать і злитись,
Краще будем
Веселитись!
Тут і вовк
На поляні
Заграв
На баяні:

– Веселіться,
Така ж мить!
Я не буду більше
Вить!

Ой, ця-ця, ой, ця-ця!
За роялем – Лисиця,

Лиска-піаністка,

Руда солістка!

Старий Борсук
Продув мундштук:
Ну який же
У тромбона
Гарний звук!
Від такого звуку
Настрій всім на руку!

В барабани – стук та стук
На поляні Зайці,
Їжак-дід і Їжак-внук
Гра на балалайці...

Підхопили Білочки
Міднії тарілочки:
– Дзинь-дзинь!

– Трень-брень!
Дуже

Дзвінкий
День!

ЩО СНИТЬСЯ МОРЖУ?

Що може, малята,
Приснитись
Моржу?
Ніхто вам не скаже,
А я – розкажу.
Сняться моржу
Чудесніі сни:
Африка сниться,
Леви й слони,
Добрее сонце,

Жаркеє літо,
Сниться земля
Зелена у квітах...
Сниться,
Що дружить він
З білим ведмедем...
Сниться,
Що в гості ми скоро
приїдем!

ПІСНЯ БЕЗПРИТУЛЬНИХ СОБАК

Ох,
Погано безритульним,
Погано голодним,
Таким беззахисним
Таким безпородним!..
Ніхто нас не любить,
Ніхто не ласкає...
Ніхто на поріг
Нас собі не пускає!
Ох,
Як ми страждаєм
Від мук самоти!
І нам
Ні як не допомогти!

За що нас не люблять?
За що зневажають?
Чому з нами діти
Так рідко іграють?
Так,
Гірко живеться
Без друга-хазяїна!
Тому ж усі ми
І виєм відчасно...
Та хто нас полюбить,
Хто нас пожалкує –
Про це він
Ні капельки
Не пожалкує.

Переклади Н. Комарівської
Заходер Б. В. Звонкий день.
Стихи. – М., 2007.

ЯНКА КУПАЛА (1882 – 1942)

Янка Купала – класик білоруської літератури, поет, драматург, публіцист, видатний діяч білоруського Відродження початку XX століття.

Іван Домінікович Луцевич (справжнє прізвище письменника) народився 7 липня 1882 року в селі В'язинка під Мінськом. Батько його, безземельний селянин, орендував землю в поміщиків, і родина Луцевичів змушена була часто переїжджати з місця на місце. Для маленького Янки життя «на колесах» мало свою романтику: змінювалися чарівні краєвиди рідної природи, з'являлися нові знайомі. Допитливого й уважного хлопчика особливо вражала усна народна творчість, він не пропускав жодної нагоди послухати казкаря чи лірника.

Через те, що сім'я Домініка Луцевича жила дуже бідно, ніхто із семи дітей не зміг ходити до школи. Проте жадоба знань не давала спокою вдумливому Янку, він поповнював її самоосвітою: читав і перечитував усе, що пощастило дістати, – твори Кольцова, Пушкіна, Лермонтова, Шевченка, Конопницької, часописи, календарі тощо. У п'ятнадцять років він вступив до останнього класу народного училища в містечку Білоручі й за рік успішно його закінчив.

Навесні 1902 року помер батько майбутнього письменника, і всі турботи про рідних впали на плечі Янка. Щоб прогодувати родину, йому довелося змінити багато професій: він був мандрівним учителем, писарем у судового слідчого, молодшим прикажчиком, чорноробом і помічником винокура на гуральні. За п'ять років поневірянь Купала відчув увесь жах життя простої людини. Усе побачене й почуте запало йому в душу й вилилось потім у поезіях.

У травні 1905 року на сторінках однієї з мінських газет з'явився перший вірш Купали білоруською мовою «Мужик». З того часу він систематично друкує свої твори в тогочасних газетах та журналах. Писав молодий поет багато й швидко, його ранні вірші дуже схожі на народні пісні, які він знав безліч ще з дитинства. З народної поезії Купала перейняв глибоке відчуття рідної природи й уміння зобразити захоплююче багатство її картин. Проте краса природи в творчості поета ніколи не стирала соціальних мотивів. Уже в першій збірці «Жалейка» («Сопілка») центральне місце посідають твори, де поет

змальовує злидні й горе білоруського селянина, оспівує його працелюбність і талановитість.

Любов'ю до батьківщини й рідного народу, вірою в краще майбутнє перейняті наступні збірки Купали: «Гусяр» (1910), «Шляхом життя» (1913), «Безіменне» (1925), «Пісня будівництву» (1936), «Від серця» (1940).

У коло дитячого читання увійшла пейзажна лірика письменника та присвяти молоді: «Молодим поетам», «Орлятам», «Олеся», «Наша молодь» та ін. Він вірить, що білоруський народ буде жити у вільній державі, де пануватиме злагода, добро, справедливість.

На жаль, Янка Купала не дожив до тих світлих днів, про які мріяв для рідного народу, 28 червня 1942 року письменника не стало.

ПІСНЯ І КАЗКА

Пісня і казка
Ходять у парі,
Сіють по світі
Дива і чари.

Стежку простелять
К сонцю і зорям
Людської долі,
Скутої горем.

Будять спросоння
Думки дитячі,
Як той уранці
Промінь неначе.

Пісня і казка
В дивних уявах
Щастя збудують
З квітів яскравих.

Пісня і казка,
Як у кришталі,
Світу покажуть
Сховані далі.

Серце сповинуть
В вічну ласку...
Слухай же, серце.
Пісню і казку.

Переклад *Т. Масенка*

БУДЬ СМІЛИМ

Будь смілим! Борися і вдень і вночі,
Знедолених з мороку в даль ведучи.

Будь смілим! Не вір у сваволлю й брехню,

А вір тільки в силу і правду свою.

Будь смілим, хоч злидні й недоля навкруг, —
Відважного поступ не спинить ланцюг.

Будь смілим, як вітер, як воля сама:
Не займе сміливих ні кривда, ні тьма.

Звитягу в найтяжчій бою не згуби:
Будь смілим, як буря, що хилить дуби!

Переклад *М. Пригари*

ТАРАСОВА ДОЛЯ (Уривки)

І
Як родився — не світили
Серед степу зорі,
Зуби скарила неволя,
Реготало горе.

І пісень веселих, вільних
Не співала мати
Над колискою малого
Хлопця-немовляти.

А як виріс, як підвівся,
На свої став ноги, —
Він у пана у неволі
Оббивав пороги.

Гнувся, бідний, перед паном
Та зітхав ночами,
І не раз юнацьке тіло
Били нагаями.

Енгельгардти, енгельгардти,

Вам гнобить доволі:

Відплатила Україна
За свою неволю.

VI
Народився на світ білий
І Тарас в кайданах.
Ой, не легко бути змалку
У неволі в пана!

Я так само народився
Скутий ланцюгами.
Геть спалив би ті літа я,
Коли б міг, вогнями!

Пройшли роки. Тарас виріс
Мов тополя в полі.
Щирі викупили друзі
Юнака з неволі.

V
По дорозі білоруській
В Петербург з Варшави

Позад панської карети
Йде хлопчина жвавий.

Це кріпак Тарас нещасний,
Що служив у пана;
Пан у хутрі, він, бідаха,
У одежі драній.

Білоруські лиш берізки,
Ставши над шляхами,
Українцеві-хлопчині
Кивали листками.

Ліс шумів йому над вухом,
І струмки дзюрчали, –
Юнака усе навколо
Вельми дивувало.

Бачив криті соломою
Убогі хатини,
Людей бачив уярмлених,
Як і на Вкраїні.

VI
Чом у серці білоруса,
Мов струмки бурхливі,
Відгукнулись, задзвеніли
Тарасові співи?

Чому вітер з України,
Мов думки крилаті,
Долітав до Білорусі,
Гомонів у хаті?

Спільна доля білоруса
З долею вкраїнця,
І серця їх були горем
Сповнені по вінця.

Вони змалку і до скону
Гнулись в самотині,
Та в ярмі тяжким чекали
Світлої години.

Як жилося, як велося,
Як марніли сили, –
Про це повість зберегли нам
Кургани-могили.

VIII
Хто, скажіть-бо, міг подумать,
Що в такій неволі
Збереглись скарби Тараса,
Незнані ніколи?

Ні царі, ні їхні слуги,
Ні пани прокляті
Не могли забрать, украсти
Ці скарби багаті.

А була його багатством,
Хистом небувалим,
Дивна пісня, що із серця
На світ вилітала.

Не тонула пісня в морі,
В огні не горіла,
Закувать не міг ту пісню
Сатрап озвірілий.

Малював Тарас картини,
Та як не старався, –
Змалювать в неволі щастя
Так і не діждався.

IX
І не спиться, і не сниться

Тарасові в світі:
Де не глянь – неволя всюди,
Плачуть мати й діти.
Україна під панами,
В царя під п'ятою
Стогне, гине, бідолашна,
Не знає спокою.

«Бити ката! Йде розплата
Посіпаці-псові!» –
Зашуміло по Вкраїні
Тарасове слово.

Все те горе, всі ті муки,
Що його терзали,
Виливав він на папері,
Аби люди знали.

Кликав він шукати долю,
Долю і свободу,
Щоб зійшло, мов сонце, щастя
Рідного народу.

Х
І пішли слова Тараса
Мандрувати всюди, –
Скрізь у серце западали
Кріпацького люду.

Люди очі розкривали,
Свободи хотіли.
«Справедливий гнів Тараса!» –
Всюди гомоніли.

І царя з його Панами,
їх криваву зграю
Від бунтарського завзяття
Жах проймав до краю.

Стали думать, як Тараса
Краще покарати, –
Чи то в полі, на кургані,
А чи в рідній хаті?

І карали його люто, –
Щоб німим зробився,
Щоб своїх пісень співати
Навік розучився.

XI
Стежка каторжна далека,
Витоптана горем,
Та кістками людськими слана,
Мита слізним морем!

Повела по ній Тараса
Його люта доля –
Через пуші, через хаші,
У пекельне поле.

Скрізь пустеля. Все замовкло.
Безгоміння всюди.
Тільки звір завів часом.
Засміється люто.

Ось куди загнав Тараса
Лютий цар-душитель!
І живим поклав в могилу
Страдника мучитель.

Про Тарасові страждання
Тільки камінь знає,
Та бурхливий вітер чує,
Як бідак ридас.

Мов тюрма – фортеця Орська,
Ще й з царським наказом,
Щоб не брався він за пензлі

Й за перо ні разу.

Щоб не брався він бунтарських
Тут пісень складати.
Ось які терпів страждання
Тут пісняр від ката!

Ранять сни про батьківщину
І у цій могилі.
Хоч би кров'ю записать їх! –
Теж заборонили.
Думи ллються – на папері
Їх би записати,
Та папір забрали в нього
Кати-супостати.

Чахне-сохне одірваний
Від рідної ниви
Під царськими нагаями
Тарас нещасливий.

XIII
Ні, такої злої кари
Не бажай нікому!
Повертав Тарас з неволі
В неволю додому.

З'їла там царська сваволя
Тарасову силу, –
Менше він дививсь у небо,
А більше в могилу.

Не забув пісень складати
І у злу годину,
Не забув у своїх думках
Рідну Україну.

Він пісні б своєю кров'ю
Записав навіки,

Але кров повипивало
Люте кодро дике.

Так жадібно з його серця
Ссали кров гадюки...
Хай навіки збережеться
Пам'ять про ті муки!
XIV
І помер Тарас. Не стерпів
Він життя в оковах.
Тільки чути скорбний стогін
По нім хвиль дніпрових.

Гомінкі побігли хвилі
Аж у синє море.
Розкажіть-бо, хвилі, людям

Про велике горе!

І плакала Україна,
Плакала-ридала,
Як ховала свого сина,
Кобзаря ховала.

І насипали могилу
Над Дніпром ревучим,
Щоб далеко Україну
Було видно з кручі.

Спить Тарас, одпочиває
В темній домовині,
Та не спить, живе в народі,
Пісня його лине.

XV
Ой Тарасе, якби встав ти,
Якби встав з могили
Та поглянув на Вкраїну,
Наш Кобзарю милий!

Ой побачив би в огнях ти
Рідний степ широкий!
Привітав би новим співом
Дніпро синьоокий.

Над твоїм широким краєм
Сонце ясно світить, –
Скинули ярмо навіки
Батько, мати, діти.

Без царя живуть, без пана

Повік вільні люди.
Скрізь будови, всюди радість
Дивне диво всюди!

А про горе та про сльози
Немає й помину.
Ой Кобзарю, подивився б
Ти на Україну!..

Переклад *М. Терещенка*
Купала Янка. Вибрані твори. – К., 1970.

КОРНІЙ ІВАНОВИЧ ЧУКОВСЬКИЙ (1882 – 1969)

Корній Іванович Чуковський – один із основоположників дитячої літератури ХХ століття. Він був відомим як прекрасний критик, перекладач, літературознавець.

Микола Васильович Корнейчуков (справжнє прізвище письменника) народився 31 березня 1882 року в Санкт-Петербурзі. Коли хлопчик був ще зовсім маленьким, мати, Катерина Йосипівна Корнійчукова, переїхала з ним до Одеси. Навчався в гімназії.

З 1901 року почав друкуватися в «Одеських новинах», а з 1903 Чуковський працює кореспондентом газети в Лондоні.

Повернувшись до Одеси під час революції 1905 року, Чуковський захопився революційними подіями. Відвідує броненосець «Потьомкін», починає видавати сатиричний журнал «Сигнал». У 1906 році приїздить до фінського містечка Куоккала (нині – Репіно Ленінградської області), де проживе наступних 10 років. Тут він близько знайомиться з відомим художником Іллею Репіним. Від поєднання слів «Чуковський» і «Куоккала» утворилося «Чукоккала» – назва рукописного гумористичного журналу, який Корній Іванович буде видавати до останніх днів свого життя.

Уже будучи відомим критиком, Чуковський у 1917 році в журналі «Нива» друкує поему «Ваня і Крокодил», публікація якої здійснила справжній переворот у дитячій поезії. Маленького читача захопив відкритий зміст казки, в основі якої тема любові до тварин.

У центрі сюжету більшості віршованих казок письменника – активна, допитлива дитина, яка завжди перемагає. Навіть там, де такого героя формально немає («Муха-Цокотуха», «Тарганисько», «Плутанина»), – герой, який виручає всіх, нагадує сміливого хлопчиська (Комарик, Горобчик, Метелик). Сюжети казок і віршів Чуковського близькі до дитячих рольових ігор. Твори письменника веселі, радісні, засновані на глибокому науковому вивченні психіки дитини, її інтересів і здібностей.

Унікальна книга Корнія Чуковського «Від двох до п'яти» принесла письменнику не меншої слави, ніж художні твори. Писав він її більше шістдесят років – протягом майже всього літературного життя. Почавши з окремих спостережень над мовленням дитини, він прийшов до відкриття системи залучення її до рідного слова, до поезії. Величезний матеріал, зібраний та узагальнений в книзі «Від двох до п'яти», дозволив автору доповнити свою книгу розділом «Розмова з початківцями», який потім перетворився на «Заповіді для дитячих письменників». Чуковський робить висновок: дитячий письменник повинен вчитися в народу, який віками виробляв у своїх піснях і казках ідеальні методи художнього і педагогічного підходу до дитини. Другий вчитель дитячих поетів – сама дитина. Перш ніж звертатися до неї своїми віршами, необхідно вивчити її смаки й потреби, виробити правильний метод впливу на її психіку.

Незадовго до смерті, в статті «Зізнання старого казкаря», Чуковський сформулював ще одну, чотирнадцяту заповідь, можливо, найголовнішу – письменник для маленьких дітей обов'язково повинен бути щасливим.

Переклади Чуковського складають ще одну, не менш важливу частину його роботи для дітей. Він переказав народну валійську казку «Джек, підкорювач велетнів» (1918), «Пригоди барона Мюнхаузена» Е. Распе (1935), «Робінзон Крузо» Д. Дефо (1935) та ін. До цього часу читають діти неперевершений переклад російською мовою «Пригод Тома Сойєра» М. Твена (1935).

Дитяча проза письменника майже вся відноситься до пригодницької літератури. Письменник зображує сюжети небезпечних подорожей, які відбуваються в далеких екзотичних країнах – Африці, Південній Америці, на «диких» островах. У Чуковського мета кожної подорожі благородна, відважні герої йдуть назустріч небезпеці заради доброї справи.

28 жовтня 1969 року перестало битися серце великого письменника. На дачі Переделкіно, де в останні роки постійно жив Чуковський, влаштовуючи з сусідськими дітьми зустрічі (читав їм вірші, запрошував на зустрічі відомих людей), нині діє його музей.

МУХА-ЦОКОТУХА

Муха, Муха, Цокотуха,
Золотиста чепуруха!

Муха стежкою пішла
І копійчку знайшла.

Пішла Муха на базар
І купила самовар.

«Ви приходьте, тарганиська,
Я вас чаєм пригощу!»
Тарганиська прибігали,
Всі по склянці випивали,
А комашки –
По три чашки
З молоком
І пиріжком.
Нині Муха-Цокотуха
Іменинниця!

От і кузочки-сестрички
Принесли їй черевички
Із блискучими носками
Золотими застібками.

Прилетіла потім
Тіточка-бджола,
Мусі-Цокотусі
Меду принесла...

«Метеличку-серденько,

Хочете малини?
Може, вас розсердили
Наші іменини?»

Раптом лютий Павучок-
Старичок
Нашу Муху упіймав
На гачок, –
Хоче бідну задавити,
Цокотуху погубити!

«Ой, кохані гості, визволяйте!
Павука лихого зарубайте!
Годувала я вас,
Частувала я вас,
Не покиньте ж мене
В мій останній час!»

Та жуки-черв'яки
Полякалися,
У щілини, кутки
Поховалися:
Таргани-бігунці
Під столи, під стільці,
Бідне сонечко
Під віконечко,
А комашки геть із хати:
«Нам не треба воювати!»
І ніхто на злодюгу
Не кине́ться:
«Помирай, пропадай,
Імениннице!»

Ну, а коник-стрибунець,
Як хоробрий молодець,
Скік, скік, скік, скік!
І найперший утік
У куток під місток
І мовчок!

А Павук підступає,
Гострі зуби у зв'язану Муху
Встромляє,
Крутить їй павутинками крила,
Смокче кров із гарячого тіла.

Муха плаче, кричить,
Надривається,
А злодюга мовчить,
Посміхається.

Раптом хутко мчить згори
Крихітний Комарик,
І в його руці горить
Крихітний ліхтарик.

«Де убивця? Де Павук?
Не боюсь павучих рук!»

Шаблю вихопив легку
Швидко підлітає
І злодюзі на льоту
Голову стинає!

Потім Муху підхопив,
До віконечка підвів:

«Я злодюгу зарубав,
Павучище покарав,
І я хочу після бою
Одружитися з тобою!»

Тут комашки з тарганом
Загукали під столом:
«Слава, слава Комарові
Переможцеві!»

Прилетіли світлячки,

Засвітили їм свічки.

«Де ви, любі гості?
Просимо до нас!»

Гей, жуки рогаті!
Дуже людно в хаті,
Кличте музикантів,
Підемо в танець!

Музиканти прилетіли,
В барабани загриміли.
Бом!бом!бом!бом!
Скаче Муха з Комаром.

А Мурашка швидка
Вибива гопака,
Закаблуками пристукує
І комашечкам погукує:

«Ви подружечки,
Мої душечки,
Чепу-чепу-чепу-чепу-чепурушечки!»

Закаблуки стукотять,
Підошовки риплять, —
Протанцює комашня
До самісінького дня:
Нині Муха-Цокотуха
Іменинниця!

Переклад *М. Пригари*

ПЛУТАНИНА

Занявчали кошенята:
«Нам набридло нявкати!
Хочемо, як цуценята,
Гавкати!»

А за ними каченята:
Ми не будем крякати!
Хочемо, як жабенята,
Квакати!»

Цуцики занявкали:
Няв-няв-няв!

Киценьки загавкали:
Гав-гав-гав!

Качечки заквакали:
Ква-ква-ква!

Курочки закрякали:
Кря-кря-кря!

А горобчик прилетів,
Як корова заревів: Му-у-у!..

Як почув ведмідь –
Загорлав умить:
Ку-ку-рі-ку!

Тільки зайчик
Побігайчик
І не нявкав,
І не гавкав,

Під капустою сидів,
По-заячи белькотів
І звіряток нерозумних
Заспокоював:

«Кому велено нявчати –
Хай нявчить,
Кому треба цвірінчати –
Цвірінчить!

Не бувати вороні коровою.
Не літати жабенятам під хмарами!»

Та пустунчики-звірята –
Поросята, ведмежата –
Зовсім зайчика не чують,
Розважаються, пустують.
Риби в полі, знай, гуляють,
Жаби зграйками літають,

А лисички Запальнички
Узяли і в той же час
Підпалили море враз.

Море полум'ям горить,
Кит прокинувся й кричить: –
Ой, рятуйте!

Довго-довго крокодил,
Вибиваючись із сил,
Закидав вогонь грибами,
І млинцями, й пирогами.

Прибігали тут дві мишки,
Поливали море з миски.

Припливали два йоржі,
Поливали із діжі.

Ще й покликали бобра
Поливали із відра.

Коні заіржали:
І-гі-гі!

Мухи задзижчали:
Ж-ж-ж!

Жабенята квакають:

Ква-ква-ква!

Каченята крякають:
Кря-кря-кря!

Солов'ї висвистують:
Ф'ю-ф'ю-ф'ю!

Лялю заколисують,
Донечку мою:
Люлі-люлі-лю!
Люлі-люлі-лю!

Переклад *Н. Забіли*
Чуковський К. Муха-Цокотуха: Казки. – К., 2006.

ВІТАЛІЙ ВАЛЕНТИНОВИЧ БІАНКІ **(1894 – 1959)**

Віталій Біанкі народився в Петербурзі 30 січня 1894 року в сім'ї відомого вченого біолога. У дитинстві Віталій понад усе любив читати й слухати розповіді про дивне та різноманітне життя мешканців дикої природи. Батько під час довгих прогулянок у лісі розповідав синові про кожен травинку та комаху, про пташку та звірятко, таким чином залучаючи його до вивчення природничих наук.

Майбутній письменник закінчив Петербурзький університет, і сам став ученим, дослідником, письменником. Він багато подорожував по Волзі, Уралу, Алтаю. Спостерігаючи за природою, Біанкі не переставав дивуватися всьому, як ніби вперше бачив чудо у світі. Звичайні життєві явища під пером письменника ставали яскравими й невідомими.

Знання натураліста, збагачені відкриттями науки XX ст., вплинули на манеру поетизації, приводили до змін, іноді радикальним, традиційних сюжетів, примушували писати відповідно до наукових даних про мешканців природного середовища. За 25 років, подорожуючи з біноклем та записничком, Віталій Біанкі створив майже триста казок, оповідань та повістей.

Увійшов у дитячу літературу в 1924 році як автор журналу «Горобець». Перша казка письменника – «Подорож червоноголового горобця». Потім з'явилися «Лісові хатинки», «Чиї це ноги?», «Хто чим співає?», «Чий ніс кращий», «Перше полювання» і багато інших творів.

Найбільшу популярність письменнику принесла книга «Лісова газета», яка спочатку з'явилася як постійний природничий відділ в журналі «Горобець». У 1926 – 1927 роках Біанкі працював над матеріалами цього відділу для видання книги «Лісова газета на кожен рік», і в 1928 році книга вийшла в світ. Головну мету видання автор бачив у тому, щоб показати тісний зв'язок природи й людини, виховувати свого читача бережливим господарем природи.

Знайомство з основними біологічними закономірностями та взаємозв'язками проходить в «Лісовій газеті» у формі гри. Обігрується форма газети – періодичність випуску її номерів: перший номер – «Місяць пробудження», четвертий – «Місяць гнізд» і т.п. У розміщені матеріалу імітуються газетні відділи: статті – кореспонденції – листи читачів. Перекладена багатьма мовами світу, «Лісова газета» увійшла до золотого фонду світової дитячої літератури.

МИШЕНЯТКО ПІК

Як мишенятко стало мореплавцем

Брат і сестра пускали по річці кораблики. Хлопчик вирізував їх ножиком із товстих шматків соснової кори.

Дівчинка прилаштовувала вітрильця з клаптиків тканини.

Для найбільшого кораблика знадобилася довга щогла.

Хлопчик узяв ніжик і пішов у кущі.

Раптом він закричав:

– Миші, миші!

Сестричка кинулася до нього.

– Відрубав гілку, – розповідав брат, – а вони як порснуть! Одна побігла ось сюди, під коріння. Почекай, я її зараз...

Він перерубав ножиком корінь і витяг крихітне мишенятко.

– Яке ж воно малесеньке! – здивувалася сестричка. – І жовтеньке! Хіба такі бувають?

– Це дике мишеня, – пояснив брат, – польове. У кожної породи своє ім'я, тільки я не знаю, як звуть цього.

Тут мишенятко відкрило рожевий ротик і писнуло.

– Пік! Воно каже, що його звуть Пік! – засміялася сестричка. – Дивись, як воно тремтить. Ой! Та в нього вушко у крові. Це ти його ножиком поранив, коли діставав. Йому боляче! Пусти його! – почала благодіти сестричка. – Воно ж малесеньке!

Але хлопчик не хотів і слухати. Дівчинка раптом здогадалася, як врятувати мишенятко.

– Стривай! – раптом закричала вона. – Знаєш що? Давай посадимо його у наш найбільший кораблик – нехай він буде за пасажира!

На це брат погодився: все одно мишеня загине у річці.

А з живим справжнім пасажиром пустити кораблик у плавання навіть цікаво.

Прилаштували вітрило, посадили мишенятко у видовбане суденце і пустили за течією. Вітер підхопив його і погнав далі від берега.

Мишенятко міцно учепилося за суху кору і не рухалося.

Невдовзі легкий кораблик, напнувши вітрила, зник за поворотом річки.

Корабельна аварія

Легке суденце несло та несло по хвилях. Вітер гнав його все далі від берега. Річка була широка – ціле море для крихтнього Піка.

Пікові було лише два тижні. Він ще не вмів ані їжу собі роздобути, ані сховатися від ворогів. Того дня миша-мати вперше вивела мишенят із гнізда погуляти. Вона якраз годувала їх своїм молоком, коли хлопчик наполохав усю мишачу родину.

Пік був ще зовсім безпомічним. Діти зле пожартували з нього. Краще б вони одразу вбили його, ніж пускати одного, маленького і беззахисного, у таку небезпечну мандрівку.

Весь світ був проти нього.

Вітер дув, немов хотів перекинути суденце, хвилі кидали кораблик, наміряючись втопити його у своїх темних глибинах.

Звірі, птахи, гади, риби – всі були проти нього. Кожен був не від того, аби пожитися дурненьким, беззахисним мишенятком.

Першими помітили Піка великі білі чайки. Вони підлетіли і кружляли над корабликом. Чайки кричали з досади, що не можуть

разом покінчити з мишеням: боялися з льоту розбити собі дзьоб об тверду кору. Деякі сіли на воду і намагалися наздогнати кораблик плавом.

А з дна ріки піднялася шука і теж попливла за суденцем. Вона чекала, поки чайки скинуть мишенятко у воду. Тоді воно неодмінно потрапить до її страшної зубастої пащі.

Пік чув хижі крики чайок. Він замружив очиці й приготувався до смерті.

У цю хвилину ззаду підлетів великий хижий птах – риболовскопа. Чайки кинулися врозтіч.

Риболов побачив мишенятко і шуку у воді. Він склав крила і кинувся вниз. Хижак впав у річку зовсім поруч з корабликом, кінцем крил зачепивши вітрильце, і суденце перекинулось.

Коли риболов важко піднявся з води із шукою в кігтях, на кораблику нікого вже не було. Чайки побачили це здаля і полетіли геть. Вони вирішили, що мишенятко втопилося.

Пік не вчився плавати. Але коли він опинився у воді, виявилося, що треба було лише працювати лапками, аби не потонути. Він виринув і ухопився зубами за кораблик. Його понесло разом з перекинутим суденцем, яке незабаром прибило хвилями до незнайомого берега.

Пік вистрибнув на пісок і кинувся в кущі. Це була справжня корабельна аварія, і маленький пасажир міг вважати себе щасливим, тому що врятувався.

Страшна ніч

Пік вимок до останньої шерстинки. Довелося вилізати всього себе язичком. Після цього шерстка швидко висухла, і він зігрівся. Йому хотілося їсти.

Але вийти з-під куща Пік боявся: з ріки було чутно різкі крики чайок.

Так він просидів голодний цілий день.

Нарешті стало сутеніти. Птахи вгамувалися. Тільки річкові хвилибилися об берег.

Пік обережно вибрався з-під куща.

Роздивився навколо – нема нікого. Тоді він темним клубочком швидко покотився у траву і заходився смоктати листя і стебла, що

траплялися на очі. Але молока в них не було. Спересердя він став тіпати і рвати їх зубами.

Раптом з однієї стеблини йому до рота бризнув теплий сік. Він був солодкий, як молоко миші-матері.

Пік з'їв цю стеблину і став шукати такі ж. Він зголоднів і зовсім не звертав уваги на те, що робилося навколо нього.

А над маківками високих трав уже сходив повний місяць. Швидкі тіні тихо проносилися у повітрі: це ганялися за нічними метеликами верткі летючі миші.

Тихий шурхіт чувся у траві звідусіль. Хтось там шарудів, шмигав у кущах, ховався серед горбочків.

Пік їв. Він перегризав стеблини біля самої землі. Стеблина падала, і на мишенятка летів дощ холодної роси. Зате на кінці стебла Пік знаходив смачний колосок. Мишенятко сідало, піднімало стеблинку передніми лапками, немов руками, і швидко з'їдало колосок.

– Плюх-плюх! – щось неподалік вдарилося об землю.

Пік покинув гризти і прислухався.

– Плюх-плюх! Плюх-плюх! – чулося з усіх боків.

– Плюх! – на цей раз зовсім поруч, десь попереду. Чийсь довгі витягнуті лапки майнули над травою і – плюх! – перед самим носом Піка на землю плюхнулося маленьке лупате жабеня. Воно злякано витріщилося на мишенятка. Пік у свою чергу здивовано і з острахом роздивлявся на його голу слизьку шкіру.

Так вони сиділи одне перед одним і не знали, що робити.

А навкруги, як і раніше, чулося: плюх-плюх! плюх-плюх! – немовби ціле стадо переляканих жабенят, рятуючись від когось, стрибало по траві.

І все ближче й ближче чувся легкий швидкий шурхіт.

За одну мить мишеня побачило: позаду жабенятка метнулося довге гнучке тіло сріблясто-чорної змії.

Вона сковзнула униз, і довгі задні лапки жабеняти задригалися у її розкритій пащі.

Що було далі, Пік не бачив. Він прожогом кинувся геть, і сам не помітив, як опинився на гілці куща, високо над землею.

Тут він і провів залишок ночі, добре, що черевце у нього було туго набите травою.

А навкруги до самого світанку чулися шарудіння і шелест.

Хвіст-чіплялка та шерстка-невидимка

Голодна смерть більше не загрожувала Пікові: він вже навчився знаходити собі їжу. Але як йому одному було врятуватися від усіх ворогів? Миші завжди живуть великими зграями: так легше захищатися від нападу. Хто-небудь та помітить ворога, який наближається, свисне – і всі сховаються.

А Пік був один. Йому треба було скоріше відшукати інших мишей і пристати до них. І Пік вирушив на пошуки.

Лазити він навчився чудово. Особливо допомагав йому хвіст. Він у нього був довгий, гнучкий та чіпкий. З такою чіплялкою мишенятко лазило по тоненьких гілочках не гірше від мавпочки.

З гілки на гілку, з сучка на сучок, з куща на кущ – так пробирався Пік три ночі поспіль.

Нарешті кущі закінчились. Далі був луг.

Луг був сухий. Змії не траплялися. Мишенятко розхрабрилося, стало подорожувати також і вдень.

Пік їв тепер все, що йому зустрічалося на шляху: зерна і бульби різних рослин, жуків, хробаків, гусінь.

А незабаром він винайшов новий спосіб ховатися від ворогів.

Сталося це так: Пік розкопав у землі личинки якихось жуків, сів на задні лапки і почав їсти. Яскраво світило сонце. У траві цвірікотіли коники.

Пік бачив у небі над лугом маленького сокола-боривітра, але не боявся його. Боривітер – птах завбільшки з голуба – непорушно висів у повітрі, немов був підвішений на мотузці. Тільки крила його ледь-ледь тріпотіли та голову він повертав з боку на бік.

Пік і гадки не мав, які зіркі очі у боривітра.

Грудка у мишенятки була біла. Тому, коли воно сиділо, його було далеко видно на бурій землі.

Пік відчув небезпеку тільки тоді, коли птах разом метнувся з місця і стрілою понісся на нього.

Тікати було пізно. У мишенятка од жаху віднялися лапки. Воно притислося грудкою до землі і завмерло.

Боривітер долетів до нього і раптом знову завис у повітрі, ледь помітно тріпочучи гострими крилами. Він ніяк не міг уторопати, куди поділося мишеня.

Тільки що він бачив його яскраво-білу грудку, і раптом воно кудись поділося. Птах зірко вдивлявся у те місце, де воно сиділо, але бачив лише бурі грудочки землі.

А Пік лежав просто тут, у нього перед очима.

На спині ж бо в нього шерстка була жовтувато-бурою, точнісінько під колір землі, і зверху його ніяк не можна було помітити.

Раптом з трави вистрибнув зелений коник. Боривітер метнувся вниз, підхопив його на льоту і полетів геть.

Так шерстка-невидимка врятувала Пікові життя.

Кінець мандрівки

Мишеня бігло по висохлому болоті.

Тут ріс лише сухий мох; бігти по ньому було дуже важко, а головне – не було чим підживитися. Піку не траплялися ані хробаки, ані гусінь, ані соковита трава.

На другу ніч мишеня зовсім вибилася із сил. Воно ледве влізло ще на один горбок і впало. Очі його злипалися. У горлі пересохло.

Коли почало розвиднятися, Пік відчув, що йому приходить кінець. Він зібрав останні сили, поповз, але знову звалився з горбочка, упав на спину лапками догори й бачив тепер перед собою тільки порослу мохом купину.

Раптом Пік помітив перед собою в купині глибоку чорну дірку, в середині якої щось ворухилося. Незабаром звідти показався мохнатий товстий джміль. Він виліз із дірки, почухав лапкою кругленьке черевце, розправив крила і злетів у повітря.

Зробивши коло над купиною, джміль повернувся до своєї дірки і опутився біля входу. Тут він встав на лапки і так запрацював своїми жорсткими крильцями, що на мишеня повіяло вітром.

– Жжжуу! – гуділи крильця. – Жжжуу!..

Це був джміль-трубач. Він заганяв до глибокої нірки чисте повітря – провітрював помешкання, а також будив інших джмелів, які ще спали в гнізді.

Незабаром один за одним вилізли з нірки усі джмелі і полетіли на луг – збирати мед. Останнім полетів трубач. Пік залишився сам. Він зрозумів, що треба зробити, аби врятуватися. Ледь-ледь, плазом, з перепочинком він дістався джмелиної нірки. Звідти йому в ніс ударив солодкий запах.

Пік колупнув носом землю. Земля піддалася. Він колупнув ще і ще, аж поки не вирив ямку. На дні ямки з'явилися великі чашечки сірого воску. В одних лежали джмелині личинки, в інших було повно духмяного жовтого меду.

Мишеня почало жадібно лизати солодкі ласощі. Вилизало весь мед, взялося за личинок, незабаром упоралося і з ними.

Сили швидко поверталися до Піка: такої поживної їжі він не мав з того часу, як залишився без матері. Він далі й далі розривав землю – тепер уже без особливих зусиль – і знаходив усе нові чашечки з медом і личинками.

Раптом щось боляче штрикнуло його в щок. Пік відскочив: з-під землі на нього лізла велика джмелина матка.

Пік хотів був кинутися на неї, але тут загули, задзижчали над ним крила: джмелі повернулися з лугу. Ціле джмелине військо налетіло на нього, і йому нічого не залишалося, як нахивати п'ятами.

Мишеня бігло з усіх сил. Густа шерстка захищала його від страшних джмелиних жал. Але джмелі вибирали місця, де шерстка була коротшою, і жалили його у вуха, в лапки, в потилицю.

Одним духом – звідки й сили взялися! – домчав він до лугу і сховався у високій траві.

Того ж дня Пік перетнув вогкий болотяний луг і знову опинився на березі річки.

Він знаходився на острові.

Будівництво дому

Острів, на який потрапив Пік, був ніким незаселений. Тому він вчинив так само, як Робінзон Крузо: насамперед почав будувати собі хатку серед очерету.

Піка ніхто не вчив цій справі, це було у нього з батька-матері.

Просто він будував так, як будували усі миші його породи.

Кінець кінцем у нього вийшов легкий круглий будиночок, дуже схожий на пташине гніздечко. Весь будиночок був завбільшки з дитячий кулак. Збоку мишенятко зробило у ньому хід, всередині вистелило мохом, листям і тонкими корінцями. Для снання Пік натягав м'якого теплого квіткового пуху. Спаленька вийшла на славу.

Тепер у Піка було де відпочивати і ховатися від негоди й ворогів. Здалеку навіть дуже зірке око не змогло би примітити трав'яне гніздечко, з усіх боків сховане високим очеретом і густою осокою.

Жодна змія не дібралася б до нього: так високо висіло воно над землею.

Непроханий гість

Минали дні за днями.

Якось Пік звечора пішов з дому, знайшов два джмелиних гнізда і так наївся меду, що одразу ж забрався в траву і заснув. Додому він повернувся лише вранці і ще знизу помітив, що з гнізда стирчить чийсь товстий куций хвіст.

Мишенятко перелякалося не на жарт. Гладенький жирний хвіст був схожий на зміїний.

Пік набрався хоробрості і вліз по стеблині вгору, аби ближче роздивитися непроханого гостя.

У цей час хвіст повільно заворушився – і перелякане мишенятко сторчголов скотилося на землю. Пік сховався у траві і звідси побачив, як чудовисько почало ліниво виповзати з його домівки.

Спочатку в отворі гнізда зник товстий хвіст. Потім звідти з'явилися два довгих м'яких роги з пухирцями на кінцях. Потім ще два таких самих – тільки ці були коротші. І за ними, нарешті, висунулася вся бридка голова чудовиська.

Мишенятко бачило, як повільно-повільно з його гніздечка виповзло, наче пролилося, голе м'яке тіло велетенського слимака, який почав спускатися вниз по стеблині. Завдовжки він був майже три вершки.

Пік не став дожидатися, поки чудовисько сповзе на землю, і втік.

М'який слимак нічого не міг зробити мишеняті, але Пікові була гидка ця істота.

Повернувся Пік додому лише за кілька годин. Слимак кудись уповз.

Мишеня залізло у своє гніздечко, викинуло весь пух і постелило новий. Тільки після цього воно наважилося лягти спати.

З того часу, виходячи з дому, Пік завжди затирав вхід жмутком сухої трави.

Підземна комора

Дні ставали коротшими, ночі холоднішими.

На хлібах достигли зерна. Під вітром вони сипалися на землю, і птахи зграями злітали до мишенятка на луг їх підбирати.

Пікові жилося дуже ситно, він з кожним днем гладшав. Шерстка на ньому блищала.

Тепер маленький чотириногий Робінзон влаштував собі комору і складав туди запаси про чорний день. Він зробив у землі нірку і кінець її розширив. Сюди він носив зерна, як у погріб. Потім йому здалося, що цього недостатньо. Він вирив поруч другу комору і з'єднав їх підземним ходом.

Йшли дощі.

Трав'яна хатинка намокла, опустилася і висіла низько над землею. Жити в гнізді стало небезпечно. Пік вирішив перейти жити під землю. Він більше не боявся, що до нього у нірку заповзе змія або турбуватимуть його непосидючі жабенята: змії і жабенята давно вже десь зникли.

Мишеня вибрало собі для нірки сухе і затишне містечко під купиною. Хід до нірки Пік влаштував з підвітряного боку, аби холодне повітря не задувало у його помешкання.

Від входу йшов довгий прямий коридор. Він розширювався в кінці у невеличку круглу кімнатку. Сюди Пік наносив сухого моху і трави та влаштував собі спальню.

У його підземній спальні було тепло і затишно. Пік прорив з неї зручні ходи в обидві свої комори, щоб можна було бігати, не виходячи наверх.

Коли все було готове, мишеня ретельно заткнуло травою вхід до свого повітряного літнього будиночка і перейшло до підземної хатки.

Сніг і сон

Птахи більше не прилітали клювати зерна. Трава щільно прилягла до землі, і холодний вітер вільно гуляв на острові.

Якось вранці Пік побачив, що хід до його помешкання чимось завалено. Він розрив холодний сипкий сніг і вибрався на поверхню.

Уся земля була білою. Сніг нестерпно блищав на сонці. Голи мишачі лапки обпекло холодом.

Потім почалися морози.

Сонна млявість все частіше охоплювала Піка. Тепер він не виходив із спальні по дватри дні й весь час спав.

Прокинувшись, йшов до комори, наїдався і знову засинав на кілька днів. Наверх він зовсім перестав ходити.

Під землею йому було добре. Він лежав на м'якій постелі, згорнувшись у теплий пухнастий клубок. Сердечко його билося все рідше, все тихіше. Дихання ставало ледь чутним. Солодкий, довгий сон зовсім зборов його.

Пік спав спокійно – адже у нього було дві комори, повні зерна.

Він і не передчував, яке незабаром станеться з ним несподіване лихо.

Жахливе пробудження

Був морозний зимовий вечір. Діти сиділи біля теплої пічки.

– Погано зараз звіряткам, – задумливо сказала сестричка. – Пам'ятаєш маленького Піка? Де він тепер? Шкода його, він був такий пухнастий, жовтенький...

– Знайшла кого жаліти! Мишоловку поставлю – сто штук тобі наловлю!

Того ж вечора хлопчик поставив у коморі мишоловку.

Це трапилося саме тоді, коли Пік прокинувся у себе в нірці.

Цього разу його розбудив не холод. Крізь сон мишеня відчуло, як щось важке придавило йому спину. І одразу ж мороз защіпав його під шерстю.

Коли Пік зовсім отямився, він вже тремтів від холоду. Зверху його притисли земля і сніг. Стеля геть обвалилася. Коридор був засипаний землею.

Не можна було гаяти ані хвилини: мороз жартувати не любить.

Треба бігти до комори і скоріше наїстися зерна: ситому тепліше, ситого мороз не вб'є.

Мишеня вискочило нагору і по снігу побігло до комори.

Але весь сніг був зритий вузькими глибокими ямками – слідами козиних копит. Пік щохвилини падав у ці ямки, видряпувався нагору і знову падав униз.

А коли він дібрався до того місця, де були його комори, то побачив там тільки велику яму.

Кози не лише зруйнували його підземне помешкання, але й з'їли всі його запаси...

По снігу і по льоду

Трохи зерен Пікові все ж таки вдалося в ямі знайти. Кози втоптали їх у сніг своїми копитами.

Їжа надала мишеняті сил і зігріла. Його знову почала охоплювати сонливість. Але Пік відчував: якщо засне – замерзне.

Пік схопився і побіг.

Куди? Цього він і сам не знав. Просто біг і біг, куди очі дивляться.

Настала вже ніч, і місяць стояв високо в небі. Маленькими зірочками блищав навколо сніг.

Мишеня добігло до берега річки і зупинилося. Берег був урвистий. Попереду виблискувала широка, вкрита кригою ріка.

Пік з тривогою обнюхав повітря, наважився і побіг вперед.

А злі очі вже стежили за ним.

Він не дістався ще й середини ріки, коли його почала наздоганяти швидка і безшумна тінь. Тільки тінь, легку тінь він і побачив на льоду, обернувшись. Він навіть не знав, хто за ним женеться.

Даремно Пік припав до землі грудкою, як робив завжди у хвилини небезпеки: його темна шерстка різкою плямою виділялася на блискучій блакитній кризі, і прозора імла місячної ночі не могла сховати його від страшних очей ворога.

Тінь накрила мишеня. Криві пазурі боляче вп'ялися в його тіло, по голові щось сильно вдарило, і світ для нього перестав існувати.

Із лиха в лихо

Пік прийшов до тьми у повній темряві. Він лежав на чомусь твердому і нерівному. Голова і рани на тілі дуже боліли, але тут хоч було тепло.

Поки мишеня зализувало рани, очі його почали потроху звикати до темряви.

Пік роздивився, що він лежить у просторому помешканні з круглими стінами, які піднімалися кудись вгору. Стелі не було видно, хоча десь над головою мишеняти був великий отвір. Крізь нього у приміщення проникало ще зовсім бліде світло ранкової зорі.

Страх надав мишеняті сил. Пік видряпався по шорсткій прямовисній стіні і визирнув надвір.

Виявилося, що він знаходився на дереві і якимось чином опинився в дуплі.

А сталося ось що. На середині ріки його наздогнала лісова сова. Вона вдарила мишеня дзьобом по голові, схопила пазурами і понесла до лісу.

На щастя, сова була сита: вона тільки-но спіймала зайця і з'їла, скільки могла. Воло її було так щільно набите, що в ньому не лишилося місця навіть для крихітного мишенятка. Вона й вирішила залишити Піка про запас і вкинула його у дупло, де в неї була комора з харчами.

Пікові на цей раз пощастило.

Він благополучно спустився з дерева і шмигонув у кущі.

І тільки тут Пік помітив: з ним щось не так. Він дихав важко, і повітря із свистом вилітало у нього з горла. Рани не були смертельними, але совині пазурі щось ушкодили йому в грудях. Отож він почав свистіти після швидкого бігу.

Коли Пік перепочив і став дихати спокійніше, свист припинився. Мишеня наїлося гіркої кори з куща і знову побігло – далі від страшного місця.

Мишеня бігло, а позаду в нього залишалася у снігу тонка подвійна доріжка: його слід.

І коли Пік добіг до галявини, де за парканом стояв великий будинок, на його слід вже натрапила лисиця.

Нюх у лисиці дуже тонкий. Вона одразу зрозуміла, що мишеня пробігло тут тільки що, і припустила навздогін.

Її вогняно-рудий хвіст так і замиготів поміж кущів, і бігла вона, звичайно, набагато швидше, ніж мишенятко.

Горе-музикант

Пік не знав, що лисиця женеться за ним по п'ятах. Тому, коли з дому вискочили дві величезні собаки і з гавканням кинулися до нього, він вирішив, що загинув. Але собаки його навіть не помітили. Вони побачили лисицю і кинулися на неї.

Лисиця миттю повернула назад. Її вогняний хвіст гайнув в останній раз і щез у лісі. Собаки велетенськими стрибками пронеслися над головою мишеняти і також зникли в кущах.

Пік без жодних пригод дістався будинку і шмигонув у підвал.

Перше, що Пік відчув, це сильний запах мишей.

У кожної породи звірів свій запах, і миші відрізняють одна одну по запаху так само, які ми розрізняємо людей по їхньому вигляду.

Тому Пік дізнався, що тут живуть миші не його породи. Але все ж таки це були миші, і Пік був мишеня.

Одразу ж він побіг відшукувати родичів. Пік виліз по стінці, вибрався через дірку і опинився в коморі. На підлозі стояли великі мішки, повні зерна. Один з них був прогризений знизу, і крупа висипалася з нього на підлогу.

А по стінах комори були полиці. Звідти надзвичайно смачно пахло і копченим, і смаженим, і ще чимось дуже солодким. Голодне мишеня жадібно накинулося на їжу. Після гіркої кори крупа здалася Пікові такою смачною, що він наївся досхочу. Так наївся, що йому навіть дихати було важко. І тут у горлі в нього знову щось засвистіло і заспівало.

А в цей час із дірки в підлозі висунулася гостра вусата мордочка. Сердиті очіці блимнули у темряві, і до комори вскочила велика миша, а за нею – ще чотири.

Вигляд у них був такий войовничий, що не наважився кинутися їм назустріч. Він несміливо тупцював на місці й від хвилювання свистів ще гучніше та гучніше.

Сірим мишам не сподобався цей свист.

Звідки взялося це чуже мишеня-музикант?

Сірі миші вважали комору своєю. Вони коли приймали до себе в підпілля диких мишей, які прибігали з лісу, але таких свистунів ще ніколи не бачили.

Одна з мишей кинулася на Піка і боляче куснула його в плече.

За нею налетіли інші.

Пік ледве-ледве встиг втекти від них у дірочку під якимсь ящиком. Дірочка була така вузька, що сірі миші не могли за ним туди пролізти. Тут він був у безпеці. Але йому було дуже прикро, що сірі родичі не захотіли прийняти його у свою сім'ю.

Мишоловка

Кожного ранку дівчинка запитувала у брата:

– Ну що, спіймалося мишеня?

Хлопчик показував їй мишей, які потрапляли до мишоловки. Але це були сірі миші, дівчинці вони не подобалися. Вона навіть їх трошки боялася. Їй обов'язково хотілося мати маленьке жовте мишенятко.

– Відпусти мишок, – говорила вона сумно. – Ці не такі гарні.

Але здавалося дуже дивним те, що хтось щоночі з'їдав принаду. З вечора хлопець насаджував пахучий шматочок копченого шпика на

гачок, налаштував тугі дверцята мишоловки, вранці прийде – на гачку нема нічого, а дверцята зачинені.

Він уже й мишоловку кілька разів оглядав: немає десь дірки? Але великих дірок – таких, через які могла би пролізти миша, – у мишоловці не було.

Так минув цілий тиждень, а хлопчик ніяк не міг зрозуміти, хто ж краде в нього принаду.

Та вранці на восьмий день хлопчик прибіг з комори.

Ще у дверях він закричав:

– Спіймав! Бачиш – жовтеньке!

– Жовтеньке, жовтеньке! – зраділа сестричка – Дивись, та це ж наш Пік! У нього й вушко розрізане! Пам'ятаєш, ти його ножиком тоді?.. Біжи скоріше за молоком!

Брат побіг в іншу кімнату, а вона поставила мишоловку на підлогу і, одягаючись, на хвилюк відвернулася.

Але коли дівчинка знову подивилася на мишоловку, Піка там вже не було.

Він давно навчився тікати з мишоловки. Один дротик у неї був трохи відігнутий. Сірі миші не могли протиснутися у цю лазівку, а він пролізав вільно.

Пік попадав у пастку через відкриті дверцята, одразу ж смикав за принаду, з'їдав її, а потім тікав через лазівку.

Останньої ночі хлопчик випадково поставив Мишоловку біля самої стінки саме тим боком, де була лазівка, і Пік попався. А коли дівчинка лишила мишоловку посеред кімнати, він вискочив і сховався за велику скриню.

Музика

Хлопчик застав сестричку в сльозах.

– Він утік! – казала вона, схлипуючи. – Він не хоче у нас жити!

Брат поставив блюдечко з молоком на стіл і почав її втішати:

– Чого розрюмсалась? Та я його зараз спіймаю! Зніму чобіт і покладу його халявою впритул до стінки, а ти поженеш мишеня. Воно побіжить уздовж стінки – вони завжди так бігають, – побачить дірку в халяві, подумає, що це нірка, – і шмиг туди! Тут ми його і спіймаємо!

Сестричка перестала плакати.

– Знаєш що? – сказала вона задумливо. – Не будемо його ловити. Нехай живе у нас в кімнаті. Кішки в нас нема, його ніхто не чіпатиме. А молочко я буду для нього щовечора залишати.

Дівчинка поставила блюдечко з молоком на підлогу, накришила туди хліба і стала чекати, поки мишеня вийде. Але Пік так і не вийшов до самої ночі. Діти навіть подумали, що він втік з кімнати.

Однак вранці молоко було випите, а хліб з'їдений.

«Як же нам його приручити?» – думала дівчинка.

Піку тепер жилося дуже добре. Він їв завжди досхочу, сірих мишей у кімнаті не було, і його ніхто не чіпав.

Він натаскав за скриню ганчірок та папірців і влаштував там собі гніздечко.

Людей він остерігався і виходив з-за скрині тільки вночі, коли діти спали.

Але якось вдень він почув красиву музику. Хтось грав на сопілці. Голос у сопілки був тоненький і жалісний.

І знову, як тоді, коли Пік почув «солов'я-розбійника» – жулана, він і зараз не зміг пересилити спокусу послухати музику ближче – виліз із-за скрині і сів на підлозі посеред кімнати.

На сопілці грав хлопчик. Дівчинка тихенько штовхнула брата ліктем і прошепотіла:

– Не ворухись!.. Бачиш, Пік вийшов. Грай, грай: він хоче слухати!

Мишеня слухало сумну пісеньку сопілки і якось зовсім забуло про небезпеку.

Воно навіть підійшло до блюдечка і почало хлебтати молоко, немов у кімнаті нікого, крім нього, не було. Невдовзі Пік напився так, що сам почав свистіти.

– Чуєш? – тихенько сказала дівчинка братові. – Він співає!

Пік опам'ятався лише тоді, коли хлопчик опустив сопілку. І одразу ж побіг за скриню.

Але тепер діти знали, як приручити дике мишеня. Вони тихенько грали на сопілці. Пік виходив на середину кімнати, сідав і слухав. А коли він сам починав свистіти, це вже нагадувало справжній концерт.

Добрый кінець

Незабаром мишеня так звикло до дітей, що зовсім перестало їх боятися. Воно стало виходити без музики. Дівчинка привчила його

навіть брати хліб у неї з рук. Вона сідала на підлогу, а Пік залізав до неї на коліна.

Діти зробили йому маленький дерев'яний будиночок з намальованими вікнами і справжніми дверцятами. У цьому будиночку він жив у них на столі. А коли виходив погуляти, то за старою звичкою затикав двері усім, що потрапляло на очі: ганчіркою, зім'ятим папірцем, ватою.

Навіть хлопчик, який не дуже любляв мишей, прив'язався до Піка. Понад усе йому подобалося, що мишеня їсть і вмивається передніми лапками, мов руками.

А сестричка завжди раділа, коли чула його тоненький-тоненький свист.

– Він добре співає, – казала вона братові, – він дуже любить музику.

Йй навіть не спадало на думку, що мишеня співало зовсім не для свого задоволення. Вона ж бо не знала, які небезпечні пригоди пережив маленький Пік і яку важку подорож він здійснив перед тим, як потрапити до них.

І як добре, що все так гарно скінчилося.

Переклад А. Філатової

*Зарубіжна література. 3 клас. Навчальний посібник /
Упоряд. Мовчун А.І., Харсіка Л.І. – К., 2007.*

АЛАН АЛЕКСАНДР МІЛН (1882 – 1956)

Англійський письменник А. А. Мілн відомий і як драматург, і як есеїст, проте найбільший успіх принесли йому жартівливі вірші для дітей та книга «Вінні-Пух та його друзі», які з захопленням читають діти багатьох країн світу уже майже сто років.

Дитинство А. Мілна пройшло в Лондоні, де його батько працював у школі. Після закінчення школи Алан навчався в коледжі міста Кембриджа. Рано почав писати вірші, оповідання. Першим твором була пародія на пригоди відомого детектива Шерлока Холмса. Потім – статті, п'єси, казки, детективи, поезії.

«Коли ми були маленькими» (1924) і «Тепер нам уже шість» (1927) – збірки віршів Мілна для дітей. У поезіях переплітається англійська фольклорна традиція й гумористичний погляд на світ

самого автора. Вони присвячені тому ж героєві, з яким пізніше маленькі читачі зустрінуться в казці про Вінні-Пуха, – Крістоферу Робіну. Це справжнє ім'я сина письменника.

Казка про Вінні-Пуха побачила світ у 1926 році. Герой казки живе в уявному світі своїх іграшок – їхні пригоди склали основу сюжету: Вінні-Пух лізе на дерево за медом диких бджіл; Вінні-Пух провідує Кролика й так наїдається, що не може вилізти із нори; Вінні-Пух разом з поросятком Пацем іде на полювання й власні сліди приймає за сліди Буки; ослик Іа-Іа губить хвостика – Вінні-Пух знаходить його в Сови та повертає другові й т.п. Для мешканців лісу Крістофер Робін великий авторитет. Саме його кличуть на допомогу в складних ситуаціях, саме він – найрозумніший: він уміє писати, він винахідливий і знаючий, він придумує «ех-спотикцію» на Північний Полюс, про який звірі не мають жодного уявлення.

Письменник прекрасно знає дитяче сприйняття світу, видумку та розуміння значень слів дитиною, що допомагає авторові вести розповідь легко й радісно. Сюжетні дії у кожному розділі несуть цілком самостійний характер. Це перетворює розділ у маленьку казочку, в якій немає драматичних ситуацій, боротьби добра й зла, вона оптимістична й весела.

ВІННІ-ПУХ ТА ЙОГО ДРУЗИ **(Уривки)**

Пригода третя, в якій Пух та Паць пішли на лови і трохи-трохи не зловили Вову

Був у Пуха найкращий друг – таке собі крихітне поросятко, якого звали Пацем.

Паць мешкав у великій-превеликій хаті, у великому-превеликому дереві. Те дерево бук стояло в самій середині Лісу, хата була в самій середині бука, і Паць мешкав у самій середині хати.

А поблизу хати стирчав стовпчик, на якому була прибита поламана дощечка з написом. І кожен, хто умів хоч трохи читати, міг на ній прочитати: «Стороннім В», а більше нічого не міг прочитати ніякий тобі грамотій.

Якось Крістофер Робін спитав Паця, що там, на дошці, написано. І Паць умить відповів, що там написано ім'я його дідуся і що ця

дошка з написом – їхня родинна реліквія, тобто найдорожча для їхнього сімейства річ.

Крістофер Робін сказав, що не може бути такого імені «Стороннім В», та Паць заперечив, що от і може, от і може, бо ж дідуся так звати! А «В» – це просто скорочено, бо повністю дідуся звали «Стороннім Віллі», хоч це також скорочено, бо повністю буде «Стороннім Вільям».

– Дідусь мав зразу аж два імені, – пояснив він, – на той випадок, якщо одне десь загубиться. Загубиться Вільям – буде Стороннім, загубиться Стороннім – буде Вільям...

– Знайшов чим хвастати! – зневажливо сказав Крістофер Робін. – У мене в самого два імені.

– От бачиш, я ж казав, – і в тебе так само! – закувікав Паць. – Виходить, моя-таки правда!

Був чудовий зимовий день. Паць старанно відгортав сніг перед своєю хатою, як раптом, підвівши голову, побачив Вінні-Пуха.

Уткнувшись поглядом собі під ноги, Пух обережно ступав по снігу, роблячи велике коло. Він був такий зосереджений і замислений, що, коли Паць покликав його, і не подумав зупинитись.

– Агов, Пуше! – закричав Паць. – Привіт! Що ти там робиш?

– Полюю, – відповів Пух.

– Полюєш? На кого?

– Когось висліджую! – таємниче відповів Пух.

– Кого ж ти висліджуєш?

– Оце мене й цікавить, – відповів Пух. – В тому вся штука: хто це?

– І що ж ти скажеш – хто воно такий?

– Доведеться почекати, доки я з ним зустрінусь, – відповів Вінні-Пух. – Глянь-но сюди. – Він показав на сніг перед себе. – Що ти бачиш?

– Сліди, – сказав Паць. – Відбитки лап! – Паць навіть кувікнув від хвилювання. – Ой Пуше! Ти гадаєш, це той... той страшний Вова?!

– Може бути, – сказав Пух. – Іноді начебто він, а іноді наче й не він. Хіба розберешся у цих слідах?

Він замовк і знову рушив на лови, а Паць, потупцявшись трохи, кинувся за ним і собі.

Раптом Вінні-Пух став мов укопаний і, зігнувшись, спантеличено вступився у загадкові сліди.

– Що таке? – запитав Паць.

– Неймовірна річ, – сказав Вінні-Пух. – Здається, тепер уже стало два звіра. До цього – Невідомого Кого – прилучився інший – Невідомо Хто, і зараз вони йдуть парою. Знаєш що, Пацику? Ходімо зі мною, бо раптом виявиться, що це Злі Звірі?!

Паць хоробро пошкріб собі вухо і сказав, що до п'ятниці він зовсім вільний і з великою радістю піде з Пухом, а надто, якщо в Лісі бродить справжній Вова.

– Ти хочеш сказати, якщо там бродять Два Справжніх Вови? – Уточнив Вінні-Пух, та Паць сказав, що це все одно, бо до п'ятниці йому зовсім-зовсім нічого робити.

І вони пішли далі двійком.

Сліди вели навкруг маленького вільшаного гайка. Отже, Два Вови, якщо це були вони, теж простували навкруг гайка, і, ясна річ, Пух та Паць подалися й собі навкруг гайка.

Щоб було веселіше, Паць дорогою оповідав Вінні-Пуху різні пригоди, які траплялися з його дідусем «Стороннім В», наприклад, як дідусь лікував собі ревматизм після полювання, а на старості літ мучився від задишки, і такі інші цікаві історії.

А Пух сушив мозок над тим, який же з себе був той дідусь. І йому спало на думку: що, як раптом оце зараз вони полюють на Двох Дідусів, і що буде, коли вони спіймають цих Дідусів, – чи зручно буде взяти хоча б одного додому й тримати в себе, й цікаво, що скаже на це Крістофер Робін, коли його запитати...

А сліди все йшли і йшли перед ними... Раптом Вінні-Пух знову прикипів на місці мов стій.

– Дивись! – прошепотів він стривожено і показав на сніг.

– Куди? – так само пошепки сказав Паць і аж підскочив від ляку. Та щоб показати, ніби він підскочив не від ляку, а просто так, Паць підскочив ще кілька разів, ніби йому закортіло поскакати.

– Нові сліди! – сказав Пух. – До тих двох приєднався ще третій звір!

– Пуше! – вереснув Паць. – Невже це ще один Вова?

– Ні, – сказав Пух, – бо сліди зовсім інші... Це може бути два Вови й один, ну, скажімо... скажімо, Вовчик... Або ж, навпаки, два Вовчики, й один, скажімо... ну, Вова... Та все одно, треба їх догнати...

І вони пішли далі, починаючи трохи хвилюватися, бо як-не-як, а ці три Невідомі Звірі могли виявитись Дуже Страшними Звірами.

І Пацеві до плачу захотілось, щоб його любий дідусь «Стороннім В» був зараз тут, а не деінде. А Пух думав про те, як було б гарно, аби вони раптом, ну, зовсім-зовсім випадково зустріли зараз Крістофера Робіна, – звісно, тільки тому, що він, Пух, так любить свого друга!..

Та ось зненацька Пух втретє застиг на місці й обливав кінчик свого носа, бо йому раптом зробилося нестерпно жарко.

Перед ними були сліди ЧОТИРЬОХ ЗВІРІВ!

Поглянь сюди, Пацику! Стало три Вови й один Вовчик! Ще один Вова до них приєднався!

Так воно, певне, й було! Щоправда, сліди подекуди плутались, набігали одні на одні, та все ж таки це були сліди чотирьох пар лап.

– Знаєш що? – сказав Паць, обливавши й собі кінчик носа й упевнившись, що це мало допомагає. – Знаєш що? Здається, я щось згадав. Авжеж, так і є! Я згадав про одне діло, яке забув зробити вчора і не зможу зробити завтра... Словом, мені треба піти додому й зробити це діло!

– Давай зробимо його по обіді, – сказав Пух, – я тобі поможу.

– Та розумієш, це не таке діло, що його можна зробити по обіді, – квапливо сказав Паць. – Це таке суто ранкове діло. Його будь-що треба зробити ранком, найкраще – годині о... Як ти сказав, котра зараз година?

– Та десь, мабуть, дванадцята, – сказав Пух, глянувши на сонце.

– От бачиш, я так і сказав – годині о дванадцятій. Точніше – від дванадцятої до п'яти хвилин на першу. Так що ти, любий Пуше, на мене не ображайся, якщо я... Ой, ой! Хто там?

Пух подивився на небо, а потім, знову почувши свист, глянув на велике дерево і побачив когось на гілці.

– Та то ж Крістофер Робін! – сказав він.

– Ага, ну, тоді все гаразд, – сказав Паць. – З ним ти в цілковитій безпеці. Бувай!

І він щодуху задріботів додому, невимовно радіючи з того, що скоро опиниться поза всякими страхами. Крістофер Робін зліз з дерева.

– Дурненьке ведмежа, – сказав він, – і що ти ото робило? Я дивлюсь, а ти двічі обійшов довкола гайка спершу сам, далі Паць побіг за тобою, і ви стали ходити удвох... Зараз ви намірялись ухотверте обійти ці дерева по власних слідах!..

– Помовч хвилинку, – сказав Вінні-Пух, піднявши лапку.

Він сів навпочіпки й задумався – глибоко-глибоко. Потім приклав свою лапку до одного сліду... Потім двічі почував кінчик носа і звівся на рівні ноги.

– Так і є, – сказав Вінні-Пух.

– Тепер мені стало все ясно, – додав він.

– Це ж треба бути таким смішником! – сказав Вінні-Пух. – У світі нема такого пустоголового ведмеда, як я!

– Ти зовсім не пустоголовий, – втішливо сказав Крістофер Робін. – Ти найкращий ведмідь у світі!

– Це правда? – з надією перепитав Вінні-Пух.

І раптом він весь аж засяяв.

– Що не кажи, а все-таки вже обідня пора, – сказав він.

І мерщій подався додому обідати.

Пригода четверта, в якій Іа-Іа губить хвіст, а Пух його знаходить

Підстаркуватий сірий ослик Іа-Іа стояв сам-саменький, мов палець, у зарослому будяччям закутку Лісу, широко розставивши передні ноги та похиливши голову набік, і думав про Серйозні Речі. Іноді він з сумом думав: «Чому?», іноді: «Для чого?», а іноді він думав навіть так: «Що з цього буде?» Отож не дивно, що час від часу Іа-Іа навіть сам переставав розуміти, про що ж він, власне, думає. І тому ще більше не дивно, що, зачувши важкеньку ходу Вінні-Пуха, ослик дуже зрадів: адже тепер можна було хоч на хвилику облишити думати і просто привітатись.

– Як ся маєш? – спитав він понурим голосом. Голос у нього завжди був понурий.

– А як твоє здоров'ячко? – спитав Пух.

Іа-Іа помотав головою.

– Не дуже як! – сказав він. – Ба навіть зовсім ніяк. Мені здається, що я вже дуже-дуже давно не почував себе як.

– Бідний-біднесенький! – сказав Вінні-Пух. – Мені так тебе жаль! Дай-но я на тебе погляну.

Іа-Іа понуро втупив очі в землю, а Вінні-Пух обійшов круг нього.

– Еге, що ж це скоїлося з твоїм хвостом? – здивовано спитав він.

– А що з ним скоїлося? – спитав Іа-Іа.

– Його нема!

– Ти певен?
– Хвіст або є, або його нема. В таких речах завжди можна бути певним. А твого хвоста тут нема!

– А що ж там є?

– Нічого.

– Зараз подивимось, – сказав Іа-Іа й повагом обернувся до того місця, де зовсім недавно був його хвіст. Проте, помітивши, що йому ніяк не щастить його наздогнати, він став крутитися назад, аж поки вернувся туди, звідки почав, а далі просунув голову між передні ноги, уважно подивився знизу й нарешті сказав, глибоко та сумно зітхнувши:

– Здається, справді нема.

– Авжеж, нема! – сказав Вінні-Пух.

– Цього і слід було чекати, – понуро мовив Іа-Іа. – Тепер усе ясно. Дивуватися нічого.

– Певне, ти його десь забув, – сказав Пух.

– Напевне, його хтось поцупив, – сказав Іа-Іа. – Знаю, чиї це штучки! – додав він після тривалого мовчання.

Пух відчув, що він мусить сказати щось підбадьорливе, корисне, але не міг придумати, що саме. І він надумав замість цього зробити щось підбадьорливе, корисне.

– Іа-Іа, – урочисто мовив він. – Я, Вінні-Пух, обіцяю знайти тобі твій хвіст!

– Дякую, Пуше, – сказав Іа-Іа.

– Ти справжній друг, – додав він.

– Не те, що інші, – закінчив він.

І Вінні-Пух пішов на розшуки хвоста.

Він виступив у путь через Ліс чудового весняного ранку. Маленькі пухнасті хмаринки весело гралися на ясно-блакитному небі. Вони то наскакували на сонечко, ніби хотіли його заховати, а то хутенько тікали геть, щоби й іншим дати побавитись.

А сонечко собі світило та світило – гаряче, палко, сміливо – і не звертало на їхні пустощі ніякої уваги. І в його золотому промінні перша-ліпша сосна, що носила свої голки і влітку, і взимку, виглядала тепер старою та обшарпаною поруч з берізками, які зодяглися в нові мереживні шати.

Вінні бадьоро йшов поміж дубів і ялинок, збігав схилами, зарослими ялівцем та вересом, долав кам'яністі русла струмків, видирався на круті береги річок і знову пірнав у хаші, аж поки,

нарешті, голодний та стомлений, ступив у Дрімучий Праліс. Бо треба сказати, що саме тут, у Дрімучому Пралісі, жила Сова.

«А якщо хто-небудь знає що-небудь, – сказав собі в думці ведмедик, – то це, безперечно, Сова. Інакше я – не Вінні-Пух, – додав він. – А я – це я, Вінні-Пух, – сказав він. – Отже, все в порядку!»

Сова мешкала у старовинному замку «Каштани».

Авжеж, у неї була не якась там хата, а справжній замок невимовної краси. Принаймні саме так здавалося Вінні-Пуху, бо на дверях замку був і дзвоник з кнопкою, і дзвіночок з шнурком.

А під дзвоником висіла табличка:

ПРОСЮ НАТИЦЬНИ ВІТЧИНЯТЬ

А під дзвіночком висіла табличка:

ПРОСЮ ПО СМІКАЙ ВІТЧИНЯТЬ

Обидва ці оголошення довелося написати Крістоферу Робіну, через те що тільки він один на весь Ліс умів писати. Навіть Сова, хоч вона й була мудра, як світ, і хоч вона знала читати й підписувати власне ім'я – Сова, навіть вона не спромоглася б правильно написати таких довжелезних важчезних слів, як, скажімо, чи то ГИГИЄНА, а чи БУТИБРОТ.

Вінні-Пух дуже уважно прочитав обидва оголошення, спочатку зліва направо, і ще раз – на той випадок, якщо він щось ненароком пропустив, – справа наліво. Після цього, для певності, він потицяв у кнопку дзвоника й посмикав її, потім посмикав шнурок і потицяв у сам дзвіночок, а потім голосно загукав:

– Сово, гей, Сово! Ану відчиняй! Ведмідь прийшов!

Двері розчахнулися, і Сова виглянула на білий світ.

– Здоров, Пуше! – сказала вона. – Які новини?

– Жажливі й сумні, – сказав Пух, – бо Іа-Іа, мій давній друг, загубив хвіст і дуже побивається за ним. Скажи, будь ласка, ну як мені його знайти?

– Та бач, – сказала Сова, кліпнувши булькатими очима, – в такому разі процедура буде нижчезазначена...

– Що значить «в такій пазусі дурка?» – не зрозумів Пух. – Ти не забувай, що в мене замість мозку в голові тирса і трудні слова мене тільки спантеличують.

– Ну, – взялася пояснювати Сова, – це значить, як треба діяти.

– Ага, якщо твоя дурка справді це значить, я проти неї нічого не маю, – примирливо сказав Пух.

– А діяти треба так: передусім оголосити через пресу, щоб...

– Будь здорова! – сказав Пух, піднявши лапку. – То що ми маєм зробити через цю – як ти сказала? Ти чхнула, коли зібралась сказати.

– Я не чхала.

– Ні, Сово, ти таки чхнула.

– Даруй мені, Пуше, але я таки не чхала. Адже не можна чхнути й не знати, що ти чхнув.

– Так само не можна знати, що хтось чхнув, коли ніхто не чхав.

– Я тільки сказала: передусім оголосити через прес-с-су.

– От бачиш, і знову ти чхаєш! Будь здорова, – співчутливо сказав Вінні-Пух.

– Я кажу – о-го-ло-сити! – криком закричала Сова. – Дати в газету об'яву й пообіцяти винагороду. Тобто написати в об'яві, що ми дамо багато-багато чогось тому, хто знайде хвіст Іа-Іа.

– Ясно, ясно, – сказав Пух, киваючи головою. – До речі, про це «багато-багато чогось», – замріяно мовив він. – Я сам не проти «чогось», і не треба мені «багато-багато». Така вже, знаєш, у мене звичка – перехопити «чогось» саме в цей час, – і він з надією скосив очима на буфет, що стояв у кутку Совиної приймальні, – скажімо, ложечку згущеного молока чи там ковточок меду...

– Так от, – торочила своє Сова, – ми, значить, напишемо об'яву і розклеїмо її по всьому Лісі.

– Ковточок меду, – пробурмотів собі під ніс ведмедик, – або... або, у крайньому разі, обійдемося і без нього. – Він тяжко зітхнув і став старатися слухати те, що казала Сова.

А Сова говорила та говорила якісь довжелезні слова, і слова ті ставали все довшими й довшими... Нарешті вона повернулася туди, звідки почала, і взялася тлумачити, що написати цю об'яву повинен Крістофер Робін.

– Це ж він порозписував таблички у мене при вході. Ти їх бачив, Пуше?

Пух вже давно заплющив очі й відповідав лише «так» та «ні» на все, що казала Сова. А через те, що останньою його відповіддю було: «так, так», то цього разу він сказав: «Ні, ніколи!» – хоч не мав навіть уявлення, про що саме йдеться.

– Як, ти їх не бачив? – спитала Сова і трохи здивувалась. – То ходімо подивимся.

І вони вийшли надвір.

Пух подивився спершу на дзвоник із кнопкою та на табличку під ним, далі він подивився на дзвіночок з шнурком та на табличку під ним, і чим довше він придивлявся до шнурка на дзвіночку, тим глибше відчував, що десь уже бачив щось дуже й дуже схоже... Десь зовсім в іншому місці, колись раніше...

– Гарний шнурочок, га? – сказала Сова.

Пух кивнув головою.

– Він мені щось нагадує, – сказав він, – але я не можу пригадати, що саме. Де ти його взяла?

– Одного разу летіла я Лісом. А він висів на кущику. Я навіть подумала, що там хтось живе, і подзвонила. Проте нічого не сталося, і тоді я подзвонила голосно-голосно, так що шнурочок лишився у мене в руці. А потім мені здалося, що він нікому не потрібен, і я взяла його собі, принесла додому й оце...

– Сowo, сказав Пух урочисто, – ти помилилася. Він комусь дуже потрібен.

– Кому?

– Іа. Моему другові Іа-Іа. Він... він дуже любив його.

– Любив його?

– Був міцно прив'язаний до нього, – з сумом промовив Вінні-Пух.

З цими словами він зняв шнурок з гачка й відніс його справжньому хазяїну, тобто осликові Іа-Іа. І коли Крістофер Робін прибив цвяшком хвоста на місце, Іа-Іа з вибриком подався до лісу і з таким щасливим захватом вимахував хвостом, що Вінні-Пуху залоскотало в усіх усядах. Отож він і мусив чимдуж гайнути додому, щоб підкріпитися.

За півгодини, витираючи губи, він уже гордо співав:

Хто знайшов хвіст
Мого доброго друга?
Я, Вінні-Пух!
Була майже друга –
Саме обідня пора. Ура!
(Хоч справді була одинадцята)
Я знайшов хвіст!

Пригода шоста, в якій Іа-Іа на день свого народження одержує два подарунки

Іа-Іа – підстаркуватий сірий ослик – стояв одного разу на березі струмка й понуро дивився у воду на своє віддзеркалення.

– Трагічна картина, – сказав він нарешті. – Ось як це зветься – трагічна картина.

Він обернувся і лінцем почвалав берегом струмка вниз за течією. Пройшовши метрів двадцять, він перебрів ручай і так само лінцем почвалав назад протилежним берегом проти течії. Напроти того місця, де він стояв раніше, Іа-Іа зупинився і знов подивився у воду.

– Я так і знав, – зітхнув він. – З цього боку нітрохи не краще. Та всім байдуже. Нікому немає діла. Трагічна картина – ось як це зветься.

Нараз у заростях папороті-орляку затріщало, і звідти вигулькнув Пух.

– Доброго ранку, Іа, – сказав Пух.

– Доброго ранку, ведмедику Пуше, – невесело сказав Іа. – Якщо ранок справді добрий. В чому я сумніваюсь, – додав він.

– Чого? Що трапилось?

– Нічого, ведмедику Пуше. Усі ж не можуть. А декому й не доводиться. Тут нічого не вдієш.

– Чого всі не можуть? – перепитав Пух, потерши кінчик носа.

– Веселитися. Співати-танцювати й таке інше. Під вербою, під рясною.

– А-а, ясно! – сказав Пух. Він надовго задумався, потім спитав: – Під якою вербою?

– Під тією, на якій груші ростуть, – невесело вів далі Іа-Іа. – Таночок, пісенька й таке інше. Я не жаліюсь, але так воно й є.

Пух умостився на великому камені й спробував що-небудь зрозуміти. Виходило щось на зразок загадки, а Пух не вважав себе добрим відгадувальником, бо в голові в нього, як не кажіть, була тирса. І через те він на всяк випадок заспівав загадкову пісеньку:

Різні на світі бувають дива,
Часом обертом йде голова.
Щойно я бачив: написано – РИС.
Зліво читаю – СІР об'явивсь!

Звідки той СІР і навіщо той РИС?
Спробуй у цьому ти сам розберись.
От я й кажу геть усім наперед:
Кращого в світі немає, як МЕД!

Це був перший куплет пісеньки. Коли Пух його проспівав, Іа-Іа не мовив ні слівця, чи сподобалась йому пісня, чи ні. Тому Пух заспівав другий куплет:

Мешкає в дереві наша Сова,
Чув я від неї кумедні слова:
«ЗАМОК замкнула я на ЗАМОК.
Дощик пішов – і ЗАМОК мій ЗАМОК.
В ЗАМОК не траплю – заржавів ЗАМОК,
Бо він під дощиком дуже ЗАМОК».
От я й кажу геть усім наперед:
Кращого в світі немає, як МЕД!

Іа-Іа й на цей раз мовчав, наче води в рот набрав, тому Пух перейшов до третього куплета:

Муха літає. Ластівка – теж.
Пташкою ж муху не назовеш.
Є такий кінь, називається МУЛ,
Він, коли схоче, то ляже у МУЛ.
Все це аж надто великі дива –
Їх не вміщає моя голова.
От я й кажу геть усім наперед:
Кращого в світі немає, як МЕД!

– Правильно. Ото ж бо й є, – сказав Іа-Іа. – Співай, затагуй. Трам-там-там-трі-та-там! Ой гоп, ти-ни-ни. Веселись-розважайся!

– Я веселюсь, – сказав Пух.

– Дехто може, – сказав Іа-Іа.

– Та що трапилось, скажи нарешті?

– А хіба щось трапилось?

– Ні, але в тебе такий сумний вигляд, Іа.

– Сумний? Чого б мені бути сумним? Адже сьогодні мій день народження. Найшасливіший день року!

– Твій день народження? – перепитав Пух, страшенно здивований.

– Атож. Хіба не бачиш? Поглянь на всі ці подарунки. – Він помахав передньою ногою, ніби справді на щось показував. – Поглянь на іменинний пиріг! На цукерки й тістечка!

Пух глянув – спершу направо, потім наліво.

– Подарунки? – сказав він. – Іменинний пиріг? Цукерки? Де?

– Хіба ти їх не бачиш?

– Ні, – сказав Пух.

– Я також, – сказав Іа. – Це жарт, – пояснив він. – Ха-ха!

Пух почухав потилицю, зовсім збитий з пантелику.

– А сьогодні справді твій день народження? – спитав він.

– Справді.

– Ой! Ну, щиро вітаю тебе й зичу тобі багато-багато щастя в цей день.

– І я щиро вітаю тебе й зичу тобі багато-багато щастя в цей день, ведмедику Пуше.

– Але ж сьогодні не мій день народження.

– Ні, не твій, а мій.

– А ти ж кажеш: «Зичу тобі щастя в цей день».

– То й що? Хіба ти хочеш бути нещасливим у мій день народження?

– Ага, зрозумів, – сказав Пух.

– Досить вже того, – сказав Іа-Іа, ледве не плачучи, – досить вже того, що я сам такий нещасний – ні подарунків, ні іменинного пирога, ні цукерок, і взагалі всі мене кинули й забули... А коли й інші будуть нещасні...

Цього Вінні-Пух не міг уже стерпіти.

– Постій тут! – гукнув він осликові й щодуху помчав додому.

Пух відчув, що мусить негайно подарувати бідолашньому Іа хоча б що-небудь, а потім він матиме час подумати про Справжній Подарунок.

Біля своєї хатки він застав Паця, який підстрибував перед дверима, силкуючись дотягтися до дзвінка.

– Драстуй, Пацю, – сказав Пух.

– Здоровенький був, дорогий Пуше, – сказав Паць.

– Що ти там робиш?

– Та намагаюся подзвонити, – сказав Паць. – Я оце йшов мимо і мені спало на думку...

– Давай я тобі допоможу, – люб'язно запропонував Пух. Він підійшов до дверей і натиснув кнопку. – А я щойно зустрів Іа-Іа, – почав він. – Бідолашний ослик дуже засмучений, бо в нього сьогодні день народження, а всі про нього забули, і він так понурився, так понурився – ти ж знаєш, як він уміє... Ну от, він стоїть такий понурений, а я... Чого нам так довго не відчиняють? Невже тут живуть такі сплюхи? – і він подзвонив знову.

– Пуше, – сказав Паць, – та це ж твій власний дім.

– Ох! – сказав Пух. – А й справді, він і є. Тоді зайдімо.

Вони зайшли до кімнати. Пух відразу шаснув до буфета, аби впевнитися, чи стоїть там невеличке горнятко з медом, саме таке, яке йому треба. Горнятко стояло на місці, і Пух зняв його з полиці.

– Я однесу його Іа, – пояснив він. – У подарунок. А що ти збираєшся йому подарувати?

– Можна, щоб і я його подарував? – спитав Паць. – Буцімто від нас обох?

– Ні, – сказав Пух. – Це ти погано придумав.

– Ну, гаразд. Тоді я подарую Іа повітряну кульку. У мене залишилась одна від мого свята. Я зараз збігаю по неї, добре?

– Добре. Оце ти чудесно придумав! Бо Іа треба розвеселити. А з повітряною кулькою кожен розвеселиться. Ніхто не стане понуритись, коли в нього є повітряна кулька!

Отож Паць хутенько потрюхав додому, а Пух з горнятком меду пішов до струмка.

День видався спекотний, а йти було досить далеко. Не встиг Пух здолати й половину дороги, як раптом відчув у всьому тілі чудне лоскотання. Спершу йому залоскотало в носі, далі у горлі, далі засмокотало під грудьми, а далі опустилось аж до самісіньких п'ят. Так, ніби хтось у ньому всередині шепотів: «Знаєш, Пуше, зараз саме час чого-небудь трішечки...»

– Ого-го! – сказав Пух. – Я й не знав, що вже так пізно! Він сів на землю і здер покришку з свого горнятка.

– Добре, що я прихопив його з собою, – сказав він. – А більшість ведмедів у таку спеку навіть і не подумали б прихопити з собою те, чим можна трохи підкріпитись!

І він припав до меду.

– А тепер подумаєм, – сказав Пух, востаннє лизнувши денце горнятка, – подумаєм, куди ж це я збирався йти. А, так, до Іа-Іа!

І він неквапливо підвівся з землі.

Та раптом Пух усе пригадав. Адже він з'їв подарунок!

– Гай, гай! – скрушно похитав головою Пух. – Ну що тепер робити? Треба ж подарувати бідолашному Іа хоча б що-небудь! Ох-хо-хо!

Зопалу Пух навіть не знав, куди спрямувати свої думки. Та згодом він подумав:

– Все-таки це дуже гарне горнятко, хоча в ньому й немає меду. Якщо я вимию його та сполощу й попрошу когось написати збоку «Вітаю з днем народження», Іа зможе тримати в ньому що захоче. Це буде корисна річ!

У цей час Пух саме проходив через Дрімучий Праліс, де жила Сова, і вирішив завітати до неї в гості, бо про Сову ходила слава, що вона страх яка грамотійка.

– Доброго ранку, Сово! – сказав Пух.

– Доброго ранку, Пуше, – сказала Сова.

– Вітаю тебе з днем народження Іа і зичу тобі багато-багато щастя, – сказав Пух.

– Он як? – здивувалася Сова.

– Саме так. А що ти, Сово, хочеш йому подарувати?

– А ти, Пуше, що хочеш йому подарувати?

– Я несу йому в подарунок Корисне Горнятко, в якому можна тримати все, що захочеш. А тепер я хочу тебе попросити...

– Оце саме? – спитала Сова і взяла з Пухових лапок горнятко.

– Це саме, – сказав Пух. – І я хочу тебе попросити...

– В ньому щойно тримали мед, – сказала Сова.

– В ньому можна тримати що хочеш, – запевнив Вінні-Пух. – Це дуже, дуже корисна річ. І я хотів попросити тебе...

– А ти узяв би та й написав на ньому: «Вітаю тебе з днем народження».

– Так про це ж я й прийшов тебе попросити! – сказав Пух. – Бо моє правильнописання якесь кульгаве. Взагалі воно гарне правильнописання, тільки чогось трохи кульгає, і букви заскакують не на свої місця. Ти напишеш на ньому: «Вітаю з днем народження»? Дуже тебе прошу!

– Просто чарівне горнятко! – сказала Сова, обдивившись його з усіх боків. – А можна, я його теж подарую? Від тебе й від себе спільно?

– Ні, – сказав Пух. – Це ти погано придумала. Краще давай я спершу його помию, а потім ти все на ньому напишеш.

Пух добре вимив горнятко й насухо його витер, а Сова тим часом слинила кінчик свого олівця й думала, як пишеться «день народження».

– Пуше, а ти вмієш читати? – спитала вона не без тривоги в голосі. – От, наприклад, у мене при вході висять таблички під дзвоником та під дзвіночком. На них усе Крістофер Робін написав! Ти можеш їх прочитати?

– Крістофер Робін сказав мені, що там написано, і тоді я вже зміг, – відповів Пух.

– Чудово! Я також скажу тобі, що тут, на горняткові, написано, і тоді ти зможеш прочитати!

І Сова взялася писати... Ось що вона написала:

«ВИТЯ ТЮ ТИ БЕ ЗИДНЕМ НАРО ДНЯ МНЯ ВНЯ!»

Пух з захопленням подивився на цей напис.

– Я тут написала: «Вітаю тебе з днем народження», – недбало пояснила Сова.

– Оце напис – всім напишам напис! Та ще й який довгий! – з глибокою повагою сказав Пух.

– Ну, якщо вже тобі все сказати, то тут написано так: «Вітаю тебе з днем народження, бажаю щастя. Твій Пух». Я не пожаліла олівця, бачиш, скільки стерлося!

– Бачу. Ого! – сказав Пух.

Поки все це робилося-діялось, Паць встиг збігати до себе додому й узяти повітряну кульку для Іа. Він міцно обхопив її лапками, притис до грудей, щоб вітер не заніс її в небо, і чимдуж помчав до струмка, аби прибігти на місце раніше за Пуха. Йому страшенно кортіло найпершим піднести осликові подарунок, щоб усі подумали, ніби Паць згадав про день народження Іа сам, без сторонніх підказок. Отож він так поспішав і так замріявся, уявляючи, як зрадіє його подарункові Іа, що зовсім не дивився собі під ноги... і раптом Пацева ніжка потрапила в мишачу нірку, і сам він з усього маху заорав носом землю.

– Ба-бах!!!

Паць лежав ні живий ні мертвий, не тямлячи, що трапилось. І спершу він подумав, що, може, весь-весь білий світ злетів у повітря; згодом він подумав, що, може, в повітря злетів не світ, а тільки їхній улюблений Ліс; а ще трохи згодом він подумав, що, певне, лише він,

Паць, злетів за хмари і лежить оце зараз десь на Місяці й ніколи-ніколи вже не побачить ні Крістофера Робіна, ні Пуха, ні Іа... Однак ще трохи-трохи згодом він подумав: «Нехай я й на Місяці, хай! Все одно не обов'язково лежати носом униз!»

І він обережно зіп'явся на ноги й оглядівся довкола.

Ні, довкола був той самий, їхній Ліс!

– Цікаво, просто чудасія! – подумав він. – А що ж то було за бабах? Адже не міг я сам наробити стільки шуму, коли спіткнувся й упав. І де поділась моя кулька? І звідки тут узявся оцей квачик?

Який жах! Той квачик, та гумова ганчірочка й була – саме була! – його повітряною кулькою.

– Ой мамо! – сказав Паць. – Ой мамонько, мамо, ой мамонько, мамонько, мамо! Ну що ж, тепер уже пізно. Додому вертатися нічого... Іншої кульки в мене немає. Та, мабуть... мабуть, Іа не дуже й любить повітряні кулі...

І він потрюхав далі, хоч, правду кажучи, біг тепер не так уже весело. Та все ж він скоро добіг до того місця, де над струмком стояв Іа-Іа й дивився на своє віддзеркалення у воді.

– Доброго ранку, Іа! – ще здалеку загукав Паць.

– Доброго ранку, маленький Пацику, – відповів Іа-Іа. – Якщо цей ранок справді добрий, – сказав він. – В чому я сумніваюсь, – додав він. – А втім, це байдуже, – закінчив він.

– Вітаю тебе з днем народження, – сказав Паць, підійшовши тим часом ближче.

Іа-Іа перестав дивитися на своє віддзеркалення у воді й, повернувши голову, витріщився на Паця.

– Ану, ану, повтори, що ти сказав, – сказав він.

– Вітаю те...

– Зажди хвилинку!

Хитаючись на трьох ногах, Іа-Іа став обережно підносити четверту до вуха.

– Я навчився цього ще вчора, – пояснив він, упавши тричі підряд. – Це дуже просто. І головне – так краще чути... Ну от, все гаразд. То як ти щойно сказав, повтори, будь ласка, – попросив він, наставивши вухо з допомогою копита.

– Вітаю тебе з днем народження, – повторив Паць.

– Мене?

– Авжеж, Іа-Іа.

– З моїм днем народження?

- З твоїм.
- Отже, у мене справжній день народження?
- Найсправжнісінкий, Іа! І я приніс тобі подарунок.

Іа опустил праву ногу, повільно обкрутився на місці й, крекчучи від натуги, насилу дотягся до вуха копитом лівої.

- Я хочу послухати ще на це вухо, – сказав він. – Тепер говори.
- По-да-ру-нок! – проказав Паць голосно.
- Мені?
- Авжеж!

– На день народження?

– Атож.

– Отже, виходить, у мене таки справжній день народження?

– Звичайно, Іа! І я дарую тобі повітряну кулю!

– Повітряну кулю? – сказав Іа-Іа. – Ти сказав – повітряну кулю? Це такі великі, гарні, яскраві, що їх надувають? Ех, танки-співанки, гіп-гоп-гоп, тра-ля-ля!

– Саме так, саме так... Тільки, розумієш... мені дуже жаль... розумієш, Іа, коли я біг, щоб чимшвидше принести тобі кулю, я впав.

– Ой-ой-ой! Біднесенький мій! Мабуть, ти таки дуже поспішав. Гадаю, ти не забився, маленький Пацику?

– Ні, але куля... Ох, Іа, вона зовсім лопнула.

Запала довга-предовга мовчанка.

– Моя куля? – нарешті спитав Іа-Іа.

Паць кивнув.

– Мій чудовий день народження подарунок?

– Так, Іа, – сказав Паць, підшморгнувши носом. – Ось він. Щиро вітаю тебе з днем народження.

І він подав Іа-Іа маленький гумовий квачик.

– Оце воно? – спитав Іа трохи здивовано.

Паць кивнув.

– Мій подарунок?

Паць кивнув ще раз.

– Повітряна куля?

– Так.

– Спасибі тобі, Пацику, – сказав Іа-Іа. – Пробач, будь ласка, – вів далі він, – але я хочу спитати, якого кольору була куля, коли... коли вона була кулею?

– Червона.

– Я про таку і мріяв! Червона!.. – пробурмотів собі під ніс Іа-Іа. Мій улюблений колір... А яка завбільшки вона була?

– Майже як я.

– Я про таку і мріяв!.. Завбільшки з Паця!.. – сумно пробурмотів Іа-Іа. – Мій улюблений розмір. Отак – куди не кинь, усяди клин.

Паць почував себе дуже нещасним і просто не знав, що йому й говорити. Він лише раз по раз розкривав рота, заміряючись щось сказати, та повсякчас вирішував, що саме цього казати й не слід. І раптом з того боку струмка долинули вигуки. То прийшов Пух.

– Зичу тобі багато-багато щастя! – кричав Пух, певне, забувши, що він уже це говорив.

– Спасибі, Пуше, мені вже пощастило, – понуро відповів Іа-Іа.

– Я приніс тобі подаруночок! – радісно вів своє Пух.

– У мене вже є подаруночок, – відповів Іа-Іа.

Пух тим часом перебрів струмок і підійшов до Іа. Паць сидів віддалік, похиливши голову на лапки, і тихесенько шморгав носом.

– Ось він, – сказав Пух. – Це – Дуже Корисне Горнятко. А на ньому, знаєш, що написано? «Вітаю тебе з днем народження, бажаю щастя. Твій Пух». Он скільки всього там написано. І в нього можна класти що захочеш.

Глянувши на горнятко, Іа-Іа страшенно розхвилювався.

– Оце що треба! – вигукнув він. – Слово честі, моя кулька якраз увійде в цей горщик!

– Ну що ти, що ти, Іа, – зупинив його Пух. – Повітряні кулі не можуть увходити в горнятка. Вони дуже великі. З ними треба не так, а отак: візьми кулю за мотузок...

– То інші кулі не виходять, а моя увійде, ще й як! – гордо сказав Іа-Іа. – Дивись, Пацiku!

Паць сумовито озирнувся, а Іа-Іа схопив колишню кульку зубами й поклав обережно її у горнятко, далі витяг і поклав на землю, а далі знову взяв її зубами й поклав обережно у горнятко.

– Виходить! – закричав Пух. – Тобто, виходить!

– Ввиходить! – закричав Паць. – І виходить!

– Чудово виходить! – закричав Іа-Іа. – І ввиходить і виходить – просто краса!

– Я дуже щасливий, – сказав радісно Пух, – що здогадався подарувати тобі Корисне Горнятко, в яке можна класти всілякі речі.

– Я дуже щасливий, – сказав радісно Паць, – що здогадався подарувати тобі Річ, яку можна класти в це Корисне Горнятко!

Та Іа-Іа нічого не чув. Йому було не до того: він то клав свою кульку в горнятко, то витягав її назад, і було видно, що він таки посправжньому щасливий...

– А я хіба нічого йому не подарував? – спитав Крістофер Робін засмученим голосом.

– Як же нічого? Звісно, подарував! – сказав я. – Пригадай лиш, ти подарував йому... подарував таку маленьку-маленьку...

– А, вже згадав! Я подарував йому велику-велику коробку, повнісіньку фарб, якими що захочеш можна намалювати.

– Еге. Саме так.

– Тільки чого я не віддав йому подарунок з самого ранку?

– Ну, звісно чого! Адже ти був страшенно заклопотаний приготуваннями до свята. Ти клопотався, щоб для нього був і іменинний пиріг, і цукерки, й морозиво...

– Еге, тепер я вже все згадав, – зітхаючи сказав Крістофер Робін.

Пригода восьма, в якій Крістофер Робін веде «ех-спотикцію» на Північний Полюс

Одного чудового дня Пух чалапав на другий кінець Лісу, щоб провідати Крістофера Робіна та з'ясувати, чи не забув той взагалі про існування ведмедів. Вранці під час сніданку (сніданок був дуже скромний – трохи повидла, намащеного на стільники з медом) Пухові зненацька закрутилася в голові нова пісенька. Вона починалася так:

Славно бути ведмедем. Ура!
Слава Пухові! Тричі – ура!

Придумавши ці рядки, Пух почухав потилицю і сказав сам до себе: «Початок просто чудовий, але де взяти продовження?» Він спробував ще кілька разів повторити «Ура!», та це не допомогло. «Може, вийде краще, – подумав він, – якщо я співатиму: «Славно бути ведмедем. Ого!»?» І він заспівав «Ого!». Але й так пісня не зрушила з місця. «Ну що ж, гаразд, – сказав він, – тоді я проспівую перші два рядки ще двічі, і, може, якщо я співатиму дуже швидко, то й сам незчуюся, як доберуся й до третього, а там і до кінця, і в мене вийде гарна пісенька. Ну, почали:

Славно бути ведмедем. Ура!
Слава Пухові! Тричі – УРА!
Не страшні мені буря і град,
Ні тумани, ані зорепад,
Ні холодні дощі заливні, –
Тільки б меду побільше на носик мені.
Крізь хурделицю-злюку, найглибший
замет

Я сміливо піду хоч куди уперед,
Все вперед, та вперед, та вперед, –
Тільки лапки гарненько вмочить мені
в мед.

Хай живе Вінні-Пух! Гей, ура!
Слава Пухові! Тричі ура!
Добре він попоїв, трам-тара...

Йому так сподобалась ця пісенька, що він співав її всю дорогу, поки йшов через Ліс.

«Але якщо я співатиму її довше, – раптом подумав він, – то саме настане час для чогось смачненького, і тоді останній рядок буде неправильний». Тому він став мугикати пісеньку без слів.

Крістофер Робін сидів на порозі й натягав свої Похідні Чоботи.

Як тільки Пух побачив Похідні Чоботи, він враз зрозумів, що має статися Пригода, і він хутенько злизав з писка рештки меду й підтягнувся, як тільки міг, щоб показати, що він готовий до всього.

– Доброго ранку, Крістофере Робіне! – загукав він.

– Привіт, Вінні-Пуше. Ніяк не натягну оцей чобіт.

– Кепська справа, – сказав Пух.

– Ти, будь ласка, упрись мені в спину, а то я можу потягти так сильно, що перекувицьнись догори ногами.

Пух сів і міцно-міцно вперся лапками в землю, а спиною міцно-міцно вперся у спину Крістоферу Робіну; в свою чергу Крістофер Робін міцно-міцно вперся у спину Пуху і став міцно-міцно тягти-натягати свій чобіт, аж поки, нарешті, той добре натягся.

– От і готово, – сказав Пух. – Що будемо робити далі?

– Підемо в експедицію. Всі, – сказав Крістофер Робін, звівшись на ноги та обтрушуючись. – Дякую, Пуше.

– Підемо в ех-спотикцію? – з цікавістю перепитав Пух. – Здається, такого я ще не бачив, не чув і не їв. А де вона, ця ех-спотикція?

– Експедиція, дурненьке ведмежа. Не «ех», а е-к-с», розумієш, «ки-си»!

– А-а, – сказав Пух. – Ясно.

Та насправді йому нічого не було ясно.

– І в експедиції нам слід не спотикатися, а шукати й відкрити Північний Полюс.

– А-а! – знову сказав Пух. – Ясно. А що воно таке – Північний Полюс? – спитав він.

– Ну, це така штука, яку відкривають, – недбало сказав Крістофер Робін, який і сам не дуже знав, що ж то воно за штука.

– А-а, ясно, – сказав Пух. – А ведмедям можна його відкривати?

– Авжеж, можна. І Кроликові, і Кензі, і всім, усім, усім. Бо ж це експедиція. Експедиція – це ось що значить: всі йдуть один за одним, як на параді. Ти б краще попередив усіх, щоб збиралися, поки я почищу рушницю. І ще треба не забути провізію.

– Про кого не забути?

– Не про кого, а те, що їдять.

– А-а! – сказав Пух зраділо. – А мені почулось, ніби ти сказав про якусь візію. Тоді я піду та попереджу їх усіх.

І він почалапав геть.

Першим, кого зустрів Пух, був Кролик.

– Привіт, Кролику, – сказав Пух. – Це ти?

– Давай гратися, ніби це не я, – сказав Кролик. – Подивимось, що з того вийде.

– Я маю до тебе доручення.

– Гаразд, я передам його Кроликові.

– Ми всі вирушаємо в ех-спотикцію разом з Крістофером Робіном.

– І Кролик теж? А що таке... ну оте, що ти сказав?

– Ну, такий собі парад, чи що, – сказав Пух.

– Он як? Парад!

– Угу. І ми повинні відкрити Поляск... чи, може, Болість? Одне слово, щось там відкрити.

– Відкрити? Всі ми? – сказав Кролик.

– Всі, всі. А головне, не забути про... ну, про те, що їдять. Бо раптом нам їсти захочеться!.. Тепер я подамся до Паця, а ти перекажи все Кензі, гаразд?

Пух попрощався з Кроликом і заквапився до Пацевої хатки.

Паць сидів під призьбою і, заплющивши очі, гадав на ромашці, аби точно дізнатися – любить, не любить, плюне чи поцілує. Вийшло, що плюне, і тепер він силкувався згадати, на кого ж він загадав, сподіваючись, що то не Пух. В цю мить перед ним і вигулькнув Пух.

– Гей, Пацику! – захекано сказав Пух. – Ми йдемо в ех-спотикцію. Всі, всі. І беремо про... про... їзію... Одне слово, харчі. Треба щось там відкрити.

– Що відкрити? – злякано спитав Паць.

– Та щось таке, що відкривають.

– Не дуже люте?

– Крістофер Робін нічого не говорив про лютість. Він тільки сказав, що в нього є, як його... е... е... ки... си...

– Киси я не боюсь, – запевнив Паць. – Я боюсь тільки вовка. Та якщо з нами йде Крістофер Робін, тоді я зовсім нікого не боюсь!

Невдовзі всі вже зібралися біля порога Крістофера Робіна, і «ех-спотикція» почалася. Попереду виступали сам Крістофер Робін і Кролик, за ними Паць та Пух, далі Кенга з Крихіткою Ру в кишені й Сова, ще далі – Іа, а в самому кінці, розтягнувшись довгим ланцюжком, тюпали всі Кроликові Родичі та Знайомі.

– Я їх не запрошував, – ніби між іншим пояснив Кролик. – Вони самі взяли та й прийшли. Вони завжди так. Нехай собі спотикаються в самім кінці, за хвостом Іа.

– Мушу сказати, – озвався Іа, – що це розгартіяш. Ось що це таке! Я взагалі не збирався йти в цю... е... е... скопитцію... чи як там Пух її назвав. Я прийшов тільки з почуття обов'язку. Та все ж, бачте, я тут, і якщо я змушений йти в кінці е... е... зкопитії – ви розумієте, про що я кажу, – то й дозвольте мені йти в кінці. А коли я щоразу, як мені захочеться трохи посидіти й відпочити, матиму клопіт розчищати собі місце від цієї дрібноти – Кроликових Родичів та Знайомих, то це вже буде не е... е... ступиція – чи як там на неї кажуть – а просто метушня й мішанина. Ось що я мусив сказати, коли вже зайшла про це мова.

– Я розумію Іа-Іа, – сказала Сова. – Якщо ви мене спитаєте...

– Я ніколи ні про що не питаю, – перебив її Іа-Іа. – Навпаки, я сам усе всім пояснюю. Можете шукати Північний Полюс, а можете гратися в крем'яхи на мурашнику. Мені байдуже.

Та тут з переднього ряду колони залунали вигуки.

– Вперед! Вперед! – кричав Крістофер Робін.

– Вперед! – гукали Пух і Паць.

– Вперед! – підгукувала їм Сова.

– Рушили! – сказав Кролик. – Я мушу бігти.

І він пострибав наперед «ех-спотикції», щоб крокувати поруч Крістофера Робіна.

– Ну що ж, – сказав Іа-Іа. – Рушили. Я так і знав. А на кому окошиться?

Так вони вийшли в похід до Полюса. І по дорозі всі весело гомоніли про се та про те, всі, окрім Пуха, який у цей час складав пісню.

– Ось і початок, – сказав він Пацеві, коли початок був готовий.

– Початок чого?

– Моєї пісні.

– Якої пісні?

– Цієї самої.

– Якої?

– Якщо ти послухаєш, то все почуєш.

– А звідки ти знаєш, що я не слухаю?

На це Пух не знайшов, що сказати, і тому почав співати:

На Полюс в ЕХ-СПОТИКЦІЮ
Всі рушили зрання, –
І Кенга, й Ру, і Кролик,
І вся його рідня.

Вперед крокує Робін
І, звісно, також Я.
І Паць, а далі знову
Вся Кролика рідня.

До Полюса, до Полюса
Всі йдуть, аж спотикаються,
Тому-то ЕХ-СПОТИКЦІЯ
Парад цей називається.

І всім нам в ЕХ-СПОТИКЦІЇ
Кортить мерщій узнать:
Який же він той Полюс
І з чим його їдять.

– Т-с-с! – сказав Крістофер Робін, обернувшись до Пуха. – Ми якраз наближаємось до небезпечного місця!

– Т-с-с! – сказав Пух, хутенько обернувшись до Паця.

– Т-с-с! – сказав Паць Кензі.

– Т-с-с! – сказала Кенга Сові, а Крихітка Ру кілька разів підряд сказав «Т-с-с!» самому собі.

– Т-с-с! – сказала Сова Іа-Іа.

– Цитьте! – сказав Іа-Іа страшним голосом усім Кроликовим Родичам та Знайомим, і ті стали квапливо казати одне одному «Цить!», аж поки дійшло до останнього.

А останній (найменший з Кроликових Родичів та Знайомих) так перелякався, подумавши, що вся «ех-спотикція» тільки йому каже «Цить!», що вмить зарився у землю і просидів там униз головою два дні, поки найпевніше упевнився, що небезпека минула.

А через два дні він чимдуж подався додому й більше ніколи не витикався з-під маминої спідниці.

Його звали Кузьчин Синок.

«Ех-спотикція» dospотикала до річки, яка весело крутилася й перекидалась поміж високих скелястих берегів, і Крістофер Робін враз розпізнав, яка тут могла критися небезпека.

– Саме підходяще місце, – пояснив він, – для засад.

– За який сад? – шепнув Пух Пацеві. – Може, там малина росте?

– Мій любий Пуше, – поблажливо сказала Сова, – невже ти не знаєш, що таке засада?

– Собо, – сказав Паць, суворо зиркнувши на неї, – адже Пух шепочеться зо мною, а не з тобою, і зовсім ні до чого тобі...

– Засада, – сказала Сова, – це свого роду несподіванка.

– Так само іноді й малина, – сказав Пух.

– Засада, як я збирався пояснити Пухові, – сказав Паць, – це свого роду несподіванка.

– Якщо на тебе зненацька наскочать, це буде засада, – сказала Сова.

– Засада, Пуше, буде тоді, коли на тебе зненацька наскочать, – пояснив Паць.

Пух, який тепер точно знав, що таке засада, сказав, що якимось малиновий кущ наскочив на нього зненацька, коли він, Пух, падав з дерева, і потім йому довелося цілих шість днів витягати звідусіль ключочки.

– Та ніхто ж не говорив про малину, – сварливо сказала Сова.

– А я говорив, – сказав Пух.

Вони дуже обережно посувалися берегом річки, долаючи скелю за скелею, і незабаром вийшли на те місце, де кручі відступали від води, лишаючи місце ясно-зеленим смужкам м'якої трави, на якій так і кортіло посидіти та відпочити. І як тільки вони ступили на траву, Крістофер Робін скомандував: «Стій!» – і всі посідали відпочити,

– По-моєму, – сказав Крістофер Робін, – нам треба зараз з'їсти всю провізію, щоб далі легше було йти.

– З'їсти все наше що? – спитав Пух.

– Все, що ми принесли, – сказав Паць, перейшовши від слів до діла.

– Це добра думка, – сказав Пух і теж заходився плямкати.

– Всі мають що їсти? – спитав Крістофер Робін з повним ротом.

– Усі, крім мене, – сказав Іа-Іа. – Як завжди. – Він сумно подивився навкруги. – Гадаю, ніхто з вас не сидить на будяках?

– Здається, я сиджу, – сказав Пух. – Ой! – він скочив на рівні ноги й озирнувся. – Авжеж, сидів! Я так і відчував.

– Дякую, Пуше. Якщо вони тобі більше не потрібні, то я... – Іа-Іа перейшов на місце Пуха й почав їсти.

– До речі, будякам не на користь, коли на них сидять, – заговорив Іа-Іа, на хвилю переставши жувати. – Вони втрачають всяку поживність і свіжість. Іншим разом не забувайте про це, мої друзі. Ніколи не завадить виявити трохи поваги, тобто уваги до свого ближнього. Точніше, треба дбати не тільки за себе, ось що хотів я сказати.

Як тільки Крістофер Робін покінчив з своїм сніданком, він щось прошепотів Кроликові, а Кролик сказав: «Так, так, авжеж!» – і вони відійшли трохи вбік.

– Мені не хотілося говорити при всіх, – почав Крістофер Робін.

– Цілком слушно, – сказав Кролик, набундючившись від гордості.

– Розумієш... я хотів... та ні, певне, й ти, Кролику, цього не знаєш... Цікаво, який він є, Північний Полюс?

– Ну, – сказав Кролик, хвостовито погладжуючи вуса, – треба було раніше про це мене запитати.

– Раніше я й сам знав, а тепер трохи забув, – недбалим голосом сказав Крістофер Робін.

– Дивна річ, – сказав Кролик, – зараз я теж трохи забув, хоч раніше напевне знав.

– По-моєму, там проходить земна вісь. І її ввіткнуто в землю. Правда?

– Авжеж, там є вісь, – сказав Кролик, – і, безперечно, її ввіткнуто в землю, бо більше її нікуди ввіткнути, та й недарма ж її звуть «земляною».

– Ото ж бо. І я так гадаю.

– Та справа не в цьому, – сказав Кролик. – Вся справа в тому, де її ввіткнуто, ту вісь!

– О, це ми скоро знайдемо, – впевнено сказав Крістофер Робін.

Вони повернулись до гурту. Паць лежав горілиць на траві й мирно собі хріп. Ру плюскався в річці, миючи писк та лапки, і Кенга, сповнена гордості, пояснювала всім по черзі, що її Крихітка Ру оце вперше в своєму житті вмивається самостійно, а Сова розповідала Кензі дуже цікаву історію, пересипану довжелезними й труднющими словами, такими як «енциклопедія», «рододендрон», хоч Кенга її зовсім не слухала.

– Не до душі мені всі ці вмивання, – бурчав Іа-Іа. – А надто ота нова безглузда мода – мити за вухами. Як ти на це дивишся, Пуше?

– Ну, – сказав Пух, – я дивлюсь так...

Та ми ніколи не дізнаємось, як на це дивився Пух, бо нараз від річки почувся сплеск, а далі тоненький писк Ру і зляканий крик Кенги.

– Довмивався! – сказав Іа-Іа.

– Крихітка Ру впав у воду! – закричав Кролик і побіг слідом за Крістофером Робіном на порятунк.

– Дивіться, як я плаваю! – пропищав Крихітка Ру. Він був уже далеко від берега, посеред плеса, і течія прудко несла його до водоспаду.

– Ру, любий мій, ти не потонув? – стривожено гукала Кенга.

– Ні! – відповів Ру. – Дивись, як я пла... Буль, буль! – і він надовго зник під водою, випірнувши посеред наступного плеса.

Кожен, як міг, старався допомогти йому, всі прагнули вирятувати його з біди.

Паць, хутенько прочумавшись од сну, підстрибував на місці й верещав: «Ой, ой! Що тепер буде?» Сова пояснювала, що в разі раптового занурення під воду найголовніше – це тримати голову над водою. Кенга величезними стрибками мчала вздовж берега, не забуваючи питати: «Ру, любий мій, ти справді не потонув?», а Ру, долаючи плеса й водоспади, повсякчас відповідав на це: «Дивіться, як я плаваю!» Іа-Іа обернувся задом до річки й опустив хвіст у воду, саме на те місце, куди перед цим упав Крихітка Ру; і так він сидів, спиною до всього, що творилось навколо, стиха щось бурмочучи собі під ніс та примовляючи: «Бач, до чого призводять вмивання! Та ти тільки хапайся за мій хвіст, Крихітко Ру, і все буде гаразд». А Крістофер Робін з Кроликом бігли понад берегом та підбадьорювали всіх.

– Ру, тримайся, я йду до тебе! – гукав Крістофер Робін.

– Гей, ви там, хлопці, перекиньте що-небудь через річку, отам трохи нижче, – командував Кролик.

Та Пух і без нього вже щось надумав. Він стояв за два плеса нижче від того, де зараз борсався Ру, і тримав у лапах довгу тичку. Мить – і Кенга теж була біля нього. Схопивши тичку за другий кінець, вона одним махом перестрибнула на той бік ріки; по тому вони разом опустили тичку до самої води, і невдовзі Ру, який все ще захоплено булькав: «Дивіться, як я плаваю!» – вчепився за неї і вивбрався на берег.

– Ну що, бачили, як я плаваю? – пищав з гордістю Крихітка Ру, не звертаючи уваги на те, що Кенга сварить його, витираючи. – Пуше, ти бачив, як я плаваю? Оце називається плавати! Кролику, ти бачив, що я робив? Я плавав! Гей, Пацику! Чуєш мене? Як, по-твоєму, що я робив? Я плавав! Крістофере Робіне, ти бачив, як я...

Але Крістофер Робін нічого не чув і не бачив. Він дивився на Пуха.

– Пуше, – сказав він, – де ти знайшов оту вісь?

Пух глянув на тичку, котру все ще тримав у лапах.

– Ну, йшов і знайшов, – сказав він. – То це – вісь? А я гадав – проста собі палиця, може, на щось знадобиться. Бачу – стирчить у землі, я її й висмикнув.

– Пуше, – урочисто сказав Крістофер Робін. – Експедицію закінчено. То – Земна Вісь. Ти відкрив Північний Полюс!

– Та ну?! – сказав Пух.

Коли всі повернулися на лужок, Іа все ще сидів на тому самому місці, де його залишили, і мочив у воді свій хвіст.

– Скажіть вже хто-небудь Крихітці Ру, нехай він там швидше, – попросив Іа-Іа. – У мене дубіє хвіст. Я б не став про це говорити, та правди не приховаєш. І я зовсім не скаржусь, хоча це правда. Хвіст мій добряче змерз.

– А я вже ось! – пропищав Ру.

– Ах, он де ти!

– Ти бачив, як я плаваю?

Іа витяг хвоста з води і помахав ним.

– Я так і знав, – сказав він. – Нічого не відчуває. Затерп і заціпенів. Он до чого дійшло! Зовсім задуб. Та коли це нікому не завдає клопоту, значить, так воно й мусить бути.

– Бідненький мій Іа! Я його зараз витру, – сказав Крістофер Робін. Він витяг носовичок і став витирати ослику хвіст.

– Дякую тобі, Крістофере Робіне. Ти тут єдиний, хто розуміється на хвостах. Всі інші не здатні мислити. В цьому їхня біда. Вони не мають уяви. Для них хвіст – це не хвіст, а просто якась собі китиця позад спини.

– Не журись, Іа, – сказав Крістофер Робін, щосили розтираючи хвіст. – Тепер йому краще?

– Та тепер він начебто відчуває себе хвостом. Відчуває, що він комусь належить. Якщо ти тямив, про що я мовлю.

– Привіт, Іа, – сказав Пух, підходячи до них з своєю віссю.

– Моє шанування, Пуше. Дякую за увагу. Але остаточно я зможу ним володіти лише через день, через два.

– Чим володіти? – спитав Пух.

– Тим, про що ми говорили.

– Я ні про що не говорив, – сказав Пух, не розуміючи, в чім справа.

– Тоді я знов помилився. Мені здалося, ніби ти сказав, як тебе прикро вразила пригода з моїм задубілим хвостом, і спитав, чи не міг би ти чимось допомогти.

– Ні, – одверто признався Пух. – То був не я. – Він подумав трохи й, бажаючи вияснити непорозуміння, додав: – Певне, то був хтось інший.

– Ну що ж, тоді подякуй йому від мене, коли ви здибаєтесь.

Пух розгублено подивився на Крістофера Робіна.

– Пух знайшов Північний Полюс, – сказав Крістофер Робін. – Здорово, правда? Ось Земна Вісь. Пух скромно опустил очі.

– Оце? – спитав Іа-Іа.

– Так, – сказав Крістофер Робін.

– То ми оцю штуку шукали?

– Саме її, – сказав Пух.

– Гм, – сказав Іа-Іа. – Ну що ж. Принаймні дощу не було, – додав він.

Вони встромили Вісь у землю, і Крістофер Робін прив'язав до неї дощечку з написом:

ПІВНІЧНИЙ ПОЛЮС.
ВІКТРИТИЙ ПУХОМ.
ПУХ ЙОГО НАШОВ.

Після цього всі розійшлися по домівках. І здається, хоч я не зовсім у цьому певен, Крихітці Ру довелося прийняти гарячу ванну й одразу лягти спати. А Пух так пишався своїм подвигом, що, опинившись у власній хаті біля власного буфета, мусив перш за все добренько підкріпитись.

Переклад Л.Солонька

Мілн А. Вінні-Пух та його друзі: Повість-казка. – К., 1982.

АСТРІД АННА ЕМІЛІЯ ЛІНДГРЕН (1907 – 2002)

Шведська письменниця Астрід Ліндгрєн – автор популярних творів для дітей, що здобули всесвітнє визнання й перекладені багатьма мовами світу. Вона стала лауреатом багатьох міжнародних премій за дитячі книги. Її казки – це цікаві розповіді про дитину, яка в буденній сучасності здатна створити собі фантастичний світ.

Астрід Анна Емілія Ліндгрєн народилася 14 листопада 1907 року в невеличкому містечку Вімерб'ю на півдні Швеції. Дівчинка виросла в багатодітній фермерській родині, де панувала злагода й любов. Батьки змалку привчали дітей до праці, але й давали їм час на ігри й розваги. Астрід мала веселу вдачу, багату уяву, хист до жартів і цікавих оповідей. Її розповіді любили слухати не тільки брат і сестри,

а й дорослі. А багато пізніше, коли Астрід Ліндгрєн одружилася і стала матір'ю, вона вигадувала різні цікаві історії для своїх дітей.

1945 року Ліндгрєн подала на конкурс повість, яку розповідала своїй доньці, коли та хворіла. Це була весела книга про Пєппі. Твір був удостоєний першої премії, а з часом став улюбленою дитячою книгою в усьому світі. Героїня повісті «Пєппі Довгапанчоха» наділена казковим багатством, нестримною фантазією та надприродною силою. Це допомагає їй вижити в злому й безжалісному світі реальності.

Таке ж визнання здобули подальші видання її творів: «Знаменитий детектив Кволе Блюмквист» (1946), «Ми всі із Бюллербо» (1946), «Міо, мій Міо» (1954), «Три повісті про Карлсона, що живе на даху» (1955 – 1968), «Расмус-бродяга» (1956), «Еміль із Льоннебергі» (1970), «Ми на острові Сальткрока» (1964), «Брати Левове Серце» (1973), «Роня, дочка розбійника» (1981). У 1958 році письменниця отримала медаль імені Андерсена за повість «Расмус-бродяга».

Найпопулярнішим твором Астрід Ліндгрєн є оригінальна реалістична й сучасна казкова трилогія про Карлсона. Із книги письменниці дитина дізнається про життя великого міста, дізнається, що в світі, який здається їй веселим і хорошим, є злочинники, є покинуті без догляду діти. Головний герой росте, розуміючи, що потрібно втручатися в життя й допомагати іншим. Книга «Малий і Карлсон, що живе на даху» вражає тонким знанням психології дітей, гумором і влучними жартами.

Астрід Ліндгрєн померла в 94-літньому віці в 2002 році.

МАЛИЙ І КАРЛСОН, ЩО ЖИВЕ НА ДАХУ **(Уривки)**

Про Карлсона, що живе на даху

У місті Стокгольмі, на звичайній собі вулиці, у звичайному собі будинку мешкає звичайна собі родина Свантесонів. Це звичайний собі тато, і звичайна собі мама, і троє звичайних собі дітей – Боссе, Бетан і Малий.

– Ба ні, я не звичайний хлопець, – каже Малий.

Але це неправда. Він таки звичайнісінький. Бо хіба мало є на світі семирічних хлопчаків, синьооких, кирпатеньких, з немитими вухами,

в завжди подертих на колінах штанцях? Отож, що не кажіть, а Малий – звичайнісінький собі хлопець.

Боссе має п'ятнадцять років, і він любить грати в футбол куди більше, аніж учити уроки. Отже, він теж звичайний собі хлопчисько.

А Бетан чотирнадцять років, і в неї зачіска точнісінько така сама, як у інших звичайних собі дівчаток.

У цілому будинку є тільки одна незвичайна істота – Карлсон, що живе на даху. Так, він живе на даху, і вже саме це вельми незвичайне. Може, в інших краях і трапляється всяка дивина, проте в Стокгольмі майже ніколи не буває, щоб хтось мав справжню хатку на даху. А от Карлсон живе якраз у такій хатці.

Карлсон – кругленький, самовпевнений чоловічок, і до того ж він може літати. В літаках і вертольотах усі люди можуть літати, а ось літати сам собою, крім Карлсона, не вміє ніхто. Досить йому покрутити за гудзика на животі, приблизно проти пупа, як на спині відразу заводиться хитромудрий моторчик. Поки моторчик розженеться, Карлсон хвилюк стоїть спокійно. Та ось моторчик працює на повну силу, і гульк – Карлсон уже здіймається й пливе в повітрі так граційно й поважно, немов якийсь директор, якщо можна уявити собі директора з моторчиком на спині.

Карлсон почуває себе чудово у своїй хатці на даху. Вечорами він сидить на ганочку, попахкує люлькою і дивиться на зорі. З даху, звичайно, зорі краще видно, аніж з будь-якого іншого місця в будинку, отож і дивно, що так мало людей живе на даху. Але нікому з мешканців будинку й на думку не спадає, що на даху можна жити. Вони навіть не здогадуються, що Карлсон має собі там, нагорі, хатку, бо вона добре схована за великим димарем. А крім того, дорослі зовсім не звертають уваги на такі маленькі хатки, як Карлсонова, навіть коли наткнуться на них.

Якось сажотрус помітив Карлсонову хатку, коли лаштувався чистити димаря, і дуже здивувався.

– Що за лихо? – мовив він сам до себе. – Хатка! Ніхто б не повірив! Хатка на даху! Звідки вона могла тут узятися?

Та потім він почав чистити димаря, зовсім забув про хатку і більше про неї не згадував.

Малий був дуже радий, що познайомився з Карлсоном. Як тільки прилітав Карлсон, Малому ставало цікаво й весело. Певне, Карлсонові теж було приємно познайомитися з Малим, бо як-не-як, а жити самому в хатці, що про неї ніхто навіть гадки не має, не дуже

весело. Адже приємно, як хтось гукає: «Гей-гоп, Карлсоне!» – коли ти прилітаєш.

Тому й так сталося, що Карлсон і Малий зустрілись.

Був саме один із тих невдалих днів, коли тобі немає ніякої радості з того, що ти Малий, хоч узагалі бути Малим просто чудово. Адже він – улюбленець родини, і всі його навзаводи пестять. Та часом випадають і погані дні. Мама вилаяла його за те, що на штанях знов з'явилась дірка, Бетан сказала: «Мала замурза», а тато розсердився, що він пізно вернувся зі школи.

— Чого ти вештаєшся вулицями? – запитав він.

«Вештаєшся вулицями»! Адже тато не знав, що Малий дорогою зустрів собаку. Ласкавого, гарного песика, що обнюхав Малого й помахав хвостом, ніби хотів показати, що він залюбки став би *його власним* собакою.

Як на Малого, то він миттю забрав би собі пса. Але все лихо в тім, що тато з мамою нізащо не хотіли заводити в хаті пса. А крім того, раптом звідкись з'явилася якась тітка й гукнула:

— Рікі, сюди!

І Малий тоді збагнув, що цей песик ніколи не стане його власним.

— Видно, я довіку не матиму свого собаки, – сумно сказав він. Сьогодні день був страх який поганий. – У вас, мамо, є тато, Боссе й Бетан завжди тримаються разом, тільки я, я не маю нікого.

— Дитино моя, ти ж маєш усіх нас! – мовила мама.

— Де там...– сказав Малий ще сумніше, бо йому раптом справді здалося, що він сам-самісінький у цілому світі.

А втім, він мав принаймні одне – свою кімнату, і туди він подався.

Був чудовий, ясний весняний вечір, і вікно стояло відчинене. Білі фіранки легенько колихалися, наче махали Маленьким блідим зіркам, що мерехтіли вгорі на весняному небі. Малий підійшов до вікна й почав дивитися надвір. Він думав про того ласкавого песика і уявляв собі, що той тепер робить. Може, лежить десь на кухні в кошику, і, може, на підлозі біля нього сидить хлопець – не Малий, а якийсь інший хлопець, – гладить його кудлату голову й приказує: «Рікі, ти чудовий песик!»

Малий тяжко зітхнув. Раптом він почув легеньке гудіння. Воно дедалі дужчало, і несподівано повз вікно повільно пролетів товстий чоловічок. Це й був Карлсон, що живе на даху, але ж Малий ще не знав того.

Карлсон тільки зміряв Малого довгим поглядом і полетів собі далі. Він зробив невеличке коло над дахом сусіднього будинку, облетів димар і повернувся назад до вікна. Тепер він додав швидкості і промчав повз Малого, ніби реактивний літак.

Він кілька разів пролетів отак повз вікно, а Малий стояв, припишклий, і очікував, що ж буде далі. Від хвилювання в нього аж мороз пішов по спині, бо не кожного ж дня за вікном літають товсті чоловічки.

Врешті Карлсон уповільнив літ біля самого підвіконня і гукнув:

— Гей-гоп! Можна присісти скраєчку?

— О, прошу, – відповів Малий і докинув: – А що, важко отак літати?

— Тільки не мені, – поважно відповів Карлсон. – Мені все легко, бо я найкращий у світі літун! Проте я не раджу кожному лантухові наслідувати мене.

Малий відчув, що «кожний лантух» його теж стосується, і вирішив ніколи навіть не пробувати літати.

— Як тебе звуть? – спитав Карлсон.

— Малий. Хоч насправді я звусь Сванте Свантесон.

— А мене, уяви собі, на диво звуть Карлсон. Просто Карлсон, і годі. Гей-гоп, Малий!

— Гей-гоп, Карлсоне! – сказав Малий.

— Скільки тобі років? – спитав Карлсон.

— Сім, – відповів Малий.

— Чудово. Підемо далі, – мовив Карлсон.

Він хвацько перекинув через підвіконня свої коротенькі товсті ніжки й опинився в кімнаті.

— А тобі скільки років? – спитав Малий, подумавши, що Карлсон поводить себе занадто по-дитячому, як на дорослого дядька.

— Мені скільки років? – перепитав Карлсон. – Я чоловік у розквіті сил – оце все, що я можу сказати.

Малий добре не знав, що означає бути чоловіком у розквіті сил. Може, він теж чоловік у розквіті сил і тільки не знає про це? Тому він обережно спитав:

— А в скільки років буває розквіт сил?

— У всі роки, – задоволено відповів Карлсон. – У всі, принаймні, коли йдеться про мене. Я вродливий, розумний і до міри затовстий чоловік у розквіті сил.

Після цього Карлсон дістав із книжкової полицки Малого його іграшкову парову машину.

— Давай заведемо її, — мовив він.

— Без тата ніяк не можна, — сказав Малий. — Машину мені дозволяють заводити тільки з татом або з Боссе.

— З татом, з Боссе або з Карлсоном, що живе на даху, — поправив його Карлсон. — Найкращий у світі машиніст — це Карлсон, що живе на даху. Так і передай своєму татові!

Він миттю схопив пляшку з денатуратом, що стояла побіч машини, наповнив спиртівочку й запалив її.

Хоч він був і найкращий в світі машиніст, однак наливав спирт так незграбно, що на книжковій полиці з'явилась ціла калюжа. Вона загорілась, і навколо машини затанцювало веселе блакитне полум'я. Малий злякано крикнув і кинувся до полиці.

— Спокійно, тільки спокійно! — мовив Карлсон і застережливо підняв пухку руку.

Малий не міг сидіти спокійно — адже горіла його полиця! Він схопив ганчірку й погасив полум'я. Там, де горіло, на лакованій полиці залишилися великі негарні плями.

— Глянь, яка стала полиця, — зажурився Малий. — Що скаже мама?

— Дурниці, не варто й згадувати, — мовив Карлсон. — Кілька маленьких плям — це дурниці. Так і передай своїй мамі!

Він улякнун біля машини, і очі його заблищали.

— Зараз вона запрацює.

І справді, машина скоро почала працювати. «Пах-пах-пах», — пахкала вона. О, це була найкраща з усіх парових машин, і Карлсон так запишався, ніби сам її винайшов.

— Я мушу перевірити запобіжний клапан, — сказав він і почав завзято крутити якусь ручку. — Завжди може статися лихо, коли не перевіриш запобіжного клапана.

«Пах-пах-пах», — пахкала машина дедалі швидше й швидше. «Пах-пах-пах». Врешті вона почала задихатися, наче бігла під гору. Очі в Карлсона променіли.

Малого вже перестали турбувати й плями на книжковій полиці, такий він був радий, що має чудову парову машину і що познайомився з найкращим у світі машиністом, який так гарно перевіряв запобіжний клапан.

— Оце-то воно, Малий! – вигукнув Карлсон. – Оце-то пах-пах-пах! Найкращий у світі машиніст...

Більше він не встиг нічого сказати, бо раптом почувся страшний луск, і парової машини не стало, лише уламки з неї порозліталися по всій кімнаті.

— Вона вибухнула! – захоплено вигукнув Карлсон, ніби це було найкраще, що могла зробити парова машина. – Справді-таки вибухнула! А який луск, ух!

Проте Малий не міг так само радіти, як Карлсон. У нього в очах заблищали сльози.

— Моя машина... – схлипнув він. – З неї залишилися самі уламки!

— Дурниці, не варто й згадувати, – сказав Карлсон і безжурно махнув пухенькою ручкою. – Ти собі зможеш узяти нову парову машину.

— Де? – здивувався Малий.

— У мене нагорі. Їх там є кілька тисяч.

— Де це в тебе нагорі? – спитав Малий.

— Нагорі, в моїй хатці на даху.

— У тебе є хатка на даху? – перепитав Малий. – І в ній кілька тисяч парових машин?

— Еге ж, принаймні кількасот набереться, – сказав Карлсон.

— О, як би я хотів подивитися на твою хатку! – вигукнув Малий.

Просто важко було повірити: хатка на даху, і в ній живе Карлсон...

— Ти ба, хатка, повна парових машин, – здивувався Малий. – Кількасот машин!

— Ну, я докладно не рахував, скільки їх, але кілька десятків буде, – сказав Карлсон. – Часом вони вибухають, проте десятків зо два ще залишилось.

— І ти даси мені одну машину?

— Ну, звичайно.

— Зараз даси?

— Ні, спочатку мені треба їх трошки оглянути, перевірити запобіжні клапани тощо. Спокійно, тільки спокійно! Днями ти її матимеш.

Малий заходився збирати далі шматки того, що недавно було його паровою машиною.

— Уявляю собі, що скаже тато, – занепокоєно промурмотів він.

Карлсон здивовано звів брови.

— Через машину? То дурниці, не варто й згадувати! Так і передай своєму татові. Я б сам сказав йому це, якби міг ще трохи побути тут і зустрітися з ним. Але мені треба зараз летіти додому, глянути, що там робиться.

— Як гарно, що ти завітав до мене, – сказав Малий. – Хоч парова машина... Ти ще колись прилетиш?

— Спокійно, тільки спокійно! – мовив Карлсон і покрутив гудзика на животі приблизно проти пупа. Моторчик зачмихав. Карлсон не рухався з місця, чекаючи, поки він добре розженеться. Та ось Карлсон відірвався від підлоги і закружляв по кімнаті.

— Мотор чогось кашляє, – сказав він. – Треба буде залетіти до майстерні, щоб його там змастили. Звичайно, я й сам міг би змастити, адже я найкращий у світі моторист. Та все часу немає... Ні, мабуть, таки загляну до майстерні.

Малий теж подумав, що так буде найкраще.

Карлсон вилетів у відчинене вікно. Його маленька товста постать чітко вимальовувалася на тлі весняного зоряного неба.

— Гей-гоп, Малий! – гукнув він, помахав пухленькою ручкою і полетів.

Карлсон закладається

Якось Малий повернувся зі школи додому сердитий і з великою гулею на лобі. Мама була на кухні. Побачивши гулю, вона, як Малий і сподівався, дуже перелякалась.

— Що з тобою сталося, дитино? – спитала вона, пригортаючи Малого.

— Крістер шпурнув у мене каменем, – похмуро відповів Малий.

— Каменем? От поганий хлопчисько! – вигукнула мама. – Чому ж ти не прийшов і не сказав мені?

— Навіщо? Адже ви не вмієте шпурляти камінням. Ви б ні разу не влучили навіть у стіну дровітні.

— Ото дурненький! – сказала мама. – Невже ти думаєш, що я буду кидати в Крістера камінням?

— А чим же ще ви можете кинути? – здивувався Малий. – Замашнішого ви нічого не знайдете.

Мама зітхнула. Вона зрозуміла, що не тільки Крістер при нагоді шпурляє каміння. Її пестунчик анітрохи не кращий. Просто не віриться – такий маленький хлопчик з милими синіми очима і такий розбишака!

— Скажи, а чи не можна взагалі обійтися без каміння? – мовила мама. – Адже про все можна домовитись. Адже на світі немає такого, про що не можна було б спокійно поговорити і дійти згоди.

— Ні, є, мамо, – сказав Малий. – Наприклад, учора. Я саме теж бився з Крістером...

— І зовсім дарма, – перебила його мама. – Замість битися ви могли б розв'язати свою суперечку словами.

Малий сів біля столу і підпер руками розбиту голову.

— Ви так гадаєте? – спитав він, блимнувши на маму очима. – Крістер сказав мені: «Я тебе наб'ю!» Отак і сказав. А я йому відповів: «Ні, не наб'єш!» То як же після цього ми могли розв'язувати суперечку словами? Ви можете мені пояснити?

Мама не знала, що на це відповісти, і їй довелось припинити свою проповідь про мир. Її малий розбишака сидів насуплений, тому вона поспішила поставити перед ним чашку теплого шоколаду та свіжі булочки.

Це було те, що Малий любив. Він учув приємний запах свіжого печива, ще коли піднімався сходами, а мамині чудові булочки з цинамоном принаймні хоч трохи полегшували йому життя.

Малий задумливо відкусив булочки, і, поки жував, мама наліпила йому на гулю пластир.

Тоді легенько поцілувала його в пластир і лагідно спитала:

— А що у вас із Крістером сьогодні зайшло?

— Крістер і Гунілла кажуть, ніби я все видумав про Карлсона, що живе на даху. Кажуть, що він просто вигадка.

— А хіба це не правда? – обережно спитала мама.

Малий звів очі від чашки з шоколадом і сердито зиркнув на маму.

— Ну, хоч ви принаймні можете повірити мені? – сказав він. – Я питаю Карлсона, чи він, бува, не вигадка...

— І що ж відповів Карлсон?

— Сказав, що коли б він був вигадка, то це була б найкраща в світі вигадка. Проте Карлсон якраз не вигадка, – мовив Малий і взяв ще одну булочку. – Карлсон вважає, що навпаки – Крістер і Гунілла вигадка. «Страшенно безглузда вигадка», – каже він. І я теж так гадаю.

Мама нічого не відповіла на це. Вона знала, що однаково не переконає Малого, тому тільки мовила:

— Я вважаю, що тобі слід більше гратися з Крістером та Гуніллою і менше думати про Карлсона, що живе на даху.

— Карлсон принаймні не шпурляє в мене камінцями, — сказав Малий і помацав гулю на лобі.

Раптом він щось згадав і радісно всміхнувся до мами:

— О, я мало не забув — сьогодні я вперше побачу, де живе Карлсон!

Але він зразу ж пожалкував, що пробалакався. Ну й дурний, хіба можна казати про таке мамі!

Проте ці слова не здалися мамі страшнішими й небезпечнішими за все інше, що Малий розповідав про Карлсона, і вона безтурботно мовила:

— Ну що ж, тобі, мабуть, буде дуже цікаво.

Але вона навряд чи була б така спокійна, якби вдумалася в те, що сказав їй Малий. Адже уявіть собі тільки, де жив Карлсон!

Малий устав із-за столу наїдений і цілком задоволений своїм життям. Гуля на лобі вже не боліла, в роті залишився чудовий смак булочок з цинамоном, у вікно до кухні зазірало сонце, і мама в своєму картатому фартусі була така мила.

Малий підійшов до неї і пригорнувся.

— Я так люблю вас, мамо, — сказав він.

— Я дуже рада.

— Люблю, бо у вас усе таке рідне.

Потім він пішов до своєї кімнати й почав чекати на Карлсона. Вони мали сьогодні разом вирушити на дах, і коли б Карлсон був тільки вигадка, як заявляє Крістер, то навряд чи Малий міг би туди потрапити.

Малому довелось чекати довго.

— Я прийду по тебе приблизно годині о третій, чи о четвертій, чи о п'ятій, але ні в якому разі не раніше шостої, — сказав йому Карлсон.

Малий не зовсім зрозумів, коли ж саме Карлсон наміряється прийти, і спитав його ще раз.

— Принаймні не пізніше сьомої, — відповів той, — але навряд чи буду до восьмої. Чекай мене десь приблизно о дев'ятій, після того, як проб'є годинник!

Малий чекав цілу вічність, і врешті йому самому почало вже здаватися, що Карлсон тільки вигадка. Та раптом почулося гудіння моторчика, і до кімнати влетів Карлсон, веселий і бадьорий.

— О, я вже не можу тебе дочекатися! – вигукнув Малий. – Ти коли обіцяв прийти?

— Я сказав, що прийду *приблизно*. От я й прийшов *приблизно*.

Він попростував до акваріума Малого, де плавали яскраві рибки, занурив у воду обличчя і почав жадібно пити.

— Обережно! Там мої рибки! – крикнув Малий.

Він злякався, що Карлсон може проковтнути кілька рибинок.

— Коли в людини гарячка, їй доводиться багато пити, – мовив Карлсон. – І якщо вона ненароком і проковтне одну-дві рибинки, то це дурниці, не варто й згадувати!

— У тебе гарячка? – спитав Малий.

— Авжеж! Ще й яка! Помацай, – відповів Карлсон і притулив руку Малого собі до чола.

Проте Малий не відчував, щоб Карлсон був дуже гарячий.

— Яка ж у тебе температура? – спитав він.

— Та... тридцять – сорок градусів щонайменше!

Малий нещодавно хворів на кір і добре знав, що таке гарячка. Він похитав головою і сказав:

— Ну, по-моєму, ти не хворий.

— Ох ти ж, поганий хлопчисько! – закричав Карлсон і тупнув ногою. – Хіба я вже й захворіти не можу, як усі інші люди?

— Ти хочеш бути хворим? – здивувався Малий.

— Авжеж, кожен хоче, – відповів Карлсон. – Я хочу лежати в ліжку з великою-превеликою гарячкою. Ти прийдеш довідатись, як я себе почуваю, і я скажу, що я найхворіший у світі. Ти питаєш, чи я нічого не хочу, і я відповім, що коли я такий страшенно хворий, то нічогосінько мені не треба... крім величезного торта, і купи тістечок, і повної пригорщі шоколаду, і торби всяких цукерок.

Карлсон очікувально дивився на Малого, а той стояв зовсім розгублений, бо не знав, де він зможе дістати все те, що бажає Карлсон.

— І я хочу, щоб ти став мені за матір, – вів далі Карлсон. – Ти вмовлятимеш мене випити якісь бридкі ліки і пообіцяєш за це п'ять єре. Ти пов'яжеш мені шию вовняним шарфом, а я скажу, що він кусається, і погоджусь зостатися в ньому тільки за п'ять єре.

Малому дуже захотілося стати Карлсонові за матір. Та це означало, що йому треба спорожнити свою скарбничку. Вона стояла на книжковій полиці, гарна, повна-повнісінька. Малий приніс із кухні ножа й заходився добувати з неї п'ятиєрові монети. Карлсон ревно допомагав йому і страх як радів, коли із скарбнички викочувалася монета. Там були монети по десять і по двадцять п'ять єре, та Карлсонові найбільше подобались п'ятаки.

Потім Малий помчав до крамнички і майже на всі гроші накупив цукерок та шоколаду. Коли він віддавав крамареві свої скарби, то на мить згадав, що збирав ці гроші на собаку. Він тяжко зітхнув, але тут же подумав, що той, хто має стати Карлсонові за матір, не може дозволити собі тримати собаку.

Повертаючись назад, Малий розсовав ласощі по кишенях і заглянув до вітальні. Там уся родина – мама, і тато, і Боссе, і Бетан – пила післяобідню каву. Та сьогодні Малому ніколи було сидіти з ними. На мить він подумав, чи не покликати їх до себе в кімнату познайомитися з Карлсоном, але, добре все зваживши, відмовився від цієї гадки. Ще не пустять його з Карлсоном на дах! Краще відкласти знайомство до іншого разу!

Малий узяв з таці жменю мигдалевого печива – Карлсон-бо сказав, що печива теж хоче, – і поспішив до своєї кімнати.

— Як ти довго змушуєш мене чекати! Мене, такого хворого й нещасного! – докірливо сказав Карлсон. – Температура піднімається у мене по кілька градусів на хвилину, і тепер на мені вже можна було б зварити яйце.

— Я поспішав, як лише міг, – виправдувався Малий, – і скільки всього накупив...

— Але ж залишив п'ятиєрову монету? Я маю одержати п'ять єре за те, що мене кусатиме шарф, – злякано перебив його Карлсон.

Малий заспокоїв його – сказав, що зберіг кілька п'ятаків.

У Карлсона радісно заблищали очі, і він застрибав на місці з утіхи.

— О, я найхворіший у світі! – сказав він. – Нам треба швидше покласти мене до ліжка.

Аж тепер Малий подумав, як він дістанеться на дах, не вміючи літати.

— Спокійно, тільки спокійно! – сказав Карлсон. – Я посаджу тебе на спину, і гайда – просто до моєї хатки. Але гляди, щоб пальці не попали в пропелер.

— Ти справді думаєш, що в тебе вистачить сили донести мене на собі? – спитав Малий.

— Там видно буде, – відповів Карлсон. – Важко, звичайно, уявити собі, що я, такий хворий і немічний, подолаю з тобою хоч половину шляху. Але завше є рятунок. Коли я відчую, що в мене більше немає сили, то скину тебе.

Малому не здавалося, що це рятунок – скинути його на півдорозі вниз, і він трохи занепокоївся.

— Та нічого, все має бути гаразд, – потішив його Карлсон. – Якби тільки мотор не відмовив.

— А як відмовить? Ми тоді впадемо вниз? – спитав Малий.

— Аякже – ляп, і впадемо, – радісно підтвердив Карлсон. – Але це дурниці, не варто й згадувати! – додав він і махнув рукою.

Малому нічого не залишалось, як погодитися, що то дурниці. Він надряпав на клаптикові паперу записку мамі й татові і поклав її на столі:

Я НА ГОРІ В КАЛСОНА ЩО ЖЕВЕ НАДАХУ

Звичайно, було б найкраще, коли б він устиг повернутися, поки ця записка попаде їм на очі. Але якщо вони часом почнуть його шукати, то хай знають, де він. А то може вийти так, як було раз, коли вони гостювали в бабусі і Малому заманулося самому покататися поїздом. Тоді мама плакала й питала:

— Якщо вже ти, Малий, так забажав покататися поїздом, то чому не сказав нам?

— Тому, що я справді хотів покататися, – відповів Малий.

Так само було й тепер. Він хотів вибратися з Карлсоном на дах, і тому було найкраще нікого не питати. Коли вони похопляться, що його нема дома, то він принаймні зможе виправдатися, що залишав записку.

Карлсон приготувався летіти. Він покрутив за гудзика на животі, і моторчик почав працювати.

— Стрибай мені на спину! – вигукнув він. – Ми вирушаємо!

І вони справді вилетіли крізь вікно й піднялися в повітря. Спочатку Карлсон зробив круг над найближчим дахом, щоб випробувати моторчик. Моторчик гуркотів так рівно й надійно, що Малий зовсім перестав боятися. Навпаки, йому така подорож була дуже приємна.

Врешті Карлсон приземлився на свій дах.

— Тепер побачимо, чи ти втрапиш до моєї хатки, — мовив він. — Я не скажу тобі, що вона міститься за димарем, ти сам її знайди.

Малий ще ніколи не бував на даху. Але він не раз бачив якихось чоловіків, що, прив'язавшись мотузкою до димаря, ходили по даху й згортали сніг. Малий завжди заздрих їм. А тепер він сам мав таке щастя, хоч, правда, не був прив'язаний мотузкою до димаря, і в нього аж усередині хололо, коли він, утримуючи рівновагу, ліз до димаря. І ось Малий справді побачив Карлсонову хатку. Дуже гарну хатку, з зеленими віконницями і згарбним ганочком, де можна було відпочити. Тепер Малому хотілося якнайшвидше зайти всередину, щоб на власні очі побачити всі ті парові машини, картини з півнями та інші речі, які мав Карлсон.

Над дверима висіла табличка, щоб усі знали, хто тут живе. На ній був такий напис:

«КАРЛСОН, ЩО ЖИВЕ НА ДАХУ,
НАЙКРАЩИЙ У СВІТІ КАРЛСОН»

Карлсон відчинив навстіж двері і вигукнув:

— Прошу, любий Карлсоне... і ти, Малий, теж! — І перший заскочив до хатки.

— Тепер мені треба лягти в постіль, бо я найхворіший у світі! — крикнув він і стрімголов кинувся на червону дерев'яну канапу, що стояла під стіною.

Малий убіг слідом за ним. Він аж тремтів з цікавості.

У хатці було дуже затишно, це Малий відразу помітив. Крім дерев'яної канапи, там стояв ще столярний верстат, що водночас правив Карлсонові й за стіл, шафа, два стільці та коминак із залізними ґратками. Там, певне, Карлсон варив собі їсти.

Але парових машин не видно було. Малий довго оглядався по кімнаті, проте не побачив їх і врешті спитав:

— А де ж твої парові машини?

— Мої парові машини... гм... вони всі вибухнули. Не інакше, як зіпсувались запобіжні клапани. Та це дурниці, не варто й згадувати!

Малий знов оглянувся.

— А твої картини з півнями? Вони теж вибухнули? — глузливо спитав він.

— Та ні, не вибухнули, – відповів Карлсон. – Он, дивись! – і він показав на прищиплений до стіни біля шафи аркуш картону. В одному куточку на ньому справді був намальований півень – маленький, червоний півник.

Решта картону була чиста.

— Картина називається «Дуже самотній півень», – пояснив Карлсон.

Малий глянув на того півника. Але ж Карлсон казав, що має тисячі картин з найрізноманітнішими півнями! А виявилося, що то лиш один-однісінький жалюгідний півник!

— Цього «Дуже самотнього півня» намалював найкращий у світі майстер малювати півнів, – сказав Карлсон, і голос його затремтів. – Ох, яка ця картина прегарна й смутна! Але ні, мені не можна тепер плакати, бо від сліз піднімається температура.

Карлсон відкинувся горілиць на подушку і схопився за голову.

— Ти мав бути мені за матір, тож будь, – простогнав він.

Малий добре не знав, з чого йому починати, тому нерішуче спитав:

— Ти маєш якісь ліки?

— Маю, але не такі, як мені хочеться, – відповів Карлсон. – У тебе є п'ять ере?

Малий витяг з кишені штанів п'ятака.

— Спершу дай їх мені, – сказав Карлсон.

Малий дав йому монету, і Карлсон затиснув її в кулаці. Вигляд у нього був хитрий і вдоволений.

— Сказати тобі, які мені потрібні ліки?

— Скажи, – мовив Малий.

— «Знахарський порошок Карлсона, що живе на даху». Ти повинен узяти трохи цукерків, трохи шоколаду, додати стільки ж печива, все це потовкти й добре змішати. Як тільки ти приготуєш ці ліки, я відразу ковтну першу дозу. Вони дуже допомагають від гарячки, – сказав Карлсон.

— Щось мені не віриться, – зауважив Малий.

— Давай закладемося, – запропонував Карлсон. – Закладаюся на шоколадку, що вони допоможуть.

Малий вирішив, що, певне, мама саме це мала на думці, як казала, що суперечку завжди можна розв'язати словами.

— Ну ж бо, закладімося! – наполягав Карлсон.

— Гаразд, – погодився Малий.

Він витяг одну з двох шоколадок, що купив у крамниці, і поклав на верстат, аби видно було, на що вони заклалися. Потім заходився готувати ліки за Карлсоновим рецептом. Він поклав у чашку кілька цукерків і кілька шматочків малинового мармеладу, додав трохи шоколаду і все потовк та перемішав. Тоді покришив мигдалеве печиво і теж досипав у чашку. Таких ліків Малий ще зроду не бачив, але вони були на вигляд дуже смачні, і він погодився б і сам трошки захворіти, щоб скуштувати їх.

Та Карлсон сидів на ліжку, роззявивши рота, мов пташеня, і Малий поспішився з ложкою до нього.

— Всип у мене велику дозу, – попросив Карлсон.

Малий так і зробив.

Потім вони посідали і мовчки почали чекати, поки в Карлсона спаде гарячка.

За півхвилини Карлсон заявив:

— Твоя правда. Ці ліки не помагають від гарячки. Дай тепер мені шоколадку.

— Тобі дати шоколадку? – здивувався Малий. – Адже я виграв заклад!

— Авжеж, виграв ти, отже, мені треба дати шоколадку, щоб я хоч нею втішився. Немає на світі справедливості! А ти просто поганий хлопчисько, хочеш з'їсти шоколадку тільки тому, що в мене не спала гарячка!

Малий неохоче дав шоколадку Карлсонові. Той миттю надкусив її і сказав:

— Чого ти похнюпився? Ось коли я наступного разу виграю, шоколадку одержиш ти.

Він швидко жував, а як доїв шоколадку до останньої крихти, то ліг горілиць на подушки й тяжко зітхнув:

— Які нещасні хворі люди, і я теж нещасний! Не інакше, як доведеться спробувати подвійну дозу ліків, хоч я більше не вірю, що вони допоможуть.

— Та ні, я певен, що подвійна доза допоможе, – квапливо сказав Малий. – Давай закладемося!

Малому не гріх тепер було теж схитрувати. Він нітрохи не вірив, що гарячка в Карлсона спаде навіть від потрібної дози тих ліків, але йому дуже хотілося цього разу програти. В нього лишилася ще одна шоколадка, і він мав її дістати, коли виграє Карлсон.

— Ну що ж, давай закладемося, – погодився Карлсон. – Приготуй мені подвійну дозу! Коли треба збити гарячку, то нічим не слід нехтувати. Треба геть усе спробувати й подивитися, що з того вийде.

Малий приготував подвійну дозу ліків і всипав їх Карлсонові в роззявлений рот.

Потім вони знов посідали й мовчки почали чекати.

За півхвилини Карлсон, сяючи з радості, зіскочив з канапи.

— Спала! – вигукнув він. – Гарячка спала! Ти знову виграв. Дай сюди шоколадку!

Малий зітхнув і віддав Карлсонові свою останню плитку.

Карлсон незадоволено поглянув на нього.

— Таким упертим, як ти, взагалі не слід закладатися. Сперечатися можуть тільки такі, як я. Чи програв Карлсон, чи виграв, він завжди сяє, мов сонечко.

Якусь мить панувала мовчанка. Лише Карлсон дожовував шоколад. Нарешті він сказав:

— Коли вже ти такий ласун і ненажера, то давай поділимо решту по-братньому. В тебе є ще цукерки?

Малий понишпорив у кишені.

— Ось є три, – сказав він і вийняв два цукерки та одну мармеладку.

— Три надвоє не ділиться, – сказав Карлсон. – Це знає навіть маленька дитина. – І, швидко схопивши з долоні Малого мармеладку, він проковтнув її. – Отепер можна ділити, – додав він.

Карлсон жадібними очима поглянув на два цукерки: один із них був ледь-ледь більший.

— Тому, що я дуже і дуже скромний, то дозволяю тобі взяти першому. Але не забудь, що той, хто бере перший, повинен вибрати менший цукерок, – сказав він і суворо глянув на Малого.

Малий трошки подумав і знайшов, що сказати:

— Я хочу, щоб перший узяв ти.

— Ну добре, як ти такий упертий! – мовив Карлсон і, схопивши більший цукерок, миттю засунув його до рота.

Малий подивився на менший цукерок, що лишився у нього на долоні.

— Стривай, ти ж сам казав, що той, хто бере перший, повинен вибрати меншого цукерка.

— Ех ти, малий ласуне, – дорікнув Карлсон. – А коли б ти вибирав перший, то який цукерок ти б узяв собі, га?

— Я справді взяв би собі менший, – твердо відповів Малий.

— То чого ти репетуєш? – спитав Карлсон. – Ти ж і так маєш менший.

Малий знову подумав, що, певне, це й є розв'язувати суперечку словами, як йому казала мама.

Але він ніколи не вмів довго гніватися, до того ж був радий, що в Карлсона вже минула гарячка. Карлсон теж згадав про це.

— Я напишу всім лікарям на світі, – мовив він, – і пораджу їм, чим лікувати гарячку. «Спробуйте «Знахарський порошок Карлсона, що живе на даху», – напишу я. – Це найкращі в світі ліки проти гарячки!

Малий ще не з'їв свого цукерка. Він був такий гарний і смачний, що Малий хотів спершу на нього надивитися. Адже не встигнеш засунути цукерок до рота, як його вже й нема.

Карлсон теж дивився на цукерок. Він довго не зводив з нього погляду, тоді нахилив голову й сказав:

— Закладімося, що я зможу взяти в тебе цукерок так, що ти й не побачиш.

— Ні, не зможеш, – заперечив Малий. – Не зможеш, якщо я триматиму його на долоні і весь час дивитимусь на нього.

— Ну, закладімося! – знову сказав Карлсон.

— Ні, – відмовився Малий. – Я знаю, що виграю, і тоді ти знову забереш цукерок...

Малий відчував, що такий спосіб закладатися неправдивий. Адже коли він закладався з Боссе чи з Бетан, то винагороду діставав той, хто виграв.

— Я закладуся, але тільки в правдивий спосіб, щоб цукерок одержав той, хто виграє, – сказав Малий.

— Як хочеш, малий ненажеро. Отже, ми закладаємося, що я зможу в тебе взяти цукерок так, що ти не побачиш.

— Гаразд, – погодився Малий.

— Гокус-фокус-філіокус! – вигукнув Карлсон і схопив цукерок. – Гокус-фокус-філіокус, – знову сказав він і засунув його в рот.

— Стривай! – закричав Малий. – Я ж бачив, як ти його брав!

— Бачив? – перепитав Карлсон і швидко проковтнув цукерок. – Тоді ти знову виграв. Я ще ніколи не бачив хлопчика, якому б так щастило.

— Так... але цукерок... – почав Малий, зовсім збитий пантелику. – Адже його мав дістати той, хто виграє.

— Еге ж, щира правда, – погодився Карлсон. – Однак цукерок зник, і я ладен закластися, що не зможу зробити так, аби він знову з'явився.

Малий промовчав, проте вирішив сказати мамі, як тільки побачить її, що розв'язувати суперечку словами – дурне діло.

Він засунув руки в кишені. І – подумати тільки! – там був ще один цукерок! Він його раніше не помітив. Великий, липкий, чудовий цукерок!

— Закладімося, що в мене є ще один цукерок! Закладімося, що я його зараз же з'їм! – закричав Малий і квапливо засунув цукерок у рот.

Карлсон насупився і сів на ліжко.

— Ти обіцяв бути мені за матір, – сказав він. – А сам тільки те й робиш, що напихаєшся ласощами. Я ще ніколи не бачив такого жадібного хлопчиська.

Він замовк і ще дужче насупився.

— До того ж я не дістав п'ять єре за те, що мене кусає шарф, – додав він.

— Не дістав, але ж у тебе не зав'язане горло! – мовив Малий.

— Хіба я винен, що в мене в хаті немає шарфа? Та якби він був, я б замотав ним шию, і він кусався б, і тоді я дістав би п'ять єре.

Він благально подивився на Малого, і на очах у нього виступили сльози.

— Я повинен терпіти через те, що в мене немає шарфа? Ти так думаєш, га?

Ні, Малий так не думав і тому віддав Карлсонові, що живе на даху, свого останнього п'ятака.

Карлсон грається в привида

Аж наступного дня біля столу, коли всі обідали, тато й мама спитали Малого, як він опинився на даху.

— Ти проліз у віконце на горищі? – спитала мама.

— Ні, я полетів з Карлсоном, що живе на даху, – відповів Малий.

Мама й тато зирнулися.

— Ні, це вже занадто, – сказала мама. – Той Карлсон уже сидить мені в печінках!

— Слухай, Малий, – сказав тато, – ніякого Карлсона, що жив би на даху, не існує.

— Ні, існує, – сказав Малий. – Принаймні ще вчора існував.

Мама похитала головою.

— Добре, що скоро почнуться канікули і ти поїдеш до бабусі. Може, хоч там уже той Карлсон відчепиться від тебе.

Малий зовсім забув, що його чекає таке лихо. Його на ціле літо пошлють у село до бабусі! І він два місяці не побачить Карлсона! Взагалі в бабусі йому дуже подобається, там завжди так весело, гарно, але без Карлсона... А що, як Карлсон уже не житиме на їхньому даху, коли Малий повернеться додому?

Він сперся ліктями на стіл, обхопив голову руками й спробував уявити собі, як він житиме без Карлсона.

— Ти хіба не знаєш, що не можна класти лікті на стіл? – зауважила Бетан.

— Стеж за собою! – відрубав їй Малий.

— Малий, прийми лікті зі столу, – сказала мама. – З'їси ще кучерявої капусти?

— Ні, краще вмерти, – відповів він.

— Ох, як негарно, – мовив тато. – Треба казати: «Ні, дякую».

«Чого це вони так командують хлопцем, що коштує сто тисяч мільйонів крон?» – подумав Малий, але вголос не вимовив цього.

Натомість він сказав:

— Ви ж самі чудово розумієте, що коли я кажу: «Краще вмерти», то маю на думці: «Ні, дякую».

— Але виховані люди так не кажуть, – мовив тато. – А ти хіба не хочеш стати вихованою людиною?

— Ні, тату, я хочу стати таким, як ви, – сказав Малий.

Мама, Боссе і Бетан зареготали.

Малий не зрозумів, чого вони регочуть, та йому здалося, що сміються з його тата, а цього вже він не міг стерпіти.

— Еге ж, я хочу бути таким, як ви, тату, бо ви дуже гарні, – сказав він, ніжно дивлячись на батька.

— Дякую, синку, – сказав тато. – Але як же це так, що ти не хочеш більше кучерявої капусти?

— Ні, краще вмерти!

— Та вона дуже корисна, – сказала мама.

— Мабуть, що так, – погодився Малий. – Я давно помітив: що їжа несмачніша, то вона корисніша. Хотів би я знати, чому всі ті вітаміни є тільки в тому, що несмачне?

— А ти б, звичайно, хотів, аби вітаміни були в шоколаді та жувальній гумці? – глузливо зауважив Боссе.

— Давно вже ти нічого не казав такого розумного, – відповів йому Малий.

Після обіду Малий пішов до своєї кімнати. Він усім серцем бажав, щоб якнайшвидше прилетів Карлсон. Адже Малому невдовзі доведеться поїхати з міста, тому він хотів тепер частіше зустрічатися з Карлсоном.

Карлсон, певне, вгадав його бажання, бо відразу прилетів, тільки-но Малий визирнув у вікно.

— У тебе сьогодні немає гарячки? – спитав Малий.

— У мене? Гарячки?.. В мене її ніколи не буває! Це тільки вмовляння.

— Ти вмовив себе, що маєш гарячку? – здивувався Малий.

— Ні, я вмовив *тебе*, що маю гарячку! – відповів Карлсон і задоволено засміявся. – Відгадай, хто найкращий у світі жартівник?

Він ані миті не сидів на місці. Розмовляючи з Малим, він весь час сновигав по кімнаті, обмацував усе, відчиняв дверцята, шухляди і з великою цікавістю оглядав кожну річ.

— Ні, сьогодні в мене немає гарячки. Сьогодні я надзвичайно здоровий і маю бажання трохи погратися.

Малий також був не від того, щоб трохи погратися. Проте насамперед хотів, аби мама, тато, Боссе і Бетан побачили нарешті Карлсона й перестали набридати йому розмовами про те, що Карлсон не існує.

— Почекай мене трошки, – швидко сказав він, – я зараз вернуся.

І він кинувся до вітальні.

Боссе і Бетан, на жаль, щойно кудись пішли, зате хоч мама й тато сиділи у вітальні. Малий схвильовано сказав їм:

— Мамо й тату, ходім зараз же до моєї кімнати!

Він не зважувався й згадувати про Карлсона – краще буде, як вони побачать його без попередження.

— А може, ти посидиш із нами? – спитала мама.

— Ні, ви ходіть зі мною. Там ви щось побачите.

Після недовгих переговорів Малому пощастило забрати маму й тата до своєї кімнати. Радий і щасливий, він відчинив навстіж двері – нарешті вони побачать Карлсона!

Та ба! Малий трохи не заплакав з розчарування. Кімната була порожня, так само, як минулого разу, коли він хотів показати Карлсона.

— То що ми маємо тут побачити? – спитав тато.

— Нічого особливого, – промимрив Малий.

На щастя, тієї миті задзвонив телефон, отож Малому не довелося нічого пояснювати. Тато пішов говорити по телефону, а мама згадала, що залишила в духовці солодкий пиріг, і поспішила до кухні.

Малий залишився сам і сів біля вікна. Він був дуже сердитий на Карлсона і поклав собі сказати йому все відверто, коли той знов прилетить.

Проте ніхто не прилетів. Натомість відчинилися дверцята шафи і звідти висунулось хитре Карлсонове обличчя.

Малий був страх який вражений.

— Що ти робив у моїй шафі? – спитав він.

— Сказати, що я там висиджував курчат? Коли ж ні! Сидів і думав про свої гріхи? Теж ні! Лежав на полиці й відпочивав? Оце воно й є! – відповів Карлсон.

Малий відразу забув, що сердиться на нього. Він просто зрадив, що Карлсон знайшовся.

— У твоїй шафі дуже гарно гратися в жмурки, – сказав Карлсон. – Може, пограємось, га? Я знов ляжу на полицю, а ти шукатимеш мене.

І, не чекаючи згоди Малого, він зник у шафі.

Малий чув, як він видряпувався на верхню полицю.

— Ну, тепер шукай! – гукнув Карлсон.

Малий відчинив дверцята навстіж і, звичайно, відразу побачив на полиці Карлсона.

— Фе, який ти поганий хлопчисько! – закричав Карлсон. – Міг же ти спершу пошукати мене на ліжку, під столом чи десь-інде. І щоб я грався з тобою! Фе, який ти поганий!

Тієї миті пролунав дзвінок біля вхідних дверей, і зразу мама з синею гукнула:

— Малий, до тебе прийшли Крістер і Гунілла!

Цього було досить, щоб Карлсон знов повеселішав.

— Стривай, ми зараз пожартуємо з них, – прошепотів він Малому. – Зачини за мною шафу!

Ледве Малий устиг зачинити дверцята, як увійшли Гунілла й Крістер. Вони мешкали на тій самій вулиці і вчилися в одному класі з Малим. Малому дуже подобалась Гунілла, і він часто розповідав мамі, яка вона «страшенно гарна».

Крістера Малий також любив і давно вже пробачив йому гулю на лобі. Щоправда, вони з Крістером частенько билися, але після того знов лишалися друзями, як і були.

А втім, Малий бився не лише з Крістером, а майже з усіма дітьми з їхньої вулиці. Тільки Гуніллу він не чіпав ніколи.

— Як це сталося, що ти ще ні разу не набив Гуніллу? – спитала якась мама.

— Коли ж вона така страшенно гарна, що її ні за що бити, – відповів Малий.

Проте Гунілла теж часом могла добре допекти йому. От хоча б учора, коли вони поверталися зі школи і Малий розповідав про Карлсона. Гунілла почала сміятися й заявила, що все це вигадка. Крістер підтримав її, тож Малий змушений був луснути його. Тоді Крістер у відповідь і шпурнув у Малого каменем.

Але тепер вони все-таки прийшли до нього в гості, і Крістер привів навіть свого песика Йофу! Побачивши Йофу, Малий зовсім забув про Карлсона, що лежав у шафі на полиці. «Немає в світі нічого кращого за собаку», – подумав він.

Йофа підстрибував і гавкав, а Малий обіймав його та гладив по голові. Крістер стояв поруч і спокійно дивився, як Малий упадає біля собаки. Адже він знав, що Йофа – це його собака, тож нехай собі Малий хоч погладить і попестить його досхочу.

І раптом, саме як Малий захоплено бавився з Йофою, Гунілла, лукаво посміхаючись, спитала:

— А де ж твій приятель Карлсон, що живе на даху? Ми думали, що він у тебе.

Аж тепер Малий згадав, що Карлсон лежить на полиці в шафі. Проте він наперед не знав, що саме цього разу затіває Карлсон, тому й не признався Крістерові та Гуніллі, що той є в кімнаті.

— Ось ти, Гунілло, вважаєш, що я все вигдавав про Карлсона. Вчора ти казала, що він тільки моя вигадка...

— А хіба ні? – І Гунілла так зареготала, що на щоках у неї з'явилися ямочки.

— Уяви собі, що ні, – заперечив Малий.

— Але ж ти його справді вигдавав, – втрутився в розмову Крістер.

— Ні, не вигадав, – стояв на своєму Малий.

Він міркував, чи варто пробувати розв'язати суперечку словами, чи, може, краще відразу й не морочитись, а дати Крістерові як слід. Але не встиг він на чомусь зупинитись, як із шафи пролунало голосне й дзвінке:

— Ку-ку-рі-ку!

— Що це? – спитала Гунілла і з подиву аж роззявила червоного, як вишня, ротика.

— Ку-ку-рі-ку! – знов почулося з шафи. Наче справді співав півень.

— У тебе що, в шафі живе півень? – здивувався Крістер.

Йофа почав гарчати. Малий так реготав, що не міг вимовити й слова.

— Ку-ку-рі-ку! – втретє почули вони.

— Я зараз відчиню шафу й погляну, що там, – сказала Гунілла.

Вона відчинила дверцята й зазирнула всередину. Крістер підбіг до неї і теж заглянув у шафу. Спочатку вони побачили тільки одяг, що там висів. Але потім з верхньої полиці до них долинув сміх. Крістер і Гунілла поглянули туди й побачили товстого чоловічка. Він зручно вмовстився на полиці, підперши рукою голову, і помахував пухкенькою ніжкою. Його блакитні очі аж сяяли з радощів.

Гунілла й Крістер просто помімили з подиву. Тільки Йофа не переставав гарчати.

Нарешті Гунілла отямилась і спитала:

— Хто це?

— Всього тільки невеличка химера, – відповів дивний чоловічок з полиці, ще швидше замахав ногою. – Химера, що лежить собі й відпочиває. Одне слово – вигадка.

— То це... то це... – затинаючись, промурмотів Крістер.

— Вигадка, що лежить собі й співає по-півнячому, – відповів чоловічок.

— То це Карлсон, що живе на даху! – прошепотіла Гунілла.

— А хто ж іще, по-твоєму? Може, це стара пані Густафсон, що має дев'яносто два роки, залізла сюди й заплуталась серед одежі?

Малий аж заходився від сміху – надто вже безглуздий вигляд мали розгублені Гунілла й Крістер.

— Вони, мабуть, помімили, – насилу вимовив він.

Карлсон одним стрибком опинився на підлозі, підійшов до Гунілли й жартівливо ущипнув її за щоку.

— А що це за вигадка?

— Ми... – почав Крістер.

— Тебе звати Август, а ще як? – перебив його Карлсон.

— Ні, я ніякий не Август, – відповів Крістер.

— Чудово, підемо далі, – мовив Карлсон.

— Це Гунілла й Крістер, – пояснив Малий.

— Просто дивно, як людям не щастить, – мовив Карлсон. – Та що зробиш – усі, на жаль, не можуть зватися Карлсонами.

Він цікаво озирнувся й повів далі одним духом:

— А тепер я маю бажання трошки розважитись. Нумо кидати стільці через вікно абощо!

Малий не вважав, що це буде весела гра. До того ж він був певний, що мамі й татові також не дуже сподобається така розвага.

— Ох, які ви старомодні, страшенно старомодні, – мовив Карлсон. – Ну, хай вам біс, тоді придумайте щось самі, щоб було весело. А то я не граюся, – додав він і ображено надув губи.

— Авжеж, ми придумаємо щось інше, – благально сказав Малий.

Але Карлсон, мабуть, таки насправді розгнівався на них.

— Ось я візьму та й полечу собі геть, – заявив він.

І Малий, і Крістер, і Гунілла розуміли, яке це буде для них лихо, тому хором почали вмовляти Карлсона, щоб він залишився.

Карлсон якусь мить сидів насуплений і мовчав.

— Я ще не певний, – нарешті озвався він, – але, може, я й залишусь, коли вона, – Карлсон тицьнув пухленьким пальцем у Гуніллу, – коли вона погладить мене й скаже: «Любий Карлсоне».

Гунілла з радістю погладила його й попросила:

— Любий Карлсоне, залишися з нами, ми неодмінно придумаємо якусь гру!

— Ну гаразд, – погодився Карлсон, – нехай буде так.

Дітям polegшало на серці. Проте ненадовго.

Мама й тато Малого звичайно щовечора виходили на прогулянку.

І ось тепер мама гукнула з сіней:

— Малий, ми йдемо! Крістер і Гунілла можуть побути в тебе до восьмої, а потім ти лягай спати. Коли ми повернемось, я зайду віддати тобі на добраніч!

І діти почули, як у сінях зачинилися двері.

— Вона не сказала, до котрої години мені можна сидіти, – мовив Карлсон і знов насупився. – Я не хочу гратися, коли до мене ставляться так несправедливо.

— Ти можеш бути в мене, скільки захочеш, — сказав Малий.
Карлсон насупився ще дужче.

— А чому мене не випроводять звідси о восьмій, як інших? Ні, я не граюся!

— Гаразд, я попрошу маму, щоб вона випроводила й тебе додому о восьмій, — поспішив запевнити його Малий. — А ти не придумав, чим би нам розважитись?

І раптом поганий настрій у Карлсона як водою змило.

— Ми будемо гратися в привида й лякати людей, — запропонував він. — Ви не уявляєте собі, що я можу зробити з самим тільки простирадлом. Якби кожний, кого я налякав до смерті, давав мені за це по п'ять єре, то я міг би купити собі цілу купу шоколаду. Адже я найкращий у світі привид! — додав Карлсон, і очі в нього радісно зблищали.

Малий, Гунілла і Крістер залюбки пристали на гру в привида.

Проте Малий сказав:

— Може, не треба так страшно лякати людей?

— Спокійно, тільки спокійно! — сказав Карлсон. — Не тобі вчити найкращого в світі привида, як він має лякати людей. Я лише трошки налякаю їх до смерті, вони навряд чи й помітять щось.

Карлсон підійшов до ліжка Малого, стягнув з нього простирадло й сказав:

— З цього простирадла вийде непоганий одяг привидові.

Він дістав з шухляди коробку з кольоровими олівцями і намалював ними на простирадлі страшну пику. Тоді взяв ножиці, і не встиг Малий його зупинити, як він прорізав дві дірки для очей.

— Простирадло — це дурниця, не варто й згадувати, — сказав він, — а привид мусить бачити. А то він може заблукати і потрапити в Індію чи хтозна-куди.

А тоді Карлсон накрився простирадлом з головою так, що видно було тільки його пухкі руки.

Хоч діти й знали, що це лише Карлсон, завинений у простирадло, їм усе-таки стало трохи лячно, а Йофа заходився несамовито гавкати. Коли ж Карлсон увімкнув моторчика й почав літати навколо лампи під стелею, а простирадло заметляло на ньому, стало ще страшніше. Тепер уже справді було чого перелякатися.

— Я невеличкий моторизований привид, дивний, але симпатичний, — сказав Карлсон.

Діти принишкли і боязко дивилися на нього, а собака не переставав гавкати.

— Я, власне, люблю, щоб мотор ревів, коли я літаю, – вів далі Карлсон, – проте як для привида, то краще, мабуть, увімкнути глушник. Ось так!

Він покружляв кілька разів майже нечутно і став ще більше скидатися на привида.

Тепер треба було тільки знайти, кого налякати.

— Може, вийдемо на сходи, там хтось ітиме й налякається до смерті, – запропонував Карлсон.

Тієї миті задзвонив телефон, та Малий не захотів знімати трубки. Телефон дзвонив собі далі.

А Карлсон тим часом почав стогнати й охкати на всі лади.

— Привид, що не вміє як слід стогнати й охкати, нічого не вартий, – пояснив він. – Це перше, чого навчають маленьких привидів у їхній школі.

На всі ці приготування пішло багато часу. Коли вони вже стояли в сінях і лаштувалися вийти на сходи, щоб когось налякати, хтось легенько почав шкрябати зовні в двері. Спочатку Малий подумав, що то повернулися додому мама й тато. Але зненацька він побачив, що крізь шпару для листів хтось просовує довгу крицеву дротину. І Малий згадав, як зовсім недавно тато читав мамі в газеті про те, що в місті з'явилося багато квартирних злодіїв. Вони спочатку телефонують, щоб дізнатися, чи є хто вдома.

Якщо їм не відповідають, вони вирушують до тієї квартири, виламують замок і забирають із хати все, що там є коштовного.

Малий страх як перелякався, коли збагнув, що до них добираються злодії. Гунілла й Крістер теж налякалися не менше. Крістер замкнув Йофу в кімнаті Малого, щоб той не заважав їм гратися в привида, і тепер дуже жалкував, що так зробив.

Лише Карлсон не боявся нічого.

— Спокійно, тільки спокійно! – прошепотів він. – У такому випадку привид – найкраще, що може бути. Переберімося до вітальні, бо, напевне, там твій тато тримає золоті зливки й діаманти.

Карлсон, Малий, Гунілла й Крістер якнайтихіше перебралися до вітальні й поховалися хто де міг. Карлсон заліз у гарну старовинну шаховку, де мама тримала обруси та серветки, і ськ-так причинив за собою дверцята. Добре зачинити він не встиг, бо саме тієї миті до вітальні навшпиньки зайшли злодії. Малий, що лежав за канапою біля

коминка, обережно виглянув. Посеред кімнати стояло двоє чоловіків, дуже неприємних на вигляд, і уявіть собі: то були не хто інші, як Філле й Рулле!

— Треба знайти, де вони тримають гроші, — мовив Філле хрипким голосом.

— Певне, що там, — і Рулле показав на старовинний секретер з багатьма шухлядами.

Малий знав, що в одній шухляді лежать мамині гроші на господарство, а в іншій гарні дорогі брошки й каблучки — їх колись мамі подарувала бабуся. Татові золоті медалі, одержані за влучну стрільбу, теж були там.

«Який буде жах, коли все це заберуть злодії!» — подумав Малий і ледь не заплакав.

— Пошукай тут, — сказав Філле, — а я тим часом загляну до кухні, чи нема там срібних ложок і виделок.

Філле зник, а Рулле почав висовувати шухляди секретера. Раптом він аж свиснув з утіхи.

«Певне, знайшов гроші», — подумав Малий і ще дужче засмутився.

Рулле висунув іншу шухляду і знову свиснув. Тепер він, мабуть, натрапив на брошки й каблучки.

Однак більше Рулле вже не свистів, бо саме тієї миті дверцята шаховки відчинилися і звідти, жажливо стогнучи, вилетів привид. Коли Рулле обернувся й побачив привида, він квакнув з переляку і випустив на підлогу гроші, і брошки, і каблучки, і все інше, що мав у руках. Привид літав навколо нього, стогнав і охкав; потім він раптом завернув до кухні. А за хвилику звідти вибіг блідий, як стіна, Філле.

— Прулле, ривид! — закричав він.

Він хотів сказати «Рулле, привид!», але був такий наляканий, що в нього язик заплітався, і натомість вийшло: «Прулле, ривид».

Та й не диво, що він перелякався.

Привид летів услід за ним і не переставав страшно охкати й стогнати.

Рулле й Філле кинулись до дверей, а привид за ними; вони вискочили в сіни, потім на сходи, а привид гнав їх сходами вниз і вигукував услід глухим голосом:

— Спокійно, тільки спокійно! Зараз я вас дожену, отоді ми потішимось!

Та врешті привид стомився й повернувся до вітальні.

Малий позбирав гроші, брошки й каблучки і поклав їх назад до секретера, а Гунілла й Крістер познаходили всі ложки й виделки, що їх погубив Філлі, коли метався між кухнею і вітальнею.

— Найкращий у світі привид – це Карлсон, що живе на даху, – сказав привид і зняв із себе простирадло.

Діти сміялись: вони були просто щасливі. А Карлсон додав:

— Ніщо не може зрівнятися з привидами, коли треба налякати злодіїв. Якби люди знали про це, то прив'язали б по невеличкому лихому привидові біля кожної каси в місті.

Малий стрибав з радощів: адже все скінчилося так добре!

— Просто смішно! Люди такі дурні, що вірять у привиди! – вигукнув він. – А тато сказав, що на світі немає нічого надприродного.

Малий кивнув головою, ніби стверджуючи власні слова.

— О, які дурні ті злодії, – додав він. – Подумали, що з шаховки вилетів привид, а насправді то тільки Карлсон, що живе на даху.

Карлсон приходить на іменини

Настало літо. Навчання в школі скінчилося, і Малий лаштувався їхати до бабусі. Але перед цим мала відбутись одна дуже важлива подія – Малому сповнялося вісім років. О, як довго він чекав на свої іменини! Чи не від самого того дня, коли йому минуло сім років.

Дивно, як багато часу минає між днями народження. Майже стільки, як між різдвяними святами!

Увечері напередодні іменин Малий мав розмову з Карлсоном.

— Завтра в мене день народження, – сказав Малий. – Прийдуть Гунілла й Крістер, і в моїй кімнаті для вас накриють стіл...– Малий заговірив і спохмурнів. – Я б залюбки запросив і тебе, – додав він, – але ж...

Мама так сердилась на Карлсона, що дарма було й просити в неї дозволу.

Карлсон насупився, як ніколи, й заявив:

— Я не граюсь, як ти не запросиш мене. Я теж хочу повеселитися.

— Гаразд, гаразд, приходь, – квапливо сказав Малий.

Ні, хай буде, що буде, а він таки поговорить із мамою. Він не буде святкувати іменин без Карлсона.

— А чим нас пригощатимуть? – спитав Карлсон. Він уже перестав супитися.

— Звісно, тортом, – відповів Малий. – Мені спечуть іменинний торт з вісьмома свічечками.

— Оце добре! – втішився Карлсон. – Слухай, знаєш, що мені спало на думку?

— А що? – спитав Малий.

— Попроси маму, нехай вона краще спече тобі замість одного торта з вісьмома свічечками вісім тортів з однією свічечкою.

Малий не думав, що мама на таке згодиться.

— А подарунки ти якись дістанеш? – спитав Карлсон.

— Не знаю, – відповів Малий і зітхнув.

Він був певен, що однаково не одержить того, чого найбільше в світі бажає.

— Собаки мені, мабуть, довіку не подарують, – сказав він. – Але, звичайно, я матиму багато інших подарунків. Тому я вирішив бути веселий цілий день і зовсім не думати про пса.

— Крім того, ти маєш мене, – сказав Карлсон. – Я ж, сподіваюсь, трохи кращий за собаку!

Він схилив набік голову і глянув на Малого.

— Цікаво було б мені знати, які ти одержиш подарунки. Чи в тебе будуть цукерки? Якщо будуть, то, я гадаю, їх треба зразу віддати на благодійну справу.

— Добре, коли я дістану цукерки, то віддам їх тобі.

Малий залюбки зробив би для Карлсона все, особливо тепер, коли вони мали розлучитися.

— Карлсоне, післязавтра я на ціле літо їду до своєї бабусі, – сказав Малий.

Спочатку Карлсон посумнів, але потім поважно заявив:

— Я теж поїду до *своєї* бабусі. Вона набагато бабусіша за твою.

— А де твоя бабуся живе? – спитав Малий.

— У будинку, де ж іще? Чи ти, може, гадаєш, що в неї немає хати і вона цілу ніч бігає?

Більше вони не говорили ні про Карлсонову бабусю, ні про день народження Малого, бо було вже пізно і Малий мусив якнайшвидше лягати в ліжку, щоб не проспати своїх іменин.

Настав ранок. Малий, прокинувшись, лежав і чекав, що ось-ось відчиняться двері і всі зайдуть вітати його – з іменинним тортом і

подарунками. Хвилини спливали страшенно довго. Малий уже не міг дочекатися. Йому аж млюсно стало з нетерпіння.

Та ось у передпокої почулася хода і з-за дверей долинув спів: «На многі літа». Двері відчинились, і на порозі з'явилися всі – мама, тато, Боссе й Бетан.

Малий підвівся на ліжку, і очі в нього заблищали.

— Вітаємо тебе, любий синку! – мовила мама.

— Вітаємо! – проказали всі.

І перед Малим поставили тачу. На ній був торт з вісьмома свічечками та інші подарунки.

Подарунків було багато – хоч, здається, менше, ніж він звичайно отримував на іменини. Тільки чотири пакуночки. Малий швидко порахував їх.

Але тато сказав:

— Може, ти вдень одержиш ще щось – не конче усі подарунки діставати вранці.

Малий дуже радів своїм чотирьом пакуночка. У них виявились: коробка кольорових олівців, іграшковий пістолет, книжечка й нові сині штанці. Все йому страшенно сподобалось. Які вони гарні – і мама, і тато, і Боссе і Бетан! Ніхто не має таких гарних батьків і таких уважних сестри та брата!

Малий кілька разів вистрілив із пістолета. Звук був чудовий. Вся родина сиділа на краю ліжка і слухала, як він стріляє. О, він дуже любив їх усіх!

— Подумати лише, минуло вже вісім років, відколи цей пущівірінок з'явився на світ! – сказав тато.

— Так, час збігає! – зітхнула мама. – А пам'ятаєш, який того дня був дощ у Стокгольмі?

— Мамо, то я народився тут, у Стокгольмі? – спитав Малий.

— Ну звичайно, в Стокгольмі, – відповіла мама.

— Але ж Боссе й Бетан народилися в Мальме?

— Так, у Мальме.

— А ви, тату, народилися в Гетеборзі? Ви якось мені казали...

— Авжеж, – відповів тато.

— А ви, мамо, де народилися?

— В Ескільтуні, – сказала мама.

Малий палко обняв її.

— Яке щастя, що ми всі зустрілися!

Всі з ним погодились.

Потім вони ще раз проспівали Малому «На многі літа», а Малий ще раз вистрілив з пістолета. І який був луск!

Протягом дня він ще не раз стріляв із пістолета, чекав на гостей і все згадував татові слова про те, що, може, вдень будуть іще якісь подарунки. На мить він повірив, що станеться диво – йому подарують собаку, але відразу ж зрозумів, що такого не може бути, і навіть вилаяв себе за дурні мрії. Адже він вирішив не думати сьогодні про собаку і бути веселим цілий день.

І Малий справді був веселий.

Зразу ж після обіду мама почала накривати стіл у його кімнаті. Вона прибрала стіл квітами і принесла три найкращі рожеві чашечки.

– Мамо, – сказав Малий, – треба чотири чашки.

— Навіщо чотири? – здивувалася мама.

Малий збентежився. Тепер він мусив признатися, що запросив на іменини й Карлсона, хоч мама, звичайно, не буде рада.

— Карлсон, що живе на даху, також прийде до мене, – сказав Малий і твердо подивився мамі в очі.

— Ох, – зітхнула мама. – Ну що ж, хай приходить. Адже сьогодні твої іменини.

Вона погладила Малого по русявій голівці.

— Скільки ще в тебе дитячих вигадок, Малий. Навіть не віриться, що тобі вже вісім років... Якого ж ти насправді віку?

— Я чоловік у розквіті сил, – поважно відповів Малий. – Достоту, як Карлсон!

Час повільно минав. Уже давно настало те «вдень», що про нього казав тато, але ніяких більше подарунків Малий не одержав.

Та врешті один він таки дістав.

Боссе й Бетан – у них ще не почалися канікули – повернулися зі школи і відразу ж зачинилися в кімнаті Боссе. Малого туди не пустили. Він чув, як брат і сестра сміялися та шелестіли папером за дверима, і аж лопава з цікавості.

За деякий час вони вийшли, і Бетан, сміючись, вручила йому пакунок. Малий дуже зрадів і хотів зразу розірвати обгортку, але Боссе сказав:

– Спершу прочитай вірша на пакунку.

Вони написали вірша великими друкованими літерами, щоб Малому було легко читати. Ось що він прочитав:

Кожну днину, повсякчас
Ти канючив пса у нас.
Тож сестричка й братик – ах! –
Хоч набігалися страх,
А купили тобі пса.
Це не песик, а краса!
Оksamитовий, пухкий,
І ласкавий, і м'який,
Не попросить їсти й пити,
Буде він тебе любити.

Малий стояв, мов укопаний, і не казав ні слова.

— Ну, а тепер розв'яжи пакунок, – мовив Боссе.

Та Малий кинув пакунок на підлогу, і з очей йому бризнули слюзи.

— Чого ж ти, Малий, що з тобою? – спитала Бетан.

— Не плач, Малий, не треба! – засмучено сказав Боссе.

Бетан обняла його.

— Пробач нам! Ми тільки хотіли пожартувати, розумієш?

Малий рвучко випручався від неї. Обличчя в нього було мокре від сліз.

— Ви ж знали, – схлипнув він, – ви ж знали, що я хотів живого собаку! А ви ще й дратуєте мене...

Він побіг до своєї кімнати і впав на ліжко. Боссе і Бетан кинулись за ним. Прибігла й мама. Проте Малий не слухав, що вони йому казали, – він аж тіпався з плачу.

Тепер іменини були зіпсовані. А він же хотів цілий день бути веселим, навіть коли й не дістане собаки. Але одержати в подарунок, ніби на сміх, *оксамитового песика*... Згадуючи про це, Малий знову починав ридати і ще глибше ховав обличчя в подушку.

Мама, Боссе й Бетан стояли навколо ліжка Малого. Вони теж були зажурені.

— Треба зателефонувати татові й попросити, щоб він прийшов з роботи трохи раніше, – сказала мама.

Малий плакав... Що з того, що тато прийде додому? Все тепер здавалося Малому безнадійно смутним. Іменини зіпсовані, і нічим уже не зарадиш.

Він чув, як мама пішла телефонувати, але плакав далі. Чув, як через годину прийшов додому тато, але не перестав плакати. Він

більше ніколи не буде веселий. Найкраще було б тепер умерти, і тоді Боссе й Бетан залишили б собі оксамитового песика, щоб той їм завжди нагадував, яку кривду вони заподіяли своєму маленькому братикові на його іменини, коли він був ще живий...

Та ось усі знов зібралися коло його ліжка – і тато, і мама, і Боссе, і Бетан. Проте Малий ще глибше занурив обличчя в подушку.

— Слухай, Малий, там біля дверей на тебе хтось чекає, – сказав тато.

Малий не озвався.

Тато поторсав його за плече.

— Чуєш, на тебе в снігах чекає один приятель!

— То Гунілла або ж Крістер, – неприязно промурмотів Малий.

— Ні, цього разу приятеля звуть Бімбо! – сказала мама.

— Я не знаю ніякого Бімбо! – промурмотів Малий ще неприязніше.

— Ти його справді не знаєш, – сказала мама. – Але він дуже хоче познайомитися з тобою.

Тієї миті в снігах тоненько заскавчало цуценя.

Малий напружив м'язи і вчепився в подушку. Ні, це йому уявляється.

Коли цуценя заскавчало ще раз, Малий аж підскочив на ліжку.

— То пес? – спитав він. – Справжній живий пес?

Тоді Боссе кинувся до сіней і за мить повернувся, несучи на руках – о, мабуть, це все тільки сон! – маленьку таксу.

— Це мій живий песик? – прошепотів Малий.

В очах йому ще й досі блищали сльози. Він простяг руки до Бімбо. Здавалося, Малий боїться, що цуценя може кожної миті зникнути, як марево.

Але цуценя не зникало. Воно сиділо в Малого на руках, лизало йому обличчя, скавчало й гавкало, обнюхувало йому вуха. Бімбо був зовсім-зовсім живий!

— Тепер ти радий, Малий? – запитав тато.

Малий тільки зітхнув. Як можна таке питати! Він був такий щасливий, що йому аж защеміло десь усередині – чи то в душі, чи в животі. А може, так завжди буває, коли ти по-справжньому щасливий?

— А той оксамитовий песик буде іграшкою для Бімбо. Добре, Малий? – спитала Бетан. – Ми й гадки не мали тебе дратувати... так жорстоко, – додала вона.

Малий усе забув. Крім того, він не дуже дослухався до її слів, бо саме розмовляв з Бімбо.

— Бімбо, любий Бімбо, ти – мій собака!

Потім він сказав мамі:

— Мені здається, що Бімбо куди кращий за Альберга. Адже такси – найкращі в світі собаки.

Та ось Малий згадав, що скоро мають прийти Гунілла й Крістер.

О, він навіть не уявляв собі, скільки радощів дасть йому цей день. Подумати тільки, адже Гунілла й Крістер зараз побачать, що він має собаку, цього разу справді свого власного собаку, та ще й такого гарного, найкращого в світі!

Але раптом він занепокоївся:

— Мамо, а я зможу взяти Бімбо, коли їхатиму до бабусі?

— Авжеж. Ти повезеш його ось у цьому кошику, – відповіла мама й показала на маленького кошика, що його Боссе приніс із сіней разом з цуценям.

— Добре, – зрадів Малий.

Пролунав дзвінок. Це прийшли Гунілла й Крістер.

Малий кинувся їм назустріч і закричав:

— Мені подарували собаку! Я тепер маю власного собаку!

— Гляньте, який чудовий! – вигукнула Гунілла, але потім похопилась і сказала:

— Вітаємо тебе! Ось подарунок від Крістера й від мене.

І вона дала Малому пакуночок із цукерками. Потім знов кинулася до Бімбо й закричала:

— О, який же він гарненький!

Малому було приємно слухати такі слова.

— Майже такий гарний, як Йофа, – мовив Крістер.

— Навіть кращий, – сказала Гунілла. – І куди кращий за Альберга.

— Еге ж, за Альберга кращий, – погодився Крістер.

Малий подумав, що і Гунілла й Крістер чудові приятелі. І він запросив їх до іменинного столу.

Мама саме наставила там повно-повнісінько смачних бутербродів з шинкою та сиром і цілу купу тістечок. А посеред столу поставила іменинний торт з вісьмома свічками.

Потім вона принесла з кухні великий глечик гарячого шоколаду й почала наливати його в чашки.

— Ми не чекатимемо на Карлсона? – обережно спитав її Малий.

Мама похитала головою.

— Ні, я гадаю, що не варто на нього чекати. Бо знаєш, Малий, я майже певна, що він сьогодні не прийде. І взагалі, махни ти на нього рукою. Адже тепер у тебе є Бімбо.

Звісно, тепер у Малого був Бімбо, але все одно він хотів, щоб Карлсон прийшов на його свято.

Гунілла й Крістер сіли до столу, і мама почала пригощати їх бутербродами. Малий поклав Бімбо в кошик і також сів до столу.

Потім мама вийшла, залишивши дітей самих.

Боссе просунув носа в двері й гукнув:

— Не з'їжте весь торт, залиште й нам з Бетан покуштувати!

— Добре, залишимо по шматочку, – пообіцяв Малий. – Хоч це й несправедливо: адже ви стільки з'їли іменинних тортів, поки мене ще не було на світі.

— Тільки гляди, щоб мені залишив великий шматок! – додав Боссе й зачинив двері.

Тієї ж миті за вікном почулося гудіння, і до кімнати влетів Карлсон.

— Ви вже сіли до столу? – закричав він. – Мабуть уже все поїли?

Малий заспокоїв його; мовляв, є ще всього доволі.

— От і добре, – мовив Карлсон.

— А хіба ти не привітаєш Малого з днем народження? – здивувалася Гунілла.

— Ага, вітаю, – сказав Карлсон. – Де мені сісти?

Мама так і не поставила для Карлсона чашки. Коли він помітив це, то відкопирив спідню губу й насупився.

— Я не граюся, це несправедливо. Чому мені не поставили чашки?

Малий квапливо віддав йому свою чашку, а сам тихенько пробрався до кухні й приніс собі іншу.

— Мені подарували собаку, Карлсоне, – сказав він, повернувшись до кімнати. – Ось він лежить. Його звать Бімбо.

І Малий показав на Бімбо, що спав у кошику.

— Що ж, дуже приємно, – сказав Карлсон. – Подай мені той бутерброд... і отой... і ще отой! О, я й забув! – раптом вигукнув він. – Я також приніс тобі подарунок, найкращий у світі подарунок.

Він витяг з кишені штанив свищика й подав Малому.

— Тепер ти зможеш свистіти своєму Бімбо, – сказав він. – Я завжди свищу своїм собакам, хоч мої собаки звуться Альбергами і вміють літати.

— Усі собаки звуться Альбергами? – спитав Крістер.

— Еге ж, уся тисяча, – відповів Карлсон. – А може, час уже братися до торта?

— Дякую, любий, дорогий Карлсоне, за свищик, – сказав Малий. – Мені буде дуже приємно свистіти Бімбо!

— Пам'ятай, що часом я позичатиму в тебе свищика, може, навіть дуже часто, – сказав Карлсон і раптом занепокоєно спитав:

— До речі, ти не одержав у подарунок ніяких цукерків?

— Звичайно, одержав. Від Гунілли й Крістера.

— Їх відразу треба віддати на благодійну справу, – сказав Карлсон і засунув пакуночок собі до кишені. Потім знову узявся до бутербродів.

Гунілли, Крістерові й Малому теж довелося поспішати, щоб не лишитися голодними. На щастя, мама приготувала всього дуже багато.

Тим часом у вітальні зібралися мама, тато, Боссе й Бетан.

— Чуєте, як тихо сидять діти? – сказала мама. – Я дуже рада, що Малий нарешті дістав собаку. З ним, звісно, буде багато мороки, але що вдієш!

Тієї миті з кімнати Малого долинув сміх і розмова. І тоді мама запропонувала:

— Ходімо подивимось на них. Вони такі симпатичні дітлахи.

— Ходімо, справді ходімо! – підхопила Бетан.

І ось вони всі – мама, тато, Боссе й Бетан – пішли подивитися, як Малий святкує свої іменини.

Двері відчинив тато, але перша зойкнула мама, бо вона перша побачила невеличкого чоловічка, що сидів за столом побіч Малого.

— Я зараз зомлію, – сказала мама.

Тато, Боссе і Бетан тільки мовчки дивилися на чоловічка.

— Бачите, мамо, Карлсон усе-таки прийшов, – весело сказав Малий. – О, які в мене чудові іменини!

Товстий чоловічок витер крем з уст пухкою ручкою і так завзято почав махати нею татові, мамі, Боссе й Бетан, що крем полетів аж на стіну.

— Гей-гоп! — гукнув він. — Досі ви ще не мали честі познайомитися зі мною. Мене звати Карлсон, що живе на даху... Гей, Гунілло, знай міру, я теж хочу торта!

І Карлсон схопив за руку Гунілло, що саме брала собі шматочок торта, і змусив її покласти його назад.

— Ніколи ще не бачив такого ненажерливого дівчиська! — сказав він і поклав собі на тарілку великий шматок. — Найкращий у світі поїдач тортів — це Карлсон, що живе на даху, — додав він і весело засміявся.

— Нам ліпше піти звідси, — прошепотіла мама.

— Еге ж, ліпше не заважайте мені, — сказав Карлсон.

— Обіцяй мені одну річ, — звернувся тато до мами, коли вони опинилися за дверима. — Обіцяйте мені всі — і ти, Боссе, і ти, Бетан. Обіцяйте нікому не розказувати про те, що ви тут бачили, *нікому*.

— Чому, тату? — здивувався Боссе.

— Бо нам ніхто не повірить, — сказав тато. — А як і повірить, то потім ціле життя не матимем спокою.

І тато, і мама, Боссе й Бетан пообіцяли одне одному, що ніколи нікому не розкажуть про те, якого собі Малий знайшов дивного приятеля.

Вони дотримали слова.

Ніхто від них не почув нічого про Карлсона, що живе на даху. Тому Карлсон спокійно живе собі й далі в своїй хатці, і ніхто про це не знає, хоч його хатка стоїть на звичайнісінькому даху звичайнісінького будинку на звичайнісінькій вулиці в Стокгольмі. Тому Карлсон і досі спокійно собі гуляє, де захоче, й жартує з людей. А жартувати Карлсон любить, бо ж він, як ви знаєте, найкращий у світі жартун.

Коли вже скінчилися бутерброди, тістечка і цілий торт, коли вже Гунілла й Крістер пішли додому, а Бімбо солодко спав, Малий почав нарешті прощатися з Карлсоном.

Карлсон сидів на вікні, готовий летіти. Фіранка тихо колихалася на повітрі, а вечір був теплий-теплий, бо вже настало літо.

— Любий, дорогий Карлсоне, адже ти й далі житимеш на нашому даху, як я приїду від бабусі, правда? — спитав Малий.

— Спокійно, тільки спокійно! — сказав Карлсон. — Житиму, якщо тільки моя бабуся не затримає мене. Але я цього не певний, бо вона вважає, що я найкращий у світі онук.

— Ти справді найкращий у світі онук? — запитав Малий.

— Звісно! А хто ж іще? Хіба ти можеш назвати когось іншого? — сказав Карлсон.

Та ось він покрутив за гудзика на животі, приблизно проти пупа, і моторчик загудів.

— Коли я повернуся, ми з'їмо ще багато, багато тортів! Адже від торта не товстішають! — гукнув він. — Гей-гоп, Малий!

— Гей-гоп, Карлсоне! — гукнув у відповідь Малий.

І Карлсон полетів.

Проте в маленькому кошику коло ліжка Малого солодко спав Бімбо. Малий нахилився над ним і ніжно погладив його по голові засмаглою рукою.

— Бімбо, завтра ми поїдемо до бабусі, — сказав він. — На добраніч, Бімбо! Спи спокійно, Бімбо!

Переклад *О.Сенюк*

*Лінгрен А. Пеппі Довгапанчоха. Малий і Карлсон,
що живе на даху: Повісті. — К., 1990.*

ДЖАННІ РОДАРІ (1920 – 1980)

Італійський письменник і журналіст Джанні Родарі зіграв велику роль у розвитку світової дитячої літератури. Своїми творами намагався виховувати дітей у дусі демократизму, формуючи в них прямий погляд на світ і людські долі.

Джованні Франческо Родарі народився 23 жовтня 1920 року в містечку Оменья в родині пекаря. Після закінчення школи Джанні вступив до семінарії, провчився там три роки й отримав диплом вчителя. У сімнадцятирічному віці він вже працював учителем початкових класів. Юнак займається самоосвітою, захоплюється музикою та літературою.

У дитячу літературу Джанні Родарі прийшов через журналістику. Працюючи в післявоєнні роки в редакції газети «Уніта», створює там «Куточок для малюків». У цій рубриці почали з'являтися веселі вірші про життя дітей, про їхні мрії і турботи. Так Родарі почав писати для дітей.

У поезіях письменника традиційні образи італійських казок, мотиви дитячої поезії переповнювалися сучасністю. Перша збірка

письменника «Книжка філастроке» побачила світ у 1950 році. За нею одна за одною з'явилися: «Пojзд віршів» (1952), «У небі й на землі» (1961), «Книжка помилок» (1964) та ін.

Автор подає в доступній для дитини формі теми дружби народів, соціальної справедливості, боротьби проти війни. Родарі володіє свіжим і гострим поглядом на світ. Він використовує незвичайну поетичну асоціацію для того, щоб розкрити значиме в буденних подіях. У «Книжці помилок» письменник оригінально висміює найбільш поширені орфографічні та синтаксичні помилки, які роблять школярі. У веселих коротеньких віршиках оживають знаки оклику, коми, тире, голосні та приголосні, й ніби ненароком між рядків з'являються правила правопису, які дитина може легко запам'ятати.

Наприкінці 1950 року на сторінках журналу «Піонер», редактором якого тоді був Джанні Родарі, з'явилася його повість-казка «Пригоди Цибуліно». Реальна дійсність у творі переплітається з живою фантазією, гостро виражена соціальна направленість. Головний герой – хлопчик-цибулінка – подорожує по рідній країні, Лимонному королівству. Він захищає друзів-бідняків, бореться зі зловим синьйором Помідором і жорстоким принцем Лимонном, обдурює іноземного слідчого містера Морквою.

Успіх Цибуліно надихнув Родарі написати ще кілька казок: «Подорож Голубої Стріли» (1959), «Джельсоміно в країні брехунів» (1959), «Казки по телефону» (1961), «Торт у небі» (1966) та ін. Це веселі казки, в яких завжди звучить правда про життя Італії. У 1970 році за внесок у дитячу літературу був нагороджений Міжнародною премією Г. Х. Андерсена, що зробило його одним з найвідоміших італійських дитячих письменників.

У 1973 році побачила світ нова книга Родарі «Граматика фантазії. Введення в мистецтво придумування історій». Це есе про фантазію, вигадку, її роль у творчій діяльності дитини. Автор навчає дорослих гратися з дітьми – фантазувати, придумувати, творити. Книга пройнята любов'ю до дітей, у вільній і невимушеній формі Родарі залучає їх до поезії слова. Окремі розділи присвячені структурі казки й різним способам її побудови. «Граматика фантазії» перекладена багатьма мовами світу, ставши посібником для педагогів, що займаються дитячою психологією та методикою викладання.

Помер Джанні Родарі 14 квітня 1980 року.

ДЕ ДІЛИСЯ ФЕЇ

Де ділися феї?
Про них щось давно
Не чуто.
Вони розпрощались, напевне, з землею,
Пішли десь у море, на дно,
Або у небеснім роздолі
Шукають кращої долі.

Що ж мали робити, бідні?
Вони були безробітні!
Сиділи у замку старім день при дні,
Всі невеселі, усі смутні,
Марніли з журби і скорботи –
Ніхто не давав їм роботи.
Послали вони у світі представницю,
Чи відьму якусь, чи так чарівницю, –
Може б, вона їм де службу знайшла.
Та відьма була
Худа й мала,
Сама – як дрючок,
А ніс – як крючок,
І все тремтить, як в мороз сирота
(Ходила вона без пальта).
Як тільки та відьма додому прийшла,
Всі феї –
До неї:
— Ну як, мала?
Скажи, де була,
Що ти виходила,
Яку ти службу для нас найшла?

І відьма феям відповіла:
— Страшні-страшнющі на світі діла,
Аж волос угору лізе –
Кругом безробіття й криза...
Де вже я не шукала,
Де вже я не питала,

Як уже я не просила –
Не помагає ніяка сила!
Усе без діла,
Усе дарма,
Для вас роботи ніде нема.
Кому ті казки потрібні? –
Скрізь голод, холод, злидні.
Людей притисли нестатки –
Борги, податки, видатки,
Плати за квартиру, за газ...
Старі все чекають пенсії,
Та довго затримують десь її...
Кому вже тут буде до нас?

А ще подекують люди –
Війна незабаром буде.
Я бачила, як крокували
По вулиці три генерали –
Такі пикаті, пузаті,
На них мундири багаті,
За ними – танки, гармати
І міномети горлаті...
Ледве-не-ледве од них я втекла!
От які, сестри, на світі діла,
От які всюди порядки...
От тут і живи...
Не знаю, як ви,
А я пакую манатки
І геть звідсіля без оглядки.

Давай тоді феї готуватись до втечі,
Давай вони пакувать свої речі.
Який зчинивсь переполох –
Ох, ох!
Прекрасна фея синьокоса
Стала з тривоги сивоволоса;
У бідної Білосніжки
Від хвилювання підгиналися ніжки;
Маг-чародій

Забув свій жезл чарівний;
У Червоної Шапочки
Загубилися тапочки;
А Попелюшка
Не знайшла капелюшка...
Нарешті зібрались, на хмару сіли
І світ за очі полетіли.

Лишили вони невеселе видовище:
Там, де був замок, стало пустовище,
Зачарований ліс
Кропивою заріс,
По Сонній Красуні
Комашня уже суне,
Залазить у вуха, у ніс...
Страшно і сумно!

Прохають даремно тепер малюки:
— Бабусю, дідусю, кажіть нам казки!
— Забула, —
Зітхає бабуня.
— Забувсь. —
Позіхає дідусь.

Як феї пішли, то й казки забулись.
Як же зробити, щоб феї вернулись?
Я людям би ось що пораяв:
Піти до вояк-генералів
Та й попросити: — Пани генерали!
Чи не дали б ви звідси драла?
Летіть собі з богом на Місяць, на Марс,
А хочете — й за Марс, тільки далі від нас.
Стріляйте, бабахкайте там досхочу.
Аби на Землі вас ніхто не почув.
Коли вам стрільба та пальба до вподоби,
Хай ранком вас будять снаряди і бомби,
Нехай кулемети, — їх любите ви, —
Вечірні татакають вам молитви,
Хай сняться вночі вам трофеї,

А ми заживемо веселі й раді
У щасті, в достатку, у мирнім труді, –
Тоді
До нас вернуться феї.

ЛИСТІВКИ З ВИДАМИ МІСТ

Поштові листівки з видами міст
Купує в, Італії кожен турист.

Ось Рим – Колізей, Капітолій і Форум...
Мілан із славетним готичним собором.
Ось Піза з своєю похилою вежею.
Венеція-кряля з каналів мережею.
Ось Генуя – гавань, палаци блискучі,
Неаполь – затока, Везувій димучий...

Чудово! Прекрасно! Розкішні види!
А глянь за картинки – чи так воно вийде?
Чи справді в Венеції тільки й роботи –
Гондоли ганять і співають без турботи?
Чи справді безжурні неаполітанці
Тільки те й знають, що гулі і танці?

Не вірю я чужим речам,
А вірю я своїм очам.
Дозвольте, синьйори, самому розглянутися
На всі ті міста – у натурі, без глянцю.

Хай сам подивлюся,
Хай сам я побачу,
Кому як живеться,
Хто скаче, хто плаче.
Хай сам я узнаю,
Хто як міркує,
Хто діло робить,
Хто байдикує,
Хто на роботу йде не снідавши,

Хто спать лягає не обідавши,
Та ще й на камені на голому,
Бо ніде прихилити голову...
Погляньте і ви за картинки, синьйори:
Картинки веселі, життя – суворе.

Переклади *М. Лукаша*
Родарі Дж. Вірші. – К.: Веселка, 1990.

ПРИГОДИ ЦИБУЛІНО (Уривки)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Як Цибулоне наступив принцові Лимону на мозолю

Цибуліно був сином Цибулоне і мав семеро братів. Звали їх Цибулетто, Цибулотто, Цибулуща та іншими подібними іменами, найкращими в шановній цибуліній родині. Люди вони були, що й казати, хороші, але безталанні.

Та й не дивно. Де цибуля, там і сльози.

Жив Цибулоне з усією родиною в дощаній халупі, не більший від ящика для розсади.

Коли хто з панів потрапляв, бувало, на вулицю, то роздратовано морщив носа і велів візникові їхати швидше: «Пхе, як тхне цибулею».

Якось через те село мав проїздити правитель країни, сам принц Лимон. І його придворні побоювалися, щоб не постраждав від запаху цибулі принців ніс.

– Ну що скаже принц, коли почує, як тхне від оцих злиднів?!

– Треба їх напахтити, – вирішив обер-камергер.

І одразу ж послали з десятків солдатів Лимончиків, щоб напахтити бідноту. Цього разу солдати облишили свої шаблі та гармати, а взяли на плечі лише обприскувачі з одеколоном, амброю, фіалковими пахощами та найкращою трояндовою водою з Болгарії.

Солдати вигнали надвір Цибулоне з його синами і всією ріднею, поставили попід муром і оббризкали від голови до ніг пахощами, аж бідолашний Цибуліно застудився.

Та ось долинув звук сурми, і в супроводі усіх Лимонів і Лимончиків з'явився сам правитель, принц Лимон. Він був одягнений

у все жовте, а над його жовтою шапкою дзеленчав золотий дзвіночок. У придворних Лимонів дзвіночки були срібні, а у простих Лимончиків – бронзові. І так усі ті дзвіночки гарно дзеленчали, що люди збігалися, як на дивовижу, – думали, що то оркестр.

Цибулоне і Цибуліно опинилися спереду, тому їх штовхали і в боки, і в спину ті, що стояли позаду. Старому бідоласі Цибулоне це набридло, і він почав гукати:

— Назад! Назад!

Принц Лимон почув те і розсердився. А потім спинився, підійшов окаряч до Цибулоне і гримнув на старого:

– А чого це ти кричиш «назад, назад»? Може, тобі не до вподоби, що мої вірні піддані тиснуться вперед, щоб на мене подивитися? Га?

— Ваша світлість, – зашепотів йому на вухо обер-камергер, – мені здається, що цей чоловік – небезпечний бунтівник! Його треба тримати під пильним наглядом.

І один із охоронців принца навів на Цибулоне спеціальну підзорну трубу, у яку наглядали за бунтівниками. Кожен з Лимончиків мав таку трубу.

Бідолашний Цибулоне аж позеленів зі страху.

— Ваша величність, – насилу пробелькотів він, – то мене ж задавлять!

— І добре зроблять! – гримнув принц Лимон.

Тут обер-камергер звернувся до натовпу з такою промовою:

— Любі наші підданці! Його світлість дякує вам за вірнопіддані почування і за стусани, якими ви частуєте один одного. Тож штовхайтесь, громадяни! Штовхайтесь, громадяни! Штовхайтесь дужче!

— Та коли б і вас із ніг не збили, – вихопилося у Цибуліно.

І тут-таки один із стражників навів на хлопчину свою підзорну трубу. Цибуліно зважив за краще втекти і попід ногами старших швидко пробрався назад.

Громадяни спочатку не дуже тіснилися. Та обер-камергер так загрозливо бликав на них, що юрба захвилювалася, мов вода у діжці. Штовханина стала такою, що зрештою старий Цибулоне не утримався на місці й наступив простісінько на ногу самому принцові Лимону. У його світлості на ногах були мозолі, тож йому аж свічки в очах засвітилися. Десяток солдатів Лимончиків з усіх боків як один кинулися на нещасного Цибулоне і закували його в кайдани.

— Цибуліно! Цибуліно! – гукав старий, а його вже тягли геть.

Цибуліно був у цю мить уже далеко, та всі навколо нього все знали і, як то буває, знали навіть те, чого насправді не було.

— Ото добре, що його схопили. Адже він хотів ударити його світлість кинджалом!

— Та зовсім не те! У нього в кишені був кулемет!

— Кулемет у кишені? Бути цього не може!

— А ви не чули пострілів?

Насправді то були не постріли, а тріскотіння ракет на честь принца Лимона. Але люди так переполошилися, що кинулися врозтіч від солдатів Лимончиків.

Цибуліно хотів був крикнути усім цим людям, що в кишені його батька був лише недокурок тосканської сигари. Та подумав, що краще буде промовчати.

Бідолашний Цибуліно! Йому здалося, що він раптом перестав бачити на праве око, – а то була просто сльоза.

— Назад, дурна! – наказав їй Цибуліно і зціпив зуби, щоб не заплакати. Налякана сльоза сховалася і більше не з'являлася.

* * *

Одне слово, Цибулоне засудили до тюремного ув'язнення не тільки на все життя, а й після смерті, бо при тюрмах принца Лимона були і кладовища, де ховали померлих в'язнів.

Другого дня Цибуліно прийшов до тюрми провідати батька. Вони обнялися.

– Бідний мій тату! Вас запроторили до тюрми як злочинця разом з найлихішими бандитами.

– Не думай так, синку, – ласкаво відказав батько. – У тюрмі повнісінько найчесніших людей.

– А що ж поганого вони зробили?

– Та нічого. От за це-то вони й попали до тюрми. Принц Лимон не любить чесних людей...

Цибуліно замислився, і йому здалося, що він зрозумів.

– То сидіти в тюрмі – це честь? – спитав він.

– Буває й так... Тюрми збудовані для грабіжників та убивць. Але з того часу, коли країною почав правити принц Лимон, грабіжники та убивці служать при ньому, а в тюрмах сидять чесні громадяни.

– Я теж хочу стати чесним громадянином, – сказав Цибуліно. – Але в тюрмі сидіти не хочу. Отож я скоро повернуся і всіх вас визволю.

— Не нахваляйся, — посміхнувся старий. — Це не так легко зробити.

— От побачиш, я свого доб'юся!

Тут прийшов один із тюремників Лимонів і наказав закінчувати побачення.

— Цибуліно, — сказав тоді бідолашний в'язень, — ти тепер уже величенький і можеш сам про себе подумати. Про твою маму і братиків подбає дядечко Цибуля. Я хочу, щоб ти пішов учитися.

— Але ж у мене нема книжок і купити їх ні за що.

— То не біда. Навчися добре викривати шахраїв і негідників. А найбільше вивчай тих, що при владі.

— А що я робитиму далі?

— Настане час — сам побачиш.

— Ну годі вже! — кричав Лимон-тюремник. — Годі базікати! А ти, шмаркачу, забирайся геть, якщо не хочеш теж потрапити за ґрати.

Цибуліно так і хотів сказати Лимонові щось дошкульне, та прикусив язичка, щоб не кинули його за ґрати, раніш ніж він візьметься до справи.

Хлопчик поцілував тата й побіг.

Того ж дня він доручив свою маму і братиків дядечкові Цибулі, якому в житті пощастило трохи більше, ніж іншим родичам, бо він служив двірником. Розпрощавшись з ними, Цибуліно почепив на палицю пакуночок з речами, взяв її на плече і рушив у дорогу.

Цибуліно пішов навмання першою-ліпшою дорогою і не помилився. Години за дві дійшов до якогось невеличкого сільця — такого малого, що навіть дощечки з назвою не було біля крайньої хатини.

Та й хатина схожа була більш на буду для цуценяти, ніж на житло. Біля віконечка сидів якийсь дідок з рудуватою борідкою. Він сумно поглядав на вулицю і, здавалося, дуже журився над чимось.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Як Цибуліно довів до сліз самого синьйора Помідора

— Дядечку, — звернувся до дідка Цибуліно, — і чого це вам заманулося туди залізти? Хотів би я знати, як ви звідти виберетеся?

— О, це легко зробити! — відказав дідок. — А от увійти набагато важче. Я охоче запросив би тебе до себе, хлопчику, і навіть

почастував би кухликом пива. Та двом тут не поміститися, і, правду кажучи, пива у мене теж нема.

— Не турбуйтеся, – сказав Цибуліно, – мені не хочеться пити... То оце така у вас хата?

— Еге ж, – відповів дідок, якого всі звали кум Гарбуз. – Хатина, правда, малувата, та коли нема вітру, тут буває досить затишно.

Слід сказати, що кум Гарбуз тільки вчора закінчив будувати свій дім. Іще з дитинства мріяв він про свою хатину і купував щороку по одній цеглині.

Та, на свою біду, кум Гарбуз не знав арифметики і мусив щоразу прохати шевця, майстра Виноградинку, порахувати його цеглини.

— Ану, подивимося, – сказав майстер Виноградинка, чухаючи шилом потилицю. – Сім разів по шість – сорок два... відняти дев'ять... Одне слово, маєш усього сімнадцять цеглин.

— Вистачить їх на дім?

— Я б сказав, що ні.

— То що ж робити?

— Це вже не мій клопіт. Не вистачить на дім, то зроби собі ослінчика.

— А навіщо мені ослінчик? Ослінчиків досить і в парку, а коли на них немає вільного місця, то я можу й постояти. Мені байдуже.

Майстер Виноградинка знов почухав шилом спершу за правим вухом, потім за лівим та й пішов собі до своєї майстерні.

Тоді кум Гарбуз вирішив працювати іще більше, а їсти ще менше, і з того часу купував щороку по три цеглини, а то й по цілих п'ять!

З року в рік він худнув, звівся на тріску, зате купа цеглин усе збільшувалась.

А люди дивилися на це і казали: «Ви тільки погляньте на кума Гарбуза! Здається, він добуває цеглу зі свого живота. Щоразу, як купа збільшується на одну цеглину, сам він худне на цілий кілограм».

Коли ж кум Гарбуз став старий і вже не міг більше працювати, він знов покликав майстра Виноградинку і сказав йому:

— Ану, тепер порахуйте цеглини.

Майстер Виноградинка взяв з собою шило, щоб чухатися, поглянув на купу цегли і промовив:

— Сім разів по шість буде сорок два... відняти дев'ять... Одне слово, у тебе, куме, тепер всього сто вісімнадцять цеглин.

— То цього вистачить на будиночок?

— Я б сказав, що ні.

— Що ж мені робити?
— Це вже не мій клопіт!.. Збудуй курника.
— Але ж у мене курей немає!
— То поселиш туди kota. Кіт корисна тварина, він мишей ловить.
— Так-то воно так, але ж у мене kota немає, та й мишам ніде завестися.

— Не знаю, що тобі порадити, – засопів майстер Виноградинка і сердито почухав потилицю шилом. – Як не крути, а сто вісімнадцять – це тільки сто вісімнадцять...

— Та вам видніше, ви ж учили арифметику...

Зітхнув кум Гарбуз один раз, потім ще раз, та, бачачи, що від його зітхань цегли не стане більше, вирішив не гаючись взятися за будову.

— Збудую собі малесеньку-премалесеньку хатку, – думав він за роботою. – Адже мені не треба палацу, бо й сам я невеличкий. А не вистачить цегли – доточу кількома аркушами паперу.

Працював кум Гарбуз поволі, боячись надто швидко витратити всі цеглини. Він клав їх одну на одну так обережно, ніби вони були скляні. Адже йому одному було відомо, як дорого коштувала кожна цеглина.

— Ось та сама цеглина, яку я купив десять років тому на мій день народження, – примовляв він до цеглини і пестив її рукою, немов кошеня. – Я придбав її на гроші, які зібрав, щоб купити курку. Ну, не біда, ось збудую дім, то й поласую смаженою куркою.

І так зітхав він над кожною цеглиною, та коли вся цегла кінчилася, йому лишилося ще багато зітхати, бо хатина вийшла така мала, як голубник.

— Якби я був голубом, мені було б тут дуже зручно, – міркував собі бідолаха Гарбуз.

І справді, коли він спробував увійти в хатину, то дістав коліном до стелі й мало не розвалив усю будівлю.

— Ех, старий я став і незграбний. Треба обережніше повертатися...

Він став перед дверима навколішки і, крячучи та зітхаючи, рачки вліз до хатинки. Та тут нова біда: станеш на ноги – страшно пробити головою дах, простягтися б долі – підлога коротка, на бік не повернешся, бо тісно. А куди ноги подіти? Треба ж убгати їх до хати, щоб дощ не намочив!

«Бачу я, що жити в цьому домі я зможу тільки сидячи», – вирішив кум Гарбуз.

Він тільки зітхнув, та на цьому й заспокоївся. Сів обережно серед хати, боячись поворухнутися, і на його лиці, що виглядало з віконця, була така журба...

— Ну, як вам живеться? — гукнув до нього майстер Виноградинка з дверей своєї майстерні.

— Дякую, непогано, — чемно відказав кум Гарбуз.

— А вам не тіснувато в плечах?

— Ні, нічого собі, адже я будував дім якраз за своєю міркою.

Майстер Виноградинка за звичкою почухав потилицю і щось пробурмотів собі під ніс. А тим часом з усіх сторін сунули люди подивитися на хатину кума Гарбуза. Прибігла й ціла ватага хлопчаків. Найменший вискочив на дах хатини і, пританцьовуючи, заспівав:

Ну і хата в Гарбуза,—
Гарбуз в хату не вліз!
Права рука в кухні,
Ліва у коморі,
Голова в світлиці,
А ноги надворі.

— Та обережніш, хлоп'ята! — благав кум Гарбуз. — Так ви мені завалите хату. А вона ж у мене — як лялечка.

І щоб до них піддобритися, витяг з кишені кілька червоних і зелених цукерок, які хтозна-відколи там валялися, і роздав їх хлопчакам. Вони радісно загаласували, схопили цукерки і тут же побилися між собою, ділячи цю здобич.

З того дня, як тільки в кишені заводилося кілька мідяків, кум Гарбуз купував цукерки і клав на підвіконня для хлоп'ят, як сиплють крихти для горобців. Тут вони і заприятелювали.

Іноді він дозволяв їм по одному влазити до хатини, а сам поглядав знадвору, щоб не наробили шкоди.

* * *

Кум Гарбуз саме розповідав про все це малому Цибуліно, коли це із села виповзла густа хмара куряви. В усіх хатах швидко зачиняли двері й вікна. Дружина майстра Виноградинки визирнула надвір і похапцем причинила двері. Немов перед бурею, усі люди миттю порозбігалися по домівках, і навіть кури, кішки та собаки кинулися врозтіч, хто куди.

Цибуліно не встиг спитати, що тут скоїлося, як хмара пилу з оглушливим грюком прокотилася селом і спинилася біля хатини кума Гарбуза.

Із хмари пилу виринула карета, запряжена четвериком коней. Між нами кажучи, то були не просто коні, а запряжені огірки, бо в тій країні, як ви, мабуть, і самі вже помітили, усе живе було схоже на якісь овочі або фрукти.

З карети виліз одягнений у все зелене товстун. Його червона надута пика, здавалось, от-от трісне, мов перестиглий помідор. Це ж і був сам синьйор Помідор, головний управитель і дворецький у замку поміщиць графинь Черешень.

Цибуліно збагнув, що ця персона не приносить добра, якщо всі так від неї тікають, тому він бочком-бочком відійшов якомога далі.

Тим часом синьйор Помідор поки що нікому не робив нічого злого. То що ж він робив? Тільки дивився на кума Гарбуза. Але як? Дивився довго, мовчки, пильно і тільки хитав загрозливо своєю здоровецькою круглою головою.

Бідолашний кум Гарбуз ладен був крізь землю провалитися разом зі своєю хатиною. Піт заливав йому очі, змішувався із слізьми і стікав просто в рот, але кум Гарбуз не насмілився навіть звести руку, щоб витерти обличчя. Він покірно ковтав свої солоні, гіркі сльози. А потім заплющив очі і став думати: «Ось уже ніякого Помідора тут нема. Я в своїй хатині, немов моряк у човні, пливу собі десь по Тихому океані. А навкруги вода синя-синя та лагідна, стиха гойдаються хвилі... О як гарно гойдають мене хвилі... туди й сюди... туди й сюди...»

Який Там Тихий чи Атлантичний океан?! То синьйор Помідор вхопився обіруч за дах – і з усієї сили розхитував його туди і сюди, аж черепиця сипалася додолу.

Кум Гарбуз мимоволі розплющив очі, бо синьйор Помідор так грізно рикнув, що вікна й двері у сусідів зачинилися іще щільніше, а хто обернув був ключа в замку тільки раз, то тепер обернув іще раз.

— Злодюга! – репетував Помідор. – Розбишака! Бунтівник! То ти збудував собі палац на землі, що належить графиням Черешням?! І ти маєш намір пробайдикувати в достатку, сміючись над правом власності двох безталанних старих паній, двох невітшних вдів і сиріт?! То ось я тобі зараз покажу!

— Ваша милість! – благав кум Гарбуз. – Запевняю вас, що дозвіл на побудову цієї хатинки мені дав сам синьйор граф Черешня.

— Граф Черешня помер тридцять років тому, царство йому небесне! А тепер земля належить графіням! Тому забирайся геть, щоб і ноги твоєї тут не було. Те ж саме тобі скаже адвокат. Гей, адвокате, сюди!

Синьйор Горох, сільський адвокат, мабуть, був уже напоготові, бо на цей поклик вискочив, як горошина з стручка. Приїжджаючи в село, Помідор щоразу кликав адвоката для різних пояснень.

— Я тут, ваша милість, до ваших послуг, – залопотів Горох, низько вклоняючись.

Та він був такий низькорослий і миршавий, що його поклону ніхто й не помітив. Тож, боячись здатися не досить ввічливим, синьйор Горох підскочив догори і кумедно задригав ногами в повітрі.

— Скажіть цьому чоловікові, що іменем закону він повинен негайно забиратися звідси. І ще оголосіть усім мешканцям, що графині Черешні мають намір посадити до цієї буди найзлішого пса стерегти графські володіння від сільських хлопчаків, які останнім часом страшенно розбешкетувались.

— Так-так, правда... я... – почав мимрити синьйор Горох і аж позеленів зі страху.

— Що ви верзете? До чого тут правда чи неправда?.. Та адвокат ви чи ні, я вас питаю?

— Так-так, синьйоре, ваша милість... я... знавець кримінального, цивільного і церковного законодавства. Я вчився в Саламанкському університеті.

— Ну досить. То як адвокат скажіть, що я дію по закону, і можете йти.

— Так-так, найласкавіший синьйоре!.. – І адвокат, не чекаючи інших вказівок, щез, наче його й не було.

— Ти чув, що сказав учений адвокат? – запитав Помідор у кума Гарбуза.

— Та він же нічогісінько не сказав!..

— Як, ти смієш перечити мені, нещасний?

— Я і рота не розкрив, ваша милість... – пробубонів кум Гарбуз.

— Хто ж це сказав? – І синьйор Помідор грізно глянув навкруги.

— Шахрай! Облудник! Негідник! – знов вигукнув той самий голос.

— Хто це сказав? А, це, мабуть, старий бунтівник майстер Виноградинка! – спробував відгадати синьйор Помідор, підбіг до шевської майстерні і грюкнув ціпком у двері, промовляючи: – Ага,

знаю я, знаю, майстре Виноградінка, це у твоїй майстерні ведуть бунтарські розмови про мене і благородних графинь Черешень. Ти анітрохи не поважаєш цих бідолашних вдів, цих круглих сиріт. Та начувайся, скоро я і до тебе доберуся! Засмієшся ти в мене на кутні!

— Скоро й до тебе доберуться, Помідоре! І ти луснеш, як гнилий баклажан! — знов вигукнув той самий голос.

Нарешті показався і той, хто так дратував Помідора. А був це не хто інший, як наш Цибуліно. Засунувши руки в кишені, він спокійнісінько став перед грізним синьйором Помідором, і Помідор очам своїм не вірив, що цей хлопчина і є той самий сміливець.

— Звідки ти взявся? Чому не на роботі?

— А я зараз і не працюю, — сказав Цибуліно. — Я поки що вчуся...

— Та що ти там вивчаєш? І де твої книжки?!

— А я вивчаю негідників, ваша милість. Ось і тепер бачу справжнісінького негідника і намагаюся як слід його вивчити.

— Вивчаєш негідників? Та в цьому селі повно негідників! А якщо ти знайшов іще одного, то покажи-но, покажи його мені.

— Зараз, ваша милість, — сказав Цибуліно і лукаво підморгнув до кума Гарбуза.

Він лише засунув руку до лівої кишені і вихопив звідти невеличке дзеркальце, яким звичайно пускав сонячних зайчиків.

Потім швидко ступив до Помідора та й підніс йому дзеркальце під самий ніс.

— Ось він, той негідник! Дивіться добре, ваша милість.

Помідор зацікавлено подивився у дзеркальце. Хтозна, що сподівався він там побачити. Та побачив тільки свою власну червону, як вогонь, пику, маленькі злі очі і широченного ротяку.

Тільки тепер він зрозумів нарешті, що Цибуліно просто-напросто глузує з нього. Ох і розлютився ж він! Схопив Цибуліно за чуприну та й почав смикати на всі боки.

— Ой-ой-ой! — запищав Цибуліно, не перестаючи реготати. — Ох і дужий же той негідник, що ви побачили в моєму дзеркальці! Та він сильніший від цілої банди розбишак!

— Оце тобі, оце тобі! — репетував Помідор і так сильно смикнув чуба, що вирвав ціле пасмо.

І тут сталося те, що мусило статися, коли смикати Цибуліно за чуба. В очі і ніс Помідорові раптом ударив такий міцний запах цибулі, що сльози бризнули у нього з очей. Сльози текли по щоках

двома струмками все дужче та дужче, як водограй, як два водограї. Всю вулицю раптом залило, немов її полили із шланга.

«Такого зі мною ще ніколи не траплялося», – перелякано подумав Помідор.

І справді, був він такий безсердечний і жорстокий, що йому ніколи не доводилося плакати, до того ж і ніколи не траплялося чистити цибулю. Отож він так перелякався, що вскочив у свою карету, вдарив по конях і чимдуж помчав із села. Та і втікаючи, ще раз обернувся і прокричав:

— Гей, Гарбузе, начувайся!.. А ти, голодранцю, дорого заплатиш за мої гіркі сльози!

Цибуліно реготав, аж за боки брався, а кум Гарбуз тільки піт витирав із чола.

Одні за одними стали відчинятися двері у сусідніх хатах, крім Горохової. Майстер Виноградинка вибіг на вулицю, весело чухаючи потилицю шилом.

— А хай йому абищо! – гукнув він. – От молодець, що довів до сліз самого синьйора Помідора. Та звідки, хлопче, ти такий узявся?

І Цибуліно мусив розповісти про себе усе те, що вам уже відомо.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Вишенька порушує накази синьйора Петрушки

Графський замок стояв на горі посеред величезного парку. На хвіртці висіла дощечка з написом на однім боці: «Входити заборонено», а на другім: «Виходити заборонено».

Перший напис був для сільських дітей, щоб їм не заманулося перелізти через ґратчасту огорожу і бігати по парку. Другий напис забороняв Вишеньці бігати ґратися до сільських дітей.

І от через ці написи бідолашний Вишенька гуляв по парку сам-самісінький. Він обережно ходив по алеях і весь час думав, коли б не наступити на клумбу і не потоптати квітів.

Його вихователь, синьйор Петрушка, усюди почіпляв дощечки з написом про те, що Вишеньці дозволено і що заборонено.

Біля басейну з золотими рибками висів напис:

«Заборонено Вишеньці занурювати руки у воду».

Був тут іще такий напис:

«Рибкам заборонено розмовляти з Вишенькою».

А посеред квітів на клумбах стирчали таблички з таким написом: «Заборонено Вишеньці торкати квіти, бо йому не дадуть цукерок».

Або таке: «Вишенько, не бігай по траві, бо за це муситимеш написати дві тисячі разів слова: «Я неслухняний хлопчик».

Усі ці написи придумав синьйор Петрушка, домашній вихователь Вишеньки.

Одного разу Вишенька попрохав у своїх вельмишановних тіточок дозволу ходити до сільської школи, йому так хотілося бути разом з тими дітьми, які щодня бігли зі школи, весело пустуючи по дорозі.

Синьйора графиня Старша вжахнулася:

– Хіба ж можна, щоб хлопчик графського роду сидів за однією партою з селянськими дітьми?! Ніколи!

А синьйора графиня Менша ще додала:

— Парта сільської школи не гідна, щоб до неї торкалися навіть штанці графського сина!

Тоді для Вишеньки найняли домашнього вчителя – синьйора Петрушку. Його звали так, бо він завжди несподівано вискакував, мов Петрушка у ляльковому театрі. Бувало, Вишенька задивиться на муху, яка залізла до чорнильниці, щоб теж навчитися писати. І вже синьйор Петрушка тут як тут. Висякає свого носяру у величезну картату хустку та й починає нудним голосом:

— Хай начуваються ті хлопчакки, які забувають учити і дивляться на мух! З цього починаються усі злочини! За першою з'явиться друга муха, потім третя... четверта... Потім ці погані хлопчакки витріщають очі на павука, потім на кішку, на всіх інших тварин і зовсім забувають вчити уроки. А хто не вчить уроків, той не може стати добропорядним хлопчиком. А хто не стане добропорядним хлопчиком, той не стане добропорядною людиною, той попаде до тюрми. Отже, Вишенько, якщо не хочеш до тюрми, – не дивися на муху.

Іншого разу, тільки-но Вишенька візьме альбом щось намалювати, аж гульк – синьйор Петрушка. Висякає свого довгого носяру і почне:

— Хай начуваються ті хлопчакки, котрі марнують час на малювання якихось нісенітниць. Що з таких хлопчаків вийде, коли вони повиростають? У кращому випадку з них вийдуть малярі. Тобто ті брудні, кепсько зодягнені бідняки, які день у день мазюкають по

стінах і через це кінчають тюрмою, як того і заслуговують! А хіба ти, Вишенько, хочеш кінчити тюрмою?

Боячись тюрми, Вишенька уже й не знав, за що йому треба братись.

На щастя, інколи синьйор Петрушка не вискакував нізвідки, бо любив поспати, а то й посидіти годинку за пляшкою виноградної горілки. Тільки в цей час Вишенька бував вільний. Але й тоді синьйор Петрушка умудрявся нагадувати про себе за допомогою всюди розвішаних написів. Це давало йому змогу зайву годинку поспати. І він був певен, що в цей час його учень смирененько гуляє в парку і засвоює його повчання.

Та коли Вишенька проходив повз ці таблички, він навмисне знімав окуляри, щоб не бачити нудних написів, і міг спокійнісінько думати про що завгодно.

Саме цього дня Вишенька безтурботно і вільно гуляв по парку і раптом почув, що його кличе якийсь тоненький голосочок:

— Синьйоре Вишенька! Синьйоре Вишенька!

Вишенька озирнувся і побачив за огорожею хлопчика одних з ним років. Хоча хлопчик був бідно одягнений, та його личко було дуже веселе і симпатичне. З ним була дівчинка років десяти, з кіскою, що стирчала догори і скидалася на хвостик редиски.

Вишенька чемно вклонився їм і промовив:

— Добридень, синьйори! Не маю честі вас знати, та залюбки з вами познайомлюсь.

— То чого ж не підходите до нас ближче?

— Не можу. Ось цей напис забороняє мені розмовляти з сільськими дітьми.

— То ми ж не хто, як сільські діти, і ви вже з нами розмовляєте!

— Ну, то я підійду ближче!

Вишенька був боязкий і занадто вихований хлопчик, та у вирішальний момент міг діяти сміливо. Так і тепер: він рішуче пройшов просто по траві до огорожі.

— Мене звуть Редисочка, – сказала дівчинка. – А це – Цибуліно.

— Дуже приємно, синьйорино. Дуже приємно, синьйоре Цибуліно. Про вас я вже чув.

— Від кого?

— Від синьйора Помідора.

— Ну то, напевне, про мене він не сказав нічого хорошого.

—Звичайно. Саме тому я й подумав, що ви дуже милий хлопчик. Бачу, що я не помилився.

Цибуліно усміхнувся:

— От і добре! Тоді навіщо нам так церемонитися і говорити «ви», наче старі дворяни? Давай будемо на «ти».

Вишенька згадав про напис на дверях кухні. «Нікому «ти» не говорити!» Цей напис почепив його вчитель, коли застав Вишеньку за дружньою розмовою з служницею Полуничкою. Тепер Вишенька насмілювався порушити цей наказ.

— Згода! Будемо на «ти»! – сказав він.

Редисочка страшенно зраділа:

— Ну що я тобі казала, Цибуліно? Бачиш, який милий хлопчик Вишенька!

— Дякую вам, синьйорино, – чемно вклонився Вишенька, потім почервонів і просто сказав: – Дякую, Редисочко!

І всі троє весело засміялись. Спершу Вишенька тільки ледве усміхався куточками рота, бо пам'ятав наказ синьйора Петрушки, який забороняв сміятися чемним хлопчикам, а потім побачив, як щиро регочуть Цибуліно й Редисочка, і сам зареготав на все горло.

У замку ніколи не чули такого веселого і щирого сміху. Обидві благородні графині в цей час пили чай на веранді.

Синьйора графиня Старша почула цей сміх і сказала:

— Я чую якісь незрозумілі звуки.

— І я чую! – ствердила синьйора графиня Менша. – То, мабуть, дощ шумить.

— Зауважую вам, що ніякого дощу нема, – повчально промовила графиня Старша.

— Нема, то буде! – рішуче заперечила графиня Менша і подивилася на небо, ніби шукаючи дощу. А небо було таке чисте, ніби його щойно вимили, жодної хмаринки не видно.

— Я думаю, що то водограй шумить, – сказала графиня Старша.

— Наш водограй не може шуміти: він поламаний, і в ньому немає води.

— То, може, садівник його полагодив?

А садівник і не знав, що водограй зіпсувався.

Почув цей шум і синьйор Помідор і страшенно стривожився.

«У підземеллі замку сидить стільки арештантів, – подумав він. – Треба пильнувати, щоб чого не сталося».

Він вирішив обійти увесь парк. І от за замком, де проходила стежка до села, наткнувся на трьох дітей, що весело базікали і сміялися.

Коли б розкрилося небо і звідти посипалися ангели, Помідор здивувався б менше. Як? Вишенька ходить по траві? Вишенька поприятельськи розмовляє з сільськими дітьми?

Мало того! Один із цих негідників був не хто інший, як сам Цибуліно, що примусив його так гірко плакати. Червона пика Помідора так спалахнула від гніву, що коли б її побачили пожежники, то негайно почали б гасити.

— Синьйоре граф! – не своїм голосом зарепетував Помідор.

Вишенька озирнувся, зблід і злякано притулювся до огорожі.

— Друзі мої, – прошепотів він, – тікайте мерщій, поки Помідор до вас не добрався. Мені він нічого не зробить. До побачення!

Цибуліно й Редисочка щодуху помчали геть і ще довго чули прокльони Помідора.

— Цього разу наш похід не вдався! – сказала Редисочка.

А Цибуліно тільки усміхнувся.

— Чому ти так думаєш? Сьогодні ми знайшли нового друга, і це дуже добре.

А їхній новий друг чекав великої прочуханки від синьйора Помідора і синьйора Петрушки, від графині Старшої і графині Меншої, від барона Апельсина і герцога Мандарина. Обидва вельмишановні родичі одразу зрозуміли, як догодити графиням: треба мучити Вишеньку. І вони не минали жодної нагоди, щоб скривдити Вишеньку.

Та цього разу Вишеньку так мучила образа, що він ледве стримував сльози. Його вже не лякали всі ці крики, докори, погрози. Йому було байдуже до верещання графинь, нудних повчань Петрушки, ущипливих слів герцога Мандарина. І все ж він почував себе страшенно нещасним. Уперше в житті знайшов він друзів, уперше в житті від усього серця насміявся і – ось тепер він знову самотній.

Цибуліно і Редисочка побігли до села – отже вони пропали для нього назавжди, і він уже ніколи їх не побачить. Чого б не дав він, щоб жити, як живуть вони, на волі, де немає повчальних написів синьйора Петрушки, де можна бігати по траві і збирати квіти!

Уперше в житті Вишенька відчув у серці той дивний страшенний біль, що зветься стражданням. Для нього це було надто тяжко, і він

відчув, що більше не може терпіти. Вишенька упав на землю і гірко заривав.

Помідор підняв його, узяв під пахву, мов якийсь пакунок, і пішов алеєю до замку.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Підземна мандрівка з однієї темниці до другої

Вночі Цибуліно раптом прокинувся. Йому почулося, ніби хтось стукає у двері.

Але ця думка здавалася йому такою безглуздою, що він аж засміявся.

— А все ж я щось почув!

Поки хлопчик міркував, що могло його розбудити, шум почувся знову. Був той шум глухий і рівномірний, неначе поблизу хтось рив землю лопатою. Цибуліно притулив вухо до стіни. «Хтось рие підземний хід», – здогадався він.

Тільки-но він зрозумів це, як зі стін посипалася земля, потім упала цеглина, а за нею хтось скочив до підземелля.

— До яких чортів це я попав? – запитав гугнявий голос.

— До моєї темниці, – відповів Цибуліно, – тобто до найтемнішого місця у тюрмі графського замку. Пробачте, що не можу впізнати вас у темряві та привітатися як годиться.

— А ви хто такий? Пробачте, але я звик жити у цілковитій темряві, а тут для мене занадто світло. Я нічого не бачу при світлі.

— Он як! То ви, мабуть, Кріт?

— Авжеж, – відповів Кріт. – Я вже давно хотів прорити хід до цього місця, та не мав часу. Знаєте, я повинен обдивлятися, лагодити десятки кілометрів підземних ходів. А в них завжди просочується вода, і через це я часто простуджуюся. А тут ще проклятуші черви лізуть звідусіль, вони зовсім не поважають чужої праці. Ну я і відкладав цю справу з тижня на тиждень. А сьогодні вранці я їй кажу сам собі: «Синьйоре Кріт, якщо ви справді маєте допитливий розум і хочете побачити світ, то вже настав час рити хід у новому напрямі», рушив я в путь і...

Тут Цибуліно перебив його оповідання, щоб відрекомендуватися:

— А мене звать Цибуліно, я в'язень синьйора Помідора, управителя.

— Далі можете не казати, я впізнав вас по запаху, – сказав Кріт. – Я вам щиро співчуваю. Адже перебувати день і ніч у такому світлому місці – це ж справжня мука!

— А мені здається, що тут занадто темно.

— Ви жартуєте! Мені дуже шкода вас. Так, люди – злі. Я думаю, якщо треба посадити когось до темниці, то помістіть його туди, де справді темно, і очі можуть як слід відпочити. Але з того дня, коли карфагеняни відрізали вії Аттілію Регулу і так прив'язали його проти сонця, людство стало іще жорстокішим.

Цибуліно зрозумів, що даремно сперечатися про світло і темряву з Кротом. Адже весь вік він живе у підземних норах і зовсім інакше уявляє собі світло і темряву.

— Скажу правду, мені дуже набридає світло, – згодився Цибуліно.

— От бачте! Що я вам казав? – Крота схвилювала згода Цибуліно. – Якби ви були трохи менший на зріст...

— О! Та я ж і так малий! Я пролізу по якій завгодно кротячій норі.

— Можливо, можливо, юначе. Але зробіть мені таку приємність: не називайте мої підземні галереї норами. Можливо, я зможу вас вивести звідси.

— Я зможу пролізти по галереї, яку ви щойно прорили, – сказав Цибуліно. – Звісно, якщо ви будете показувати дорогу, щоб я не заблудився. Бо кажуть, що ваші галереї страшенно поплутані.

— Можливо, – погодився Кріт. – Бачте, мені набридає ходити завжди одними й тими й галереями. Хочете, я вирию новий хід?

— А в який бік? – швидко спитав Цибуліно.

— Та мені однаково, – відповів Кріт. – Аби тільки новий хід привів до якогось зовсім темного місця, а не до такої занадто освітленої кімнати, як оця.

У Цибуліно одразу ж майнула думка про темницю, в якій перебували кум Гарбуз, майстер Виноградника та інші його друзі. Як вони здивуються, коли він пробереться до них підземним ходом!

— Мабуть, нам треба рити праворуч, – запропонував він.

— Праворуч чи ліворуч – мені однаково. Підемо праворуч, якщо вам так хочеться.

Не довго думаючи, Кріт уткнув свою мордочку в стіну і почав так швидко рити нору, що обсіпав Цибуліно з ніг до голови землею.

Цибуліно поперхнувся і цілих чверть години відкашлювався. Коли перестав кашляти і чхати, то почув глухий голос Крота, що кликав його:

— То ви йдете за мною чи ні?

Цибуліно пропхався у галерею, прориту Кротом. Вона була досить широка, і він міг просуватися по ній вперед. А Кріт був уже на багато метрів попереду і рухався надзвичайно швидко.

— Йду за вами, синьйоре Кріт! – озвався Цибуліно, випльовуючи грудочки землі, що летіли йому в лице з-під Кротових лап.

А перед тим як рушити за Кротом, він заклав вхід до галереї.

«Коли сторожа довідається про мою втечу, – подумав він, – то хай не знає, куди я подівся».

— Ну, як ви себе відчуваєте? – запитав Кріт.

— Спасибі, цілком добре! – відгукнувся Цибуліно. – Тут така чудова темрява! Просто люблю!

— Я ж казав, що у цілковитій темряві вам одразу ж стане краще. Може, хочете хвилинку перепочити? Мені – аби швидше, але ж ви не звикли так швидко ходити попід землею.

— Ні, ні, підемо краще без зупинки, – сказав Цибуліно. Він розраховував, що при такій швидкості вони швидше дістануться до сусідньої темниці.

— Як так, то й так! – відповів Кріт і ще швидше рушив уперед.

Риючи ґрунт, Кріт зчиняв такий шум, ніби під землею працювало пневматичне свердло. Цибуліно, хоч як старався, ледве за ним встигав.

* * *

Через чверть години після втечі Цибуліно двері до тюрми відчинилися і до його темниці сходами почав спускатися сам синьйор Помідор.

Як радісно посміхався Помідор! На душі в нього було так легко, ніби він і справді полегшав на цілих двадцять кілограмів.

«Тепер Цибуліно в моїх руках, – самовдоволено думав Помідор. – Я примушу його у всьому зізнатися, а потім накажу повісити. Тоді я випущу майстра Виноградинку та інших в'язнів. Цих дурнів мені боятися нічого... А ось і двері темниці. Як приємно тепер думати про цього розбишаку, який, мабуть, уже всі сльози виплакав. Зараз він кинеється мені в ноги і благатиме змилюватися над ним. Б'юсь об

заклад, що він мені цілуватиме ноги! Що ж, я йому це дозволю, навіть дам надію на порятунок!.. А потім несподівано оголошу свій вирок: повісити!»

Та коли Помідор відімкнув двері темниці і присвітив кишеньковим ліхтариком, то не знайшов нікого. Темниця була порожня.

Помідор не повірив своїм очам. Тюремники, які стояли поруч, побачили, що він аж пожовтів, потім позеленів, посинів, почорнів від злості.

— Та куди ж він міг подітися?! Цибуліно, де ти сховався? Цибуліно! — марно кричав Помідор.

Подивився під стіл, зазирнув у глечик з водою, під ліжко, старанно оглянув підлогу і стіни. Нема й сліду! В'язень щез.

— Хто його випустив? — грізно запитав він у сторожів.

— Не знаємо. Адже ж ключі у вас, — насмілюся сказати начальник сторожів.

Помідор роздратовано почухав потилицю: справді, ключ був тільки в нього.

«Треба сісти — подумав Помідор. — Сидячи краще думається».

Та й сидячи, він ні до чого не міг додуматись. У цю мить порив вітру раптом причинив двері — і замок замкнувся.

— Відчиніть, роззяви! — зарепетував Помідор.

— Ваша милість, ключ у вас, відімкнути нічим!

Помідор спробував відімкнути своїм ключем. Але замок відмикався тільки ззовні.

Отак синійор Помідор сам себе посадив до темниці. Він мало не луснув зі злості і знов почорнів, посинів, пожовк, почервонів. Він кричав, гукав, погрожував перевішати усіх сторожів, якщо не випустять його, поки він порахує до ста.

Одне слово, щоб відчинити темницю, довелося висадити двері динамітом. Від вибуху Помідор тричі перевернувся шкереберть, від голови до п'ят його обсипало землею. Сторожі насилу відкопали Помідора, наче картоплину із землі, і обчистили від грязюки. Потім винесли надвір і почали оглядати, чи ціла у нього голова, руки, ноги, ніс. Саме ніс у нього постраждав найдужче. Заліпили ніс пластирем і вклали Помідора в ліжко. Він соромився показуватися на люди, бо замість носа на його обличчі стирчала величезна гуля.

А в цей час Цибуліно з Кротом були вже далеко. Проте і вони почули вибух динаміту.

— Що це? — спитав хлопчик.

— Не хвилюйтеся, – заспокоїв його Кріт, – це, мабуть, стріляють на військовому навчанні. Адже правитель, принц Лимон, вважає себе за видатного полководця і не може заспокоїтися, поки хоч не пограється у війну.

І Кріт рив нору далі. Працюючи, він без угаву хвалив темряву і лаяв світло.

— Одного разу, – сказав він, – мені довелося глянути на свічку. Присягаюся вам, що я втікав не оглядаючись, бо мої очі не могли цього витримати.

— Ще б пак! – погодився Цибуліно. – Буває, що свічка дуже якравно світить.

— Та ні, ця свічка не горіла! А коли б горіла, я б зовсім пропав.

Цибуліно дивувався, як то можна злякатися свічки, що не горить.

Раптом Кріт спинився і сказав:

— Я чую якісь голоси.

Цибуліно прислухався і почув приглушений гомін, хоча й не міг розрізнити голосів.

— Чуєте? – повторив Кріт. – А де голоси – там і люди. Де люди, там – світло. Краще нам повернути в інший бік.

Цибуліно знов прислухався і тепер ясно почув голос майстра Виноградинки. Не міг розібрати слів, але помилки бути не могло – говорив швець.

Хлопчиків заохотілося на весь голос закричати, щоб його почули, впізнали, але він подумав про себе: «Ні, нехай Кріт поки що не знає, що це мої друзі. Спершу треба примусити його прорити хід до цієї темниці. А то все пропаде».

— Синьйоре Кріт, – заговорив він обережно, – я чув про одну страшенно темну печеру. За моїми розрахунками, вона повинна бути десь поблизу.

— Невже вона темніша від цієї галереї?.. – недовіжливо спитав Кріт.

— Звісно темніша! – фантазував Цибуліно. – Я певен, що люди, голоси яких ми зараз чуємо, прийшли туди, щоб їхні очі спочили у темряві.

— Гм... – недовіжливо пробуркотів Кріт. – Щось мені не віриться... Та коли вже ви так хочете побувати в тій печері – хай буде по-вашому. Але це все – на вашу відповідальність.

— Прошу вас! Я вам буду безмірно вдячний! – прохав Цибуліно. – Та і вам це теж буде цікаво.

— Згода! — сказав Кріт. — Але вам же буде гірше, якщо від світла у мене заболять очі.

Через кілька хвилин голоси були вже зовсім близько. Цибуліно ясно почув, як кум Гарбуз казав:

— Ох, у всьому винен я... тільки я... Хоч би вже прийшов Цибуліно.

— Якщо не помиляюся, там назвали ваше ім'я, — зауважив Кріт.

— Моє ім'я? — ніби здивувався Цибуліно. — А я не чув.

У цю мить долинув голос майстра Виноградинки:

— Цибуліно запевнив, що прийде нас звільнити, і він таки прийде. Я певен, що він прийде.

— Ну що, чуєте? Про вас говорять. Ні-ні, не кажіть, що не чули! Признайтеся краще, нащо ви примусили мене йти саме сюди?

— Синьйоре Кріт, — признався Цибуліно, — може, мені одразу треба було б сказати вам усю правду. То я скажу хоч тепер. Ці голоси чути з підземелля замку. Там ув'язнені мої друзі, яких я пообіцяв звільнити?

— То ви хотіли, щоб я вам допоміг це зробити?

— Саме так. Синьйоре Кріт, ви такий добрий, ви вже проклали сюди таку довгу галерею... То, будьте ласкаві, прорийте ще трохи, щоб дати волю моїм друзям!

Кріт хвилинку подумав і сказав:

— Добре, я згоден. Мені все одно, куди рити. Вирию галерею ще й для ваших друзів.

Цибуліно розцілював би його, коли б сам не був такий замурзаний землею.

— Від усього серця вам вдячний! — защебетав він. — І все життя буду вдячний!

— А тепер не будемо гаяти часу на теревені, — схвилювано перебив його Кріт, — доберемося мерщій до ваших друзів.

Він узявся до роботи і через кілька секунд прорив стіну, за якою була темниця. На біду, саме в ту мить, коли Кріт вліз до тюрми, майстер Виноградинка засвітив сірника, щоб глянути на годинник.

Спалах світла так вразив бідолоашного Крота, що він метнувся назад, наче його шпигнули голкою в ніс, і щез у своїй галереї.

— До побачення, синьйоре Цибуліно! — гукнув він на прощання. — Ви хороший хлопчик, і я щиро хотів допомогти вам. Але ви мусили попередити мене, що я попаду під таке сліпуче світло. Не слід було мене обдурювати!

І він так швидко дременував назад, що вся галерея за ним завалилася, стіни обсипалися, і все знов заповнилося землею.

Ось і голос Крота завмер удалині. Цибуліно сумно промовив йому вслід:

— Прощай, добрий старий Кроте! Світ не такий великий, і ми ще зустрінемось. Тоді я віддячу тобі за доброту.

Так Цибуліно розлучився з товаришем по підземній подорожі, витев якомога краще лице хустиною і вбіг до темниці, веселий та жвавий, як метелик.

— Вітаю вас, друзі! — дзвінко, мов срібна сурма, пролунав його голос у підземеллі.

Уявіть собі радість в'язнів! Вони схопили Цибуліно в обійми і мало не зацілували до смерті. В одну мить обтрусили всю землю, що на нього налипла. Один обіймав, другий цілував, третій лоскотав Цибуліно.

— Та легше, легше! — утихомирював він друзів. — Ви мене задавите!

Потроху вони заспокоїлися, але їхня радість змінилася відчаєм, коли Цибуліно розповів їм про свої злигодні.

— Виходить, що ти такий самий в'язень, як і ми? — запитав майстер Виноградинка.

— Виходить, що так! — відповів Цибуліно.

— І коли прийде сторожа, то тебе знайдуть?

— А це ще ми побачимо, — сказав Цибуліно — Я сховаюся у скрипці мого друга Груші.

— Ой, то хто ж нас звідси виведе на волю? — прошепотіла кума Динька.

— І все це з моєї вини... У всьому винен я! — зітхнув кум Гарбуз.

Цибуліно намагався підбадьорити друзів, але марно. І у нього самого було тяжко на серці.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

Як містер Морквою став іноземним військовим радником

Коли настав вечір і графський замок оповила темрява, дехто з наших друзів почав тривожитися.

— Що ж ми будемо робити далі? – допитувалася кума Динька. – Не годиться нам довго тут баритися. Є в нас свої домівки, свої турботи...

— А ми і не збираємося лишатися тут назавжди, – відповідав Цибуліно. – Вступимо з ворогом у переговори і зажадаємо для всіх нас тільки одного: волі. І коли побачимо, що нікому з нас не загрожує ніяка небезпека, тоді ми самі підемо з замку.

— Так-то воно так, – згодився Горох, – але як ми будемо захищатися? Оборона такого великого замку – це складна воєнна операція. Для цього необхідно знати воєнні науки – стратегію, тактику, балістику...

— А що воно таке – балістика? – занепокоїлася кума Динька. – Ох, синьйоре адвокат, не лякайте мене такими незрозумілими словами!

Горох трохи позеленів від сорому і сказав:

— Я тільки хочу звернути вашу увагу на те, що в нас немає жодного генерала. А хіба ж можна воювати без генералів?

— Он у лісі зараз не менш сорока генералів, і вони не здатні були нас переловити, – відповів Цибуліно.

— А! Якось-то буде! – буркнув Горох. Від однієї думки про довготривалу облогу, про оборону без генерала – знавця стратегії, тактики, балістики – його кидало то в жар, то в холод.

— І гармат ми не маємо, – обережно вставив своє слово кум Гарбуз.

— І кулеметів не маємо, – додав кум Часник.

— І рушниць не маємо, – додав майстер Виноградинка.

— Матимемо, матимемо все, що потрібно, – заспокоював їх Цибуліно. – Тільки не треба марно хвилюватися. А тепер, по вечері, чому б нам не лягти спати?

Всі полягали спати. На широченному ліжку Апелсьина вклалося аж семеро, ще й для восьмого стало б місця. А кум Гарбуз і кум Суниця пішли спати до своєї хатини. Тепер вона стояла у парку біля хвіртки.

Пес Гавкун, якого недавно знов поселили в хатині, зустрів їх непривітно. Але цей собака завжди поважав закони. Тому він визнав, що ця хатина йому не належить, і згодився перейти на ночівлю до своєї старої собачої буди.

Кум Гарбуз умостився біля віконечка, кум Суниця ліг у нього в ногах, і обом було дуже зручно.

— Яка чудова тиха ніч, — мовив кум Суниця. — А он, дивіться, мабуть, ракети пускають...

І справді, принц Лимон звелів пускати над лісом ракети, щоб розважити графинь. Де ж він узяв ракети? А просто звелів прив'язувати по двоє Лимончиків до жерла гармати і палити в небо. Йому дуже подобалося, як Лимончики літали в піднебессі.

Нарешті синьйор Помідор не стерпів, наблизився до принца і прошепотів йому на вухо:

— Ваша світлість! Так ми скоро все військо у небо вистріляємо!

Тоді принц звелів припинити цю розвагу і тільки зітхнув:

— Шкода! А мені це так подобалося!

— Бачите, — сказав кум Гарбуз, виглядаючи у віконечко, — у лісі вже перестали пускати ракети.

Принц Лимон велів перерахувати поліцаїв, що залишилися живими. Треба було з'ясувати, чи вистачить їх для дальшої погоні за втікачами. Залишилося їх ще чимало. Проте довелося відкласти розшуки до ранку.

Принц звелів нап'ясти для графинь розкішний намет, але від збудження Черешні ще довго не могли заснути.

Опівночі синьйор Помідор вийшов прогулятися, щоб хоч трохи заспокоїтися. (Я й забув вам сказати, що від цього безглуздового пускання ракет він вкрай розхвилювався).

«Ах, яка то дурість — змарнувати на ракети таких молодцюватих Лимончиків!» — думав він.

Ось піднявся Помідор на високий косогір, бо хотів поглянути, чи не запалять втікачі на ніч вогнище. А замість вогнища побачив ясне світло у вікнах замку.

— Мабуть, барон і герцог розважаються, — сердито подумав синьйор Помідор. — Ну, начувайтесь! От тільки переловимо втікачів, розправимося з Цибуліно, треба буде якось викишкати цих дармоїдів.

Помідор дивився на освітлений замок, і з кожною хвилиною його лють все зростала і зростала.

«Ах, ви ж ледацюги! — роздратовано думав він. — Грабіжники з великого шляху! От розорять цих пришепелуватих старих графинь, і мені від їхнього багатства не залишиться нічогісінько».

Поступово у всіх вікнах замку світло погасло, і тільки одне вікно все ще світилося.

— Чи бачите — герцог Мандарин не може заснути в темряві! — цідив крізь зуби Помідор. — Він, бачте, боїться темряви... А це що він

робить? Зовсім уже здурів! Розважається тим, що гасить і світить електрику! Ще спалить вимикача, станеться коротке замикання, і може згоріти увесь замок. Ану, досить! Досить, кажу тобі!

Помідор і сам не помітив, як почав щосили гукати.

Здаля і справді могло здатися, що герцог розважається, – ніби пускає з вікна світляні зайчики. Помідор лютував усе дужче. І раптом замислився.

«А що, коли це якісь сигнали? – подумав він, бо світло миготіло без упину. – Так! Але які сигнали? Для чого? Кому подаються ці сигнали? Дорого заплатив би я, тільки б дізнатися, що це все означає!.. О... Три короткі сигнали... три довгі... знов три короткі... знов три довгі... Може, герцог слухає радіо і так підіграє музиці – вмикає і вимикає електрику? От який негідник!»

Помідор пішов назад до табору в лісі. Там він здибав одного придворного з оточення принца, який здавався освіченою людиною. Помідор і запитав його – чи розуміється він на сигналізації.

— Авжеж, розуміюся, – відповів той. – Я – професор сигналізації, я – доктор фігельмігельних наук.

– То скажіть, будь ласка, що означає ось такий сигнал?

І Помідор пояснив, які сигнали подавалися з кімнати герцога Мандарина.

— S... O... S... Та це ж сигнали про нещастя! Це означає: рятуйте!

«Рятуйте? – подумав Помідор. – Еге-е, то це – не жарти! То герцог хотів про щось дати знак. Треба дійсно потрапити в небезпечне становище, щоб подавати такий сигнал...»

Тепер синьйор Помідор уже не барився, а хутко подався до замку.

Увійшов через хвіртку в парк і свиснув Гавкуна. Він сподівався, що пес вискочить із гарненької хатини, яку вони відняли в кума Гарбуза. І синьйор Помідор дуже здивувався, коли Гавкун, прищуливши вуха, виповз із своєї старої буди.

— Що тут скоїлося? – спитав синьйор Помідор.

— Бачите, синьйоре, я поважаю закони, – сердито пробуркотів пес. – А сюди прийшли законні власники хатини, показали мені свої документи на власність. Ну от я і був змушений відступитися.

— Які такі – законні власники?

— Та якийсь Гарбуз і Суниця.

— Де ж вони тепер?

— Сплять он там, у своїй хатині. Я тільки не можу зрозуміти, як отой пикатий Гарбуз може спати в хатині, де йому і сісти ніде?

— А в замку хто є?

— О, там багато всякого люду. Та все якась наволоч: шевці, скрипалі, редиска, цибуля...

— То й Цибуліно з ними?

— Здається, що одного з них звуть саме так. І, наскільки я міг зрозуміти, вони тяжко образили герцога Мандарина. Він замкнувся в своїй кімнаті й цілий вечір не виходив.

«Це означає, що вони тримають його в полоні!», – подумав Помідор і здивувався ще дужче.

— Барон Апельсин також замкнувся, але не в своїх покоях, а в льоху, – додав Гавкун. – І ось уже кілька годин звідти чути, як відкриваються пляшки.

«От п'янюга!» – в думці вилаявся Помідор.

— Не можу тільки одного зрозуміти, – вів далі пес, – як може графський син Вишенька водитися з людьми такого низького походження? Чи він забув про свій титул графа?

Помідор чимдуж побіг до лісу, розбудив принца Лимона та графинь і розповів їм усі ці жахливі новини. Графині хотіли негайно їхати назад до замку, але принц не дозволив:

— Від наших вечірніх розваг моє військо набагато зменшилося, – заявив він. – Тепер нам бракує солдатів для нічного нападу на замок. Треба чекати світанку. – Він викликав до себе синьйора Петрушку і звелів йому знов перерахувати солдатів, які залишилися після вечірнього фейерверку. Відомо, що синьйор Петрушка добре знав арифметику. Він узяв шматок крейди, грифельну дощечку і обійшов усі намети. Кожного солдата він позначав одним хрестиком, кожного офіцера або генерала – двома хрестами. Підрахунки показали, що залишилися всього сімнадцять солдатів Лимончиків і сорок офіцерів та генералів, крім них іще синьйор Помідор, Петрушка, сам принц Лимон, обидві графині, містер Морквоу, Шукай і кілька коней.

Помідор вважав, що з коней ніякої користі тут не буде. А синьйор Петрушка твердив, що при штурмі замку атака кінноти просто-таки необхідна. Почалася довга суперечка з питань стратегії. Зрештою синьйор Петрушка переконав принца Лимона, і той призначив його командиром кінного ескадрону.

План атаки складали за участю містера Морквоу, якого принц призначив іноземним військовим радником.

Насамперед Морквоу порадив вимазати усім обличчя у чорний колір, щоб налякати супротивника. Для цього принц звелів

повитягати з пляшок корки, запалити їх, і потім цією сажею він власноручно виквацював обличчя своїм офіцерам та генералам. Це дуже його потішило, а генерали як один вклонилися і в один голос гукнули:

— О, яка це для нас велика честь!

Як вони вклонялися, принц Лимон мазав їм сажею іще й потилиці.

Коли зійшло сонце, усі у війську принца були чорнолиці, як ті негри. Принц був страшенно з цього задоволений. Він звелів вимастити сажею лиця також Помідорові та графіням.

— Мажтеся, мажтеся, бо наші справи кепські, — заохочував їх принц. — Крім того, треба ж якось використати всю сажу.

Зі сльозами на очах виконали графіні його наказ — теж вимазалися сажею.

Атака почалася рівно о сьомій годині ранку.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ

Як барон Апельсин мимоволі двадцять генералів розчавив

Перша частина плану атаки була така: пес Шукай повинен був домовитися із своїм другом Гавкуном, щоб той відчинив ворота. За ним до парку мав прорватися ескадрон кінноти під командуванням синьйора Петрушки.

Однак ця перша частина плану зовсім не вдалася, бо ворота парку були не замкнені, а навпаки — широко розчинені. Сам Гавкун виструнчився біля воріт по стійці «струнко» і віддавав честь хвостом.

Як угледів Шукай, що ворота розчинені, то з переляку дременув щосили назад, щоб доповісти командуванню про це дивне явище.

— Ось де собака зарита, — сказав містер Морквою.

Як і всі іноземні радники, він дуже любив це кумедне прислів'я.

— Зарита собака, абсолютно! — підбрехнув Шукай.

— Та хто це вам набрехав? — не зрозумів принц.

— Що набрехав?

— Про якусь зариту собаку...

— Дозвольте пояснити, ваша світлість. Ніякої собаки тут не зарито, але бунтівники чомусь не замкнули воріт. Чи не приготували вони для нас якоїсь пастки?

— То давайте увійдемо до парку через задню хвіртку, – запропонував принц Лимон.

Але виявилося, що та хвіртка теж була відчинена, і лимонні полководці зовсім розгубилися. Самому принцові ця війна уже почала набридати.

— Щось надто довго тягнеться оця війна! – скаржився він Помідорові. – От яка довга та тяжка війна! Якби знаття – я б зовсім не розпочинав.

Нарешті він зважився проявити особисту хоробрість. Вишикував у ряд своїх генералів і скомандував:

— Стр-р-рунко!!!

Сорок вишикуваних генералів завмерли.

— Кроком р-руш!!! Р-раз, два, три, чотири! Р-раз, два, три, чотири!

Героїчний загін пройшов у ворота і попростував до замку. А замок, як вам уже відомо, стояв на пагорбку, і генерали скоро зовсім захекалися.

Принц увесь спітнів і пішов назад. Командування він передав одному з придворних Лимонів.

— Командуйте за мене, – наказав принц, – а я піду обміркую план остаточного штурму. Як бачите, завдяки моїй особистій хоробрості першу лінію оборони ворога ми уже прорвали.

Придворний Лимон козирнув принцові та скомандував наступати далі. Через десять кроків загін спинився перепочити. Тепер треба було йти у вирішальну атаку, бо до замку залишалося не більш сотні метрів.

У цю ж саму мить пролунав страшенний гуркіт: якась величезна бомба летіла згори просто на загін генералів. Не чекаючи наказу командувача, генерали прожогом кинулися навітіки. Але таємнича бомба котилася набагато швидше, за кілька секунд наздогнала, розчавила на мотлох десятків два генералів, гуркочучи прокотилася крізь ворота, розметала ескадрон синьйора Петрушки, перекинула графську карету і, нарешті, спинилася.

Коли таємнича бомба спинилася, всі побачили, що то не якась магнітна бомба і не бочка з динамітом, а злощасний барон Апельсин. Он хто!

— Любий кузене, що це з вами сталося? – перелякано скрикнула синьйора графиня Старша, насилу вилізла з перекинutoї карети і

підбігла до барона. А була вона вся в пилюці, розпатлана та ще й виквацяна сажею.

— Пробачте, синьйоро, не маю честі вас знати! – промимрив Апельсин. – У мене знайомих з Африки немає.

— Та я ж – графиня Черешня Старша!

— Лишенько! Чого це вам заманулося так себе розмалювати?!

— Це ми зробили із важливих стратегічних міркувань... Але скажіть краще, чому це ви звалилися на нас згори?

— Я прибув вам на підмогу. Правда, це вийшло трохи незвичайно, але я не мав іншого виходу. Цілісіньку ніч силкувався я вибратися з льоху, де зачинили мене оті бандити. Повірте, я власними зубами мусив прогризти дубові двері...

— Але перед тим ви прогризли днища десятка бочок з вином, – пробурмотів Помідор. Він ще ловив дрижаки з переляку.

— І от, коли я вибрався з льоху, то просто покотився вниз, по дорозі розчавив ціле плем'я якихось негрів... Вони йшли до замку, мабуть, на допомогу бунтівникам.

Барон страшенно зніяковів, коли синьйора графиня Старша пояснила йому, що то були не негри, а загін із сорока генералів. Проте в душі він був дуже задоволений із своєї сили. В цей час принц Лимон мився у ванні в своєму наметі. Коли йому доповіли про нові великі втрати його війська, він подумав спершу, що супротивник контратакував передовий загін. Як же розгнівався принц, почувши, що це лихо заподіяв не ворог, а доброзичливий спільник.

— Я ні з ким не підписував угод! Я сам починаю і веду свої війни! – обурювався принц.

Потім він зібрав разом усі рештки свого війська – генералів, солдатів, слуг – всього близько тридцяти чоловік – і виголосив перед ними таку промову:

— Не треба мені друзів, я і сам упораюся з ворогом!

Відомо, що принци не цінують дружби. Воно й зрозуміло, бо друзі у них завжди бувають ненадійні. Тож такі принци, як Лимон, втішають себе всякими безглуздими приказками.

Через чверть години принц наказав починати новий наступ. Десятеро солдатів підтюпцем побігли нагору. Вони зняли страшений галас, щоб налякати хоча б жінок та дітей, які були серед захисників замку. Наші друзі зустріли їх дуже привітно. Навіть надто привітно. Цибуліно приладнав пожежні насоси до найбільших бочок з вином.

Коли Лимончики надбігли досить близько, Цибуліно скомандував:

— По ворогу – вином!!!

(Він повинен був би скомандувати «вогонь!», але ж це були насоси, щоб гасити, а не палити вогонь.)

На войовничих Лимончиків полилися сильні струмені червоного ароматного вина. Вино заливало їм очі, попадало в роти, в носи. Тоді Лимончики кинулися навтікача, а на них ззаду все лилися й лилися цілі потоки вина.

Поки Лимончики збігли вниз, то стали всі зовсім п'яні, і це страшенно обурило обох графинь. Але найдужче лютував принц.

— Яка ганьба!! – галасував він. – Та вас усіх треба палицями відлупцювати! Яке свинство – пити червоне вино без закуски! Ну от і маєш: іще десять моїх солдатів стали небоєздатні!

І справді, усі десять Лимончиків один за одним звалилися додолу, просто принцу під ноги. І як один захропли..

Становище ставало дедалі тривожніше.

Синьйор Помідор рвав на собі волосся і благав містера Морквою:

— Порадьте що-небудь! Адже ж ви іноземний військовий радник!

А наші друзі танцювали від радості.

Не менш половини ворожого війська було розгромлено.

Здавалося, от-от над табором ворога біля воріт замайорить білий прапор на знак того, що військо принца визнає себе переможеним.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ

Цибуліно знайомиться з Павуком-листоношею

Ні, не буду казати вам неправди: не замайорів білий прапор біля воріт. Навпаки, – до замку прибула з столиці ціла дивізія Лимончиків, і нашим друзям треба було або здаватися в полон, або втікати.

Цибуліно спробував утекти через льох, але в таємному підземному ході, що виводив до лісу, вже засіли солдати принца.

Хто ж видав їм таємницю підземного ходу?

Цього я теж від вас не приховую. Зрадником став Горох.

Коли для наших друзів справи пішли на гірше, адвокат перебіг на бік ворога. Страшенно боявся він, щоб його не повісили вдруге.

Синьйор Помідор дуже зрадив, що нарешті зловив Цибуліно, і на радощах відпустив усіх його друзів, тільки Вишеньку замкнув на горищі.

А Цибуліно в супроводі цілої роти Лимончиків відвели до в'язниці й замкнули у підземній камері.

Двічі на день Лимончик із тюремної сторожі приносив до камери Цибуліно миску юшки і кухоль води. Цибуліно сьорбав юшку, не роздивляючись; одне, що завжди був голодний, а друге, що в камері було темно, хоч в око стрель. Цибуліно цілими днями лежав на тапчані й думав, думав, думав: «От якби побачити тата! Або хоч якось сповістити його, що я тепер у цій самій тюрмі».

День і ніч безперестанку крокував коридором повз камеру патруль Лимончиків. Гучний тупіт їхніх чобіт не давав хлопчикові заснути.

— Та хоч підбийте закаблуки гумою! – гукав до них Цибуліно.

Але вони не звертали на нього уваги.

Через тиждень сторожі вивели його з камери.

— Куди ви мене ведете? – запитав він, бо подумав, що його вже тягнуть на шибеницю.

Насправді ж його вивели у двір на прогулянку. Цибуліно сердився на свої ноги, бо вони розучилися ходити, дорікав своїм очам, бо вони відвикли від світла і мимоволі заплющувалися.

Подвір'я в'язниці було округле.

В'язні, усі в однаковому одязі у чорно-білу смужку, ходили вкруг один за одним.

Розмовляти між собою було суворо заборонено. Посеред двору Лимон-тюремник відбивав такт кроків на великому барабані.

— Раз-два... раз-два... раз-два...

Цибуліно став позад якогось старого в'язня. На зігнуті плечі старого спадало сиве волосся. Час від часу він глухо кашляв, і тоді його плечі здригалися.

«Бідолашний дідусь, – подумав Цибуліно. – Якби він не був такий старий, то я подумав би, що то мій тато...»

Раптом старий в'язень закашлявся так сильно, що аж захитався і мусив прихилитися до стіни, щоб не впасти. Цибуліно підбіг до нього, щоб допомогти, і тільки тепер побачив його обличчя, вкрите глибокими зморшками. Старий в'язень теж глянув на хлопчика своїми півзгаслими очима, раптом схопив його за плечі та прошепотів:

— Цибуліно, мій синочку!

— Тату!... Які ж ви старі стали!..

Батько і син плачучи обнялися.

— Не плач, Цибуліно, – шепотів старий, – тримайся!

— Я не плачу, тату. Але мені боляче бачити вас таким німичним, таким хворим. А я ще обіцяв звільнити вас з тюрми!

— Не журись! Буде ще й на нашій вулиці свято!

У цю мить тюремник Лимон, який відбивав рахунок кроків на барабані, закричав на них:

— Гей ви, двоє! Хіба не бачите, що порушили увесь стрій? Ану марш уперед!

Старий Цибулоне відірвався від стіни, хутко повернувся в стрій і знову став крокувати в ногу з іншими в'язнями. Вони ще двічі обійшли вкруг двору, потім строєм повернулися в коридор, який вів до камер.

— Я надішлю тобі звістку про себе, – прошепотів Цибулоне.

— Але ж як?

— Побачиш. Не занепадай духом, Цибуліно!

— До побачення, тату.

Старий зник у своїй камері. Камера Цибуліно була на два поверхи нижче, у самому підземеллі.

Тепер, коли Цибуліно побачився зі своїм батьком, камера вже не здавалася йому такою темною. Справді, якщо добре придивитися, то було видно, як із коридора через віконце у дверях сюди падало трошечки світла. Але це світло було таке слабке, що при ньому видно було лише тьмянний полиск багнетів тюремників, які крокували вперед і взад коридором.

Другого дня, щоб згаяти час, Цибуліно сидів і рахував багнети за віконечком. Раптом він почув, що його кличе по імені якийсь дивний, ледь чутний голосок. Звідки долинав цей голосок?

— Та хто це мене кличе? – здивовано запитав хлопчик.

— Глянь сюди, на стіну!

— Дивлюсь і навіть стіни не бачу.

— Глянь сюди, ближче до вікна!

— О, тепер бачу. То ти – павук! Що ж ти тут робиш? Адже у цій холодній в'язниці мух, здається, немає.

— Я – Павук Кривоніг. Моє павутиння там, у верхній камері. Коли мені хочеться їсти, я перевіряю свої сіті й завжди знаходжу в них якусь поживу.

У цю мить тюремник Лимон загнував у двері й гукнув:

— Гей, ти, замовкни! З ким ти там базикаєш?

— Я читаю молитви, яких навчила мене матуся, — відповів Цибуліно.

— То молися тихше, — наказав тюремник, — бо ти збиваєш нас із кроку.

Ті Лимончики були такі недоумкуваті, що при найменшому шумі не могли ходити в ногу.

Павук Кривоніг спустився трохи нижче і прошепотів своїм голоском, тоненьким, як його павутинка:

— Тобі лист, від тата...

І справді, він скинув додолу невеличку записку. Цибуліно схопив її і зразу ж прочитав. Там було написано таке:

«Любий мій Цибуліно, я вже знаю про всі твої пригоди. Не журися, що твої справи повернулися на гірше. На твоєму місці я поведився б так, як ти. Трохи посидіти в тюрмі — не таке вже велике нещастя. Зате тут ти зможеш вчитися далі й матимеш досить часу, щоб дати лад усім твоїм думкам і спостереженням. Особа, яка передасть тобі цього листа, — наш тюремний листоноша. Можеш йому довіритися і прислати звістку про себе. Палко тебе цілую. Твій батько Цибулоне».

— Прочитав? — запитав Павук.

— Прочитав.

— Гарзд. Тепер поклади записку в рот, розжуй і проковтни. Сторожі не слід про це знати.

— Гарзд! — відповів Цибуліно, розжовуючи записку.

— А тепер до побачення, — сказав Кривоніг.

— А ти куди йдеш?

— Піду розносити листи.

Тільки тепер Цибуліно помітив, що на шії у Павука висіла сплетена з павутиння малесенька сумка, як у справжнього листоноші. В ній повно було записок.

— Кому ж ти понесеш ці листи?

— Ось уже п'ять років поштарюю. Щоранку обходжу всі камери і збираю листи, а потім розношу їх по всій тюрмі. І жодного разу сторожа не зловила мене і не відібрала жодної записки. От таким способом в'язні й можуть постійно листуватися.

— А де беруть вони папір?

— Та вони пишуть не на папері, а на клаптиках від сорочок.

— А-а... Тепер я розумію, чому ця записка від мого тата так пахла цибулею, – сказав Цибуліно.

— А чорнило вони роблять із юшки, якою їх годують, – пояснив Павук. – До юшки треба додати трохи тертої цегли.

— Зрозуміло, – промовив Цибуліно. – То завітай завтра вранці до моєї камери. Я теж дам тобі записку.

— Згода, – пообіцяв Павук і подався далі в своїх справах.

Тільки тепер побачив Цибуліно, що листоноша шкутильгає.

— Ти, мабуть, вивихнув собі ноги? – спитав Цибуліно.

— Та ні. Це від ревматизму. Бачиш, мені шкодить вологе повітря в'язниці. Я вже старий, і мені треба було б поїхати на село відпочити. Там у мене є брат. Він мешкає на кукурудзяному полі. Щоранку напинає свої павутиння між кукурудзяними стеблами і цілісінський день гріється собі на сонечку та дихає свіжим повітрям. Уже не один раз писав він, щоб я приїхав до нього в гості. Та хіба ж можу я покинути свою роботу? Адже коли берешся до якогось діла, то треба виконувати його до кінця. Крім того, я ворогую з принцом Лимонем, бо колись його слуга вбив мого батька. Розчавив бідолашного старого на кухні. Там і досі залишилася пляма на стіні. Я інколи ходжу подивитися на ту пляму і щоразу кажу собі: «Ну начувайся, Лимоне! Колись і від тебе тільки мокре місце залишиться!» Правда ж?

— Правда! – погодився Цибуліно. – Ще ніколи в житті не зустрічав я такого благородного Павука.

— Кожен робить те, що може, – скромно відповів Павук.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ

Цибуліно втрачає всі надії

На другий день Цибуліно відірвав шмат від своєї сорочки і поділив його на маленькі однакові клаптики.

«От і поштовий папір, – задоволено сказав він сам собі. – Почекаємо тепер, поки принесуть чорнило».

Коли Лимончик приніс йому юшки, Цибуліно не став їсти. Ложкою нашкріб трохи цегляного порошу зі стіни і всипав його в юшку. Добре розтер ложкою, розмішав і написав кілька листів.

«Дорогий мій татку! – говорилося в першому листі. – Пам'ятаєте, я обіцяв звільнити вас із тюрми? Цей час уже близько. Я придумав план нашої втечі. Цілую вас. Ваш син Цибуліно».

Другий лист, адресований Кротові, був такий: «Любий старий Кроте! Не думай, що я про тебе забув. Тут, у в'язниці, робити нічого, і я весь час згадую моїх давніх друзів. Думав я, думав і придумав, що тільки ти можеш визволити звідси мене і мого тата. Розумію, що це – справа нелегка. Але якщо тобі вдасться зібрати з сотню кротів собі на підмогу, то це можна буде зробити. Чекаю твоєї відповіді негайно, тобто чекаю твоєї появи у моїй камері. Твій давній друг Цибуліно».

Приписка: «Тепер уже твої очі не болітимуть від світла. У моїй камері темніш, ніж у льоху».

У третьому листі, адресованому Вишеньці, говорилося: «Любий Вишенько! Я нічого про тебе не знаю, але не думаю, щоб ти занепав духом через нашу поразку. Даю тобі слово честі, що скоро ми розправимося з Помідором. У в'язниці я багато думав про те, що ніколи було обдумувати на волі. Ти ж допоможеш мені вирватися звідси, правда? Передаю через тебе листа Кротові, поклади його в умовлене місце. Згодом напишу тобі, що робити далі. Привіт усім нашим. Цибуліно».

Потім він сховав усі три листи під подушку, вилив рештки чорнила в ямку під ліжком, віддав миску тюремникові та вклався спати.

Вранці Павук Кривоніг приніс йому нового листа від батька. Старий Цибулоне був стривожений звісткою від Цибуліно і радий йому ощадливіше витратити свою сорочку на листи.

Тоді Цибуліно відірвав мало не півсорочки і розіслав той шмат долі. Вмочуючи палець у чорнильницю, тобто в ямку під ліжком, він почав малювати.

— Що ти робиш? – стривожився листоноша. – Якщо ти витратитимеш на листи такі клапті, то через тиждень сидітимеш зовсім без сорочки.

— Не хвилюйся, – заспокоїв його Цибуліно. – Через тиждень мене й близько тут не буде.

— Ой, чи не помиляєшся ти, синку!

— Можливо. Але, замість того щоб допомагати порадою, краще допоміг би ти мені рукою.

— Усі мої вісім лап до твоїх послуг. Що ти задумав?

— Та ось хочу на цій половині сорочки накреслити план усієї в'язниці. Хочу точно накреслити розташування всіх поверхів, мурів, подвір'я і всього іншого.

— Ну, це неважко зробити. Я знаю кожен закапелок.

За допомогою Павука Кривоного Цибуліно вправно накреслив план тюрми, на якому позначив двір хрестиком.

— А для чого ти поставив тут хрестик? – запитав Павук.

— Це я поясню тобі іншим разом, – неохоче відповів Цибуліно. – А тепер ось тобі листи: оцей – батькові, а ці два і план в'язниці треба віднести до мого друга.

— Він не в тюрмі?

— Ні, це молодий граф Вишенька.

— А далеко він живе?

— У графському замку.

— Знаю, знаю. Мій двоюрідний брат служить на горищі в замку. Вже не раз він запрошував мене до себе в гості. Та мені ж усе ніколи. Кажуть, що там дуже гарно. Але якщо я туди піду, то хто розноситиме листи в'язням?

— Хоча ти шкандибаєш, я гадаю, що двох днів вистачить на дорогу туди й назад. Ці два дні ми можемо обійтися і без пошти.

— Я не хочу кидати мою службу, – сказав Павук. – Але коли можна прогулятися...

— Це зовсім не прогулянка, – заперечив Цибуліно. – Це дуже важливе доручення, надзвичайно важливе відрядження. Знай, що від успіху твоєї подорожі залежить свобода в'язнів!

— Як?.. Усіх в'язнів?

— Так! Усіх!

— О, то я рушу, щойно рознесу листи.

— Ах, я не знаю, як тобі дякувати...

— Нічого мені дякувати, – відповів Павук Кривоніг. – Бо коли тюрма спорожніє, тоді я зможу виїхати до свого брата на село.

Він поклав листи в сумку і зашкунтильгав до віконечка. Цього разу Павук, опинившись у коридорі, пішов аж попід стелею, щоб ніякий тюремник йому не заважав.

– До побачення, – прошепотів Цибуліно, проводжаючи Павука поглядом. – Щасливої дороги...

З того моменту, коли Кривоніг зник у темряві, Цибуліно став рахувати години і хвилини його відсутності.

Минула ціла доба, і він подумав:

«Зараз Павук уже наближається до замку. Там він, мабуть, зустріне когось і розпитає дорогу. А коли скаже, що він – двоюрідний брат усім відомого Павука з графського горища, то його охоче проведуть далі».

І Цибуліно уявляв собі, як маленький старий Павучок шкутильгає до горища, питає, де кімната Вишеньки, спускається вниз по стіні до ліжка хлопчика, стиха кличе його і, нарешті, передає йому листи.

Від нетерплячки Цибуліно місця собі не знаходив. З години на годину чекав він повернення листоноші. Так минув один день, минув другий, а Павук усе не повертався. Минуло три безконечні дні. Всі в'язні були стривожені тим, що не ходить пошта. Річ у тім, що листоноша нікому не звівся про своє таємне відрядження, а сказав тільки, що бере на кілька днів відпустку. Не один в'язень сидів і думав, що Павук покинув їх назавжди, – поїхав на село, про що давно вже мріяв. Цибуліно не знав уже, що й думати.

На четвертий день в'язнів вивели на прогулянку. Але серед них Цибуліно не знайшов свого батька, і ніхто не міг сказати, що з ним сталося. Цибуліно повернувся до своєї камери і кинувся на ліжко. Він уже втратив усі надії.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ СЬОМИЙ

Катюзі – по заслугі

Принц Лимон улаштував велике свято.

– Треба розважати моїх підданих, – говорив сам собі принц, – тоді їм не стане часу думати про свої злидні.

І от він звелів влаштувати кінські перегони, в яких мали виступити всі придворні Лимони першого, другого і третього розряду. Зрозуміло, що бігти наввипередки повинні були коні, а не Лимони.

То були незвичайні перегони: коні мусили бігти і тягти коляски з загальмованими колесами. Перед початком перегонів Лимони приладнали до коліс міцні гальма, і принц сам особисто оглянув, чи добре вони гальмують.

Гальма діяли так добре, що колеса зовсім не крутилися. Тому коням було вдсятеро, у сто крат тяжче тягти ці візки.

Коли принц Лимон дав сигнал починати, бідолашні коні вдарили копитами в землю, щосили напружилися, вигнули спину, на вудилах виступила піна, а візки – ані руш. Тоді Лимони стали нещадно хльоскати їх батогами.

Деякі з візків посунулися вперед на кілька сантиметрів, і принц Лимон весело заплескав у долоні. Потім, щоб звеселити глядачів, він

сам зійшов на арену, взяв довжелезного батога і почав шмагати коней.

– Цьвохніть і моїх коней, ваша світлість! – гукали Лимони, щоб під'юдити принца.

Принц шмагав коней щосили. В змучених переляканих коней аж ноги з натуги підламувалися, мало не лопалися жили. Цю жорстоку забавку вигадав сам принц. Він приказував:

– Коні можуть бігти, якщо їх пустити вільно. Я хочу побачити, як вони біжать, коли їх не пускати.

А насправді йому подобалося мучити коней. Він і влаштував ці перегони, щоб потішити самого себе жорстокою розвагою. Глядачі обурювалися, але змушені були дивитися на це змагання, або краще сказати – катування. В тому краї так уже завелось: якщо принц Лимон звелів людям розважатися, то – хоч-не-хоч, а розважайся!

І раптом принц Лимон ніби прикипів на місці з занесеним батогом і так витріщив очі, що вони мало на лоба йому не вилізли. Ноги в нього задрижали, лимонно-жовте лице іще дужче пожовтішало, волосся наїжачилося – аж дзвіночок на капелюсі жалібно задзеленчав.

Принц побачив, як біля самих його ніг розверзлася земля.

Спершу з'явилася ніби розколина, потім друга. Далі на поверхні з'явився горбочок, як то буває на тротуарі або на луках, де під землею риють кроти. Потім на горбочку розкрилася дірка, і з неї показалася чиясь голова, плечі... Спритно орудуючи ліктями і коліньми, на поверхню вискочив якийсь хлопчик. Це був Цибуліно.

З нірки донісся стривожений гугнявий голос Крота:

– Цибуліно! Вернися назад! Ми не туди втрапили!

Але Цибуліно не слухав. Він побачив просто перед себе блілого переляканого принца Лимона з батогом у руці, непорушного, мов соляний стовп. Цибуліно весь спалахнув від гніву.

Не тямлячи, що робить, хлопчик метнувся до правителя і вихопив у нього з рук батіг. Двічі лягнув над головою батогом, ніби випробовуючи, а потім щосили оперіщив принца через плечі. Принц був настільки приголомшений, що не зумів ухилитися від першого удару.

– Ай-ай-ай! – заверещав принц.

А Цибуліно знову заніс батіг і ще дужче оперезав принца по спині. Тоді правитель повернувся і дременував навіткача.

Це було сигналом для всіх. Слідом за Цибуліно з-під землі, немов у казці, стали вискакувати в'язні, що втекли з тюрми, і люди зустріли їх радісними вигуками. Батьки обіймали синів, жінки чоловіків.

В одну мить поліцаїв розігнали, натовп ринув на арену, підхопив на плечі й поніс звільнених в'язнів.

Перелякані на смерть придворні Лимони хотіли були втікати на своїх візках. Але ж, як ви знаєте, колеса були загальмовані й не рушили з місця. Люди схопили придворних і пов'язали їм руки й ноги.

Тим часом принц Лимон встиг ускочити до своєї карети – колеса в неї не були загальмовані, бо вона не брала участі в перегонах. І принц щодуху помчав геть.

Але він побоявся втікати до свого палацу і поїхав у поле. Він нещадно лупцював коней палицею і мчав усе хутчіш та хутчіш. Перелякані коні мчали вчвал, не розбираючи дороги. Нарешті карета полетіла шкереберть, і принц сторч головою вгруз у величезну купу гною.

«Туди йому й дорога!» – сказав би Цибуліно, коли б міг це бачити.

ЕПІЛОГ

Помідор заплакав удруге

Той, хто перший помітив республіканський прапор на башті, подумав спочатку, що це – нова витівка Вишеньки. Він страшенно розлютився і вирішив по-перше, зірвати цей жажливий прапор, по-друге, надавати Вишеньці стусанів, бо цього разу хлопчик «перейшов усі межі пристойної поведінки».

І от цей синьйор уже біжить щодуху по сходах, переплигує по чотири східці одразу, він страшенно хекає і з кожним кроком роздувається від злості. Він так роздувається, що, мабуть, не зможе пролізти у невеликі двері, які ведуть на верхню площадку башти. Я чую жажливий тупіт його ніг, важкий, немов гупання парового молота. От-от добіжить він до верху башти. Пролізе в двері чи не пролізе? Може, поб'ємося об заклад?

Ось він уже вгорі... Ану, хто виграє заклад? Ну, гаразд, уже скажу: виграє той, хто сказав, що цей синьйор не пролізе. Бо то біг нагору не хто інший, як сам Помідор. І він так роздувся від злості, що не проліз у двері.

І от стоїть він там за два кроки від ненависного йому прапора. Прапор майорить у сонячному промінні, а він не може дотягтися до нього руками. А біля прапора поруч Вишеньки, який похапцем протирає свої окуляри, стоїть Цибуліно. Заклятий ворог Помідора, він уже примусив його один раз плакати.

– Добридень, синьйоре Помідор, – каже Цибуліно і чемно вклоняється.

Стережися, Цибуліно! Цим глузливим поклоном ти занадто наблизив свою голову до дверей. Помідорові варто тільки простягнути руку, і він вхопить нашого героя за чуприну, як це сталося в день його приїзду.

А Помідор так лютує, що й не згадує про те, що загрожує йому, коли він смикне Цибуліно за чуба. Ось ухопив він таки Цибуліно за вихор і смикнув. Вихор цибулячого чуба залишився у нього в руці, і... раптом Помідорові так закрутило в носі, так защипало в очах, що з них полилися сльози. Великі, як горох, вони закрапали на кам'яні сходи.

Цього разу Помідор плакав не тільки від цибулячого духу. Він плакав від люті, бо відчув, який став безсилий.

«Кінець усьому!.. Кінець...» – гірко подумав Помідор, задихаючись від сліз.

Як на нас, то нехай би він і зовсім задихнувся, але добрий Цибуліно за ним не погнався. Помідор сам скотився сходами вниз башти, побіг до своєї кімнати і замкнувся, щоб виплакати досхочу.

А що було далі, діти! Ох, чого тільки не було!

Прокинувся принц, вибіг надвір, теж побачив прапор і кинувся алеями парку тікати. Біг, поки знову не вскочив до своєї схованки в гною.

Він гадав, що там його не знайдуть.

Прокинувся барон і покликав Квасолю. Той ще не встиг прокинутися, та так із заплющеними очима і повіз на тачці баронове черево. Коли вони були уже в дворі, сонячне проміння його зовсім розбудило. І він побачив, що згори сяє не тільки сонце. Що це?.. Квасоля звів погляд догори, побачив прапор свободи і весь затремтів з радості.

— Тримай! Тримай тачку! – зарепетував переляканий барон.

Та Квасоля покинув тачку, барон кумедно перевернувся догори ногами так, як тоді, коли він задавив двадцять генералів. Покотився вниз і – шубовсть у басейн із золотими рибками! Ну й поморочилися ж слуги, поки його звідти витягли!

Прокинувся і герцог Мандарин, побіг до басейну, скочив на голову мармуровій статуї, яка ротом випускає воду, і заверещав:

— Скиньте мерщій прапор, а то я втоплюся!

— Ану побачимо! – відповів Квасоля і скинув його в басейн.

Коли герцога витягли з басейну, в нього з рота стирчав хвостик золотої риби. Шкода тієї золотої риби! Вона думала, що знайшла нову печеру, і наклала там головою. Вічна пам'ять золотій рибіці.

З того ранку нові події розгорталися так швидко, що нам нелегко встигнути про все розповісти. Поспішаймо за ними!

Дні відлітають один за одним, немов листочки календаря, пробігають цілі тижні, і ми ледве встигаємо оком глянути на все те, що сталося. Так буває інколи в кіно. Як пустить механік свій апарат занадто хутко – і оком не вловиш. А потім піде картина повільніш, дивишся, а на екрані усе вже змінилося.

Принц і обидві графині виїхали за кордон. Щодо принца річ ясна, а чому втекли за кордон графині – не зрозуміло. Ніхто б не заподівав їм лиха. Та коли вже виїхали, то нехай не вертаються!

Барон став худий, мов тріска.

З перших днів республіки ніхто не захотів возити його тачку, і він не міг піти на пошуки їжі, тому спочатку нічого не їв, а живився запасами давнього жиру. За два тижні він став удвоє тонший і polegшав на кілька центнерів.

Тепер він міг ходити самотужки і став жебрати на вулицях. Але ніхто нічого йому не давав.

— Ти не каліка, а дурисвіт. Іди краще працювати!

— Я не можу знайти роботи!

— Іди на станцію вантажником.

Барон так і зробив і від праці став стрункий, як шпичка. Із одного свого баронського костюма він зробив шість. А один колишній костюм він зберіг на спогад. Якщо ви його відвідаєте, то він по секрету покаже.

— От бачите, який товстий я був колись! – скаже він.

— Та хіба ж це можливо? – здивуєтеся ви.

— Неймовірно, а так, – гірко всміхнеться він. – Хоч у людей спитайте! Який то був хороший час! Я їв тоді щодня більше, аніж тепер їм за три місяці. Отакений був тоді в мене живіт, отака спина!

Ну, а герцог? Це ледащо і пальцем не поворухне, живе за рахунок барона. І щоразу, як барон йому чогось не дає, герцог вилазить на ліхтарний стовп і загрожує самогубством. Тоді барон, зітхаючи, вдовольняє його прохання. В нього залишилося добре серце ще з тих часів, коли він був товстуном.

А кум Гарбуз тепер уже не зітхає. Навпаки, він став тепер садівником при замку. А Помідор ходить у нього в помічниках. Може, вам не подобається, що Помідор на волі? Нехай! Він уже чимало відсидів у тюрмі, а потім його випустили на волю. Тепер він думає лише про те, як садити капусту і косити траву. Правду сказати, іноді він ремствує, але нишком, і то, коли зустріне Петрушку, який служить тепер сторожем при школі в замку.

То в замку тепер є школа? А якже! І сам замок тепер не замок, а палац для дітей. Там є тепер кімнати для гри у настільний теніс, кімната для малювання, ляльковий театр, у якому виступає сам Буратіно, є кінотеатр та інші розваги. Є там і найкраща для дітей розвага – школа. Тепер Цибуліно і Вишенька сидять поруч за однією партою і разом вивчають арифметику, італійську мову, історію і всі інші науки, які треба знати, щоб розпізнати всіляких шахраїв і гнати їх утришия.

– Пам'ятай, синку, – завжди нагадує старий Цибулоне, – на світі є ще дуже багато шахраїв. Коли б і до нас не повернулися ті шахраї, яких ми повиганяли.

Але я вірю в те, що їм більше не повернутися! Не повернутися назад Горохові, бо на його совісті надто багато злочинів.

Кажуть, що він служить адвокатом у якійсь чужій країні. Нехай йому абищо! Я тільки радий з того, що він щез зі сторінок нашої повісті раніше, ніж вона закінчилася. Правду вам сказати – мені й так набридло морочитися із цим нікчемою.

Я забув іще сказати, що тепер старостою у селі став майстер Виноградинка. Тепер заради своєї високої посади він зовсім зрікся поганої звички чухати потилицю. Тільки за дуже складних обставин він чухає потилицю олівцем, та й то вряди-годи.

А одного ранку люди побачили на стінах домів написи великими літерами: «Хай живе староста!»

Кума Динька пустила по селу поговір, що то написав сам майстер Виноградінка.

– От вам і староста! – пащекувала вона. – Ходить вночі селом і сам себе в написах вихваляє!

Але то була неправда. Написи ті зробив кум Часник. І не руками, а... вусами. Он як! Справді, кум Часник малював їх своїми довжелезними вусами, вмочаючи їх у чорнило. Вам я можу відкрити цю таємницю, бо у вас ще немає вусів, ви не зможете взяти приклад з кума Часника і не наробите такої шкоди.

Тут і закінчується наша повість.

Правда, є ще на світі інші замки й інші дармоїди, на принца Лимона схожі. Та прийде час, люди звідусіль їх повиганяють, і в їхніх парках буде бавитися весела дітвора.

Хай буде так!

Переклад А. Іллічевського

Родарі Дж. Пригоди Цибуліно: Повість-казка. – К., 1985.

МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ НОСОВ **(1908 – 1976)**

Микола Носов – відомий письменник-гуморист, творчість якого має велике значення для розвитку дитячої літератури. Важливою особливістю його гумористичного таланту було вміння в емоційній, захоплюючій формі вирішувати важливі морально-етичні проблеми.

Народився 23 листопада 1908 року в місті Києві в сім'ї актора. Дитинство майбутнього письменника пройшло в місті Ірпінь. Після закінчення школи-семилітки почав працювати на бетонному заводі. У ці роки наполегливо займався самоосвітою, захоплювався мистецтвом.

У 1927 році Микола Носов вступив до Київського художнього інституту. Через два роки перевівся до Московського державного інституту кінематографії, який закінчив у 1932 році.

До 1951 року займався режисерською роботою, пов'язаною з постановкою мультиплікаційних та навчальних фільмів, а в роки Великої Вітчизняної війни – військово-технічних.

Перше оповідання письменника «Витівники» з'явилося на сторінках журналу «Мурзилка» в 1938 році. За словами Носова, в літературу він прийшов випадково: народився син, і потрібно було розповідати йому все нові й нові казки, цікаві історії. З часом Микола

Миколайович зрозумів, що писати для дітей – найкраща робота. У подальшому в «Мурзилці» були опубліковані його оповідання «Живий капелюх», «Огірки», «Чудові штани» та ін.

У післявоєнні роки одна за одною виходять збірки оповідань: «Тук-тук-тук» (1945), «Сходинки» (1946), «Веселі оповідання» (1947) і повістей: «Весела сімейка» (1949), «Щоденник Колі Синицина» (1950), «Вітя Малаєв у школі та вдома» (1952) та ін. Книги письменника стали популярними не тільки на батьківщині, а й за кордоном. Коли в 1957 році були опубліковані дані про художні твори, які найчастіше перекладаються іншими мовами, то виявилось, що ім'я М. Носова займає одне з перших місць.

У своїх творах автор усю увагу зосереджує на дітях, дорослі не обмежують їхню самостійність, таким чином діти помиляються та вчаться на власних помилках. Художньо правдиве в письменника проникнення в психологію дитини. Його твори відображають особливості дитячого сприйняття світу. Комічні ситуації, лаконічний діалог допомагають Носову показати характери персонажів.

Найбільшу популярність Миколі Носову принесла трилогія романів-казок про Незнайку. Перша частина – «Пригоди Незнайки і його друзів» – вперше була опублікована в київському дитячому журналі «Барвінок» (1953 – 1954 рр.) Друга частина трилогії – «Незнайко в Сонячному місті» – побачила світ в «Юності» у 1958 році, третя частина – «Незнайко на Місяці» – вперше з'явилася в журналі «Сім'я і школа» (1964 – 1966).

Задум роману-казки виник у письменника в зв'язку з книгою А. Хвольсон «Царство малюків. Пригоди Мурзилки і лісових чоловічків» (1898), але втілення виявилось самостійним і незвичним. Це проявилось в індивідуалізації героїв, у поступовому заглибленні в пізнання світу, в широті діапазону твору.

Герої Носова – діти, що виконують у грі соціальні функції дорослих. Професія чи заняття будь-якого героя визначає і його характер, і поведінку в життєвих колізіях. Учений Знайка, лікар Пілюлька, музикант Гуся, художник Тюбик, брати Гвинтик і Шпунтик та інші представляють різні області знань, і кожен намагається навчити чому-небудь Незнайку. Автор постійно повідомляє маленькому читачеві щось нове й цікаве, знайомить його з елементарними життєвими правилами.

У 1961 році побачили світ гумористичні новели М. Носова «Пригоди Колі Клюквина», в яких автор висміює не тільки дитячі недоліки, а й вади дорослих.

У творчому доробку письменника особне місце займають автобіографічні повісті: «Повість про мого друга Ігоря» (1971) і «Таємниця на дні криниці» (1977), для яких характерні м'який, співчутливий гумор і повага до особистості дитини.

Помер М. М. Носов 26 червня 1976 року в Москві.

ПРИГОДИ НЕЗНАЙКА ТА ЙОГО ДРУЗІВ **(Уривки)**

Розділ перший

КОРОТУНЧИКИ З КВІТКОВОГО МІСТА

В одному казковому місті жили коротунчики. Коротунчиками їх називали тому, що вони були зовсім-зовсім крихітні, кожен коротунчик був на зріст як невеличкий огірок. В їхньому місті було дуже красиво. Навколо кожного будиночка росли квіти: маргаритки, ромашки, кульбаби. Там навіть вулиці мали назви квітів: вулиця Дзвіночків, алея Ромашок, бульвар Волошок. А саме місто звалось Квітковим містом. Воно стояло на березі струмка. Цей струмок коротунчики називали Огірковою річкою, тому що по берегах струмка росло багато огірків.

За річкою був ліс. Коротунчики робили з березової кори човники, перепливали річку й ходили в ліс по ягоди, гриби та горіхи. Збирати ягоди було дуже важко, тому що коротунчики були малюсінькі, а по горіхи доводилось лазити на високі кущі, та ще тягти з собою пилку. Жоден коротунчик не міг зірвати горіха руками – їх доводилось одпилювати пилкою. Гриби також зрізали пилкою. Зріжуть гриб при самісінькому корені, потім поріжуть його на частинки й тягнуть по шматочку додому.

Коротунчики були неоднакові: одні з них звалися малюками, а другі – малючками. Малюки завжди ходили або в довгих штанах навипуск, або в коротеньких штанцях на шлейках, а малючки любили сукенки зі строкатої, яскравої тканини. Малюки не любили морочитися із зачісками, і тому чуби в них були короткі, а в малючок волосся

було довге. Вони дуже любили робити красиві зачіски, волосся заплітали в довгі коси і в коси вплітали стрічки, а на голівках носили бантики. Багато малюків дуже пишалося з того, що вони малюки, і майже не дружили з малючками. А малючки пишалися тим, що вони малючки, і теж не хотіли дружити з малюками. Коли малючка зустрічала малюка, то, побачивши його віддалік, одразу переходила на другий бік вулиці. І добре робила, бо серед малюків часто траплялися такі, які не могли спокійно пройти повз малючку, а неодмінно скажуть їй щось образливе, навіть штовхнуть, а то ще й гірше – за косу смикнуть. Правда, не всі малюки були такі, але ж на лобі в них цього не написано, тому малючки вважали за краще заздалегідь звертати з дороги й не потрапляти малюкам на очі. За це багато малюків називали малючок чванульками – і придумують таке слово! – а багато малючок обзивали малюків забіяками та іншими образливими прізвиськами.

Деякі читачі одразу скажуть, що все це, напевне, вигадки і що в житті таких малюків не буває. Але ніхто й не каже, що вони в житті бувають. В житті – це одне, а в казковому місті – зовсім інше. У казковому місті все буває.

В одному будинку на вулиці Дзвіночків жило шістнадцять малюків-коротунчиків. За головного в них був малюк-коротунчик на ім'я Знайко. Його прозвали Знайком за те, що він знав усе на світі. А знав він так багато тому, що читав різні книги. Ці книги лежали в нього і на столі, й під столом, і на ліжку, й під ліжком. У його кімнаті не було такого місця, де б не лежали книги. Від читання книг Знайко став дуже розумний. Тому всі його слухались і дуже любили. Він завжди ходив у чорному костюмі, а коли сідав за стіл, чіпляв на ніс окуляри й починав читати яку-небудь книгу, то ставав зовсім схожий на професора.

У цьому ж будиночку жив відомий лікар Пілюлька, який лікував коротунчиків од усіх хвороб. Він завжди ходив у білому халаті, а на голові носив білого ковпачка з китичкою. Жив тут також знаменитий механік Гвинтик зі своїм помічником Шпунтиком; жив Сахарин Сахариновий Сиропчик, який прославився тим, що дуже любив газовану воду з сиропом. Був він дуже чемний. Йому подобалось, коли його називали по імені та по батькові, й не подобалось, коли хто-небудь звав його просто Сиропчиком. Жив ще в цьому будиночку мисливець Кулька. В нього був маленький собачка Булька й ще була рушниця, яка стріляла корками. Жив художник Тюбик, музикант

Гусля та інші малюки: Поспішайко, Бурчун, Мовчун, Пончик, Розкидайко, два брати Мабутько й Либонько. Але найвідоміший серед них був малюк на ім'я Незнайко. Прозвали його Незнайком за те, що він нічого не знав.

Цей Незнайко носив яскраво-голубий капелюшок, жовті, канаркові штани й жовтогарячу сорочку з зеленою краваткою. Він узагалі любив яскраві барви. Убравшись отаким папугою, Незнайко цілими днями тинявся по місту, вигадував усілякі небилиці й усім їх розказував. А ще він завжди чіплявся до малючок. Тому малючки, забачивши здалеку його жовтогарячу сорочку, одразу тікали й ховалися по хатах. У Незнайка був приятель на ім'я Гунько, який жив на вулиці Маргариток. З Гуньком Незнайко міг базікати цілими годинами. Вони двадцять разів на день сварилися між собою і двадцять разів мирилися.

Особливо Незнайко прославився після однієї історії.

Якось він гуляв по місту й забрів у поле. Кругом не було ані душі. В цей час летів хрущ. Він зосліпу налетів на Незнайка і вдарив його по потилиці. Незнайко сторчма впав на землю. Хрущ тієї ж миті полетів і зник у далині. Незнайко схопився, почав оглядатися на всі боки й дивитися, хто це його вдарив. Але навколо нікого не було.

«Хто ж це мене луснув? – думав Незнайко. – Може, зверху щось упало?»

Він задер голову й глянув угору, але вгорі також нічого не було. Тільки сонце яскраво сяяло над головою в Незнайка.

«Це на мене з сонця щось упало, – вирішив Незнайко. – Мабуть, од сонця відірвався шматок і вдарив мене по голові».

Він пішов додому й зустрів знайомого, якого звали Скельчиком.

Цей Скельчик був знаменитий астроном. Він умів робити з осколків битих пляшок збільшувальне скло. Коли він дивився крізь збільшувальне скло на різні предмети, то ці предмети здавалися більшими. З декількох таких збільшувальних скелець Скельчик змайстрував велику зорову трубу, крізь яку можна було дивитися на місяць і на зірки. Так він став астрономом.

– Послухай-но, Скельчику, – сказав йому Незнайко. – Ти розумієш, яка історія вийшла: від сонця одірвався шматок і вдарив мене по голові.

– Що ти, Незнайку! – засміявся Скельчик. – Якби від сонця одірвався шматок, він не залишив би від тебе й сліду. Сонце дуже велике. Воно більше за всю нашу землю.

— Не може бути, — сказав Незнайко. — По-моєму, сонце не більше від тарілки.

— Це нам так тільки здається, тому що сонце дуже далеко від нас. Сонце — велетенська вогняна куля. Я у свою трубу бачив. Якби від сонця одірвався навіть дуже малесенький шматочок, то він зруйнував би все наше місто.

— Ти ба! — відповів Незнайко. — А я й не знав, що сонце таке велике. Піду-но я та розкажу нашим, може, вони ще не знають. А ти все-таки подивись у свою трубу на сонце: може, воно справді щербате?

Незнайко пішов додому і всім, хто траплявся йому на очі, розповідав:

— Братці, ви знаєте, яке сонце? Воно більше за всю нашу землю! Он воно яке! І от, братці, від сонця відірвався шматок і летить просто на нас. Скоро він упаде і всіх нас роздушить. Жах що буде! От підіть і спитайте Скельчика.

Всі сміялись, бо знали, що Незнайко базіка. А Незнайко чимдуж побіг додому і давай кричати:

— Братці, рятуйся! Шматок летить!

— Який шматок? — питали його.

— Шматок, братці! Від сонця одірвався шматок. Ось-ось упаде — і всім нам буде кінець. Знаєте, яке сонце? Воно більше за всю нашу землю!

— Що ти вигадуєш?

— Нічого я не вигадую. Це Скельчик сказав. Він у свою трубу бачив.

Усі вибігли надвір і стали дивитися на сонце.

Дивились, дивились, аж потекли сльози з очей. І всім зосліпу почало здаватися, що сонце справді щербате.

А Незнайко кричав:

— Рятуйтеся хто може! Біда!

Всі почали хапати свої речі.

Тюбик ухопив свої фарби й пензля, Гуся — свої музичні інструменти: і скрипку, й балалайку, й мідну трубу.

Лікар Пілюлька кидався в усі боки й розшукував похідну аптечку, яка десь загубилась.

Пончик схопив калощі й парасольку і вже вибіг за ворота, але тут пролунав голос Знайка:

— Заспокойтесь, братці! Нічого страшного нема. Хіба ви не знаєте, що Незнайко базіка? Все він вигадав!

— Вигадав?! — закричав Незнайко. — От підіть спитайте Скельчика! Всі побігли до Скельчика, й тут з'ясувалося, що Незнайко все геть чистісінько вигадав.

Ну й сміху було! Всі сміялися з Незнайка й говорили:

— Дивуємось, як це ми тобі повірили!

— А я, гадаєте, не дивуюсь? — відповідав Незнайко. — Я ж і сам повірив.

От який дивак був цей Незнайко!

Розділ другий

ЯК НЕЗНАЙКО БУВ МУЗИКАНТОМ

Якщо Незнайко брався за якусь справу, то робив її не так як слід, і все в нього виходило навпаки. Читати він навчився тільки по складах, а писати вмів тільки друкованими літерами. Багатьом здавалося, що в Незнайка зовсім порожня голова, але це неправда, бо як би міг тоді він міркувати? Щоправда, міркував він погано, та черевики взував на ноги, а не на голову, а для цього теж глузд треба мати.

Незнайко був не такий уже й поганий. Він дуже хотів чого-небудь навчитись, але не любив трудитися. Йому хотілося вивчитись одразу, без ніякої мороки, а з цього, звичайно, нічого не могло вийти навіть у найрозумнішого коротуна. Малюки й малючки дуже любили музику, а Гуся був чудовий музикант. У нього були різні музичні інструменти, і він часто грав на них. Усі слухали музику й дуже хвалили. Незнайкові було заздрісно, що хвалять Гусю, от він і почав просити його:

— Навчи мене грати. Я теж хочу бути музикантом.

— Учись, — погодився Гуся. — На чому ти хочеш грати?

— А на чому найлегше вивчитись?

— На балалайці.

— Ну, давай сюди балалайку, я спробую.

Гуся дав йому балалайку. Незнайко забренькав по струнах. Потім каже:

— Ні, балалайка дуже тихо грає. Дай щось інше, гучніше.

Гуся дав йому скрипку. Незнайко поцигикав смичком по струнах і сказав:

— А ще гучнішого нічого нема?

— Ще труба є, – відповів Гуся.

— Дай-но сюди, спробуємо.

Гуся дав йому велику мідну трубу. Незнайко як дуне в неї, а труба як зареве!

— Оце так інструмент! – зрадів Незнайко. – Гучно грає!

— Ну, вчись на трубі, коли тобі подобається, – погодився Гуся.

— А навіщо мені вчитися? Я й так умію, – відповів Незнайко.

— Та ні, ти ще не вмієш.

— Умію, умію! Ось послухай, – закричав Незнайко і заходився з усієї сили дути в трубу: – Бу-бу-бу! Гу-гу-гу-гу!

— Ти просто ревеш, а не граєш, – відповів Гуся.

— Як не граю?! – образився Незнайко. – Навіть дуже добре граю. Гучно!

— Ех, ти! Тут річ не в тому, щоб було гучно. Треба, щоб було гарно.

— Так у мене ж і виходить гарно.

— І зовсім не гарно, – сказав Гуся. – Ти, як я бачу, зовсім не здібний до музики.

— Це ти нездібний! – розсердився Незнайко. – Це ти із заздрощів таке говориш. Тобі хочеться, щоб тебе одного слухали й хвалили.

— Зовсім ні, – сказав Гуся. – Бери трубу та грай скільки завгодно, якщо думаєш, ніби не треба вчитися. Хай і тебе хвалять.

— Ну й гратиму! – відповів йому Незнайко.

Він знову почав дути в трубу, а що грати не вмів, то труба в нього й ревіла, й хрипіла, й верещала, й хрокала. Гуся слухав, слухав...

Зрештою йому набридло. Він одягнув свою оксамитову тужурку, причепив до шії рожевий бантик, якого носив замість краватки, і пішов у гості.

Увечері, коли всі малюки зібралися вдома, Незнайко знову взявся за трубу і заходився щосили дути в неї:

— Бу-бу-бу! Ду-ду-ду!

— Що за шум? – закричали всі.

— Це не шум, – відповів Незнайко. – Це я граю.

— Припини негайно! – закричав Знайко. – Від твоєї музики вуха болять!

— Це тому, що ти до моєї музики ще не звик. От звикнеш – і вуха не болітимуть.

— А я й не хочу звикати. Дуже мені потрібно!

Але Незнайко не слухав його і продовжував грати:

— Бу-бу-бу! Хр-р-р! Біу! Біу!

— Та припини ти! – накинулись на нього всі малюки. – Йди геть зі своєю осоружною трубою!

— Куди ж я піду?

— Йди в поле і грай собі там.

— А хто мене в полі слухатиме?

— А тобі конче потрібно, щоб хтось слухав?

— Неодмінно.

— Ну то йди на вулицю, там тебе сусіди слухатимуть.

Незнайко пішов на вулицю і почав грати біля сусіднього будинку, але сусіди попросили не шуміти під вікнами.

Тоді він пішов до другого будинку – його й звідти прогнали.

Він пішов до третього будинку, але й там його виганяли, а він вирішив на зло їм грати й грати.

Сусіди розсердилися, вибігли надвір і погналися за ним.

Ледве він утік від них зі своєю трубою.

Відтоді Незнайко геть перестав грати на трубі.

— Моєї музики не розуміють, – казав він. – Ще не доросли до моєї музики. Ось коли доростуть, самі попросять, та пізно буде. Не гратиму більше.

Розділ третій

ЯК НЕЗНАЙКО БУВ ХУДОЖНИКОМ

Тюбик був дуже хорошим художником. Одягався він завжди в довгу блузку, яку називав «балахоном». Варто було подивитися на Тюбика, коли він, убравшись у свій балахон і відкинувши назад своє довге волосся, стояв перед мольбертом із палітрою в руках! Кожен одразу бачив, що перед ним справжній художник.

Після того як ніхто не захотів слухати його музику, Незнайка вирішив стати художником. Прийшов він до Тюбика й каже:

— Слухай, Тюбику, я теж вирішив стати художником. Дай мені яких-небудь фарб і пензля.

Тюбик був добрий малюк, він подарував Незнайкові свої старі фарби і пензлика. В цей час до Незнайка прийшов його приятель Гунько. Незнайко каже:

— Сідай, Гуньку, я тебе малюватиму.

Гунько зрадів, сів мерщій на стілець, і Незнайко почав його малювати. Йому хотілося намалювати Гунька дуже красивим, от він і намалював йому червоний ніс, зелені вуха, сині губи й оранжеві очі. Гунькові кортіло швидше подивитись на свій портрет. Через нетерплячку він навіть не міг усидіти спокійно на стільчику й весь час крутився.

— Не крутись, не вертись! — казав йому Незнайко. — А то несхожим вийдеш.

— А тепер схожий? — запитав Гунько.

— Дуже схожий, — відповів Незнайко й прималював йому фіолетовою фарбою вуса.

— Ану покажи, що вийшло, — попросив Гунько, коли Незнайко закінчив портрет.

Незнайко показав.

— Та хіба я такий? — закричав Гунько з переляку.

— Звичайно, такий. Який же ще?

— А вуса навіщо намалював? У мене ж вусів нема.

— Ну, виростуть коли-небудь.

— А чому ніс червоний?

— Це щоб було красивіше.

— А чуприна чому голуба? Хіба в мене голуба чуприна?

— Голуба, — відповів йому Незнайко. — А коли тобі не подобається, я можу зробити зелену.

— Ні, це поганий портрет, — сказав Гунько. — Дай я його порву.

— Навіщо знищувати художній твір? — заперечив Незнайко.

Гунько хотів одібрати в нього портрет, і вони почали битися. На шум прибігли Знайко, лікар Пілюлька та інші малюки.

— Ви чого б'єтеся? — питають.

— Ось, — закричав Гунько. — Розсудіть ви нас: скажіть, хто тут намальований. Правда, це не я?

— Звичайно, не ти, — відповіли малюки. — Тут якесь опудало горохове намальоване.

Незнайко каже:

— Ви не здогадалися тому, що тут нема підпису. Я зараз підпишу, і все буде зрозуміло.

Він узяв олівець і написав під портретом друкованими літерами: «Гунько». Тоді почепив портрет на стіні й сказав:

— Хай висить. Усі можуть дивитися, нікому не забороняється.

— А я прийду вночі, — сказав Гунько, — і знищу цей портрет.

— А я вночі не ляжу спати й стерегтиму, – відповів Незнайко.

Ображений Гунько пішов додому, а Незнайко й справді не ліг увечері спати.

Коли малюки поснули, він узяв фарби і заходився всіх малювати. Пончика він намалював таким товстим, що той навіть не вмістився на портреті. Поспішайка намалював на тонесеньких ніжках, а ззаду чомусь домалював собачого хвоста. Мисливця Кульку намалював верхи на Бульці. Лікареві Пілюльці замість носа намалював градусник. Знайкові хтозна для чого намалював осячі вуха. Одне слово, всіх понамальовував у смішному та безглуздому вигляді.

До ранку він розвісив ці портрети на стінах і зробив під ними написи, так що вийшла справжня виставка.

Перший прокинувся лікар Пілюлька. Він побачив на стіні портрети й засміявся. Вони йому так сподобалися, що лікар навіть начепив на ніс окуляри й почав розглядати портрети дуже уважно. Він підходив до кожного портрета, дивився і довго сміявся.

— Молодець, Незнайко! – говорив лікар Пілюлька. – Ніколи в житті я так не сміявся.

Потім він зупинився біля свого портрета і суворо спитав:

— А це хто? Невже це я? Ні, це не я! Це дуже поганий портрет. Ти краще зніми його.

— Навіщо знімати? Хай повисить, – відповів Незнайко.

Лікар Пілюлька образився і сказав:

— Ти, Незнайку, мабуть, хворий. У тебе щось із очима сталося. Коли це ти бачив, щоб у мене замість носа був градусник? Доведеться тобі на ніч касторки дати.

Незнайко дуже не любив касторки. Він злякався й каже:

— Ні, ні. Тепер я сам бачу, що портрет поганий.

Він зняв зі стіни портрет Пілюльки й порвав його.

Слідом за Пілюлькою прокинувся мисливець Кулька. І йому портрети сподобались. Він ледь не луснув зо сміху, дивлячись на них. А потім побачив свій портрет, і настрої у нього одразу зіпсувався.

— Це поганий портрет, – сказав Кулька, – не схожий на мене. Ти зніми його, а то я ніколи не візьму тебе на полювання.

Довелось Незнайкові і мисливця Кульку зі стіни зняти. Так було з усіма. Всім подобались портрети інших, а свої не подобались.

Останній прокинувся Тюбик, який любив спати довше за всіх. Коли він побачив на стіні свій портрет, то страшенно розсердився і

сказав, що це не портрет, а бездарна, антихудожня мазанина. Потім він зірвав із стіни свій портрет і відібрав у Незнайки фарби й пензлик.

На стіні залишився тільки Гуньків портрет. Незнайко зняв його й пішов до свого приятеля.

— Хочеш, Гуньку, я подарую тобі твій портрет, а ти за це помиришся зі мною, — запропонував він.

Гунько взяв портрет, порвав його на клаптики й сказав:

— Згода, мир. Але дивись мені: якщо хоч раз іще намалюєш, нізащо не буду миритися.

— А я нікого більше не малюватиму — відповів Незнайко. — Малюєш, малюєш, а ніхто й спасибі не скаже, всі тільки лаються. Не хочу художником бути.

Розділ четвертий

ЯК НЕЗНАЙКО СКЛАДАВ ВІРШІ

Після того як з Незайка не вийшло художника, він вирішив зробитися поетом і складати вірші. В нього був один знайомий поет, який жив на вулиці Кульбаби. По-справжньому цього поета називали Пудик. Але, як відомо, поети дуже люблять красиві імена. От і Пудик, коли зробився поетом, прибрав собі інше ім'я і почав зватися Квітик.

Одного разу Незнайко прийшов до Квітика й сказав:

— Слухай, Квітику, навчи мене складати вірші. Я теж хочу бути поетом.

— А в тебе здібності є? — запитав його Квітик.

— Звичайно, є. Я дуже здібний.

— Це треба перевірити, — сказав Квітик. — Ти знаєш, що таке рима?

— Рима? Ні, не знаю.

— Рима — це коли два слова закінчуються однаково, — пояснив Квітик. — Наприклад, будка — вудка, коржик — моржик. Зрозумів?

— Зрозумів.

— Ну, скажи риму на слово «палка».

— Горошинка, — відповів Незнайко.

— Ну яка ж це рима: палка — горошинка! Ніякої рими в цих словах нема.

— Чому нема? – здивувався Незнайко. – Слова ж закінчуються однаково.

— Цього замало, – сказав Квітик. – Треба, щоб слова були схожі, щоб виходило складно. Ось послухай: палка – галка, пічка – свічка, книжка – мишка...

— Зрозумів, зрозумів! – закричав Незнайко. – Палка – галка, пічка – свічка, книжка – мишка. От здорово! Ха-ха-ха!

— Ну, придумай риму на слово «клоччя», – сказав Квітик.

— Кроччя, – відповів Незнайко.

— Яке кроччя? – здивувався Квітик. – Хіба є таке слово?

— А хіба нема?

— Звичайно, нема.

— Ну, тоді рвоччя.

— Що це за рвоччя таке? – знову здивувався Квітик.

— Ну, коли рвуть що-небудь, то виходить рвоччя, – пояснив Незнайко.

— Не бреш, – сказав Квітик. – Такого слова не буває. Треба добирати такі слова, що бувають, а не вигадувати.

— А коли я не можу підібрати іншого слова?

— Значить, у тебе немає здібностей до поезії.

— Ну, придумай сам, яка тут рима, – запропонував Незнайко.

— Зараз придумаю, – відповів Квітик.

Він став посеред кімнати, склав на грудях руки, голову схилив набік і почав думати, дивлячись на стелю. Потім узявся руками за підборіддя, опустив голову вниз і почав думати, дивлячись на підлогу. А проробивши це, почав ходити по кімнаті й тихенько бубоніти:

— Боччя, воччя, гоччя, доччя, поччя, троччя. – Він довго так бубонів, потім сказав: – Пху! Що це за слово? Це якесь таке слово, що до нього немає рими!

— Ну от! – зрадів Незнайко. – Сам вигадуєш слова, що не мають рими, а кажеш, що я нездібний.

— Ну, здібний, здібний, тільки відчепись од мене, – відповів Квітик. – У мене вже голова заболіла. Старайся, щоб була думка й рима, ось тобі й вірші.

— Невже це так просто? – здивувався Незнайко.

— Звичайно, просто. Головне – здібності мати.

Незнайко прийшов додому й одразу взявся складати вірші. Цілісінький день він ходив по кімнаті, дивився то на підлогу, то на

стелю, то брався руками за підборіддя і щось бурмотів собі під ніс. Нарешті вірш був готовий і він сказав:

— Послухайте, братці, якого вірша я склав.

— Ану, ану, про що той вірш? — зацікавилися всі.

— Це я про вас склав, — признався Незнайко. — Ось спочатку про Знайка слухайте.

*Знайко йшов гулять на річку,
Перестрибнув через брчку.*

— Що? — закричав Знайка. — Коли це я стрибав через брчку?

— Ну, це тільки у віршах так говориться, для рими, — пояснив Незнайко.

— Так ти що, задля рими вигадуватимеш на мене всілякі нісенітниці? — спалахнув Знайка.

— Звичайно, — відповів Незнайко. — Навіщо ж мені вигадувати правду? Правда, вона й так є.

— От спробуй ще, тоді знатимеш! — погрозив Знайка. — Ану, що ти там про інших склав?

— Ось послухайте про Поспішайка, — сказав Незнайко.

*Поспішайко був голодний,
Проковтнув він прас холодний.*

— Братці! — закричав Поспішайко. — Що він про мене вигадує? Ніколи я холодної праски не ковтав.

— Та ти не галасуй, — відповів Незнайко. — Це я просто для рими сказав, що прас був холодний.

— Та я взагалі праски не ковтав — ні холодної, ні гарячої! — кричав Поспішайко.

— А я і не кажу, що ти проковтнув гарячу, тож можеш заспокоїтись. Ось послухайте краще вірш про Мабутька.

*Під подушкою в Мабутька
Солоденька є пампушка.*

Мабутько підійшов до свого ліжка, заглянув під подушку й сказав:

— Брехня! Ніякої пампушки тут немає.

— Ти нічого не тямиш у поезії, — відповів Незнайко. — Це для рими так говориться, що лежить, а насправді не лежить. Ось я ще про Пілюлька склав.

— Братці! — закричав лікар Пілюлька. — Треба припинити це знущання! Невже ми спокійно слухатимемо, що він тут бреше про всіх?

— Досить! — закричали всі. — Ми не хочемо більше слухати! Це не вірші, а якісь дражнилки.

Тільки Знайко, Поспішайко і Мабутько кричали:

— Нехай читає! Прочитав про нас, то хай і про інших читає.

— Не треба! — кричали інші. — Ми не хочемо!

— Ну, якщо ви не хочете, то я піду почитаю сусідам, — сказав Незнайко.

— Що?! — закричали тут усі. — Ти ще підеш перед сусідами нас соромити? Тільки спробуй! Можеш тоді й додому не приходити.

— Ну гаразд, братці, не буду, — згодився Незнайко. — Тільки ви не сердьтеся на мене.

Відтоді Незнайко більше не складав віршів.

Розділ шостий

ЯК ЗНАЙКО ПРИДУМАВ ПОВІТРЯНУ КУЛЮ

Знайко дуже любив читати, тож начитався у книгах про далекі країни і про всякі цікаві мандрівки. Часто, коли вечорами робити було нічого, він розповідав своїм друзям про вчитане в книжках. Малюки дуже любили такі розповіді. Вони з цікавістю слухали про далекі країни, яких ніколи не бачили, але найбільше любили слухати про мандрівників, тому що з мандрівниками трапляються різні неймовірні історії і всякі дивовижні пригоди.

Наслухавшись таких історій, малюки почали мріяти про те, щоб і собі помандрувати. Деякі радили здійснити піший похід, інші пропонували сісти на човни й поплисти по річці, а Знайко сказав:

— Давайте зробимо повітряну кулю і на ній полетимо.

Ця вигадка дуже сподобалась усім. Коротунчики ще ніколи не літали на повітряній кулі, і всіх малюків це дуже цікавило. Ніхто,

звичайно, не знав, як робити повітряні кулі, але Знайко сказав, що він усе обміркує і тоді пояснить.

І от Знайко почав думати. Думав він три дні й три ночі і придумав зробити кулю з гуми. Коротунчики вміли добувати гуму. В їхньому місті росли квіти, схожі на фікуси. Якщо надрізати стебло такої квітки, то з нього витікає білий сік. Цей сік поступово гусне і перетворюється на гуму, з якої можна робити м'ячі й калоші.

Коли Знайко це придумав, він наказав коротунчикам збирати гумовий сік. Усі приносили сік, для якого Знайко приготував велику діжку. Незнайко теж пішов збирати сік і зустрів на вулиці свого приятеля Гунька, який грався з двома малючками в скакалки.

— Послухай-но, Гуньку, яку ми штуку придумали, — сказав йому Незнайко. — Ти, друже, луснеш від заздросців, коли дізнаєшся.

— От і не лусну, — відповів Гунько. — Дуже мені потрібно лускати!

— Луснеш, луснеш! — запевняв його Незнайко. — Така, друже, штука! Тобі й не снилося!

— А що ж це за штука? — зацікавився Гунько.

— Скоро ми зробимо повітряну кулю і полетимо мандрувати.

Гунька взяли заavidки. Йому теж хотілося чим-небудь похвалитися, і він скривився:

— Пхе — повітряна куля! А от я зате подружився з малючками.

— З якими малючками?

— А з оцими, — сказав Гунько й показав на малючок пальцем. — Ось оцю малюнку звуть Мушкою, а цю — Кнопочною.

Мушка й Кнопочка стояли віддалік і з острахом поглядали на Незнайка.

Незнайко подивився на них спідлоба й сказав:

— Так ти он як! Ти ж зі мною дружиш!

— А я і з тобою дружу, і з ними. Одне одному не заважає.

— Ні, заважає, — відповів Незнайко. — Хто дружить з малючками, той сам малючка. Негайно посварися з ними!

— А навіщо мені сваритись?

— А я кажу, посварися! Або я з тобою сам посварюся.

— Ну й сварися. Подумаєш!

— От і посварюсь, а твоїм Мушці й Кнопочці зараз так надаю!

Незнайко зціпив кулаки й кинувся до малючок. Гунько загорорив йому дорогу й ударив кулаком по лобі. Вони почали битись, а Мушка й Кнопочка злякалися і втекли.

— То ти мене за тих малючок по лобі кулаком б'єш? — кричав Незнайко, намагаючись ударити Гунька в ніс.

— А чого ти до них чіпляєшся? — допитувався Гунько, розмахуючи на всі боки кулаками.

— Ач, який захисник знайшовся! — відповів Незнайко і вдарив свого друга по голові з такою силою, що Гунько навіть присів і кинувся тікати.

— Я з тобою у сварці! — кричав йому навздогін Незнайко.

— Ну й будь! — відповів Гунько. — Сам перший прийдеш миритися!

— А от побачиш, що не прийду! Ми полетимо на повітряній кулі мандрувати.

— Полетите ви з даху на горище!

— Це ви полетите з даху на горище! — відповів Незнайко й пішов збирати гумовий сік.

Коли бочку було наповнено гумовим соком, Знайко розмішав його добре й звелів Шпунтикові принести насос, яким надували велосипедні шини. До цього насоса він приробив довгу гумову трубку, кінець трубки облив гумовим соком і наказав Шпунтикові потихеньку качати насосом повітря.

Шпунтик почав качати, й одразу з гумового соку почала робитися повітряна куля точнісінько так, як з мильної піни роблять мильні бульбашки. Знайко щоразу обмазував цю кулю з усіх боків гумовим соком, а Шпунтик весь час накачував повітря, тому куля поступово роздувалась і перетворювалась на велику кулю. Знайко навіть не встигав мазати її з усіх боків. Тоді він розпорядився, щоб і інші коротунчики теж мазали. Всі одразу ж узялися за діло.

Всім знайшлася біля кулі робота, а Незнайко тільки ходив коло них та посвистував. Він тримався від повітряної кулі подалі, дивився на неї здалека й приказував:

— Лусне повітряна куля! Ось зараз лусне! Ух!

Але куля не луснула, а з кожною хвилиною більшала. Невдовзі вона роздулася до таких розмірів, що коротунчикам довелося вилазити на горіховий кущ, який ріс посеред двору, щоб обмазувати кулю зверху та з боків.

Надування кулі тривало два дні і припинилося лише тоді, коли куля стала такою завбільшки, як будинок. Після цього Знайко перев'язав мотузочком трубку, щоб з кулі не виходило повітря, і сказав:

— Тепер куля буде сохнути, а ми з вами візьмемося за іншу роботу.

Він прив'язав кулю мотузком до горіхового куща, щоб не знесло її вітром, а після того поділив коротунчиків на два загони. Одному загоніві він звелів збирати шовкові кокони, щоб розмотати їх і набити шовкових ниток. З цих ниток він наказав їм сплести величезну сітку.

Другому загоніві Знайко звелів зробити великий кошик із тонкої березової кори.

Поки Знайко та його друзі були зайняті цією роботою, всі жителі Квіткового міста приходили й дивилися на велетенську кулю, прив'язану до горіхового куща. Кожному хотілося помацати кулю руками, а деякі навіть пробували підняти її.

— Куля легка, — казали вони. — Її вільно можна підняти однією рукою.

— Легка то легка, але, по-моєму, вона не полетить, — сказав коротунчик на ім'я Топик.

— А чому не полетить? — запитали його.

— А як же вона полетить? Якби вона могла літати, то рвалася б угору, а вона просто лежить на землі. Отже, хоч вона й легка, а все-таки важка, — відповів Топик.

Коротунчики замислились.

— Гм! — казали вони. — Куля легка, а все-таки важка. Це правильно. Як же вона полетить?

Вони почали розпитувати Знайка, але Знайко сказав:

— Потерпіть трохи. Скоро ви все побачите.

Коротунчики ще більше зневірилися, бо Знайко нічого не пояснив їм. Топик ходив по місту й поширював найбезглуздіші чутки.

— Яка сила може підняти кулю вгору? — питав він і сам відповідав: — Нема такої сили! Літають птахи, тому що в них є крила, а гумова куля не полетить угору. Вона може полетіти тільки донизу.

Зрештою у місті вже ніхто не вірив у цю витівку. Всі тільки сміялися, підходили до Знайкового будиночка, поглядали з-за паркану на кулю і казали:

— Дивіться, дивіться! Летить! Ха-ха-ха!

Але Знайко не звертав на це уваги.

Коли шовкова сітка була готова, він звелів накинути її зверху на кулю. Сітку розтягли й накрили нею кулю зверху.

— Дивіться! — закричали коротунчики з-за паркану. — Кулю ловлять сіткою. Бояться, що полетить! Ха-ха-ха!

Знайко наказав підчепити кулю мотузком знизу і прив'язати до гілки горіхового куща та підтягти кулю вгору. Це дуже розвеселило глядачів.

— Ха-ха-ха! — сміялись вони. — Виявляється, це така куля, що її мотузком угору тягти треба. Як же вона полетить, якщо її мотузком піднімати доводиться?

— Так і полетить, — відповідав Топик. — Вони посідають на кулю верхи, смикатимуть за мотузок, от куля й полетить.

Коли кулю трохи підняли над землею, сітка по краях її спала вниз і Знайко звелів прив'язати до кутів сітки кошик з березової кори.

Кошик був чотирикутний. З кожного боку в ньому було зроблено по лавочці, і на кожній лавочці могли сісти четверо малюків.

Кошик прив'язали до сітки з чотирьох боків, і Знайко оголосив, що будівництво кулі закінчено.

Поспішайко подумав, що вже можна летіти, але Знайко сказав, що ще треба приготувати для всіх парашути.

— А навіщо парашути? — спитав Незнайко.

— А що як куля лусне! Доведеться тоді з парашутами стрибати.

Наступного дня Знайко та його друзі робили парашути.

Кожен сам собі майстрував парашута з пушинок кульбаби, а Знайко всім показував, як треба робити.

Жителі міста бачили, що куля нерухомо висить на гілці, й казали одне одному:

— Так вона й висітиме, аж доки й лусне. Ніякого польоту не буде.

— Ну, чого ж ви не летите?! — кричали вони з-за паркану. — Летіти треба, поки куля не луснула!

— Не турбуйтеся, — відповів їм Знайко. — Політ відбудеться завтра о восьмій годині ранку.

Багато малюків сміялися, але деякі потім почали сумніватися.

— А що коли справді полетять? — казали вони. — Треба прийти завтра й подивитися.

Розділ сьомий

ПІДГОТОВКА ДО ПОДОРОЖІ

На другий день Знайко розбудив своїх друзів ще на світанку. Всі попрощалися і почали готуватися в дорогу. Гвинтик і Шпунтик наділи свої шкіряні куртки. Мисливець Кулька згувався у свої улюблені

шкіряні чоботи. Халяви цих чобіт були вище колін і застібалися зверху на пряжки. В таких чоботах дуже зручно мандрувати. Поспішайко надів свій костюм-«блискавку». Про цей костюм варто розказати докладніше. Поспішайко, який завжди поспішав і не любив марнувати часу, придумав собі спеціальний костюм, у якому не було жодного гудзика. Відомо, що при вдяганні й роздяганні найбільше часу витрачається на застібання та розстібання гудзиків. У костюмі Поспішайка штани й сорочка були з'єднані в одне ціле на зразок комбінезона. Цей комбінезон застібався зверху на одну кнопку, що була на потилиці. Досить було відстебнути цю кнопку, і весь костюм якимось незрозумілим чином злітав з плечей і блискавично падав до ніг.

Товстенький Пончик надів свій найкращий костюм. У костюмах Пончик найбільше цінував кишені. Чим більше було кишень, тим кращим вважався костюм. У найкращому його костюмі було сімнадцять кишень. Сама куртка складалася з десяти кишень: дві кишені на грудях, дві навскісні кишені на животі, дві кишені по боках, три кишені зсередини й одна потайна кишеня на спині. На штанах було дві кишені спереду, дві кишені ззаду, дві кишені по боках і одна кишеня внизу на коліні. У звичайному житті такі сімнадцятикишенькові костюми, та ще й з кишенею на коліні, можна зустріти лише на кінооператорах.

Сиропчик вирядився у картатий костюм. Він завжди ходив у картатих костюмах. І штани в нього були картаті, й піджак картатий, і кепка картата. Побачивши його здалеку, малюки завжди казали: «Погляньте, он іде шахівниця». Мабутько убрався в лижний костюм. Він вважав, що найзручніше мандрувати в лижному костюмі. Либонько надів смугасту фуфайку, смугасті гетри, а шию обмотав смугастим шарфом. У цьому костюмі він був весь смугастий, і здалека здавалося, що це зовсім не Либонько, а якийсь смугастий матрац. Отак вдяглися хто в що міг, тільки Розкидайко, який мав звичку кидати свої речі абиде, ніяк не міг знайти своєї куртки. Кепку він теж засунув невідомо куди і, скільки шукав, ніде не міг знайти. Нарешті він знайшов під ліжком свою зимову шапку-вушанку.

Художник Тюбик вирішив малювати все, що побачить під час подорожі. Він узяв свої фарби й пензля та заздалегідь поклав їх у кошик повітряної кулі. Гусля вирішив захопити з собою флейту. Лікар Пілюлька взяв похідну аптечку й теж поклав у кошик під

лавочку. Це було дуже завбачливо, бо під час подорожі хто-небудь міг захворіти.

Ще не було й шостої години ранку, а довкола вже зібралось майже все місто. Коротунчики, яким хотілося подивитись на політ, сиділи на парканах, на дахах будинків.

Поспішайко перший заліз у кошик і вибрав для себе найзручніше місце. За ним поліз Незнайко.

— Дивіться, – кричали звідусіль глядачі, – вже починають сідати!

— Ви чого позалазили в кошик? – спитав Знайко. – Вилізайте, ще рано.

— Чому рано? Вже можна летіти, – відповів Незнайко.

— Багато ти розумієш! Кулю треба спершу наповнити теплим повітрям.

— А навіщо теплим повітрям? – спитав Поспішайко.

— Тому що тепле повітря легше від холодного й завжди піднімається вгору. Коли ми наповнимо кулю теплим повітрям, воно підніметься вгору й потягне кулю за собою.

— Ага, отже, ще тепле повітря потрібне! – сказав Незнайко, й вони з Поспішайком вилізли з кошика.

— Погляньте! – закричав хтось на даху сусіднього будинку. – Вилізайте назад. Передумали летіти.

— Звичайно, передумали, – відповіли з іншого даху. – Хіба можна летіти на такій кулі? Просто морочать публіку.

У цей час Знайко звелів коротунчикам наповнити кілька мішків піском і покласти їх у кошик. Одразу ж Поспішайко, Мовчун, Мабутько та інші малюки почали насипати в мішки пісок і складати їх у кошик.

— Що це вони роблять? – дивувалися глядачі. – Навіщося кладуть у кошик мішки з піском.

— Гей, навіщо вам мішки з піском?! – закричав Топик, що сидів верхи на паркані.

— А ось полетимо й будемо зверху на голови вам кидати, – відповів Незнайко.

Певна річ, Незнайко й сам не знав, для чого мішки. Він це просто так вигадав.

— Ви полетіть спочатку! – закричав Топик.

Коротунчик Мікроша, який сидів поруч із Топиком на паркані, сказав:

— Мабуть, вони бояться летіти й хочуть, щоб замість них мішки полетіли.

Навкруги засміялися:

— Звичайно, бояться! А чого їм боятися! Куля однаково не полетить.

— А може, ще полетить, — промовила одна з малючок, які теж заглядали в щілини паркана.

Поки довкола сперечалися, Знайко звелів розкласти посеред двору вогонь, і всі побачили, як Гвинтик і Шпунтик винесли зі своєї майстерні великого мідного казана і поставили його на вогонь. Гвинтик і Шпунтик давно вже зробили цього казана для нагрівання повітря. Казан мав щільну накривку, в якій був невеличкий отвір. Збоку було прироблено насос для подачі в казан повітря. Повітря нагрівалось у казані й виходило через верхній отвір у накривці.

Певна річ, ніхто з глядачів не міг догадатися, для чого казан, але кожний висловлював свої припущення.

— Мабуть, вирішили зварити собі юшки, щоб поснідати перед мандрівкою, — сказала малючка на ім'я Ромашка.

— А що ти думаєш, — відповів Мікроша. — І ти, напевне, перекусила б, якби вирушала в таку далеку дорогу.

— Звісно, — погодилась Ромашка. — Може, це востаннє...

— Що востаннє?

— Ну, наїдяться востаннє, а потім полетять, куля лусне, і вони розіб'ються.

— Не бійся, не лусне! — сказав їй Топик. — Для того щоб луснула, треба полетіти, а вона, бачиш, стовбичить тут уже цілий тиждень і нікуди не летить.

— А зараз полетить, — відповіла Кнопочка, що разом з Мушкою теж прийшла подивитися на політ.

Тут серед глядачів зчинилася палка суперечка. Коли хтось казав, що куля полетить, то інший тут-таки доводив, що не полетить, а як хто-небудь казав, що не полетить, то йому відповідали, що полетить. Галас стояв такий, що вже нічого не можна було розібрати. На одному даху двоє малюків аж побилися між собою — так запально сперечалися. Насилу їх розлили водою!

На цей час повітря вже добре нагрілось у казані і Знайко вирішив, що пора наповнювати кулю гарячим повітрям. Але для того, щоб наповнити кулю гарячим повітрям, з неї треба було випустити спочатку холодне повітря. Знайко підійшов до кулі і розв'язав

мотузочок, що туго зв'язував гумову трубку вниз. Холодне повітря почало з шумом виходити з кулі. Коротунчики, що сперечалися, – полетить куля чи не полетить, обернулись і побачили, що куля швидко зменшується. Вона обм'якла, зморщилась, як сушена груша, і сховалася на дні кошика. На місці, де раніше красувалася велетенська куля, тепер стояв сам кошик, накритий зверху сіткою.

Шипіння стихло, й тієї ж миті пролунав вибух дружного реготу. Сміялися всі: і ті, які казали, що куля не полетить, і ті, які запевняли, що куля полетить. А Незнайків друг Гунько сміявся так, що навіть упав з даху й набив собі на потилиці гулю. Довелося лікареві Пілюльці тут-таки лікувати його й намащувати гулю йодом.

— Оце так полетіли! – кричали навкруги. – Оце так Знайкова куля! Цілий тиждень морочилися з нею, а вона взяла та й луснула. Ну й потіха! Ніколи в житті не доводилося стільки сміятися!

Але Знайко й цього разу не звертав уваги на кепкування. Він з'єднав казан довгою трубкою і наказав качати насос, що був прироблений до казана. В казан пішло свіже повітря, а нагріте повітря по трубці проходило просто в кулю. Поступово куля під сіткою збільшувалась і почала вилазити з кошика.

— Погляньте! – зраділи глядачі. – Знову надувають! Ох, і чудні! А вона знову лусне.

Тепер уже ніхто не вірив, що куля полетить. А вона тим часом стала ще більшою, виповзла з кошика й лежала на ньому, наче велетенський кавун на блюдечку. І тут раптом усі побачили, що куля сама собою повільно піднялася вгору й напнула сітку, якою була прикріплена до кошика. Всі так і охнули від цього дива. Кожний бачив, що тепер ніхто не тягне кулю на мотузку вгору.

— Ура! – закричала Ромашка і навіть у долоні заплескала.

— Не галасуй! – крикнув на неї Топик.

— Але ж полетіла!

— Ще не полетіла! Бачиш, вона до кошика прив'язана. Хіба вона зможе підняти вгору кошик та ще з коротунчиками?

Тут Топик побачив, що куля, зробившись ще більшою, піднялася вище й кошик відділився од землі. Топик не втерпів – закричав щосили:

— Держіть, держіть, бо полетить! Що ви робите?

Але куля не полетіла, бо кошик був міцно прив'язаний до горіхового куша. Куля лише трошки піднялася над землею.

— Ура! — пролунало з усіх боків. — Ура! Молодець, Знайко! Оце так Знайкова куля! Чим же вони надували її? Мабуть, парою.
Тепер уже всі вірили, що куля полетить.

Розділ одинадцятий НА НОВОМУ МІСЦІ

Незнайко прийшов до тям у зовсім незнайомому місці. Він лежав на ліжку, пірнувши в перину. Ця перина була така м'яка, наче її наповнили пушком з кульбаби. Незнайка розбудили якісь голоси. Розплющивши очі, він почав роздивлятися і побачив, що лежить у чужій кімнаті. По кутках стояли крісельця. На стінах висіли маленькі килими й картинки із зображеннями різних квітів. Біля вікна стояв круглий столик на одній ніжці. На ньому височіла гірка кольорових ниток для вишивання і лежала подушечка, вся обтикана голками й шпильками, наче розлючений їжачок. Недалечко стояв письмовий стіл із приладдям для письма. Поряд стояла книжкова шафа. На стіні біля дверей висіло велике дзеркало. Перед дзеркалом стояли дві малючки й розмовляли. Одна була в синій сукенці з блискучої шовкової матерії і таким самим шовковим пояском, зав'язаним ззаду бантом. У неї були сині очі й темне волосся, заплетене в довгу косу. Друга була в строкатій сукенці з рожевими й фіолетовими квіточками. Її світле, майже біляве волосся хвилями спадало на плечі.

Вона одягала перед дзеркалом капелюшок і весь час скреготіла, як сорока:

— Такий бридкий капелюшок! Хоч як я одягаю, все погано. Мені хотілося зробити капелюшка з широкими крисами, але матерії не вистачило й довелося зробити з вузькими, а коли криси вузькі, то обличчя здається круглим, а це не так уже й гарно.

— Годі тобі перед дзеркалом крутитись. Не терплю, коли перед дзеркалом крутяться, — сказала синьоока малючка.

— А для чого, по-твоєму, дзеркала придумали? — відповіла білявка.

Одягнувши капелюшок на саму маківку, вона відкинула голову назад і, примруживши очі, почала дивитися в дзеркало.

Незнайкові зробилося смішно. Він хрокнув, не втримавшись від сміху. Білявка відскочила від дзеркала й підозріливо подивилась на Незнайку. Але Незнайко заплющив очі й удав, що спить. Він чув, як

обидві малючки, намагаючись не стукотіти каблучками, підійшли до ліжка й зупинилися.

— Мені здалося, наче він щось сказав, — почув Незнайко шепіт. — Мабуть, так, причулося. Коли ж він прийде до тям? З учорашнього дня лежить непритомний.

Другий голос відповів:

— Медуниця не дозволила його будити й звеліла покликати її, коли він сам прокинеться.

«Що за Медуниця?» — подумав Незнайко, але прикинувся, що не чув їхньої розмови.

— Який хоробрий малюк! — знову почувся шепіт. — Подумати тільки, полетів на повітряній кулі!

Незнайко почув, що його назвали хоробрим, і в нього рот сам розтягся ледь не до вух. Однак він вчасно стримав усмішку.

— Я прийду пізніше, коли він прокинеться, — знову сказав голос. — Мені дуже хочеться розпитати його про повітряну кулю. А що як у нього струс мозку!

«Дзуськи! — подумав Незнайко. — Нема в мене ніякого струсу мозку».

Білявка попрощалася й пішла. В кімнаті стало тихо. Незнайко довго лежав із заплющеними очима, пильно прислухаючись до всього. Нарешті він розплющив одне око й побачив синьооку малючку, що схилилася над ним. Малючка привітно всміхнулася, потім насупилася і, погрозивши йому пальчиком, сказала:

— Це ви завжди так прокидаєтеся? Спочатку одне око розплющите, потім друге.

Незнайко кивнув головою і розплющив друге око.

— Виходить, ви зовсім не спите?

— Ні, я щойно прокинувся.

Незнайко хотів ще щось сказати, але малючка приклала до його губів пальчик і сказала:

— Мовчіть, мовчіть. Вам не можна розмовляти. Ви дуже хворі.

— Зовсім ні!

— Звідки ви знаєте? Ви хіба лікар?

— Ні.

— От бачите! А таке кажете. Ви повинні лежати спокійно, доки я покличу лікаря. Як ваше ім'я?

— Незнайко. А ваше?

— Мене звуть Синьоочкою.

— Хороше ім'я, — похвалив Незнайко.

— Дуже рада, що вам воно подобається. Ви, як я бачу, вихований малюк.

Обличчя Незнайка розпливлося в усмішці. Він був дуже радий, що його похвалили, адже його майже ніколи не хвалили, а більше лаяли. Малюків поблизу не було, і Незнайко не боявся, що його draжнитимуть за те, що він водиться з малючкою. Тому він розмовляв із Синьоочкою цілком вільно й чемно.

— А як звать оту, другу? — запитав він.

— Яку другу?

— Ту, що ви з нею розмовляли. Оту красиву, з білим волоссям.

— О! — вигукнула Синьоочка. — То ви вже, мабуть, давно не спите?

— Ні, я тільки на хвилинку розплющив очі, а потім знову заснув.

— Неправда, неправда! — похитала головою Синьоочка й насупила брови. — Отже, ви вважаєте, що я не зовсім гарна?

— Ні, що ви! — злякався Незнайко. — Ви теж гарна!

— Котра ж із нас красивіша: я чи вона?

— Ви... й вона. Ви обидві дуже гарні.

— Ви жалюгідний брехунець, але я вам прощаю, — відповіла Синьоочка. — Вашу красуню звать Сніжинкою. Ви її ще побачите. А тепер досить. Вам не можна багато розмовляти. Лежіть сумирно і не подумайте вставати з ліжка. Зараз я покличу Медуніцю.

— А хто це Медуніця?

— Медуніця — наш лікар. Вона вас лікуватиме.

Синьоочка вийшла.

Незнайко схопився з ліжка й почав шукати свою одягу. Йому хотілося якнайшвидше втекти, бо він знав, що лікарі люблять пригощати своїх хворих касторкою і мазати їх йодом, від якого страшенно пече тіло.

Одяжі ніде не було видно, але його увагу привернула лялька, що сиділа на маленькому ослінчику, притулившись спиною до стіни.

Незнайкові закортіло розламати ляльку й подивитися, що там у неї всередині — вата чи тирса.

Він забув про одягу й кинувся шукати ножа, але в цей час побачив себе в дзеркалі.

Кинувши ляльку на підлогу, він почав корчити перед дзеркалом усякі гримаси, вдивляючись у своє обличчя. Надивившись як слід, він сказав:

— Я теж гарний, і обличчя в мене не дуже кругле.

Тут за дверима почулися кроки.

Незнайко шмигнув у ліжко й накрився ковдрою.

До кімнати ввійшли Синьоочка й ще одна малючка в білому халаті й білій хустинці, з невеличкою коричневою валізкою в руках. У неї були пухкенькі рум'яні щічки. Сірі очі суворо дивилися через круглі рогові окуляри.

Незнайко зрозумів, що це і є Медунія, про яку йому говорила Синьоочка.

Медунія присунула до Незнайкового ліжка стілець, поставила на нього свою валізку й, похитавши головою, сказала:

— Ой, ці мені малюки! Завжди вони щось вигадують! Ну скажіть, будь ласка, чого ото вам заманулося летіти на цій повітряній кулі? Мовчіть, мовчіть! Знаю, що ви скажете: я більше не буду. Всі малюки кажуть це, а потім знову витворюють усякі штуки.

Медунія відкрила валізку, і в кімнаті одразу запахло чи то йодом, чи то іншими якимись ліками. Незнайко боязко зіщулився. Медунія повернулася до нього й сказала:

— Встаньте, хворий.

Незнайко почав вилазити з-під ковдри.

— Не треба вставати, хворий, — суворо сказала Медунія. — Я ж наказала вам сісти.

Незнайко знизав плечима й сів у ліжку.

— Не знижуйте плечима, хворий, — зауважила Медунія. — Покажіть язика.

— Навіщо?

— Покажіть, покажіть. Так треба.

Незнайко висолопив язика.

— Скажіть «а».

— А-а-а, — акнув Незнайко.

Медунія дістала з валізки дерев'яну трубочку й приставила до Незнайкових грудей.

— Дихайте глибше, хворий.

Незнайко засопів, як паровик.

— Тепер не дихайте.

— Ги-ги-ги! — затрясся од реготу Незнайко.

— Чого це вам смішно, хворий? Здається, я нічого смішного не сказала!

— Як же я можу зовсім не дихати? — спитав Незнайко, не перестаючи хихикати.

— Зовсім не дихати ви, звичайно, не можете, але ж на хвилинку затримати дихання можна.

— Можна, — погодився Незнайко й перестав дихати.

Закінчивши огляд, Медунія сіла за стіл і виписала рецепт.

— У вашого хворого на плечі синець, — сказала вона Синьоочці. — Підійть в аптеку, там вам дадуть медовий пластир. Відріжте клаптик пластиру і прикладіть до плеча хворого. І не дозволяйте йому вставати з ліжка. Якщо він встане, то переб'є у вас тут весь посуд і розіб'є комусь лоба. З малюками треба поводитись якнайсуворіше.

Медунія сховала у валізку свою трубку і, ще раз глянувши суворо на Незнайку, пішла.

Синьоочка взяла зі стола рецепт і сказала:

— Чули? Вам треба лежати.

У відповідь на це Незнайко скривився, наче розкусив кислцю.

— Нічого гримаси корчити. І не намагайтеся шукати своєї одежі. Вона в мене добре схована, — сказала Синьоочка й вийшла з кімнати з рецептом у руках.

Розділ дванадцятий

НОВІ ЗНАЙОМІ

Коли Синьоочка вийшла, Незнайко полежав трохи, потім згадав, що йому хотілось подивитися, з чого зроблено ляльку, і вже зібрався встати, але тут за дверима знову пролунали кроки й почувся чийсь шепіт.

— Де він?

— Там.

— Що він робить?

— На ліжку лежить.

— Мертвий?

— Ні, здається, живий.

— Дай поглянути.

— Підожди.

Незнайко зиркнув на двері й помітив, що хтось підглядає в щпарину замка.

— Ну пусти, жадного! Мені теж кортить подивитися, – почувся знову шепіт.

— От і не пушу, коли жадногою обзиваєш.

За дверима зчинилася метушня.

— Ти не штовхайся! Не штовхайся! – почулося сердите шипіння. – От штовхни ще раз, я тобі все волосся вирву!

— А я тобі коси вискубу та ще й ногою копну.

Незнайкові захотілося подивитися, хто там свариться. Він зіскочив з ліжка й швидко розчинив двері. Двері об щось глухо стукнулись, і Незнайко побачив перед собою двох малючок. Вони одскочили вбік, схопившись за лоби руками, та з острахом дивилися на Незнайку. В однієї малючки на фартушку був вишитий зелений зайчик, а в другій – червоненька білочка. Обидві вони, як по команді, закліпали очима, заплакали і, повернувшись, подибали по вузьких дерев'яних східцях, що були праворуч від дверей.

— А-а-а! – голосно ревіла малючка з коротенькими кісками, що стирчали на потилиці в різні боки.

— У-у-у! – вторила їй друга, з великим голубим бантом на самій маківці.

Незнайко почував потилицю і буркнув собі під ніс:

— От історія! Здається, сильно я їх дверима луснув.

Боячись, щоб не накоїти ще чогось у чужому домі, Незнайко заліз у ліжко й вирішив подрімати, але в коридорі знову почулися кроки. Двері відчинилися, і в кімнату заглянула нова малючка. В неї було волосся кучериками, веселі задерикуваті очка й лукаве личко з гостреньким носиком.

— Малюк! – крикнула вона. – Забіяка!

Незнайко аж підскочив на ліжку від несподіванки. Двері вмить зачинилися, почувлось, як хтось швидко віддаляється. Незнайко знизав плечима і пробурчав презирливо:

— Чванулька!

Він опустил голову на подушку й навіть почав дрімати, але тут двері знову розчинилися і в кімнату ще раз заглянула малючка в кучериках.

— Забіяка! – закричала вона. – Ха-ха-ха!

Двері вмить зачинилися.

Незнайко зіскочив з ліжка й метнувся в коридор, але там нікого вже не було.

— Гаразд! – пробурчав Незнайко з погрозою.

Він узяв з письмового стола дерев'яну лінійку й сховався за дверима.

Чекати довелося недовго. В коридорі знову почулись кроки. Незнайко підняв лінійку. Двері розчинилися. У кімнату ввійшла Синьоочка, і Незнайко згарячу луснув її лінійкою по лобі.

— Ой!

Синьоочка вхопилася рукою за лоба.

— Ви чого б'єтеся лінійкою?! — закричала вона. — Тепер у мене на лобі синець вискочить!

— Може, ще й не вискочить, — зніяковів Незнайко, крутячи лінійку в руках.

— Ні, вискочить! Вискочить! Ви знаєте, яка я тендітна? Ви до мене корком доторкніться — і вже буде синець.

— Можна прикласти клаптик пластиру, — придумав Незнайко. — Ви ж принесли з аптеки пластир.

— Я для вас принесла.

— Вистачить для всіх, — відповів Незнайко. Він узяв пластир і розрізав ножицями на чотири частинки.

— Приклейте швидше, — хвилювалася Синьоочка. — Отут, отут.

Вона підставила лоба й показувала пальцем, де клеїти пластир.

Незнайко приклеїв, але, побачивши, що пластир приклеївся косо, заходився відривати його.

— Обережніше, обережніше! — кричала Синьоочка. — Ви мені всього лоба вимажете цим бридким пластирем.

— Тепер добре, — сказав Незнайко, закінчивши роботу.

Синьоочка підбігла до дзеркала:

— Оце так добре! А що як мене хто-небудь побачить з цим пластирем на лобі? Ану покажіть мені плече. Де ваш синець?

Синьоочка приклеїла пластир до плеча Незнайка.

— Я зовсім не хотів вас ударити, — зізнався Незнайко.

— А кого?

Незнайко хотів сказати, що його дразнила незнайома малючка, але передумав: ще ябедою назвуть.

— Нікого, — відповів він. — Я просто хотів спробувати, чи можна цією лінійкою кого-небудь стукнути.

— У вас, малюків, тільки й на думці, щоб когось стукнути, а коли вас стукають, вам це не дуже подобається. Ви чому усміхаєтесь? Вам смішно, що в мене пластир на лобі?

Вона знову підійшла до дзеркала:

— Справді, це дуже смішно, коли на лобі такий чотирикутник!

— А ви його кружечком виріжте, – порадив Незнайко.

Синьоочка відклеїла пластир, обрізала ножицями кружечок і знову приклеїла на лоба.

— Вам здається, що так краще? – повернулась вона до Незнайка.

— Звичайно, – підтвердив Незнайко. – По-моєму, вам навіть личить.

Примруживши очі, Синьоочка почала дивитись у дзеркало.

— А тепер віддайте мої штани й сорочку, – попросив Незнайко.

— Підіть умийтеся, а потім одержите одяг.

Синьоочка привела Незнайка в кухню. Там висів на стіні умивальник. Поряд на цвяшку висів рушник, а на полиці лежали мило й зубний порошок.

— Ось вам щітка, ось зубний порошок. Будете чистити зуби, – сказала Синьоочка, простягаючи Незнайкові зубну щітку.

— Терпіти не можу зубного порошку, – пробурчав Незнайко.

— Це чому ж?

— Несмачний!

— Так вам же не їсти його.

— Однаково. Він за язик щипає.

— Пощипає та й перестане.

Незнайко нехотя почав чистити зуби. Провівши разів два по зубах щіткою, він скорчив одчайдушну гримасу й почав плюватися. Потім сполоснув рота водою і намилив милом руки. Вимивши руки, він поклав мило на полицку й почав мити обличчя.

— Обличчя теж треба з милом, – сказала Синьоочка.

— Та ну його! – відповів Незнайко. – Мило завжди в очі лізе.

— Ні, ви, будь ласка, з милом, – суворо сказала Синьоочка. – А то не віддам одягу.

Нічого не вдієш, Незнайко намилив лице і швиденько змив його водою.

— Бр-р-р! – здригався він. – Ой, холоднюча вода.

Абияк змивши мило, Незнайко, не розплющуючи очей, почав мацати руками по стіні.

Синьоочка дивилася на нього, ледве стримуючи сміх.

— Що ви шукаєте?

— Р-рушник, – відповів Незнайко.

— Навіщо ж шукати з заплющеними очима? Розплющіть очі.

— Як же їх розплющиш, коли п-п-рокляте мило й без того лізе!

— А ви б змили його гарненько.

Синьоочка зняла зі стіни рушник і подала Незнайкові. Незнайко тернув рушником по обличчю і тільки після цього наважився розплющити очі.

— Ну, ось тепер ви й чистіший і навіть кращий, — сказала Синьоочка і, побачивши на рушнику сліди бруду, закричала: — Але іншим разом вам доведеться умиватися краще. Це тільки на перший раз я вам прощаю.

Синьоочка принесла Незнайкову одержу й сказала:

— Одягайтеся й приходьте пити чай. Ви, певне, вже їсти хочете?

— Просто жах, як зголоднів, — признався Незнайко. — Здається, з'їв би цілого слона!

— Ох, бідолашний. Ну, приходьте швидше, ми на вас чекаємо.

Розділ чотирнадцятий

МАНДРІВКА ПО МІСТУ

Сніжинка й Синьоочка вийшли з Незнайком на вулицю, обабіч якої тяглися тини, сплетені з тонких вербових гілок. За тинами стояли мальовничі будиночки з червоними й зеленими дахами. Над будиночками височіли велетенські яблуні, груші та сливи. Дерева росли в дворах і на вулицях. Усе місто потопало в зелені дерев і тому називалося Зеленим містом.

Незнайко з цікавістю дивився на все. Найбільше його вразила надзвичайна чистота. По всіх дворах працювали малючки. Одні підстригали ножицями траву, щоб вона була рівненька; другі, озброївшись мітлами, підмітали доріжки, треті вибивали пилюку з довгих постілок. Цими постілками в Зеленому місті застеляли не тільки підлоги, а навіть тротуари на вулицях. Правда, деякі жителі побоювались, щоб перехожі не забруднили їхніх постілок, і тому завжди попереджали, щоб по постілках не ходили, а якщо комусь дуже вже хочеться, то щоб добре витирали ноги.

У багатьох дворах доріжки теж були заслані постілками, а стіни будинків, навіть надвірні, були завішані яскравими красивими килимами.

У Зеленому місті був водогін, зроблений з очерету. Як відомо, стебла очерету всередині порожністі, й по них може текти вода, як по трубах. Ці труби були прокладені вздовж кожної вулиці, але вони не лежали, як це декому може здатися, просто на землі, а були прикріплені до дерев'яних стовпчиків на відповідній висоті. Тому труби не гнили й могли служити довго, хоч і потребували постійного нагляду й ремонту, щоб не витікала вода. Від головної труби, що була на вулиці, йшли відгалуження до будинків. Тому жителі кожного будинку користувалися водогоном, що, певна річ, дуже зручно.

Крім того, перед кожним будинком був фонтан. Це красиво й дуже корисно, бо ж вода, що біла з фонтанів, не пропадала, а використовувалася для зрошування городів.

У кожному дворі був свій город, де росли ріпа, редька, буряки, морква та інші овочі.

В одному дворі Незнайко побачив, як малючки збирали городину.

Обкопавши з усіх боків ріпку чи моркву, вони прив'язували до гички мотузочок, потім бралися за нього руками й гуртом смикали.

Ріпка або морква вискакувала із землі, а малючки з вереском і реготом тягли її на мотузочку додому.

— Що це у вас – самі малючки живуть? Ні одного малюка нема? – здивувався Незнайко.

— Так, у нашому місті zostалися самі малючки, тому що всі малюки оселилися на пляжі. Там у них своє місто. Зміївкою зветься.

— А чому вони оселилися на пляжі? – запитав Незнайко.

— Тому що їм так зручніше. Вони люблять купатись і пляжитись, а взимку, коли річка замерзне, вони цілими днями на ковзанах катаються. А ще й тому їм подобається життя на пляжі, що весною річка розливається і затоплює все місто.

— Що ж тут хорошого? – здивувався Незнайко.

— Я теж нічого хорошого в цьому не бачу, – сказала Сніжинка, – а от нашим малюкам подобається. Напровесні вони їздять на човнах і рятують одне одного від повені. Вони дуже люблять усякі пригоди.

— Я теж люблю пригоди, – сказав Незнайко. – Чи міг би я познайомитися з вашими малюками?

— Не можна, – сказала Сніжинка. – По-перше, до Зміївки треба цілу годину йти, бо пляж далеко вниз по річці; по-друге, нічого доброго вони вас не навчать; по-третє, ми з ними посварилися.

— А чому ви посварилися?

— А ви знаєте, що вони зробили? — сказала Синьоочка. — Взимку запросили нас до себе на новорічну ялинку. Сказали, що в них буде музика й танці, а коли ми прийшли, знаєте, що вони зробили? Вони закидали всіх нас сніжками.

— Ну й що? — спитав Незнайко.

— Ну, ми й перестали з ними дружити. Відтоді ніхто до них не ходить.

— А вони до вас? — спитав Незнайко.

— Вони до нас теж не ходять. Попервах деякі малюки ще ходили до нас, але ніхто не хотів з ними гратися. Тоді вони почали пустувати з нудьги: то вікно розіб'ють, то паркан поламають, — сказала Сніжинка.

— А потім вони підіслали до нас малюка на ім'я Цвяшок, — сказала Синьоочка. — От була історія!

— Справді, — підхопила Сніжинка. — Цей Цвяшок прийшов до нас і наговорив, наче він хоче дружити з нами, а малюків він сам не любить за те, що вони бешкетники. Ми дозволили йому жити в нашому місті, і знаєте що він тут накоїв? Уночі втік із дому і ну витворяти всякі неподобства. В одному будинку підпер знадвору поліном двері, так що вранці їх не можна було відчинити зсередини; в другому будинку почепив над дверима колодку таким чином, що вона була по голові кожного, хто хотів вийти; у третьому будинку напнув перед дверима мотузок, щоб усі спотикались і падали; у четвертому будинку розібрав на даху комин; у п'ятому — розбив шибку...

Незнайко захлинався од сміху, слухаючи цю історію.

— Ви смієтесь, — сказала Синьоочка, — а скільки малючок порозбивали собі носи! Одна малючка полізла, щоб полагодити комин, упала з даху і ледь ногу не зламала.

— Я зовсім не з малючок сміюся, а з цього Цвяшка, — відповів Незнайко.

— З нього не сміятися треба, а надавати йому слід гарненько, щоб більше не робив так, — сказала Сніжинка.

У цей час вони проходили повз яблуню, що росла посеред вулиці.

Гілля яблуні було обліплене стиглими червоними яблуками.

Внизу до яблуні була приставлена висока дерев'яна драбина, що ледве сягала до середини її велетенського стовбура.

Далі до верху вела мотузьяна драбина, прив'язана до нижньої гілляки дерева.

На цій гілляці сиділи дві малючки.

Одна малючка старанно перепилювала хвостик яблука, друга – дбайливо підтримувала її, щоб не впала.

— Ходіть тут обережніше, – попередила Синьоочка Незнайка, – з дерева може впасти яблуко і вбити вас.

— Мене не вб'є, – чванькувато сказав Незнайко. – В мене голова міцна.

— Малюки гадають, що тільки вони хоробрі, але малючки сміливіші за них. Бачите, на яку височінь видерлися, – сказала Сніжинка.

— Зате малюки на повітряних кулях літають, на автомобілях їздять, – відповів Незнайко.

— Подумаєш! – сказала Сніжинка. – У нас малючки теж на автомобілі їздять.

— Хіба у вас автомобіль є?

— Є. Тільки він зіпсувався. Ми його лагодили, лагодили, ніяк не могли полагодити. Ви допоможете нам полагодити?

— Допоможу, допоможу, – відповів Незнайко. – Я на цьому ділі розуміюсь. Коли Гвинтик зі Шпунтиком виписуться з лікарні, я покажу їм і вони полагодять.

— Це буде чудово! – заплескала в долоні Сніжинка.

Тут Незнайко побачив чудо природи, якого ніколи в житті не бачив.

Посеред вулиці лежали велетенські зелені кулі, ну такі великі, як двоповерховий будинок, а може, ще й більші.

— А це що за повітряні кулі? – здивувався Незнайко.

Сніжинка з Синьоочкою засміялися.

— Це кавуни, – сказали вони. – Хіба ви ніколи кавунів не бачили?

— Ніколи, – зізнався Незнайко. – У нас кавуни не ростуть. А для чого вони?

Сніжинка пирхнула:

— Малюк, а не знає, для чого кавуни! Ви ще спитайте, для чого яблука і груші.

— Невже їх їдять? – здивувався Незнайко. – Такого велетня і за рік не з'їсти.

— Ми не їмо їх, – відповіла Синьоочка. – Ми добуваємо з них солодкий сік, тобто сироп. Якщо прокрутити внизу кавуна дірочку, то з неї починає текти солодкий сік. З одного кавуна можна набрати декілька діжок сиропу.

— Хто ж це так придумав – садити кавуни? – запитав Незнайко.

— А це в нас є одна малючка, дуже розумна. Звуть її Соломкою, — відповіла Синьоочка. — Вона дуже любить садити всякі рослини й виводити нові сорти. Раніш у нас зовсім не було кавунів, але хтось сказав Соломці, що бачив у лісі дикі кавуни. Якось восени Соломка зібрала експедицію в ліс, і їй пощастило знайти зарості диких кавунів на лісовій галявині. Експедиція повернулася з насінням диких кавунів, і весною Соломка посадила насіння в землю. Виросли величезні кавуни, але вони були кислі. Соломка працювала невтомно, наполегливо пробувала сік з кожного кавуна. Їй таки вдалося вибрати кавун, в якому сік був не такий кислий, як в інших. На другу весну посадила насіння з цього кавуна. Тепер уже кавуни виродили не дуже кислі, між ними були навіть солодкуваті. Соломка вибрала найсолодший кавун і наступного року посадила з нього насіння. Так вона робила кілька років підряд і домоглася, що кавуни стали солодкі як мед.

— Тепер усі хвалять Соломку, а раніше як ляляли, як ляляли! — сказала Сніжинка.

— За що ж ляляли? — здивувався Незнайко.

— Ніхто не вірив, що з цієї кислятини може вийти щось путнє. До того ж кавуни росли по всьому місту й заважали ходити. Часто кавун починав рости біля стіни будинку. Поки кавун був маленький, то ще нічого, але поступово він розростався, упирався в стіну й руйнував її. На одній вулиці через кавун навіть будинок розвалився. Деякі малючки хотіли заборонити Соломці садити кавуни, але інші заступилися за неї і почали допомагати їй.

У цей час мандрівники вийшли на берег річки.

— А це річка Кавунка, — сказала Сніжинка. — Бачите, скільки тут кавунів росте?

Через річку вів вузький місточок, схожий на довгу постільку, прокладену з одного берега річки на другий. Він і справді був зроблений з якоїсь товстої і міцної матерії.

— Цей міст зробили наші малючки, — похвалилася Синьоочка. — Ми ткали його цілий місяць із льону, а потім малюки допомогли нам протягти його над водою.

— Ой, як було цікаво! — підхопила Сніжинка. — Один малюк упав був у річку й ледь не втопився, але його витягли з води.

Синьоочка вийшла на міст і почимчикувала на другий бік. Незнайко також сміливо ступив на міст, але одразу зупинився, бо відчув, що міст під ногами хитається.

— Чого ви стали? – спитала Синьоочка. – Злякалися?

— Зовсім я не злякався. Просто міст дуже смішний.

Незнайко нагнувся і почав хapatися руками за міст. При цьому він хихотів, удаючи, наче йому зовсім не страшно.

Сніжинка схопила Незнайку за одну руку, Синьоочка – за другу, й вони вдвох перевели його через міст. Малючки бачили, що Незнайко боїться, але не сміялися з нього, бо знали, що малюки не терплять, коли з них сміються.

Перейшовши на другий берег, вони пройшли по вулиці й незабаром зупинилися перед біленьким будиночком із зеленим дахом.

— Оце і є наша лікарня, – сказала Синьоочка.

Розділ двадцять сьомий

НЕСПОДІВАНА ЗУСТРІЧ

Підготовка до балу була в повному розпалі. Альтанка для оркестру і ятки навколо танцювального майданчика вже були споруджені. Тюбик розмальовував альтанку різними химерними візерунками, а інші малюки фарбували ятки в усі кольори веселки. Малюнки прикрашали майданчик квітами, барвистими ліхтариками й прапорцями. Незнайко гасав то туди, то сюди і командував, як сам знав. Йому здавалося, що робота йде надто повільно. Він кричав, метушився і тільки заважав іншим. На щастя, кожний і без нього знав, що треба робити.

Хтось придумав поставити навколо майданчика лавочки, але не було дощок. Незнайко був у розпачі:

— Ех, – кричав він, – не могли ще трохи дощок привезти, а тепер усі машини поїхали в Зміївку. Ану, давай ламати ятку. Ми з неї лавочок наробимо.

— Правильно, – підтримав Мабутько і кинувся з сокирою до найближчої ятки.

— Ти що! – сказав Тюбик. – Будували, будували, фарбували, фарбували, а тепер ламати?

— Не твоє діло! – кричав Мабутько. – Нам лавочки потрібні.

— Але ж не можна одне будувати, а інше ламати.

— А ти чого тут командуєш? — розкричався Незнайко. — Хто в нас за головного, ти чи я? Сказано ламати, то й ламати!

Невідомо, чим закінчилася б ця суперечка, але тут з'явилася машина.

— Бублик приїхав! — закричали всі радісно. — Тепер привеземо дощок і не доведеться ятку ламати.

Машина під'їхала. З кабіни виліз Бублик, а за ним ще один коротунчик. Всі аж роти пороззявляли від подиву.

— Матінко рідна, та це ж Знайко! — закричав лікар Пілюлька.

— Знайко приїхав! — заверещав Розкидайко.

Малюки вмить обступили Знайка, кинулись обнімати його й цілувати.

— Нарешті ми тебе знайшли! — сказали вони.

— Як це — ви мене знайшли? — усміхнувся Знайко. — По-моєму, це я вас знайшов!

— Так, так, правильно, ти нас знайшов, але ми думали, що ти нас зовсім покинув!

— Я вас покинув? — знову здивувався Знайко. — По-моєму, це ви мене покинули!

— Ти ж вистрибнув з парашутом, а ми залишились, — відповів Пончик.

— А чого ви залишились? Я ж дав команду всім стрибати. Треба було стрибати слідом за мною, бо куля не могла вже довго літати. А ви, напевно, полякалися.

— Так, так, полякалися, — закивали всі головами.

— Звичайно, полякалися! — сказав Незнайко. — Побоялися стрибати. Цікаво було б з'ясувати, хто перший злякався.

— Хто? — запитав Либонько. — Ти перший, либонь, і злякався.

— Я? — здивувався Незнайко.

— Звичайно, ти, — закричали всі. — Хто казав, що не треба стрибати? Хіба не ти?

— Ну, я, — погодився Незнайко. — А навіщо ви мене послухались?

— Правильно! — усміхнувся Знайко. — Знайшли кого слухатись! Наче ви не знаєте, що Незнайко осел?

— От тобі й маєш! — розвів Незнайко руками. — Тепер виходить, що я осел!

— І боягуз, — додав Сиропчик.

— До того ще й брехунець, — підхопив Пончик.

— А коли це я брехав? — здивувався Незнайко.

— А хто казав, що ти кулю придумав? — запитав Пончик.

— Що ти! Що ти! — замахав Незнайко руками. — Ніякої кулі я не придумав. Це Знайко придумав кулю.

— А хто казав, наче ти в нас за головного? — напосідав на Незнайка Сиропчик.

— Та який я головний? Я так собі... Просто. Ну, просто собі нічого, — виправдувався Незнайко.

— А ми тепер на тебе просто — тьху! Тепер у нас Знайко за головного! — кричав Сиропчик.

Усі малючки, які чули цю суперечку, почали дуже сміятися.

Вони побачили, що Незнайко звичайнісінький хвалько.

Галочка й Пампушка побігли й одразу всім розказали, що Незнайко виявився брехуном і що кулю придумав зовсім не він, а Знайко.

Синьоочка підійшла до Незнайка й презирливо сказала:

— Ви навіщо нас обманювали? Ми вам вірили, думали, що ви справді розумний, чесний і сміливий, а виходить, ви просто жалюгідний ошуканець і нікчемний боягуз!

Вона гордовито відвернулася од Незнайка і підійшла до Знайка, якого обступив натовп малючок. Усім було цікаво подивитися на нього й послухати, що він розказував.

— Скажіть, а це правда, що коли летиш на повітряній кулі, то земля внизу здається не більшою від пирога? — спитала Білочка.

— Ні, це неправда, — відповів Знайко. — Земля дуже велика, і скільки не підіймайся на повітряній кулі, вона здається ще більшою, бо згори відкривається широкий краєвид.

— А скажіть, будь ласка, це правда, що хмари дуже тверді і вам під час польоту доводилось розрубувати їх сокирою? — спитала Синьоочка.

— Теж неправда, — відповів Знайко. — Хмари м'які, як повітря, бо вони утворилися з туману, і їх зовсім не треба розрубувати сокирою.

Малючки розпитували Знайка, чи правда, що повітряна куля може літати догори ногами, чи правда, що повітряні кулі надувають парою, чи правда, що під час польоту кулі мороз був тисяча градусів і одна десята? Знайко відповів, що все це вигадки, і спитав:

— Хто це вам наговорив таких дурниць?

— Це Незнайко, — відповіла Заєнька й засміялася.

Усі глянули на Незнайка й зареготали.

Незнайко почервонів од сорому і ладен був провалитися крізь землю. Він утік і сховався в заростях кульбаби.

«Сидітиму в кульбабі, а потім вони забудуть про цю історію – і я вилізу», – вирішив Незнайко.

Знайкові дуже хотілося оглянути Зелене місто. Синьоочка, Сніжинка та інші малючки пішли показувати йому визначні місця. Знайко уважно оглянув міст через річку, потім водогін із очерету. Він дуже зацікавився побудовою водогону й фонтанів. Малючки докладно розказали йому, як побудовано водогін і як треба робити фонтани, щоб вода була вгору, а не вниз. Знайкові сподобалося, що в малючок скрізь був зразковий лад і цілковита чистота. Він похвалив їх за те, що вони навіть хідники застелили постілками. Малючки зраділи й запросили Знайка в будинки, щоб він побачив, як обладнані їхні квартири. В будинках теж було гарно й чисто, як і надворі. В одній квартирі Знайко побачив шафу з книгами й сказав, що коли повернеться додому, то й собі зробить книжкову шафу.

— Хіба у вас нема книжкової шафи? – запитали малючки.

— Нема, – признався Знайко.

— А де ж ви книги зберігаєте?

Знайко тільки рукою махнув. Йому соромно було зізнатися, що в нього книжки лежать на столі, а то й під столом і навіть під ліжком.

Знайка, певна річ, зацікавили й кавуни.

Малючки розповіли йому про Соломку, і Знайкові захотілося познайомитися з нею.

Малючки розшукали Соломку й познайомили зі Знайком.

Знайко розпитував її про все, що його цікавило.

Соломка розповіла йому, як вона вирощувала фрукти й овочі.

Знайко слухав дуже уважно й навіть занотував дещо у свій записник.

— Оце розумний малюк, – хвалили його малючки. – Одразу видно, що любить дечого повчитися.

А в Незайка, звичайно, забракло терпіння сидіти в заростях кульбаби. Час від часу він вилазив звідти, і тоді йому було непереливки.

Малючки зовсім не звертали на нього уваги, ніби його не існувало, а малюки просто не давали йому проходу.

— Незнайко брехун! – кричали вони. – Незнайко хвалько! Незнайко боягуз!

«Ні, видно, ще не забули!» – з сумом думав Незнайко й тікав назад у кульбаби.

Через деякий час він знову вилазив, і все повторювалося спочатку. Зрештою він сказав:

— Не буду більше вилазити. Треба бути твердим. Буду твердо сидіти тут хоч цілу добу, вилізу тоді, як бал почнеться.

Розділ двадцять восьмий

ПРИМИРЕННЯ

Наступного дня відбувся бал, якого всі так нетерпляче чекали. Довкола танцювального майданчика красувалися мальовничі ятки. Вони виблискували яскравими барвами, неначе писанки. Над майданчиком були напнуті мотузочки, на яких погойдувались барвисті ліхтарики й прапорці. Прапорцями й ліхтариками були прикрашені всі навколишні дерева. Кожна деревина була схожа на новорічну ялинку.

На другому поверсі альтанки, прикрашеної квітами, розташувався оркестр з десяти малючок. Кожна малючка грала на арфі. Тут були зовсім малесенькі арфи, і їх доводилося тримати на руках; були арфи більші, що їх тримали на колінах, були й великі арфи, які стояли на підставках, а одна арфа була просто велетенська. Щоб грати на ній, треба було вилазити на драбинку.

Ще задовго до балу навколо танцювального майданчика зібралися всі та чекали гостей із Зміївки. Перший приїхав Цвяшок. Він був у чистенькій сорочці, умитий, причесаний. Правда, один вихрик на самій маківці ще стирчав, як гребінець у півника, але все-таки було видно, що Цвяшок добре попрацював над своїм чубом.

— Ось тепер ви хороший малюк, – сказала йому Киценька. – Вам, напевно, самому приємно бути таким чепурним і чистеньким.

— Авжеж, – відповів Цвяшок, обсмикуючи на собі сорочку.

Слідом за Цвяшком приїхали Бублик із Шурупчиком, а за ними почали прибувати й інші жителі Зміївки. Хоч їх ніхто не запрошував, але кожен з них говорив, що приїхав подякувати малючкам за фрукти, і тут-таки одержував запрошення на бал.

А Незнайко й справді просидів у кульбабах аж до початку балу. Сказати правду, він більше лежав, ніж сидів, тобто, простіше, спав,

але як тільки побачив, що малюки збираються, виліз і почимчикував до майданчика.

Малюки побачили його і почали кричати:

— А, брехунцю, і ти прийшов! Ану, розкажи, як ти догори ногами летів!

— Ану, розкажи, як ти хмару замість киселю з'їв, — закричав, підскачівши до нього, Пончик.

Незнайко страшенно образився. Він повернувся і пішов куди очі бачать. Малюки щось кричали услід і сміялись, але він навіть не чув.

Не розбираючи дороги, Незнайко забрів аж на край міста, наткнувся на паркан і набив собі гулю. Зупинившись, глянув на паркан і побачив напис: «Незнайко дурень».

— Ну, ось, — сказав Незнайко. — Уже про мене починають на парканах писати!

Йому стало так жаль себе, так жаль, що й сказати годі! Він притулився до паркану лобом, і сльози потекли з його очей.

— Ой, який я нещасний! — прошепотів він. — Усі тепер з мене сміються. Усі зневажають! І ніхто, ніхто на світі не любить мене!

Він довго стояв, тулячись лобом до паркану, а сльози лились і ніяк не могли зупинитися. Раптом він відчув, що його взяв хтось за плече і чийсь лагідний голос промовив:

— Не плачте, Незнайку!

Він обернувся і побачив Синьоочку.

— Не треба плакати, — повторила вона.

Незнайко відвернувся од неї, ухопився руками за паркан і заревів ще дужче. Синьоочка мовчки погладила його по плечу рукою. Незнайко труснув плечем, намагаючись скинути її руку, і навіть дригнув ногою.

— Ну, не треба, не треба бути таким злим, — лагідно заговорила вона. — Ви ж добрий, хороший малюк. Вам хотілося показати себе кращим, тому ви й хвастались, і обдурювали нас. Але більше ви не робитимете так, правда? Не будете?

Незнайко мовчав.

— Скажіть, що не будете. Ви ж хороший!

— Ні, я поганий!

— Але бувають гірші за вас.

— Ні, я найгірший!

— Неправда! Цвяшок був ще гірший за вас. Ви ніколи не робили таких капостей, які дозволяв собі Цвяшок, а бачите, він виправився.

Отже, якщо ви захочете, то теж зможете стати кращим. Скажіть, що більше не будете так робити, й починайте нове життя. Про колишнє більше не згадуватимемо.

— Ну, не буду! – похмуро буркнув Незнайко.

— Ось бачите, як добре! – зраділа Синьоочка. – Тепер ви постарайтеся бути чесним, сміливим і розумним, робитимете все по-хорошому, й не потрібно буде вигадувати всіляких небилиць, щоб видаватися кращим. Правда?

— Правда, – відповів Незнайко. Він сумно глянув на Синьоочку і всміхнувся крізь сльози.

Синьоочка взяла його за руку:

— Ходімо туди, де всі.

Вони підійшли до танцювального майданчика. Пончик побачив, що Незнайко повертається із Синьоочкою, і зарепетував на всю горлянку:

— Незнайко брехун! Незнайко осел!

— Розкажи, як ти хмару проковтнув! – закричав Сиропчик.

— Посоромтеся, малюки! – вигукнула Синьоочка. – Навіщо ви його дражните?

— А навіщо він обманював? – сказав Пончик.

— Хіба він вас обманював? – здивувалася Синьоочка. – Він обманював нас, а ви мовчали, отже, були з ним спільно.

— Ви анітрохи не кращі за нього! – вигукнула Сніжинка. – Ви ж знали, що він бреше й хвалиться, але ніхто не зупинив його. Ніхто не сказав йому, що це погано. Чим же ви кращі?

— Ми й не кажемо, що кращі, – знизав Пончик плечима.

— Ну й не дражніть його, коли самі не кращі! – встряла в розмову Киценька. – Інші на вашому місці давно допомогли б йому виправитись.

Пончик і Сиропчик засоромилися й перестали дражнити Незнайку.

Ластівонька підійшла до нього й сказала:

— Бідолашненький! Ви плакали? Вас дражили! Малюки такі недобрі, але ми не дамо вас кривдити. Ми не дозволимо дражнити вас. – Вона відійшла вбік і зашепотіла малючкам: – З ним треба поводитись ласкавіше. Він провинився і за це покараний, але тепер покався і поводитиметься чемно.

— Звичайно! — підхопила Киценька. — А дражнити — це погано. Він обізлється і стане ще гірший. А коли його пожаліти, то він дужче відчує свою провину й швидше виправиться.

Малючки обступили Незнайка й почали жаліти його. Незнайко сказав:

— Раніше я не хотів водитися з малючками й думав, що малюки кращі, а тепер бачу, що малюки зовсім не кращі. Малюки тільки те й робили, що дражнилися, а малючки заступилися за мене. Тепер завжди з малючками дружитиму.

Розділ двадцять дев'ятий

НА БАЛУ

Тут заграла музика, і всі пішли в танок. Поспішайко кружляв з чорнявою Галочкою, Знайко танцював із Сніжинкою, Бурчун — із Ластівонькою. І — хто б міг подумати! — лікар Пілюлька танцював з Медуницею.

Так, так! Медуниця теж прийшла на бал. Замість білого халата, в якому всі звикли бачити її, вона одягла красиву сукню в квіточках і зовсім не була схожа на ту сувору Медуницю, яка так владно порядкувала в себе в лікарні. Вона кружляла, поклавши руку на плече Пілюльці і, всміхаючись, казала йому:

— Признайтеся все-таки, що наш метод лікування кращий за ваш. Усякі садна, рани, подряпини, синці, чиряки й навіть нариви треба змащувати медом. Мед — дуже добра дезінфікувальна речовина й запобігає нагноєнню.

— Не можу з вами погодитися, — заперечував Пілюлька. — Всі рани, подряпини, синці треба змащувати йодом. Йод теж дуже добра дезінфікувальна речовина й теж запобігає нагноєнню.

— Але згодні все-таки, що ваш йод обпікає шкіру, тимчасом як лікування медом відбувається зовсім без болю.

— Можу погодитися, що лікувати медом слід тільки малючок, але для малюків ваш мед зовсім не годиться.

— Чому ж це? — здивувалася Медуниця.

— Та ви ж самі сказали, що лікування відбувається без болю.

— А вам неодмінно треба, щоб було боляче?

— Неодмінно, — відповів Пілюлька. — Якщо малюк полізе через паркан і подряпає ногу, то подряпину треба припекти йодом, — хай

він запам'ятає, що перелазити через паркан небезпечно, і вдруге не лізе через паркан.

— І після того він полізе не через паркан, а видереться на дах, упаде й розіб'є собі голову, — сказала Медуниця.

— Тоді ми намастимо йому голову йодом, і він запам'ятає, що лазити на дах теж небезпечно. Йод має дуже велике виховне значення.

— Лікар повинен думати не про виховання хворого, а про полегшення його страждань, — відповіла Медуниця. — А своїм йодом ви тільки посилюєте страждання.

— Лікар про все повинен думати, — сказав Пілюлька. — Звичайно, коли ви лікуєте малючок, то можете взагалі ні про що не думати, але коли ви лікуєте малюків...

— Поговорімо краще про щось інше, — перебила його Медуниця. — З вами просто неможливо танцювати.

— Ні, це з вами неможливо танцювати!

— Ви не зовсім чемний!

— Так, я нечемний, коли в моїй присутності висловлюють такі неуцькі погляди.

— Це ви висловлюєте неуцькі погляди! Ви не лікар, а нещасенький лікарчук!

— А ви... ви!

Від образи лікар Пілюлька не міг слова промовити. Він зупинився серед танцювального майданчика й мовчки плямкав ротом, неначе риба, витягнута з води. На нього почали налітати пари танцюристів.

Медуницю зовсім заштовхали. Вона смикнула його за рукав:

— Ну, танцюйте! Чого ж ви стали? Ми всім заважаємо!

Пілюлька махнув рукою, і вони знехотя почали танцювати.

Спочатку танцювали мовчки, потім знову почали сперечатися про методи лікування.

Пончик танцював з Пампушкою. Між ними відбувалася зовсім інша розмова.

— Ви любите цукерки? — спитав Пончик.

— Дуже, — відповіла Пампушка. — А ви?

— Я також. Але найдужче я люблю тістечка.

— А я найбільш люблю морозиво.

Гвинтик танцював з Білочкою.

— Я мрію навчитись керувати автомобілем, — казала Білочка. — У нас деякі малючки навчилися, то і я зможу, правда?

— Це дуже просто, — відповів Гвинтик. — Спочатку треба натиснути на педаль зчеплення, потім дати газ...

Незнайко танцював із Синьоочкою.

Однак це тільки так говориться, що Незнайко танцював.

Насправді танцювала сама Синьоочка. Незнайко ж стрибав, як цап, наступаючи Синьоочці на ноги й штовхаючи інших. Нарешті Синьоочка сказала:

— Краще посидьмо.

Вони сіли на лавочку.

— А знаєте, — сказав Незнайко, — я ж зовсім не вмю танцювати.

— От і добре, що ви самі зізналися, — відповіла Синьоочка. — Інший на вашому місці набрехав би три мішки вовни, сказав би: він тому погано танцює, що в нього ноги й руки болять, а ви чесно зізналися, що не вмієте. Я бачу, з вами можна дружити.

— Звичайно, можна, — погодився Незнайко.

— Я люблю дружити з малюками, — сказала Синьоочка. — Я не люблю малючок за те, що вони дуже носяться зі своєю красою і крутяться перед дзеркалом.

— Серед малюків теж такі є, що люблять дивитись у дзеркало, — відповів Незнайко.

— Але ж ви не такий, Незнайку? Правда, не такий?

— Ні, я не такий, — відповів Незнайко. І збрехав.

Насправді частенько, коли ніхто не бачив, він крутився перед дзеркалом і думав про свою красу. А втім, це робили всі малюки.

— Я дуже рада, що ви не такий, — відповіла Синьоочка. — Ми будемо з вами дружити. В мене є цікава пропозиція. Нумо листуватися. Спочатку ви напишете мені листа, а потім я вам.

«От тобі й маєш!» — подумав Незнайко. Він умів писати тільки друкованими літерами й дуже соромився показувати свою неосвіченість.

— Навіщо писати? — розгублено буркнув він. — Живемо ми недалечко, можна й так поговорити.

— Ой, який ви нудний, Незнайку! Ви нічого не хочете для мене зробити. Це ж так цікаво — листа одержати!

— Ну, гаразд, — згодився Незнайко. — Я напишу вам листа.

Почало темніти. Навкруги спалахнули сотні різноколірних ліхтариків. Вони сяяли й на деревах, і на ятках, а подекуди були сховані в траві під деревами, й тому здавалося, що трава сама випромінює якесь чарівне світло. Нижня частина альтанки, над якою

розмістився оркестр, була запнута гарною голубою завісою. Несподівано завіса піднялась і всі побачили сцену.

На сцену вийшла поетеса Квітонька і голосно оголосила:

— Тихо! Тихо! Зараз буде концерт! Увага!

Усі сіли на лавочки й приготувалися слухати концерт.

— Увага! — виголошувала далі Квітонька. — Першою виступаю я. Я прочитаю вам свій новий вірш про дружбу.

Малюки й малючки гучно заплескали в долоні.

Як тільки оплески стихли, Гусяля махнув своєю диригентською паличкою, оркестр загравав і Квітонька почала читати під музику свій новий вірш про дружбу.

Цей вірш, як і всі вірші поетеси, був дуже хороший і закінчувався він словами: «Треба всім нам подружити, дружбу треба зміцнювати!»

Після читання, яке всім дуже сподобалося, виступив танцювальний ансамбль.

Дванадцять малючок, одягнених у красиві барвисті сукні зі стрічками, виконували усякі танці, серед яких найкращим був танок «Ріпка». Глядачі довго аплодували й кричали «браво» доти, доки «Ріпку» повторили ще двічі.

Після ансамблю танцю виступав хор малюків з міста Зміївки. Хор проспівав кілька пісень.

Не встигли хористи зійти зі сцени, як Гусяля, залишивши оркестр, спустився з другого поверху по стовпу вниз, виліз на сцену й закричав:

— Сюди, братці! Сюди!

Знайко, Поспішайко, лікар Пілюлька й інші приятелі Знайка вилізли на сцену.

— Увага! — закричав Гусяля. — А тепер виступить хор малюків з Квіткового міста.

Він загравав на своїй флейті, а всі малюки завели пісню про коника, яку склав поет Квітик:

*Сів коник на листочок,
Неначе огірочок,
Він зелененький був,
Він зелененький був.*

*Він їв лише травичку,
Комашку ж невеличку
І муху не торкнув,*

І муху не торкнув.

*Та прискакала жаба,
Зажерлива нахаба,
І з'їла стрибунця,
І з'їла стрибунця.*

*Не думав, не гадав він
І зовсім не чекав він
Такого ось кінця,
Такого ось кінця!*

Ця пісня до того була сумна, що наприкінці навіть самі співаки не витримали й гірко заплакали.

Їм було жаль бідолашного коника, якого з'їла зажерлива жаба. Всі обливалися слізьми.

— Такий хороший коник був! – аж схлипнув Розкидайко.

— Зовсім нікого не чіпав і з мухами дружив, – сказав Поспішайко.

— І за це його жаба з'їла! – додав Гвинтик.

Тільки Знайко не плакав і заспокоював товаришів:

— Не плачте, братці! Не з'їла жаба коника. Це неправда! Вона муху з'їла. Слово честі, муху!

— Однаково, – хлипав Гвинтик. – Мені й мухи жаль.

— А навіщо мух жаліти? Вони тільки набридають усім та заразу розносять. От іще видумав, за мухою плакати!

— Я зовсім не за мухою плачу, – сказав Бурчун. – Просто пригадав, як ми цю пісеньку завжди співали вдома.

Тут Незнайко так сильно заридав, що всі від подиву перестали плакати й почали його втішати. Всі питали, чого він так сильно плаче, але Незнайко тільки схлипував і нічого не відповідав.

Нарешті він сказав, не перестаючи схлипувати:

— Я за Гу... я за Гу... я за Гуньком скучив!

— Чого це? – здивувалися всі. – Не скучав, не скучав і раптом заскучав.

— Угу! – сердито відповів Незнайко. – Я тут, а Гунько вдома залишився.

— Ну й не пропаде без тебе твій Гунько, – сказав Поспішайко.

— Ні, пропаде! Я знаю, що й він скучає, а я навіть не попрощався з ним, коли ми полетіли на повітряній кулі.

— А чом ти не попросився?

— Я посварився з ним і не захотів прощатися. Коли ми полетіли, він весь час дивився на мене й махав мені рукою, а я одвернувся і не хотів дивитися на нього. Я тоді був гордий, що лечу на повітряній кулі, а тепер мене мучить ця, як її?

— Совість? — підказав лікар Пілюлька.

— Еге, еге, совість, братці! Якби я попросився, мені легше було б. Повернімось, братці, додому, я помирюся з Гуньком і попрощаюсь.

— Як ми повернемося, то треба вітатись, а не прощатись, — сказав Знайко.

— Ну, однаково, я спершу попрощаюсь, а потім привітаюсь, і все буде гаразд.

— Доведеться, друзі, збиратися в дорогу, — сказав Гуся. — Незнайкові додому захотілось.

— Так, братці, мені теж час додому, — сказав Пілюлька. — Може, там без мене хто-небудь захворів, а лікувати нікому.

— Що ж, погуляли й досить, — відповів Знайко. — Колись треба й додому повертатися. Завтра вирушаємо в похід.

Бал закінчився. Синьоочка підійшла до Незнайка.

— Ось ми й розлучаємось з вами, — сумно сказала вона.

— Угу, — тихо відповів Незнайко. — Нам уже час додому.

— Ви зовсім недовго пробули в нас.

— Мені дуже хочеться побути ще, але й додому кортить, — похнюпившись, сказав Незнайко.

Синьоочка задумалась, а потім промовила:

— Я розумію, вам пора додому. У вас удома лишилися друзі, вони, мабуть, непокояться за вас. Ви добре робите, що не забуваєте своїх друзів.

Деякий час вони стояли мовчки. Незнайко хотів щось сказати, але в горлі в нього стало чомусь тісно і слова не виходили зсередини. Він опустил очі, копирсав підбором землю і не наважувався глянути на Синьоочку. Незнайко боявся, що вона помітить у нього на очах сльози. Нарешті вони підвели голови, погляди їхні зустрілися.

— Хочете, я пошию вам на дорогу торбинку? — спитала вона.

— Хочу.

Наступного дня Знайко та його друзі вирушили в похід. Вирішено було йти пішки. Повітряна куля луснула, і її важко було полагодити, до того ж не було попутного вітру.

Попереду йшов Знайко з компасом у руках, за ним лікар Пілюлька, за Пілюлькою Гвинтик і Шпунтик, а за ними йшли інші малюки-коротунчики. Незнайко йшов позаду всіх.

У кожного за спиною була торбинка. Ці торбинки їм пошили малючки. В торбинках були пироги на дорогу, а також насіння різних квітів, фруктів та овочів, яких не було в Квітковому місті. В Сиропчика в кожній кишені лежало по кавуновому зернятку.

Усі малючки проводжали малюків. Багато з них плакало.

— Не плачте, — втішав їх Знайко. — Коли-небудь ми знову зробимо повітряну кулю і прилетимо до вас.

— Прилітайте навесні, як зацвітуть яблуні, — казали малючки. — У нас дуже гарно навесні.

Малючки зупинилися на околиці міста, а малюки попрямували доріжкою серед заростів трави й польових квітів.

— Будьте здорові! До побачення! — кричали малючки, махаючи руками.

— До побачення! — відповідали їм малюки.

Синьоочка мовчки махала рукою.

Скоро малюки були вже далеченько, і голоси малючок ледь долинали до них.

— Незнайку! Незнайку! — закричала раптом Синьоочка.

Незнайко оглянувся.

— Лист, Незнайку! Лист!

Незнайко кивнув головою і замахав капелюшком.

— Він почув! — зраділа Синьоочка.

Скоро мандрівники перетворились на ледь помітні цятки, а потім і зовсім зникли за поворотом дороги. Малючки розійшлися по домівках. Усім було невесело.

Розділ тридцятий

ПОВЕРНЕННЯ

Багато днів Знайко та його друзі пробиралися полями й лісами і нарешті дістались до рідних країв. Вони зупинилися на високому пагорбі, а попереду було вже видно Квіткове місто в усій його красі. Літо йшло на спад, і на вулицях зацвіли найкрасивіші квіти: білі хризантеми, червоні жоржини, різнобарвні айстри. В усіх дворах яскріли красиві, як метелики, братки. Вогненні настурції плелися по

загорожах, по стінах будинків і цвіли навіть на дахах. Вітерець доносив ніжні пахощі резеди й ромашки.

На радіощах Знайко та його друзі обнімалися й цілувалися.

Незабаром вони вже йшли вулицями рідного міста. З усіх будинків повибігали мешканці й дивилися на наших мандрівників. Знайко та його друзі так засмагли за час мандрів, що спочатку їх ніхто не міг упізнати.

Раптом хтось вигукнув:

– Братці, та це ж Знайко! Дивіться, он він іде попереду всіх! Тут з усіх боків закричали:

– А он і лікар Пілюлька. І мисливець Кулька, й Розкидайко, й Пончик.

Жителі міста раділи й кричали:

– Ура!

А що діялося, коли Знайко та його друзі звернули на вулицю Дзвіночків! Тут у них були сусіди й добрі знайомі.

Коротунчики заповнили всю вулицю. Малюки обнімали й цілували хоробрих мандрівників, а малючки засипали всю дорогу пелюстками з маргариток.

Раптом десь узявся маленький собачка. Він гавкав і стрибав біля мисливця Кульки, лизав йому руки.

– Братці, та це ж мій Булька! – закричав мисливець Кулька.

Сусіди розказували, що через кілька днів після того, як коротунчики полетіли на повітряній кулі, Булька повернувся додому. Тому всі думали, що Кулька та його друзі загинули, і ніхто не сподівався побачити їх знову живими.

Кулька підхопив Бульку на руки і почав цілувати його.

– Ой ти, мій вірний, хороший песику! – казав він. – Отже, ти не загинув? А я так сумував за тобою!

Тут у кінці вулиці з'явився новий гурт коротунчиків. Попереду всіх біг Квітик.

– Вірш! – кричали всі. – Зараз буде вірш!

Малючки гучно заплескали в долоні, а малюки десь узяли порожню діжку й поставили її посеред вулиці догори дном. Хтось крикнув:

– Вилазь, Квітику, на діжку і читай вірша!

Квітика підхопили під руки й допомогли йому вилізти на діжку.

Квітик на хвилину замислився, покашляв трохи, потім простяг до Знайка та його друзів руку і натхненно прочитав вірша, якого склав тут-таки, стоячи на діжці:

*Відважним літунам привіт мій полум'яний!
Полинули вони на кулі повітряній.
А як спускалися з небес,
То загубили кулю десь.*

— Ура-а-а! — закричали з усіх боків коротунчики.

Квітика вмить стягли з діжки. Малюки підхопили його на руки й понесли додому, а малючки бігли позаду й кидали йому пелюстки з маргариток.

Завдяки цьому віршеві Квітик прославився так, наче він сам здійснив таку видатну подорож.

Наші відважні мандрівники відчинили хвіртку й пішли до свого будиночка, в якому давно вже не було живої душі. Незнайко залишився на вулиці. Він сумно дивився услід малюкам, що розходилися по домівках, і все оглядався, немов шукав когось. На вулиці не було вже нікого. Всіх наче вітром здуло. Незнайко ще дужче засмутився, але раптом він помітив на протилежному боці вулиці, в тіні паркану, маленьку постать, що стояла, роззявивши рота, і не зводила з нього широко розплющених очей.

— Гуньку! — вигукнув раптом Незнайко, впізнавши свого друга, і простяг уперед руки.

Гунько крикнув від радості й кинувся до Незнайка, а Незнайко побіг йому назустріч. Друзі ледь не вдарились лобами й зупинилися посеред вулиці. Гунько з гордістю і любов'ю дивився на свого друга, що став знаменитим мандрівником, а Незнайко винувато усміхався. Довго вони так стояли, розглядаючи одне одного, і від хвилювання не могли промовити жодного слова. Потім міцно обнялися, і сльози закапали з їхніх очей. Оце так зустріч була! Знаменита мандрівка Знайка та його друзів на цьому закінчилася. Життя у Квітковому місті потекло, як колись... Але ні, не можна сказати, щоб зовсім, як колись.

Відтоді, як наші відважні мандрівники повернулися додому, в місті тільки й розмов було, що про них. Усі жителі, і малюки й малючки, приходили вечорами до будиночка Знайка й слухали розповіді про їхнє життя у Зеленому місті.

Пончик любив згадувати, якими смачними пирогами частували його малючки, а Сиропчик хвалився, скільки він випив газованої води з сиропом. Знайко розказував про водогін, про фонтани, про чудовий міст, споруджений малюнками через річку, і про величезні кавуни, які вони вирощують.

Сиропчик під час цієї розмови завжди діставав з кишені зернятка кавуна й казав:

— Хто б міг подумати, що з такого зернятка може вийти декілька діжок сиропу!

Мабутько й Поспішайко найчастіше полюбляли розповідати про те, як вони з малючками збирали врожай. Гвинтик і Шпунтик розповідали про механізацію, про свого друга водія Бублика й про механіка-винахідника Шурупчика, в якого все на кнопках. А Кулька найчастіше згадував, як його лікували в лікарні і який чудовий лікар Медуниця, що вилікувала йому вивихнуту ногу так добре, що тепер він може не тільки ходити, а й бігати і навіть стрибати. І на доказ, що це справді так, Кулька стрибав на одній нозі, саме на тій нозі, що була вивихнута. Всі розповідали про свою дружбу з малючками. Навіть Мовчун, від якого рідко можна було почути хоч слово, сказав:

— Слово честі, братці, я раніше навіть не думав, що з малючками можна так само добре дружити, як і з малюками.

— Ти б уже ліпше мовчав! — відповів Незнайко. — Щось я не бачив, щоб ти з кимось подружився.

— А ти хіба подружився? — запитали його малючки.

— Я подружився із Синьоочкою! — гордо відповів Незнайко.

— Так я тобі й повірила! — сказала Кнопочка. — Ти навіть зі своїм другом Гуньком побився тому, що він дружить з малючками.

— І зовсім ні! З Гуньком я вже помирився і тепер сам завжди дружитиму з малючками.

— А чому ти раніше не дружив? — спитала Ромашка.

— Раніше я був дуже дурний. Я боявся, що мене дражнитимуть за те, що я воджу компанію з малючками.

— Ти й тепер боєтимешся, — відповіла Мушка.

— Ні. Тепер я навчений. Хочеш, буду з тобою дружити? А якщо хто сміятиметься, то дістане від мене по лобі.

— Дуже потрібно, щоб ти через мене бився! — відповіла Мушка.

— Ну, я не битимусь! Просто не звертатиму уваги на глузування.

Незнайко подружився з Мушкою і, як побачить, бувало, що хтось кривдить малючок, неодмінно підійде й скаже:

— Ти чого чіпляєшся до малючок? Гляди мені, щоб я цього більше не бачив. Кривдити малючок у нас не заведено.

Малючки почали поважати його за це й казали, що Незнайко зовсім непоганий коротунчик.

Інші малюки, певна річ, заздрили, що хвалять Незнайка, а не їх, і вони також почали захищати малючок.

Більше ніхто не кривдив малючок у Квітковому місті.

А коли хтось із малюків було розпустить свої кулаки чи навіть скаже образливе слово, то його брали на сміх і казали, що він невихований неук, неотесаний пеньок, який не знає найпростіших правил пристойної поведінки.

Ніхто після того не проганяв малючок, якщо вони гралися з малюками, навпаки, їх охоче приймали у своє товариство.

Незабаром Знайко задумав побудувати в Квітковому місті водогін і зробити кілька фонтанів, для початку хоч би по одному на кожній вулиці. Крім того, він запропонував перекинути міст через Огіркову річку, щоб можна було ходити в ліс пішки.

Малючки стали до роботи нарівні з малюками.

З ранку до обіду всі дружно працювали на спорудженні моста, водогону й фонтанів.

Після обіду починалися ігри — хто грав у футбол, хто у волейбол, хто в хованки, а хто в квача.

Тільки Незнайко рідко брав участь в іграх.

— Мені тепер ніколи гратися, — казав він. — Читаю погано, пишу тільки друкованими літерами, а мені конче потрібно навчитись писати красиво. Це вже я сам знаю для чого.

Замість іти гуляти в скраклі або в футбол, Незнайко сідав за стіл і брався до читання.

Читав він щодня по сторінці, але й від цього, звичайно, була велика користь.

Інколи він читав і по дві сторінки: за сьогоднішній день і за завтрашній.

Покінчивши з читанням, він брав зошит і писав. Писав він уже не друкованими літерами, а писаними, але спочатку вони виходили не дуже гарні.

Попервах у його зошиті замість літер виникали якісь незграбні кривульки й кренделі, але Незнайко дуже старався і поступово навчився писати гарні літери: й великі, й малі. Значно гіршою була справа з ляпками.

Незнайко часто робив ляпки в зошиті. А як посадить ляпку, то одразу ж злизує її язиком. Від цього ляпки в нього виходили з довгими хвостиками.

Ці хвостаті ляпки Незнайко звав кометами. Такі «комети» були в нього майже на кожній сторінці. Але він не занепадав духом, бо добре знав, що наполегливість і праця допоможуть йому позбутись і «комет».

Переклад *Ф. Маківчука*
Носов М. Велика книга Незнайка. – К., 2008.

ЕДУАРД МИКОЛАЙОВИЧ УСПЕНСЬКИЙ **(22.12.1937 р. - 14.08.2018р.)**

Едуард Миколайович Успенський відомий і як дитячий поет, і як автор казок-повістей, і як драматург, і як сценарист художніх і мультиплікаційних фільмів. А ще – засновник і автор передач для дітей на радіо та телебаченні «Радіоняня» та «АБВГДейка», ведучий телепередачі «В нашу гавань заходили кораблі». У 1990 році він організував видавництво «Самовар», де публікуються його власні та твори молодих дитячих письменників. Успенський став першим головою журі Національної дитячої літературної премії «Завітна мрія», що була заснована в Росії в 2005 році з метою сприяння розвитку вітчизняної дитячої літератури.

Народився 22 грудня 1937 року в місті Єгор'євську Московської області в родині службовців. З дитячих років майбутній письменник був великим романтиком, любив всілякі пригоди й внаслідок цього потрапляв у різні кумедні історії. Виростав хлопчик пустотливим, оцінками батьків не тішив. Та якось він потрапив із зламаною ногою до лікарні. Едуард попросив батьків принести йому книги і, на великий подив учителів та радість батьків, почав учитися.

Після закінчення школи, вступив до Московського авіаційного інституту, успішно закінчив його у 1961 р., отримавши спеціальність інженера.

У 1965 році побачила світ перша дитяча книжка Е. Успенського – віршована збірка «Смішне слонення». Потім в різні роки виходили друком поетичні збірки: «Різнобарвна сімейка» (1967), «Дивовижна справа» (1968), «Повітряні кулі» (1971), «Все в порядку» (1976), «Повтори» (1976), «Над нашою квартирою» (1980), «Якби я був

дівчиськом» (1983) та ін., що вмістили багатий спектр творчих пошуків Успенського.

Поезії Успенського завжди веселі, в них чимало цікавого та несподіваного, що може заінтригувати дитину та поволі навчити її чогось корисного. Багато віршів письменника стали основою для мультиплікаційних фільмів «Рижий, рижий, конопатий!» (1971), «Розгром» (1971), «Восьминіжки» (1976), «Пластилінова ворона» (1981) та ін.

Але справжнє визнання прийшло до Успенського після написання книжки про Чебурашку «Крокодил Гена та його друзі», яка вийшла друком у 1966 році, а у 1969 році з'явився мультфільм «Крокодил Гена». Вони так сподобалися маленьким читачам і глядачам, що згодом Едуард Успенський продовжив цю тему, створивши в різні роки повісті-казки, п'єси та сценарії до мультфільмів «Чебурашка і його друзі» (п'єса, 1970), «Чебурашка» (мультфільм, 1971), «Відпустка крокодила Гени» (п'єса, 1974), «Шапокляк» (мультфільм, 1974), «Чебурашка йде до школи» (мультфільм, 1983), «Бізнес крокодила Гени» (повість-казка, 1992), «Крокодил Гена – лейтенант міліції» (повість-казка, 1999), «Викрадення Чебурашки» (повість-казка, 2000).

Величезної популярності набув також цикл казок про Простоквашино. Перша книжка з цієї серії «Дядя Федір, пес і кіт» вийшла друком у 1974 році. Цікаві пригоди звичайного хлопчика із сучасної міської родини та його друзів kota Матроскіна й собаки Шаріка надзвичайно подобаються дітям. За мотивами цієї казки було створено шість мультиплікаційних фільмів, а письменник, продовжуючи тему, пише нові книжки: «Канікули в Простоквашино», «Тітка дяді Федора, або Втеча з Простоквашино», «Зима в Простоквашино», «Скарб із села Простоквашино», «Дядя Федір іде в школу, або Ненсі з Інтернету в Простоквашино», «Нові порядки в Простоквашино», «Свята в Простоквашино» та ін.

Едуард Успенський створив серії казок і сценаріїв мультфільмів про Віру та Анфісу, про Колобків, повісті-казки «Хутовий інтернат», «Гарантійні чоловічки», «Жаб Жабич Сковородкін», комічну повість «Рік хорошої дитини», повісті «Пластмасовий дідусь» та багато іншого. Проза Едуарда Успенського спрямована на розвиток дитячої фантазії. Він вводить дітей в фантастичне середовище й залишає їх там вже після того, як книга прочитана. Казковий сюжет у книгах

Успенського так тісно переплітається з повсякденністю, що не завжди можна відділити одне від іншого.

Твори письменника перекладено більш ніж 25 мовами. Його книги виходили в Фінляндії, Голландії, Франції, Японії, США та інших країнах світу.

ДЯДЯ ФЕДІР, ПЕС І КІТ **(Уривки)**

Розділ перший

ДЯДЯ ФЕДІР

В одних батьків хлопчик був. Звали його дядя Федір. Бо дуже він був серйозний і самостійний. У чотири роки читати навчився, а в шість уже й сам собі суп варив. Узагалі, він був дуже хороший хлопчик. І батьки були хороші – тато й мама.

І все було б добре, а тільки мама його звірів не любила. Особливо всіляких кицьок. А дядя Федір звірів любив, і в нього з мамою завжди траплялися різні суперечки.

Одного ж разу було так. Їде собі дядя Федір сходами і бутерброд їсть. Бачить: на вікні кіт сидить. Великий-превеликий, смугастий. Кіт каже дяді Федору:

– Неправильно ти, дядю Федоре, бутерброда їси. Ти його ковбасою догори тримаєш, а його треба ковбасою класти на язика. Тоді смачніше вийде.

Дядя Федір спробував – так і справді смачніше. Він kota пригостив і запитує:

– А звідки ти знаєш, що мене дядею Федором звати?

Кіт відповідає:

– Я в нашому будинку всіх знаю. Я ж на горищі живу, і мені все видно. Хто хороший і хто поганий. Тільки зараз моє горище ремонтують і мені жити ніде. А потім можуть і зовсім двері зачинити.

– А хто тебе розмовляти навчив? – запитує дядя Федір.

– Та то таке, – каже кіт. – Де слово запам'ятаєш, де – два. А ще я в одного професора жив, який вивчав мову звірів. От і вивчився. Зараз без мови не можна. Пропадеш відразу, або з тебе шапку зроблять, або комір, або просто килимок для ніг.

Дядя Федір каже:

– Ходімо до мене жити.

Кіт сумнівається:

— Мама твоя мене вижене.

— Нічого, не вижене. Може, тато заступиться.

І пішли вони до дяді Федора. Кіт попоїв і весь день по-панському під диваном спав. А ввечері тато з мамою прийшли. Мама, як увійшла, відразу сказала:

— Щось у нас котячим духом пахне. Не інакше як дядя Федір kota притягнув.

А тато сказав:

— Той що? Подумаєш, кіт. Один кіт нам не завадить.

Мама заперечила:

— Тобі не завадить, а мені завадить.

— Чим же він тобі завадить?

— Тим, – відповідає мама. – Ти от сам подумай, яка з оцього kota користь?

Тато каже:

— Чому обов'язково користь? От яка користь од тієї картини на стіні?

— Від цієї картини на стіні, – каже мама, – дуже велика користь. Вона дірку на шпалерах затуляє.

— То й що? – не погоджується тато. – І від kota буде користь. Ми його на собаку вивчимо. Буде в нас сторожовий кіт. Буде дім охороняти. Не гавкає, не кусає, а в дім не пускає.

Мама навіть розсердилася:

— Вічно ти зі своїми фантазіями! Ти мені сина зіпсував... Ну от що. Якщо тобі так цей кіт подобається, вибери: або він, або я.

Тато спершу на маму подивився, потім на kota, знову на маму і знову на kota.

— Я, – каже, – тебе вибираю. Я з тобою вже давно знайомий, а цього kota я вперше бачу.

— А ти, дядю Федоре, кого вибираєш? – запитує мама.

— А нікого, – відповідає хлопчик. – Тільки якщо ви kota проженете, я теж від вас піду.

— Це ти як хочеш, – каже мама, – але щоб kota завтра не було!

Вона, звісно, не вірила, що дядя Федір з дому піде. І тато не вірив. Вони думали, що він просто так сказав. А він серйозно говорив.

Він звечора склав до рюкзака все, що треба. І куртку теплу, і ліхтарика, і складного ножика. Взяв усі гроші, які на акваріум збирав.

І приготував сумку для кота. Кіт якраз у цій сумці вміщався, тільки вуса назовні стирчали. І ліг спати.

Уранці тато з мамою на роботу пішли. Дядя Федір прокинувся, заварив собі каші, поснідав із котом і почав листа писати.

«Любі мої батьки! Тату і мамо!

Я вас дуже люблю. І звірів я дуже люблю. І цього кота теж. А ви мені не дозволяєте його заводити. Звеліли з дому прогнати. А це неправильно. Я їду на село і там житиму. Ви за мене не турбуйтеся. Я не пропаду. Я все вмію робити і буду вам писати, а до школи мені ще не скоро. Тільки в наступному році.

До побачення. Ваш син – дядя Федір".

Він поклав цього листа до своєї власної поштової скриньки, взяв рюкзаки і кота в сумці й пішов на автобусну зупинку.

Розділ другий

СЕЛО

Сів дядя Федір в автобус і поїхав. Їхати було добре. Автобуси в ці години за місто геть порожні їдуть. І ніхто їм не заважав розмовляти. Дядя Федір запитував, а кіт йому із сумки відповідав.

Дядя Федір питає:

— Як тебе звати?

Кіт каже:

— Та й не знаю, як. І Барсиком звали мене, і Пушком, і Телепнем. І навіть Кисом Кисовичем я був. Тільки мені все це не подобається. Я хочу прізвище мати.

— Яке?

— Яке-небудь серйозне. Морське прізвище. Я ж із морських котів. Із корабельних. У мене і бабуса й дідусь на кораблях плавали з матросами. І мене також у море тягне. Дуже я за океанами тужу. Тільки я води боюся.

— А давай ми тобі дамо прізвище Матроскін, – каже дядя Федір. – І з котами пов'язане, і щось морське є в цьому прізвищі.

— Так, морське тут є, – погоджується кіт, – це точно. А чим же це з котами пов'язано?

— Не знаю, – каже дядя Федір. – Може, тим, що коти смугасті й матроси теж. У них тільняшки такі.

І кіт погодився:

— Мені подобається таке прізвище – Матроскін. І морське, і серйозне.

Він так зрадів, що в нього тепер прізвище є, що навіть усміхатися почав на радощах. Він якнайглибше у сумку заліз і почав своє прізвище примірювати.

«Покличте, будь ласка, кота Матроскіна до телефону».

«Кіт Матроскін підійти до телефону не може. Він дуже зайнятий. Він на печі лежить».

І чим більше він примірював, тим більше йому подобалося. Він із сумки визирнув і каже:

— Дуже мені подобається, що прізвище в мене не дражнильне. Не те що, приміром, Петров чи Івасів.

Дядя Федір запитує:

— Чим же вони дражнильні?

— А тим, що завжди можна сказати: «Петров без дров, Івасів без трусів». А про Матроскіна нічого такого не скажеш.

Тут автобус зупинився. Вони в село приїхали. Село гарне. Навкруги ліс, поле і річка недалеко. Вітер дме такий теплий, і комарів нема. І людей у селі дуже мало живе.

Дядя Федір побачив одного дідугана й запитує:

— Чи немає у вас тут хатки зайвої порожньої? Щоб там жити можна було.

Старий каже:

— Та скільки хочеш! У нас за річкою новий будинок побудували, п'ятиповерховий, як у місті. То півсела туди перебралося. А свої хати покинули. І городи. І навіть курей подекуди. Вибирай собі яку завгодно хату і живи.

І пішли вони вибирати. А тут до них пес підбігає. Кудлатий такий, перекошланий. Весь у реп'яхах.

— Візьміть мене до себе жити! — каже. — Я вашу хату охоронятиму.

Кіт не згоден:

— Нема чого в нас охороняти. У нас же й хати нема. Ти до нас через рік прибігай, коли ми забагатіємо. Тоді ми тебе візьмемо.

Дядя Федір каже:

— Ти, коте, помовч. Хороший собака ще нікому не заважав. Давай ми краще визнаємо, де він розмовляти навчився.

— Я дачу стеріг одного професора, — відповідає пес, — котрий вивчав мову звірів. От і вивчився.

— Це, мабуть, мій професор! — кричить кіт. — Сьомій Іван Трохимович! У нього ще була дружина, двоє дітей і бабуса з віником. І він усе укладав словник «Російсько-котячий».

— «Російсько-котячий» не знаю, а «Мисливсько-собачий» укладав. І «Корово-пастушачий» теж. А бабуса тепер уже не з віником, їй пілососа купили.

— Все одно це мій професор! — каже кіт.

— А де ж він зараз? — питає хлопчик.

— Він до Африки подався. У відрядження. Вивчати мову слонів. А я з бабусею залишився. Тільки ми з нею характерами не зійшлися. Я люблю, коли в людини характер веселий — ковбасно-пригощальний. А в неї навпаки — важкий характер. Віниково-виганяльний.

— Це точно, — підтримує кіт, — і характер важкий, і віник теж.

— То що? Візьмете мене до себе жити? — запитує пес. — Чи мені потім прибігати? Через рік?

— Візьмемо, — відказує дядя Федір. — Утрюх веселіше. Як тебе звати?

— Шариком, — каже пес. — Я з простих собак. Не з породистих.

— А мене дядею Федором звать. А кота — Матроскін, прізвище таке.

— Дуже приємно, — мовив Шарик і вклонився. Відразу видно, що пес вихований. З хорошої сім'ї. Тільки занедбаний.

Та кіт однаково невдоволений. Він у Шарика запитує:

— Що ти робити вмієш? Просто дім стерегти і замок може.

— Я можу картоплю підгортати задніми лапами. І посуд мити — язиком облизувати. І місця мені не потрібно, я можу на вулиці спати.

Дуже він боявся, що його не візьмуть. А дядя Федір сказав:

— Зараз будемо хату вибирати. Нехай кожен селом пройде і подивиться. А потім вирішимо, чия хата краща.

І почали вони дивитися. Кожен ходив і вибирав, що йому більше до вподоби. А потім вони знову зустрілися. Кіт каже:

— Я таку хату знайшов! Вся проконопачена. І піч там тепла! На півкухні! Ходімо туди жити.

Шарик як розреготався:

— Що твоя піч! Дурниці! Хіба це в хаті головне? От я хату знайшов — це хата! Там така собача буда — замилується! Ніякої хати не треба. Всі ми в буді помістимося!

Дядя Федір каже:

— Не про те ви обидва думаєте. Треба, щоб у домі телевізор був обов'язково. І вікна великі. Я і знайшов саме таке житло. Дах червоний. І сад з городом є. Ходімо дивитися!

І пішли вони дивитися. Як тільки підійшли, Шарик закричав:

— Це ж моя хата! Я про цю буду казав.

— І піч моя! — каже кіт. — Я про таку піч усе життя мріяв! Коли холодно було.

— От і добре! — мовив дядя Федір. — Ми, напевно, і справді найкращу хату вибрали.

Оглянули вони хату і зраділи. Все там було. І піч, і ліжка, і фіраночки на вікнах! І радіо, і телевізор у кутку. Правда, старенький. І казанки різні на кухні були, чавунні. І на городі все було посаджено. І картопля, і капуста. Тільки все було занедбане, не прополоте. А в сараї вудка була.

Дядя Федір вудку взяв і пішов рибалити. А кіт з Шариком піч затопили і води принесли. Потім вони поїли, радіо послушали і спати вляглися. Дуже їм у цій хаті сподобалось.

Розділ третій

НОВІ ТУРБОТИ

Наступного ранку дядя Федір, пес і кіт у хаті лад наводили. Павутиння змیتали, сміття виносили, чистили піч. Особливо кіт старався: він чистоту любив. Він із ганчіркою на всі шафи, під усі дивани залазив. Хата й так була не дуже брудненька, а тут аж заблищала.

А від Шарика було мало користі. Він лише гасав, гавкав з радості та чхав на всі кутки. Дядя Федір не витримав і послав його на город картоплю підгортати. І пес так запрацював, що тільки земля летіла на всі боки.

Увесь день вони так трудилися. І моркву пропололи, і капусту. Адже вони сюди жити приїхали, а не іграшками бавитися.

А потім вони митися на річку подалися і, головне, Шарика купати.

— Надто вже ти у нас занехаяний, — сказав дядя Федір. — Доведеться тобі як слід відмитися.

— Я б і радий, — відповідає пес, — та мені допомога потрібна. Я сам не можу. У мене мило вислизало із зубів. А без мила що за миття! Так, намокання!

Він у воду зайшов, а дядя Федір його намилював і шерсть розчісував. А кіт бережком ходив і все тужив за різними океанами. Він же був морський кіт, просто він води боявся.

Потім вони додому пішли стежечкою під сонечком. А назустріч їм якийсь дядько біжить, рум'яний такий, у шапці. Років п'ятдесяти з хвостиком. (Це не дядько з хвостиком, а вік у нього з хвостиком. Значить, йому п'ятдесят років і ще трішки). Зупинився дядько і запитує:

— А ти чий, хлопчику? Ти звідкіля до нашого села потрапив?

Дядя Федір відповідає:

— Я нічий. Я сам по собі хлопчик. Свій власний. Я з міста приїхав.

Громадянин у шапці страшенно здивувався і каже:

— Так не буває, щоб діти самі по собі були. Свої власні. Діти неодмінно чий-небудь.

— Це чом же не буває?! – розгнівався Матроскін. – Я, наприклад, кіт – сам по собі кіт! Свій власний!

— І я свій власний! – каже Шарик.

Дядько зовсім розгубився. Бачить, тут і собаки розмовляють, і коти. Щось незвичайне є в цьому. Значить, непорядок. Та до того ж іще дядя Федір сам пішов у наступ:

— А ви чому запитуєте? Ви, часом, не з міліції?

— Ні, я не з міліції, – відповідає дядько. – Я з пошти. Я листоноша, поштар тутешній – Печкін. Тому я все мушу знати. Аби листи розносити і газети. Ви, приміром, що передплачуєте?

— Я буду «Мурзилку» передплачувати, – каже дядя Федір.

— А я що-небудь про полювання, – каже Шарик.

— А ви? – запитує дядько в кота.

— А я нічого не буду, – відповідає кіт. – Я заощаджувати буду.

Розділ четвертий

СКАРБ

Якось кіт каже:

— Що ми все без молока й без молока? Так і померти можна. Треба було б корову купити.

— Треба було б, – погоджується дядя Федір. – Та де грошей узяти?

— Може, позичити? – пропонує пес. – У сусідів.

— А чим віддавати будемо? — запитує кіт. — Доведеться ж віддавати.

— А віддавати будемо молоком.

Але кіт заперечує:

— Якщо молоко віддавати, навіщо ж тоді корова?

— Виходить, щось треба продати, — мовить Шарик.

— А що?

— Що-небудь непотрібне.

— Аби продати щось непотрібне, — сердиться кіт, — спершу слід купити щось непотрібне. А в нас грошей нема. — Тут він поглянув на пса і каже: — А давай, Шарик, ми тебе продамо.

Шарик навіть на місці підстрибнув:

— Це ж як — мене?

— А так. Ти в нас доглянутий став, гарний. За тебе будь-який мисливець сто карбованців дасть. І навіть більше. А згодом ти від нього втечеш — і знову до нас. А ми вже з коровою.

— Оце так? — волає Шарик. — А якщо мене на ланцюг посадять?! Давай, котику, ми тебе продамо. Ти в нас теж доглянутий. Он який гладкий зробився. А котів на ланцюг не саджають.

Тут дядя Федір утрутився:

— Нікого ми не продаватимемо. Ми підемо скарб шукати.

— Ура! — кричить Шарик. — Давно пора! — а сам тихцем у кота запитує: — А що таке карб?

— Не карб, а скарб, — відповідає кіт. — Це гроші такі й коштовності, які люди в землю сховали. Розбійники всякі.

— А навіщо?

— А навіщо ти кістки у саду закопуєш і під піч засовуєш?

— Я? Про запас.

— От і вони про запас.

Пес відразу все зрозумів і вирішив кістки перезаховати, аби кіт про них нічого не знав. І пішли вони скарб шукати. Кіт каже:

— І як це я сам не додумався про скарб? Адже ми тепер і корову купимо, і на городі можемо не працювати. Ми все можемо купувати на ринку.

— І в крамниці, — додає Шарик. — М'ясо ліпше в крамниці купувати.

— Чому?

— Там кісток більше.

І тут вони на одне місце прийшли в лісі. Там була велика гора земляна, а в горі печера була. В ній колись розбійники жили. І дядя Федір почав копати. А пес із котом усілися поруч на камені. Пес питає:

— А чому ти, дядю Федоре, у місті скарб не шукав?

Дядя Федір відповідає:

— Дивак ти! Хто ж у місті скарби шукає! Там і копати не можна – всюди асфальт. А тут он яка земля м'яка – лише пісок. Тут ми без зайвої мороки скарб відшукаємо. І корову купимо.

Пес каже:

— А давайте, коли ми скарб знайдемо, ми його на три частини розділимо.

— Для чого? – запитує кіт.

— Бо мені корова ні до чого. Я чомусь молока не люблю. То я собі в магазині ковбасу купуватиму.

— Та і я молоко щось не дуже люблю, – каже дядя Федір. – От якби корова квас давала чи лимонад...

— А мені самому грошей на корову не вистачить! – сперечається кіт. – У господарстві корова потрібна. Що це за господарство без корови?

— То й що? – каже Шарик. – Не обов'язково велику купувати. Ти купи маленьку. Є такі спеціальні корови для котів. Козами називаються.

І тут у дяді Федора лопата як дзенькне об щось – а це скриня обкута. А в ній всілякі скарби і монети старовинні. І коштовні камінці. Взяли вони цю скриню і додому пішли. А назустріч їм листоноша Печкін поспішає.

— Що це ти, хлопчику, в скрині несеш?

Кіт Матроскін хитрий, він і пояснює:

— Це ми по гриби ходили.

Та Печкін теж не в тім'я битий:

— А скриня для чого?

— Для грибів. Ми в ній гриби засолюємо. Просто в лісі. Зрозуміло вам?

— Звичайно, зрозуміло. Що ж тут незрозумілого? – каже Печкін.

А самому геть нічого не ясно. Адже по гриби з кошиками ходять. А тут на тобі із скринєю! Вони б іще з валізою пішли. Та все-таки Печкін відчепився.

А вони вже додому прийшли. Подивилися – дуже багато грошей у скрині. Не лише корову – цілу череду можна купити разом із биком. І вирішили вони, що кожен собі зробить подарунок. Що забажає, те й купить.

Розділ п'ятий

ПЕРША ПОКУПКА

Тато з мамою дуже з того журилися, що дядя Федір зник.

— Це ти винен, – казала мама. – Все йому дозволяєш, він і розпестився.

— Просто він звирів любити, – пояснював тато. – От і пішов з котом.

— А ти б його до техніки привчав. Купив би йому конструктор чи пілосос, аби він ділом займався.

Але тато не погоджується:

— Кіт – він живий. З ним і гратися можна, і на вулиці гуляти. А конструктор тобі за паперовою цяцькою стрибатиме? А хіба можна, приміром, пілосос на мотузочці водити? Йому не іграшка, а товариш потрібен.

— Не знаю, що йому там потрібно! – каже мама. – Тільки всі діти як діти – сидять собі в кутку та з жолудів чоловічків роблять. Подивися, і душа радіє.

— У тебе радіє, а в мене не радіє. Треба, щоб у домі були і собаки, і кицьки, і приятелів цілий мішок. І різні там піжмурки-хованки. Отоді й не будуть діти пропадати.

— Тоді батьки пропадати почнуть, – каже мама. – Я ж і без того на роботі стомлююсь. У мене ледь-ледь сил вистачає телевизор дивитися. І взагалі при мені своїх дурниць не говори. Ти краще скажи, як нам хлопчика розшукати.

Тато думав, думав, а потім сказав:

— Треба оголошення в газеті надрукувати, що зник хлопчик. Дядею Федором звати. І всі його прикмети вказати. Якщо хтось побачить, хай нам повідомить.

Так вони і зробили. Написали оголошення. Розповіли, як дядя Федір виглядає. Скільки йому років. І що в нього спереду волосся стирчить, наче корова його лизнула. І пообіцяли премію тому, хто його знайде. І віднесли оголошення до найцікавішої газети, у якої найбільше читачів.

А дядя Федір нічого цього не знав. Він у селі жив. Наступного ранку запитує в кота:

— Слухай, коте, як ти жив раніше?

Кіт каже:

— Кепсько жив. Гірше нікуди. Я так більше не хочу.

— А ти, Шарику, як жив?

— Нормально жив. Серединка на половинку. Коли погодують – добре жив, коли не погодують – погано.

— І я теж нормально жив. Серединка на половинку, – каже дядя Федір. – Тільки тепер ми будемо інакше жити. Ми будемо жити щасливо. Ось тобі, Матроскіне, що потрібно для щастя?

— Корова потрібна.

— Ну й добре, купи собі корову. А ще краще напрокат візьми. Щоб її спершу випробувати.

Кіт подумав і мовив:

— Це думка правильна – корову напрокат узяти. А потім, якщо нам жити з коровою сподобається, ми її назавжди купимо.

А дядя Федір у Шарика питає:

— А тобі що для щастя потрібно?

— Рушниця потрібна, – відповідає Шарик. – Буду я сам із собою на полювання ходити.

— Гаразд, – каже дядя Федір. – Буде тобі рушниця.

— А мені ще нашійник потрібен з медалями! – кричить пес. – І сумка мисливська!

— Отакої! – каже Матроскін. – Та ти нас так бідаками зробиш! Ніякого зиску від тебе немає, самі лише збитки. А ти, дядю Федоре, що собі сам купувати збираєшся?

— А мені самому, – каже дядя Федір, – велосипед потрібен. Мені його в місті не дозволяли заводити, бо там багато машин. А тут я можу кататися, скільки схочу. Селом і полями. Туди-сюди. Сюди-туди.

Та кіт не погоджується:

— Ти, дядю Федоре, тільки про себе і дбаєш. Ти, виходить, будеш по селу кататися, а ми ззаду будемо пішки бігати. Туди-сюди. Сюди-туди. Ні, не про це я все життя мріяв! Не потрібен нам твій велосипед!

— А ти мотоцикла купи, – пропонує пес. – Як ми трах-тара-рах по селу! Всі собаки із заздрощів повмирають.

Дядя Федір як уявив собі це трах-тара-рах, то йому відразу весело стало. А кіт кричить:

— Ні про що ви не думаєте! Вам лише б гроші витрачати. А якщо дощ чи мороз, наприклад? Ми ж застудимося всі. Позахворіємо. А я, може, тільки жити почав – корову купити збираюся! Ні, мотоцикл – це не машина. Ні до чого мені ваше трах-тара-рах, і не вмовляйте!

Шарик подумав, подумав і погодився з ним:

— Так, мотоцикл – це не машина. Його правда. Не купуватимемо мотоцикла. Нізащо. Ми краще машину купимо.

— Яку ще машину?

— Звичайну, легкову, – каже пес. – Машина ж – це машина.

— То й що?! – кричить кіт. – Може, де-небудь машина – це машина. Тільки не в нашій області. У нас дороги такі... А якщо вона загрузне в лісі? Доведеться її трактором витягати. Ви вже заразом і трактора купуйте!

— А що? – кричить пес. – Правильно він каже. Купуй, дядю Федоре, трактора.

Дядя Федір на kota подивився. А кіт мовчить. Бо що говорити? Він лапою махнув: мовляв, купуйте хоч комбайна, мені все одно, якщо ви мене не слухаєте.

Узяв кіт гроші й пішов за коровою. А дядя Федір на пошту пішов листа писати на завод, щоб йому трактора вислали.

Він написав такого листа:

*«Здрастуйте, шановні,
ті, хто робить трактори!*

Пришліть мені, будь ласка, трактор. Тільки не зовсім справжній і не зовсім іграшковий. І щоб він бензину потребував якнайменше, а їздив якнайшвидше. І щоб він був веселий і від дощу захищений. А гроші я вам висилаю – сто карбованців. Якщо у вас залишаться зайві, пришліть назад.

З повагою... Дядя Федір (хлопчик)».

А через деякий час у дворі Матроскін з'являється і корову на мотузочці веде. Він її напрокат узяв у сільському бюро обслуговування. Корова руда, мордата і поважна така. Ну просто професор із рогами! Лише окулярів бракує. І кіт вельми запишався.

— Це, — каже, — моя корова. Я її Муркою назву на честь бабусі. Он яка вона красуня! Остання була. Ніхто її брати не хотів. А я взяв: дуже вона мені сподобалася. А коли ще більше сподобається, я її назовсім куплю. Так дозволяється робити.

Він дістав косу і пішов сіно на зиму запасати. А корова до вікна підійшла. На вікні фіраночки були. Вона взяла і всі ті фіраночки з'їла. І всі квіти, які в горщиках стояли. Пес побачив і каже:

— Ти що це робиш? Ти чого ж це квіти їси і фіраночки? Може, ти хвора, чи як? Може, тобі температуру зміряти? Термометра поставити?

Корова дивиться на нього так, наче все зрозуміла, а потім як всунеться у вікно, як витягне з хати нову скатертину — і давай жувати! Ошелешений Шарик ледь не знепритомнів. Потім прийшов до тям і за інший кінець скатертини вчепився. Не дає корові жувати. Він до себе тягне, а корова — до себе. І ніхто з них рота розкрити не може, щоб скатертину не відпустити.

А тут дядя Федір іде з магазину з покупками. Котові матроску купив, а шарикові — нашийник з медалями.

— Що це ви за гру затіяли з новою скатертиною? — кричить. — Теж мені клуб веселих і кмітливих!

А вони мовчать. Тільки на нього виричилися. Тут він побачив, що всі квіти на вікні з'їдені й фіраночок немає, і все зрозумів.

Вийняв він ремня зі штанів та як хльосне дурну корову! Корова ж, видно, балувана була. Вона на дядю Федора з рогами. Він — тікати. Та штани ж у нього без ремня були, він у них і заплутався. От-от корова на роги підійме.

Пес корову за хвоста вхопив — не дає вколоти дядю Федора. А тут кіт іде.

— Що це ви з моєю коровою робите? Я її не для того брав, щоб ви її за хвоста тягнули. Знайшли розвагу!

Та дядя Федір усе котові пояснив. І фіраночки показав об'їдені. А пес корову за хвоста тримає — мало чого!

— Ти свою корову на ланцюг посади, — каже дядя Федір.

Кіт же впирається:

— Це ж не собака, щоб на ланцюгу сидіти. Корови, вони просто так гуляють.

— Так то нормальні корови! — кричить Шарик. — А твоя корова психічна! — і хвоста коров'ячого випустив.

Корова як дремене, та просто на ката! Бідний кіт ледве вивернувся. Здерся на дах і каже:

— Згоден! Згоден! Нехай вона сидить на ланцюгу, як така дурненька!

Розділ шостий

ГАЛЧЕНЯ ХАПАЙКО

Так і почав дядя Федір жити в селі. І люди в селі його полюбили. Бо він не байдикував, увесь час ділом займався чи грався. А потім турбот у нього додалося. Довідалися люди, що він звірів любить, і почали йому різних звіряток приносити. Чи пташеня від зграї відіб'ється, чи зайчєня загубиться, відразу ж його беруть – і до дяді Федора. А він коло них клопочеться, лікує їх і на волю відпускає.

Одного разу в них галчєня з'явилося. Очі як гудзики, ніс товстий. Сердите-пресердите. Дядя Федір його нагодував і на шафу посадив. І назвали галчєня Хапайком: воно що не побачить, все на шафу тягне. Побачить сірники – на шафу. Побачить ложку – на шафу. Навіть будильник на шафу перетягнуло. А взяти в нього нічого не можна. Відразу Хапайко крила розчепірить, шипить і клюється. У нього на шафі цілий склад утворився. Потім воно трохи піросло, зміцніло і почало у вікно вилітати. Та під вечір неодмінно поверталось. І не з порожніми руками. То ключа від шафи потягне, то запальничку, то дитячу формочку. Якось навіть соску принесло. Мабуть, якесь маля спало в колясці надворі. А хапайко підлетіло і соску витягнуло. Дуже дядя Федір боявся за галчєня: лихі люди могли його з рушниць підстрелити чи дрючком ударити.

А кіт вирішив галчєня до діла привчити:

— Що це ми його задарма годуємо! Хай користь приносить.

І він почав галчєня вчити розмовляти. Цілими днями сидів біля нього і промовляв:

— Хто там? Хто там? Хто там?

Шарик запитує:

— Тобі робити нема чого, чи що? Ти б його краще пісні якоїсь навчив чи віршика.

Кіт відповідає:

— Пісні я й сам співатиму. Тільки від них користі нема.

— А від твого «хтотама» яка користь?

— А така. Підемо ми до лісу за дровами, і вдома нікого не залишиться. Будь-яка людина може до хати зайти і поцупити щось. А так прийде людина, почне у двері стукати, галчєня питає: «Хто там?» Людина подумає, що хтось у хаті є, і нічого не вкраде. Зрозуміло тобі?

— Але ж ти сам казав, що в нас красти нічого, — продовжує суперечку Шарик. — Ти ж мене брати не хотів.

— Це раніше було нічого, — пояснює кіт, — а тепер ми скарб знайшли.

Шарик із котом погодився і теж почав навчати галчєня «хтотаму». Цілий тиждень вчили його, і нарешті галчєня вивчилось. Тільки хто-небудь у двері постукає чи на ганку почне тупотіти, Хапайко відразу ж запитує:

— Хто там? Хто там? Це хто там?

І от що з цього вийшло. Якось дядя Федір, кіт і Шарик пішли до лісу гриби збирати. І в хаті нікого не було, крім галчєнятка. Тут поштар Печкін приходить. Він у двері постукав і чує:

— Хто там?

— Це я, поштар Печкін. Приніс журнал «Мурзилка», — відповідає він.

Галчєня знову запитує:

— Хто там?

Поштар знову каже:

— Це я, поштар Печкін. Приніс журнал «Мурзилка».

Тільки двері ніхто не відчиняє. Поштар знову постукав і знову чує:

— Хто там? Хто там?

— Та ніхто. Це я, поштар Печкін. Приніс журнал «Мурзилка».

І так у них цілий день тривало. Тук-тук.

— Хто там?

— Це я, поштар Печкін. Приніс журнал «Мурзилка».

Зрештою Печкіну погано стало. Зовсім його замучили. Він на ганочку сів, і сам почав запитувати:

— Хто там?

А галчєня відповідає:

— Це я, поштар Печкін. Приніс журнал «Мурзилка».

Печкін знову запитує:

— Хто там?

А галчєня знов-таки відповідає:

— Це я, поштар Печкін. Приніс журнал «Мурзилка».

Коли дядя Федір та Матроскін із Шариком додому прийшли, вони дуже здивувалися. Сидить поштар на ганочку і одне й те саме говорить: «Хто там?» та «Хто там?»

А з хати одне й те саме чути:

— Це я, поштар Печкін. Приніс журнал «Мурзилка»... Це я, поштар Печкін. Приніс журнал «Мурзилка».

Ледве-ледве вони поштаря привели до тям і часм відпоїли. А коли він довідався, в чім річ, не став ображатися. Він лише рукою махнув і дві зайві цукерки до кишені поклав.

Розділ вісімнадцятий

ЛИСТ ПОШТАРЯ ПЕЧКІНА

А тато з мамою зовсім уже засумували без дяді Федора. І життя їм немилим стало. Раніше в них усе не було часу дядею Федором займатися: хазяйство їх заїдало, телевізор та газети вечірні. А тепер у них стільки часу виявилось, що вистачило б на двох дядь Федорів. Не знали, куди цей час дівати. Вони без кінця про дядю Федора говорили і до поштової скриньки зазирали — чи немає листів із сіл Простоквашиних.

Мама каже:

— Я тепер багато чого зрозуміла. Якщо дядя Федір знайдеться, я для нього няню заведу. Щоб ні на крок від нього не відходила. Він тоді нікуди не втече.

— Анітрішечки ти не права, — відказує тато. — Він же хлопчик. Йому потрібні друзі, горища, курені всякі. А ти з нього тендітну панночку робиш.

— Та хоч би й дюймовочку! — кричить мама. — Аби слухняний був...

— Ні в якому разі! — тато маму перебиває. — Він же хлопчик! Зараз навіть дівчатка якісь шурум-бурумні! Я от повз дитсадок проходив, коли там дітлашню спати вкладали. То вони на ліжках ледь не до стелі стрибали. Мов коники-дзвоники! Зі штанцяток вискакували. Мені й самому так пострибати закортіло!

— Давай-давай! — каже мама. — Стрибай до стелі! Вискакуй зі штанців! Тільки тобі сина псувати я не дозволю! І ніяких собак у

нашим домі не буде! І ніяких кицьок! В крайнім разі я на черепаху погоджуся. В коробочці.

І так вони щодня розмовляли. І мама все суворішою і суворішою ставала. Вона вирішила ні татові, ні дяді Федору волі не давати. А тут листи почали надходити од поштарів. Спочатку один лист. Потім ще один. Потім одразу десять. Та хороших новин не було. Листи були такі:

«Здрастуйте, тату й мамо!

Пише вам поштар із села Простоквашина. Звуть мене Вилкін Василь Петрович. Працюю я добре.

Ви запитуєте, чи немає у нашому селі хлопчика дяді Федора. Відповідаємо: такого хлопчика в нас нема.

Є один чоловік, якого звуть Федір Федорович. Та це дідусь, а не хлопчик. І він вам, либонь, не потрібен.

Краї наші гарні, багато різних просторів. Приїздіть до нас жити й працювати. Вітання вам од усіх простоквашинців.

З великим привітом – поштар Вилкін».

Або такі:

«Шановні тату й мамо!

Ви пишете, що від вас пішов дядя. І хай собі. Та до чого тут хлопчик? Чи він пішов хлопчиком, а вже доріс до дяді? Тоді неясно, кому подарунки.

Напишіть нам зі старою, щоб ми знали. Тільки пошвидше, бо ми збираємося до будинку відпочинку на другу зміну. Ми дуже хочемо знати відповідь на цю загадкову таємницю.

Поштар Ложкін зі старою».

Багато було різних листів, а потрібного не було. Мама каже:

— Не знайдемо ми дядю Федора. Вже двадцять один лист прийшов, а про нього жодного слова.

Тато її заспокоює:

— Нічого, нічого. Діждемося двадцять другого. І двадцять другий лист прийшов. Мама відкрила, очам своїм не повірила:

«Здрастуйте, тату й мамо!

Пише вам поштар Печкін із села Простоквашина. Ви запитуєте про хлопчика дядю Федора. Ви про нього ще оголошення в газеті

давали. Цей хлопчик живе у нас. Я недавно заходив до нього подивитися, чи всі в них плитки вимкнені, а його корова мене на дерево загнала. А потім я в них чай пив і непомітно гудзика відрізав од курточки. Якщо гудзик ваш – і хлопчик ваш".

Мама витягнула гудзика з конверта і як закричить:

— Це мій гудзик! Я його сама дяді Федору пришивала!

Тато теж як заволає:

— Ура!

І на радісах маму до стелі підкинув. А окуляри в нього як злетіли! І не бачить він, де маму ловити. Добре, що вона на диван прилетіла. Інакше дісталось би татові.

І вона продовжувала читати:

«Все у вашого хлопчика добре. І трактор є, і корова. Він усяких звірів годує. І кіт у нього є хитрючий-хитрючий. Я через цього kota до ізолятора потрапив: він мене молоком пригостив, від якого з глузду зсуваються.

Ви можете приїхати за вашим хлопчиком, бо він нічого не знає. І я йому нічого не скажу. А мені привезіть велосипед. Я на ньому пошту розвозитиму. І від нових штанів я теж не відмовився б.

До побачення. Поштар села Простоквашина, Можайського району, Печкін".

І тато з мамою після цього листа почали в дорогу збиратися, а дядя Федір нічого не знав.

Розділ двадцять перший

ХВОРОБА ДЯДІ ФЕДОРА

Вдома дядя Федір весь час у трусах ходив – загоряв. Він геть коричневий зробився, наче з півдня приїхав. А якщо надвір виходив, йому одягатися треба було. Спершу майку, потім сорочку, потім штани, потім светра, потім шапку, шарф, пальто, рукавички й валянки. От скільки всього. Це котіві добре й Шарику – в них шуба завжди при собі. Навіть купаються вони разом із шубою.

Одного разу дяді Федору треба було на вулицю йти, синичок погодувати. Він не одягнувся, а так у трусиках вискочив ненадовго. А надворі мороз, сніг падав. Дядя Федір і застудився. Прийшов

додому – його трусить. Температура підскочила. Він під ковдру поліз, ні їсти, ні пити не хоче. Кепсько йому.

Він каже:

– Матроскіне, Матроскіне, здається, я захворів.

Кіт затурбувався, став його чаєм із варенням поїти. Пес до магазину побіг, меду купив. Тільки дяді Федору все гіршає. Лежить він під ковдрою, перед ним іграшки, книжки, а він на них і не дивиться.

Кіт каже:

– Я за лікарем збігаю до міста. Треба дядю Федора рятувати.

– Куди ж ти побіжиш? – питає Шарик. – Негода надворі, ти сам загинеш.

– Нехай краще я загину, ніж дивитися, як дядя Федір страждає.

– Тоді давай я побіжу, – пропонує Шарик. – Я краще бігаю.

– Справа не в біганині, – відповідає кіт. – Я одного лікаря гарного знаю, дитячого. Я його приведу.

Він нагрів молока у пляшечці, загорнув у ганчірку і вже хотів іти, а тут у двері постукали. Хапайко питає:

– Хто там?

З-за дверей відповідають:

– Свої.

Кіт каже:

– У таку неgodу свої вдома сидять. Телевізор дивляться. Тільки чужі вештаються. Не будемо двері відчиняти!

Дядя Федір з ліжка просить:

– Відчиніть двері... Це мої тато й мама приїхали.

І справді. Це тато з мамою були. З ними Печкін прийшов.

– Бачите, до чого вони вашу дитину довели. Їх треба негайно до поліклініки здати для дослідів!

Шарик розлютився і кинувся поштаря кусати за валянки. Печкін ледве зміг за двері вискочити.

А мама вже командує:

– Негайно грілку мені!

Шарик із котом усе перевернули – нема грілки! Кіт каже:

– Давайте я буду грілкою. Я дуже теплий.

Мама взяла Матроскіна, загорнула в рушник і до дяді Федора в ліжко поклала. Кіт дядю Федора обняв лапками і гріє.

– Тепер давайте мені всі ваші ліки.

Шарик коробку з ліками в зубах приніс, і мама дала дяді Федору таблетку з гарячим молоком. І дядя Федір заснув.

— Тільки це не все, – каже мама. – Йому треба укол пеніциліну зробити. У вас є пеніцилін?

— Ні, – відповідає кіт.

— А аптека у вас є?

— Немає аптеки.

— Я до міста поїду за пеніциліном, – каже тато.

— Як же ти поїдеш? – запитує мама. – Автобуси не ходять.

— Значить, «швидку допомогу» з міста викличемо. Не може так бути, щоб дитина хворіла, а допомогти не можна.

Мама у вікно глянула і головою похитала:

— Не бачиш, що на вулиці діється? Ніяка «швидка допомога» не проїде. Доведеться її трактором витягати. Бідний мій дядя Федір!

Матроскін як підстрибне! Як закричить:

— Які ми всі дурні! А трактор Митя для чого? У нас же трактор є!

Тато зрадів:

— Як чудово ви живете! У вас навіть трактор є. Давайте швидше його заводити! Бензин наливати!

Шарик каже:

— У нас трактор особливий. Продуктовий. На супі працює. На сосисках.

Тато не здивувався. Ніколи було.

— У нас ціла сумка продуктів є. І апельсини, і шоколад. Годиться?

— Ні, – каже кіт. – Не годиться. Нема чого Митю розпещувати. У нас картоплі вареної повний казанок.

І пішли тато з Шариком Митю заводити. Митя дуже зрадів.

Пісню якусь заспівав тракторну, і поїхали вони до міста на повній картопляній швидкості.

А Матроскін з мамою дядю Федора відходжували. Мама каже:

— Дайте рушника мокрого!

Матроскін принесе.

Мама каже:

— А тепер – термометра.

Кіт їй:

— Будь ласка!

Мама навіть не думала, що коти такі розумні бувають. Вона гадала, що вони тільки м'ясо вміють красти з каструль і на дахах кричати. А тут на тобі – не кіт, а медсестра!

Матроскін ще чаю скип'ятив і нагодував маму пирогами. Дуже він мамі сподобався. І все робити вміє, і бесідувати з ним можна.

Мама каже:

— Це я в усьому винна. Даремно я вас прогнала. Жили б ви у нас, і дядя Федір нікуди б не пішов. І в домі порядок був би. І тато у вас повчитися міг би.

Кіт зашарівся:

— Подумаєш, пироги! Я ще й вишивати вмію та на машинці шити.

Так вони до півночі дядю Федора лікували і розмовляли. І от уже трактор Митя повернувся з татом і ліками.

Розділ двадцять другий

ДОДОМУ

Наступного дня ранок видався чудовий. Надворі сонечко світило і сніг майже розтанув. Визирнула тепла пізня осінь.

Кіт прокинувся першим і приготував чай. Потім корову подоїв і дав дяді Федору молока. Тато каже:

— Давайте дяді Федору термометра поставимо. Може, він у нас вилікувався.

Поставили дяді Федору термометра, а Шарик каже:

— А в мене ніс – термометр. Якщо він холодний – значить, я здоровий. А якщо він гарячий – значить, захворів.

— Дуже хороший термометр, – каже тато. – Та як же його струшувати? І як іншим ставити? Якщо я, наприклад, захворію, мені що, твого носа під пахву засовувати?

— Не знаю.

— Ото ж то й воно, – каже тато.

А тут Хапайко злетів із шафи – і до дяді Федора на ліжко.

Він побачив, що в того щось блищить від пахвою. Всі на тата дивилися, а той термометра поцупив.

— Тримайте його! – тато кричить. – Температура полетіла!

Поки Хапайка ловили, такий стояв галас, що навіть Мурка прийшла із сараю у віконце дивитися. Встромила голову в кімнату і каже:

— Тьху ти! І зовсім не смішно.

Всі так і сіли. Це ж треба! Мурка розмовляє!

— Ти що, говорити вмієш? – запитує кіт.

— Атож!

— А чом же ти раніше мовчала?

— А тому і мовчала. Про що ж із вами розмовляти?.. Ой, салатик росте!

— Це не салатик! – кричить кіт. – Це столітник, – і мурку з віконця виштовхав.

Упіймали вони температуру і побачили, що вона була нормальною. Дядя Федір майже одужав!

Мама каже:

— Ти, синку, як хочеш, але ми тебе до міста заберемо. За тобою догляд потрібен.

— А якщо ти kota хочеш узяти, чи Шарика, чи ще когось – бери. Ми заперечувати не будемо, – додає тато.

Дядя Федір питає в kota:

— Поїдеш зі мною?

— Я поїхав би, коли б сам був. А що ж Мурка моя? А господарство? А запаси на зиму? Та й до того ж, я вже звик до села і до людей. І мене вже всі знають, вітаються. А в місті треба тисячу літ прожити, щоб тебе поважати почали.

— А ти, Шаріку, поїдеш?

Шарик не знав, що й говорити. Та він же своє місце в житті знайшов, фотополюванням зайнявся, а тут від'їжджати належить.

— Ти, дядю Федоре, краще одужуй і сам приїзди.

Тато каже:

— Ми всі разом будемо до вас приїжджати. Гостювати.

— Правильно, – каже Матроскін. – Приїздіть до нас по неділях на лижах кататися. А влітку – у відпустку. А якщо дядя Федір до школи піде, нехай він у нас канікули проводить, літні й зимові.

Так вони і домовились.

Мама дядю Федора вкутала у все тепле і звеліла татові трактора нагодувати як слід. Потім вона спитала в Матроскіна:

— Що вам із міста прислати?

— В нас тут усе є. Лише книжок малувато. Та ще хочу безкозирку мати. Із стрічками. Як у моряків.

— Добре, – каже мама. – Я обов'язково пришлю. І ще я вам тільняшку дістану. А тобі, Шаріку, нічого не треба?

— Мені б радіо маленьке. Я в буді передачі слухатиму. Та ще кіноапарат. Я кіно про звірів зніматиму.

— Гаразд, – каже тато. – Цим я сам займуся. Особисто.

І вони почали на трактора вантажитись: мама, тато, дядя Федір і Шарик. Шарик же мусив Митю назад пригнати. І вони поїхали. Раптом Матроскін з хвіртки вискакує:

— Стійте! Стійте!

Вони зупинилися. І він їм Хапайка подає:

— Ось, тримайте. Вам із ним веселіше буде.

Тато з кабіни питає:

— Це хто там?

Хапайко відповідає:

— Це я, поштар Печкін. Приніс журнал «Мурзилка».

І всі про Печкіна згадали. Мама каже:

— Ох, як незручно, ми зовсім про нього забули...

— І правильно, – говорить Шарик. – Він такий капосний.

— Капосний він чи ні, не має значення. Головне, що ми йому велосипед обіцяли.

— Є у вас тут велосипед? – запитує тато.

— Ні, – відповідає Шарик.

— А ви отак зробіть, – пропонує Матроскін. – Купіть йому лотерейних квитків на сто карбованців. Нехай він що хоче, те і виграє. Хоч мотоцикла, хоч машину. Він же сам ці квитки продає. Йому подвійна вигода виходить. Від продажу квитків і од виграшу.

Так вони і зробили. Купили в Печкіна квитків і самому Печкіну на пошту віднесли. Поштар навіть розчулився:

— Дякую вам! Я чому нехороший був? Тому що в мене велосипеда не було. А тепер я одразу добрішати почну. І яке-небудь звірятко заведу, щоб життя повеселішало: ти додому приходиш, а воно тобі радіє!.. Приїздить у наше Простоквашино...

Нарешті вони додому приїхали. Дядю Федора відразу спати поклали з дороги. Тоді побігли тільняшку, книжки та кіноапарат купувати. Потім усі обідали. Особливо трактор. І мама все вмовляла Шарика залишитися ночувати. Та він не погодився:

— Мені тут з вами добре буде. А Матроскін там один з хазяйством і з телятком. Я їхати мушу.

Тут мама каже:

— Як же це він сам поїде на тракторі? Його ж будь-який міліціонер зупинить. Так не буває: собака – і за кермом!

Тато погоджується:

— Так-таки. Боюся, вся міліція дорогою почне за голову хapatися. І водії зустрічні теж. Скільки ж катастроф може трапитись?!

Шарик пропонує:

— Давайте ми ось як зробимо, щоб міліцію не хвилювати. Є у вас окуляри і капелюх? І рукавиці якісь непотрібні.

Тато приніс. Шарик вирядився; тільняшку надів і запитусь:

— То як?

Тато каже:

— Чудово! Відставний учений адмірал на своєму тракторі їде за місто навідатись до рідної бабусі.

Мама каже:

— Що адмірал, це зрозуміло, як він у тільняшці. Що вчений, теж ясно, бо в окулярах. А до чого тут бабуся?

— А при тому. Грибів зараз за містом нема. Ягідок теж. Самі бабусі й zostалися.

Мама мовила:

— Усе життя ти самі дурниці виголошуєш. І найдурніші поради даєш. Це мене не дивує. А от чому твої дурниці завжди правильними бувають, цього я збагнути не можу.

— А тому, — каже тато, — що найкраща порада завжди несподівана. А несподіване завжди видається дурним.

Шарик каже:

— Це все цікаво, про що ви балакаєте. Правда, я нічогосінько не второпаю. Мені їхати час. Тільки давайте не будемо цілуватися. Я ніжностей не люблю.

І тато погодився. Він теж не любив ніжностей. І мама погодилася. Вона любила ніжності. Та вона до Шарика ще не звикла.

І Шарик поїхав. А дядя Федір спав. І снилися йому тільки гарні сни.

Переклад Б. Григоровича
Успенський Е. Дядя Федір, пес і кіт. — К., 2001.

РОАЛЬД ДАЛ (1916 –1990)

Популярний британський (уельський) письменник Роальд Дал народився 13 вересня в Кардіффі (Уельс) в родині норвежських емігрантів. Хлопчика назвали на честь національного героя Норвегії Роальда Амундсена, дослідника Північного Полюсу. У родині дотримувалися норвежських традицій та спілкувалися норвезькою мовою.

Коли хлопчикові виповнилося три роки, помер батько. Мати вирішила не переїздити до родичів у Норвегію, а дати дітям освіту в Англії. Роальд добре навчався в школі, був капітаном футбольної команди, захоплювався фотографією. Найкращими його шкільними спогадами були шоколадні плитки фабрики «Кедбері». Вони мали різний смак, і школярам пропонувалося дегустувати й записувати свої враження від солодоців. Під час таких дегустацій у Роальда виникло бажання самому створювати нові сорти шоколаду. Ці дитячі розваги згодом знайшли художнє втілення в його повісті-казці «Чарлі і шоколадна фабрика».

Закінчивши навчання у школі, Роальд вирішив не вступати до університету. У 1933 році влаштувався на роботу в нафтову компанію «Шелл». З початком Другої Світової війни Дал служив пілотом Королівського повітряного флоту в Найробі (Кенія). Згодом Дал був направлений у Єгипет. Під час одного з польотів над пустелею він мало не загинув, дивом врятувавшись. Про історію реальної катастрофи Роальд Дал пізніше напише повість.

2 липня 1953 року письменник одружився з американською акторкою Патріцією Ніл. Їхній шлюб тривав 30 років, у сім'ї народилося 5 дітей.

У 1966 році для своїх дітей Роальд написав книгу «Джеймс і гігантський персик» і не планував її опубліковувати, хоча на той час уже був відомим письменником. Родичі умовили його віднести казкову повість до редакції. Книга мала шалений успіх. Після цього з'явилися й інші твори письменника для дітей. Найвідомішими з них є «Чарлі і шоколадна фабрика», «Матильда».

Роальд Дал був нагороджений Уїтбредівською премією за прилучення широкого кола людей до читання (1983 р.); «Фентезі» – за досягнення в галузі фантастичної літератури; премією за найкращу дитячу книжку – за твір «Матильда» (1988 р.)

Помер письменник 23 листопада 1990 року, був похований на цвинтарі церкви Св. Петра і Св. Павла у Бакінгемширі за обрядом вікінгів. На його честь у Букінгемширському Музеї відкрито Дитячу Галерею Роальда Дала.

ЧАРЛІ І ШОКОЛАДНА ФАБРИКА

(скорочено)

Розділ 1. А ось і Чарлі

Ці двоє старезних людей – батько й мати пана Бакета. Їх звати дідунь Джо та бабуся Джозефіна.

А ці двоє старезних людей – батько й мати пані Бакет. Їх звати дідусь Джордж та бабуня Джорджина.

Це – пан Бакет. Це – пані Бакет. Пан та пані Бакети мають синочка, якого звати Чарлі Бакет.

Це – Чарлі.

Добрий вам день. І вам добрий день. І вам.

Він радий вас бачити.

Уся їхня родина – шестеро дорослих (полічіть) і малий Чарлі Бакет – мешкає в дерев'яній хатинці на краю великого міста.

Хатинка аж ніяк не була розрахована на стількох людей, і жилося їм там страшенно незручно. Мала вона всього дві кімнатки й однісіньке ліжко. Ліжко віддали чотирьом стареньким, бо вони ж такі кволі й утомлені. Такі втомлені, що ніколи й не злазили з ліжка.

Дідунь Джо та бабуся Джозефіна лежали з одного кінця, а дідусь Джордж та бабуня Джорджина – з другого.

Пан і пані Бакети спали з малим Чарлі Бакетом в іншій кімнатці, на матрацах на підлозі.

Влітку це ще було сяк-так, а от узимку, коли по підлозі цілісіньку ніч віяли крижані протяги, ставало нестерпно.

Вони й не мріяли купити кращу хату, чи хоч би ще одне ліжко, бо були дуже вбогі.

З усієї родини роботу мав тільки пан Бакет. Він працював на фабриці зубної пасти, де цілий день сидів на лаві, накручуючи кришечки на тюбики з пастою. Але за накручування кришечок багато не платять, і бідолашний пан Бакет, хоч як багато він працював і як швидко накручував кришечки, ніколи не заробляв стільки, щоб купити бодай половину потрібних для такої великої родини речей. Грошей не вистачало навіть на харчі. На сніданок вони їли хліб з маргарином, на обід – варену картоплю з капустою, а на вечерю –

капусняк. Трохи краще бувало в неділю. Усі чекали, коли настане неділя, бо хоч страви готували ті самі, але кожному дозволялося з'їсти по дві порції.

Бакети, звісно, не вмирали з голоду, але всім їм – обом дідусям, обом бабусям, батькові Чарлі, матері Чарлі і особливо малому Чарлі – з ранку до ночі здавалося, що животи поприсихали до спин.

Чарлі було найгірше. І хоч батько з матір'ю часто за обідом чи вечерею віддавали йому свої порції, та хлопцеві все одно було мало, бо він ріс. Чарлі страшенно кортіло чогось ситнішого й смачнішого за капусту з капусняком. А понад усе він хотів... ШОКОЛАДУ.

Йдучи вранці до школи, Чарлі бачив у вітринах крамничок цілі стоси величезних шоколадних плиток. Він зупинявся й дивився на них, притискаючись носом до скла і стікаючи слиною. Щодня він бачив, як інші дітлахи виймали з кишень шоколадні цукерки й пожадливо їх поглинали, і це, звичайно, була для нього велика мука.

Чарлі Бакет міг відчутти смак шоколаду єдиний раз на рік, на свій день народження. Уся родина заощаджувала для цього гроші і, коли наставав знаменний день, Чарлі з самісінького чудесного ранку дарували невеличку шоколадну плиточку. І щоразу він акуратно ховав цю плиточку в спеціальну дерев'яну коробочку і зберігав її, ніби вона була зі щирого золота. Кілька наступних днів не смів до неї навіть торкатися – тільки дивився. Коли ж урешті не витримував, то віддирав з *куточка манюсінький* шматочок паперової обгортки, щоб визирнув *манюсінький* шматочок шоколаду, а тоді відкушував звідти *манюсіньку* крихточку – аби тільки відчутти цей чудесний солодкий смак, що поволі розтікався по язичі. На другий день відкушував ще одну крихточку, а тоді ще і ще. Отак Чарлі примудрявся розтягти десятицентову плиточку шоколаду більш як на місяць.

Але я ще не сказав вам про одне лихо, що мучило малого шоколадолоба Чарлі понад *усе*. Воно докучало йому набагато більше, ніж якесь там споглядання шоколадних плиток у вітринах крамниць чи поїдання іншими дітьми шоколадних цукерок просто перед його носом.

Гіршої муки годі було уявити:

У цьому місті, майже біля самої хатинки, де мешкав Чарлі, стояла **ВЕЛИЧЕЗНА ШОКОЛАДНА ФАБРИКА!**

Ви собі уявіть!

І то була не якась там звичайна шоколадна фабрика. То була найбільша й найвідоміша в цілому світі фабрика! Називалася вона

«ВОНКА», а власником її був містер Віллі Вонка, найкращий за всі часи виробник і винахідник шоколадних цукерок. І що то була за чудесна, неймовірна будівля! Оточена височенним муром з величезною залізною брамою, вона вся диміла й химерно гула. А повітря навколо муру аж на кілометр просякло густими й розкішними пахощами рідкого шоколаду!

Двічі на день, ідучи до школи й повертаючись додому, малий Чарлі Бакет мусив проминати фабричну браму. І щоразу він дуже-дуже сповільнював крок, задирав носа й на повні груди вдихав цей неповторний шоколадний запах, що огортав його звідусіль.

Ох, як же йому подобався цей запах!

І як же він прагнув потрапити на фабрику й побачити, що ж там у середині.

Розділ 2. Фабрика містера Віллі Вонка

Вечорами, досьорбавши водянистий капуста, Чарлі завжди заходив у кімнатку до дідусів і бабусь, щоб послухати їхні розповіді, а потім побажати їм на добраніч.

Усі старенькі мали за дев'яносто років. Були вони зморщені, мов сухі сливи, й худі, мов кістяки. Удень вони, від холоду понатагавши на голови нічні ковпаки, тулилися в ліжку, по Двоє з кожного кінця, і з нудьги дрімали. Та варто їм було почути, що відчиняються двері й лунає онуків голос: «Добрий вечір, дідуню Джо й бабусю Джозефіно, дідусю Джордж і бабуню Джорджино», - як усі четверо хутенько сідали на ліжку, їхні старі зморшкуваті лиця спалахували радісними усмішками – і починалася розмова.

Вони любили цього хлопчика. Чарлі був їхньою єдиною в житті радістю і вони цілісніськими днями чекали його вечірніх відвідин. Незрідка заходили й батьки Чарлі, ставали біля дверей і теж слухали розповіді стареньких. Отак щовечора на півгодини ця кімната сповнювалася щастям, а родина забувала про голод і холод.

Якось увечері, коли Чарлі зайшов до дідусів з бабусями, він запитав:

- А чи *справді* шоколадна фабрика «Вонка» найбільша в світі?

- *Чи справді?* – здивувалися водночас усі четверо. - Аякже! Святий Боже, невже ти не знаєш? Та вона *в п'ятдесят разів* більша за будь-яку іншу фабрику!

- А чи справді містер Віллі Вонка найуміліший на світі виробник шоколаду?

- Любий хлопчику, – сказав дідунь Джо, вмошуючись на подушці вище, – та світ не бачив такого *дивовижного, фантастичного*, неймовірного виробника шоколаду, як містер Віллі Вонка! Я гадав, що *всі* це знають!

- Я знаю, дідуню Джо, що він відомий, і знаю, що він дуже вмілий...

- Умілий? – вигукнув старенький. – Це не те слово! Він просто *чарівник*! Він робить з шоколадом *усе – усе*, що забажає! Правда ж, дороженькі?

Старенькі поволі закивали й підтвердили усі втрьох:

- *Щира* правда. *Правдивіше* не буває.

А дідунь Джо додав:

- Ти хочеш сказати, що *я не розповідав* тобі про містера Віллі Вонку та його фабрику?

- Ніколи, – відповів малий Чарлі.

- О Господи всемогутній! Не знаю, що це зі мною сталося!

- Дідуню Джо, то, може, розкажете зараз?

- А чому ж ні? Сідай отут на ліжку й уважно слухай.

Дідунь Джо був з усіх чотирьох найстарший. Мав дев'яносто пість з гаком, а це дуже похилий вік. Як і всі старезні люди, він був слабкий та кволий і цілий день майже не розмовляв.

Зате вечорами, коли в кімнату заходив любий онук, дідунь якимось дивом ніби знову молодшав. Утома й кволість його покидали, він ставав веселий і енергійний, мов юнак.

- Ой, що то за людина, містер Віллі Вонка! – вигукнув дідунь Джо. – Чи знаєш ти, скажімо, що він сам винайшов понад двісті нових сортів шоколадних цукерок, кожен вид з інакшою начинкою, кожен солодший і смачніший за вироби усіх інших кондитерських фабрик!

- Свята правда! – підтвердила бабуса Джозефіна. – А ще він розсилає їх у всі кінці світу! Це ж так, дідуню Джо?

- Так, дороженька, так. І всім королям та президентам світу. Але він виробляє не тільки шоколадні цукерки. Де там! Він має про запас деякі просто *фантастичні* винаходи, цей містер Віллі Вонка! Чи знаєш ти, що він придумав, як виготовляти шоколадне морозиво, щоб воно годинами не тануло без холодильника? Влітку його можна цілий ранок протримати на сонці – і воно не потече!

- Та це ж неможливо! – витріщився на дідуня Чарлі.

- Авжеж, неможливо! – вигукнув дідунь Джо. – Це просто безглуздя! Але містер Віллі Вонка це зробив!

- Саме так! – погодилися всі інші, киваючи головами. – Містер Вонка це зробив.

- Окрім того, – вів далі дідунь Джо, говорячи тепер дуже повільно, щоб Чарлі не прогавив ані слова, – пан Віллі Вонка вміє виготовляти зефір, що має смак фіалок, і чудові карамельки, які, поки їх смочеш, кожні десять секунд міняють колір, і малесенькі пір'їсті льодянички, які смачненько тануть, щойно торкнешся до них губами. Він може зробити жуйку, яка ніколи не втрачає смаку, і цукеркові кульки, які можна роздути до неймовірних розмірів, а тоді проштрикнути шпилькою і проковтнути. А ще він володіє таємним методом виготовлення гарненьких синічих яечок у чорну цяточку. Коли покласти таке яечко в рот, то воно поволі меншає, аж раптом щезає цілком, а на кінчику язика залишається крихітне й рожеве цукрове пташеня.

Дідунь Джо стих і поволі провів кінчиком язика по губах.

- Ото тільки подумаєш про таке, і вже тече слина, – додав він.

- У мене теж, – зізнався малий Чарлі. – Але прошу вас, далі.

Розділ 5. Золоті квитки

- Це означає, що людям дозволять зайти на фабрику?! – вигукнув дідунь Джо. – Ану читай, що там написано – швиденько!

- Гаразд, – сказав пан Бакет, розгладжуючи газету «Вечірній вісник». – Слухайте.

Містер Вонка, геніальний виробник цукерок, якого ніхто не бачив уже десять років, прислав сьогодні таке оголошення:

Я, Віллі Вонка, вирішив дозволити цього року відвідати мою фабрику п'ятьом дітям. Майте на увазі – тільки п'ятьом і не більше. Цих п'ятьох щасливців я скрізь водитиму особисто і дозволю їм побачити всі фабричні таємниці та чари. Наприкінці екскурси всі вони як спеціальний дарунок отримають стільки шоколадок і цукерок, що їм вистачить на все життя! Отож шукайте Золоті квитки! П'ять Золотих квитків було надруковано на золотому папері й заховано під звичайнісінькими обгортками п'яти звичайнісіньких шоколадних батончиків. Ці п'ять батончиків можуть опинитися де завгодно – в будь-якій крамничці на будь-якій вулиці у будь-якому місті будь-якої країни світу – на будь-якому прилавку, де продають

цукерки «Вонка». А п'ятеро щасливців, які знайдуть ці п'ять Золотих квитків, стануть єдиними особами, яким дозволять відвідати мою фабрику й побачити, яка вона тепер зсередини! Успіхів вам усім і успішного полювання!

Підпис: Віллі Вонка.

- Та він здурів! – пробурмотіла бабуся Джозефіна.

- Блискучий розум! – вигукнув дідунь Джо. – Просто чарівник! Ви тільки уявіть, що тепер буде! Цілісінький світ почне шукати Золоті квитки! Усі купуватимуть батончики «Вонка», сподіваючись знайти там квиточок! Він продасть шоколадок більше, ніж будь-коли! Яка ж то буде радість знайти квиток!

- А шоколадки й цукерки, яких вистачить на все життя – і безкоштовно! – додав дідусь Джордж. – Ви собі уявіть!

- Їх би мали привезти вантажівкою! – сказала бабуня Джорджина.

- Мене аж нудить від самої думки про них, – скривилася бабуся Джозефіна.

- Дурниці! – вигукнув дідунь Джо. – Чарлі, правда, було б чудесно розгорнути батончик і побачити, як усередині виблискує Золотий квиток!

- Ще й як, дідуню. Але на це нема надії, – похнюпився Чарлі. – Я ж отримую тільки одну шоколадку на рік.

- Ніколи не знати, онучку, – втрутилась бабуня Джорджина. – За тиждень у тебе день народження. Ти маєш не менше шансів, ніж будь-хто інший.

- На жаль, це не так, – засумнівався дідусь Джордж. – Золоті квитки скоріше знайдуть ті діти, які мають змогу купувати шоколадки щодня. А наш Чарлі отримує лиш одну на рік. Надії нема.

Розділ 7. День народження Чарлі

- З днем народження! – голосно привітали Чарлі четверо стареньких, коли він на другий день уранці зайшов до них у кімнату.

Чарлі нервово всміхнувся й сів на краєчок ліжка. Обома руками він дуже обережно тримав свій дарунок, свій єдиний дарунок. На обгортці було написано: «Високочудесний зефірмелад Вонки».

Четверо стареньких, по двоє з кожного кінця ліжка, підперлися подушками і з хвилюванням дивилися на солодкий батончик у руках Чарлі.

Пан і пані Бакети теж зайшли й зупинилися біля ліжка, дивлячись на Чарлі.

У кімнаті запала тиша. Усі тепер чекали, коли Чарлі почне розгортати дарунок. Чарлі поглянув на батончик. Повільно, з любов'ю, погладжував його пальцями, і блискуча паперова обгортка легенько похрускувала в принишклій кімнаті.

А тоді пані Бакет лагідно сказала:

- Не переживай, синку, якщо не знайдеш під обгорткою того, що шукаєш. Не сподівайся, що тобі аж так пощастить.

- Це правда, – погодився пан Бакет.

Чарлі нічого не сказав.

- Зрештою, – сказала бабуся Джозефіна, – в цілому світі залишилося всього три квиточки.

- Головне, – додала бабуня Джорджина, – хоч би там як, а солодкий батончик ти маєш.

- «Високочудесний зефірмелад Вонки!» – вигукнув дідусь Джордж. – Це ж найкращий сорт! Тобі *дуже* сподобається!

- Ага, – прошепотів Чарлі. – Я знаю.

- Забудь про всі ті Золоті квитки і поласуй батончиком, – заохотив дідунь Джо. – Чого чекаєш?

Усі вони знали, що смішно було сподіватися знайти чарівний квиток у жалюгідному маленькому батончику, тому намагалися лагідно й м'яко підготувати Чарлі до розчарування. Але дорослі знали ще одну штуку, а саме: надія, хоч і *малесенька*, та все ж була.

Вона *просто* мусила бути.

Цей батончик мав такі самі шанси мати в собі Золотий квиток, як і будь-яка інша цукерка.

І саме тому батьки, дідусі й бабусі були напружені й схвильовані не менше за самого Чарлі, хоч і вдавали, що дуже спокійні.

- Не барися, розгортай, бо спізнишся до школи, – сказав дідунь Джо.

- Скоріше, – додав дідусь Джордж.

- Розгортай, онучку, – попросила бабуня Джорджина. – Розгортай, будь ласка. Бо я нервуюся.

Дуже повільно хлопцеві пальці почали відривати малесенький кутик обгортки.

Старенькі на ліжку понахилялися вперед, витягуючи худі жиляві шиї.

Тоді зненацька, ніби не в змозі стримувати напруження, Чарлі роздер обгортку просто посередині... і йому на коліна впав... світло-коричневий шоколадний батончик.

Там не було й сліду Золотого квитка.

- Ну... от і все! – весело озвався дідунь Джо. – Цього ми й сподівалися.

Чарлі підвів голову.

З ліжка на нього уважно дивилися чотири лагідні старі обличчя. Він сумно всміхнувся їм кутиком уст, а тоді стенов плечима й простяг батончик матері зі словами:

- Нате, мамо, візьміть шматочок. Поділімося. Хай усі покуштують.

- Нізащо! – відмовилася мама.

І всі інші заперотестували:

- Ні, ні! Нам таке й не снилося! Він увесь твій!

- Будь ласка, – Чарлі благально повернувся до дідуня Джо й запропонував йому батончика.

Але той, як і всі, відмовився навіть від манюсінкового шматочка.

- Пора вже йти до школи, – нагадала пані Бакет, поклавши руку на худенькі синові плечі. – Біжи, бо спізнишся.

Розділ 9. Дідунь Джо іде на ризик

На другий день, коли Чарлі вернувся зі школи й зайшов до дідусів і бабусь, то побачив, що не спить лише дідунь Джо. Усі інші голосно хропли.

- Цс! – прошепотів дідунь Джо й жестом підкликав Чарлі до себе.

Той навшипиньки підійшов і став біля ліжка. Старий хитруюче йому всміхнувся, а тоді сгнуп рукою під подушку. Коли ж її звідти витяг, то його пальці стискали старезного шкіряного гаманця. Затулившись ковдрою, старий відкрив гаманця й перевернув догори дном.

Звідти викотилася одна-єдина срібна десятицентовна монетка.

- Це мій таємний скарб, – пошепки пояснив він. – Ніхто про нього не знає. Зробимо ще одну спробу знайти той останній квиток. Що скажеш? Але мусиш мені допомогти.

- Дідуню, невже ви хочете потратити на це останні свої гроші? – прошепотів Чарлі.

- Авжеж хочу! – схвильовано прохрипів старий. – Не гай часу на суперечки! Я не менше за тебе прагну знайти той квиток! На. Бери гроші й біжи в найближчу крамничку, купи перший-ліпший батончик «Вонка» і мерщій повертайся з ним сюди, розгорнемо разом.

Чарлі взяв срібну монетку і миттю вислизнув з кімнати. За п'ять хвилин він уже повернувся.

- Купив? – пошепки спитав дідунь Джо, очі якого аж сяяли від збудження.

Чарлі ствердно кивнув і показав батончик.

На обгортці було написано: «ВОНКА: ГОРІХОВИЙ ХРУСТКИЙ СЮРПРИЗ».

- Добре! – прошепотів старий, сідаючи в ліжку й потираючи руки. – Тепер... підходь сюди, сідай біля мене і разом його розгорнемо. Готовий?

- Так, – підтвердив Чарлі. – Готовий.

- Відривай верхню обгортку.

- Ні, – заперечив Чарлі, – це ж ви за нього заплатили. Робіть усе самі.

Пальці старого страшенно тремтіли, доки він обмацував батончик.

- Немає ніякої надії, – ледь чутно захихотів він. – Ти ж розумієш, що надії немає, правда?

- Так, – озвався Чарлі. – Розумію.

Вони презирнулися й обидва нервово захихотіли.

- Май на увазі, – додав дідунь Джо, – існує лише манюсінський шанс, що це саме та цукерка, згоден?

- Так, – погодився Чарлі. – Звичайно. Чому не розгортаєте, дідуню?

- На все свій час, хлопчику, на все свій час. Як ти гадаєш, з якого кінця починати?

- З отого. З найдальшого від вас. Відірвіть тільки малесенький клаптик, щоб ми нічого й не бачили.

- Отакий? – запитав старий.

- Ага. А тепер ще трошечки.

- Доривай ти, – сказав дідунь Джо. – Бо я дуже хвилююся.

- Ні, дідуню. Мусите самі.

- Ну що ж. Отак-от. – І він віддер обгортку.

Вони вдвох зазирали під неї. Це був солодкий батончик – та й годі. Зненацька їм стало дуже смішно, і вони вибухли шаленим реготом.

- Що таке?! – скрикнула бабуса Джозефіна, несподівано прокинувшись.

- Нічого, – відповів дідунь Джо. – Спи собі, спи.

Розділ 10. Родина починає голодувати

За два наступні тижні стало страшенно холодно. Спочатку пішов сніг. Це сталося цілком несподівано якось уранці, коли Чарлі Бакет саме вдягався йти до школи. Він стояв біля вікна й бачив велетенські сніжинки, що поволі сіялися з замерзлого, сталевого кольору неба.

До вечора снігу насипало довкола хатинки більш як на метр, і пан Бакет мусив розчищати стежку від дверей до вулиці.

Після снігопаду зірвався сильний крижаний вітер, що не вщухав кілька днів. Він проймав аж до кісток! Усе, до чого торкався Чарлі, було ніби з льоду, і щоразу, як він виходив з дверей, вітрище наче ножем різав по щоках.

У саму хатинку крізь щілини попід дверима й навколо вікон проривалися струмені крижаного повітря, й годі було від них сховатися. Четверо стареньких, скоцюрбившись, мовчки лежали в ліжку й намагалися врятуватися від холоду. Давно забулася радість з приводу Золотих квитків. Ніхто в родині не міг ні про що думати, крім двох насущних проблем – як зігрітися і як наїстися.

Чомусь саме в холодну погоду розбурхується апетит. Усі ми тоді починаємо мріяти про паруючу смаженину, про гарячі яблучні пироги та всілякі інші смачні теплі страви. А оскільки всім нам щастить значно більше, ніж ми гадаємо, найчастіше ми отримуємо бажане... чи щось подібне. Але Чарлі Бакет ніколи не отримував бажаного, бо батьки не мали на це грошей, тож що довше лютувала холоднеча, то нестерпніше мучив його вовчий голод. Давно вже він зіщипав обидва батончики – і той, що з дня народження, і той, що купив дідунь Джо – тож тепер нічого не лишалося, як тричі на день їсти водянисті капустиані страви.

А тоді страви стали ще водянистіші.

Причина була в тому, що фабрика зубної пасти, де працював пан Бакет, зненацька збанкрутувала й мусила закритися. Пан Бакет негайно почав шукати іншої роботи. Проте дарма. Врешті-решт заробити кілька пенсів він міг тільки розчищаючи сніг на вулицях.

Але цього не вистачало, щоб купити хоч би четвертину харчів, необхідних для сімох душ. Становище ставало нестерпне. Тепер на сніданок кожен отримував тільки по шматочку хліба, а на обід – половинку вареної картоплини.

Помалу в хатинці почали голодувати.

А Чарлі Бакет щодня, човгаючи по снігу до школи, мусив проходити повз величезну шоколадну фабрику містера Віллі Вонки. І наближаючись до неї, він щодня задирав угору гостренького носика і втягував у ніздрі цей чудовий солодкий запах рідкого шоколаду. Часом він на кілька хвилин завмирав біля воріт, глибоко вдихаючи повітря, ніби намагався увесь той запах проковтнути.

- Дитина, – сказав дідунь Джо, якогось крижаного ранку вистромляючи з-під ковдри голову, – дитина повинна їсти більше. Не має значення, що буде з нами. Ми вже старі. А *хлопчик росте!* Він так не може! Він стає схожий на скелет!

- Що ж тут вдієш? – промимрила нещасна бабуся Джозефіна. – Він відмовляється брати харчі в нас. От і сьогодні зранку мама спробувала непомітно підкласти йому свій шматочок хліба, та він до нього й не торкнувся. Змусив її забрати хліб назад.

- Отака добра дитина, – додав дідусь Джордж. – Він вартий кращого.

Погода й далі була жахлива.

А Чарлі Бакет з кожним днем худнув і худнув. Обличчя його стало страшенно бліде і виснажене. Шкіра так щільно обтисла йому щоки, що з-під неї аж випиналися кістки. Сумнівно було, що він протягне так довго й не захворіє.

Потроху, керуючись тією дивною інтуїцією, що так часто приходить на допомогу дітям у скрутні часи, він почав непомітно міняти свої звички, заощаджуючи сили. Уранці виходив з хати на десять хвилин раніше, щоб до школи не бігти, а йти помалу. На перерві сидів тихенько й нерухомо в класі, тоді як інші діти гасали на подвір'ї, борюкалися в снігу й кидалися сніжками.

Тепер він усе робив повільно й обережно, щоб уникнути виснаження.

А одного дня, коли він ішов зі школи, ховаючи обличчя від крижаного вітру (і помирав з голоду, як ніколи), його погляд зненацька впав на якийсь папірець, що лежав у канаві на снігу. Папірець був зеленуватий і щось йому невиразно нагадував. Чарлі

зійшов на узбіччя й нахилився. Папірець був притрушений снігом, але Чарлі відразу його впізнав.

Це була одностоларова банкнота!

Він похапцем роззирнувся.

Може, її хтось щойно загубив?

Та ні, не може бути, бо вона присипана снігом.

Мимо пробігали по тротуару люди, ховаючи підборіддя в коміри шуб, і сніг хрустів у них під ногами. Ніхто ніяких банкнот не шукав; ніхто й не помічав хлопчика, що схилився в рівчаку.

То це буде його долар?

Він може його взяти?

Чарлі обережно видобув папірець з-під снігу. Він був мокрий і брудний, проте цілком нормальний.

ЦІЛІСІНЬКИЙ долар!

Він міцно затис папірець тремтячими пальцями і не зводив з нього очей. У цю мить це означало єдине, одне-однісіньке. Це означало ЇЖУ.

Чарлі механічно повернувся й рушив до найближчої крамнички. До неї було якихось десять кроків... це була крамничка з газетами і канцтоварами, в якій продавалося все, що завгодно, навіть цукерки та сигари... І ось що він *зробить*, зашепотів Чарлі гарячково сам до себе... він купить один запашний солодкий батончик і з'їсть його *увесь*, до крихти, просто отут, просто зараз... а решту грошей віднесе додому і віддасть мамі.

Розділ 11. Чудо

Чарлі зайшов до крамнички й поклав на прилавок мокру доларову банкноту.

- Один «Високочудесний зефірмелад Вон-ки», – випалив він, пригадуючи смак батончика, подарованого на день народження.

Чоловік за прилавком був жирний і вгодований. Мав великі губи, гладкі щоки й товстелезну шию. Жир навколо шиї звисав складками на комір, немов гумовий обруч. Він відвернувся, сягнув рукою, тоді знову повернувся до Чарлі і дав йому батончик. Чарлі схопив шоколадку, миттю зірвав обгортку і вп'явся в неї зубами. Відкусив великий шматок... тоді другий... о, яка ж то радість запихати в рот величезні кусні чогось солодкого й твердого! Яке неймовірне блаженство відчувати в роті тверду й поживну їжу!

- Синку, ти так сильно захотів батончика? – лагідно спитав продавець.

Чарлі кивнув, а рота йому аж розпирало шоколадом. Продавець поклав на прилавок здачу.

- Їж потроху, – порадив він. – Живіт заболить, якщо ковтати не прожувавши.

Чарлі й далі пожадливо ковтав. Не міг зупинитися. Не минуло й півхвилини, як батончик зник у горлі. Хлопець ледве дихав, але відчував неймовірне, величезне щастя. Простяг руку по здачу. Тоді завагався. Його очі були на одному рівні з прилавком. Дивилися на маленькі срібні монетки, що там лежали. Усі десятицентові. Дев'ять штук. Яка різниця, якщо він витратить ще однісіньку...

- Мабуть, – сказав він тихо, – мабуть... я візьму ще один батончик. Такий самий, якщо можна.

- Чому ж не можна? – відповів гладкий продавець. Він знову сягнув собі за спину й дістав з полиці ще один «Високочудесний зефірме-лад Вонки». Поклав його на прилавок.

Чарлі взяв, здер обгортку... і *раптом*... з-під обгортки... блиснуло золотим саявом. Серце в нього завмерло.

- Це ж Золотий квиток! – закричав продавець і підстрибнув на півметра вгору. – У тебе Золотий квиток! Ти знайшов останній Золотий квиток! Ти ба! Ідіть усі сюди! Йдіть дивіться! Цей малий знайшов останній Золотий квиток від Вонки! Ось він! У нього в руках!

Здавалося, в продавця починається припадок.

- Та ще й у моїй крамничці! – кричав він. – Хлопець його знайшов у моїй крамничці! Швидше кличте кореспондентів! Обережно, синку! Не розірви! Це ж безцінна річ!

За кілька секунд навколо Чарлі з'юрмилося з двадцятiero душ, а з вулиці проштовхувалися інші. Усім кортіло побачити Золотий квиток і щасливця, котрий його знайшов.

- Де квиток? – закричав хтось. – Підніміть угору, щоб усі бачили!

- Ось він, ось він! – відгукнувся ще хтось. – Хлопець тримає його в руках! Дивіться, як сяє золото!

- І як це йому вдалося знайти, хотів би я знати? – сердито загорлав якийсь товстий хлопець. – Та я ж кілька тижнів купую щодня по двадцять батончиків!

- А уяви, скільки він усього матиме безплатно! – заздрісно додав інший хлопець. – Вистачить на все життя!

- Йому не завадить, бо він худий, мов скелет! – зареготала якась дівчинка.

Чарлі не поворухнувся. Він навіть не зняв з батончика Золотий квиток. Стояв непорушно, міцно тримаючи цукерку двома руками, а довкола штовхався й галасував натовп. Чарлі паморочилася голова. Здавалося, ніби зараз він злетить угору, як повітряна кулька. Ще трохи і його ноги відірвалися б від землі. Чув, як серце гукає десь аж у горлі.

Тієї миті він відчув, як хтось легенько торкнувся рукою його плеча, а коли зиркнув угору, то побачив над собою височенного чоловіка.

- Чуєш, – прошепотів той чоловік, – я в тебе куплю. Дам п'ятдесят доларів. Що скажеш? І ще дам новенького велосипеда. Гарзд?

- Ви що, *сказилися*? – крикнула якась жінка, що стояла поруч. – Та я йому за цей квиток дам *п'ятсот* доларів! Хочеш продати квиток за п'ятсот доларів, юначе?

- Та *годі* вже! – гаркнув гладкий продавець, проштовхуючись крізь юрбу і міцно хапаючи Чарлі за руку. – Дайте дитині спокій! Розійдіться! Випустіть його! – А тоді зашепотів до Чарлі, підштовхуючи його до дверей:

- *Нікому* не віддавай! Бігом носи квиток додому, доки не загубив! Біжи й не зупиняйся аж до самої хати, зрозумів?

Чарлі кивнув.

- Знаєш, – гладкий продавець на мить замовк і всміхнувся, – я відчуваю, що тобі цей квиток був дуже потрібний. Страшенно за тебе радий. Щастя тобі, синку.

- Дякую вам, – відповів Чарлі і щодоуху помчав крізь сніг. А пробігаючи повз фабрику містера Вонки, помахав їй рукою й проспівав:

- Я ще тебе побачу! Я скоро тебе побачу!

За п'ять хвилин він був удома.

Розділ 12. Що було написано на Золотому квитку

Чарлі ввірвався у двері з криком:

- *Мамо! Мамо! Мамо!*

Пані Бакет була в кімнаті стареньких – занесла їм вечірній суп.

- *Мамо!* – вигукнув Чарлі, влітаючи до них, мов вихор. – Дивіться! Я його знайшов! Гляньте, мамо, гляньте! Останній Золотий квиток! Він мій! Я знайшов на вулиці гроші і купив дві шоколадки, а

в другій був Золотий квиток, і коло мене було море людей, вони хотіли його бачити, але продавець мене врятував, і я побіг додому, і ось я тут! ЦЕ П'ЯТИЙ ЗОЛОТИЙ КВИТОК, МАМО, І Я ЙОГО ЗНАЙШОВ!

Пані Бакет стояла й дивилася, а четверо стареньких, що сиділи на ліжку з мисками супу на колінах, повипускали з рук ложки і наче поприкладували до подушок.

Секунд з десять у кімнаті панувала мертва тиша. Ніхто не смів заговорити чи поворухнутися. Це була чарівна мить.

Аж тоді, дуже тихо, промовив дідунь Джо:

- Чарлі, ти що – нас дуриш? Чарлі? Ти жартуєш?

- Та ні! – вигукнув Чарлі, підбіг до ліжка й показав старенькому великий і осяйний Золотий квиток.

Дідунь Джо нахилився й уважно глянув на квиток, ледь не торкаючись його носом. Усі стежили за ним, чекаючи вироку.

І ось дідунь Джо дуже повільно, з блаженною усмішкою на вустах, підняв голову і глянув просто на Чарлі. Щоки його порожевіли, широко розплющені очі радісно сяяли і в центрі, в самісінькому центрі кожного ока, в глибині чорних зіниць танцювали іскорки несамовитої радості. Дідунь глибоко вдихнув і раптом, без найменшого попередження, щось ніби вибухло у нього в грудях. Він рвучко здійняв угору руки й закричав:

- Урааааааааа!

Одночасно з вигуком його довге кістляве тіло підскочило на ліжку, тарілка з супом полетіла в лице бабусі Джозефіні, а цей дідуган, що мав дев'яносто шість з половиною років, що вже двадцять років не вставав з ліжка, хвацько зістрибнув у піжами на підлогу й переможно затанцював.

- Урааааааа! – горлав він. – Хай живе Чарлі! Гіп-гіп, ура!

Тієї ж миті відчинилися двері і до хатини увійшов пан Бакет. Він змерз і втомився – і це було помітно. Цілісінький день пан Бакет розгрібав на вулицях сніг.

- Ого! – здивувався він. – Що це тут діється?

Йому швиденько все розповіли.

- Не може бути! – не повірив він. – Це неможливо.

- Чарлі, покажи квиток! – крикнув дідунь Джо, що й далі кружляв у своїй смугастій піжами по підлозі, мов дєрвіш. – Покажи татові п'ятий і останній у світі Золотий квиток!

- Дай-но глянути, Чарлі, – сказав пан Бакет, падаючи на стілець і простягаючи руку.

Чарлі підійшов до нього з безцінним документом. Він був надзвичайно гарний, цей Золотий квиток, зроблений, як здавалося, зі щирого золота товщиною в аркуш паперу. З одного боку, надруковане якимось хитрим способом чорними-пречорними літерами, було саме запрошення – від містера Вонки.

- Прочитай уголос, – попросив дідунь Джо, нарешті знову залазючи в ліжко. – Щоб ми всі почули, що там написано.

Пан Бакет підніс Золотий квиток до самісіньких очей. Руки його трохи тремтіли і сам він, здавалося, був цією пригодою дещо спантеличений. Кілька разів глибоко вдихнувши, пан Бакет прокашлявся й сказав:

- Добре, я прочитаю. Слухайте:

«Містер Віллі Вонка вітає тебе, щасливого власника Золотого квитка! З приємністю тисну тобі руку! На тебе чекають надзвичайні події! Попереду в тебе багато чудових несподіванок! А поки що запрошую тебе відвідати мою фабрику й цілісний день побути моїм гостем – тебе і всіх інших, кому пощастило знайти Золоті квитки. Я, Віллі Вонка, сам водитиму тебе по фабриці, покажу все, що там можна побачити, а потім, коли настане пора повертатися, за тобою їхатиме до самого дому ціла колона величезних вантажівок. Ці вантажівки, я обіцяю, будуть заповнені чудовими солодощами, яких тобі й твоїм рідним вистачить на багато років. Якщо ж колись припаси закінчатися, то досить звернутися на фабрику й показати цей Золотий квиток – і я з радістю дам тобі всього, що ти забажаєш. Таким чином, ти будеш забезпечений усілякими ласощами на все життя. Та це аж ніяк не найцікавіше з того, що станеться в день твого візиту. Я готую й інші, ще дивовижніші й фантастичніші несподіванки для тебе та для всіх власників Золотих квитків – загадкові й прекрасні сюрпризи, що вразять, захоплять, здивують, ошелешать і спантеличать тебе понад усі сподівання. Тобі й не снилося, що з тобою таке станеться! Зачекай і побачиш сам! А тепер вислухай мої вказівки: для відвідин я вибрав перший день лютого. Саме цього дня, а не жодного іншого, ти маєш підійти до фабричної брами рівно о десятій ранку. Не запізнися! І ще ти маєш право взяти з собою одного чи двох родичів, які пильнували б, щоб ти не наробив якої шкоди. І останнє – не забудь цей квиток, інакше тебе не впустиять.

Підпис: Віллі Вонка».

- Перший день *лютого!* – вигукнула пані Бакет. – Та це ж завтра! Сьогодні останній день січня, я *знаю!*

- Овва! – вимовив пан Бакет. – Так і є!

- Дуже вчасно! – крикнув дідунь Джо. – Не можна гаяти ні секунди. Негайно починай готуватися! Умийся, зачешися, відмий руки, почисти зуби, висякай носа, обріж нігті, наваксуй черевики, випрасуй сорочку і ще, заради Бога, відшкрябай зі штанів увесь той бруд! Треба готуватися, хлопче! Будь готовий до найважливішого у своєму житті дня!

- Не треба так хвилюватися, дідуню, – втрутилася пані Бакет. – І не лякайте бідного Чарлі. Нам усім треба заспокоїтися. Спочатку треба вирішити, хто піде на фабрику разом з Чарлі.

- *Я піду!* – закричав дідунь Джо і знову зірвався з ліжка. – Я піду з ним! Я його припилюю! Не турбуйтеся!

Пані Бакет усміхнулася старенькому, а тоді повернулася до чоловіка й спитала:

- А ти що скажеш? Не думаєш, що треба піти *тобі?*

- Ну... – завагався пан Бакет, – ні... Навіть не знаю.

- Ти *мусиш*.

- Нічого я не *мушу*, – лагідно заперечив пан Бакет. – Тобто я з радістю пішов би. Це було б надзвичайно цікаво. А з іншого боку... мені здається, що з нас усіх найбільше *заслужує* піти саме дідунь Джо. Він про фабрику знає більше за нас. Звісно, якщо він добре почувається...

- Ураааааа! – закричав дідунь Джо, схопив Чарлі за руку й застрибав по кімнаті.

- Він *явно* почувається досить добре, – засміялася пані Бакет. – Так... можливо, ти маєш рацію. Можливо, з ним має піти саме дідунь Джо. Бо я точно не зможу піти – і на цілий день покинути трьох стареньких самих-самі-сіньких.

- Слава Богу! – вигукнув дідунь Джо. – Навіки слава!

І тут знадвору щосили загрюкали в двері. Пан Бакет пішов відчиняти й за мить у хатинку влетіла ціла зграя кореспондентів та фотографів. Вони знайшли власника п'ятого Золотого квитка і прагнули якнайбільше всього вивідати для перших шпальт ранкових газет. Кілька годин у хатині панував страшенний гармидер і лиш опівночі пан Бакет спромігся всіх випхати, щоб Чарлі нарешті ліг спати.

Розділ 13. Настав щасливий день

Уранці щасливого дня яскраво сяяло сонечко, однак земля й досі була вкрита снігом і стояв лютий холод.

Перед брамою фабрики «Вонка» зібрався величезний натовп, що хотів бачити п'яťох щасливих власників квитків. Панувало неймовірне збудження. Наближалася десята ранку. Юрба галасувала і штовхалася, а поліцаї, зчепивши руки, намагалися відтиснути її від брами.

Просто перед воротами, ретельно загороджені від натовпу поліцейськими, стояли п'яťеро знаменитих дітей, разом з дорослими, що їх привели.

Серед усіх височіла кістлява постать дідуня Джо, що стояв мовчки і міцно тримав за руку малого Чарлі Бакета.

Кожен з дітей, окрім Чарлі, прийшов з мамою і татом, і це було правильно, бо інакше б усе вийшло з-під контролю. Дітям так кортіло зайти, що батькам доводилося стримувати їх силою, щоб не дерлися на браму.

- Май терпець! – кричали батьки. – Зачекай! Ще не *пора*! Ще не десята!

Чарлі Бакет чув, як за спиною галасує натовп. Люди штовхалися й пхалися, щоб хоч глянути на знаменитих дітей.

- Це Віолета Бореґард! – почув він чийсь крик. – Це точно вона! Я її в газеті бачив!

- А знаєте, – крикнув хтось інший, – вона й далі жує свою бридку стару гумку! Вже три місяці! Гляньте на її щелепи! Вони постійно плямкають!

- А хто той гладкий хлопець?

- Та це Августус Глуп!

- Так і є!

- Здоровецький, правда?

- Страшенно!

- А то що за хлопець у курточці з ковбоєм?

- То Майк Тіві! Його не відтягти від телевізора!

- Він, мабуть, здурів! Увесь обвішався тими дурнуватими пістолями!

- А я хочу побачити Веруку Солт! – вигукнув ще хтось із натовпу. – Це та, чий батько купив півмільйона батончиків, а потім змусив працівниць своєї фабрики їх розгортати, аж доки знайшли

Золотий квиток! Він купує все, чого їй заманеться! Абсолютно все!
Ото заверещить – і вже все має!

- Жахливо, правда?

- Мерзенно, я так скажу!

- А де вона стоїть?

- Он там! Ліворуч! Дівчинка в сріблястій норковій шубі!

- А хто з них Чарлі Бакет?

- Чарлі Бакет? Мабуть, отой худючий курдупель, що стоїть біля дідугана, схожого на скелет. Недалечко від нас. Отам! Бачите?

- А чого він у такий холод без пальта?

- Хіба я знаю. Може, нема за що купити.

- Боже ж ти мій! Та він геть замерзне!

Чарлі, що стояв усього за кілька кроків од цих людей, міцніше стис руку дідуна Джо, а той лише глянув на Чарлі й усміхнувся.

Десь удаліні годинник на церковній вежі забамкав десяту. Дуже повільно, голосно скрегочучи іржавими завісами, залізні ворота фабрики почали відчинятися.

Юрба раптово завмерла.

Діти перестали стрибати. Усі втупилися в ворота.

- *Ось він!* – вигукнув хтось із натовпу. – *Це ж він!*

І так воно й було!

Розділ 14. Містер Віллі Вонка

За відчиненими фабричними воротами стояв сам містер Вонка.

І що то був за дивовижний чоловік!

На голові він мав чорний циліндр.

Одягнений був у фрак з розкішного темно-фіолетового оксамиту.

Штани мав темно-зелені.

Рукавички – перламутрово-сірі.

А в руці тримав елегантну тростину з золотою бамбулькою.

З його підборіддя стирчала акуратна чорна цапина борідка. А очі – очі він мав невимовно ясні. Здавалося, що вони весь час іскряться й мерехтять. Власне кажучи, все його лице освітлював радісний усміх.

Ох, а яким він здавався розумним! Яким кмітливим, проникливим і енергійним! Він без упину посмикував головою, схиляв її і так і ськ, ніби вбирав усе довкола своїми ясними мерехтливими очима. Його рухи були швидкі, як у білки, спритної й хитрющої старої білки з парку.

Зненацька він кумедно з підстрибом затанцював на снігу, широко розвів руки, всміхнувся п'ятьом дітлахам, що скупчилися біля воріт, і вигукнув:

- Вітаю вас, мої маленькі друзі! Запрошую на фабрику!

Голос його звучав високо й чисто, мов флейта.

- Підходьте по одному, – покликав він, – разом з батьками. Показуйте свій Золотий квиток і називайтесь. Хто перший?

Гладкий хлопець виступив наперед.

- Я – Августус Глуп, – сказав він.

- Августус! – вигукнув містер Вонка, схопив його за руку й енергійно почав нею трясти. – *Любий* хлопчику, який я радий тебе бачити! Я захоплений! Зачарований! Безмежно втішений, що ти прийшов! А це твої батьки? Як приємно! Заходьте! Заходьте! Правильно! У ці ворота!

Видно було, що містер Вонка схвилюваний не менше за всіх інших.

- Мене звати, – вийшла вперед наступна дитина, – Верука Солт.

- *Дороженька* Веруко! Як ся маєш? Така радість! У тебе таке цікаве ім'я! Я думав, що верука – це така бородавка, що вискакує на п'ятах! Але я, мабуть, помилявся. Яка ти гарна в цій чудовій норковій шубці! Я дуже радий, що ти прийшла! Боженьку, це буде такий цікавий день! Маю надію, що тобі тут сподобається! Я впевнений! Я знаю! Твій батько? Здоровенькі були, пане Солт. Пані Солт? Безмежно радий вас бачити! Так, так, з квитком усе гаразд! Прошу заходити!

Наступні двоє дітей, Віолета Борегард і Майк Тіві, ступили вперед, показали квитки, а містер Вонка так енергійно їх вітав, що трохи не повідривав рук.

Аж ось почувся нервовий шепіт:

- Чарлі Бакет.

- Чарлі! – вигукнув містер Вонка. – Ну, ну, ну! То он ти який! Це ти знайшов квитка щойно вчора? Так, так. Я читав у ранкових газетах! *Саме* вчасно, *любий* хлопчику! Я такий радий! Такий за тебе щасливий! А це? Твій дідунь? Приємно познайомитись, добродію! Я захоплений! Зачарований! Радий-радісінський! Чудово! Усі вже тут? П'ятеро діточок? Так! Добре! Тепер ідіть за мною! Наша екскурсія зараз почнеться! Але тримайтеся разом! *Будьте ласкаві*, самі нікуди не відходьте! Я не хотів би когось із вас загубити на цьому рівні! Боронь Боже!

Чарлі зиркнув через плече й побачив, як великі залізні ворота за спиною повільно зачинялися. Юрба за ними й далі штовхалася й галасувала. Чарлі востаннє глянув на людей.

І ось ворота з гуркотом зачинилися і зовнішній світ пропав з виду.

- Осюди! – вигукнув містер Вонка, дрібочучи попереду всіх. – У ці великі червоні двері, прошу! Правильно! Там гарно й тепло! Мушу дбати, щоб на фабриці було тепло – через працівників! Мої працівники звикли до неймовірно гарячого клімату! Холоду вони не витримують! Вони б загинули, якби в таку погоду вийшли надвір! Позамерзали б!

- А *хто* ті працівники? – поцікавився Ав-густус Глуп.

- На все свій час, хлопчику! – всміхнувся Августусові містер Вонка. – Потерпи! Ще хвилю – й побачиш! Усі вже зайшли? Добре! Чи не могли б ви зачинити двері? Дякую.

Чарлі Бакет опинився в довжелезному коридорі, що безкінечно тягнувся хтозна-куди. Коридор був такий широкий, що легко проїхав би автомобіль. Стіни були блідо-рожеві, а освітлення – м'яке й затишне.

- Як гарно й тепло! – прошепотів Чарлі.

- Точно. А який чудовий запах! – відгукнувся дідунь Джо, глибоко втягуючи ніздрями повітря. Здавалося, в цьому повітрі змішалися всі найкращі пахощі світу – аромат смаженої кави, паленого цукру, плавленого шоколаду, м'яти, фіалок, товчених горішків, яблуневого Цвіту, карамелі та лимонної шкірки...

А здалеку, з самого серця величезної фабрики, приглушено долинав могутній гуркіт, немовби в якійсь велетенській машині з карколомною швидкістю крутилися колеса й шестерні.

- *Оце*, любі дітки, – сказав, перекикуючи гуркіт, містер Вонка, – це головний коридор. Повісьте шуби й шапки на вішак і йдіть за мною. Сюди! Добре! Усі готові? Тоді вперед! Уже йдемо! – Він подріботів коридором, хвості темно-фіолетового оксамитового фрака залопотіли в нього за спиною, а відвідувачі побігли за ним.

Якщо подумати, то це був чималий гурт людей. Дев'ятеро дорослих і п'ятеро дітей, усього чотирнадцять душ. Тож можете уявити, яка почалася штовханина й штурханина, коли всі кинулися бігти коридором, намагаючись не відстати від стрімкої невеличкої постаті.

- Скоріше! – підганяв містер Вонка. – Ворушіться! Ми сьогодні *нічого* не встигнемо, якщо ви будете такі мляві!

Незабаром він звернув з головного коридору праворуч, у коридор трохи вужчий.

Тоді повернув ліворуч.

Тоді знову ліворуч.

Тоді праворуч.

Тоді ліворуч.

Тоді праворуч.

Тоді праворуч.

Тоді ліворуч.

Це був ніби велетенський кролячий САЖОК, де навсбіч розгалужувалися нові й нові коридори.

- Чарлі, тільки не відпусти моєї руки, – прошепотів дідунь Джо.

- Зверніть увагу, що всі коридори ведуть униз! – гукнув містер Вонка. – Зараз ми спустимося під землю! Усі найважливіші цехи моєї фабрики розташовані глибоко під землею!

- А чому? – здивувався хтось.

- Бо нагорі для них зовсім не було б місця! – пояснив містер Вонка. – Ви побачите, які це велетенські цехи! Більші за футбольні поля! Жодна будівля в світі не змогла б їх умістити? А от унизу, під землею, місця повно. Жодних обмежень – копай, скільки хочеш.

Містер Вонка повернув праворуч.

Тоді ліворуч.

Тоді знову праворуч.

Коридори знижувалися дедалі крутіше.

І раптом містер Вонка зупинився. Перед ним сяяли блискучі металеві двері. Усі з'юрилися навколо. На дверях великими літерами було написано:

«ШОКОЛАДНИЙ ЦЕХ»

Розділ 15. Шоколадний цех

- Дуже важливий цех! – вигукнув містер Вонка, витяг з кишені в'язку ключів і застромив одного з них у замкову щілину. – Це мозковий центр усієї фабрики, серце всього бізнесу! А який він гарний! Я вимагаю, щоб мої цехи були гарні! Терпіти не можу бридких фабрик! Ну, заходьте! Але будьте обережні, дорогі дітки! Не очманійте! Не дуже хвилюйтеся! Дотримуйтеся тиші!

Містер Вонка відчинив двері. П'ятеро дітей і дев'ятеро дорослих проштовхалися в них. Яка ж дивовижна картина виникла в них перед очима!

Вони стояли посеред чудової долини. Обабіч простягалися зелені луки, а поміж них текла велика коричнева ріка.

Ба більше, посеред ріки шумів велетенський водоспад – вода стікала з стрімкої скелі, закручувалася щільними пластами, а тоді з розмаху верглася в бурхливий вир, що клекотів піною та бризками.

Під водоспадом (і це було найдивовижніше видовище) звідкілясь із височенної стелі звисало до самісінької річки ціле гроно велетенських скляних труб! Труби ті були таки справді велетенські. Було їх з добрий десяток, і вони висмоктували з річки коричневу каламутну воду, переганяючи її бозна-куди. А оскільки були вони зі скла, то всі бачили, як та рідина тече й булькоче, а ще було чути, як невпинно, заглушуючи ревіння водоспаду, смок-смук-смокчуть труби.

Річкові береги поросли мальовничими деревами й кущами – плакучими вербами, вільхами та високими купами рододендронів з рожевими, червоними й бузковими квітами. Луки були всіяні тисячами квіточок жовтця.

- От! – вигукнув містер Вонка, підсакаючи й показуючи золотою бамбулькою тростини на коричневу річку. – Це *все* шоколад! Кожна краплинка цієї ріки – з гарячого рідкого шоколаду найвищої якості. *Най-най-най-вищої* якості. Цього шоколаду вистачить, щоб заповнити по краї всі ванни всієї країни! Та ще й усі плавальні басейни! Чи ж не дивовижно? А погляньте на мої труби! Вони засмоктують шоколад і разносять його по всіх фабричних цехах, скрізь, куди потрібно! Тисячі літрів щогодини, любі дітки! Тисячі й тисячі літрів!

Діти та їхні батьки не могли з подиву промовити й слова. Вони були приголомшені. Ошелешені. Вражені й розгублені. Їх цілковито збила з пантелику ця вся грандіозність. Вони просто стояли й дивилися.

- Цей водоспад *надзвичайно* важливий! – вів далі містер Вонка. – Він змішує шоколад! Розбовтує його! Колотить і збиває! Робить його легким і пінистим! Жодна інша фабрика на світі не змішує шоколад водоспадом! Але *тільки* так це можна зробити як належить! *Тільки* так! А як вам мої дерева? – вигукнув він, вказуючи тростиною. – А мої гарненькі кущики? Правда, гарні? Я ж вам казав, що ненавиджу потворність! І зрозуміло, що *все це* їстівне! Усе з чогось іншого й

смачного! А як вам мої луки? Подобається травичка й жовтець? Травичку, на якій ви стоїте, любі малята, зроблено з нового сорту м'якої м'ятної цукрової вати, яку я недавно винайшов! Я назвав її цукряткою! Скуштуйте стеблинку! Будь ласка! Це так смачно!

Усі механічно нахилилися й зірвали по стеблинці трави – окрім Августуса Глупа, котрий хапнув одразу цілу жменю.

А Віолета Борегард, перш ніж покуштувати свою стеблинку трави, витягла з рота жуйку, з якою вже побила світовий рекорд, і акуратно приліпила її собі за вухом.

- Яке ж це *чудо!* – прошепотів Чарлі. – Який чудовий смак! Правда, дідуно?

- Я б усе це *поле* з'їв! – захоплено всміхнувся дідунь Джо. – Лазив би на чотирьох, як корова, і схрумав би на цьому полі всю траву, до стеблинки!

- А покуштуйте жовтець! – вигукнув містер Вонка. – Він ще смачніший!

Раптом повітря задзвеніло від вереску. Верещала Верука Солт. Вона несамовито вказувала на протилежний берег річки.

- *Дивіться!* Дивіться туди! – лементувала вона. – Що це таке? Воно рухається! Воно йде! Це маленька *істота!* Маленька людинка! Отам, за водоспадом!

Усі перестали збирати жовтець і глянули на той бік річки.

- *Вона не бреше, дідуно!* – вигукнув Чарлі. – Це справді людинка! Чоловічок! Бачите?

- Бачу, Чарлі! – схвилювано підтвердив дідунь Джо.

І тут зненацька закричали всі.

- *Їх двоє!*

- О людоньки, й справді!

- Більш, як двоє! Он один, два, три, чотири, п'ять!

- Що вони *там* роблять?

- Де *взялися?*

- Хто вони *такі?*

Діти разом з батьками метнулися до річки, щоб краще роздивитися.

- Це просто *фантастика!*

- Вони мені по коліна!

- А яке в них смішне довге волосся! Крихітні люди – завбільшки як звичайна лялька – зупинилися на тому березі річки й почали

розглядати відвідувачів. Один показав на дітей, а тоді щось прошепотів чотирьом своїм товаришам і всі п'ятеро зареготали.

- Це ж не можуть бути справжні люди, – засумнівався Чарлі.

- Звичайно, що справжні, – заперечив містер Вонка. – Це ж умпа-лумпи.

Розділ 16. Умпа-Лумпи

- Умпа-лумпи! – вигукнули всі одночасно. – Умпа-лумпи!

- Імпортовані прямо з Лумпаландії, – гордо пояснив містер Вонка.

- Нема такої країни, – заперечила пані Солт.

- Вибачте, шановна пані, але...

- Містере Вонко, – вигукнула пані Солт. – Я вчителька географії...

- Тоді ви про неї ще довідаєтесь, – сказав містер Вонка. – Ой, яка ж то жаклива країна! Нема там нічого, крім густючих джунглів. Там аж кишить найнебезпечнішими у світі звірюками – роговоглі, снуцвангери і жакливі злісні вангдудлі. Один вангдудль легко може зжерти десяток умпа-лумпів та ще й примчати по добавку. Коли я туди примандрував, то виявив, що маленькі умпа-лумпи живуть у хатинках на деревах. Вони мушили жити в цих дерево-хатках, щоб урятуватися від вангдудлів, рого-воглів та снуцвангерів. Вони страшенно голодували. Харчувалися зеленою гусінню, а гусінь на смак була огидна, тож умпа-лумпи цілісніськими днями нишпорили у верхівках дерев, шукали, з чим би ту гусінь змішати, щоб поліпшити її смак – червоних жучків, наприклад, або евкаліптового листя чи кори бон-бонового дерева. Усе те було противнуче, та все ж не таке противнуче, як гусінь. Бідолашечки умпа-лумпи! Понад усе їм хотілося бобів какао. Та вони ніде не могли їх роздобути. Умпа-лумпа був щасливий, коли за рік вдавалося знайти три-чотири какаові боби. А як вони про них мріяли! Какао-боби снилися їм ночами, а вдень вони тільки про них і говорили. Варто було при умпа-лумпі згадати слово «какао», як у того починала текти слина. Какао-боби, – розповідав містер Вонка, – ростуть на какаових деревах, і саме з них роблять шоколад. Без какао-бобів шоколаду не вийде. Какао-боби – це і є шоколад. Я на цій фабриці щотижня переробляю мільярди какаових бобів. Отож, шановні діти, коли я довідався, що умпа-лумпи шаліють за цим харчем, то одразу видряпався по дереву в їхнє село і пропхав голову в двері хатки вождя племені. Той бідолаха сидів охлялий і намагався їсти з миски товчену зелену гусінь, та ще й так,

щоб не знудило. «Послухайте мене, – сказав я (звісно, не нашою, а умпа-лумпівською мовою), – якби ви всі перебралися в мою країну й жили на моїй фабриці, то мали б какао-бобів скільки захочете! У моїх коморах їх цілі гори! Їжте, скільки влізе! Їжте, хоч лусніть! Можу й зарплатню видавати бобами!»

«Ви серйозно?» – аж підстрибнув на стільці вождь умпа-лумпів.

«Авжеж, серйозно, – підтвердив я. – А ще зможете їсти шоколад. Шоколад ще смачніший за какао-боби, бо до нього додають молоко й цукор».

Чоловічок заволав з радості й метнув миску з товченою гусінню у вікно хатинки. – «Домовилися! – вигукнув він. – Перебираймося!»

Отож я й переправив їх усіх сюди, усіх чоловіків, жінок і діточок умпа-лумпівського племені. Це було легко. Я перевіз їх контрабандою у великих ящиках з дірочками, і всі добралися живі й здорові. Вони чудові працівники. Усі вже говорять по-нашому. Люблять танці й музику. Постійно складають пісні. Гадаю, ви ще не раз почуєте сьогодні їхні співи. Але мушу попередити, що вони досить пустотливі. Люблять жартувати. А одягаються, наче й досі живуть у джунглях. Наполягають на цьому. Чоловіки, як ви й самі бачите через річку, носять тільки оленячі шкури. Жінки носять листочки, а діти взагалі нічого не носять. Жінки щодня вбираються в нові листочки...

- *Татку!* – закричала Верука Солт (та дівчина, яка мала все, що забажає). – *Татку!* Я хочу умпа-лумпу! Дістань мені умпа-лум-пу! Негайно хочу умпа-лумпу! Заберу його додому! Скоріше, татку! Дістань мені умпа-лумпу!

- Ну що ти, кицю! – сказав їй батько, – не можна перебивати містера Вонку.

- Хочу умпа-лумпу! – верещала Верука.

- Добре, Веруко, добре. Але ж я не можу дістати його в цю секунду. Потерпи. Я постараюся, щоб до вечора ти його вже мала.

- Августусе! – крикнула пані Глуп. – Августусе, золотко, не треба такого робити.

Августус Глуп, як ви вже, мабуть, здогадалися, нищечком підкрався до річки і тепер стояв на березі навколішки, з шаленою швидкістю заливаючи собі жменями в рот рідкий гарячий шоколад.

Розділ 17. Августус Глуп вилітає в трубу

Коли містер Вонка обернувся й побачив, що робить Августус Глуп, то закричав:

- Ой, не треба! Августусе, благаю! Не треба такого робити! Людська рука не повинна торкатися до мого шоколаду!

- Августь! – покликала пані Глуп. – Чи ти не чув, що тобі кажуть? Негайно відійди від річки!

- Це так чу-до-во! – простогнав Августус, не звертаючи уваги ні на матір, ні на містера Вон-ку. – От би ще ківшика, щоб добре було пити!

- Августусе, – закричав містер Вонка, підстрибуючи й розмахуючи в повітрі тростиною, – негайно відійди. Ти забруднюєш шоколад!

- Августь! – закричала пані Глуп.

- Августусе! – закричав пан Глуп.

Але Августус ніби оглух і не чув нічого, крім поклику свого велетенського шлунка. Він простягся долі на весь зріст, витяг шию і по-собачому сьорбав з річки шоколад.

- Августусе! – волила пані Глуп. – У тебе ж нежить, ти заразиш мільйони людей по всій країні!

- Обережно, Августусе! – репетував пан Глуп. – Ти дуже низько нахилився!

Пан Глуп мав цілковиту рацію. Бо раптом пролунав пронизливий вереск, а тоді – шубовсть! – Августус Глуп упав у річку і миттю зник під коричневою поверхнею.

- Рятуйте його! – замахала парасолькою поблідла пані Глуп. – Він утопиться! Він не вміє плавати! Рятуйте його! Рятуйте!

- Побійся Бога, жінко, – вигукнув пан Глуп, – я не стрибатиму! Це ж мій найкращий костюм!

На поверхню знову вигулькнуло коричневе від шоколаду обличчя Августуса Глупа.

- Рятуйте! Поможіть! Рятуйте! – залентував він. – Витягніть мене!

- Та не стій, мов пень! – крикнула пані Глуп на пана Глупа. – Роби щось!

- Та роблю! – огризнувся пан Глуп, скидаючи піджака й готуючись пірнати в шоколад.

Але поки він це робив, нещасного хлопчиська затягувало далі й далі – до отвору однієї з тих велетенських труб, що звисали в річку.

Врешті він геть зник з очей, його протягло під поверхнею й потужно засмоктало в трубу.

Усі на березі річки затамували дух, видивляючись, де він вигулькне.

- Он він! – крикнув хтось, показуючи вгору. І справді, оскільки труба була скляна, то всі чітко побачили, як Августус Глуп летить головою вперед, мов вистрілена торпеда.

- Рятуйте! Вбивають! Поліція! – заверещала пані Глуп. – Августусе, негайно назад! Ти куди?

- Чудеса та й годі, – здивувався пан Глуп, – невже ця труба така широка, що він крізь неї прослизнув?

- Не така вона й широка! – заперечив Чарлі Бакет. – О, дивіться! Він гальмує!

- Так і є! – підтвердив дідунь Джо.

- Зараз застрягне! – припустив Чарлі.

- Мабуть, що так! – погодився дідунь Джо.

- Уже застряг! Йй-богу! – вигукнув Чарлі.

- Це через великий живіт! – пояснив пан Глуп.

- Він заткнув усю трубу! – додав дідунь Джо.

- Розбийте трубу! – лементувала пані Глуп, махаючи парасолькою. – Августусе, негайно вилазь!

Глядачі знизу бачили, як шоколад у трубі зі свистом проривається навколо хлопця, як він нагромаджується під ним щільною масою, щоб прорвати перепону. Тиск був неймовірний. Щось мало піддатися. І щось піддалося. Піддався Августус. БУХ! Він знову шугонув угору, мов куля в рушниці.

- Зник! – заволатала пані Глуп. – Куди ця труба веде? Швидко! Викликайте пожежників!

- Спокійно! – вигукнув містер Вонка. – Спокійно, шановна пані, не хвилюйтеся. Немає жодної небезпеки! Ані найменшої! Августус трохи покатається, та й усе. Йому буде дуже цікаво. А виїде він живий-здоровий, ще хвилюку-й побачите.

- Не виїде він живий-здоровий! – гаркнула пані Глуп. – За п'ять секунд з нього буде зефір!

- Це неможливо! – заперечив містер Вонка. – Невірогідно! Неймовірно! Абсурдно! З нього зефіру не буде!

- Це ж чому не буде, хотіла б я спитати? – образилась пані Глуп.

- Бо ця труба *не веде* в зефірний цех, – пояснив містер Вонка, – навіть і близько не веде. Труба, по якій помчав Августус, виходить

прямісінько в цех, де виготовляють смачнющу полуничну помадку в шоколаді...

- Тоді з нього буде полунична помадка в шоколаді! – зарепетувала пані Глуп. – Мій бідний Август! Завтра зранку його продаватимуть по всій країні на вагу!

- Твоя правда, – втрутився пан Глуп.

- Я *знаю*, що моя, – відрізала пані Глуп.

- Це вже не жарти, – додав пан Глуп.

- А містер Вонка так не вважає! – вереск-нула пані Глуп. – Поглянь на нього! Аж падає зо сміху! Як ви смієте реготати, коли мій хлопчик щойно вилетів у трубу! Ви – потвора! – верещала вона, націляючи парасольку на містера Вонку, ніби хотіла його проштрикнути. – Думаєте, це смішно? Мого хлопчика засмоктало у ваш помадковий цех, а ви смієтесь, наче це дуже вдалий жарт?!

- Нічого з ним не станеться, – захихотів містер Вонка.

- Він стане шоколадною помадкою! – верескнула пані Глуп.

- Нізащо! – заперечив містер Вонка.

- Авжеж, стане! – не вгавала пані Глуп.

- Я не дозволю! – крикнув містер Вонка.

- Це ж чому? – крикнула пані Глуп.

- Бо смак буде гидкий, – відказав містер Вонка. – Ви собі тільки уявіть! Августований Глуп у шоколаді! Ніхто такого не купить.

- Ще й як купить! – обурився пан Глуп.

- Не хочу про таке й думати! – заверещала пані Глуп.

- І я не хочу, – додав містер Вонка. – І повірте, мадам, з вашим хлопцем нічого не сталося.

- То де ж він, якщо нічого не сталося? – гаркнула пані Глуп. – Негайно ведіть мене до нього!

Містер Вонка обернувся й тричі клацнув пальцями: клац, клац, клац. Миттю невідомо звідки біля нього з'явився умпа-лумпа.

Умпа-лумпа вклонився і усміхнувся, блиснувши гарними білими зубами. Він мав біло-рожеву шкіру, золотисто-каштанове волосся, а зростом сягав містерові Вонці до коліна. Був одягнений у перекинута через плече накидку з оленьчої шкіри.

- Слухай мене! – звернувся до крихітного чоловічка містер Вонка, – відведи пана й пані Глупів у помадковий цех і допоможи їм знайти їхнього сина Августа. Він щойно вилетів у трубу.

Умпа-лумпа зиркнув на пані Глуп і вибухнув дзвінким реготом.

- Ой, та вгамуйся вже! – звелів містер Вон-ка. – Досить! Заспокойся! Для пані Глуп це анітрохи не смішно!

- Анітрохи не смішно! – підтвердила пані Глуп.

- Швиденько йди в цех помадок, – сказав умпа-лумпі містер Вонка, – а як прийдеш, візьми довгу палицю й добряче нею потицй у великій шоколадомішалці. Думаю, він там. Але шукай добре! І не барися! Якщо він довго побуде в шоколадомішалці, то може перетекти в казан для помадок, а то вже буде катастрофа. Помадка стане неїстівна!

Пані Глуп люто верескнула.

- Жартую, – захихотів у борідку містер Вонка. – Я не хотів. Вибачте. Я дуже перепрошую. До побачення, пані Глуп! І ви, пане Глуп! До зустрічі! До зустрічі! Побачимося згодом...

Пан і пані Глуп поспішили за своїм крихітним супровідником, а п'ятеро умпа-лумпів на другому березі річки раптом почали підстрибувати, танцювати й шалено гатити в манюсінські барабанчики.

- Дідуню! – вигукнув Чарлі. – Послухайте їх, дідуню! Що вони роблять?

- Цсс! – зашепотів дідунь Джо. – Вони, здається, співають нам пісню!

- Августус Глуп! – співали умпа-лумпи. –

Августус Глуп! Августус Глуп!

Скупий тюфтелька-товстопуп!

І день, і ніч свинюка ця жере і хлебче без кінця.

Як довго буде це тривати? Вже годі!

Треба припиняти, бо це вгодоване нещастя
не принесе нікому щастя.

Тому, у випадках подібних,
малих паскудників негідних
ми часом трішки підправляєм,
або й цілком переробляєм.

Це ж міг би бути з нього м'ячик,
чи іграшковий кінь, чи квачик,
або, скажімо, лялька гарна.

Та з цим хлопчиськом – справа марна,
бо він – мерзенний, а тому
знайшли ми кращий шлях йому.

«Пора! – гукнули ми в юрбу, –

щоб вилетів він у трубу!
Б'ють барабани. Дзвонить дзвін,
і вже невдовзі має він
у тім цеху, де зник, до речі,
побачити кумедні речі.
Лиш не журіться, дітки, знов,
Августус Глуп – живий-здоров,
хоч, звісно, змирилося з тим,
що певні зміни будуть з ним,
бо прогресує організм, як попаде в той механізм...
Поволі шестерні кружляють,
зубці скрегочуть і щипають, ножі - січуть,
а ми туди кидаєм ягоди й меди, ще й дрібку спецій,
після чого кип'ятимо хлопчину того з хвилинку,
доки вся гидота назавжди щезне з його рота.
І ось – готово! Час настав!
Але й чудовий хлопчик став!
Недавно всі ним гордували,
кляли, цурались і плювали, і раптом
йолоп цей поганий став нам солодкий і жаданий!
Бо хто ж, у кого все в порядку, не любить ягідну помадку!..
- Я ж казав, що вони люблять співи! – вигукнув містер Вонка. –
Правда, вони чудові? Правда, чарівні? Але не вірте жодному їхньому
слову. Це все вигадки й нісенітниці!
- Дідуню, правда ж, умпа-лумпи жартують? – запитав Чарлі.
- Авжеж, правда, – відповів дідунь Джо. – Просто жартують.
Принаймні, я сподіваюся, що жартують. А ти як думаєш?

Розділ 20. Велика жуйкова машина

Містер Вонка підвів гостей до велетенської машини, що стояла в самісінькому центрі цеху винаходів. То була справжня гора блискучого металу, яка височіла над дітьми та батьками. З її вершини галузилися сотні тонесеньких скляних трубочок, і всі ці скляні трубочки закручувалися донизу, спліталися в суцільний жмут і нависали над величезною круглою балією завбільшки як ванна.

- Що ж, приступимо! – вигукнув містер Вонка, натискаючи десь збоку на машині три різні кнопки. Наступної миті в її нутрощах могутньо загукотіло, машина загрозливо затряслася, з усіх її шпарин

зі свистом пішла пара – і всі раптом побачили, як по сотнях скляних трубочок щось тече, чвиркаючи у велику балію вниз. І в кожнісінькій трубочці це щось було іншого кольору, тому в балію хлюпали й плюскали всі барви веселки (а також багато інших). Видовище було чарівне. А коли балія майже наповнилася, містер Вонка натис іншу кнопку, й одразу з трубочок перестало текти, гуркіт стих, а натомість щось задзижчало, засвистіло й у величезній балії завирував величезний міксер, змішуючи різнобарвні рідини. Поступово суміш почала пінитися. Піни ставало дедалі більше й більше, а суміш мінилася з синьої на білу, тоді на зелену, коричневу, жовту, і знову на синю.

- Дивіться! – сказав містер Вонка. Машина клацнула, і вир перестав вирувати.

Всі почули, як машина мовби втягла в себе повітря – і піниста синя суміш з величезної балії почала всмоктуватися назад у нутро машини. Якусь мить панувала тиша. Тоді кілька разів підозріло гуркнуло. Знову стихло. І раптом машина могутньо ревнула, наче яке чудовисько, і тієї ж миті у неї збоку вискочила маленька шухлядка (як у торгових автоматах), і в тій шухлядці лежало щось таке дрібне, тонке й сіре, що всі подумали, ніби сталася помилка. Подумали, що то смужка сірого картону.

Діти й батьки втупилися в сіру смужечку, що лежала в шухлядці.

- І це *все*? – з відразою скривився Майк Тіві.

- Це все, – відповів містер Вонка, гордо розглядаючи отримане. – Хіба ви не знаєте, що це?

Усі мовчали. І тут пролунав схвильований крик Віолети Борегард – тієї пришепелуватої дівчини, що безперестанно жувала гумку.

- Клянуся жуйкою, це – жуйка! – верескнула вона. – Це ж плиточка жувачки!

- Вгадала! – вигукнув містер Вонка, щосили плескаючи Віолету по спині. – Це плиточка жуйки! Найдивовижнішої, найказковішої, найфантастичнішої жуйки на світі!

Розділ 21. Чао, Віолето

- Ця жуйка, – вів далі містер Вонка, – мій найновіший, найвидатніший, найгеніальніший винахід! Це жувальна гумка, що замінює харчі! Це... це... це... оця крихітна смужечка гумки, що тут лежить, дорівнює повноцінному обіду з трьох страв!

- Що за нісенітниця? – обурився чийсь батько.

- Шановний пане! – вигукнув містер Вонка, – коли я почну цю жуйку продавати, зміниться геть усе! Кінець кухням і куховарству! Кінець базарам! Не треба буде купувати м'ясо та крупи! Зайві стануть ножі й виделки! Не буде тарілок! Не треба буде мити посуд! Ніякого сміття! Ніякого бруду! Смужечка чарівної жувальної гумки «Вонка» – це все, що буде потрібно на сніданок, на обід і на вечерю! Оцей шматок жуйки, який я щойно виготовив, поєднує в собі томатний суп, смажене м'ясо та чорничний пиріг, хоча можна замовити все, чого душа забажає!

- Як це – томатний суп, смажене м'ясо й чорничний пиріг? – перепитала Віолета Бореґард.

- Якщо почнеш жувати, – пояснив містер Вонка, – то матимеш саме те, що написано в меню. Це просто дивовижно! Навіть *відчуваєш*, як їжа потрапляє через горло в шлунок! А смак – дивовижний! І наїдаєшся! Стаєш ситий! Це справжня фантастика!

- Це абсолютно неможливо, – заперечила Верука Солт.

- Якщо це жуйка, – вигукнула Віолета Бореґард, – якщо це шматочок гумки, який можна жувати, то це для мене! – Вона миттю вийняла з рота власну рекордну жуйку й приліпила її за ліве вухо. – Містере Вонко, – сказала вона, – давайте вашу чарівну гумку, побачимо, як вона діє.

- Віолето, не нароби дурниць, – застерегла пані Бореґард, її мати.

- Я хочу жуйку! – вперлася Віолета. – Які тут дурниці?

- Краще не треба, – лагідно порадив містер Вонка. – Розумієш, вона ще не зовсім готова. Ще треба дещо підправити...

- Ой, та ну його! – урвала Віолета і перш, ніж містер Вонка встиг її зупинити, простягла гладку руку, хапнула з шухлядки плиточку жуйки і кинула в рот. І відразу її потужні натреновані щелепи почали клацати, мов обценьки.

- Стій! – крикнув містер Вонка.

- Чудово! – вигукнула Віолета. – Томатний суп! Гарячий, густий і смачний! Я відчуваю, як я його ковтаю!

- Зупинися! – благав містер Вонка. – Жуйка ще не готова! Вона ще неправильна!

- Ще й яка правильна! – заперечила Віолета. – Так гарно діє! Ой, який смачнючий суп!

- Виплюнь! – звелів містер Вонка.

- Вона змінюється! – крикнула Віолета, одночасно жуючи й регочучи. – Тепер уже друга страва! Смажене м'ясо! Ніжне й

соковите! О, який смак! Запечена картопля теж надзвичайна! Хрустка зверху, а всередині масло!

- Як цікаво, Віолето, – розчулилася пані Бореґард. – Ти в мене така розумниця.

- Жуй, дитинко, жуй! – заохотив пан Бореґард. – Не зупиняйся, маленька! Це видатний день для родини Бореґардів! Наша дівчинка перша в світі їсть обід з жувальної гумки!

Усі дивилися на Віолету Бореґард, яка жувала дивовижну жуйку. Малий Чарлі Бакет заворожено стежив, як її великі м'ясисті губи стискалися і розтискалися. Дідунь Джо теж не зводив з дівчини очей. Містер Вонка заламував руки, примовляючи:

- Ні-ні-ні-ні-ні! Її ще не можна їсти! Вона не готова! Не жуй!

- Чорничний пиріг з вершками! – повідомила Віолета. – Ось він! О, яка смакота! Як добре! Так... так ніби я насправді його ковтаю! Ніби я жую й ковтаю великими шматками найсмачніший в світі чорничний пиріг!

- О Господи, дитино! – заверещала раптом пані Бореґард, дивлячись на Віолету, – що з твоїм носом!

- Мамо, мовчи, дай дожувати! – озвалася Віолета.

- Синіє! – репетувала пані Бореґард. – Твій ніс стає чорно-синій, як чорниця!

- Мама каже правду! – заволав пан Бореґард. – Твій ніс став фіолетовий!

- Як це? – перепитала Віолета, не припиняючи жувати.

- І щоки! – лементувала пані Бореґард. – Щоки теж чорніють! І підборіддя! Усе обличчя стало чорно-синє!

- Негайно виплюнь жуйку! – наказав пан Бореґард.

- Пожалйте нас! Рятуйте! – кричала пані Бореґард. – Дівчинка все чорніє й синіє! Навіть волосся змінює колір! Віолето, ти стаєш фіолетова! Що з тобою діється?

- Я ж казав, що жуйка ще недороблена, – зітхнув містер Вонка, скрушно похитуючи го ловою.

- Воно й видно! – верещала пані Бореґард. – Подивіться на мою дівчинку!

Усі дивилися на Віолету. Яке ж то було жахливе видовисько! Її лице, руки, ноги, шия – власне кажучи, все тіло, вся шкіра, а заодно й копиця кучерявого волосся стали сліпучо-фіолетово-чорні – як чорничний сік!

- Завжди щось не так, коли доходить до десерту, – зітхнув містер Вонка. – Це через чорничний пиріг. Але з часом я все відрегулюю, от побачите.

- Віолето, – закричала пані Борегард, – ти пухнеш!

- Мене нудить, – пожалілася Віолета.

- Ти роздуваєшся! – знову крикнула пані Борегард.

- Мені дуже погано! – застогнала Віолета.

- Ще б пак! – сказав пан Борегард.

- Господи, дитинко! – пропищала пані Борегард. – Ти надимаєшся, як повітряна куля!

- Як чорниця, – уточнив містер Вонка.

- Кличте лікаря! – крикнув пан Борегард.

- Проткніть її шпилькою! – підказав чийсь батько.

- Рятуйте її! – заламувала руки пані Борегард.

Та врятувати Віолету було годі. Її тіло роздувалося й змінювало форму з такою швидкістю, що вже за хвилину перетворилося на величезну круглу темно-синю кулю – власне, на велетенську ягоду чорниці, – а від самої Віолети Борегард лишилося тільки по парі крихітних ніжок та ручок, що стирчали з величезної круглої ягоди, та ще малесенька голівка нагорі.

- Це *завжди* так, – зітхнув містер Вонка. – Я вже двадцять разів випробовував цю жуйку в тестувальній залі на умпа-лумпах, і вони всі двадцяттеро перетворилися на чорниці. Це мене так дратує. Не збагну, чому воно так.

- Я не хочу мати чорницю замість дочки! – закричала пані Борегард. – Негайно зробіть її такою, як була!

Містер Вонка клацнув пальцями, і біля нього миттю з'явилося десятеро умпа-лумпів.

- Закотіть панночку Борегард у човен, – звелів він їм, – і везіть у сокочавильний цех.

- *Сокочавильний цех?* – сахнулася пані Борегард. – Що з нею там робитимуть?

- Чавитимуть, – відказав містер Вонка. – Треба негайно вичавити з неї сік. А потім побачимо... Та не журіться, шановна пані Борегард. Ми її відрегулюємо, хоч би там що. Мені *так* прикро, чесне слово...

Десятеро умпа-лумпів уже котили величезну ягоду чорниці через усю залу винаходів до дверей, що виходили на шоколадну річку, де на них чекав човен.

Пан і пані Бореґард побігли за ними. Інші гості, разом з малим Чарлі Бакетом та дідунем Джо, стояли непорушно й дивилися.

- Чуєте, – зашепотів Чарлі, – чуєте, дідуню! Умпа-лумпи в човні заспівали! До зали долинув спів стоголосого хору:

- Усі ми, любі друзі, згодні, що гіршого нема сьогодні, ніж бачити дурну дивачку, яка весь час жує жувачку. (Таку ганебно звичку мати – вже краще в носі колупати). Ці жуйки горе вам несуть – пустопорожня їхня суть. В халепу влип, на нашу думку, той, хто жує жувальну гумку. Вам, може, оповісти знов про бідну панну Біґелов, яка цілісінькими днями жувала жуйку до безтями? Жувала в ванні і в аптеці, в метро, в таксі, на дискотеці, жувала в церкві і в кіно – такого світ не знав давно! Якщо було їй жуйки мало, вона лінолеум жувала. Жувала віники і гроші, і навіть вухо листоноші. Жувала туфлі і панчохи... В одного хлопця носа трохи не віджувала... Й ось халепа – у неї виросла щелепа, а з нею й зуби, що стирчали, неначе в два ряди кинджали! Роками так вона жувала щодня сто жуйок, і не знала, що прийде день, настане час, коли закінчиться все враз. Ось спатки панночка лягає, журнальчик перед сном читає, і жуйка в роті любамилла, й зубочки, як у крокодила. Під північ жуйку відкладає і вже немовби засинає. Та що за диво! Панна спить, а щелепи її й на мить свого жування не спиняють, хоч жуйки в роті вже не мають. Жували так безперестанку аж до самісінького ранку. Було маркотно й підозріло як в темряві щось гуркотіло, коли її великий рот гримів, як тракторний завод! Усе гучніше: «трах-тарах». О, як спинити весь цей жах! Зубиська наче показалися, на все на світі розізлилися і панночці, що мирно спала, пів'язика відшматували. Тож панна Біґелов німа відтоді стала і сумна. І далі все життя жила в брудній лікарні край села.

Тому урятувати варт нам Віолету Бореґард, щоби вона так не страждала. Не пізно ще. Та часу мало. Повинна вижити вона, хоча й гарантії нема.

Розділ 26. Телевізійно-шоколадний цех

Чарлі та дідунь Джо разом з родиною Тіві вийшли з ліфта в приміщення – таке яскраве й сліпучо-біле, що вони аж замружили від болю очі й зупинилися. Містер Вонка дав кожному по парі чорних окулярів і сказав:

- Скоріше надіньте! І хоч би що, тут їх не знімайте! Від цього світла можна осліпнути!

Коли Чарлі надів чорні окуляри, то зміг нарешті спокійно роззирнутися. Побачив довгу й вузьку залу. Білу-білісіньку. Навіть підлога була біла. І ніде – ані порошинки. Зі стелі звисали величезні лампи, ллючи яскраве блакитно-біле сяйво. Приміщення було порожнісіньке, окрім дальніх кутків. В одному стояла велетенська телекамера на коліщатах, навколо неї юрмилася ціла армія умпа-лумпів, які змашували шарніри, регулювали ручки та кнопки й полірували лінзи великого об'єктива. Одягнені умпа-лумпи були дуже чудернацько. Вони мали на собі яскраво-червоні космічні скафандри з шоломами та захисними окулярами – принаймні це вбрання було дуже схоже на скафандри. Працювали вони в суцільній тиші. Чарлі подивився на них, і його охопило моторошне відчуття небезпеки. Було щось загрозливе в усій цій ситуації, і умпа-лумпи про це знали. Не чути було ні балачок, ні співів, вони повільно й обережно ходили довкола велетенської чорної телекамери у своїх яскраво-червоних скафандрах.

У протилежному кутку зали, десь за п'ятдесят кроків від камери, за чорним столом сидів ще один умпа-лумпа (теж у космічному скафандрі) і дивився на екран величезного телевізора.

- Ну от! – вигукнув містер Вонка, підстрибуючи від збудження. – Це тестувальна зала мого останнього й найвидатнішого винаходу – телевізійного шоколаду!

- А що це таке – телевізійний шоколад? – стрепенувся Майк Тіві.

- А щоб ти здоров був! Перестань мене перебивати! – обурився містер Вонка. – Цей шоколад передається по телебаченню. Сам я телебачення не люблю. Можливо, в маленьких дозах воно не вадить, але ж дітям ніколи не вистачає маленьких доз. Вони б воліли сидіти цілісінький день і витріщатися на екран...

- Як я! – зрадів Майк Тіві.

- Цить! – розсердився пан Тіві.

- Дякую, – сказав містер Вонка. – А зараз я вам поясню, як діє цей мій дивовижний телевізор. Але, насамперед, чи ви знаєте, як діє звичайне телебачення? Це дуже просто. З одного кінця, там, де знімають, є велика кінокамера, яка починає робити окремі фотографії. Тоді ці фотографії розщеплюють на мільйони крихітних шматочків, таких дрібненьких, що годі їх побачити, а тоді ці крихітні шматочки вистрілюють за допомогою електрики в небо. У небі вони шугають зі

свистом, поки не наштовхуються на антену, яка стирчить на даху чийогось будинку. Тоді вони блискавкою мчать вниз по кабелю, що веде прямісінько в задню стінку телевізора, а там хилитаються й штовхаються, доки кожен-кожнісінький з цих мільйонів крихітних шматочків не прилаштується в належне йому місце (як у пазлах), і ось воно! – на екрані з'являється потрібна фотографія...

- Не зовсім так воно працює, – втрутився Майк Тіві.

- Я трохи недочуваю на ліве вухо, – сказав містер Вонка. – Ти вже вибач, якщо я не розібрав усіх слів.

- Я сказав, що не зовсім так воно працює! – прокричав Майк Тіві.

- Ти гарний хлопчик, – сказав містер Вонка, – але говориш забагато. Отож! Коли я вперше побачив, як діє звичайне телебачення, то мені в голову стрельнула чудова ідея. «Слухайте! – вигукнув я. – Якщо люди вміють розщепити на мільйони шматочків фотографію, переслати ці шматочки через повітря і зібрати їх до купи на другому кінці, то чого я не можу те саме зробити з шоколадкою? Чого я не можу послати в повітря крихітні шматочки справжньої шоколадної плитки, а тоді на другому кінці зібрати до купи ці шматочки, готові до споживання?

- Це неможливо! – заперечив Майк Тіві.

- Ти так гадаєш? – вигукнув містер Вонка. – Ну, то дивись! Зараз я вишлю плитку свого найкращого шоколаду з одного кінця кімнати в другий – за допомогою телебачення! Агов, там! Приготуватися! Несіть шоколад!

Миттю з'явилося шестеро умпа-лумпів, несучи на плечах величезну плитку шоколаду. Вона була завбільшки як той матрац, що на ньому Чарлі спав удома.

- Шоколадка має бути велика, – пояснив містер Вонка, – бо якщо висилати щось по телебаченню, то з другого боку воно завжди виходить значно менше, ніж заходило. Навіть у звичайному телебаченні, коли фотографують великого чоловіка, то на екрані він завжди виходить не вищий за олівчик. Отож бо й воно! Приготувалися! Ні-ні! Стоп! Зупиніть усе! Гей ти там! Майк Тіві! Відійди! Ти дуже близько до камери! З цієї штуки вилітає небезпечно проміння! Воно за мить роздере тебе на мільйон крихітних шматочків! Через те умпа-лумпи й одягнені в космічні скафандри! Скафандри їх захищають! О! Так краще! Ну, що ж! Вмикайте!

Один умпа-лумпа схопився за важіль великого рубильника й потяг його донизу.

Сліпучий спалах.

- Шоколад зник! – крикнув дідунь Джо, махаючи руками.

Це була правда! Величезна шоколадна плитка розтанула в повітрі!

- Він у дорозі! – вигукнув містер Вонка. – Летить зараз над нами в повітрі мільйонами окремих шматочків. Швидко! Йдіть сюди!

Він кинувся до протилежного краю зали, де стояв величезний телевизор, і всі побігли за ним.

- Стежте за екраном! – крикнув містер Вонка. – Зараз буде! Дивіться!

Екран замерехтів і засвітився. Тоді посеред екрана зненацька з'явилася маленька плиточка шоколаду.

- Беріть! – закричав містер Вонка, збуджуючись дедалі більше.

- Як же його взяти? – зареготав Майк Тіві. – Це ж тільки картинка на телеекрані!

- Чарлі Бакет! – крикнув містер Вонка. – *Ти* бери! Хапай!

Чарлі простяг руку і торкнувся екрана, аж раптом, якимось дивом, шоколадна плитка опинилася в його долоні. З подиву він ледь її не впустив.

- Їж! – звелів містер Вонка. – Куштуй! Буде смачно! Це та сама плитка! Просто зменшилася під час перельоту, от і все!

- Це просто дивовижно! – роззявив рота дідунь Джо. – Це... це... це справжнє чудо!

- Ви лишень уявіть, – вигукнув містер Вонка, – коли я цю систему поширю по всій країні... Ви сидітимете вдома, дивлячись телевизор, і раптом на екрані з'явиться реклама, а голос диктора скаже: «ЇЖТЕ ШОКОЛАДКИ «ВОНКА»! ВОНИ НАЙКРАЩІ В СВІТІ! ЯКЩО НЕ ВІРИТЕ, ПОКУШТУЙТЕ САМІ – ПРОСТО ЗАРАЗ!» – І ви простягаєте руку й берете шоколадку! Як вам, га?

- Грандіозно! – закричав дідунь Джо. – Це змінить увесь світ!

Розділ 27. Майка Тіві передають по телебаченню

Майк Тіві розхвилювався ще більше за дідуся Джо, побачивши, як передали по телевизору плитку шоколаду.

- Містере Вонко, – вигукнув він, – а чи можна передати отак через повітря щось інше? Наприклад, вівсяну кашу?

- А щоб тебе качка копнула! – обурився містер Вонка. – Не згадуй при мені цю гидоту! Ти знаєш, з чого роблять вівсянку? Її

роблять з отієї кучерявої дерев'яної стружки, що залишається в стругачках для олівців!

- Але ви змогли б, якби забажали, передати її по телебаченню, так само, як шоколад? – запитав Майк Тіві.

- Певно, що міг би!

- А людей? – не вгавав Майк Тіві. – Чи ви могли б передати з місця на місце справжню живу людину?

- Живу *людину*! – вигукнув містер Вонка. – У тебе що, не всі дома?

- Але чи *можливо* це зробити?

- О Господи, дитино, я справді не знаю... думаю, що можна було б... так, я майже впевнений, що можна... авжеж, можна... хоч я волів би не ризикувати... бо це могло б призвести до дуже неприємних наслідків...

Та Майк Тіві вже зірвався й побіг. Щойно почувши слова містера Вонки: «Я майже впевнений, що можна... авжеж, можна», він розвернувся й стрімголов помчав до протилежного кутка зали, де стояла велика телекамера.

- Дивіться на мене! – кричав він на бігу. – Мене найпершого в світі передадуть по телевізору!

- Ні-і-і-і-і! – заволав містер Вонка.

- Майк! – заверещала пані Тіві. – Стій! Назад! Ти перетворишся на мільйон шматочків!

Та Майка Тіві вже було не спинити. Хлопець летів мов навіжений, а добігши до величезної телекамери, відразу підскочив до рубильника, порозкидавши навсібіч умпа-лумпів.

- Бувайте здорові й не кашляйте! – вигукнув він, рвонув рубильник на себе і стрибнув просто під яскраве світло потужної лінзи.

Сліпучий спалах.

Тоді запала тиша.

Тоді почала бігти пані Тіві... але завмерла посеред зали... і не могла зрушити з місця... стояла й дивилася туди, де був її син... тоді роззявила свого великого червоного рота й заголосила:

- Його не стало! Його не стало!

- Ой біда, біда! Він *справді* зник! – вигукнув пан Тіві.

Містер Вонка підбіг до пані Тіві й лагідно поклав їй руку на плече.

- Надіймося на краще, – сказав він. – Молімося, щоб ваш хлопчик вийшов на другому кінці неушкоджений.

- Майк! – лементувала пані Тіві, обхопивши руками голову. – Де ти?

- Я тобі скажу, де він, – утрутився пан Тіві, – пролітає десь над нами мільйонами крихітних шматочків!

- Не кажи такого! – ридала пані Тіві.

- Треба дивитися телевізор, – сказав містер Вонка. – Він от-от може там з'явитися.

Пан і пані Тіві, дідунь Джо, малий Чарлі, а також містер Вонка зібралися біля телевізора, пильно вдивляючись в екран. Екран був порожній.

- Довго ж він добирається, – сказав пан Тіві, витираючи лоба.

- Ой, Боже ж мій, Боже, – примовляв містер Вонка, – хоч би по дорозі не загубив яку частину.

- Що це має означати, до дідька? – грізно спитав пан Тіві.

- Не хочу вас лякати, – пояснив містер Вонка, – але інколи буває таке, що до телевізора долітає тільки половина маленьких шматочків. Таке, скажімо, було на тому тижні. Не знаю чому, але сюди переправилася тільки половинка шоколадки.

Пані Тіві з жаху верескнула.

- Хочете сказати, що до нас повернеться тільки половина Майка?

- Сподіваюся, це буде верхня половина, – буркнув пан Тіві.

- Стривайте! – вигукнув містер Вонка. – Дивіться на екран! Там щось відбувається!

Екран раптом замерехтів. Тоді з'явилися хвилясті лінії. Містер Вонка покрутив якусь ручечку і хвилясті лінії зникли. І ось, дуже повільно, екран почав яскравішати.

- Ось він з'являється! – заволав містер Вонка. – Так, це він!

- Чи він хоч цілий? – тривожилося пані Тіві.

- Ще не знаю, – відповів містер Вонка. – Погано видно.

Спочатку нерозбірливо, але з кожною миттю чіткіше й чіткіше, на екрані почало з'являтися зображення Майка Тіві. Він стояв, махав глядачам руками і всміхався від вуха до вуха.

- Але ж він тепер карлик! – крикнув пан Тіві.

- Майчику, – вигукнула пані Тіві, – з тобою все гаразд? У тебе нічого не зникло?

- Він що, не стане більший? – обурився пан Тіві.

- Поговори зі мною, Майчику! – благала пані Тіві. – Скажи щось! Скажи, що з тобою все нормально!

З телевізора долинув тонесенький голосочок, ніби там пискнула мишка.

- Привіт, мамусю! – пищав Майк. – Татку! Дивіться на мене! Мене першого в світі передали по телевізору!

- Хапайте його! – наказав містер Вонка. – Швидко!

Пані Тіві стягнула рукою й зняла з екрана крихітну фігурку Майка Тіві.

- Ура! – зрадів містер Вонка. – Він цілий! Цілий і неушкоджений!

- І це, на вашу думку, неушкоджений? – обурилася пані Тіві, дивлячись на крихітного хлопчика, що гасав у неї по долоні, розмахуючи пістолетами. Зросту він мав два-три сантиметри, не більше.

- Він *збігся!* – сказав пан Тіві.

- Ясно, що збігся, – погодився містер Вонка. – А ви чого сподівалися?

- Це жах! – голосила пані Тіві. – Що нам тепер робити?

А пан Тіві сказав:

- Він тепер не зможе ходити до школи! Його там розтопчуть! Його розчавлять!

- Він більше не зможе *нічого!* – крикнула пані Тіві.

- Ще й як зможу! – пискнув тоненьким голосочком Майк Тіві. – Я й далі зможу дивитися телевізор!

- Ніколи в житті! – гаркнув пан Тіві. – Я викину той телевізор у вікно – відразу, як приїдемо додому. Я вже ситий тим телевізором!!

Коли Майк Тіві таке почув, на нього напала жахлива істерика. Хлопець стрибав на маминій долоні, верещав, репетував і кусав її за пальці.

- Я хочу дивитися телевізор! – пищав він. – Я хочу дивитися телевізор! Я хочу дивитися телевізор! Я хочу дивитися телевізор!

- Стривай! Дай його мені! – звелів пан Тіві, а тоді взяв крихітного хлопця, запхав його в нагрудну кишеню піджака й заткнув зверху хустинкою. Писк і вереск і далі лунали з кишені, яку люто шарпав, намагаючись визволитися, маленький в'язень.

- Ох, містере Вонко, - голосила пані Тіві, – що нам зробити, щоб він виріс?

- Ну, – сказав містер Вонка, погладжуючи борідку й замислено дивлячись у стелю, – мушу сказати, що це доволі складно. Хоч

маленькі хлопці напрочуд пружинисті й розтяжні. Видовжуються як скажені. Тому ми ось що зробимо: покладемо його в спеціальну машину, якою я випробовую, як і настільки розтягуються жуйки! Може, він тоді стане такий, як був.

- Ой, дякую! – зраділа пані Тіві.

- Та нема за що, шановна пані.

- А дуже він розтягнеться, як ви гадаєте? – поцікавився пан Тіві.

- Може, кілометрів на два, – знизав плечима містер Вонка. – Хто його зна? Зате стане страшенно тонюсінкий. При розтягуванні все тоншає.

- Тобто так, як жуйка? – уточнив пан Тіві.

- Саме так.

- А дуже він буде тонкий? – стурбувалася пані Тіві.

- Навіть не уявляю, – відповів містер Вонка. – Та й не має це, якщо чесно, великого значення, бо ми його швидко відгодуємо. Для цього вистачить дати йому потрібну дозу моїх чудових супервітамінних цукерок. Супервіта-мінні цукерки містять величезні кількості вітаміну А й вітаміну Б. Там також є вітамін В, вітамін Г, вітамін І, вітамін Д, вітамін Е, вітамін Є, вітамін Ж, вітамін З, вітамін И, [210] вітамін І, вітамін І, вітамін Й, вітамін К, вітамін Л, вітамін М, вітамін О, вітамін П, вітамін С, вітамін Т, вітамін У, вітамін Ф, вітамін Х, вітамін Ц, вітамін Ч, вітамін Ш, вітамін Щ, вітамін Ю, вітамін Я і навіть, вірте-не-вірте - вітамін Ї! Там нема лише вітаміну Н, бо від нього нудить, та вітаміну Р, бо від нього на голові виростають роги, як у бика. Зате є малесенька доза найрідкіснішого й найчарівнішого з усіх вітамінів – вітаміну Вонка.

- І як цей вітамін на нього вплине? – стурбовано спитав пан Тіві.

- Пальці в нього на ногах стануть такі самі завдовжки, як на руках...

- Ой, не треба! – зойкнула пані Тіві.

- Не будьте дурні, – сказав містер Вонка. – Це дуже практично. Він зможе грати на піаніно ногами.

- Але ж, містере Вонко...

- Не сперечайтесь, прошу! – не дослухав її містер Вонка [...].

Розділ 28. Залишився тільки Чарлі

- Який буде наступний цех? – замислився містер Вонка, а тоді крутнувся й заскочив у ліфт. – Швидше! Сюди! *Мусимо* їхати далі! І скільки ж це тепер лишилося дітей?

Чарлі поглянув на дідуня Джо, а дідунь Джо на малого Чарлі.

- Та ж містере Вонко, – знизав плечима дідунь Джо, – залишився тільки Чарлі.

Містер Вонка рвучко обернувся й глянув на Чарлі.

Запала тиша. Чарлі стояв і міцно тримав дідуня Джо за руку.

- Тобто залишився тільки ти один? – запитав містер Вонка, вдаючи подив.

- Ага, – сказав Чарлі. – Так.

Містер Вонка раптом аж вибухнув радістю.

- *Любий хлопчику*, – вигукнув він, - *але ж це означає, що ти переміг!* – Він вистрибнув з ліфта і так несамовито затряс хлопцеву руку, що трохи її не відірвав. – Прийми мої щирі вітання! – тішився він. – Найщиріші! Я такий радий! Краще й не придумати! Як це чудово! Знаєш, я з самого початку передчував, що це будеш ти! Молодчина, Чарлі, просто молодчина! Це чудово! Тепер нарешті почнеться справжня забава! Але не треба баритися! Не треба зволікати! Часу залишилося ще менше, ніж досі! До вечора ми маємо зробити ще безліч справ!

Подумай, скільки ще треба всього *узгодити!* А скількох людей покликати! Але ми, на щастя, маємо швидкісний скляний ліфт! Стрибай сюди, любий Чарлі, стрибай! Ви теж, шановний дідуню Джо! Ні, тільки після вас! Сюди! Отак! Цього разу я сам виберу потрібну кнопку!

Мерехтливі яскраво-голубі очі містера Вонки на мить зупинилися на обличчі Чарлі.

Чарлі подумав, що зараз станеться щось шалене. Але не злякався. Він навіть не нервував. Просто був страшенно схвилюваний. Дідунь Джо теж. Старенький стежив за кожним рухом містера Вонки, а обличчя його сяяло від радості. Містер Вонка потягся до кнопки на високій скляній стелі ліфта. Чарлі й дідунь Джо задерли голови, щоб прочитати напис на наклейці біля кнопки.

Там було написано:... «ВГОРУ Й ГЕТЬ».

«Вгору й геть», – повторив подумки Чарлі, – що за дивне приміщення?»

Містер Вонка натис кнопку. Скляні двері закрилися.

- Тримайтеся! – гукнув містер Вонка. Тоді БАХ! Ліфт злетів угору, немов ракета.

- Ура-а! – закричав дідунь Джо.

Чарлі вхопився за дідові ноги, містер Вонка – за ремінець на стелі, й вони помчали вгору-вгору-вгору – прямісінько вгору, без поворотів, і Чарлі чув, як розсікає повітря ліфт, що летів дедалі швидше й швидше.

- Ура! – кричав дідунь Джо. – Ура! Мчимо!

- Швидше! – кричав містер Вонка, гатячи рукою по стінці ліфта. – Швидше! Швидше! Якщо не наберемо швидкості, то не проб'ємося!

- Куди? – здивувався дідунь Джо. – Куди нам треба пробитися?

- Ага! – крикнув містер Вонка. – Ще хвилику-й побачите! Я вже стільки років прагнув натиснути цю кнопку! Але ще ніколи не натискав! Багато разів я відчував цю спокусу! Так, це була неабияка спокуса! Але я ніяк не міг змиритися з думкою, що в даху фабрики доведеться пробити величезну дірку! Летимо, хлопці! Вгору й геть!

- Але ж ви не... – крикнув дідунь Джо, – ...ви ж не маєте на увазі, що цей ліфт...

- Ще й як маю! – відповів містер Вонка. – Ще хвилику – й побачите!.. Вгору й геть!

- Але... але ж... та він же... скляний! – закричав дідунь Джо. – Він розіб'ється на друзки!

- Цілком можливо, – як завжди бадьоро припустив містер Вонка, – хоч це скло й доволі міцне.

Ліфт і далі мчав усе вгору-вгору-вгору, і все швидше-швидше-й швидше...

І раптом ТРАХ-ТАРА-РАХ! – страшенний гуркіт розтрощених дощок і потовченої черепиці пролунав просто над їхніми головами, і дідунь Джо закричав:

- Рятуйте! Нам кінець! Ми пропали!

Але містер Вонка заперечив:

- Ні, не пропали! Ми пробилися! Ми вже назовні!

І справді, ліфт протаранив фабричний дах і тепер, мов ракета, летів просто в небо, а крізь його скляну стелю вливалось сонячне світло. За п'ять секунд вони піднялися на три тисячі метрів.

- Цей ліфт здурів! – репетував дідунь Джо.

- Не бійтеся, шановний пане, – заспокоїв його містер Вонка й натис іншу кнопку.

Розділ 29. Інші діти ідуть додому

Ліфт зупинився. Він зупинився і, наче гелікоптер, завис угорі над фабрикою і над самим містечком, що розкинулося під ними, мов

намальоване на поштовій листівці! Крізь скляну підлогу далеко вниз Чарлі бачив малесенькі будиночки, вулички та сніг, що вкривав це все товстою ковдрою. Було трохи моторошно й незвично стояти отак на прозорому склі височенно в небі. Здавалося, ніби взагалі ні на чому не стоїш.

- Чи воно оце з нами все гаразд? – стривожився дідунь Джо. – На чому ця штука працює?

- На шоколадних силах! – пояснив містер Вонка. – Мільйон шоколадних сил! О, дивіться! – крикнув він, показуючи вниз. – Он там ті інші діти! Вони повертаються додому! Він же був гладкий! А тепер худий, як соломина!

- Звичайно, що змінився, – зареготав містер Вонка. – Його ж було затисло в трубі. Невже не пам'ятаєте?.. А он погляньте! Бачите? Там іде Віолета Борегард, відома жуйколюбка! Здається, з неї таки зуміли вичавити соки. Я дуже радий. А який у неї тепер здоровий вигляд! Набагато кращий, ніж був!

- Але обличчя фіолетове! – вигукнув дідунь Джо.

- Це так, – погодився містер Вонка. – Тут ми нічого не можемо вдіяти.

- Ой, людоньки! – зойкнув Чарлі. – Гляньте на тих бідолашних Солтів – Веруку, пана Солта і пані Солт! Вони з голови до п'ят у відходах і смітті!

- А он і Майк Тіві! – повідомив дідунь Джо. – О боженьку! Що з ним? Він метрів три заввишки і тонюсінкий, як дріт!

- Його перерозтягли в машині для розтягування жуйки, – пояснив містер Вонка. – От недбалість.

- Але ж для нього це жахливо! – вигукнув Чарлі.

- Дурниці, – відмахнувся містер Вонка. – Навпаки – йому дуже пощастило. Його захочуть взяти до себе всі баскетбольні команди. Але тепер, – сказав він, – пора покинути цих дурнуватих дітлахів. Чарлі, я повинен з тобою поговорити про щось дуже важливе.

Містер Вонка натис ще одну кнопку – і ліфт майнув у небо.

Розділ 30. Шоколадна фабрика Чарлі

Великий скляний ліфт тепер ширяв високо над містом. У ньому стояли містер Вонка, дідунь Джо та малий Чарлі.

- Як я люблю свою шоколадну фабрику, – сказав містер Вонка, дивлячись униз. Тоді на хвилю замовк, а потім повернувся й глянув

на Чарлі з надзвичайно серйозним виразом обличчя. – А тобі, Чарлі, вона теж подобається? – запитав він.

- О, так! – вигукнув Чарлі. – Думаю, це найчудовіша фабрика на світі!

- Дуже приємно це чути, – як ніколи серйозно проказав містер Вонка. Він не відводив очей від Чарлі. – Так, – повторив він, – мені надзвичайно приємно чути це від тебе. І зараз я скажу, чому.

Містер Вонка нахилив голову набік, а тоді цілком несподівано саяйнув усмішкою, від чого з кутиків його очей побігли крихітні зморщечки, і сказав:

- Розумієш, люба дитино, я вирішив усе це тобі подарувати. Як тільки підростеш і зможеш нею управляти, фабрика стане твоєю.

Чарлі витріщився на містера Вонку. Дідунь Джо роззявив рота, намагаючись щось сказати, але не міг видушити й словечка.

- Це щира правда, – запевнив містер Вонка, тепер уже всміхаючись від вуха до вуха. - Я справді віддаю фабрику тобі. Ти згоден?

- Віддаєте фабрику йому? – не міг повірити дідунь Джо. – Ви, мабуть, жартуєте.

- Я не жартую. Я цілком серйозно.

- Але... але... чого це вам забаглося віддати вашу фабрику малому Чарлі?

- Боюся, мама з нами не піде, – сумно сказав Чарлі.

- Чому це?

- Бо вона не покине бабусю Джозефіну, бабуню Джорджину та дідуся Джорджа.

- Вони теж можуть перебратися на фабрику!

- Не зможуть, – заперечив Чарлі. – Вони дуже старенькі і двадцять років не злазили з ліжка.

- То ми й ліжко разом з ними заберемо, – сказав містер Вонка. – У цьому ліфті ліжко поміститься легко.

- Ви не витягнете ліжко з хатинки, – втрутився дідунь Джо. – Не пролізе крізь двері.

- Не впадайте у відчай! – вигукнув містер Вонка. – Немає нічого неможливого! Ось дивіться!

Ліфт уже ширяв над самісіньким дахом хатинки Бакетів.

- Що ви хочете зробити? – спитав Чарлі.

- Хочу їх забрати, – відповів містер Вонка.

- Як? – здивувався дідунь Джо.

- Прямо через дах, – пояснив містер Вонка, натискаючи ще одну кнопку.

- Не треба! – зойкнув Чарлі.

- Стійте! – крикнув дідунь Джо.

ТРІСЬ! ТОРОХ!

І ліфт залетів прямісінько крізь дах у спальню до стареньких, що лежали на ліжку. Їх засипав порошок, потрощена черепиця, уламки дощок, таргани, павуки, цегла й цемент, отож усі троє стареньких подумали, що настав кінець світу.

Бабуня Джорджина зомліла, в бабусі Джозефіни випала з рота штучна щелепа, дідусь Джордж заховав голову під ковдру, а з сусідньої кімнати примчали пан і пані Бакети.

- Рятуйте! – заволатала бабуса Джозефіна.

- Заспокойся, старенька, – підбадьорив її дідунь Джо, виходячи з ліфта. – Це ж ми.

- Мамо! – крикнув Чарлі, кидаючись в обійми пані Бакет. – Мамо! Мамо! Послухай, що сталося! Ми всі будемо жити на фабриці містера Вонки й допоможемо йому нею керувати! А ще він віддає її *всю* мені і... і... і... і...

- Що ти таке мелеш? – здивувалася пані Бакет.

- Краще поглянь на нашу хату! – розпачливо вигукнув Бакет. – Ви її майже розвалили!

- Шановний пане, – вискочив уперед містер Вонка, люб'язно потиснувши руку панові Бакету, – я дуже радий з вами познайомитися. Не переживайте за вашу хату. Віднині вона вам уже не знадобиться.

- *Хто* цей псих? – закричала бабуса Джозефіна. – Він нас трохи не повбивав!

- Це, – сказав дідунь Джо, – сам містер Віллі Вонка.

Минуло чимало часу, поки Чарлі з дідунем Джо змогли нарешті всім пояснити, *що* з ними сьогодні відбувалося. Але й після цього всі вони відмовилися їхати на фабрику в ліфті.

- Краще вже я помру у своєму ліжку! – запротестувала бабуса Джозефіна.

- Я теж! – підтримала її бабуня Джорджина.

- Я відмовляюся їхати! – оголосив дідусь Джордж.

Але містер Вонка, дідунь Джо та Чарлі, не зважаючи на їхні крики, просто заштовхали ліжко в ліфт. А тоді ще й пана та пані Бакетів туди затягли. Потім зайшли й самі. Містер Вонка натис

кнопку. Двері з'їхалися. Бабуня Джорджина заголосила. А ліфт піднявся над підлогою і вилетів крізь проламаний дах просто в небо.

Чарлі виліз на ліжко і намагався заспокоїти заціпенілих від жаху стареньких.

- Не бійтеся, будь ласка, – примовляв він. – Тут цілком безпечно. Ми летимо в найчарівніше місце на світі!

- Чарлі правду каже, – підтвердив дідунь Джо.

- А якщо ми долетимо, то там буде якась їжа? – запитала бабуся Джозефіна. – Я просто вмираю з голоду! Ми всі такі голодні!

- Якась їжа? – розреготався Чарлі. – О-о!.. Ще хвилю – й побачите!..

Переклад В. Морозова.

Дал Роальд. Чарлі і шоколадна фабрика. –

К.: А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2005. – 240 с.

СПИСОК ПЕРЕКЛАДАЧІВ

Авдєєв Ю.
Андрухов Д.
Андрущенко І.
Бойко Б.
Бойко Г.
Бойченко В.
Габбе Т.
Герман В.
Гловацька К.
Гнатовський В.
Гордійчук П.
Григорович Б.
Григоруk А.
Доценко Р.
Жердинівська М.
Жолдак О.
Забіла Н.
Зав'язкін О.
Завгородній О.
Задорожна Л.
Задунайська З.
Заєць В.
Зяблюк М.
Іваненко О.
Іванов М.
Іллічеський А.
Кир'ян Н.
Кирпа Г.
Клімов А.
Комарівська Н.
Корецький Ю.
Корунець І.
Кос Л.
Костецький А.

Костикова Т.
Кочур Г.
Кун М.
Лебединська Т.
Лісняк Ю.
Лукаш М.
Любарська А.
Маківчук Ф.
Масенко Т.
Михайлов В.
Моргун Ф.
Морозов В.
Наливайко Д.
Нехода І.
Олевський Л.
Панченко В.
Пінчевський М.
Попович Є.
Пригара М.
Рильський М.
Сакидон С.
Сидоренко І.
Сенюк О.
Солонько Л.
Сподаренко І.
Терех О.
Терещенко М.
Терещенко Р.
Тичина П.
Ткач М.
Федоришин М.
Ціпко В.
Чайковський Б.
Чередниченко Д.
Шегеда М.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андерсен Г. К. Казки: [Для мол. шк. віку] / З данської пер. Г. М. Кирпа. – К.: Школа, 2006. – 320 с.
2. Арзамасцева И. Н., Николаева С. А. Детская литература: Ученик для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия»; Высшая школа, 2000. – 472 с.
3. Бажов П. Мідної гори хазяйка: Казки: [Для мол. та сер. шк. віку] / З рос. пер. О. Д. Іваненко. – К.: Школа, 2006. – 367с.
4. Байки: [Збірник]. – К.: Махаон-Україна, 2008. – 96 с.
5. Бандура О.М. Дидактичні матеріали з теорії літератури. – К.: Радянська школа, 1991.
6. Барто А.Л. Вірші дітям / Худож. І. Дорошенко. – К.: Махаон-Україна, 2009. – 128 с.
7. Баум Л. Ф. Чарівник країни Оз: Повість-казка: [Для мол. та сер. шк. віку] / Пер. з англ. М. М. Пінчевського. – К.: Школа, 2007. – 172 с.
8. Бианки В. В. Рассказы и сказки. Для мл. школ. возраста. – К.: Веселка, 1985. – 288 с.
9. Білоруські народні казки: Збірка казок: [Для мол. шк. віку] / Упоряд. Г.П. Півторак; Пер. з білорус. – К.: Веселка, 1987. – 263 с.
10. Болгарські народні казки: Збірка казок: [Для мол. шк. віку] / Упоряд. О. Кетков; Пер. з болгарс. – К.: Веселка, 1979. – 191 с.
11. Веприняк Д. М. Зарубіжна література.: Навч. посібник-хрестоматія для 5-8 класів. – К.: Вежа, 1994. – 608 с.
12. Веприняк Д.М. Світова література 5-8 класи. – К.: Альфа, 1993.
13. В мире сказки. – К.: Веселка, 1986.
14. Волков О. Жовтий туман: Повість-казка: [Для мол. та сер. шк. віку] / Пер. з рос. С. П. Зяблюк. – К.: Школа, 2002. – 224 с.
15. Вознюк Л. Що не край, то свій звичай. Прислів'я та приказки народів світу. – Тернопіль.: Підручники і посібники, 2008. – 224 с.
16. Волков О. Чарівник Смарагдового міста: Казкова повість / Пер. з рос. Ф. Ксензенко. – К.: Махаон-Україна, 2008. – 192 с.
17. Гауф В. Казки: [Для мол. та сер. шк. віку] / З нім. пер. М.О.Іванов; Передм. Є. О. Поповича. – К.: Школа, 2006. – 224 с.
18. Гауф і Гофман. Казки: [Для мол. та сер. шк. віку] / Пер. укр. Шалай С. Г., Худяков Ю. Б. – Донецьк.: Проф-Прес, 2001. – 512 с.
19. Герои Эллады. – М.: Детская литература, 1973.

20. Гомер. Илиада. Одиссея. – М.: Просвещение, 1987.
21. Горбоконик: Казки: Для мол. та сер. шк. віку / Пер. з рос. М.Т.Рильського; Худож. Т. Л. Кудиненко. – К.: Школа, 2006. – 128с.
22. Гофман Е. Т. А. Казки: [Для мол. та сер. шк. віку] / Пер. з нім. та передм. Є. О. Поповича. – К.: Школа, 2006. – 160 с.
23. Грім Я., Грім В. К. Казки: [Для мол. та сер. шк. віку] / Передм. Є.О. Поповича. – К.: Школа, 2005. – 192 с.
24. Вийди, вийди, сонечко: Народні дитячі пісеньки / Переклади та переспіви А. Григорука. – К.: Веселка, 1975. – 64 с.
25. Віктор Гюго. Козетта: Повість. Для до шкіл, і мол. шкіл. віку / Пер. з фр. М. Іванова. – К.: Веселка, 1982. – 40 с.
26. Давиденко Г.Й. Вивчення зарубіжних творів у початковій школі. – Харків: Ранок, 2008. – 192 с.
27. Дал Роальд. Чарлі і шоколадна фабрика. – К.: А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2005. – 240 с.
28. Детская литература: Учебн. пособие для учащихся пед. уч-щ / В. П. Аникин, В. В. Агеносов и др.; Под ред. Е. Е. Зубаревой. – М.: Просвещение, 1989. – 399 с.
29. Дитяча зарубіжна література. 2 клас: Навчальний посібник / Упор.: Шост Н. Б., Чередниченко Д. С. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. – 184 с.
30. Житков Б. С. Что я видел: Рассказы и сказки: Для мл. школ. возраста. / [Сост. Г. Т. Черненко; Рис. коллектива худож.; Оформ. С.Л.Байдака]. – К., 1988. – 512 с.
31. Зарубіжна література. 2 клас. Навчальний посібник / Упор. А.І. Мовчун, Л. І. Харсіка. – К.: АВДІ, 2008. – 416 с.
32. Зарубіжна література. 3 клас. Навчальний посібник / Упор. А.І. Мовчун, Л. І. Харсіка. – К.: АВДІ, 2007. – 528 с.
33. Зарубіжна література. 4 клас. Навчальний посібник / Упор. А.І. Мовчун, Л. І. Харсіка. – К.: АВДІ, 2009. – 576 с.
34. Зарубіжна література. 5 клас / За ред. Ю.Султанова. – К.: Зодіак-Еко, 1994.
35. Зарубежная литература для детей и юношества. Учебн. для ин-тов культуры. В 2 ч. / Под ред. Н. К. Мещеряковой, И. С. Чернявской. – М.: Просвещение, 1989. – 225 с.; 271 с.
36. Заходер Б.В. Звонкий день. Стихи / Ил. Е.М. Садовниковой. – М., 2007. – 80 с.
37. Індійські народні казки. – К.: Веселка, 1984. – 151 с.

38. Казки зарубіжних письменників: Збірник / Упорядкув. текстів та передм. І. Андрусяка. – К.: Школа, 2009. – 348 с.
39. Казки народів світу. – К.: Веселка, 1989.
40. Казки нашого дитинства: Для мол. та серед. шк. віку / Я. Грім, В. Грім, Г. Х. Андерсен; Передм. Н. Миропольської. – К.: Інтерпрес ЛТД, 1998. – 288 с.
41. Квітка-семибарвиця: Казкові історії / Пер. з рос.; Худож. Л. Коммунар. – К.: Махаон-Україна, 2007. – 112 с.
42. Керролл Л. Аліса в Країні Чудес: Казка повість. / Перекл., передм., прим. В. Панченка. – К.: Махаон-Україна, 2007. – 160 с.
43. Киргизькі народні казки: [Для мол. шк. віку] / Упоряд., вступ. слово та пер. з кирг. П.Г.Гордійчука. – К.: Веселка, 1979. – 113 с.
44. Коллоді Карло. Пригоди Піноккіо: Казка. Для мол. шк. віку. / Пер. з італ. Ю. О. Авдєєв. – К.: Школа, 2006. – 176 с.
45. Коник та мурашка: Грузинська народна казка: [Для мол. шк. віку] / Пер. з груз. Г. Галимоненко. – К.: Веселка, 1988. – 12 с.
46. Крихітка-Хіврунька: Російська народна казка / Пер. з рос. та літер. обробка Н. Забіли. – К.: Веселка, 1975. – 12 с.
47. Купала Янка. Вибрані твори. – К.: Веселка, 1970. – 172 с.
48. Лагерлеф С. Дивовижні мандри Нільса з дикими гусьми: Повість-казка: [Для мол. шк. віку] / Пер. Зі швед. А. Любарської, З.Задунайської; Пер. з рос В. Германа. – К.: Махаон-Україна, 2007. – 208 с.
49. Лінгрен А. Міо, мій Міо: Повість: [Для мол. та сер. шк. віку] / Зі швед. пер О. Д. Сенюк. – К.: Школа, 2007. – 128 с.
50. Лінгрен А. Пеппі Довгапанчоха. Малий і Карлсон, що живе на даху: Повісті: [Для мол. шк. віку] / Пер. зі швед. О. Д. Сенюк. – К.: Веселка, 1990. – 616 с.
51. Лондон Д. Біле Ікло / Переказ А. А. Клімова. – Харків: «Фактор», 2007. – 112 с.
52. Лондон Д. Пінічні оповідання [Для серед. шк. віку] / Упорядкув. та передм. І. М. Андрусяка. – К.: Школа, 2004. – 214 с.
53. Маршак С. Дітям: Вірші та поеми. Для мол. шк. віку / Пер. з рос. та передмова М. Рильського. – К.: Веселка, 1979. – 72 с.
54. Мірошніченко Л.Ф., Ісаєва О.О., Клименко Ж.В. Коштовні перлини. Прислів'я, приказки та загадки народів світу. 5 клас // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 1998. – № 7.
55. Мілн А. Вінні пух та його друзі: Повість-казка. Для мол. шкіл. віку / Пер. з англ. Л. Т. Солонька. – К.: Веселка, 1982. – 221 с.

56. Немцова Б. Казки. Для мол. та сер. шк. віку / Пер. з чеськ. Д.Андрухова. – К.: Веселка, 1978. – 232 с.
57. Носов М. Велика книга Незнайка / Пер. з рос Ф. Маківчука. – К.: Махаон-Україна, 2008. – 448 с.
58. Носов М. Витівники: Оповідання: / Пер. з рос І. Сподаренко. – К.: Махаон-Україна, 2007. – 144 с.
59. Оленчині казки: Зб. казок / Пер. з рос. В. Герман; Худож. С.Набутовський. – К.: Махаон-Україна, 2006. – 136 с.
60. Перро Ш. Казки: [Для мол. шк. віку] / Пер. з фр. – К.: Махаон-Україна, 2008. – 96 с.
61. Перро Ш. Попелюшка: Казка: [Для мол. та сер. шк. віку] / Пер. з франц. Р. Терещенко. – К.: Веселка, 1974. – 16 с.
62. Поезія народів мира. – М.: Детская литература, 1986.
63. Польські народні казки: Збірка казок: [Для мол. шк. віку] / Упоряд., вступ. слово та пер. з пол. М.А.Пригари. – К.: Веселка, 1980. – 143 с.
64. Прислів'я та приказки народів світу / Упоряд. та передм. Н.Сойко. – К.: Школа, 2001. – 192 с.
65. Пришвин М. Берестяная трубочка: Сборник рассказов. – М.: Издательство «Малыш», 1983. – 112 с.
66. Пришвин М. М. Говорящий грач: Рассказы. – М.: Дет. лит., 1978. – 94 с.
67. Пришвин М. М. Рассказы: Для сред. школ. возраста / [Сост., подгот. текста и воспоминания В.Д.Пришвиной; Предисл. Л.Ф.Воронковой]. – К.: Веселка, 1986. – 192 с.
68. Родарі Дж. Вірші. Для мол. шк. віку / Пер. з італ. Г. Кочури та М. Лукаша. – К.: Веселка, 1990. – 80 с.
69. Родарі Дж. Пригоди Цибуліно: Повість-казка. Для мол. шк. віку / Пер. з італ. А. Х. Іллічевського. – К.: Веселка, 1985. – 182 с.
70. Родарі Дж. У небі й на землі: Вірші: [Для мол. та сер. шк. віку] / Пер. з іт. Г. Кочур, М. Лукаш. – К.: Веселка, 1990. – 80 с.
71. Родарі Дж. Чарівні казки: Повісті-казки [Для мол. шк. віку] / Пер. з італ. І. В. Корунець; Іл. Ю. В. Мітченко. – К.: Школа, 2005. – 336 с.
72. Руслова С. М. Поетика Сходу. – К.: Навчальні посібники, 1997.
73. Свіфт Дж. Мандри до різних далеких країн світу Лемюеля Гуллівера, спочатку лікаря, а потім капітана кількох кораблів: Роман:

[Для серед, та ст. шк. віку] / Пер. з англ. М. О. Іванов; За ред. Ю.Я.Лісняка. – К.: Школа, 2008. – 336 с.

74. Сервантес М. Премудрий гідальго Дан Кіхот з Ламанчі. / Перек. з іспан. М. Лукаша. – К.: Дніпро, 1995. – 704 с.

75. Сладков Н. И. За птичими голосами: [Для мл. шк.. возр.]. – Л.: Государственное издательство детской литературы, 1962. – 96 с.

76. Співуча липка. Казки західних слов'ян: Для мол. шк. віку. – К.: Веселка, 1981. – 343 с.

77. Стронг Джеремі. Ракета на чотирьох лапах. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2005. – 192 с.

78. Твен М. Пригоди Тома Сойєра: Повість. Пригоди Гекельбері Фіна: Роман / Пер. з англ. Ю. Корецького. – Львів: Універсам ТзОВ, 1993. – 400 с.

79. Толстой Л. Маленькі оповідання: [Для мол. шк. віку] / Пер. з рос. В. Гнатовський, Н. Забіла. – К.: Молодь, 1954. – 48 с.

80. Топеліус С. Казки: [Для мол. та сер. шк. віку] / Переказ зі швед. та передм. О. Д. Сенюк. – К.: Школа, 2008. – 160 с.

81. Успенський Е. Дядя Федір, пес і кіт: Казки [Для мол. шк. віку] / Пер. з рос. Б. Григоровича. – К.: Веселка, 2001. – 160 с.

82. Фінські народні казки: [Для мол. шк. віку] / Упоряд., вступ. слово та пер. з фінськ. О.С.Завгороднього. – К.: Веселка, 2000. – 158с.

83. Чехов А. П. Собрание сочинений: В 12-и т. – М.: Художественная литература, 1955. – Т. 5. – 504 с.

84. Чуковський К. Лікар Айболить: Казки та вірші: [Для мол. шк. віку] / Пер. з рос.; Упорядкув. Н. В. Кир'ян. – К.: Школа, 2006. – 204 с.

85. Чуковський К. И. От двух до пяти: Рассказы: Для ст. шк. возраста. – К.: Веселка, 1988. – 365 с.

86. Чуковський К. Муха-цокотуха: Казки: [Для мол. шк. віку] / Пер. з рос. М. Пригари, Н. Забіли. – К.: Махаон-Україна, 2006. – 16 с.

87. Щедрий і скупий: Татарська народна казка: [Для мол. шк. віку] / Пер. з татарської В. Заєць. – К.: Веселка, 1988. – 16 с.

ЗМІСТ

ВІД УПОРЯДНИКА	3
МІФИ ТА ЛЕГЕНДИ НАРОДІВ СВІТУ	4
Міфи Давньої Греції	7
ОЛІМП	9
СІЗІФ	10
ПАНДОРА	11
Міфи Давньої Індії	11
П'ЯТЕРО БРАТІВ І КРАСУНЯ ДРАУПАДІ	24
Міфи Скандинавії	24
ТРИ СВІТИ - АСТАРД, МІДГАРД І ХЕЛЬ	24
МЕШКАНЦІ СВІТУ БОГІВ	24
ЛЕГЕНДИ	26
ЛЕГЕНДИ ПРО БЕОВУЛЬФА	26
Юність героя	27
Як Беовульф здолав Гренделя	29
ЦВІТ ПАПОРОТІ Австрійська легенда	30
ЯК ПОСТАЛО МІСТО КАРЛСРУЕ Німецька легенда	31
ТОМАС ВІРШАР Шотландська легенда	35
ДИТЯЧИЙ ФОЛЬКЛОР НАРОДІВ РІЗНИХ КРАЇН	38
ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ НАРОДІВ СВІТУ	42
ЗАГАДКИ	44
ДИТЯЧІ ПІСЕНЬКИ	44
СОРОЧАЧЕ ГНІЗДО Англійська народна казка	47
ЛЕГКИЙ ХЛІБ Білоруська народна казка	50
ВИНОГРАДАР І ЗМІЯ Болгарська народна казка	51
БЕЛЬЯ-ФЛОР Іспанська народна казка	55
ПТАШИНА СУПЕРЕЧКА Киргизька народна казка	56
БРЕМЕНСЬКІ МУЗИКИ Німецька народна казка	59
НА СХІД ВІД СОНЦЯ І НА ЗАХІД ВІД МІСЯЦЯ Норвезька народна казка	67
ПОКАРАНА ХИТРИСТЬ Польська народна казка	71
ПРО ТРИ ГРОШІ Словацька народна казка	73
ЩЕДРИЙ І СКУПИЙ Татарська народна казка	76
ЯЛИНИ-БАЛАКУХИ Фінська народна казка	78
ЯК НЕ ВБЕРЕГЛИ ЗВІРІ СВОЇХ ТАЄМНИЦЬ Французька народна казка	84
СОБАКИ, КОТИ ТА МИШІ Чеська народна казка	85
ЛИСИЦЯ І ЯСТРУБ Шотландська народна казка	86
ЛІТЕРАТУРА СЕРЕДНІХ ВІКІВ ТА ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ	86
СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА XVII - XVIII СТОЛІТТЯ	93
В КОЛІ ДИТЯЧОГО ЧИТАННЯ	100
ШАРЛЬ ПЕРРО	101
КІТ У ЧОБОТЯХ	105
РОЗВИТОК СВІТОВОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ В XIX СТОЛІТТІ	113
БРАТИ ГРІММ	113
ЗАЧАРОВАНА КРАСУНЯ	116
ВІЛЬГЕЛЬМ ГАУФ	117
МАЛЕНЬКИЙ МУК	131
ВІКТОР ГЮГО	131
КОЗЕТТА	161
ГАНС КРІСТІАН АНДЕРСЕН	162
ГИДКЕ КАЧЕННЯ	171
САКАРІАС ТОПЕЛУС	171

ДЕ БЕРУТЬСЯ КАЗКИ	172
САМПО-ЛОПАРИК	174
БОЖЕНА НЕМЦОВА	183
МУДРИЙ ЗОЛОТАР	184
КАРЛО ЛОРЕНЦІНІ КОЛЛОДІ	189
ПРИГОДИ ПІНОККІО	190
ЛЬЮІС КЕРРОЛЛІ	226
АЛІСА В КРАЇНІ ЧУДЕС	227
ЗАРУБІЖНА ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА	
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	259
ЛІМАН ФРЕНК БАУМ	263
ЧАРІВНИК КРАЇНИ ОЗ	264
СЕЛЬМА ЛАГЕРЛЕФ	311
ДИВОВИЖНІ МАНДРИ НІЛЬСА	312
АНТОН ЧЕХОВ	366
КАШТАНКА	367
РЕДЬЯРД КІПЛІНГ	384
РІККІ-ТІККІ-ТАВІ	385
РОЗВИТОК СВІТОВОЇ ДИТЯЧОЇ	
ЛІТЕРАТУРИ В ХХ СТОЛІТТІ	400
БОРИС ЗАХОДЕР	408
ДИВНИЙ ВИПАДОК	409
СЛОНОПОТАМ	410
ДЗВІНКИЙ ДЕНЬ	410
ЩО СНИТЬСЯ МОРЖУ?	411
ПІСНЯ БЕЗПРИТУЛЬНИХ СОБАК	411
ЯНКА КУПАЛА	412
ПІСНЯ І КАЗКА	413
БУДЬ СМІЛИМ	413
ТАРАСОВА ДОЛЯ	414
КОРНІЙ ЧУКОВСЬКИЙ	418
МУХА-ЦОКОТУХА	420
ПЛУТАНИНА	423
ВІТАЛІЙ БІАНКІ	426
МИШЕНЯТКО ПІК	427
АЛІАН АЛЕКСАНДР МІЛН	471
ВІННІ-ПУХ ТА ЙОГО ДРУЗІ	472
АСТРІД ЛІНДГРЕН	451
ПРО КАРЛСОНА, ЩО ЖИВЕ НА ДАХУ	452
ДЖАННІ РОДАРІ	509
ДЕ ДІЛИСЯ ФЕЇ	511
ЛИСТІВКИ З ВИДАМИ МІСТ	514
ПРИГОДИ ЦИБУЛІНО	515
МИКОЛА НОСОВ	557
ПРИГОДИ НЕЗНАЙКА ТА ЙОГО ДРУЗІВ	559
ЕДУАРД УСПЕНСЬКИЙ	611
ДЯДЯ ФЕДІР, ПЕС І КІТ	613
РОАЛЬД ДАЛ	637
ЧАРЛІ І ШОКОЛАДНА ФАБРИКА	638
СПИСОК ПЕРЕКЛАДАЧІВ	656
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	657

[illegible]

Навчальне видання

Комарівська Надія Олегівна

Зарубіжна література для дітей

Хрестоматія

Навчальний посібник

Підписано до друку 20.10.2018.

Формат 60х84/16. Папір офсетний.

Друк різнографічний.

Друк. арк. 43,5. Умов. друк. арк. 40,46. Обл.-видавн. арк. 32,53.

Наклад 200 прим. Зам. № 8061/1.

Віддруковано з оригіналів замовника.

ФОП Корзун Д.Ю.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.

21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а.

Тел.: (0432) 603-000,

(096) 97-30-934, (093) 89-13-852.

e-mail: tvoru@tvoru.com.ua

<http://www.tvoru.com.ua>